

ΤΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΠΛΕΟΝΑΣΜΑ

Η ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΤΟΥ ΚΑΙ ΔΙΑΘΕΣΗ.
Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ
ΚΑΙ ΤΟΥ ΚΛΑΔΟΥ ΤΩΝ ΜΕΤΑΦΟΡΩΝ

Θεοδωρόπουλος Σωτήρης

Πανεπιστήμιο Πειραιώς
Τμήμα Ναυτιλιακών Σπουδών

Διδακτορική Διατριβή, 1992

Η έγκριση της Διδακτορικής Διατριβής από το Πανεπιστήμιο Πειραιώς
δεν υποδηλώνει την αποδοχή των γνώμων του Συγγραφέα

Ν. 5343/32 άρθρο 202 παρ. 2

Σ' αυτούς "...που με τον ιδρώτα τους
ζυμώνουνε του κόσμου
το ψωμί..."

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ο προβληματισμός και η ανησυχία, γύρω απ'τα προβλήματα, τις εξελίξεις και προοπτικές της Ελληνικής Οικονομίας στη δεκαετία του '80, αποτέλεσαν τη μια αιτία για την εργασία αυτή. Την άλλη αιτία, αποτέλεσε η ανάγκη και προσπάθεια για μια διαφορετική απ'την "ορθόδοξη" προσέγγιση των παραπάνω, και συγκεκριμένα μέσα απ'το ρεύμα της οικονομικής σκέψης που κυριαρχείται απ'την Μαρξιστική ανάλυση και οπτική. Η εμβάθυνση στο τεράστιο θεωρητικό οπλοστάσιο της τελευταίας, η σύνδεσή της με τα σύγχρονα εργαλεία της οικονομικής επιστήμης, τα στατιστικά δεδομένα και πραγματικότητα ώστε να καταστεί χρήσιμο εργαλείο ανάλυσης, ερμηνείας των σύγχρονων προβλημάτων και ακόμη άσκησης πολιτικής, αποτέλεσε κεντρικό μας στόχο. Απ' το βαθμό που η εργασία ανταποκρίνεται στις απαιτήσεις αυτές, μέσα απ'την αντιμετώπιση πλήθους προβλημάτων και αδυναμιών που προέρχονται απ'την προσπάθεια αυτή, εξαρτάται η συμβολή της και η επιτυχία του σκοπού της.

Η αρχική ιδέα για τη μελέτη του Πλεονάσματος, οφείλεται στο Θόδωρο Δημόπουλο, του οποίου η βαθειά γνώση στα θέματα αυτά και η βοήθεια στην ερευνητική μου προσπάθεια υπήρξε πολύτιμη. Στην ολοκλήρωσή της όμως και τη βελτίωση του περιεχομένου ώστε ν'ανταποκριθεί στις απαιτήσεις και το επιστημονικό επίπεδο μιας Διδακτορικής διατριβής, οφείλω πολλά στους Καθηγητές Θόδωρο Γκαμαλέτσο και Μιχάλη Χατζηπροκοπίου. Καθοριστική επίσης υπήρξε η στήριξή τους για την περάτωση της διαδικασίας, σύμφωνα με τα Ακαδημαϊκά ήθη και πρακτική, δεδομένου ότι στο πεδίο αυτό είχα την ατυχία ν'αντιμετωπίσω την εχθρότητα και υπονόμηση της προσπάθειάς μου, από κατεστημένους αναχρονισμούς και σκοτεινές επιβιώσεις του παρελθόντος στον Πανεπιστημιακό μας χώρο.

Για τους παραπάνω λόγους, σημαντική υπήρξε για μένα η στήριξη και βοήθεια απ'τον καθηγητή Βασίλη Μεταξά, τον Αναπληρωτή Καθηγητή Λευτέρη Θαλασσινό, και τους Επίκουρους Καθηγητές Γιώργο Βλάχο και Ευάγγελο Σαμπράκο. Σ'όλους αυτούς, και το Τμήμα Ναυτιλιακών Σπουδών, εκφράζω τις βαθιές μου ευχαριστίες και τιμή.

Θα πρέπει ακόμη, να ευχαριστήσω την Τίνα Μαμούρη για την πάντα άψογη και έγκαιρη δακτυλογράφηση και στην οποία οφείλεται η σημερινή τελική εμφάνιση και μορφή της Διατριβής.

Είναι με την πολύτιμη συνδρομή όλων που μια δύσκολη και μακρόχρονη προσπάθεια έφθασε στο τέλος της.

Η δικαίωσή της και η αξία της θα εξαρτάται πάντα απ'το βαθμό εκπλήρωσης των στόχων της.

Σωτήρης Θεοδωρόπουλος

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	<u>Σελίδα</u>
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ	1
1.1 Έννοια και αντικείμενο	1
1.2 Σκοπός και μέθοδος	2
1.3 Η περίπτωση της Ελληνικής Οικονομίας και του κλάδου των Μεταφορών	4
ΜΕΡΟΣ Α	
Η ΕΜΦΑΝΙΣΗ ΤΟΥ ΠΛΕΟΝΑΣΜΑΤΟΣ ΙΣΤΟΡΙΚΑ	
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2. ΠΡΟΕΛΕΥΣΗ, ΕΝΝΟΙΑ ΚΑΙ ΣΗΜΑΣΙΑ	7
2.1 Το πλεόνασμα, προϊόν εξέλιξης της κοινωνικής παραγωγής	7
2.2 Η έννοια του πλεονάσματος	8
2.3 Τρόποι διάθεσης του πλεονάσματος και σημασία τους	10
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3. ΤΟ ΠΛΕΟΝΑΣΜΑ ΣΤΟΥΣ ΔΙΑΦΟΡΟΥΣ ΤΡΟΠΟΥΣ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ. ΜΟΡΦΕΣ, ΜΗΧΑΝΙΣΜΟΙ ΑΠΟΣΠΑΣΗΣ ΚΑΙ ΔΙΑΝΟΜΗΣ	13
3.1 Έννοια και βασικά χαρακτηριστικά του τρόπου παραγωγής	13
3.2 Τρόποι παραγωγής και ιστορική διερεύνηση του πλεονάσματος	14
3.3 Ο πρωτόγονος κοινοτικός τρόπος παραγωγής	16
3.4 Ο Δουλοκτητικός τρόπος παραγωγής	17
3.5 Ο Φεουδαρχικός τρόπος παραγωγής	20
3.6 Ο κεφαλαιοκρατικός τρόπος παραγωγής	23
3.7 Συμπέρασμα	27

ΜΕΡΟΣ Β

Η ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΗΣ ΘΕΩΡΙΑΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4. ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΗ ΚΑΙ ΜΗ ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ:	
Ο ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΣΚΕΨΗ	29
4.1 Εισαγωγή	29
4.2 Οι προκαταπιταλιστικές αντιλήψεις	30
4.3 Οι προβληματισμοί των εμποροκρατών	32
4.4 Οι απόψεις των Φυσιοκρατών	33
4.5 Η συμβολή του Α. Σμιθ	35
4.6 Ο Jhon Stuart Mill	40
4.7 Ο Thomas R. Malthus	44
4.8 Ο Jean Baptiste Say	48
4.9 Παραγωγική και μη παραγωγική εργασία στον Κ. Μαρξ	49
4.9.α Εισαγωγή	49
4.9.β Παραγωγική εργασία	52
4.9.γ Μη παραγωγική εργασία	53
4.9.δ Υλική και άυλη παραγωγή	54
4.9.ε Η εργασία των βιοτεχνών και των αγροτών	55
4.9.ζ Η συλλογική παραγωγική διαδικασία	56
4.9.η Η εργασία στη σφαίρα της κυκλοφορίας	57
4.9.θ Η εργασία της επίβλεψης	59
4.10 Νεώτερες απόψεις και ερμηνείες στην ανάλυση του Μαρξ	60
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5. ΤΟ ΠΛΕΟΝΑΣΜΑ ΣΤΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ	65
5.1 Το σχετικό πλεόνασμα στην εμποροκρατική περίοδο	65
5.2.α Το πλεόνασμα στους Φυσιοκράτες	68
5.2.β Το "Tableau Economique" του Κεναί	70
5.2.γ Το "Tableau" σαν εργαλείο ερμηνείας των μεταβολών στην οικονομία	77
5.3 Το πλεόνασμα στον Α. Σμιθ	80
5.4 Οι απόψεις του J.b. Say	82
5.5 Το πλεόνασμα στον D. Ricardo	84
5.6 Το πλεόνασμα στον Μαρξ	89

	<u>Σελίδα</u>
5.7.α Η Νεοκλασσική θεώρηση	95
5.7.β Το πλεόνασμα του καταναλωτή και του παραγωγού	101
5.8 Η Νεορικαρντιανή αντίληψη. Ο Pierro Sraffa	103
5.9.α Οι νεομαρξιστικές αντιλήψεις για το "Οικονομικό Πλεόνασμα"	104
5.9.β Νεώτερες διατυπώσεις απ'τους P. Baran και P. Sweezy	108
5.9.γ Η "απορρόφηση" του πλεονάσματος	110
5.9.δ Η μέτρηση του πλεονάσματος	111
5.9.ε Η αξιολόγηση των Νεομαρξιστικών αντιλήψεων	113
5.10 Το πλεόνασμα της "εμπορευσίμης" παραγωγής (Marketed and non Marketed output). Το μοντέλο των R.W. Bacon και W.A. Eltis	115

ΜΕΡΟΣ Γ

Η ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΚΑΙ ΔΙΑΘΕΣΗ ΤΟΥ ΠΛΕΟΝΑΣΜΑΤΟΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6. Η ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΠΡΟΙΟΝΤΟΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΠΛΕΟΝΑΣΜΑΤΟΣ	119
6.1 Η παραγωγική διαδικασία	119
6.2 Η παραγωγή του προϊόντος και ο προσδιορισμός των διαφόρων μεγεθών του σ'ένα σύστημα παραγωγής	120
6.3 Η παραγωγικότητα και βιωσιμότητα ενός συστήματος παραγωγής	123
6.4 Προσδιορισμός του υπερπροϊόντος και του πλεονάσματος σε μια υποθετική οικονομία	125
6.5 Προσδιορισμός του συνολικού προϊόντος και του πλεονάσματος της οικονομίας μέσω της ανάλυσης του συστήματος εισροών-εκροών	127
6.5.α Συνολικό προϊόν και εισόδημα	127
6.5.β Συνολικό υπερπροϊόν και πλεόνασμα	134
6.5.γ Οι Μαρξιστικές αντιστοιχίες και το μοντέλο υπολογισμού	138
6.5.δ Προσδιοριστικοί παράγοντες του πλεονάσματος	140

6.6	Προϊόν και υπερπροϊόν των επί μέρους κλάδων της οικονομίας	144
6.6.α	Εννοια και περιεχόμενο	144
6.6.β	Ο υπολογισμός του προϊόντος	146
6.6.γ	Ο υπολογισμός του υπερπροϊόντος	150
6.7	Παραγωγικοί και μη παραγωγικοί τομείς. Παραγωγική και μη παραγωγική εργασία. Ορισμός και ερμηνεία	155
6.7.α	Παραγωγική εργασία	155
6.7.β	Η εποπτική εργασία	157
6.7.γ	Η εργασία στη σφαίρα της κυκλοφορίας	158
6.7.δ	Η ραγδαία ανάπτυξη των υπηρεσιών	159
6.7.ε	Επιχειρήσεις που ανήκουν στο Δημόσιο ή τον κοινωνικό τομέα	160
6.7.ζ	Η εργασία των αυτοαπασχολουμένων	162
6.7.η	Οι μισθοί των μη παραγωγικών εργατών	163
	ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7. Η ΔΙΑΘΕΣΗ ΚΑΙ ΧΡΗΣΗ ΤΟΥ ΠΛΕΟΝΑΣΜΑΤΟΣ	165
7.1	Οι βασικές μορφές χρήσης του προϊόντος. Το εισοδηματικό κύκλωμα μιας κλειστής οικονομίας	165
7.2	Το εισοδηματικό κύκλωμα μιας οικονομίας με δημόσιο τομέα και εξωτερικές συναλλαγές	169
7.3	Η χρήση του υπερπροϊόντος και του πλεονάσματος μιας πραγματικής οικονομίας	174
7.3.α	Το συνολικό υπερπροϊόν	174
7.3.β	Το συνολικό πλεόνασμα	178
7.4	Οι μορφές και οι τρόποι χρήσης του υπερπροϊόντος και του πλεονάσματος	180
7.5	Βασική κοινωνική κατανάλωση ή Κοινωνικός μισθός	184
7.6	Η κατανομή της επιβάρυνσης για την ανάπτυξη του Δημοσίου Τομέα	186

ΜΕΡΟΣ Δ
ΤΟ ΠΛΕΟΝΑΣΜΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ
ΚΑΙ ΣΤΟΝ ΚΛΑΔΟ ΤΩΝ ΜΕΤΑΦΟΡΩΝ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8. ΠΗΓΕΣ ΤΩΝ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΙ ΕΚΤΙΜΗΣΕΩΝ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ (ΠΕΡΙΟΔΟΣ 1976-87)	189
8.1 Το συνολικό πλεόνασμα της οικονομίας	189
8.2 Η τεκμαρτή αμοιβή των αυτοαπασχολουμένων	190
8.3 Η αμοιβή της γεωργικής εργασίας	191
8.4 Το πλεόνασμα στους επιμέρους κλάδους	192
8.5 Η διάθεση και χρήση του συνολικού υπερπροϊόντος και πλεονάσματος	193
8.6 Πίνακες	196
8.6.α Τα βασικά μεγέθη και η εκτίμηση του πλεο- νάσματος για την ελληνική οικονομία	196
8.6.β Το πλεόνασμα στους επιμέρους κλάδους της οικονομίας	204
8.6.γ Η διάθεση και χρήση του συνολικού πλεονά- σματος της Ελληνικής Οικονομίας	218
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 9. ΤΟ ΠΛΕΟΝΑΣΜΑ ΣΤΟΝ ΚΛΑΔΟ ΤΩΝ ΜΕΤΑΦΟΡΩΝ	226
9.1 Εισαγωγή	226
9.2 Ο παραγωγικός χαρακτήρας του κλάδου των Μετα- φορών	227
9.2.α Η παραγωγική εργασία στις Μεταφορές	227
9.2.β Η παραγωγή πλεονάσματος στον κλάδο	230
9.3 Οι εκτιμήσεις του Πλεονάσματος του κλάδου των Μεταφορών στην Ελληνική Οικονομία Περίοδος 1978-1980	232
9.3.α Η μέθοδος υπολογισμού	232
9.3.β Πίνακες	234

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 10. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	249
10.1 Αξιολόγηση της θεωρητικής ανάλυσης του Πλεονάσματος	249
10.2 Η ερμηνεία των εξελίξεων στην Ελληνική Οικονομία 1976-1987	254
10.2.α Η εξέλιξη του Ιδιωτικού Πλεονάσματος	254
10.2.β Η χρήση του συνολικού πλεονάσματος μετά την παρέμβαση του κράτους	257
β.1 Η εξέλιξη στο σύνολο του Μεγέθους και Ιδιοποίηση	257
β.2. Η διάθεση και χρήση κατά κύριες κατηγορίες	259
β.3 Τελικές διαπιστώσεις και προοπτικές	263
10.3 Διαπιστώνεται ερμηνεία των εξελίξεων στο σύνολο του κλάδου των Μεταφορών	266
10.3.α Θαλάσσιες Μεταφορές	268
10.3.β Σιδηρόδρομοι	271
10.3.γ Λοιπές Μεταφορές	274
10.3.γ1 Δημόσιος Τομέας	274
10.3.γ2 Εναέριες Μεταφορές	276
10.3.γ3 Συγκοινωνιακοί Φορείς Αθηνών	277
10.3.γ4 Λιμένες	279
10.3.γ5 Ιδιωτικός Τομέας	280
10.3.δ Συμπεράσματα και Προοπτικές	282
Βιβλιογραφία	285

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1.1. Έννοια και αντικείμενο

Η έννοια του πλεονάσματος αποτέλεσε σημείο αναφοράς και έχει χρησιμοποιηθεί συχνά, σ'ολόκληρη την πορεία της οικονομικής σκέψης, άλλοτε με συγκεκριμένο και άλλοτε με ασαφές περιεχόμενο, προκειμένου να προσδιορισθούν οι βασικές λειτουργικές κατηγορίες του κοινωνικού προϊόντος ή ακόμη να αξιολογηθούν και αναλυθούν οι τρόποι χρήσης και διανομής του απ'την δοσμένη κοινωνία. Αντανakλώντας την μακρόχρονη εξέλιξη της οικονομικής σκέψης, η έννοια του πλεονάσματος, και όταν ακόμη καθορίζεται με συγκεκριμένο τρόπο, αποκτά διαφορετικό περιεχόμενο καθώς και ονομασία. Ομως παρά τη διαφορετική οριοθέτηση, κοινή υπήρξε η αντίληψη πως η έννοια του πλεονάσματος αποτελεί ένα σημαντικό μέσο ανάλυσης και ερμηνείας των νόμων που διέπουν τη λειτουργία του οικονομικού συστήματος, τόσο αυτών που συνδέονται με την παραγωγή όσο και αυτών που αφορούν τη διανομή και χρήση του κοινωνικού προϊόντος. Η αντίληψη αυτή που χαρακτηρίζει το κύριο μέρος της κλασσικής οικονομικής σκέψης αποκτά καθοριστική σημασία στη Μαρξιστική οικονομική ανάλυση, που είναι συνέχεια αυτής, ενώ ήταν επόμενο να έχει υιοθετηθεί από πολλούς νεώτερους οικονομολόγους που ακολουθούν την ίδια αναλυτική οπτική. Η ιδέα της ύπαρξης κάποιου πλεονάσματος πάνω απ'τις ανάγκες αναπαραγωγής των ίδιων των παραγωγών και των μέσων παραγωγής που απαιτούνται για τη συνολική παραγωγή μιας περιόδου, απορρέει απ'την ανάλυση της ίδιας της παραγωγικής διαδικασίας και αποτελεί μάλλον κοινή διαπίστωση, που επιβεβαιώνεται ακόμη απ'την ιστορική διερεύνηση και εμπειρία των διαφόρων κοινωνικών σχηματισμών. Η ύπαρξη πλεονάσματος αποτελεί βασικό χαρακτηριστικό κάθε κοινωνικού σχηματισμού και πολιτισμένης κοινωνίας, που χωρίς αυτό -πράγμα που σημαίνει ότι το παραγόμενο προϊόν φθάνει μόνο για τις ανάγκες αναπαραγωγής- γίνεται αμφίβολη η επιβίωση και οποιαδήποτε πρόοδος για τη συγκεκριμένη κοινωνία. Η ικανότητα να παράγει πλεόνασμα δίνει στην κοινωνία τη δυνατότητα και την ευελιξία να βελτιώσει την παραγωγική της ικανότητα, να ικανοποιεί κοινωνικές ανάγκες και να εξελίσσεται. Γι'αυτό αποτελεί το βαθμό ελευθερίας κάθε κοινωνίας, που η χρησιμοποίησή της, τόσο για ποιούς επί μέρους σκοπούς, όσο και από ποιές κοινωνικές τάξεις, εξαρτάται από ιστορικούς, κοινωνικούς, πολιτικούς κλπ. παράγοντες. Ακόμη η μορφή που παίρνει, οι τρόποι απόσπασης, ιδιοποίησης και χρήσης του πλεονάσματος, διαφέρουν διαχρονικά, διότι αποτελούν καθοριστικά στοιχεία άρρηκτα δεμένα με την κοινωνική εξέλιξη και τον τρόπο παραγωγής κάθε κοινωνίας, όπως θα δούμε στο Α' Μέρος της εργασίας αυτής.

Σαν στοιχείο υπαρκτό που προέκυψε απ'τη μελέτη της οικονομικής πραγματικότητας ήταν επόμενο να διαπιστωθεί ενωρίς και να γίνει αντικείμενο ανάλυσης απ'τα πρώτα βήματα στη μακρόχρονη εξέλιξη της οικονομικής επιστήμης. Αν αποτελούσε μόνον ένα οικονομικό μέγεθος, τότε η σχετική θεωρία θα αφορούσε κυρίως προβλήματα που σχετίζονται με την οριοθέτηση ή τις ποσοτικές εκτιμήσεις του. Πίσω όμως απ'αυτό, την εξέλιξη και τη συμπεριφορά του, υπάρχουν νόμοι κίνησης και λειτουργίας ολόκληρου του οικονομικού συστήματος -με κύριο άξονα τη διαδικασία συσσώρευσης-, στην έρευνα και ανάλυση του οποίου τα δύο κύρια ρεύματα στην οικονομική σκέψη χρησιμοποιούν διαφορετικά θεωρητικά εργαλεία και αναλυτική οπτική. Γι'αυτό

ήταν επόμενο το συγκεκριμένο οικονομικό μέγεθος, είτε σαν σύνολο είτε σαν επιμέρους κατηγορίες και μορφές που εμφανίζεται,¹ να αντιμετωπίζεται διαφορετικά και να κατέχει διαφορετική θέση, θεωρητική και λειτουργική σημασία στο σύστημα σκέψης της θεωρίας που στηρίζεται στη Νεοκλασική θεωρία, και αυτής που συνδέεται στενά με την εξέλιξη της θεωρίας της αξίας και τη Μαρξιστική θεωρία.

1.2 Σκοπός και μέθοδος

Ο κύριος σκοπός της εργασίας αυτής είναι η έρευνα και ανάπτυξη της θεωρίας του πλεονάσματος, ώστε αυτό, με τη χρησιμοποίηση των σύγχρονων αναλυτικών μεθόδων και στατιστικών να αποτελέσει ένα χρήσιμο θεωρητικό εργαλείο ανάλυσης και ερμηνείας της σύγχρονης οικονομικής πραγματικότητας, κατάλληλο για εμπειρικές εφαρμογές με κύριους άξονες την παραγωγή και διανομή του κοινωνικού προϊόντος και εισοδήματος της οικονομίας και των επί μέρους κλάδων, και ακόμη ένα βοήθημα στην άσκηση οικονομικής πολιτικής.

Αφού έχει προηγηθεί μια σύντομη αναφορά στην ύπαρξη και εμφάνιση του πλεονάσματος ιστορικά, πράγμα που γίνεται στο Α' Μέρος, η υπόλοιπη εργασία χωρίζεται σε τρεις ακόμη ενότητες με αντίστοιχους στόχους και δύο επί μέρους κεφάλαια στην κάθε μία. Στη δεύτερη ενότητα επιχειρείται μια κριτική παρουσίαση της υπάρχουσας μέχρι σήμερα θεωρίας του πλεονάσματος, όπως αυτή εμφανίζεται μέσα απ'τις σημαντικότερες απόψεις και έργα των οικονομολόγων που έχουν συμβάλει διαχρονικά στην ανάπτυξη της σχετικής θεωρίας. Η παρουσίαση της θεωρίας επικεντρώνεται σε δύο στόχους, άρρηκτα δεμένους μεταξύ τους, και αναλύεται σε αντίστοιχα κεφάλαια. Ο πρώτος είναι να παρουσιασθεί διαχρονικά ο τρόπος οριοθέτησης και ορισμού του περιεχομένου της έννοιας του πλεονάσματος απ'τους σημαντικότερους οικονομολόγους και Σχολές μέχρι σήμερα, και ο δεύτερος να παρουσιασθούν κατά τον ίδιο τρόπο οι σχετικές απόψεις πάνω στο πρόβλημα της διάκρισης μεταξύ παραγωγικής και μή παραγωγικής εργασίας. Δεδομένου ότι στην κλασική και τη μετέπειτα Μαρξιστική σκέψη, βασική υπόθεση στο γενικό ερώτημα για τα αίτια και την προέλευση του πλούτου αποτελεί η αντίληψη ότι ο δημιουργός του είναι η ανθρώπινη εργασία, το πρόβλημα μετατοπίζεται στο ερώτημα του ποιά εργασία είναι παραγωγική, και ποιά μή παραγωγική η οποία συντηρείται και στηρίζεται στην πρώτη. Για το λόγο αυτό, η διάκριση αυτή είναι κρίσιμης σημασίας και αναπόσπαστα δεμένη με τον ορισμό και το περιεχόμενο του πλεονάσματος.

Ακόμη κρίνουμε σκόπιμη την παράθεση της Νεοκλασικής θεώρησης στο θέμα, παρόλο που αυτή συνιστά μια άλλη αναλυτική οπτική, αρνείται τη σημασία και ακόμη την ισχύ της έννοιας του πλεονάσματος με το περιεχόμενο που αναφέραμε, - προκειμένου να διαπιστωθούν οι πιθανές αντιστοιχίες, προσεγγίσεις ή διαφοροποιήσεις, στην αντιμετώπιση και διερεύνηση ενός κρίσιμου οικονομικού μεγέθους απ'την κυρίαρχη στον ακαδημαϊκό χώρο θεωρητική κατεύθυνση της οικονομικής σκέψης.

-
1. Κέρδη, τόκοι, πρόσοδοι κάθε μορφής, σύμφωνα με την αρχική διανομή του εισοδήματος. Προστίθενται οι φόροι στους παραγωγικούς εργάτες μετά την παρέμβαση του κράτους, καθώς και η αποταμίευσή τους.

Όπως προκύπτει απ'την παρουσίαση της σχετικής θεωρίας, η έννοια του πλεονάσματος όπως έχει διατυπωθεί κατά καιρούς, παρουσιάζει αρκετές αδυναμίες και προβλήματα προκειμένου να αποτελέσει κατάλληλο και αποτελεσματικό εργαλείο ανάλυσης της σύγχρονης οικονομικής πραγματικότητας. Διαφορές και ασάφειες στον ορισμό του, που αντανακλούν τη διαχρονική εξέλιξη της οικονομικής επιστήμης και πραγματικότητας, σε συνδυασμό με τη χρήση θεωρητικών εργαλείων και μεθόδων που επίσης αντανακλούν μια χαμηλότερη βαθμίδα ανάπτυξης της οικονομικής επιστήμης, μειώνουν την θεωρητική και πρακτική αξία μιας τόσο σημαντικής ιδέας και έννοιας της πολιτικής οικονομίας. Ακόμη και ο πλέον επιστημονικά θεμελιωμένος ορισμός, η Μαρξιστική έννοια της υπεραξίας, παρά την τεράστια συμβολή του στην εξέλιξη της θεωρίας του πλεονάσματος και ακόμη τη θεωρητική και εμπειρική αξία του, δεν αποφεύγει εντελώς την επιρροή των παραπάνω παραγόντων και ορισμένες αδυναμίες που δημιουργούνται απ'αυτούς, όπως θα δούμε στη συνέχεια.

Για τους λόγους αυτούς απαιτείται μια νέα προσέγγιση της έννοιας του πλεονάσματος, νέος ορισμός και οριοθέτηση προκειμένου να ανταποκριθεί στο σκοπό που αναφέραμε προηγούμενα. Η προσέγγιση αυτή που αναπτύσσεται στο πρώτο από τα δύο κεφάλαια της τρίτης ενότητας, έχει σαν αφετηρία τον προβληματισμό και την βασική υπόθεση της κλασσικής και της μαρξιστικής σκέψης που στηρίζεται στη θεωρία της αξίας, όπως η νέα αξία, το καθαρό προϊόν της οικονομίας, είναι δημιούργημα και αποτέλεσμα της εργασίας που είναι κοινωνικά απαραίτητη για την παραγωγή. Γι'αυτό, ένα απ'τα κύρια προβλήματα της θεωρητικής μας ανάπτυξης αφορά τη διάκριση των εργασιών και τομέων της οικονομίας, σε αυτούς που παράγουν και σ'αυτούς που δεν παράγουν πλεόνασμα. Η ολοκληρωμένη διερεύνηση και η απάντηση στο πρόβλημα αυτό καθώς και άλλα θέματα που θέτει η σχετική θεωρία, δεν μπορεί παρά να στηρίζεται στην τεράστια συμβολή του Μαρξικού έργου καθώς και τα έργα νεώτερων Μαρξιστών οικονομολόγων. Συγχρόνως όμως θα πρέπει να επιλυθούν αρκετά θεωρητικά προβλήματα που συνδέονται με ορισμένες ασάφειες ή αντιφάσεις στο έργο αυτό, καθώς και διάφορες ερμηνείες μεταγενέστερων οικονομολόγων που ιδιαίτερα στο πρόβλημα της παραγωγικής και μή παραγωγικής εργασίας αποτέλεσαν αφορμή για αντιπαραθέσεις και διχογνωμίες μέχρι και σήμερα.

Μετά την θεωρητική αντιμετώπιση και κατάληξη στο πρόβλημα αυτό, η ολοκληρωμένη και επιστημονικά θεμελιωμένη διατύπωση του ορισμού του πλεονάσματος γίνεται με τη χρησιμοποίηση των σύγχρονων θεωρητικών εργαλείων και μεθόδων, και συγκεκριμένα της γραμμικής άλγεβρας και της ανάλυσης των πινάκων εισροών-εκροών. Μέσω της τελευταίας, περιγράφεται η συνολική διαδικασία παραγωγής ολόκληρης της οικονομίας, μέσα απ'την οποία προσδιορίζονται τα επί μέρους μεγέθη και λειτουργικές κατηγορίες του κοινωνικού προϊόντος και εισοδήματος σε όρους τιμών. Μέσα απ'αυτή προσδιορίζεται και προκύπτει σαν οικονομικό μέγεθος το πλεόνασμα ή υπερπροϊόν, τόσο για το σύνολο της οικονομίας όσο και για τους επί μέρους κλάδους, σαν ποσοτικά μετρήσιμο μέγεθος με βάση τα σύγχρονα στατιστικά δεδομένα και γίνεται κατάλληλο για εμπειρική έρευνα. Έτσι με την ανάλυση στο κεφάλαιο αυτό, επιδιώκεται και επιτυγχάνεται ένας απ'τους κύριους στόχους της εργασίας που είναι: Η οριοθέτηση και ο προσδιορισμός του πλεονάσματος, που σημαίνει μία θεωρητικά θεμελιωμένη απάντηση στα ερωτήματα: Ποιό οικονομικό μέγεθος είναι πλεόνασμα, γιατί είναι αυτό πλεόνασμα, πόσο είναι συνολικά, ποιός

ή ποίοι κλάδοι το παράγουν, και ποιές μορφές παίρνει, ποίοι το ιδιοποιούνται και γιατί, και ακόμη από ποιούς παράγοντες εξαρτάται στη δοσμενη χρονική περίοδο και διαχρονικά, το μέγεθος και η κατανομή του;

Με την ανάλυση του επόμενου κεφαλαίου της τρίτης ενότητας που στηρίζεται στα ίδια θεωρητικά εργαλεία που αναφέραμε πριν, επιχειρείται η διερεύνηση και διατύπωση του θεωρητικού μοντέλου, μέσα απ'το οποίο θα περιγράφεται ο τρόπος διάθεσης ή χρήσης του πλεονάσματος μιας σύγχρονης οικονομίας, που προκύπτει μετά την παρέμβαση του Κράτους στην αρχική κατανομή του κοινωνικού εισοδήματος. Το Κράτος μέσω της υποχρεωτικής φορολογίας, αποσπά ένα μέρος του πλεονάσματος απ'τους ιδιοκτήτες του κεφαλαίου που το ιδιοποιούνται με βάση την αρχική διανομή του εισοδήματος, καθώς και ένα μέρος απ'το εισοδημα της εργασίας, το οποίο θεωρείται ότι ανήκει στους εργάτες σύμφωνα με την αρχική κατανομή, και τώρα μετατρέπεται σε πλεόνασμα που το ιδιοποιείται το Κράτος προκειμένου να το διαθέσει για την παραγωγή υπηρεσιών που προσφέρονται χωρίς αντίτιμο, και ένα μέρος για τις αναδιανεμητικές λειτουργίες και το ρόλο του στη σημερινή πραγματικότητα. Ακόμη οι εργάτες αποταμιεύοντας ένα μέρος του εισοδήματος από εργασία το δανείζουν στο κράτος ή τους ιδιοκτήτες του κεφαλαίου προκειμένου και αυτό να χρησιμοποιηθεί σαν πλεόνασμα για τους σκοπούς που αποφασίζονται απ'τις δύο αυτές κατηγορίες ιδιοποίησης του πλεονάσματος. Έτσι φθάνουμε στην πραγματικά αναγκαία κατανάλωση των παραγωγών που πραγματοποιείται και απαιτείται τελικά για την παραγωγή του κοινωνικού προϊόντος, η οποία αν αφαιρεθεί απ'το τελευταίο προκύπτει το πλεόνασμα που πραγματικά είναι διαθέσιμο για όλες τις παραγωγικές και μη παραγωγικές χρήσεις και μορφές που παίρνει στη σύγχρονη κοινωνία. Έτσι έχουμε την πλήρη και λεπτομερή εικόνα της διανομής του κοινωνικού προϊόντος και εισοδήματος, με ποσοτικά προσδιορισμένα μεγέθη, καθώς και του πλεονάσματος με βάση τη χρήση του οποίου παρουσιάζεται, πώς η συγκεκριμένη κοινωνία χρησιμοποίησε τις δυνατότητες και το βαθμό οικονομικής ελευθερίας που της δίνει το πλεόνασμα που παράγει. Με βάση το πώς χρησιμοποιήθηκε το πλεόνασμα, μπορούν να ερευνηθούν οι επιπτώσεις αυτού του τρόπου χρήσης, να αναπτυχθεί η προβληματική και να εξαχθούν συμπεράσματα για πιθανούς εναλλακτικούς τρόπους διάθεσής του.

Με την ανάλυση των κεφαλαίων αυτών, θεωρούμε πως αναπτύσσεται μια ολοκληρωμένη προσέγγιση της θεωρίας παραγωγής και διάθεσης του πλεονάσματος, ανταποκρινόμενη στον αρχικό σκοπό της εργασίας, η οποία μπορεί να εφαρμοσθεί εμπειρικά με βάση τα δεδομένα της σύγχρονης πραγματικότητας.

1.3. Εμπειρική Εφαρμογή: Η περίπτωση της Ελληνικής Οικονομίας και του κλάδου των Μεταφορών

Όπως αναφέραμε και προηγούμενα, η ανάπτυξη και μετατροπή της έννοιας του πλεονάσματος, σε θεωρητικό εργαλείο κατάλληλο για εμπειρική έρευνα αποτελεί κεντρικό στόχο της εργασίας αυτής.

Χρησιμοποιώντας το θεωρητικό μοντέλο και ανάλυση που προηγήθηκε, θα επιχειρήσουμε στην τελευταία ενότητα την εμπειρική εφαρμογή της, τόσο για το σύνολο της οικονομίας, όσο και για έναν παραγωγικό κλάδο, τον κλάδο των Μεταφορών.

Στην περίπτωση της Ελληνικής Οικονομίας, κεντρικός στόχος και σημείο

αναφοράς, αποτελεί η διερεύνηση των αιτιών της οικονομικής στασιμότητας και των προβλημάτων που αντιμετωπίζει αυτή στα τέλη της δεκαετίας του '70 και ιδιαίτερα στη δεκαετία του '80, ορισμένα απ'τα βασικά χαρακτηριστικά της οποίας θα μπορούσαν να συνοψισθούν στα παρακάτω:

Μετά από μια τριακονταετή μεταπολεμική περίοδο υψηλών ρυθμών ανάπτυξης - απ'τους υψηλότερους στο χώρο του ΟΟΣΑ -, η ελληνική οικονομία εισέρχεται απ'την αρχή της δεκαετίας του '80 σε μια περίοδο σχεδόν στασιμότητας με έντονες μακροοικονομικές ανισορροπίες που σε ορισμένες περιπτώσεις εγγίζουν τα όρια της κρίσης. Ο μέσος ρυθμός ανάπτυξης είναι ο χαμηλότερος στη μεταπολεμική ιστορία της και απ'τους χαμηλότερους στο χώρο του ΟΟΣΑ και της ΕΟΚ, τα επίπεδα των επενδύσεων και της βιομηχανικής παραγωγής με κάποιες αυξομειώσεις κινούνται σχεδόν στα επίπεδα του τέλους της προηγούμενης δεκαετίας, τα χρόνια υψηλά ελλείμματα στο δημόσιο τομέα και τις εξωτερικές συναλλαγές σε συνδυασμό με τον υψηλό πληθωρισμό, σε ένα μάλλον ευνοϊκό εξωτερικό περιβάλλον, ιδιαίτερα μετά τα μέσα της δεκαετίας, και την σημαντική εισροή καθαρών πόρων απ'την ΕΟΚ, είναι ορισμένα απ'τα βασικά χαρακτηριστικά για την περίοδο αυτή. Ένα ακόμη σημαντικό χαρακτηριστικό της περιόδου αυτής είναι ο πρωτοφανής ρυθμός επέκτασης του Δημόσιου τομέα - με τα σημαντικότερα κριτήρια εκτίμησης του μεγέθους του - τόσο με βάση την ελληνική εμπειρία όσο και αυτή των χωρών του ΟΟΣΑ, που έφθασε σαν ποσοστό του ΑΕΠ σε επίπεδο δαπανών και διαχείρισης πόρων τα υψηλότερα στον ευρωπαϊκό χώρο, πράγμα που συνέβη σε περίοδο που χαρακτηρίζεται απ'τις παραπάνω συνθήκες, φαινόμενο επίσης πρωτοφανές.

Χρησιμοποιώντας το θεωρητικό μοντέλο παραγωγής και διάθεσης του πλεονάσματος που αναπτύξαμε, θα επιχειρήσουμε στην τελευταία ενότητα της εργασίας μια εμπειρική εφαρμογή για την περίπτωση της ελληνικής οικονομίας που θα αφορά την περίοδο 1976-1987 προκειμένου να ερευνηθούν τα αίτια των εξελίξεων που αναφέραμε και να εξαχθούν τα αναγκαία συμπεράσματα. Θα δούμε σε ποιό βαθμό οι μεταβολές στις συνθήκες παραγωγής και διάθεσης του πλεονάσματος εξηγούν τις παραπάνω εξελίξεις, και ακόμη, η θεωρία αυτή σε ποιό βαθμό είναι ικανή να περιγράψει, ερμηνεύει και εξηγεί τα αίτια των εξελίξεων μιας οικονομίας, αποτελώντας τη βάση και ένα χρήσιμο εργαλείο στη χάραξη οικονομικής πολιτικής.

Με βάση τα δεδομένα αυτά, η εμπειρική διερεύνηση σκοπεύει να απαντήσει στα ερωτήματα που προκύπτουν απ'αυτά, και να ερμηνεύσει τις παραπάνω εξελίξεις μέσα απ'την διαδικασία παραγωγής και διάθεσης του πλεονάσματος της οικονομίας, δηλ. το μηχανισμό συσσώρευσης. Θα δούμε κατόπιν, σε ποιό βαθμό οι μεταβολές σ'αυτόν εξηγούν τις παραπάνω εξελίξεις, και ακόμη θα αξιολογηθεί η ικανότητα της θεωρίας αυτής να ερμηνεύει και εξηγεί τα αίτια των εξελίξεων μιας οικονομίας, αποτελώντας μια επί πλέον βάση και χρήσιμο βοήθημα στη χάραξη οικονομικής πολιτικής.

Στην περίπτωση του κλάδου των μεταφορών, χρησιμοποιούμε τα παραπάνω θεωρητικά εργαλεία για την ανάλυση και ερμηνεία των τάσεων και εξελίξεων στον κλάδο αυτό, καθώς και τις προοπτικές που διαγράφονται σ'αυτόν με βάση τις συνθήκες κερδοφορίας για την εξεταζόμενη περίοδο. Εκτός απ'την εξέλιξη του πλεονάσματος που παρορσιάζεται μέσα απ'τις σχετικές εκτιμήσεις σύμφωνα με το μοντέλο και τη διαδικασία υπολογισμού που διατυπώθηκε προηγούμενα, διερευνώνται οι παράγοντες που στον συγκεκριμένο κλάδο καθορίζουν την εξέλιξη

αυτή. Οι μεταβολές στο πλεόνασμα, τόσο στο σύνολο του κλάδου όσο και των επί μέρους υποκλάδων και κατηγοριών του οι οποίες εκφράζουν τις μεταβολές στην κερδοφορία και αποδοτικότητα του χρησιμοποιούμενου κεφαλαίου σ' αυτόν, είναι καθοριστικής σημασίας για το ρυθμό συσσώρευσης και ανάπτυξης του ίδιου του κλάδου. Αυτός είναι και ο κύριος λόγος που όπως αναφέραμε προηγούμενα, το πλεόνασμα αποτελεί ένα κρίσιμο και εξαιρετικής σημασίας οικονομικό μέγεθος, στην καπιταλιστική οικονομία. Επί πλέον, στην περίπτωση του κλάδου των μεταφορών, μπορεί να διερευνηθεί καλλίτερα ο ρόλος και η σημασία των Δημοσίων επιχειρήσεων στην παραγωγή και διάθεση του πλεονάσματος, τόσο στον κλάδο, όσο και το σύνολο της οικονομίας. Η ανάλυση στο σημείο αυτό, για τους λόγους που θα εξηγήσουμε στη συνέχεια, εξυπηρετείται σημαντικά από το γεγονός ότι στον ίδιο κλάδο υπάρχουν Δημόσιες και ιδιωτικές επιχειρήσεις, οι συγκρίσεις με τα δεδομένα των οποίων οδηγούν σε χρήσιμα συμπεράσματα, και περαιτέρω εμβάθυνση των προβλημάτων του κλάδου που προσφέρει η προσέγγισή τους με βάση τη θεωρία αυτή.

ΜΕΡΟΣ Α΄

Η ΕΜΦΑΝΙΣΗ ΤΟΥ ΠΛΕΟΝΑΣΜΑΤΟΣ ΙΣΤΟΡΙΚΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2. ΠΡΟΕΛΕΥΣΗ, ΕΝΝΟΙΑ ΚΑΙ ΣΗΜΑΣΙΑ

2.1 Το πλεόνασμα, προϊόν εξέλιξης της κοινωνικής παραγωγής

Η πρώτη και βασική προϋπόθεση για την ύπαρξη και την αναπαραγωγή κάθε ανθρώπινης κοινωνίας, από την πλέον πρωτόγονη μέχρι την πλέον αναπτυγμένη, αποτελεί η παραγωγική δραστηριότητα και το αποτέλεσμα αυτής η παραγωγή. Ο λόγος είναι, ότι η επιβίωση του ανθρώπου, εξαρτάται από την κάλυψη βασικών αναγκών όπως τροφή, προστασία από τις αντίξοες καιρικές συνθήκες κλπ. και τα αγαθά που απαιτούνται για την κάλυψη αυτών των αναγκών δεν παρέχονται ελεύθερα από τη φύση, πράγμα που συμβαίνει για ελάχιστα απ'αυτά όπως ο αέρας, το νερό, το φως, τα οποία όμως δεν αρκούν για την ανθρώπινη επιβίωση. Η παραγωγή είναι αποτέλεσμα της συνειδητής και σκόπιμης ανθρώπινης δραστηριότητας που είναι η εργασία. Με την εργασία οι άνθρωποι ξεχώρισαν από τον κόσμο των ζώων. Το προϊόν της εργασίας είναι η υλοποίηση αυτής της δραστηριότητας. Η εργασία εκτός από φυσική ανάγκη και όρος ύπαρξης των ανθρώπων, είναι συγχρόνως κοινωνική δραστηριότητα γιατί εκφράζει την ανάγκη για επικοινωνία και αλληλοβοήθεια μεταξύ των μελών μιας κοινωνίας, των οποίων αποτελεί το μέσο με το οποίο επιδρούν πάνω στο φυσικό τους περιβάλλον, προκειμένου να δημιουργήσουν τους όρους και τις προϋποθέσεις για την επιβίωσή τους. Ο άνθρωπος με τη συγκρότηση κοινωνίας ή κοινωνικού σχηματισμού, με διάφορες μορφές δεν δρα μόνος απέναντι στη φύση -σαν Ροβινσώνας Κρούσος-, αλλά σε συνεργασία με τα άλλα μέλη της κοινωνίας, και γι'αυτό η παραγωγή, σαν αποτέλεσμα της κοινής προσπάθειας είναι κοινωνική παραγωγή, που συνεπάγεται τον κοινωνικό καταμερισμό και συνδυασμό της εργασίας.

Για την πραγματοποίηση της παραγωγής αυτής είναι απαραίτητο οι άνθρωποι να έρχονται σ'ορισμένες κοινωνικές σχέσεις μεταξύ τους, ο χαρακτήρας των οποίων καθορίζεται κύρια από τη σχέση τους με τα μέσα και τα αντικείμενα της εργασίας όχι τόσο τις τεχνικές αλλά τις σχέσεις ιδιοκτησίας. Οι σχέσεις αυτές είναι καθοριστικές τόσο για τη διανομή του κοινωνικού προϊόντος, όσο και για την παραπέρα ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων της κοινωνίας.

Η εργατική δύναμη που είναι η ικανότητα του ανθρώπου για εργασία με όλες τις πνευματικές και σωματικές του δυνάμεις, δαπανάται στην παραγωγική δραστηριότητα και παράγει χρήσιμες αξίες που καλύπτουν ανθρώπινες ανάγκες, και γι'αυτό η εργασία αυτή είναι ωφέλιμη εργασία και είναι η ουσία των παραγομένων χρησίων αξιών. Η ποικιλία των παραγομένων αξιών χρήσης, η ποικιλία της παραγωγής, εκφράζει τις μορφές και τους τρόπους που δαπανάται η εργατική δύναμη και είναι αποτέλεσμα του βαθμού ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων της κοινωνίας, δηλαδή της εργασίας και των μέσων που χρησιμοποιεί. Η ανάπτυξη αυτή οδηγεί στον συνεχώς μεγαλύτερο κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας και χαρακτηρίζει τα διάφορα στάδια κοινωνικής ανάπτυξης. Στην συνεχή παραγωγική τους προσπάθεια οι άνθρωποι ανακαλύπτουν και βελτιώνουν συνεχώς την τεχνική της παραγωγής, γεγονός που αποτελεί την κινητήρια δύναμη της εξέλιξης των παραγωγικών δυνάμεων της κοινωνίας, αλλά και βάση στην οικονομική και κοινωνική της διάρθρωση. Η προϊστορία και η εθνολογία κατατάσσουν την εξέλιξη των πρωτόγονων λαών σύμφωνα με τις πρώτες ύλες που χρησιμοποιούν για την κατασκευή των εργαλείων παραγωγής τους. Στην

αυγή της ανθρωπότητας και για το μεγαλύτερο διάστημα της ανθρώπινης εξέλιξης τα εργαλεία αυτά είναι υποτυπώδη, η παραγωγικότητα της εργασίας είναι πολύ χαμηλή και ολόκληρος σχεδόν ο χρόνος ζωής των ανθρώπων διατίθεται για την αναζήτηση τροφής, κάτω από την διαρκή απειλή του λιμού και της εξαφάνισης. Το σύνολο της παραγωγής προμηθεύεται το αναγκαίο προϊόν για τις ανάγκες της επιβίωσης και των εργαλείων γι'αυτή την παραγωγή. Στις συνθήκες σχεδόν αγριότητας, με τη διαρκή μετακίνηση της ανθρώπινης ομάδας και την έλλειψη της απαραίτητης τεχνικής για την συντήρηση τροφής δεν υπήρχε η δυνατότητα δημιουργίας κάποιου περισσεύματος έστω ακόμη και όταν κάποια συγκυρία το έκανε δυνατό. Η κοινωνική παραγωγή πρέπει να φθάσει μια ορισμένη βαθμίδα εξέλιξης.

Η δημιουργία περισσεύματος κάνει την εμφάνισή της και συνδέεται με ορισμένο επίπεδο τεχνικής και συσσώρευσης γνώσεων που οδηγούν σε αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας, σε μονιμότερη εγκατάσταση και τεχνικές συντήρησης και διαφύλαξής του. Η πραγματοποίηση ενός μόνιμου κοινωνικού υπερπροϊόντος πέρα από το αναγκαίο για την επιβίωση της Κοινότητας, αποτελεί σταθμό στην κοινωνική εξέλιξη της ανθρωπότητας και έπαιξε καθοριστικό ρόλο στο ρυθμό ανάπτυξης του ανθρώπινου πολιτισμού. Με την δημιουργία του πλεονάσματος, ο άνθρωπος απομακρύνει τις πιθανότητες λιμού και εξαφάνισής του, αναπτύσσει σε μεγαλύτερο βαθμό την εξειδίκευση και την κατανομή της εργασίας του, αυξάνει το όριο ζωής και το μέγεθος του πληθυσμού, παράγοντες που οδηγούν σε μεγαλύτερη ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων, και της ελευθερίας του απέναντι στο φυσικό περιβάλλον και τις αναγκαιότητες που αυτό επιβάλλει.

2.2 Η έννοια του πλεονάσματος

Η έννοια του κοινωνικού υπερπροϊόντος ή του πλεονάσματος έχει τις ρίζες του στο περίσσευμα των μέσων συντήρησης, μορφή που χαρακτήριζε το πλεόνασμα στους πρωτόγονους λαούς. Η έννοια αυτή είναι αποδεκτή εκτός από τους περισσότερους οικονομολόγους ιδιαίτερα της κλασικής περιόδου, όπως θα δούμε στη συνέχεια, και από άλλες επιστήμες όπως της ανθρωπολογίας, της εθνολογίας, της αρχαιολογίας, που ερευνούν τους πρωτόγονους λαούς και τους μετέπειτα κοινωνικούς σχηματισμούς, και επιβεβαιώνεται από τα διάφορα εμπειρικά τους στοιχεία.¹ Στην Μαρξιστική οικονομική ανάλυση, η έννοια του πλεονάσματος αποκτά κεντρική σημασία για την ανάλυση των διαφόρων κοινωνικών σχηματισμών, και ιδιαίτερα του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής.

Το πλεόνασμα και η υπερεργασία των παραγωγών που αντιστοιχεί για την παραγωγή του, υπάρχει σ'όλους τους κοινωνικούς σχηματισμούς, ενώ το μόνο που διαφέρει είναι ο τρόπος απόσπασης και ιδιοποίησης του πλεονάσματος, γεγονός που χαρακτηρίζει και διαφοροποιεί τον κάθε κοινωνικό σχηματισμό και τον τρόπο αναπαραγωγής του. Το πλεόνασμα είναι το μέρος εκείνο της κοινωνικής παραγωγής πάνω από το αναγκαίο μέρος το οποίο διασφαλίζει τους όρους και τις συνθήκες αναπαραγωγής των παραγωγών, και αφού αφαιρεθεί το τμήμα της

1. Ε. Μαντέλ: "Μαρξιστική πραγματεία της Οικονομίας" Τόμος Α' σελ. 49.

παραγωγής που αντικαθιστά τα μέσα παραγωγής που αναλώθηκαν στην παραγωγική διαδικασία. Δηλ. η διαφορά μεταξύ του καθαρού προϊόντος της εργασίας και του πραγματικού της μισθού.

Η αναγκαία εργασία και υπερεργασία, και το αντίστοιχο αναγκαίο προϊόν για την αναπαραγωγή των παραγωγών, και το υπερπροϊόν, είναι καθαρά οικονομικές έννοιες και δεν έχουν καμιά σχέση με ορισμούς και επιστήμες που εξετάζουν τον άνθρωπο σαν βιολογική οντότητα. Ορισμοί του πλεονάσματος και της αναγκαίας εργασίας ή προϊόντος που στηρίζονται στις ελάχιστες ανθρώπινες ανάγκες, ή όριο διαβίωσης, ή βασική κατανάλωση κλπ. ακόμη και αν παρουσιάζονται σαν Μαρξιστικές δεν στηρίζονται στην Μαρξιστική ανάλυση όπως θα δούμε περισσότερο αναλυτικά στη συνέχεια. Όπως σημειώνει ο Μαρξ στον πρώτο τόμο του "Κεφαλαίου" "Στην αυγή του πολιτισμού η παραγωγικότητα της εργασίας είναι χαμηλή, αλλά τέτοιες είναι και οι ανάγκες οι οποίες αναπτύσσονται μαζί με τα μέσα που τις ικανοποιούν".¹ Το πλεόνασμα δεν είναι ό,τι απομένει πάνω από τις φυσιολογικές ή βασικές ανάγκες, η ύπαρξή του και η μορφή που παίρνει σε κάθε τρόπο παραγωγής είναι αποτέλεσμα της οικονομικής διάρθρωσης της δοσμένης κοινωνίας. Έτσι ενώ η ύπαρξη του πλεονάσματος γίνεται αποδεκτή τόσο από το ευρύ φάσμα της οικονομικής επιστήμης και άλλες επιστήμες, η οριοθέτηση διαφέρει, με συνέπεια την εξασθένηση της σημασίας του και της ισχύος του στη χρησιμοποίηση σαν εργαλείο ανάλυσης των κοινωνικοοικονομικών σχηματισμών. Κοντά στην κατανόηση του πλεονάσματος σαν οικονομικής έννοιας, θα μπορούσαν να θεωρηθούν οι απόψεις του καθηγητή Η. Pearson για τους προκαπιταλιστικούς τρόπους παραγωγής στο έργο των Polanyi, Arensberg, και του ίδιου "Trade and Market in the Early Empires" όπου στις σελίδες 324-327 ασκώντας κριτική αρνείται την ύπαρξη του οικονομικού πλεονάσματος με την βιολογική έννοια για το ελάχιστο επίπεδο συντήρησης, το οποίο όμως, σε καμιά προσέγγιση στη μέχρι σήμερα εξέλιξη της θεωρίας, δεν λαμβάνεται σαν απόλυτη βιολογική έννοια. Ο ίδιος εισάγει δύο έννοιες του πλεονάσματος, το "απόλυτο" και το "σχετικό" πλεόνασμα, οι οποίες σύμφωνα μ'αυτόν καλύπτονται απ'την συγκεχυμένη έννοια του οικονομικού πλεονάσματος.

Απόλυτο πλεόνασμα δεν υπάρχει, διότι δεν μπορεί να καθορισθεί ένα ελάχιστο φυσιολογικό επίπεδο κάτω από το οποίο η κοινωνία δεν μπορεί να διατηρηθεί στη ζωή, πράγμα που ισχύει και για έναν άνθρωπο. Σ'αυτό το επίπεδο δεν υπάρχει καμιά απόδειξη ότι κάποια ανθρώπινη κοινωνία βρέθηκε ποτέ στο σύνολό της. Επειδή το επίπεδο αυτό είναι αδύνατο να καθορισθεί είναι το ίδιο αδύνατο να θεωρηθεί σαν πλεόνασμα κάθε μέρος του προϊόντος πάνω απ'αυτό το οποίο μπορεί να διατεθεί για κοινωνική οργάνωση. Η μόνη περίπτωση στην οποία θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί η έννοια του πλεονάσματος είναι με τη σχετική έννοια.

Μια δοσμένη ποσότητα αγαθών και υπηρεσιών θα ήταν πλεόνασμα μόνον αν η κοινωνία με κάποιο τρόπο τις έβαζε στην άκρη και τις θεωρούσε διαθέσιμες για κάποιο σκοπό. Το βασικό σημείο είναι ότι αυτό το σχετικό πλεόνασμα γίνεται με πρωτοβουλία της δοσμένης κοινωνίας. Με την έννοια του σχετικού πλεονάσματος ο Pearson παρά το γεγονός ότι έμμεσα δέχεται την ύπαρξη κοινωνίας χωρίς πλεόνασμα, αναγνωρίζει το πλεόνασμα σαν οικονομική έννοια που καθορίζεται

1. Κ. Μαρξ: "Το Κεφάλαιο" Τόμος Α' σελίδα 552.

κοινωνικά και όχι σε σχέση με βιολογικές ανάγκες, γεγονός που αποτελεί πρόοδο σε σχέση με ανάλογους ορισμούς. Πρέπει ακόμη να σημειωθεί πως η ύπαρξη ή όχι πλεονάσματος δεν είναι θέμα υποκειμενικό της κοινωνίας, αλλά όρος ύπαρξης για την ίδια και την αναπαραγωγή της. "...καμιά κοινωνία που έχει περιορισθεί μόνο στο απλό επίπεδο της "βιολογικής" διατροφής δεν θα μπορούσε να επιβιώσει".¹

Η ύπαρξη και η απαρχή δημιουργίας του πλεονάσματος αποτέλεσε στα καθυστερημένα στάδια παραγωγής, την αρχή της ανταλλαγής μέσω του αντιπραγματισμού και τη βάση για την μετέπειτα ανάπτυξη της εμπορευματικής παραγωγής. Ήταν το περίσσειμα που αντάλλαξε η μία κοινωνία με την άλλη, με διάφορους τρόπους και μεθόδους. Το πλεόνασμα αποτέλεσε την "πρωταρχική μορφή πλούτου". Αργότερα στη σφαίρα της εμπορευματικής παραγωγής όπου όλα τα εμπορεύματα μετατρέπονται σε χρήμα, το πλεόνασμα μετατρέπεται και εκφράζεται σε μεγάλο μέρος, στις μορφές που παίρνει το χρήμα κατά καιρούς με κύρια έκφραση τα πολύτιμα μέταλλα, χρυσό και ασήμι, μορφή όπου "...ο πλούτος αποκρυσταλλώνεται σαν αφηρημένος κοινωνικός πλούτος".² Το μέρος του πλεονάσματος που βρίσκεται ακινητοποιημένο σε τέτοια μορφή αποτελεί θησαυρό. Η δημιουργία θησαυρών τόσο από τους πολίτες, όσο και από το Κράτος, θεωρείται πάντα η πλέον ασφαλής και προσιτή μορφή διατήρησης του πλεονάσματος, εκφράζει τη δύναμη και τον πλούτο τους, γι' αυτό και η αρπαγή και η μεταφορά των θησαυρών μιας χώρας απετέλεσε πάντα κίνητρο και συνέπεια των κατακτητικών πολέμων.

2.3 Τρόποι διάθεσης του πλεονάσματος και σημασία τους

Τόσο το μέγεθος, όσο και η διάθεση του πλεονάσματος ανάμεσα σε διάφορες εναλλακτικές χρήσεις από την κοινωνία, είναι αποτέλεσμα -εκτός από το επίπεδο ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων και της κοινωνικής διάθρωσης- των αποφάσεων που λαμβάνονται στη δοσμένη κοινωνία, οι οποίες διαχρονικά επηρεάζουν και το μέγεθος και τους τρόπους διάθεσής του. Όσο μεγαλύτερο είναι το μέγεθος του πλεονάσματος τους τόσο αυξάνουν τα περιθώρια ευελιξίας, ελευθερίας και δυνατοτήτων της κοινωνίας προκειμένου να επιτύχει απειράριθμους σκοπούς. Σε μια κοινωνία ελεύθερων παραγωγών οι αποφάσεις είναι συλλογικές και ελεύθερες, η μεγαλύτερη ελευθερία πάνω στη φύση που συνεπάγεται η ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων ολοκληρώνεται με την ελευθερία που προέρχεται από τον έλεγχο πάνω στην κοινωνία. Σε κοινωνίες όμως που υπάρχει ο κοινωνικός εξαναγκασμός, και τα μέσα παραγωγής έχουν αποσπασθεί από τους άμεσους παραγωγούς και έχουν περάσει σε μια τάξη ιδιοκτητών μη παραγωγών, το μέγεθος και η κατανομή του πλεονάσματος δεν είναι αποτέλεσμα ελεύθερων και συλλογικών αποφάσεων, αλλά κυρίως συγκρουομένων συμφερόντων και κυριαρχίας της μιας τάξης πάνω στην άλλη. Είναι οι αποφάσεις αυτών που ιδιοποιούνται το πλεόνασμα, οι οποίες καθορίζουν τους τρόπους χρήσης του.

1. E. Μαντέλ: στο ίδιο σελ. 50.

2. K. Μαρξ: "Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας" σελ. 197.

Ανεξάρτητα όμως από τον τρόπο που λαμβάνονται οι αποφάσεις για την διάθεση του πλεονάσματος, ο τρόπος διάθεσης που τελικά έχει επιλεγεί, παράγει ορισμένα αποτελέσματα και συνέπειες για την ίδια την αναπαραγωγή και εξέλιξη της κοινωνίας. Σαν πιθανές και συνήθεις στην πράξη χρήσεις του πλεονάσματος μπορούν να αναφερθούν οι παρακάτω:

- α) Χρησιμοποίηση του πλεονάσματος για τη διεύρυνση της παραγωγικής βάσης της κοινωνίας και της ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων.
- β) Για την αύξηση της κατανάλωσης αυτών που το παράγουν ή τη μείωση του εργάσιμου χρόνου τους.
- γ) Για τη βελτίωση του επιπέδου κατανάλωσης ορισμένων κοινωνικών ομάδων.
- δ) Για την ανάπτυξη της κρατικής μηχανής και τη δημιουργία ισχυρού στρατού.
- ε) Για το κτίσιμο μνημείων, ναών, δημοσίων κτιρίων κάθε μορφής, που μπορεί να είναι έργα επίδειξης και μεγαλοπρέπειας, ή έργα κοινωνικής υποδομής, και
- στ) Για αποθησαύριση ή μεγαλύτερη σπατάλη, πολυτέλεια και χλιδή των κυρίαρχων κοινωνικών τάξεων.

Ανάμεσα στους παραπάνω τρόπους χρησιμοποίησης του πλεονάσματος το μέρος που διατίθεται κάθε φορά για κάθε έναν απ'αυτούς διαφέρει. Απ'όλους όμως αυτός που έχει καθοριστική σημασία για την μελλοντική ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων, άρα και του ίδιου του πλεονάσματος, καθώς και την εξέλιξη της κοινωνίας, είναι ο πρώτος τρόπος που στοχεύει στην παραγωγική χρησιμοποίησή του, τη δέσμευσή του για τις ανάγκες της παραγωγής, με σκοπό την συσσώρευση κεφαλαίου που θα διευρύνει την παραγωγική δυναμικότητα της οικονομίας. Το μέγεθος του πλεονάσματος που διατίθεται γι'αυτό το σκοπό, καθορίζει ποιός θα είναι ο ρυθμός οικονομικής ανάπτυξης, της οικονομίας, ο ρυθμός της οικονομικής προόδου. Η αύξηση του συσσωρευμένου κεφαλαίου, η νεκρή εργασία -που αποτελεί συσσωρευμένη εργασία του παρελθόντος- σε συνεργασία με τη ζωντανή εργασία θα παράγουν περισσότερο προϊόν απ'αυτό που χρειάζεται για την αναπαραγωγή τους, με συνέπεια την διεύρυνση της παραγωγής και του πλεονάσματος. Δια μέσου της ιστορίας η παραγωγική χρήση του πλεονάσματος, η δέσμευσή του στη διαδικασία της παραγωγής απετέλεσε πάντα την κινητήρια δύναμη της προόδου. Η ικανότητα της κοινωνίας για χρησιμοποίηση σημαντικού μέρους του πλεονάσματος για την διεύρυνση της παραγωγικής της βάσης αποδείχθηκε καθοριστική για την απομάκρυνσή της από τη στασιμότητα, την ακμή της και την επιβίωσή της δια μέσου της ιστορίας.

Η πλέον χαρακτηριστική περίπτωση, είναι αυτή που συνδέεται με την άνοδο των αστικών στρωμάτων τις Δυτικές χώρες που για διάφορους λόγους κατόρθωσαν να διοχετεύσουν ολοένα και μεγαλύτερο μέρος του πλεονάσματος στη συσσώρευση κεφαλαίου και τις ανάγκες της παραγωγής. Αντίθετα οι φεουδαρχικές τάξεις ελάχιστο μέρος του πλεονάσματος διέθεταν για συσσώρευση κεφαλαίου, ενώ ιδιοποιούνταν σχεδόν το σύνολό του και το χρησιμοποιούσαν κύρια για σπάταλη ζωή και πολεμικές εμπλοκές. Οι καλλιεργητές της γης δεν μπορούσαν να έχουν κέρδη τουλάχιστον για μακρά χρονική περίοδο γιατί κάθε βελτίωση της παραγωγικότητας που τους έδινε τη δυνατότητα των κερδών οδηγούσε έστω και με καθυστέρηση σε αναπροσαρμογή και αύξηση του καταβαλλομένου ενοικίου στους γαιοκτήμονες. Οι μόνοι που μπορούσαν να συσσωρεύσουν ήταν οι έμποροι, οι οποίοι όμως δεν βρισκόταν στο επίκεντρο του κύριου όγκου της παραγωγής της

κοινωνίας και ακόμη ζούσαν χωρίς προστασία από την αυθαιρεσία και την κλοπή. Γι' αυτό το μέρος του πλεονάσματος που χρησιμοποιούνταν στη συσσώρευση κεφαλαίου στη φεουδαρχική κοινωνία ήταν ελάχιστο μέχρι ανύπαρκτο. Το κύριο μέρος των συσσωρευμένων κερδών της εμπορευματικής τάξης που κατευθύνθηκε στη βιομηχανία και αποτέλεσε την πρωταρχική ώθηση της συσσώρευσης στις Δυτικές χώρες, προήλθε από το εμπόριο στο εξωτερικό. Αντίθετα με τα αστικά στρώματα της Δύσης που ανέπτυξαν συγχρόνως την αντικαταναλωτική νοοτροπία της πειθαρχίας και της εγκράτειας, οι περισσότερες άρχουσες τάξεις στις διάφορες χώρες που ιδιοποιούνται το πλεόνασμα και την εποχή εκείνη αλλά και σε όλες τις προηγούμενες περιόδους της ιστορίας, χρησιμοποιούν το μεγαλύτερο μέρος του για περισσότερη χλιδή, σπατάλη, δημιουργία στρατών για περιπετειώδεις πολέμους, αποθησαυρισμό σε πολύτιμα μέταλλα, ή για θαυμαστά οικοδομήματα, έργα τέχνης και την ανάπτυξη της γνώσης σε διάφορους τομείς που συνέβαλαν στην ανάπτυξη του πολιτισμού.

Ο τρόπος χρήσης του πλεονάσματος αποτέλεσε πάντα δείγμα της ποιότητας και υγείας κάθε κοινωνικού σχηματισμού, σε κάθε περίοδο ζωής του, δείγμα ακμής ή παρακμής, και καθόρισε τη συμβολή του στην ανάπτυξη του πολιτισμού. Είναι από το πλεόνασμα της εργασίας εκατοντάδων χιλιάδων ανθρώπων που κτίστηκαν οι Πυραμίδες των Φαραώ, τα αριστουργήματα του Παρθενώνα και των Προπυλαίων, το Σινικό Τείχος και τα διάφορα μνημεία της Ασιατικής Τέχνης¹ και της Ρωμαϊκής εποχής, όπως επίσης οι ισχυροί στρατοί και οι περιπετειώδεις πόλεμοί τους. Για να μπορούν όλοι αυτοί να εργάζονται απερίσπαστοι για την δημιουργία αυτών των μεγάλων έργων, ή άλλοι να εκπαιδεύονται στην πολεμική τέχνη, έπρεπε κάποιιο να τους συντηρούν από το περίσσειμα του προϊόντος της εργασίας των. Αυτοί που συμμετέχουν στην παραγωγή αποτέλεσαν πάντα τη βάση για την οποιαδήποτε οικοδόμηση και μορφή της υπόλοιπης κοινωνίας. Γι' αυτό κάθε κοινωνία που παραμέλησε την παραγωγική της βάση οδηγήθηκε αργά ή γρήγορα στην παρακμή και την κατάρρευση, ενώ η χρήση του πλεονάσματος για επίδειξη πολυτέλειας και σπατάλη αποτέλεσε πάντα σημαντική αιτία στασιμότητας και κοινωνικής παρακμής.²

1. Χαρακτηριστική είναι η αναφορά που κάνει ο Μαρξ στον Α' Τόμο του Κεφαλαίου σελίδα 348 απ' το βιβλίο του Ρ. Τζόνες: "Αναγνώσματα...". Οπως αναφέρει: "Συνέβη σε περασμένους χρόνους, τα ασιατικά κράτη... να βρεθούν στην κατοχή ενός πλεονάσματος από βιοτικά μέσα, που μπόρεσαν να τα ξοδέψουν για έργα γοήτρου και ωφέλειας. Η εξουσίασή τους πάνω στα χέρια και στα μπράτσα όλου σχεδόν του μη γεωργικού πληθυσμού και η αποκλειστική διάθεση από μέρους των μοναρχών και του ιερατείου κάθε πλεονάσματος τους έδωσαν τα μέσα για την ανέγερση εκείνων των θεόρατων μνημείων που γέμιζαν τη χώρα με δαύτα... Για την κίνηση των κολοσιαίων αγαλμάτων και των τεράστιων όγκων που η μεταφορά τους φέρνει κατάπληξη, χρησιμοποιήθηκε σχεδόν αποκλειστικά και σπάταλα ανθρώπινη εργασία".

2. Μαντέλ Ε. (1971) σελ. 122.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3. ΤΟ ΠΛΕΟΝΑΣΜΑ ΣΤΟΥΣ ΔΙΑΦΟΡΟΥΣ ΤΡΟΠΟΥΣ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ, ΜΟΡΦΕΣ, ΜΗΧΑΝΙΣΜΟΙ ΑΠΟΣΠΑΣΗΣ ΚΑΙ ΔΙΑΝΟΜΗΣ

3.1 Έννοια και βασικά χαρακτηριστικά του τρόπου παραγωγής

Η έννοια του "τρόπου παραγωγής" παρ'όλο που δεν έχει ορισθεί συγκεκριμένα, χρησιμοποιείται συχνά τόσο απ'τον Μαρξ και τον Ένγκελς, όσο και από πολλούς μετέπειτα Μαρξιστές ερευνητές, προκειμένου να διερευνηθούν και αναλυθούν οι διάφοροι κοινωνικοί σχηματισμοί. "Είναι μια θεωρητική έννοια που επιτρέπει να αντιληφθούμε την κοινωνική ολότητα",¹ και επειδή σύμφωνα με τη Μαρξιστική αντίληψη ο τρόπος παραγωγής της υλικής ζωής καθορίζει τη διαδικασία της κοινωνικής, πολιτικής και διανοητικής γενικά ζωής² της κοινωνίας, περιλαμβάνει ολόκληρο το πλέγμα των κοινωνικών σχέσεων που αφορούν την οικονομική, δικαιο-πολιτική και ιδεολογική δομή της. Έτσι ο τρόπος παραγωγής δεν περιλαμβάνει μόνο το οικονομικό στοιχείο το οποίο σύμφωνα με τη Μαρξιστική ανάλυση είναι κυρίαρχο, δεν απαρτίζεται μόνο "απ'την ενότητα των παραγωγικών δυνάμεων και παραγωγικών σχέσεων"³ αλλά περιλαμβάνει και εξωοικονομικά στοιχεία των οποίων ο ρόλος είναι καθοριστικός για την αναπαραγωγή του συγκεκριμένου τρόπου παραγωγής. Βασικό χαρακτηριστικό του τρόπου παραγωγής στο οικονομικό πεδίο, αποτελούν οι σχέσεις παραγωγής οι οποίες παίζουν καθοριστικό ρόλο στη μορφή του πλεονάσματος, τους μηχανισμούς απόσπασης και ιδιοποίησής του, από παραγωγούς και μη. Η ιδιοκτησία ή όχι των μέσων παραγωγής για παράδειγμα, που απορρέει από τις σχέσεις παραγωγής εξηγεί σημαντικά το γεγονός αυτό. Όμως δεν είναι μόνο το οικονομικό στοιχείο που καθορίζει τη μορφή και ιδιοποίηση του πλεονάσματος. Όπως και στην περίπτωση αναπαραγωγής του τρόπου παραγωγής της οποίας βασική προϋπόθεση αποτελεί η αναπαραγωγή των σχέσεων παραγωγής του, τα εξωοικονομικά στοιχεία είτε μόνα τους, είτε σε συνδυασμό με το οικονομικό στοιχείο, παίζουν συχνά σημαντικό και σ'ορισμένες περιπτώσεις κυρίαρχο ρόλο στη μορφή, την απόσπαση και ιδιοποίηση του πλεονάσματος. Η δικαιο-πολιτική και ιδεολογική δομή των διάφορων τρόπων παραγωγής εξηγεί συχνά και προσδιορίζει τους μηχανισμούς απόσπασης, τις μορφές, την ιδιοποίηση και διανομή του πλεονάσματος στους διάφορους κοινωνικούς σχηματισμούς.

Στην πράξη σχεδόν καθένας τρόπος παραγωγής δεν συναντιέται στην καθαρή του μορφή και δεν καλύπτει πλήρως έναν κοινωνικό σχηματισμό ο οποίος αποτελεί μια συγκεκριμένη και ιστορικά ορισμένη κοινωνική ολότητα. Μέσα σε κάθε κοινωνικό σχηματισμό που αντιστοιχεί σε μια ή περισσότερες χώρες με κοινά χαρακτηριστικά συνυπάρχουν και συνδυάζονται διάφοροι τρόποι παραγωγής, και κατά συνέπεια διαφορετικοί τύποι παραγωγικών σχέσεων. Όμως υπάρχει ένας τρόπος παραγωγής και παραγωγικών σχέσεων που χαρακτηρίζει τον κοινωνικό σχηματισμό που συνδέεται και συναρθρώνεται μ'ένα πολύπλοκο σύνολο τρόπων

-
1. M. Harnecker: "Βασικές έννοιες του ιστορικού υλισμού" σελ. 136.
 2. Κ. Μαρξ: "Κριτική της πολιτικής οικονομίας" σελ. 13.
 3. Ακαδημία Επιστημών ΕΣΣΔ: "Πολιτική Οικονομία" σελ. 8.

παραγωγής που υποτάσσεται σ'αυτόν.¹ Η "υπεροχή" ή "κυριαρχία" όπως λέγεται του ενός τρόπου παραγωγής πάνω στους άλλους που υποτάσσονται σ'αυτόν² αποτελεί βασικό στοιχείο στη Μαρξιστική ανάλυση των κοινωνικών σχηματισμών, σύμφωνα με την οποία σε κάθε κοινωνία μια ορισμένη παραγωγή και οι σχέσεις που απορρέουν απ'αυτήν είναι καθοριστικές για όλες τις άλλες παραγωγές και τις σχέσεις που απορρέουν απ'αυτές. Σε κάθε κοινωνικό σχηματισμό υπάρχει μια πολύπλοκη οικονομική, ιδεολογική και δικαιο-πολιτική δομή, όπου συνυπάρχουν αντίστοιχα διαφορετικές σχέσεις παραγωγής και ιδεολογικές τάσεις και συγχρόνως μια απ'τις σχέσεις και τις ιδεολογικές τάσεις αυτές κυριαρχεί καθώς επίσης κυριαρχεί και η αντίστοιχη τάξη που η λειτουργία της εξασφαλίζεται απ'την δικαιο-πολιτική δομή.³ Ενώ η επιρροή των οικονομικών και εξωοικονομικών στοιχείων που αναφέραμε προηγούμενα για τον τρόπο παραγωγής ισχύουν και για τον κοινωνικό σχηματισμό, η ύπαρξή τους στην περίπτωση του τελευταίου με τα χαρακτηριστικά και την πολυπλοκότητα που αναφέραμε ως τώρα, έχουν σαν πρόσθετες συνέπειες, την ανομοιογένεια του πλεονάσματος από πλευράς προέλευσης, τις διαφορετικές μορφές, εμπορευματικές ή μη εμπορευματικές, τους διαφορετικούς μηχανισμούς και τρόπους απόσπασης, ενώ κυριαρχεί η διανομή του κυρίαρχου τρόπου παραγωγής. Ακόμη η ανάλυση του τρόπου δημιουργίας του πλεονάσματος σε κάθε κοινωνικό σχηματισμό θα πρέπει να περιλάβει την μεταβίβαση πλεονάσματος που προέρχεται ή κατευθύνεται σε άλλους κοινωνικούς σχηματισμούς, και σ'αυτό ισχύει επίσης η επιρροή των οικονομικών στοιχείων (εξωτερικό εμπόριο) ή εξωοικονομικών (βίαιης απόσπασης, υποτέλειας και επιρροής).

3.2 Τρόποι παραγωγής και ιστορική διερεύνηση του πλεονάσματος

Όπως είδαμε ως τώρα, η χρησιμοποίηση της έννοιας του τρόπου παραγωγής, με βάση την ανάλυση που προηγήθηκε αποτελεί βασικό θεωρητικό εργαλείο τόσο για την διερεύνηση των κοινωνικών σχηματισμών, όσο και της παραγωγής και κυκλοφορίας του πλεονάσματος που πραγματοποιείται στα πλαίσια αυτών. Επειδή η οικονομική βάση και το αντίστοιχο ιδεολογικό πολιτικό εποικοδόμημα διαφέρει στους διάφορους τρόπους παραγωγής, είναι επόμενο οι τρόποι και μηχανισμοί απόσπασης του πλεονάσματος, οι μορφές που παίρνει και η ιδιοποίησή του από διαφορές κοινωνικές τάξεις και ομάδες να διαφέρει. Διαφορετικοί είναι επίσης σαν συνέπεια των παραπάνω και οι τρόποι χρήσης του μέσα στους διάφορους κοινωνικούς σχηματισμούς. Σε αντίθεση με την ιστορική διαδοχή των κοινωνικών σχηματισμών, η αφηρημένη έννοια των τρόπων παραγωγής δεν συνεπάγεται

1. Σ. Αμίν: "Η άνιση ανάπτυξη" σελ. 14 (1976).

2. Ν. Πουλαντζάς: "Πολιτική εξουσία και κοινωνικές τάξεις" Εκδόσεις ΘΕΜΕΛΙΟ 1975, τόμος Α', σελ. 17.

3. Μ. Harnecker 1975, σελ. 145.

καμμιά τάξη ιστορικής διαδοχής των¹ -συνήθως έχουμε μάλλον ασυνεχή διαδοχή στην εξέλιξη της ιστορικής πραγματικότητας - και ακόμη ταυτόσημες αναλογίες και ομοιότητες για ίδιους τρόπους παραγωγής σε διάφορους σχηματισμούς και ιστορικές χρονικές περιόδους. Το εννοιολογικό τους όμως περιεχόμενο και η διατύπωσή τους, οδηγούν συχνά και όταν ακόμη δεν υπάρχει η ανάλογη πρόθεση, στη θεώρηση των τρόπων παραγωγής με βάση την Μαρξιστική ανάλυση σαν μια "γραμμική ανάγνωση της ιστορίας" έστω και ακόμη αν εμφανίζονται σαν μια "...γενική κατεύθυνση του παγκόσμιου όλου...".² Όπως αναφέραμε πριν, οι εξωτερικές ομοιότητες των τρόπων παραγωγής, τόσο διαχρονικά όσο και μεταξύ διαφόρων σχηματισμών, διαφοροποιούνται ποιοτικά περιέχοντας ορισμένα διαφορετικά χαρακτηριστικά και στοιχεία, και γι' αυτό δεν αποτελούν ταυτότητα. "Οι φεουδαλικές 'επιβιώσεις' του εικοστού αιώνα δεν μπορεί να είναι της ίδιας ποιότητας με τις κοινωνικές σχέσεις του μεσαίωνα".³ Επίσης πρόσθετος παράγοντας ποιοτικών διαφοροποιήσεων μεταξύ τρόπων παραγωγής στους διάφορους κοινωνικούς σχηματισμούς, αποτελούν οι εξωτερικές επιρροές και επιδράσεις που δέχεται ένας σχηματισμός - και άρα οι τρόποι παραγωγής σ' αυτόν - από άλλους σχηματισμούς.

Για την έρευνα και την ιστορική εξέλιξη των διαφόρων κοινωνικών σχηματισμών, για την ανάγνωση της οικονομικής ιστορίας, έχουν διατυπωθεί μέχρι σήμερα διάφορες θεωρίες οικονομικής μεταβολής, οι οποίες εφαρμόζονται με σκοπό την κατανόηση αυτών των σχηματισμών και των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών τους.⁴ Για το σκοπό της διερεύνησης του πλεονάσματος ιστορικά, πιστεύουμε πως η Μαρξιστική θεώρηση με την έννοια και το περιεχόμενο των τρόπων παραγωγής όπως αναπτύχθηκε ως τώρα, μπορεί να παρουσιάσει και εξηγήσει τις μορφές, τους τρόπους απόσπασης και ιδιοποίησης του πλεονάσματος στους διάφορους τρόπους παραγωγής. Κατ' επέκταση μπορεί ακόμη ν' αποτελέσει κατάλληλο εργαλείο για την αντίστοιχη διερεύνηση των διαφόρων κοινωνικών σχηματισμών, πράγμα που όμως δεν αποτελεί αντικείμενο της εργασίας αυτής. Η καταλληλότητα και αποτελεσματικότητα της Μαρξιστικής θεωρίας στο σημείο αυτό, προκύπτει κυρίως απ' το γεγονός ότι ολόκληρη η θεωρία αυτή διαπνέεται και στηρίζεται στην έννοια του πλεονάσματος στην ανάπτυξη της οποίας η Μαρξιστική Θεωρία της αξίας και της υπεραξίας, όπως θα δούμε στη συνέχεια, συνέβαλε καθοριστικά.

Με βάση τις μέχρι σήμερα αναφορές, αναλύσεις και ερμηνείες μετάβασης απ' τον έναν τρόπο παραγωγής στον άλλο προκύπτει ιστορικά η ύπαρξη σε διάφορους σχηματισμούς τρόπων παραγωγής, στους οποίους θα αναφερθούμε αναλυτικά στη συνέχεια. Με άξονα τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής, αναφέρονται τρεις προκαπιταλιστικοί τρόποι παραγωγής. Ο Κοινοκτητικός, ο Δουλοκτητικός και ο Φεουδαρχικός τρόπος παραγωγής, ενώ συχνές αναφορές γίνονται για τη μετάβαση

1. Σ. Αμίν: στο ίδιο σελ. 11.

2. Ε. Χεκίμογλου: "Η ιστορικότητα και χωρικότητα του πλεονάσματος" (1987) σελ. 51.

3. Στο ίδιο, σελ. 53.

4. Βλέπε: Elias H. Tuma: "Ευρωπαϊκή Οικονομική Ιστορία" Τόμος 1, Κεφ. 3.

απ'τον Καπιταλιστικό στον Κομμουνιστικό τρόπο παραγωγής. Ομως βασικό και αποφασιστικό παράγοντα σε κάθε έναν απ'αυτούς και το πρώτο πράγμα που πρέπει να ληφθεί υπ'όψιν πάντοτε, είναι η κοινωνική μορφή ύπαρξης της εργατικής δύναμης.¹

3.3 Ο πρωτόγονος κοινοτικός τρόπος παραγωγής

Ο κοινοτικός τρόπος παραγωγής που με διάφορες μορφές και χαρακτηριστικά εξαρτώμενα κυρίως από εξωτερικές συνθήκες, π.χ. κλιματολογικές, γεωγραφικές ή ιδιαίτερες επιδεξιότητες των διαφόρων κοινοτήτων ή ανθρώπινων ομάδων, προηγείται όλων των άλλων τρόπων παραγωγής, ενώ επιβιώσεις του έχουν διαπιστωθεί από ερευνητές ακόμη μέχρι τη νεώτερη ιστορία σε ορισμένες απομονωμένες περιοχές της Γης. Το χαμηλό επίπεδο των παραγωγικών δυνάμεων και η συνεχής απειλή της επιβίωσης επιβάλλει την ανάγκη της συλλογικής εργασίας, της κοινωνικής ιδιοκτησίας στη γη και τα μέσα παραγωγής, και την κατανομή του κοινωνικού προϊόντος ανάμεσα σ'όλα τα μέλη της κοινότητας. Η εξέλιξη των παραγωγικών δυνάμεων με κύρια χαρακτηριστικά την εμφάνιση της γεωργίας και της κτηνοτροφίας, οδηγεί στην ανάπτυξη των πρώτων κοινοτήτων με μόνιμη διαμονή και μεγαλύτερο πληθυσμό, σε αντίθεση με τις συνεχώς μετακινούμενες ομάδες ή ορδές. Δημιουργείται έτσι η δυνατότητα του κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας (εξειδίκευση των λειτουργιών) που ακόμη αυξάνει της δυνατότητες του ανθρώπου. "...παράγοντας ένα πλεόνασμα πέρα και πάνω απ'ότι είναι αναγκαίο για να συντηρήσει το άτομο και την κοινότητα της οποίας αυτό είναι μέλος".² Στην εξέλιξη αυτή, παράγοντες όπως η ανακάλυψη της φωτιάς, η εξημέρωση των ζώων, η καλλιέργεια του εδάφους, η δημιουργία εργαλείων από μέταλλο κλπ. συνέβαλαν σημαντικά.

Η δημιουργία κάποιου μόνιμου περισσεύματος τροφίμων πέρα απ'τις ανάγκες αναπαραγωγής των παραγωγών και των εργαλείων τους αποτελεί βασική προϋπόθεση της πολιτισμένης κοινωνίας, γιατί επιτρέπει συνεχώς τη βελτίωση των εργαλείων παραγωγής, την ανάπτυξη της χειροτεχνίας, την αύξηση του πληθυσμού και του ορίου ζωής, ενώ συγχρόνως για πρώτη φορά γίνεται δυνατή η ανάπτυξη μέσα στην κοινότητα διαφόρων λειτουργιών που δεν συνδέονται άμεσα με την παραγωγή και τη συντήρησή τους απ'το πλεόνασμα της κοινότητας. Η ύπαρξη του πλεονάσματος, καθώς και του κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας που συνήθως είναι φυσικός καταμερισμός ανάλογα με το φύλο, την ηλικία και τις δυνατότητες κάνει επίσης δυνατή την ανταλλαγή. Χωρίς την δημιουργία περισσεύματος και για μακρόχρονη περίοδο δεν ήταν δυνατόν να αναπτυχθεί η ανταλλαγή. Ήταν το περίσσειμα αυτό που στην αρχή με τυχαίο χαρακτήρα και αργότερα περισσότερο συστηματικά οδήγησε στην ανάπτυξη και διάδοση της ανταλλαγής, ανάμεσα στα γένη και τις κοινότητες,

-
1. Κ. Τακαχάσι: "Η μετάβαση απ'τον Φεουδαρχισμό στον καπιταλισμό" ΘΕΜΕΛΙΟ 1982, σελ. 102.
 2. Κ. Μαρξ: "Προκαπιταλιστικοί οικονομικοί σχηματισμοί" Εισαγωγή: Ε. Hobsbawn, σελ. 21.

πράγμα που συνέβαλε αποφασιστικά στην ανάπτυξη του κοινωνικού καταμερισμού και της παραγωγής. Η απόσταση και χρησιμοποίηση του πλεονάσματος για μη παραγωγικές χρήσεις και λειτουργίες όπως π.χ. θρησκευτικές γιορτές, έργα τέχνης, λειτουργίες συντονισμού, επίβλεψη, ασφάλειας κλπ., γίνεται με κοινή απόφαση και αποδοχή απ'τα μέλη της κοινότητας. Η γέννηση και χρήση του πλεονάσματος όπως συμβαίνει σ'όλους τους προκαπιταλιστικούς σχηματισμούς είναι εδώ διαφανής.¹ Συγχρόνως, το επίπεδο αυτό ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων, επιτρέπει και κάνει δυνατή τη "...δυνατότητα ιδιοποίησης της υπερεργασίας και του υπερπροϊόντος, δηλ. της εργασίας και του προϊόντος που περισσεύει πάνω από εκείνο που απαιτείται για τη διατροφή του ίδιου του δουλευτή".² Η δυνατότητα αυτή όπως θα δούμε και στη συνέχεια περιέχει το σπέρμα για επόμενους τρόπους παραγωγής που χαρακτηρίζονται από νέες σχέσεις παραγωγής, με κύριο χαρακτηριστικό την ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής, την εκμετάλλευση της εργασίας και τις κοινωνικές τάξεις όπου τόσο η μορφή, ο τρόπος απόσπασης και ιδιοποίησης του πλεονάσματος διαφέρει σημαντικά. Όμως θα πρέπει να σημειώσουμε, πως στις αρχές αυτές του πολιτισμού "... Η αναλογία των κοινωνικών τμημάτων που ζουν από ξένη εργασία, είναι ασήμαντα μικρή απέναντι στη μάζα των αμέσων παραγωγών. Με την πρόοδο της κοινωνικής παραγωγικής δύναμης της εργασίας, αυτή η αναλογία αυξάνει απόλυτα και σχετικά".³

3.4 Ο Δουλοκτητικός τρόπος παραγωγής

Η εμφάνιση του δουλοκτητικού τρόπου παραγωγής σαν αποτέλεσμα της δυνατότητας εκμετάλλευσης της ανθρώπινης εργασίας που μπορεί να παράγει ένα πλεόνασμα πάνω απ'τις ανάγκες συντήρησης, της ίδιας και μόνον, συναντάται διασπαρμένη σε μικρότερη ή μεγαλύτερη έκταση σχεδόν σ'όλους τους σχηματισμούς του αρχαίου κόσμου. Ενώ για πρώτη φορά συναντάται στις χώρες της Αρχαίας Ανατολής 4η με 2η χιλιετηρίδα π.Χ. καθώς και σε άλλες περιοχές, μεγάλη άνθηση παρουσίασε στην Ελλάδα τον 5ο με 4ο αιώνα π.Χ., ενώ στην ανώτατη βαθμίδα του φθάνει στη Ρώμη τον 2ο αιώνα μέχρι τις αρχές της χρονολογίας μας.⁴

Επίσης θα πρέπει να σημειώσουμε την επανεμφάνιση της δουλείας σε μεγάλη έκταση στις αρχές της σύγχρονης ιστορίας και συγκεκριμένα στο Νέο Κόσμο. Στο δουλοκτητικό τρόπο παραγωγής, ο εργαζόμενος μετατρέπεται σε βασικό μέσο παραγωγής και ιδιοκτησία του δουλοκτήτη χωρίς κανένα περιορισμό στη χρησιμοποίησή του. Το υπερπροϊόν της εργασίας του χρησιμοποιείται είτε για την κατανάλωση του δουλοκτήτη, είτε στις μη εμπορευματικές μεταβιβάσεις της

-
1. Σ. Αμίν: "Η άνιση ανταλλαγή" σελ. 22.
 2. Ακαδημία Επιστημών ΕΣΣΔ: "Πολιτική Οικονομία" σελ. 26.
 3. Κ. Μαρξ: "Το Κεφάλαιο" Α' τόμος, σελ. 552.
 4. Ακαδημία Επιστημών ΕΣΣΔ: "Πολιτική Οικονομία", σελ. 30.

κοινότητας (πατριαρχική δουλεία), είτε ακόμη και στα εμπορευματικά κυκλώματα (περίπτωση ελληνορωμαϊκής δουλείας).¹ Ανάλογα με το μέγεθος του πλεονάσματος που αποσπάται στα πλαίσια του κοινωνικού σχηματισμού, που χαρακτηρίζεται απ'την απλή εμπορευματική παραγωγή και απόσπαση του πλεονάσματος με τις εξωοικονομικές μεταβιβάσεις -τα δοσίματα-, ο δουλοκτητικός τρόπος αποκτά λιγότερο ή περισσότερο σημαντική θέση στον σχηματισμό αυτό.

Η μεγάλη του ανάπτυξη όπως στην Ελλάδα και τη Ρώμη επηρεάζεται σημαντικά από την μεγάλη άνθηση των εμπορικών ανταλλαγών. Οι δούλοι ήταν κυρίως αιχμάλωτοι πολέμων ή ακόμη μικροπαραγωγοί που για διάφορες αιτίες - καταστροφές, χρεωκοπίες κλπ.- εξαναγκάστηκαν στην εξαγορά, και χάνοντας όλα τα δικαιώματα του ελεύθερου πολίτη έγιναν ιδιοκτησία του δουλοκτήτη. Εργάζονται κάτω απ'τη δική του εξουσία και επίβλεψη, και σ'αυτόν ανήκει ολόκληρο το προϊόν της εργασίας τους, ο οποίος κατά βούληση διαθέτει ένα μέρος για τις ανάγκες συντήρησής τους - γι'αυτό η εργασία του δούλου είναι η πιο φθηνή - και το υπόλοιπο αποτελεί υπερπροϊόν το οποίο μένει στην κατοχή του. Απέναντι στους μικροπαραγωγούς και ανεξάρτητους καλλιεργητές που συνυπάρχουν παράλληλα με τους μεγάλους γαιοκτήμονες που απασχολούν δούλους, η δουλοκτητική μορφή οργάνωσης είναι περισσότερο αποτελεσματική γιατί εκτός από τον καλύτερο καταμερισμό της εργασίας και την συνεργασία στις μεγαλύτερες παραγωγικές μονάδες, τόσο στη χειροτεχνία όσο και στη γεωργία, επιτρέπει στον δουλοκτήτη να διαθέτει μέρος του υπερπροϊόντος από την εργασία περισσοτέρων άμεσων παραγωγών που είναι οι δούλοι, για βελτίωση των εργαλείων και μεθόδων παραγωγής, για συντονισμό και καλύτερη οργάνωση της παραγωγής, ενώ αναλογικά δεν υποβάλλεται σε τόσα κοινωνικά βάρη (φόρους, στρατιωτικές υποχρεώσεις) όπως ο μεμονωμένος παραγωγός. Οι δούλοι, στο δουλεμπόριο που ακμάζει, αγοράζονται και πουλιούνται ή ενοικιάζονται σαν άλλα μέρη του σταθερού κεφαλαίου και διατηρούνται όσον καιρό παράγουν περισσότερο από αυτό που χρειάζονται για τη συντήρησή τους. Η κοινωνία στην οποία διαδίδεται και κυριαρχεί αυτός ο τρόπος παραγωγής χωρίζεται σε δούλους και ελεύθερους ή πολίτες. Το υπερπροϊόν που δημιουργείται περιέρχεται στην κατοχή αυτών που έχουν το δικαίωμα του πολίτη και στο Κράτος, που μέσω της φορολογίας το αποσπά για τις διάφορες λειτουργίες του. Η δημιουργία και η ανάπτυξη της κρατικής οργάνωσης, κάνει την εμφάνισή της ακριβώς σ'αυτόν τον τρόπο παραγωγής, όπου η ταξική διαίρεση της κοινωνίας σε παραγωγούς και μη παραγωγούς και οι ανάγκες συντήρησης και αναπαραγωγής της με τις δημιουργούμενες αντιθέσεις καθιστά αναγκαία την δημιουργία του Κράτους. Ενώ σε πολλές χώρες του αρχαίου κόσμου η δουλεία τείνει ν'αποτελέσει κυρίαρχο τρόπο παραγωγής και ιδιοποίησης του πλεονάσματος, οι μορφές και η έκταση που παίρνει στις διάφορες κοινωνίες παρουσιάζει αρκετές ιδιομορφίες. Το καθεστώς στο οποίο βρίσκονται οι είλωτες στην Σπάρτη, διαφέρει απ'αυτό που βρίσκονται οι δούλοι στην Αθήνα και άλλες ελληνικές πόλεις, ή ακόμη στους Ασιατικούς λαούς και τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία την πλέον ανεπτυγμένη δουλοκτητική κοινωνία εκείνης της εποχής.

Διαφέρει επίσης το μέγεθος του πλεονάσματος σ'ότι αφορά τη μορφή, και ακόμη

1. Σ. Αμίν: "Η άνιση ανάπτυξη" σελ. 13.

και το μέγεθος που προέρχεται απ'τη δουλκτητική παραγωγή. Κοινό όμως χαρακτηριστικό όλων των δουλκτητικών κοινωνιών αποτελεί το ελάχιστο μέρος του πλεονάσματος που διατίθεται για την ανάπτυξη και τη βελτίωση της παραγωγής. Το μέγιστο μέρος δαπανάται για μη παραγωγικές δραστηριότητες τόσο των άμεσων ιδιοκτητών και γαιοκτημόνων όσο και του Κράτους για όλες τις δραστηριότητές του, το οποίο και αυτό έχει στην κατοχή του μεγάλο αριθμό δούλων.

Δείγματα αυτού του τρόπου διάθεσης του πλεονάσματος των κοινωνιών του αρχαίου κόσμου σώζονται μέχρι σήμερα και αποτελούν μοναδικά μνημεία του ανθρώπινου πολιτισμού στους διάφορους τομείς της επιστήμης και της τέχνης. Τα μεγάλα έργα και μνημεία της Ασιατικής και Αιγυπτιακής τέχνης, τα αριστουργήματα και η καταπληκτική ανάπτυξη της τέχνης και των διαφόρων επιστημών στην Αρχαία Ελλάδα και τη Ρώμη έχουν την οικονομική τους βάση κύρια στο υπερπροϊόν της εργασίας πολλαπλάσιων δούλων. Στο άφθονο αυτό πλεόνασμα που παρείχε η διαπεραστική παρουσία αυτού του εργασιακού συστήματος, στηριζόταν ο πλούτος και η άνεση της ιδιοκτήτριας τάξης των πόλεων της κλασικής αρχαιότητας.¹ Και είναι η κατανομή του ανάμεσα στις διάφορες μη παραγωγικές δραστηριότητες, που καθόρισε την πρόοδο κάθε κοινωνίας στους διάφορους τομείς και την συμβολή της στην εξέλιξη του ανθρώπινου πολιτισμού. Ήταν το διαφορετικό βάρος και ενδιαφέρον κάθε κοινωνίας για περισσότερη χλιδή και πολυτελή ανάκτορα μιας αριστοκρατίας, ή οχυρωματικά έργα, για ναούς και θέατρα, ή έργα τέχνης, για επιστήμες, ή ισχυρό στρατό και επεκτατικούς πολέμους, ή ακόμη και αποθησαυρισμό, που ξεχώρισε από τις άλλες στο πέρασμά της δια μέσου της Ιστορίας.

Στις δουλκτητικές κοινωνίες του αρχαίου κόσμου αναπτύσσεται σημαντικά το εμπόριο, σε γεωργικά και βιοτεχνικά προϊόντα καθώς και προϊόντα πολυτελείας και δούλους, το οποίο έχει σαν βάση την ύπαρξη σημαντικού υπερπροϊόντος. Οι συνθήκες όμως αυτές του δουλκτητικού τρόπου παραγωγής, ενώ προώθησαν σε μεγάλο βαθμό την ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων για μια μεγάλη χρονική περίοδο, λόγω των αντιφάσεων στις οποίες στηρίζονταν σήμαιναν πολλές φορές την κατάρρευση για ορισμένες κοινωνίες χωριστά, και τέλος για ολόκληρο τον τρόπο παραγωγής. Ο τρόπος αυτός στηρίζεται κατ'αρχήν σε εργασία που δεν αναπαράγεται η ίδια από μόνη της, και πρέπει συνεχώς να γίνεται εφοδιασμός με αγορές νέων δούλων ή απόκτηση με συνεχείς καταστροφικούς πολέμους. Η εξάρτηση αυτή απ'το εξωτερικό για την αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης αποτελεί σημαντική αδυναμία της κοινωνίας που στηρίζεται στον τρόπο αυτό παραγωγής.

Η άλλη πηγή είναι οι ελεύθεροι μικροπαραγωγοί που συμμετέχουν στους πολέμους και καταστρέφονται σταδιακά είτε γιατί χάνονται στον πόλεμο, είτε γιατί συλλαμβάνονται σαν αιχμάλωτοι, είτε γιατί εγκαταλείπουν την παραγωγή τους, με καταστροφικές συνέπειες σε κάθε περίπτωση. Τέλος η έλλειψη ενδιαφέροντος από τους δούλους για την εργασία, τους με συνέπεια τη χαμηλή παραγωγικότητα και οι συχνές εξεγέρσεις απ'αυτούς υπέσκαπταν την παραγωγική βάση κάθε κοινωνίας που στηρίζεται σ'αυτόν τον τρόπο παραγωγής. Τα δεδομένα αυτά

1. Π. Άντερσον: "Απ'την Αρχαιότητα στον Φεουδαρχισμό" εκδόσεις "ΟΔΥΣΣΕΑΣ", Αθήνα 1981, σελ. 25.

υπήρξαν καθοριστικά στην κατάρρευση του δουλοκτητικού τρόπου παραγωγής, με πλέον χαρακτηριστική περίπτωση τη Ρωμαϊκή αυτοκρατορία, στα ερείπια της οποίας αναπτύσσεται και εδραιώνεται ο Φεουδαρχικός τρόπος παραγωγής, και η φεουδαρχική Ευρώπη, που για μεγάλο διάστημα στηρίζεται σ'αυτόν.

3.5 Ο φεουδαρχικός τρόπος παραγωγής

Η φεουδαρχία με διάφορες παραλλαγές και ιδιομορφίες, υπήρξε κατά καιρούς σχεδόν σ'όλες τις χώρες σε μικρή ή μεγάλη έκταση μέσα σε κάθε κοινωνικό σχηματισμό. Οι ιδιομορφες δομές της και η άρθρωσή της σε κάθε κοινωνικό σχηματισμό, οφείλεται στο γεγονός ότι η προέλευσή τους είναι αποτέλεσμα διαδοχής διαφορετικών τρόπων παραγωγής, απελευθέρωσης απ'αυτούς διαφορετικών στοιχείων και δρόμων εξέλιξης, μέχρι το σχηματισμό του τρόπου αυτού σαν αυτοαναπαράγομένου συστήματος. Στον Ευρωπαϊκό χώρο, ο φεουδαρχικός τρόπος παραγωγής προήλθε απ'τη "συγχώνευση στοιχείων που απελευθερώθηκαν απ'τη σύγκρουση και τη διάλυση των δύο προγενέστερων του ανταγωνιστικών τρόπων παραγωγής, δηλ. του δουλοκτητικού τρόπου παραγωγής της κλασσικής αρχαιότητας και των πρωτόγονων κοινοτικών τρόπων παραγωγής των φυλετικών πληθυσμών στην περιφέρειά του".¹ Σε άλλες περιοχές όμως που το παρελθόν του φεουδαρχικού τρόπου υπήρξε διαφορετικό, επειδή εξέλειπαν σε μικρό ή μεγάλο βαθμό κάποια απ'τα στοιχεία αυτά, έχουμε διαφορές στη συγκρότηση και δομή του, καθώς και τη διαδικασία εγκαθίδρυσής του.

Η φεουδαρχική κοινωνία στηρίζεται στην ύπαρξη δύο τάξεων. Την τάξη η οποία είναι ιδιοκτήτης της γης και αποτελείται από τους ιδιώτες γαιοκτήμονες, την εκκλησία, το Μονάρχη που κάτω απ'την εξουσία του φεουδαρχικού κράτους, βαθμιαία συγκεντρώνουν σχεδόν το σύνολο της καλλιεργούμενης γης στα χέρια τους, και την τάξη των εξαρτημένων μικροκαλλιεργητών-δουλοπαροίκων οι οποίοι χάνουν τη γη τους από χρεωκοπίες, υψηλούς φόρους, στρατιωτική θητεία, αρπαγές κλπ. και γ'αυτό υποχρεώνονται να καλλιεργούν τη γη του φεουδάρχη προκειμένου να παράγουν τα μέσα συντήρησής τους. Ο δουλοπάροικος που έχει ατομικό νοικοκυριό δεν είναι ιδιοκτησία του φεουδάρχη, δεν είναι δούλος. Όμως αποξενωμένος απ'το κύριο μέσο παραγωγής που είναι η γη, είναι αναγκασμένος να καλλιεργεί τη γη του φεουδάρχη με δικά του εργαλεία και με όρους που θέτει ο φεουδάρχης. Ο χρόνος εργασίας του διαιρείται σε δύο μέρη, σ'αυτό που δημιουργεί το αναγκαίο προϊόν για την ύπαρξή του και της οικογενείας του, και σ'αυτό που δημιουργούσε το υπερπροϊόν που ιδιοποιούνταν ο φεουδάρχης. Όπως σ'όλους τους προκαπιταλιστικούς τρόπους παραγωγής, έτσι και εδώ, η εκμεταλλεύτρια τάξη αποσπά το πλεόνασμα απ'τον άμεσο παραγωγό με τη βία που εκφράζεται με εθιμικές μορφές εξωοικονομικού καταναγκασμού και εξωοικονομικών κυρώσεων - συγγενικών, εθιμικών, θρησκευτικών, νομικών ή πολιτικών² και όχι εμπορευματικών σχέσεων.

1. Πέρυ Άντερσον: "Το απολυταρχικό κράτος" εκδόσεις ΟΔΥΣΣΕΑΣ, 1986, σελ. 417.

2. Στο ίδιο, σελ. 404.

Το πλεόνασμα που έχει τη διαφανή μορφή της γαιοπροσόδου -ή έγγεια πρόσδοδος- μπορεί να αφορά:

- α) παροχή εργασίας ορισμένου χρόνου κάτω από επιστάτες στα κτήματα του φεουδάρχη - αγγαρείας - π.χ. τρεις ή τέσσερες ημέρες της εβδομάδας και τις υπόλοιπες να εργάζεται στα δικά του κτήματα, μορφή που χαρακτηρίζει τα πρώτα στάδια της φεουδαρχίας
- β) παροχή της γαιοπροσόδου στο φεουδάρχη σε προϊόν, που ο αγρότης καλλιεργώντας όλη τη γη του φεουδάρχη, ήταν υποχρεωμένος να παραδίδει σ'αυτόν ένα μέρος και
- γ) δοσίματα σε είδος, που σε μεταγενέστερο στάδιο, όταν η ανταλλαγή πήρε μεγάλη έκταση έχουμε την γαιοπρόσοδο σε χρήμα (δοσίματα σε χρήμα).

Εκτός όμως απ'τα δοσίματα σε είδος και χρήμα στο φεουδάρχη, ο αγρότης ήταν υποχρεωμένος να πληρώνει φόρους στο κράτος, τοπικούς εράνους, σ'ορισμένες χώρες φόρους υπέρ της εκκλησίας, βοήθεια σε πολέμους, δημόσια έργα κλπ.¹ Το πλεόνασμα που αποσπώνταν με τις μορφές αυτές στήριζε και συντηρούσε την άρχουσα τάξη και τα ανώτερα στρώματα της φεουδαρχικής κοινωνίας. Επίσης μια άλλη μορφή απόσπασης πλεονάσματος απ'τον φεουδάρχη υπήρξε σ'ορισμένες περιπτώσεις η παροχή εργασίας απ'τους αγρότες είτε για προϊόντα χειροτεχνίας που είχε ανάγκη ο φεουδάρχης, είτε για έργα και οικοδομήματα όπως πύργους, μοναστήρια κλπ. σαν συμπλήρωμα της εργασίας του πολυάριθμου προσωπικού του που χρησιμοποιούσε για τους σκοπούς αυτούς, στα πλαίσια μιας φυσικής οικονομίας² που στα πρώτα της τουλάχιστον στάδια³ ελάχιστες συναλλαγές είχε με τον έξω κόσμο. Ενώ αυτά είναι τα βασικά στοιχεία του φεουδαρχικού τρόπου παραγωγής και ιδιοποίησης του πλεονάσματος - που όπως παρουσιάστηκε ως τώρα εκφράζει κυρίως τη φεουδαρχία στον Ευρωπαϊκό χώρο - υπάρχουν αρκετές ιδιομορφίες για τους λόγους που αναφέραμε προηγούμενα τόσο στην προέλευση, όσο και τη δομή του φεουδαρχικού τρόπου σ'άλλες περιοχές.

Για παράδειγμα, κεντρικά στοιχεία του λεγόμενου "Ασιατικού τρόπου παραγωγής", αποτελεί η απουσία ατομικής έγγειας ιδιοκτησίας, η ύπαρξη μεγάλης κλίμακας κρατικών αρδευτικών συστημάτων στη γεωργία, η κοινοτική, η κρατική ιδιοκτησία στη γη, η κυριαρχία μιας Δεσποτικής κρατικής μηχανής, η οποία μονοπωλούσε τον κύριο όγκο του πλεονάσματος και λειτουργούσε όχι απλώς ως ο κεντρικός καταπιεστικός μηχανισμός της κυρίαρχης τάξης, αλλά ως το κύριο όργανο της οικονομικής εκμετάλλευσης.⁴

Η τάξη αυτή που αποσπούσε το πλεόνασμα μέσω της φορολογίας, στο όνομα του πατέρα όλων των πολυάριθμων μικρότερων κοινοτήτων, την ανώτατη μονάδα που

1. Θ. Λιάνου: "Μαρξιστική Οικονομική Θεωρία". Εκδόσεις ΟΔΥΣΣΕΑΣ, Αθήνα 1985, σελ. 72.

2. Ακαδημία Επιστημών ΕΣΣΔ: "Πολιτική Οικονομία" σελ. 55.

3. Ανάλογα με τη μορφή που παίρνει η πρόσδοδος ο Κ. Μαρξ διακρίνει τρία στάδια στην εξέλιξη του φεουδαρχικού τρόπου παραγωγής. "Το Κεφάλαιο" τόμος ΙΙΙ, κεφ. 47.

4. Περν Αντερσον: Στο ίδιο σελ. 482.

είναι ο Δεσπότης, και στον οποίο έπεται ότι ανήκει το πλεόνασμα, λόγω του γραφειοκρατικού λειτουργικού χαρακτήρα της και της θέσης της στις κρατικές λειτουργίες και μηχανισμούς, ιδιοποιείται και συντηρείται απ'το πλεόνασμα αυτό. Η αριστοκρατία αυτή των υπαλλήλων του κράτους θεωρείται μέρος της εκμεταλλεύτριας τάξης, επειδή ενσωματούμενη στο κράτος, καρπωνόταν ένα τμήμα του πλεονάσματος, ως αντάλλαγμα για τις διοικητικές, στρατιωτικές και θρησκευτικές υπηρεσίες που προσέφερε.¹

Διαφορετικές επίσης ήταν οι δομές του φεουδαρχικού τρόπου στην Ιαπωνία, το Οθωμανικό κράτος, την Κίνα κλπ.² Γενικά όμως μ'οποιαδήποτε μορφή και αν λειτούργησε, ο φεουδαρχικός τρόπος παραγωγής βελτίωσε περισσότερο την παραγωγικότητα της εργασίας, και συνέβαλε στη μεγαλύτερη ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων σε σχέση με τον δουλοκτητικό τρόπο παραγωγής, λόγω του μεγαλύτερου ενδιαφέροντος γι'αυτό που είχαν οι δουλοπάροικοι σε σχέση με τους δούλους. Κάθε βελτίωση των μεθόδων παραγωγής στην περίπτωση των πρώτων οδηγούσε και σε άμεση βελτίωση ως ένα βαθμό του βιοτικού τους επιπέδου. Αυτό τουλάχιστον προσωρινά, γιατί ο καθορισμός της γαιοπροσόδου, άλλαζε κατά χρονικά διαστήματα ανάλογα με την απόδοση των καλλιεργειών και ήταν αποτέλεσμα ταξικής πάλης μεταξύ των δύο τάξεων.

Σύμφωνα με τον Ρ. Χίλτον,³ η πίεση της άρχουσας τάξης για αυξανόμενη ιδιοποίηση του πλεονάσματος αποτέλεσε βασική αιτία της τεχνολογικής προόδου και βελτίωσης της φεουδαλικής οργάνωσης που οδήγησαν στην αύξηση του πλεονάσματος, το οποίο αποτέλεσε τη βάση ανάπτυξης της απλής εμπορευματικής παραγωγής, των φεουδαλικών χρηματικών εισοδημάτων, του διεθνούς εμπορίου ειδών πολυτελείας και της ανάπτυξης των πόλεων. Η επέκταση όμως του εμπορίου και του εκχρηματισμού της οικονομίας καθώς και της παραγωγής βιοτεχνικών προϊόντων, ευνοεί τη συσσώρευση πλούτου στα χέρια μιας νέας τάξης που είναι φορέας των δραστηριοτήτων αυτών. Ο ανταγωνισμός απέναντι σ'αυτή για τη διατήρηση της ταξικής εξουσίας⁴ της άρχουσας τάξης της φεουδαρχίας, καθιστά αναγκαία την αύξηση του πλεονάσματος που αποσπάται απ'τους αγρότες, οδηγεί στην υπερεκμετάλλευσή τους, που σε συνδυασμό με τα περιορισμένα πλεόν περιθώρια αύξησης της παραγωγικότητας στη γεωργία υποσκάπτουν την παραγωγική βάση της φεουδαρχίας. Μια σημαντική συνέπεια αυτών υπήρξε η εξάντληση και εξαφάνιση της εργατικής δύναμης που τροφοδοτούσε το σύστημα.

-
1. Ηλίας Νικολόπουλος: "Μεθοδολογικά προβλήματα προσέγγισης της έννοιας του "Ασιατικού τρόπου παραγωγής". Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, Τεύχος 75, σελ. 35,36, 1989.
 2. Εκτεταμένη παρουσίαση βλέπε στο προηγούμενο: Π. Άντερσον "Το απολυταρχικό κράτος".
 3. Π. Σουήζυ κ.ά. "Η μετάβαση απ'τον φεουδαρχισμό στον καπιταλισμό" εκδόσεις "ΘΕΜΕΛΙΟ", 1982, σελ. 38.
 4. Στο ίδιο Ρ. Χίλτον σελ. 167.

Οι παράγοντες αυτοί αποτελούν σύμφωνα με τον M. Dobb,¹ τις βασικές αιτίες κατάρρευσης του φεουδαρχισμού.

Στις συνθήκες της φεουδαρχίας που το πλεόνασμα έχει σχεδόν ολοκληρωτικά τη μορφή αγροτικού υπερπροϊόντος, υπερκαλύπτει τις ανάγκες της μικρής σχετικά μειοψηφίας της φεουδαρχικής τάξης σε αγροτικά προϊόντα, και έτσι ένα συνεχώς μεγαλύτερο μέρος μπορεί να ανταλλαχθεί με άλλα βιοτεχνικά προϊόντα κάθε μορφής, που καλύπτουν πάντα άλλες ανάγκες της σπάταλης και πολυτελούς ζωής των φεουδαρχών. Αιτία της στασιμότητας της φεουδαρχικής κοινωνίας, αποτελεί το γεγονός πως το μέγιστο μέρος του πλεονάσματος διοχετεύεται για μη παραγωγικές δραστηριότητες. Το γεγονός όμως αυτό αυξάνει τη ζήτηση για βιοτεχνικά προϊόντα και προϊόντα πολυτελείας ή μέσα αποθησαυρισμού με συνέπεια την μεγαλύτερη ανάπτυξη της βιοτεχνίας, αλλά και του εμπορίου τόσο μέσα στην ίδια τη χώρα, ανάμεσα στις πόλεις και την ύπαιθρο όσο και μεταξύ χωρών. Εκτός από την αύξηση του καταμερισμού της εργασίας τόσο ανάμεσα στην πόλη και την ύπαιθρο όσο και μέσα στην ίδια τη βιοτεχνία και το εμπόριο και τον εκχρηματισμό της οικονομίας, ένα μέρος του πλεονάσματος μεταφέρεται πλέον στα χέρια των εμπόρων και των παραγωγών ιδιοκτητών των βιοτεχνικών εργοστασίων που διακινούν και παράγουν εμπορεύματα για την συνεχώς διευρυνόμενη εσωτερική και διεθνή αγορά. Έτσι αναπτύσσεται μέσα στους κόλπους της φεουδαρχίας η νέα τάξη, η αστική, η οποία σε σχέση με τις προηγούμενες κυρίαρχες τάξεις συγκεντρώνει πλούτο για να τον χρησιμοποιήσει στην παραγωγή, και όχι για μελλοντική κατανάλωση. Στα χέρια της τάξης αυτής ο πλούτος γίνεται κεφάλαιο.

3.6 Ο κεφαλιοκρατικός τρόπος παραγωγής

Κεντρικός φορέας και εκφραστής στην αρχική εμφάνιση του καπιταλισμού, υπήρξαν εκείνα τα τμήματα της αστικής τάξης, που εξελίχθηκαν σε βιομηχάνους καπιταλιστές των οποίων το κεφάλαιο γίνεται βιομηχανικό, συσσωρεύεται και κατευθύνεται στην παραγωγή, και εδραιώνει τον νέο "πραγματικά επαναστατικό τρόπο" τον καπιταλιστικό. Σημαντικό ρόλο σ' αυτή τη νοοτροπία και συμπεριφορά των τμημάτων αυτών της αστικής τάξης, έπαιξε σύμφωνα με τον Μαξ Βέμπερ η επιρροή του προτεσταντισμού στον τρόπο ζωής και την ηθική με τη δημιουργία του ορθολογικού ήθους, ο οποίος εξέφρασε στα πρώτα στάδια αυτό που ονομάστηκε "πνεύμα του καπιταλισμού". Το τελευταίο εμφανίσθηκε τουλάχιστον στο πρώτο στάδιο που συνδέεται με τη διαδικασία της πρωταρχικής συσσώρευσης και φορείς του υπήρξαν τα πρώτα στρώματα της νεοανερχόμενης μικρομεσαίας αστικής τάξης,² στις χώρες όπου εκτός απ' τη δίψα για κέρδος και της συσσώρευσης πλούτου - πράγμα που συνέβαινε παντού και πάντοτε - συνέτρεξε και η παρακάτω προϋπόθεση, όπως και αυτές που αναφέρονται στη συνέχεια.

1. M. Dobb: "Studies in the Development of Capitalism" (1963) κεφ. 2.

2. M. Dobb, στο ίδιο, κεφ. 5.

Η βαθμιαία διεύρυνση της αγοράς τόσο σε εθνικό όσο και σε διεθνές επίπεδο, που εκτός από τα συνήθη προϊόντα που προορίζονταν κύρια για τις καταναλωτικές ανάγκες των κυρίαρχων φεουδαρχικών τάξεων, περιλαμβάνει ολοένα και περισσότερα βιοτεχνικά και αγροτικά προϊόντα, αυξάνει το μέγεθος του εμπορίου και τη συσσώρευση πλούτου στα χέρια της νέας τάξης. Σημαντικός παράγοντας που διευκόλυνε την ανταλλαγή ήταν η μεγαλύτερη διάδοση του χρήματος και των μεγάλων ποσοτήτων του που με τη μορφή των πολυτίμων μετάλλων εισέρρευσαν στις Ευρωπαϊκές χώρες. Στην περίοδο αυτή οι φεουδάρχες έχοντας ανάγκη μεγαλύτερων χρηματικών μέσων επιβάλλουν την πληρωμή της γαιοπροσόδου όχι πλέον σε είδος αλλά σε χρήμα, πράγμα που οδηγεί στην ανταλλαγή συνεχώς μεγαλύτερου μέρους της γεωργικής παραγωγής. Η μεγάλη ζήτηση για βιομηχανικά προϊόντα εντείνει τον ανταγωνισμό, καταστρέφει τους μικροπαραγωγούς και δημιουργεί τις πρώτες μεγάλες βιοτεχνικές μονάδες με μεγαλύτερη παραγωγικότητα και καταμερισμό της εργασίας, στις οποίες οι πρώην ανεξάρτητοι χειροτέχνες γίνονται μισθωτοί εργάτες, που πουλάνε την εργατική τους δύναμη στον βιομήχανο καπιταλιστή που κατέχει τα μέσα παραγωγής. Συγχρόνως η προσπάθεια από τους φεουδάρχες για αύξηση της εκμετάλλευσης των δουλοπάροικων, ο διωγμός και καταλήστευση των μικροπαραγωγών, δημιούργησαν μεγάλες στρατιές ανέργων, που συνέρρεαν εξασθλιωμένοι στις πόλεις και μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν σαν φθηνό εργατικό δυναμικό για τις νεοδημιουργούμενες καταπιταλιστικές επιχειρήσεις. Αυτές είναι οι κύριες συνθήκες και προϋποθέσεις - της πρωταρχικής συσσώρευσης όπως λέγεται, - που σε συνδυασμό με την κατάργηση πολλών από τα εμπόδια που δημιουργούσε η κοινωνική οργάνωση της φεουδαρχικής κοινωνίας¹ μετά από πολλές κοινωνικές συγκρούσεις, οδήγησαν πρώτα σ'ορισμένες χώρες της δυτικής Ευρώπης και ιδιαίτερα στην Αγγλία, στην εμφάνιση του νέου τρόπου παραγωγής, που έμελλε να παίξει μοναδικό ρόλο στην ιστορία της ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων. Σύμφωνα με τον Dobb αυτό συνέβη όταν ο φεουδαλικός τρόπος είχε φθάσει σε προχωρημένο στάδιο διάλυσης, και μια εμπορική αστική τάξη είχε αναπτύξει τον πλούτο και την επιρροή της.²

Το πρώτο βασικό στοιχείο του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής αποτελεί ο καθολικός και κυρίαρχος χαρακτήρας της εμπορευματικής παραγωγής που διέπει σχεδόν ολόκληρη την οικονομική ζωή και αποτελεί εξέλιξη της απλής εμπορευματικής παραγωγής που υπάρχει και στους προηγούμενους τρόπους παραγωγής. Ο καταμερισμός της εργασίας έχει φθάσει σε τέτοια επίπεδα όπου σχεδόν όλες οι αξίες χρήσεις που παράγονται γίνονται ανταλλακτικές αξίες, γίνονται εμπόρευμα, στο οποίο ενσωματώνεται η κοινωνική εργασία των εμπορευματοπαραγωγών. Η μετάβαση από την μικρή ή απλή εμπορευματική

1. "Όλος αυτός ο όγκος των εθιμικών κανόνων και κανονισμών αποτελούσε μεγάλο εμπόδιο στην ορθολογική εκμετάλλευση των ανθρώπινων υλικών και πόρων για χρηματικό κέρδος". Π. Σουήζου: "Η μετάβαση απ'τον φεουδαλισμό στον καπιταλισμό" σελ. 65.

2. M. Dobb: στο ίδιο: κεφ. 1 παραγρ. 2.

παραγωγή στην καπιταλιστική,¹ συνδέεται επίσης με τη μετατροπή και της εργατικής δύναμης σε εμπόρευμα και τον χωρισμό του παραγωγού από τα παραγωγικά του μέσα τα οποία γίνονται κεφάλαιο. Το κεφάλαιο που εκφράζει μια παραγωγική σχέση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, είναι ένα σύνολο ανταλλακτικών αξιών, ένα σύνολο προηγούμενα συσσωρευμένης εργασίας, η οποία είναι ιδιοκτησία μιας ορισμένης μερίδας της κοινωνίας, διατηρείται και αυξάνεται μόνον χρησιμοποιώντας την ζωντανή εργασία για την παραγωγή νέων αξιών. Ο εργάτης, ο παραγωγός όλων των ανταλλακτικών αξιών, πουλά την εργατική του δύναμη στους ιδιοκτήτες των μέσων παραγωγής προκειμένου να αποκτήσει τα μέσα συντήρησης και αναπαραγωγής του. Η παραγωγική χρησιμοποίηση της εργατικής δύναμης αποτελεί κόστος για το κεφάλαιο, που εξαρτάται κάθε φορά από τα έξοδα αναπαραγωγής της, τα οποία καθορίζονται από τον αναγκαίο χρόνο εργασίας για την αναπαραγωγή της. Ο εργάτης, ενώ όπως και προηγούμενα δεν κατέχει μέσα παραγωγής, στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής είναι ελεύθερος από σχέσεις προσωπικής εξάρτησης ή υποτέλειας, κάτι που συνέβαινε σε προηγούμενους τρόπους παραγωγής. Ενώ στους προηγούμενους τρόπους παραγωγής η απόσπαση του πλεονάσματος γίνεται με εξωοικονομικούς καταναγκασμούς, εδώ ο μισθωτός εργάτης επειδή είναι υποχρεωμένος να δουλεύει για τον καπιταλιστή προκειμένου να ζήσει, η απόσπαση του πλεονάσματος γίνεται με οικονομικό καταναγκασμό. Το οικονομικό στοιχείο κατέχει μέσα σ' αυτόν τον τρόπο όχι μόνο τον προσδιοριστικό σε τελευταία ανάλυση, αλλά επίσης τον κυρίαρχο ρόλο.²

Ο σκοπός όμως που το κεφάλαιο αγοράζει και χρησιμοποιεί τη ζωντανή εργασία είναι ότι αυτή παράγει περισσότερη αξία απ' αυτή που καταναλώνει και η οποία αξία ιδιοποιείται και προστίθεται στην παλιά συσσωρευμένη αξία, το κεφάλαιο. Η δωρεάν ιδιοποίηση της πρόσθετης αξίας ή υπερεργασίας από το κεφάλαιο είναι η ουσία "ο απόλυτος νόμος αυτού του τρόπου παραγωγής".³

Η διαφορά μεταξύ του κόστους αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης και της νέας αξίας που παράγεται αφού φυσικά αναπληρωθεί η νεκρή εργασία που αναλώθηκε στην παραγωγική διαδικασία, αποτελεί την υπεραξία η οποία πραγματοποιείται στη διαδικασία κυκλοφορίας του κεφαλαίου και εκφράζει τον τρόπο και τη μορφή με την οποία οι ιδιοκτήτριες τάξεις των μέσων παραγωγής, ιδιοποιούνται το κοινωνικό υπερπροϊόν. Σε αντίθεση με τους προηγούμενους τρόπους παραγωγής όπου οι ιδιοκτήτριες τάξεις μέσω της παραγωγής απέβλεπαν στη δημιουργία υπερπροϊόντος που αποτελούνταν από αξίες χρήσεις για ίδια κατανάλωση και ιδιοποίηση προσωπικών αναγκών, στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής, το πλεόνασμα, ή η υπεραξία, με τις διάφορες μορφές που παίρνει (κέρδος, τόκοι, πρόσοδοι), και μέσω των εμπορευματικών σχέσεων έχει αδιαφανή

-
1. Σύμφωνα με τον Dobb υπήρξε μια περίοδος γύρω στον 15ο και 16ο αιώνα που δεν ήταν ούτε Φεουδαλική ούτε καπιταλιστική, όπου έχουμε διάλυση του παλιού και ανάπτυξη του νέου τρόπου παραγωγής και που ο Π. Σουήζου ονομάζει "προκαπιταλιστική εμπορευματική παραγωγή".
 2. Ν. Πουλαντζάς: "Πολιτική εξουσία και κοινωνικές τάξεις" τόμος Α' σελ. 36.
 3. Κ. Μαρξ: "Το Κεφάλαιο" τόμος Ι, σελ. 640.

μορφή, χρησιμοποιείται συνεχώς για την επέκταση της παραγωγής, που τελικό σκοπό έχει την παραγωγή μεγαλύτερης υπεραξίας που συσσωρεύεται στο κεφάλαιο, εκτός από ένα ελάχιστο μέρος που δεν καταναλώνεται παραγωγικά και αφορά την κατανάλωση των ίδιων των καπιταλιστών. Η παραγωγή εμπορευμάτων για πώληση στην ελεύθερη ανταγωνιστική αγορά, οδηγεί στην απεριόριστη αύξηση της παραγωγής, και την πρωτοφανή στην ιστορία συστηματοποίηση της παραγωγικής διαδικασίας, τις επαναστατικές εξελίξεις των τεχνικών μεθόδων παραγωγής και ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων. Η συνεχής ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων, συνδέεται και με την ταυτόχρονη αναπαραγωγή των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής και ιδιαίτερα του χωρισμού των παραγωγών από το συσσωρευμένο κεφάλαιο και τα μέσα παραγωγής. Το γεγονός αυτό και σε συνδυασμό με την άναρχη ανάπτυξη της καπιταλιστικής παραγωγής έχει σαν αποτέλεσμα την όξυνση των αντιθέσεων σε εθνικό και διεθνές επίπεδο, την κατανάλωση συνεχώς μεγαλύτερου μέρους του πλεονάσματος μη παραγωγικά - κύρια μέσω του αυξανόμενου ρόλου του Κράτους - και τις συνεχείς μεταπτώσεις, διαταραχές και κρίσεις της διαδικασίας συσσώρευσης. Ο συνεχώς αυξανόμενος ρόλος του Κράτους για την αντιμετώπιση όλων αυτών των προβλημάτων που δημιουργούν οι αντιθέσεις του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, καθώς και των αναγκών αναπαραγωγής του συστήματος σε όλα τα επίπεδα, απαιτεί την απόσπαση μέσω της φορολογίας, ολοένα και μεγαλύτερου μέρους του κοινωνικού πλεονάσματος. Το γεγονός αυτό αποτελεί αιτία ταξικών ανταγωνισμών και συγκρούσεων, τόσο ανάμεσα στις κύριες τάξεις της καπιταλιστικής κοινωνίας, καπιταλιστές και εργάτες καθώς και άλλων κοινωνικών στρωμάτων που προϋπάρχουν σαν επιβιώσεις άλλων τρόπων παραγωγής ή αναπτύσσονται στα καπιταλιστικά πλαίσια.

Ο πρωτοφανής δυναμισμός του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής που συνδέεται με την παραγωγική κατανάλωση του πλεονάσματος, είχε σαν συνέπεια την κυριαρχία του απέναντι σε προηγούμενους τρόπους παραγωγής που με την σταδιακή καταστροφή των τελευταίων τείνει στην ενσωμάτωση όλων των κοινωνικών σχηματισμών σε μια παγκόσμια αγορά.

Στην μέχρι σήμερα ιστορία του, ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής προώθησε όσο κανένας άλλος τρόπος και σε τόσο χρονικό διάστημα την ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων με πρωτοφανείς ρυθμούς και επίπεδα. Στη διαδικασία και την πορεία του αυτή, περνώντας από διάφορα στάδια¹ έδειξε ευελιξία, τεράστιες δυνατότητες προσαρμογής και μεταλλαγών τουλάχιστον σε αρκετά εξωτερικά χαρακτηριστικά του, δημιουργώντας την υλική βάση και τεράστιες δυνατότητες για μεγαλύτερη ελευθερία του ανθρώπου απέναντι στη φυσική αναγκαιότητα. Η δημιουργία τεράστιου και συνεχώς αυξανόμενου πλεονάσματος με την ραγδαία αύξηση της παραγωγικότητας της κοινωνικής εργασίας, δημιουργεί την οικονομική βάση για υψηλότερο επίπεδο πολιτισμένης και ανθρώπινης κοινωνίας. Οι δυνατότητες όμως αυτές και η χρησιμοποίησή τους εξαρτώνται σε μεγάλο βαθμό από την συμπλήρωση της ελευθερίας και τον έλεγχο πάνω στην κοινωνία, από το ξεπέρασμα βασικών αντιθέσεων του συστήματος και τη χρήση του πλεονάσματος, για την πρόοδο και ευημερία ολόκληρης της κοινωνίας, στα

1. Έχει θεωρηθεί πως η περιοδολόγηση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής περιλαμβάνει τρία ξεχωριστά στάδια: το φιλελεύθερο, το μονοπωλιακό και το κρατικομονοπωλιακό. Βλέπε: Fine B.- Harris L.: "Ξαναδιαβάζοντας το Κεφάλαιο" (1986), Κεφ. 7,8.

πλαίσια του συνολικού κοινωνικού καταμερισμού που αυτό παράγεται, πράγμα που επιτυγχάνεται στο βαθμό που η διάθεσή του είναι αποτέλεσμα συλλογικών αποφάσεων της κοινωνίας.

3.7 Συμπέρασμα

Όπως είδαμε μέχρι τώρα, εκτός απ'το συγκεκριμένο εννοιολογικό περιεχόμενο, η ιστορική εμπειρία δείχνει πως το πλεόνασμα εμφανίζεται και παράγεται σ'όλους τους κοινωνικούς σχηματισμούς, και πως ο τρόπος διάθεσής του - παραγωγικής ή μη - υπήρξε και είναι καθοριστικής σημασίας για την ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων και την κοινωνική εξέλιξη στην ανθρώπινη ιστορία. Αλλά ακόμη και σε μια μελλοντική κοινωνία χωρίς τάξεις, που τα μέσα παραγωγής θα αποτελούν κοινή ιδιοκτησία, όπου "...θα έχει εξαφανισθεί η υποδουλωτική υποταγή των ατόμων στον καταμερισμό της εργασίας, και μαζί της η αντίθεση ανάμεσα στην πνευματική και την σωματική εργασία, όταν η εργασία θα γίνει όχι μόνο μέσο για να ζεις, αλλά και πρώτη ανάγκη της ζωής... και όπου με την ολόπλευρη ανάπτυξη των ατόμων θα έχουν αναπτυχθεί οι παραγωγικές δυνάμεις... και πιο άφθονα όλες οι πηγές του κοινωνικού πλούτου",¹ θα πρέπει πάντα να διατίθεται ένα μέρος απ'το συνολικό κοινωνικό προϊόν - αφού αφαιρεθεί αυτό που χρειάζεται για την αντικατάσταση των μέσων παραγωγής που αναλώθηκαν - για "επέκταση της παραγωγής", για "εφεδρικό απόθεμα", ή απόθεμα ασφαλείας ενάντια σε ατυχήματα, καταστροφές από φυσικές αιτίες κλπ." για "ικανοποίηση κοινών αναγκών" και "απόθεμα για τους ανίκανους για δουλειά" δηλ. ανάγκες κοινωνικής πρόνοιας, και μόνο το υπόλοιπο θα μοιράζεται στους παραγωγούς για άμεση κατανάλωση. Στην κοινωνία αυτή - "αυτό που χάνει ο παραγωγός με την ιδιότητά του σαν ιδιώτη-άτομο, το παίρνει άμεσα ή έμμεσα με την ιδιότητά του σαν μέλος της κοινωνίας".²

Το μέγεθος του αναγκαίου προϊόντος για την συντήρηση των παραγωγών, όπως του πλεονάσματος και των χρήσεών του, είναι αποτέλεσμα συλλογικών, κοινωνικών αποφάσεων. Η κατανομή του καθαρού προϊόντος στις δύο αυτές κατηγορίες θα υπάρξει χωρίς όμως να είναι αποτέλεσμα των οικονομικών νόμων και αντιθέσεων που χαρακτηρίζουν την παραγωγή και την διανομή της στις προηγούμενες κοινωνίες.

Ετσι βλέπουμε πως η έννοια του πλεονάσματος εκφράζει ένα υπαρκτό οικονομικό μέγεθος σ'όλους τους κοινωνικούς σχηματισμούς, με συγκεκριμένο περιεχόμενο και σημασία για την κοινωνική εξέλιξη. Γι'αυτό η θεωρητική ανάλυση γύρω απ'την παραγωγή του -όπου προσδιορίζεται και οριοθετείται σαν μέρος του κοινωνικού προϊόντος-, και τη διάθεσή του -όπου ερευνάται ο τρόπος που χρησιμοποιείται ανάμεσα στις διάφορες εναλλακτικές λύσεις παραγωγικές και μη-, είναι εξαιρετικής σημασίας θεωρητικό εργαλείο για την ανάλυση και ερμηνεία της οικονομικής και κοινωνικής εξέλιξης κάθε χώρας. Για το λόγο αυτό ήταν επόμενο να αποτελέσει κεντρικό σημείο προβληματικής στην πορεία της οικονομικής σκέψης όπως θα δούμε στη συνέχεια.

1. Κ. Μαρξ: "Κριτική του προγράμματος της Γκότα" σελ. 15,16.

2. Στο ίδιο, σελ. 15.

ΜΕΡΟΣ Β'

Η ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΗΣ ΘΕΩΡΙΑΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4. ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΗ ΚΑΙ ΜΗ ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ: Ο ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΣΚΕΨΗ

4.1 Εισαγωγή

Είναι προφανές, πως κάθε οικονομική θεωρία που στοχεύει να περιγράψει και να εξηγήσει την παραγωγική δομή και λειτουργία κάθε τρόπου παραγωγής, είναι υποχρεωμένη να δώσει ιδιαίτερη σημασία στην έννοια του κοινωνικού πλεονάσματος. Όπως θα δούμε στη συνέχεια συνεπής μ' αυτή την αντίληψη υπήρξε το μεγαλύτερο μέρος της κλασσικής οικονομικής σκέψης, όπως και η Μαρξιστική ανάλυση που είναι συνέχεια αυτής, καθώς και νεώτερες Σχολές που ακολουθούν το ίδιο ρεύμα σκέψης. Αντίθετα, η νεοκλασσική ανάλυση αρνείται τη σημασία ή ακόμη και την ύπαρξη του οικονομικού πλεονάσματος. Σημαντική διαχωριστική γραμμή, στην οποία στηρίζονται οι διαφορετικές οπτικές της οικονομικής σκέψης στο σημείο αυτό, είναι κατά πόσον όλες οι δραστηριότητες μιας οικονομίας είναι παραγωγικές ή όχι. Η νεοκλασσική θεώρηση αποκλείει τη διάκριση αυτή και υποστηρίζει πως κάθε εργασία είναι παραγωγική, και η διάκριση μεταξύ παραγωγικής και μη παραγωγικής εργασίας είναι αποτέλεσμα μάλλον αξιολογικής κρίσης και γι' αυτό αντιεπιστημονική. Η κλασσική όμως αντίληψη και η συνέχεια αυτής δεν θεωρεί κάθε εργασία παραγωγική, πράγμα που επιβεβαιώνεται απ' την εμπειρική παρατήρηση ιστορικά, και ακόμη είναι κοινή συνείδηση της καθημερινής ζωής πως ένα μέρος της εργασίας στην κοινωνία δεν είναι παραγωγική, δηλ. δεν παράγει πλεόνασμα αλλά συντηρείται απ' αυτό. Ετσι, η θεωρία που αντίθετα την θέλει παραγωγική, χρησιμοποιεί αξιολογικές κρίσεις που είναι αντίθετες με την πραγματικότητα και γι' αυτό αντιεπιστημονικές. Ξεκινώντας απ' την υπόθεση ότι ο δημιουργός της νεοπαραγόμενης αξίας είναι η εργασία, το θεωρητικό πρόβλημα που τίθεται για τους κλασσικούς οικονομολόγους και τη Μαρξιστική ανάλυση, δεν είναι αν υπάρχουν δύο κατηγορίες εργασίας, παραγωγικής και μη παραγωγικής, αλλά η διάκριση και η διαχωριστική γραμμή μεταξύ των δύο, γεγονός που απασχόλησε τους οικονομολόγους αυτούς, και στην οποία διάκριση στηρίζουν το θεωρητικό τους οικοδόμημα για την ερμηνεία και την ανάλυση του εξελισσόμενου καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Επειδή, όπως αναφέραμε προηγούμενα, το οικονομικό πλεόνασμα διατίθεται για διάφορες χρήσεις και σκοπούς, είναι επόμενο να χρησιμοποιείται εργασία η οποία συντηρείται απ' αυτό και η οποία μπορεί ή όχι να συμβάλλει στην παραγωγή του. Η παραγωγική χρήση του πλεονάσματος σχετίζεται άμεσα με την συντήρηση παραγωγικής εργασίας, ενώ το αντίθετο ισχύει για την μη παραγωγική εργασία. Η προβληματική πάνω στο θέμα αυτό, όπως και στο θέμα του προσδιορισμού και της οριοθέτησης της έννοιας του πλεονάσματος, είναι αρκετά πλούσια με την συμβολή πολλών οικονομολόγων στην πορεία της οικονομικής σκέψης, και για την οποία θα αναφερθούμε αναλυτικά σε επόμενα κεφάλαια. Επειδή η διαχρονική παρουσίαση της θεωρίας του πλεονάσματος, περιλαμβάνει και προϋποθέτει την αντίστοιχη εξέλιξη της προβληματικής πάνω στο πρόβλημα της παραγωγικής και μη παραγωγικής εργασίας, η σχετική αναφορά θα αρχίσει με το θέμα αυτό. Οι κατηγορίες αυτές θα πρέπει να θεωρηθούν σαν ιστορικές, με την έννοια ότι η αξία και ισχύς των αντίστοιχων εννοιών καθορίζονται απ' τα ιδιαίτερα προβλήματα κάθε χρονικής περιόδου.

4.2 ΟΙ ΠΡΟΚΑΠΙΤΑΛΙΣΤΙΚΕΣ ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ

Ενώ η ανάπτυξη της πολιτικής οικονομίας σ'ένα ενιαίο σύνολο συστηματοποιημένων γνώσεων που ερευνά "τα αίτια του πλούτου των Εθνών" συνδέεται με την εμφάνιση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, οι οικονομικές αντιλήψεις υπάρχουν σ'ολόκληρη την προηγούμενη ιστορία της ανθρωπότητας και ιδιαίτερα τον αρχαίο κόσμο όπου οφείλει το όνομά της η οικονομική επιστήμη. Στην περίοδο αυτή οι οικονομικές αντιλήψεις, βρίσκονται διάσπαρτες σε πολλά έργα φιλοσόφων, ιστορικών, πολιτικών, ή ακόμη θρησκευτικών δοξασιών κλπ. με ελάχιστες εξαιρέσεις έργων που κυριαρχεί ο οικονομικός προβληματισμός και έχουν το χαρακτήρα οικονομικής πραγματείας. Σε ότι αφορά την αντιμετώπιση της ανθρώπινης εργασίας, δημιουργού του πλούτου και του πολιτισμού κάθε κοινωνίας, οι διάφορες αντιλήψεις αποτελούν έκφραση της ιδεολογίας που συντηρεί και αναπαράγει τον δοσμένο τρόπο παραγωγής. Στις αρχαίες κοινωνίες όπου κυριαρχούσε ο δουλοκτητικός τρόπος παραγωγής, και η κοινωνική παραγωγή ήταν κατά κύριο λόγο αποτέλεσμα της εργασίας των δούλων και γινόταν χειρωνακτικά, η εργασία αυτής της μορφής που ήταν πράγματι παραγωγική, προκαλούσε την περιφρόνηση των ελεύθερων πολιτών. Σε ορισμένες μάλιστα κοινωνίες οι εργασίες που αρμόζουν μόνον σε δούλους απαγορεύονταν στους ελεύθερους πολίτες, ενώ όπου δεν υπήρχε τέτοια απαγόρευση όπως στην Αθήνα και τη Ρώμη, ο λαός αποκλείονταν απ'αυτές. Οι ελεύθεροι πολίτες έχοντας το δικαίωμα της ιδιοποίησης της υπερεργασίας και του υπερπροϊόντος των δούλων, μπορούσαν να επιδίδονται σε διάφορες μη παραγωγικές δραστηριότητες, πολιτιστικές, πολεμικές, πολιτικές κλπ. Ακόμη και στην ιδανική-ουτοπική πολιτεία του Πλάτωνα¹ η εργασία ενός μέρους του πληθυσμού θα παράγει τᾶ μέσα συντήρησης για τις ανάγκες και τις δραστηριότητες της ανώτερης τάξης. Για τον Αριστοτέλη η δουλεία αποτελεί φυσική αναγκαιότητα, και οι άνθρωποι γεννιούνται ελεύθεροι ή δούλοι. Οι μεν πρώτοι προορίζονται να καλλιεργούν την Αρετή και να διοικούν τους δεύτερους, οι οποίοι έχουν σαν φυσικό προορισμό τις χειρωνακτικές εργασίες.² Ο Ξενοφώντας στον "Οικονομικό" εκθειάζει την ενασχόληση στη Γεωργία, από τη θέση του γεωκλήμονα της εποχής, ενώ θεωρεί τη χειροτεχνία και το εμπόριο σαν "χυδαίες τέχνες" που "εμποδίζουν τους ανθρώπους να ζουν μια κοινωνική και πολιτική ζωή". Στοιχεία της νεώτερης προβληματικής των κλασικών οικονομολόγων πάνω στην παραγωγική και μη παραγωγική εργασία, θα μπορούσαν να θεωρηθούν ορισμένες αντιλήψεις στα έργα του "Οικονομικός" και "Περί Προσόδων". Στον "Οικονομικό" Κεφ. 2 παρ. 10 ομιλεί για πλουτοπαραγωγική εργασία, η οποία δημιουργεί περίσσειμα το οποίο

1. Θεωρεί επίσης το εμπόριο παραγωγική δραστηριότητα μόνο στο βαθμό που ικανοποιεί ανάγκες, και το οποίο στην ιδανική Πολιτεία θα πρέπει να περιορισθεί στο ελάχιστο.
2. Ανάλογη με τον Πλάτωνα είναι και η θέση του Αριστοτέλη στον "Πολιτικό", όπου θεωρεί παραγωγική δραστηριότητα μόνον την ανταλλαγή ισοδυνάμων, ενώ μη παραγωγική τη δραστηριότητα που στοχεύει στην απόκτηση χρήματος που είναι στείρο.

συσσωρεύεται και δημιουργεί περιουσία. "Ὅρω γὰρ σε ἔφη ὦ Σώκρατες, ἐν τι πλουτηρόν ἐργον ἐπιστάμενον περιουσίαν ποιεῖν. Τον οὖν ἀπ' ὀλίγων περιποιούντα ἐλπίζω ἀπὸ πολλῶν γὰν πάνυ ραδίως πολλήν περιουσίαν ποιήσαι". Ἐνῶ στο "Περὶ Προσόδων", ὅπου διατυπώνει προτάσεις και πρόγραμμα για την ἀνόρθωση των Δημόσιων οικονομικῶν της Ἀθήνας, που θα στηρίζεται στην ἀνάπτυξη των πλουτοπαραγωγικῶν πηγῶν της Ἀττικῆς, με την ἀπασχόληση αὐτῶν που παράγουν και δημιουργοῦν πλοῦτο προτείνει την ἀγορά και ἀπασχόληση πολλῶν χιλιάδων δούλων στα μεταλλεία του Λαυρίου, την ἐγκατάσταση ἐποίκων που μόνον προσφέρουν στα δημόσια ἔσοδα της πόλης, την δημιουργία κρατικῶν στόλου και την ἀνάπτυξη του ἐμπορίου, ἐνῶ ἀργότερα προτείνει την κατάκτηση περσικῶν ἐδαφῶν, ὅπου θα ἐγκατασταθοῦν οἱ χιλιάδες ἀνεργοὶ και ἀκτῆμονες πολῖτες που ὄχι μόνον δεν παράγουν ἀλλὰ συντηροῦνται ἀπὸ τα Δημόσια ἔσοδα.

Την περιφρονητικὴ στάση ἀπέναντι στην χειρωνακτικὴ ἐργασία συναντᾶ κανεὶς στις διάφορες ἀντιλήψεις που διατυπώνονται τόσο στους Ἀσιατικούς λαοὺς ὅσο και ἀργότερα στη Ρωμαϊκὴ κοινωνία, ὅπου στο τελευταίον της στάδιο ἀρχίζουν να φαίνονται και ἄλλες ἀντιλήψεις που καταδικάζουν τὴ δουλεία και προβάλλουν τὴν φυσικὴ ἰσότητα των Ἀνθρώπων. Διαδεδομένη στους θεωρητικούς του Μεσαίωνα φαίνεται να εἶναι ἡ καταδίκη της δημιουργίας χρήματος με τὴν τοκογλυφία, ὄχι ὁμως με τὸ ἐμπόριο, στο ὁποῖο διαφοροποιούνται ἀπ' τὸν Ἀριστοτέλη. Ἀνάλογη εἶναι ἡ στάση τους ἀπέναντι στο παραγωγικὸ κεφάλαιο που λόγω του κινδύνου που φέρει δικαιούται κέρδους, και τὸ μὴ παραγωγικὸ που ἀποκομίζει εἰσόδημα ἀπὸ τόκους, ὅπως ἐπίσης ἀπέναντι στη χλιδὴ και τις υπερβολικὲς κρατικὲς δαπάνες που σημαίνουν βαρεῖα φορολογία και ἀποθαρρύνουν τις ἐπιχειρήσεις, καθὼς καταστρέφονται ὅλες οἱ ἐλπίδες για κέρδος.

Στην φεουδαρχικὴ κοινωνία του Μεσαίωνα, ὅπου ὁ ρόλος της ἐκκλησίας στην συντήρηση της ἰδεολογίας που στηρίζε τὸν φεουδαρχικὸ τρόπο παραγωγῆς ἦταν καθοριστικός, ἡ ἐργασία στην παραγωγή δεν θεωρεῖται πλέον ἀνάξια για τὸν ἐλεύθερο ἄνθρωπο. Ἡ χειρωνακτικὴ ἐργασία που ἐκτελεῖται κυρίως ἀπὸ τους δουλοπάροικους και χειροτέχνες εἶναι ἐπόμενο να μὴ χαίρει μεγάλης ἐκτίμησης, ἐνῶ κάθε πνευματικὴ ἐργασία θεωρεῖται ευγενικὴ και βρίσκεται πρώτη στην ἱεράρχηση της κοινωνίας. Κυριότερος εκπρόσωπος της φεουδαρχικῆς ἰδεολογίας υπῆρξε ὁ Θωμάς Ἀκινάτος. Κατὰ τὴ φεουδαρχικὴ ἰδεολογία, ὁ πλοῦτος που παράγεται ἔπρεπε να μοιράζεται σύμφωνα με τὴν κοινωνικὴ θέση που κατέχει ὁ κάθε ἄνθρωπος, και συνέχεια αὐτῆς ἀποτελεῖ ἡ ἀποψη της "δίκαιης τιμῆς" ὅπως λέγονταν που ἀντανακλά τὴν ποσότητα ἐργασίας που ξοδεύτηκε και τὴν ταξικὴ θέση του παραγωγού. Ὅλες οἱ ἐργασίες καθὼς και οἱ δραστηριότητες των κυρίαρχων μὴ παραγωγικῶν τάξεων, δεν διακρίνονται με βάση τὴν συμβολὴ τους στην παραγωγή του κοινωνικοῦ πλοῦτου, ἀλλὰ με βάση τὴν ἱεράρχηση της φεουδαρχικῆς κοινωνίας. Οἱ πρώτες προσπάθειες προς τὴν ἀντίθετη κατεύθυνση διαφαίνονται κατόπιν με τα ἔργα των ἐκπροσώπων της ἐμποροκρατικῆς σκέψης, και συνδέονται με τὴν ἐμφάνιση του καπιταλισμοῦ και τὴν ἀνάγκη για κατανόηση των διαφορῶν χαρακτηριστικῶν του νέου τρόπου παραγωγῆς. Ἐτσι ἐνῶ σ' ὁλόκληρη τὴν προκαπιταλιστικὴ περίοδο ἡ θεωρητικὴ σκέψη

1. S. Countz: "Productive labor and effective demand" 1965, p.6,7.

αντιμετωπίζει το πρόβλημα της παραγωγικής εργασίας γενικώς με ηθικούς όρους,¹ στην περίοδο που ακολουθεί, η συμβολή στην παραγωγή του πλούτου αποτελεί το καθοριστικό κριτήριο.

4.3. Οι Προβληματισμοί των Εμποροκρατών

Οι αντιλήψεις των εμποροκρατών για την παραγωγική εργασία είτε συνάγονται έμμεσα απ'την κεντρική θεώρησή τους σύμφωνα με την οποία ο πλούτος και το πλεόνασμα μιας χώρας δημιουργούνται με την ανταλλαγή - σχετικό πλεόνασμα - είτε διατυπώνονται συγκεκριμένα στα έργα ορισμένων απ'αυτούς. Έτσι σύμφωνα με τις εμποροκρατικές αντιλήψεις, παραγωγική είναι η εργασία στους κλάδους εκείνους οι οποίοι παράγουν προϊόντα που εξάγονται στο εξωτερικό, και με τις υψηλότερες τιμές που πετυχαίνουν απ'τα εισαγόμενα με τα οποία ανταλλάσσονται, φέρνουν στη χώρα περισσότερο χρήμα απ'το χρήμα που κόστισαν².

Η συσσώρευση πλούτου για την εποχή στηρίζεται κυρίως στην αρχή σύμφωνα με την οποία το κέρδος του ενός είναι ζημία του άλλου.

Η αύξηση του πλούτου για τη χώρα που προέρχεται απ'την εξαγωγή των προϊόντων αυτών και είναι αποτέλεσμα του θετικού εμπορικού ισοζυγίου, έχει σαν αποτέλεσμα την εισροή περισσότερων πολύτιμων μετάλλων - χρυσού, αργύρου - στα οποία αποτυπώνεται με τις διεθνώς αποδεκτές τότε μορφές ο πλούτος αυτός. Ιδιαίτερα στο πρώτο στάδιο της εμποροκρατικής περιόδου που χαρακτηρίζεται απ'την προσωπική Μοναρχία, τα κέρδη απ'το εμπόριο περιέρχονταν σχεδόν στο μέγιστο ποσοστό τους σαν συσσωρευμένος θησαυρός στην κατοχή του Μονάρχη προκειμένου να χρησιμοποιηθούν για τις πολυποίκιλες ανάγκες του και την εδραίωση της εξουσίας του. Ακόμη κάτω απ'τις μεσαιωνικές αντιλήψεις της "Δίκαιης Τιμής", το μεγαλύτερο μέρος απ'αυτά αντιπροσώπευε φόρους και δικαιώματα του θρόνου πάνω στο διεξαγόμενο εμπόριο, το οποίο όπως και η εμπορική τάξη υποτασσόταν στους κανόνες και την κυριαρχία του πρώτου.

Στα πλαίσια αυτά, παραγωγική θεωρείται η εργασία που αυξάνει τον πλούτο του Μονάρχη³, ενώ χρειάσθηκε καιρός και πολλές ανακατατάξεις στο συσχετισμό δυνάμεων της νεοανερχόμενης μεσαιας τάξης προκειμένου οι προηγούμενες αντιλήψεις του θετικού εμπορικού ισοζυγίου και του πλεονάσματος για το σύνολο τη χώρας να κατακτήσουν έδαφος. Η κυρίαρχη εμποροκρατική αντίληψη για τη συσσώρευση πλούτου με τη μορφή ρευστού κεφαλαίου που απαρτίζεται από πολύτιμα μέταλλα, αποτελεί και το καθοριστικό κριτήριο της παραγωγικής εργασίας την περίοδο αυτή, αποτελεί έκφραση και αντανάκλαση αυτής της ανάγκης, στα πλαίσια της οποίας μπορεί να θεωρηθεί σωστή.

Σύμφωνα με τον W. Petty οι παραγωγικοί εργάτες που ανέρχονται σε 800.000 στο σύνολο του Αγγλικού πληθυσμού που είναι έξι εκατομμύρια, αποτελούνται από τεχνίτες, ναυτικούς, καλλιεργητές και χειροτέχνες εργάτες, ενώ στους

1. Στο ίδιο: W. Blake: "Introduction", p.1.

2. Κ. Μαρξ: "Θεωρίες της Υπεραξίας", Τόμος Α', σελ. 147.

3. S. Coontz, 1965, p. 10.

παραγωγικούς περιλαμβάνονται οι υπουργοί, στρατιώτες, γιατροί, δικηγόροι κλπ.¹ Οι τελευταίοι όχι μόνον δεν συμβάλλουν στην αύξηση των εξαγωγών και την εισροή πλούτου στη χώρα, αλλά αντίθετα υποσκάπτουν την θέση της χώρας αυξάνοντας τις εισαγωγές και ιδιαίτερα των προϊόντων πολυτελείας προκαλώντας εκροή πλούτου για την πληρωμή των. Στην κατανάλωση των τελευταίων συνεχίζει για το λόγο αυτό η προηγούμενη αρνητική στάση των προηγούμενων αντιλήψεων του Μεσαίωνα.

Η μεγάλη εισροή πολυτίμων μετάλλων στη χώρα θεωρείται πως θα έχει σαν αποτέλεσμα την αύξηση της απασχόλησης και του παραγόμενου προϊόντος. Ένας παράγοντας που οδηγεί σ' αυτό είναι η μείωση των επιτοκίων και η στροφή του κεφαλαίου προς παραγωγικές παρά προς εισοδηματικές (τοκοφόρες) δραστηριότητες. Ακόμη οι προκαλούμενες πληθωριστικές τάσεις με την αύξηση της νομισματικής κυκλοφορίας οδηγούσε σε γρήγορη αύξηση του πλούτου και του πλεονάσματος της μεσαιας τάξης, δεδομένου ότι οι τιμές των εμπορευμάτων αυξάνονται πολύ γρηγορότερα απ' τους μισθούς, ή τα ενοίκια των γαιοκτημόνων. Με τον τρόπο αυτό μεγάλο μέρος του πλούτου μιας χώρας περιερχόνταν στα σχέδια της νεοανερχόμενης αστικής τάξης που ενίσχυε τη θέση της, και αποτελούσε μια πηγή της πρωταρχικής συσσώρευσης. Με τη σχετική μείωση του μισθού "...αυξανόταν η σχετική υπερεργασία, ανέβαινε το ποσοστό κέρδους, όχι γιατί οι εργάτες έγιναν πιο παραγωγικοί αλλά γιατί ο απόλυτος μισθός συμπιεζόταν... δηλ. χειροτέρευε η κατάσταση των εργατών".²

4.4 Οι απόψεις των φυσιοκρατών

Στο προσφιές για τον 18ο αιώνα ερώτημα των οικονομολόγων σχετικά με τις πηγές δημιουργίας του πλούτου μιας κοινωνίας, η φυσιοκρατική άποψη αποτελεί μια μεγάλη εξέλιξη -σε σχέση με τους εμποροκράτες- και συμβολή στην πορεία της οικονομικής σκέψης. Ενώ στο εμποροκρατικό σύστημα το πλεόνασμα δημιουργείται στην ανταλλαγή και είναι σχετικό επειδή το κέρδος του ενός αποτελεί απώλεια για τον άλλον, στους φυσιοκράτες είναι απόλυτο και δημιουργείται στη σφαίρα της παραγωγής, και συγκεκριμένα στη γεωργία και όχι σε βάρος άλλων. Η φυσιοκρατική αντίληψη που αντανάκλα τη σημασία που αποκτά την εποχή εκείνη το κέρδος απ' την παραγωγή αναπτύχθηκε από μια ομάδα Γάλλων οικονομολόγων όπως ο Φρανσουά Κεναί, ο Τυργκώ, ο Μιραμπώ κ.ά. που προβληματίζονται πάνω στα μεγάλα οικονομικά και κοινωνικά προβλήματα της προεπαναστατικής Γαλλίας που την εποχή εκείνη ήταν κύρια γεωργική, και χαρακτηρίζονταν από έντονη οικονομική κρίση μετά τους αποικιακούς πολέμους και την υπερβολική σπατάλη της μοναρχίας, όπου η βαρειά φορολογία έπεφτε κύρια στις πλάτες των μικρών αγροτών και βιοτεχνών, ενώ ο κλήρος και οι ευγενείς εξαιρούνταν.

1. Στο ίδιο p. 14.

2. Κ. Μαξ στο ίδιο, σελ. 147.

Όπως σημειώνει ο Μαρξ,¹ οι φυσιοκράτες μεταφέροντας την έρευνα για τη δημιουργία της υπεραξίας από τη σφαίρα της κυκλοφορίας στη σφαίρα της άμεσης παραγωγής, έθεσαν τη βάση για την ανάλυση της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής, και διατύπωσαν την βασική θέση πως παραγωγική είναι η εργασία που δημιουργεί μια υπεραξία, δηλαδή η εργασία στο προϊόν της οποίας περιέχεται μεγαλύτερη αξία απ'αυτή που καταναλώθηκε για την παραγωγή του. Η διαφορά αυτή μεταξύ της αξίας που καταναλώθηκε και αυτής που παρήχθη με την χρησιμοποίηση της εργατικής δύναμης φαίνεται πιο καθαρά και χειροπιαστά στη γεωργία και γενικότερα στον πρωτογενή τομέα. Εκεί το περίσσειμα των αξιών χρήσης που παράχθηκαν έχουν συγκεκριμένη υλική μορφή και μέγεθος σε σχέση με αυτές που καταναλώθηκαν από την εργασία για την παραγωγή τους, ενώ είναι εύκολο να διακριθεί η παραγωγικότητα της γεωργικής εργασίας, χωρίς να χρειάζεται μεγαλύτερη αντίληψη και έρευνα για τη φύση και το χαρακτήρα της αξίας. Γι'αυτό το λόγο οι φυσιοκράτες θεώρησαν την αγροτική εργασία σαν την μόνη παραγωγική εργασία, γιατί μόνον αυτή παράγει την επίσης μόνη μορφή υπεραξίας που γνώριζαν και ήταν η γαιοπρόσοδος. Ο λόγος για τον οποίον μόνον η γεωργική εργασία μπορεί να παράγει περισσότερα απ'αυτά που καταναλώνει και όχι οποιοδήποτε άλλο είδος εργασίας, οφείλεται στο γεγονός ότι η εργασία αυτή χρησιμοποιώντας μια ορισμένη οργανική μάζα πρώτης ύλης όπως σπόροι, ζώα κλπ., με τη βοήθεια της φύσης και μόνον σε συνεργασία με αυτή, μπορεί να παράγει περισσότερα από τα άκρως απαραίτητα για την αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης. Είναι επομένως η φύση -δώρο της οποίας είναι η παραγωγή ενός πλεονάσματος-, η οποία δίνει στην εργασία αυτή τη δυνατότητα. Και είναι αυτή που πράγματι είναι παραγωγική, και παράγει το κατά τους Φυσιοκράτες καθαρό προϊόν. Έτσι με την αληθινή έννοια της λέξης Παραγωγική, και η τάξη των καλλιεργητών είναι το ίδιο στείρα με τους βιοτέχνες.² Ο κατώτατος μισθός που αποτελείται από τα απολύτως απαραίτητα και στον οποίον αρκείται ο εργαζόμενος στη γεωργία μένει σταθερός και έτσι η περισσότερη παραγωγή που παράγεται με τη βοήθεια της γης, ανήκει στους ιδιοκτήτες της που είναι οι γαιοκτήμονες. Το ποσοτικό στοιχείο που είναι ένα φυσικό μέγεθος με το οποίο εκφράζεται η πρόσθετη αξία, είναι αυτό που γίνεται το αντικείμενο ανάλυσης και προσοχής των φυσιοκρατών και όχι οι κοινωνικές σχέσεις της παραγωγής. Η αγροτική εργασία είναι παραγωγική γιατί ακόμη αποτελελεί τη φυσική βάση και προϋπόθεση για την αυτοτελή άσκηση όλων των άλλων εργασιών της κοινωνίας.³ Όλα τα άλλα μέλη της κοινωνίας στηρίζονται και συντηρούνται απ'το πλεόνασμα που παράγεται και δημιουργείται στη γεωργία. Επειδή σύμφωνα με τη Φυσιοκρατική αντίληψη το μόνο καθαρό προϊόν (produit net), το μόνο πραγματικό πλεόνασμα, παράγεται στη γεωργία, η μόνη παραγωγική τάξη είναι αυτή των καλλιεργητών της γης. Απ'τις τρεις τάξεις της κοινωνίας, σύμφωνα με τον Κεναί, οι άλλες δύο είναι: α) οι γαιοκτήμονες ή ιδιοκτήτες γης όπου μάλλον περιλαμβάνονται ο θρόνος και η εκκλησία, και οι

1. "Θεωρίες της Υπεραξίας", Μέρος Α', σελ. 17.

2. P. Samuelson: Quesnay's "Tableau Economique" (1982).

3. Κ. Μαρξ: "Θεωρίες της Υπεραξίας", Μέρος Α', σελ. 27.

οποίοι λόγω της ιδιοκτησίας των πάνω στη γη και τις σχέσεις υποτέλειας των καλλιεργητών της προς αυτούς, ιδιοποιούνται το πλεόνασμα που είναι η γαιοπρόσοδος, β) Η στείρα τάξη που περιλαμβάνει όλους τους άλλους που ασχολούνται με άλλες δραστηριότητες έξω απ' τις γεωργικές, όπως βιοτέχνες, έμποροι κλπ. Οι τελευταίοι παρ'όλο που παράγουν χρήσιμα προϊόντα και υπηρεσίες στην κοινωνία, δεν παράγουν κανένα πλεόνασμα, επειδή η αξία του προϊόντος που παράγουν είναι ίση με τα υλικά και τα μέσα διαβίωσης που καταναλώνουν. Οι εισροές τους είναι ίσες με τις εκροές τους, πράγμα που ισχύει μόνον κάτω από ορισμένες αυστηρές προϋποθέσειςόπως θα δούμε αργότερα. Η σημασία της τάξης των γαιοκτημόνων, εκτός απ' το ότι ιδιοποιείται το πλεόνασμα, βρίσκεται και στο γεγονός ότι με τη δαπάνη και την κατανάλωσή του, θέτει σε κίνηση και ζωντανεύει όλες τις εργασίες και δραστηριότητες της κοινωνίας, τόσο τις γεωργικές όσο και τις "στείρες". Με τη δαπάνη του πλεονάσματος και την κυκλοφορία του, διασφαλίζεται η απαραίτητη αγορά τόσο για τα αγροτικά όσο και τα βιοτεχνικά προϊόντα, υπογραμμίζοντας έτσι εκτός απ' την πλευρά του κόστους και της προσφοράς, και την πλευρά της αγοράς και της ζήτησης, της οποίας η σημασία είναι καθοριστική για την ανάπτυξη της παραγωγής. Ακόμη οι απόψεις των φυσιοκρατών αποτελούν μια σημαντική συμβολή και εξέλιξη στη διερεύνηση της παραγωγικής εργασίας και του πλεονάσματος, επειδή διατυπώνουν την άποψη πως το τελευταίο δημιουργείται στην παραγωγή, μέσα στην οποία θα πρέπει να αναζητήσουμε τις εργασίες που το παράγουν και είναι παραγωγικές και όχι στην ανταλλαγή. Για το επίπεδο εξέλιξης της οικονομικής σκέψης της εποχής τους, οι απόψεις αυτές, και το γεγονός ότι κατανοούν σωστά την υπεραξία μέσα στα πλαίσια της γεωργικής εργασίας¹ - έστω και αν περιορίζονται σ' αυτήν -, παρ'όλο που την αντιλαμβάνονται με την συγκεκριμένη μορφή που παριστάνεται σε ορισμένες αξίες χρήσης, αποτελούν όπως θα δούμε αργότερα μεγάλη πρόοδο και θεμελιώδη συμβολή στο θέμα αυτό.

4.5 Η συμβολή του Άνταμ Σμιθ

Η συμβολή του Σμιθ στη διάκριση μεταξύ παραγωγικής και μη παραγωγικής εργασίας είναι τεράστια, ενώ συγχρόνως η διάκριση αυτή αποτελεί σύμφωνα με τον Malthus² τον ακρογωνιαίο λίθο στο έργο του, και τα θεμέλια πάνω στα οποία στηρίζεται το κύριο μέρος των συμπερασμάτων του. Ο Μαρξ³ θεωρεί τη διάκριση του Σμιθ σαν "μια από τις μεγαλύτερες επιστημονικές υπηρεσίες του", ιδιαίτερα όταν εξετάζει το θέμα απ' την πλευρά της κεφαλαοκρατικής παραγωγής. "...έχει εξαντλήσει εννοιολογικά το ζήτημα" στον πρώτο του ορισμό, όπως θα δούμε στη συνέχεια.

1. Στο ίδιο σελ. 31.

2. T. Malthus: "Principles of political economy" ch.1, p.44.

3. Κ. Μαρξ: "θεωρίες για την Υπεραξία" Μέρος Α', σελ.151.

Εμπεριστατωμένη ανάλυση της διάκρισης ανάμεσα στην παραγωγική και μη παραγωγική εργασία επιχειρεί ο Σμιθ¹ στο Κεφάλαιο 3 με τον τίτλο "Για τη συσσώρευση του Κεφαλαίου ή για την παραγωγική και μη παραγωγική εργασία", όπου σύμφωνα μ'αυτόν "Υπάρχει ένα είδος εργασίας που προσθέτει αξία στο αντικείμενο, πάνω στο οποίο αναλώνεται. Υπάρχει ένα άλλος είδος εργασίας που δεν έχει τέτοιο αποτέλεσμα. Το πρώτο είδος εργασίας μπορεί να ονομαστεί παραγωγική εργασία γιατί παράγει μίαν αξία, το δεύτερο μη παραγωγική εργασία. Έτσι η εργασία ενός εργάτη της χειροτεχνίας προσθέτει κατά κανόνα στην αξία των υλικών που επεξεργάζεται την αξία της δικής του συντήρησης και το κέρδος του αφεντικού του, ενώ η εργασία ενός υπηρέτη δεν προσθέτει καμμιά αξία. Παρ'όλο που ο εργάτης μανιφακτούρας εισπράττει τον μισθό του προκαταβολικά από το αφεντικό του, στην πραγματικότητα δεν κοστίζει τίποτα, γιατί η αξία του μισθού αυτού επιστρέφεται συνήθως μαζί μ'ένα κέρδος, χάρη στην αυξημένη αξία του αντικειμένου στο οποίο χρησιμοποίησε την εργασία του. Η συντήρηση όμως ενός υπηρέτη ποτέ δεν επιστρέφεται. Ένας άνθρωπος γίνεται πλούσιος όταν απασχολεί πολλούς εργάτες μανιφακτούρας, γίνεται φτωχός όταν συντηρεί πολλούς υπηρέτες".²

Στο σημείο αυτό βρίσκεται η βασική εννοιολογική διάκριση του Σμιθ για την παραγωγική και μη παραγωγική εργασία, αν και όπως θα δούμε στη συνέχεια μετακινείται από τον βασικό και "πρώτο" όπως χαρακτηρίστηκε ορισμό του. Παραγωγική είναι η εργασία που αναπαράγει τον εαυτό της και επί πλέον ένα κέρδος για το αφεντικό της. Αυτή που παράγει νέα αξία μεγαλύτερη απ'αυτή που καταναλώθηκε για τη συντήρηση και την αναπαραγωγή της. Η εργασία αυτή που ανταλλάσσεται με κεφάλαιο δεν κοστίζει τίποτα στον εργοδότη γιατί όπως αναφέρει επιστρέφεται πάλι στον εργοδότη μαζί με ένα κέρδος. Το νέο εμπόρευμα έχει μεγαλύτερη ανταλλακτική αξία απ'αυτήν που πλήρωσε για την παραγωγή του. Αυτό όμως δεν συμβαίνει με τη μη παραγωγική εργασία, η συντήρηση της οποίας δεν επιστρέφεται. Η εργασία αυτή δεν παράγει νέα αξία ίση ή μεγαλύτερη απ'αυτή που χρειάζεται για την αναπαραγωγή της. Γι'αυτό γίνεται κανείς πλούσιος όταν απασχολεί εργάτες χειροτεχνίας οι οποίοι αυξάνουν το κεφάλαιό του, ενώ γίνεται φτωχός όταν απασχολεί πολλούς υπηρέτες, οι οποίοι αμείβονται με εισόδημα, ενώ οι πρώτοι με κεφάλαιο. "Το μέρος του ετήσιου προϊόντος της γης και της εργασίας μιας οποιασδήποτε χώρας, που αντικατασταίνει ένα κεφάλαιο, χρησιμοποιείται άμεσα μόνο για τη συντήρηση παραγωγικών εργαζομένων. Πληρώνει μόνο τους μισθούς της παραγωγικής εργασίας. Το μέρος που προορίζεται για το σχηματισμό ενός εισοδήματος, είτε με τη μορφή κέρδους ή προσόδου, μπορεί εξ ίσου να χρησιμεύει και για την συντήρηση παραγωγικών, καθώς και για την συντήρηση μη παραγωγικών εργατών".³ Από τη στιγμή που ένα μέρος του θα χρησιμοποιηθεί για τη συντήρηση μη παραγωγικών εργατών κάποιου είδους, από την ίδια στιγμή έχει αφαιρεθεί από το κεφάλαιό του και έχει περάσει στο ποσό που προορίζεται για

-
1. A. Smith: "An Inquiry into the Nature and Cause of the Wealth of Nations".
 2. Στο ίδιο: p. 330.
 3. A. Smith: Στο ίδιο, σελ. 332.

την άμεση κατανάλωση. "Οι μη παραγωγικοί εργάτες όπως και αυτοί που δεν εργάζονται καθόλου συντηρούνται με εισόδημα",¹ μόνο που οι πρώτοι υποχρεούνται να προσφέρουν κάποιες αξίες χρήσης σ'αυτόν που τους παρέχει τα μέσα της συντήρησής των. Τα μέσα αυτά μπορεί είτε να προέρχονται από τα κέρδη με όλες τις μορφές που παίρνουν αυτά, είτε από πρόσοδο, είτε από τον μισθό ενός εργαζόμενου ο οποίος μπορεί να απασχολεί έναν υπηρέτη με την προϋπόθεση όμως ότι πρέπει να εργασθεί ο ίδιος πριν και να κερδίσει το μισθό του.

Στον ορισμό αυτό ο Σμιθ στηρίζεται σε ότι αφορά την αύξηση της αξίας που προκαλεί η παραγωγική εργασία στους εμποροκράτες και τους φυσιοκράτες μόνο που εδώ προσθέτει την χειροτεχνία και αποσυνδέει την παραγόμενη νέα αξία από τη συγκεκριμένη υλική μορφή του εμπορεύματος όπως έκαναν οι φυσιοκράτες. Στη συνέχεια όμως, επανέρχεται σε μεγάλο βαθμό στις φυσιοκρατικές αντιλήψεις,² όταν αναφέρεται στην εργασία του εργάτη της χειροτεχνίας που παγιώνεται και υλοποιείται σε ένα ιδιαίτερο αντικείμενο ή σε ένα εμπόρευμα που μπορεί να πουληθεί και που τουλάχιστον για ένα ακόμη χρονικό διάστημα, εξακολουθεί να υπάρχει ύστερα από την αποπεράτωση της εργασίας. Κατά κάποιον τρόπο συγκεντρώνεται και αποθηκεύεται σε μια ορισμένη ποσότητα εργασίας για να χρησιμοποιηθεί αργότερα όταν χρειασθεί. Το αντικείμενο αυτό ή πράγμα που είναι το ίδιο, η τιμή αυτού του αντικειμένου, μπορεί αργότερα όταν χρειασθεί να βάλει σε κίνηση ίση ποσότητα εργασίας με εκείνη που απαιτήθηκε για την παραγωγή του. Η εργασία του υπηρέτη αντίθετα, δεν παγιώνεται ή δεν υλοποιείται σε ένα ιδιαίτερο αντικείμενο ή σε ένα εμπόρευμα που μπορεί να πουληθεί. Οι υπηρεσίες που παρέχονται τη στιγμή της εκπλήρωσής τους, σπάνια αφήνουν πίσω του ένα ίχνος η μια αξία με την οποία θα μπορούσε να προμηθευθεί κανείς αργότερα μια ίση ποσότητα υπηρεσιών. Εδώ βρίσκεται σύμφωνα με τον Μαρξ³ ο δεύτερος λαθεμένος ορισμός του Σμιθ που συχνά συγχέεται με τον πρώτο.

Στο σημείο αυτό ο Σμιθ διατυπώνει μια διάκριση διαφορετική από την προηγούμενη που βρίσκεται στον πρώτο ορισμό του. Ο παραγωγικός εργάτης βάζει σε κίνηση και παράγει ένα ισοδύναμο ίσο με το μισθό του, ενώ προηγούμενα θεωρούνταν παραγωγικός όταν πρόσθετε αξία μεγαλύτερη από αυτήν που κατανάλωνε για την συντήρησή του. Ακόμη ότι η εργασία του παγιώνεται και υλοποιείται σε ένα ιδιαίτερο αντικείμενο ή εμπόρευμα. Αυτό τονίζεται ιδιαίτερα για τον εργάτη της χειροτεχνίας, για τον οποίο θέλει να δείξει πως είναι και αυτός παραγωγικός σε αντίθεση με τους φυσιοκράτες, που θέλουν τις άλλες τάξεις εκτός της γεωργίας στείρες και μη παραγωγικές. Θέλει να δείξει πως και η χειροτεχνία παράγει και μάλιστα συγκεκριμένα υλικά προϊόντα που αυξάνουν τον πλούτο της κοινωνίας, με τον ίδιο τρόπο που κάνουν οι παχτωτές και οι αγρεργάτες. Δεν είναι μόνον η γεωργία που παράγει πλούτο και καθαρό

1. A. Smith: Στο ίδιο, σελ. 333.

2. Ίσως η επιρροή των αντιλήψεων αυτών τον οδηγεί στην ιεράρχηση της παραγωγικότητας των κεφαλαίων σύμφωνα με την οποία το πλέον παραγωγικό είναι αυτό που απασχολείται στη γεωργία, κατόπιν αυτό στη βιομηχανία και τέλος αυτό στο εμπόριο.

3. Κ. Μαρξ: "Θεωρίες της Υπεραξίας", Μέρος Α', σελ. 149.

προϊόν, αλλά και η χειροτεχνία της οποίας τα προϊόντα είναι υλικά και συγκεκριμένα.

Ετσι παρασύρεται στο σημείο αυτό να υιοθετήσει κατά ένα μέρος τη φυσιοκρατική άποψη. Τουλάχιστον οι βιομηχανικές τάξεις που δεν απασχολούνται στη γεωργία "αναπαράγουν κάθε χρόνο την αξία της δικής τους χρονιατικής κατανάλωσης και ότι συνέχιζαν να διατηρούν τουλάχιστον την ύπαρξη του ποσού ή του κεφαλαίου που εγγυάται την απασχόληση και τη συντήρησή τους"... Ομως το μεγαλύτερο προϊόν μιας τάξης δεν κάνει την άλλη στείρα και μη παραγωγική".¹

"Θα ήταν... πέρα για πέρα λαθεμένο να βλέπουμε τους χειροτέχνες, τους εργάτες χειροτεχνίας και τους εμπόρους από την ίδια σκοπιά που βλέπουμε τους απλούς υπηρέτες. Η εργασία ενός υπηρέτη δεν διατηρεί καθόλου την ύπαρξη του κεφαλαίου που εγγυάται την απασχόληση και τη συντήρησή του. Σε τελευταία ανάλυση ο υπηρέτης απασχολείται και συντηρείται με έξοδα του κυρίου του και η εργασία του δεν είναι τέτοια που θα μπορούσε να αντικαταστήσει τα έξοδα αυτά. Η εργασία του αποτελείται από υπηρεσίες, που παρέχονται και εξαφανίζονται συνήθως τη στιγμή που εκπληρώνονται και δεν παγιώνονται, δεν υλοποιούνται σε ένα εμπόρευμα, έτσι που θα μπορούσε να το πουλήσει κανείς και να αντικαταστήσει με τον τρόπο αυτόν την αξία της συντήρησης και του μισθού του. Αντίθετα παγιώνεται και υλοποιείται η εργασία των χειροτεχνών, των εμπόρων σε ένα πράγμα που μπορεί να ανταλλαχθεί. Για το λόγο αυτό στο κεφάλαιο που πραγματεύομαι την παραγωγική και τη μη παραγωγική εργασία κατατάσσω τους χειροτέχνες, τους εργάτες μανουφακτούρας και τους εμπόρους στους μη παραγωγικούς, και τους υπηρέτες στους στείρους και μη παραγωγικούς εργάτες".²

Στην εργασία που παγιώνεται και υλοποιείται σε ένα εμπόρευμα, περιλαμβάνει όλες τις εργασίες που καταναλώνονται άμεσα στην υλική παραγωγή, όπως π.χ. του διευθυντή, του μηχανικού και γενικά όλου του προσωπικού του οποίου η συνεργασία είναι απαραίτητη για την πραγματοποίηση της υλικής παραγωγής. Οι τελευταίες απόψεις του Σμιθ αντανakλούν αυτό που θεωρείται σαν ο δεύτερος ορισμός και ο οποίος βρίσκεται σε αντίφαση με τον πρώτο.³ Μπορεί κανείς να απασχολήσει χειροτέχνες για την επισκευή και συντήρηση υλικών αντικειμένων του σπιτιού του, των οποίων η αξία αυξάνεται, η εργασία παγιώνεται σ'αυτά και τα οποία μπορούν να αποτελέσουν ακόμη και δυνητικά εμπορεύματα. Ομως αυτοί αμείβονται με εισόδημα, δεν αναπαράγουν τα μέσα της συντήρησής τους και συγχρόνως ένα κέρδος για τον ιδιοκτήτη, που θα τους έκανε παραγωγικούς σύμφωνα με τον πρώτο ορισμό. Ακόμη η εργασία πολλών υπηρετών και παρά το ότι παγιώνεται και υλοποιείται στην κατασκευή πολεμικών αντικειμένων και τειχών

1. Στο ίδιο, σελ. 157.

2. Στο ίδιο, σελ. 158.

3. Σύμφωνα με τον S. Coontz, ο Smith χρησιμοποιεί αδιακρίτως τέσσερα διαφορετικά κριτήρια για τον ορισμό της παραγωγικής εργασίας: 1. Προσαύξηση της προστιθεμένης αξίας. 2. Αύξηση του καθαρού εισοδήματος. 3. Αντικειμενοποιείται σε κάποιο υλικό αγαθό του οποίου αυξάνει την αξία. 4. Αντικαθιστά το κόστος παραγωγής ενός εμπορεύματος.

για την προστασία του αυτοκράτορα, δεν είναι όμως παραγωγική. Δεν είναι το υλικό της περιεχόμενο ή μη που καθορίζει τον παραγωγικό ή μη χαρακτήρα της. Με τη διάκριση που περιέχεται κυρίως στον δεύτερο ορισμό, ο Σμιθ θεωρεί όλες τις υπηρεσίες σαν μη παραγωγικές και όμοιες με αυτές του υπηρετικού προσωπικού οι οποίες "δεν παγιώνονται και δεν υλοποιούνται σε ένα αντικείμενο διάρκειας ή ένα εμπόρευμα που μπορεί να πουληθεί". Ετσι "η εργασία μερικών από τις πλέον αξιοσέβαστες τάξεις της κοινωνίας είναι όπως και η εργασία των υπηρετών, δεν παράγει αξία... Ο ανώτατος άρχων με όλους τους αξιωματούχους της δικαιοσύνης και του πολέμου που βρίσκονται στην υπηρεσία του, ολόκληρος ο στρατός και ο στόλος είναι μη παραγωγικοί εργάτες. Είναι οι υπηρέτες της κοινωνίας και συντηρούνται με ένα μέρος του ετησίου προϊόντος της δουλειάς άλλων ανθρώπων. Η υπηρεσία τους, όσο αξιοσέβαστη, όσο χρήσιμη, ή ακόμη όσο απαραίτητη και αν είναι, δεν παράγει τίποτα με το οποίο μια ίση ποσότητα υπηρεσιών μπορεί κατόπιν να παραχθεί. Η προστασία, η ασφάλεια και η άμυνα της Κοινοπολιτείας, το αποτέλεσμα της εργασίας των αυτού του έτους, δεν θα αγοράσει αντίστοιχα την προστασία, την ασφάλεια και την άμυνα του επομένου έτους. Στην ίδια τάξη ανήκουν οι παπάδες, οι δικηγόροι, οι γιατροί, οι λογοτέχνες, οι κάθε λογής επιστήμονες, οι ηθοποιοί, οι γελωτοποιοί, οι μουσικοί, οι τραγουδιστές της όπερας, οι χορευτές των μπαλέτων. Η εργασία των προαναφερθέντων έχει μια ορισμένη αξία και διέπεται από τις ίδιες αρχές που διέπονται όλα τα είδη εργασίας... χάνεται όμως ακριβώς στη στιγμή της εκπλήρωσής της".¹

Όπως υποστηρίζει ο Μαρξ, στο σημείο αυτό ο Σμιθ ομιλεί τη γλώσσα της επαναστατικής για την εποχή εκείνη αστικής τάξης όπου όλες αυτές οι ανώτερες ασχολίες αποτελούν κόστος και εμπόδιο στην νεοανερχόμενη αστική τάξη, και οι πόροι που απαιτούνται για την συντήρησή τους πρέπει να περιορισθούν στο λιγότερο δυνατό. Πρέπει να σημειωθεί ακόμη, πως η διάκριση μεταξύ παραγωγικής και μη παραγωγικής εργασίας, δεν έχει καμιά σχέση με το είδος και τη μορφή της απασχόλησης, αλλά με το πως αξιοποιείται, σύμφωνα με τον πρώτο ορισμό. Σε ότι αφορά όλες τις κατηγορίες των κρατικών υπαλλήλων που αναφέρει, είναι σωστό και σύμφωνο με τον αρχικό ορισμό. Είναι μη παραγωγικοί, αλλά όχι γιατί προσφέρουν υπηρεσίες, αλλά γιατί αμείβονται με εισόδημα και δεν παράγουν υπεραξία. Σαν μη παραγωγική θεωρεί και την εργασία που μορφώνει, αναπτύσσει, συντηρεί, αναπαράγει την εργατική δύναμη, πράγμα που κάνει αυθαίρετα, από κάποιο σωστό ένστικτο.² Άλλες κατηγορίες όπως γιατροί, δικηγόροι, χορευτές κλπ. μπορεί να είναι και συνήθως είναι παραγωγικοί, παρ'όλο που προσφέρουν υπηρεσίες εφόσον αμείβονται με κεφάλαιο και παράγουν υπεραξία για το κεφάλαιο. Πολλοί απ'αυτούς παράγουν μια υπηρεσία, που σύμφωνα με τον Σμιθ μπορούν μια άλλη στιγμή να αγοράσουν μια άλλη υπηρεσία. Μπορούν να παράγουν την αξία των μέσων συντήρησής τους, καθώς και κέρδος για το αφεντικό τους.

Οι απόψεις του Σμιθ για την παραγωγική και μη παραγωγική εργασία αποτελούν θεμελιώδη συμβολή, την ουσιαστικότερη που έγινε μέχρι τότε στην ιστορία της πολιτικής οικονομίας, και κεντρικό σημείο αναφοράς για τους οικονομολόγους που ακολούθησαν.

1. S. Smith, στο ίδιο p. 331.

2. K. Μαρξ, στο ίδιο, σελ. 168.

Πολλοί απ'αυτούς είτε συγχέουν τους δύο ορισμούς, είτε ακολουθούν στην ανάλυσή τους τον δεύτερο ορισμό του Σμιθ, ενώ όσοι στηρίζουν το θεωρητικό τους οικοδόμημα στην θεωρία της αξίας, δέχονται τον πρώτο ορισμό. Εκτός από τον Μαρξ του οποίου η συμβολή όπως θα δούμε στη συνέχεια υπήρξε κολοσιαία, αυτός που αποδέχτηκε τον πρώτο ορισμό του Σμιθ υπήρξε ο Ρικάρντο, ενώ ακόμη στο πλαίσιο της βασικής αυτής διάκρισης του Σμιθ, αν και με διαφορετικά κριτήρια και οπτικές, και ακόμη για διαφορετικές χρήσεις της θεωρητικής τους ανάλυσης, κινήθηκαν οι προμαρξικοί σοσιαλιστές.

Ο Ρικάρντο, παρ'ότι δεν αφιερώνει ιδιαίτερο κεφάλαιο και ανάλυση της διάκρισης πάνω στο θέμα, τόσο σε ορισμένες αναφορές του, όσο και στην χρησιμοποίηση των όρων παραγωγικός και μη παραγωγικός στο θεωρητικό του έργο, φαίνεται να ακολουθεί τον πρώτο ορισμό του Σμιθ όπου η παραγωγική εργασία παράγει κάτι περισσότερο από το κόστος της, και ανταλλάσσεται με κεφάλαιο, ενώ η μη παραγωγική εργασία δεν αναπαράγει ούτε το κόστος της και ανταλλάσσεται με εισόδημα. Αρνείται όμως την ιεράρχηση του Σμιθ για την παραγωγικότητα των κεφαλαίων.

Ετσι βλέπουμε ότι παρά τις αντιφάσεις σε διάφορα σημεία μεταξύ πρώτου και δεύτερου ορισμού του, ο Σμιθ πλησίασε σχεδόν στην εννοιολογική ολοκλήρωση της διάκρισης μεταξύ παραγωγικής και μη παραγωγικής εργασίας, πράγμα που αποτελεί για την εποχή του τεράστια πρόοδο σε σχέση με τη φυσιοκρατική αντίληψη στο θέμα αυτό. Επίσης ο ορισμός της μη παραγωγικής εργασίας και η υπογράμμιση της μη παραγωγικής εργασίας που απασχολείται στις διάφορες λειτουργίες του κράτους γίνεται για πρώτη φορά. Το λάθος του να θεωρήσει και κάθε υπηρεσία σαν μη παραγωγική, θα πρέπει να ιδωθεί με βάση τα δεδομένα της εποχής του, όπου ο τομέας των υπηρεσιών έξω απ'το κράτος και τους υπηρέτες της αριστοκρατίας, είχε αμελητέο βάρος στο σύνολο της οικονομίας, ενώ το κυρίαρχο γεγονός αποτελούσε η ανάπτυξη της βιομηχανίας και της εργασίας που συνδέεται μ'αυτή. Η παραγωγικότητα της τελευταίας, αναγνωρίζεται απ'τον Σμιθ για πρώτη φορά σε αντίθεση με τους φυσιοκράτες.

4.6 Ο John Stuart Mill

Εκτεταμένη αναφορά στο πρόβλημα γίνεται απ'τον J.S. Mill,¹ του οποίου όμως όλη η προβληματική έχει σαν άξονα αναφοράς τον δεύτερο ορισμό του Σμιθ. Ετσι παρά τις εύστοχες παρατηρήσεις του για τη σημασία της διάκρισης στην κοινωνία, η προσπάθεια ν'αναλύσει το θέμα, τον οδηγεί μακριά απ'τον εννοιολογικά σωστό ορισμό τόσο στο θέμα αυτό όσο και στο θέμα της παραγωγικής και μη παραγωγικής κατανάλωσης όπως θα δούμε στη συνέχεια. Σύμφωνα με τον Mill η εργασία, ενώ είναι πάντα απαραίτητη για την παραγωγή, δεν έχει πάντα σαν αποτέλεσμα την παραγωγή, παρ'όλο που σε πολλές περιπτώσεις η εργασία αυτή είναι υψηλής στάθμης και χρησιμότητας. Επειδή η παραγωγή δεν αποτελεί τον τελικό σκοπό της ανθρώπινης ύπαρξης, ο χαρακτηρισμός "μη παραγωγική" που για ορισμένους όπως ο M. Culloch και ο M. Say είναι συνώνυμος του άχρηστου και της σπατάλης δεν αποτελεί στιγματισμό, όπως το θεωρούν αυτοί. Οι τελευταίοι αρνούνται να θεωρήσουν σαν παραγωγική

1. J.S.Mill: "Principles of political economy with some of their applications to social philosophy", ch. III, p.45.

την εργασία μόνον αυτή που το αποτέλεσμα της είναι χειροπιαστό σε κάποιο υλικό αντικείμενο, το οποίο μπορεί να μεταβιβασθεί από ένα πρόσωπο στο άλλο. Αλλά θεωρεί παραγωγική κάθε εργασία που παράγει μια ωφέλεια ή μια ευχαρίστηση, αξία του κόστους της. Συμφωνεί με τον M. Say ότι αυτό που παράγουμε και επιθυμούμε να παράγουμε είναι μια χρησιμότητα. Η εργασία δεν παράγει αντικείμενα αλλά χρησιμότητες.

Κατά τον Mill όμως, ενώ είναι αλήθεια πως κάθε εργασία παράγει χρησιμότητες, παραγωγική είναι μόνον η εργασία που παράγει πλούτο, και πλούτο εννοεί υλικά προϊόντα ή όλα τα χρήσιμα προϊόντα. Η χρησιμότητα που παράγει η εργασία είναι τριών ειδών: Πρώτον χρησιμότητες που αποκρυσταλλώνονται και ενσωματώνονται σε παραγόμενα αντικείμενα. Δεύτερον, χρησιμότητες που ενσωματώνονται στον άνθρωπο όπως π.χ. των εκπαιδευτικών, των γιατρών κλπ. που βελτιώνουν με κάθε τρόπο τις ανθρώπινες ικανότητες και τρίτον χρησιμότητες που δεν ενσωματώνονται σε κάποιο αντικείμενο, αλλά αποτελούνται από προσφερόμενες υπηρεσίες, χωρίς να αφήνουν κάποιο διαρκές απόκτημα στην ποιοτική βελτίωση κάποιου προσώπου ή πράγματος. Οι υπηρεσίες αυτές όπως π.χ. του μουσικού, του ηθοποιού, του γελωτοποιού δεν κάνουν τη χώρα καλύτερη ή χειρότερη, με τη χρησιμότητα που παράγουν.

Οι δύο πρώτες κατηγορίες, θεωρούνται από τον Mill παραγωγική εργασία, ενώ η τρίτη επειδή αφορά υπηρεσίες που υπάρχουν μόνο τη στιγμή που απολαμβάνονται και εκπληρώνονται, και επομένως δεν αποτελούν πλούτο μιας χώρας αποκλείονται από τον χαρακτηρισμό αυτό. Τα δύο πρώτα είδη εργασίας, επηρεάζουν τη διαδικασία συσσώρευσης, δημιουργώντας διαρκείς χρησιμότητες οι οποίες ενσωματώνονται είτε σε ανθρώπινες οντότητες, είτε γενικά σε έμψυχα ή μη αντικείμενα. Παρ'όλο που με τον όρο πλούτο, ο Mill εννοεί ότι ονομάζεται υλικός πλούτος και παραγωγική εργασία μόνον αυτή που "...παράγει χρησιμότητες που ενσωματώνονται σε υλικά αντικείμενα", δεν αρνείται τον ορισμό της παραγωγικής εργασίας σ'αυτήν που ενώ δεν έχει σαν άμεσο αποτέλεσμα την παραγωγή υλικών αγαθών, έχει σαν άμεση συνέπεια την αύξηση της παραγωγής των υλικών αγαθών. Τέτοια εργασία θα μπορούσε να είναι έμμεσα παραγωγική σε αντίθεση μ'αυτήν που είναι άμεσα παραγωγική, επειδή μοιάζει με αυτή που αφήνει την κοινωνία πλουσιότερη σε υλικά αγαθά απ'ότι τη βρήκε, η οποία "...αυξάνει ή τείνει να αυξάνει τον υλικό πλούτο". Τα αντίθετα αποτελέσματα έχει η μη παραγωγική εργασία που δεν συμμετέχει στη δημιουργία του υλικού πλούτου και η οποία όσο και σωστά να εξασκείται "...δεν καθιστά την κοινωνία και γενικότερα τον κόσμο πλουσιότερο σε υλικό πλούτο, αλλά φτωχότερο με όλα αυτά που καταναλώνονται από τους εργάτες που ασχολούνται μ'αυτόν τον τρόπο. Κάθε εργασία στη γλώσσα της πολιτικής οικονομίας είναι μη παραγωγική, όταν καταλήγει σε άμεση ευχαρίστηση, χωρίς καμιά αύξηση στο συσσωρευμένο απόθεμα των διαρκών μέσων ικανοποίησης".¹

Όσο μεγαλύτερο αριθμό υπαλλήλων και ιερών ένα έθνος διατηρεί, τόσο λιγότερα του απομένουν να δαπανήσει για άλλα πράγματα, ενώ όσο περισσότερα δαπάνα για την απασχόληση γεωργών και βιοτεχνών, τόσο περισσότερα θα έχει για άλλους σκοπούς. "Με τους πρώτους μειώνει *ceteris paribus* το απόθεμα των υλικών του αγαθών, ενώ με τους τελευταίους το αυξάνει". Η μη παραγωγική εργασία μπορεί να είναι το ίδιο ή περισσότερο χρήσιμη από την παραγωγική εργασία. Πάντοτε όμως μια κοινωνία και το ανθρώπινο γένος δεν πλουτίζει αλλά φτωχαίνει

1. Στο ίδιο, σελ. 50.

απ'αυτή, γιατί τα υλικά αγαθά που καταναλώνει επειδή δεν παράγει τίποτα πρέπει να αφαιρεθούν από την κοινωνία. Για τον συγκεκριμένο όμως μη παραγωγικό εργάτη, μπορεί να ισχύουν τα αντίθετα όταν αυτός λαμβάνει αμοιβή για την εργασία του απ'αυτούς που ικανοποιούνται απ'αυτή, και οι οποίοι στην προκειμένη περίπτωση χάνουν αυτό που κερδίζει αυτός. Μια κοινωνία όμως μπορεί να αυξάνει τον πλούτο της από τη μη παραγωγική εργασία σε βάρος άλλων κοινωνιών κατά τον ίδιο τρόπο που ένας ιδιώτης μπορεί να κάνει σε βάρος άλλων. Οι απολαβές των τραγουδιστών της Ιταλικής όπερας, των Γερμανών παιδαγωγών, των χορευτών του Γαλλικού μπαλέτου, είναι πηγή πλούτου όταν αυτοί πηγαίνουν σε ξένες χώρες και επιστρέφουν πάλι στη χώρα τους. Κατά τον ίδιο τρόπο οι στρατιώτες που πήγαιναν σαν μισθοφόροι από τις ελληνικές πολιτείες στους πρίγκηπες και τους σατράπες της Ανατολής και συμμετείχαν σε άχρηστους και καταστροφικούς πολέμους, όταν γύριζαν να περάσουν τα τελευταία χρόνια της ζωής τους στη χώρα τους μαζί με τις αποταμιεύσεις τους και τα λάφυρα που άρπαζαν, αποτελούσαν μια πληρωμή χωρίς ανταπόδοση για τις χώρες που τους πλήρωναν. Παρ'όλο που δεν υπήρχε κανένα κέρδος για τον κόσμο υπήρχε κέρδος για την Ελλάδα. Σε μεταγενέστερη περίοδο η ίδια χώρα και οι αποικίες της προμήθευαν τη Ρωμαϊκή αυτοκρατορία με μία άλλη τάξη από τυχοδιώκτες, οι οποίοι κάτω από το όνομα φιλόσοφοι ή ρήτορες, δίδασκαν τους νέους των ανωτέρων τάξεων. Αυτοί ήταν κύρια μη παραγωγικοί εργάτες, αλλά η πλούσια αμοιβή τους αποτελούσε πηγή πλούτου για τη χώρα τους. Οτι αυτοί καταλάωναν, ήταν για τον κόσμο μια σπατάλη.

Βέβαια υπεύθυνη για τη σπατάλη δεν είναι μόνον η μη παραγωγική εργασία, αλλά και η παραγωγική, όταν δαπανά για την παραγωγή περισσότερο απ'αυτό που η εμπειρία δείχνει ότι χρειάζεται. Όταν ένας καλλιεργητής οργώνει με τρία άλογα και δύο εργάτες εκεί που η εμπειρία δείχνει ότι χρειάζεται ένας εργάτης και δύο άλογα, η περισσότερη εργασία παρ'όλο που χρησιμοποιείται για την παραγωγή αποτελεί σπατάλη. Ακόμη η παραγωγική εργασία μπορεί να καθιστά ένα έθνος φτωχότερο, όταν για τον πλούτο που παράγει δεν υπάρχει άμεση ζήτηση, ή ποσοτικά είναι πέρα από τις ανάγκες της σημερινής ζήτησης, ή όπως οι κερδοσκόποι κτίζουν αποβάθρες και αποθήκες πριν υπάρξει καν εμπόριο. Παραδείγματα των περιπτώσεων αυτών, έχει πολλά να προσφέρει η σημερινή οικονομική πραγματικότητα.

Στη συνέχεια ο Mill αναφέρεται στη διάκριση μεταξύ παραγωγικής και μη παραγωγικής κατανάλωσης. Όλα τα μέλη μιας κοινωνίας καταναλώνουν παρ'όλο που όλοι δεν εργάζονται και καταναλώνουν παραγωγικά ή μη παραγωγικά. Αυτοί που δεν συμβάλλουν καθόλου άμεσα ή έμμεσα στην παραγωγή, είναι μη παραγωγικοί καταναλωτές. Οι μόνον παραγωγικοί καταναλωτές, είναι οι παραγωγικοί εργάτες των οποίων όμως η κατανάλωση δεν είναι πάντα παραγωγική κατανάλωση.

Υπάρχει μη παραγωγική κατανάλωση και από τους παραγωγικούς καταναλωτές. "Ο,τι αυτοί καταναλώνουν για τη διατήρηση και τη βελτίωση της υγείας και της δύναμής τους, των ικανοτήτων τους για εργασία ή για αναπαραγωγή άλλων παραγωγικών εργατών που θα τους διαδεχθούν είναι παραγωγική κατανάλωση. Η κατανάλωση όμως σε απολαύσεις και πολυτέλειες είτε από τεμπέληδες είτε από εργατικούς, τη στιγμή που η παραγωγή δεν είναι ο σκοπός ή δεν προάγεται με αυτή, πρέπει να υπολογισθεί σαν μη παραγωγική".¹

1. Στο ίδιο σελ. 52.

"Η κατανάλωση τότε είναι παραγωγική, όταν σκοπεύει να διατηρήσει και να αυξήσει τις παραγωγικές δυνάμεις της κοινωνίας είτε αυτές που βρίσκονται στο έδαφός της, στα υλικά της, στον αριθμό και την αποτελεσματικότητα των μέσων παραγωγής τους ή των ανθρώπων της".¹

Κατά τον Mill υπάρχουν πολλές κατηγορίες συγκεκριμένων αγαθών όπως π.χ. χρυσός, σαμπάνιες κλπ. τα οποία δεν μπορούν να καταναλωθούν με άλλο τρόπο παρά μη παραγωγικά, επειδή δεν βοηθάνε σε τίποτα την βελτίωση της ζωής ή της δύναμης, σε σχέση με άλλα προϊόντα λιγότερο δαπανηρά. Επομένως και η εργασία που δαπανάται για να παράγει τα προϊόντα αυτά δεν μπορεί να θεωρηθεί παραγωγική. Στο σημείο αυτό, είναι χαρακτηριστική η λαθεμένη αντίληψη του καθορισμού της εργασίας απ'το υλικό περιεχόμενο των αξιών χρήσης που παράγει.

Έτσι βλέπουμε πως ένα μέρος από την ετήσια συνολική παραγωγή αποτελείται από προϊόντα παραγωγικής κατανάλωσης και το άλλο από προϊόντα που καταναλώνονται μη παραγωγικά. Το μέρος της παραγωγής που διατηρεί και αυξάνει τον πλούτο της χώρας αφορά την παραγωγική κατανάλωση που παράγεται από τους παραγωγικούς εργάτες. Το υπόλοιπο απασχολείται και παράγει προϊόντα που χάνονται χωρίς ανταπόδοση και ότι καταναλώνει είναι τελείως χαμένο. Αν υποθέσουμε πως οι μη παραγωγικοί καταναλωτές για ένα ολόκληρο έτος απείχαν από την εργασία τους, τότε αν οι παραγωγικοί καταναλωτές συνέχιζαν να εργάζονται θα είχαμε διατήρηση του αποθέματος των πρώτων υλών και των αναγκαίων μέσων διατροφής χωρίς μείωση. Οι πηγές της παραγωγής θα συνεχίζουν και τον επόμενο χρόνο να παράγουν στα ίδια επίπεδα. Αντίθετα όμως, αν οι παραγωγοί καταναλωτές απείχαν από την εργασία τους, και οι μη παραγωγικοί συνέχιζαν να εργάζονται η χώρα στο τέλος του έτους θα είχε εντελώς πτωχεύσει. Τέλος, το γεγονός ότι σε μια πλούσια χώρα μεγάλο μέρος της παραγωγής καλύπτει μη παραγωγικές ανάγκες, διάφορες απολαύσεις και ανώτερες λειτουργίες είναι κάτι ευχάριστο και τίποτα λάθος. Εκεί το μόνο πρόβλημα είναι η σωστή διάθεση του πλεονάσματος ανάμεσα σε διάφορες χρήσεις και οι πιθανές ανισότητες στα είδη εργασίας.

Όπως είδαμε ως τώρα ο Mill παρά τον λαθεμένο ορισμό που ακολούθησε στο θέμα αυτό, αντελήφθη και επεσήμανε σε μεγάλο βαθμό τη σημασία της διάκρισης, στη μελέτη της οικονομίας και των κανόνων που την διέπουν, αγγίζοντας με την ανάλυσή του ορισμένες πλευρές του θέματος που δεν είχαν συζητηθεί μέχρι τότε. Αγνοώντας όμως τον καθοριστικό παράγοντα στο πρόβλημα που είναι η σχέση εργασίας-κεφαλαίου, σε αφαίρεση απ'την καπιταλιστική διαδικασία συσσώρευσης, κάθε άλλο παρά συνέβαλλε στην επιστημονική διερεύνηση του θέματος, ενώ με την άκριτη αποδοχή του λαθεμένου ορισμού του Σμιθ δημιούργησε μάλλον αρκετές συγχύσεις.

1. Στο ίδιο σελ. 52.

4.7 Ο Thomas R. Malthus

Πάνω στη διάκριση για την παραγωγική και μη παραγωγική εργασία ο Μάλθους¹ αρχίζει την προβληματική του με την προσπάθεια ορισμού του τί είναι πλούτος μιας χώρας, γιατί σύμφωνα με την προβληματική του, από την απάντηση στο ερώτημα αυτό εξαρτάται και η απάντηση του ποιά εργασία είναι παραγωγική, η οποία παράγει και μπορεί να αυξάνει τον πλούτο μιας χώρας. Για τον Malthus, ο ορισμός που δόθηκε μέχρι τότε από μεν τους οικονομολόγους της Σχολής του Κενάι κινείται σε πολύ στενά πλαίσια, που όμως εντάσσεται και είναι σωστός μέσα στο σύστημα που αυτοί ανέπτυξαν, ενώ ο Άνταμ Σμιθ πουθενά δεν δίνει έναν συγκεκριμένο ορισμό του πλούτου αλλά σαν μια περιγραφή για το πώς εννοεί τον πλούτο, δίνει τη συχνά αναφερόμενη απ'αυτόν φράση "η ετήσια παραγωγή της γης και της εργασίας" μέσα στον οποίο περιλαμβάνονται αρκετά άχρηστα και ακατάλληλα προϊόντα μαζί μ'αυτά που είναι χρήσιμα και απολαμβάνει ο άνθρωπος. Ο Μάλθους, αφού προβληματισθεί πάνω σ'όλες τις πιθανές πηγές ευχαρίστησης και ωφέλειας κάθε μορφής που μπορεί να παίρνει ο άνθρωπος, κατά πόσον όλα αυτά αποτελούν τον πλούτο μιας χώρας, καταλήγει στο συμπέρασμα πως πλούτος είναι "...τα υλικά αντικείμενα, αναγκαία, χρήσιμα ή ευχάριστα στον άνθρωπο, τα οποία ηθελημένα αποκτώνται από τους ανθρώπους ή τα έθνη"² ή όπως ο ίδιος σημειώνει στο "Definitions in Political Economy" "Τα υλικά αντικείμενα αναγκαία, χρήσιμα ή ευχάριστα στον άνθρωπο τα οποία απαιτούν μια αναλογία ανθρώπινης δραστηριότητας για να αποκτηθούν ή να παραχθούν". Όπως παρατηρεί ο Ricardo,³ ένας τέτοιος ορισμός επεκτείνεται πολύ και περιλαμβάνει σχεδόν τα πάντα, όλα τα αντικείμενα με τα οποία ερχόμαστε σε επαφή, ορισμός που είναι έξω απ'αυτόν που εννοούμε όταν μιλάμε στην καθημερινή λογική ή στην επιστήμη της πολιτικής οικονομίας.

Όπως σημειώνει και ο ίδιος, ο Μάλθους αποδέχεται την αρχή πάνω στην οποία στηρίζει ο Άνταμ Σμιθ τη διάκριση μεταξύ παραγωγικής και μη παραγωγικής εργασίας, και συγκεκριμένα υιοθετεί τον δεύτερο ορισμό του Σμιθ, δηλαδή αυτόν που έχει σχέση μόνον με την παραγωγή υλικού πλούτου.

Στη διάκριση που μόνον στο όνομα διαφέρει από τον Σμιθ, αντί για τον όρο μη παραγωγική εργασία του Σμιθ χρησιμοποιεί τον όρο προσωπικές υπηρεσίες, και έτσι "Η εργασία μπορεί τότε να διακριθεί σε δύο είδη, παραγωγική εργασία και προσωπικές υπηρεσίες, εννοώντας με παραγωγική εργασία αυτή που συμμετέχει άμεσα στην παραγωγή του υλικού πλούτου και μπορεί να υπολογισθεί στην ποσότητα ή την αξία του αντικειμένου που παράγεται, και το οποίο αντικείμενο μπορεί να μεταβιβασθεί χωρίς την παρουσία του παραγωγού",⁴ ενώ ακριβώς τα αντίθετα ισχύουν για τις προσωπικές υπηρεσίες, οι οποίες όσο χρήσιμες ή σημαντικές και αν είναι ή συντελούν στην παραγωγή και διασφάλιση του υλικού πλούτου δεν αποκρυσταλλώνονται σε κάποιο αντικείμενο, δεν εισέρχονται και δεν

1. T. Malthus: "Principles of political economy" ch.1, p.21.

2. Στο ίδιο p. 33.

3. D. Ricardo: "Notes on Malthus Principles of Political Economy" ch. 1, p. 14.

4. Στο ίδιο p. 35.

υπολογίζονται στον εθνικό πλούτο. Εξηγώντας τους λόγους για τους οποίους δέχεται την διάκριση αυτή είναι: Πρώτον ότι μόνον η παραγωγική εργασία είναι αυτή που διατηρεί, αναπληρώνει, αυξάνει το υλικό κεφάλαιο της χώρας και η οποία εργασία αυξάνει την αξία των υλικών αντικειμένων. Η παραγωγική εργασία συντηρείται από κεφάλαιο ενώ η μη παραγωγική εργασία ή προσωπικές υπηρεσίες, από εισόδημα. Σε χώρες όπου "...αφθονούν σε αριθμό οι παραγωγικοί εργάτες, αφθονεί το κεφάλαιο και ο πλούτος, ενώ σε χώρες όπου κυριαρχούν οι προσωπικές υπηρεσίες υπάρχει συγκριτικά έλλειψη κεφαλαίου και πλούτου".¹

Πολλά είδη όμως εργασιών που ενώ έχουν τον χαρακτήρα των προσωπικών υπηρεσιών, είναι τόσο απαραίτητα στην παραγωγή και διανομή των υλικών αντικειμένων, ώστε μπορούν να συνυπολογισθούν στην αξία αυτών των αντικειμένων φθάνοντας στον καταναλωτή. Η διαχωριστική γραμμή τότε μεταξύ παραγωγικών και μη παραγωγικών υπηρεσιών, βρίσκεται στο κατά πόσον αυτές πληρώνονται ή όχι από κεφάλαιο ή εισόδημα. Μέχρι εδώ ο Malthus επαναλαμβάνει απλώς ορισμένες απ'τις βασικές απόψεις του Smith που βρίσκονται στον πρώτο ή τον δεύτερο ορισμό, χωρίς ν'ακολουθεί τον έναν ή τον άλλο ή τα συμπεράσματα που βγαίνουν απ'αυτόν.

Δεύτερον παρ'όλο που το μέρος του εθνικού εισοδήματος που αποταμιεύεται πρέπει να καταναλωθεί και να υπάρξει ζήτηση προκειμένου να επιταχυνθεί η παραγωγική διαδικασία, η αποταμίευση δεν παύει να σημαίνει αφαίρεση από το εισόδημα με σκοπό την αύξηση του κεφαλαίου. Στην περίπτωση, αυτή παρ'όλο που και οι εργάτες της βιομηχανίας και αυτοί που προσφέρουν υπηρεσίες αποταμιεύουν και καταναλώνουν, οι μεν πρώτοι εκτός από τον πλούτο που διατηρούν, και αναπαράγουν τα μέσα συντήρησής τους, "προμηθεύουν ένα μεγάλο πλεόνασμα στις άλλες πλέον σημαντικές τάξεις της κοινωνίας οι οποίες ζουν από τα κέρδη του κεφαλαίου".² Οι πρώτοι ζουν από τους μισθούς, ενώ οι άλλοι από τα κέρδη τα οποία δεν χρησιμοποιούνται επομένως για την αύξηση του κεφαλαίου της κοινωνίας.

Τρίτον. Όπως έχει υποστηριχθεί από τον Άνταμ Σμιθ, υπάρχει ένα άλλο ισοζύγιο εκτός από αυτό του εμπορίου. Το ισοζύγιο μεταξύ της παραγωγής και της κατανάλωσης μιας χώρας, που όταν η πρώτη ξεπερνά τη δεύτερη δημιουργούνται οι δυνατότητες για την αύξηση του κεφαλαίου, του πλούτου και του πληθυσμού, ενώ αν η ετήσια κατανάλωση είναι μεγαλύτερη από την παραγωγή έχουμε τα αντίθετα αποτελέσματα. Εάν αυτό το ισοζύγιο μεταξύ παραγωγής και κατανάλωσης -εννοώντας πάντα την παραγωγή και κατανάλωση υλικών αντικειμένων-, είναι πολύ σημαντικό, και από το οποίο εξαρτάται η πρόοδος, η στασιμότητα, η συρρίκνωση μιας κοινωνίας, πρέπει οπωσδήποτε να είναι εξ ίσου σημαντική η διάκριση μεταξύ αυτών που κύρια συμβάλλουν ώστε αυτό το ισοζύγιο να είναι ευνοϊκό, και αυτών που συμβάλλουν προς την αντίθετη κατεύθυνση. Χωρίς αυτή τη διάκριση δεν μπορούμε να εξηγήσουμε γιατί ένα έθνος ευημερεί και ένα άλλο παρακμάζει, γιατί τα περισσότερα πλούτη υπάρχουν στις χώρες εκείνες που αφθονούν οι έμποροι και οι χειροτέχνες, σε σύγκριση με εκείνες που υπάρχει μια μεγάλη αυλή και αριστοκρατία.

1. Στο ίδιο p. 36.

2. Στο ίδιο p. 41.

Η αύξηση του πλούτου και της ευημερίας στην Ευρώπη από τον καιρό της φεουδαρχίας, δύσκολα θα εξηγούνταν αν οι προσωπικές υπηρεσίες θεωρούνταν το ίδιο παραγωγικές για τον πλούτο με την εργασία των εμπόρων και των χειροτεχνών.

Στην περίπτωση όμως που δεν ορίζουμε τον πλούτο με χειροπιαστά ή υλικά αγαθά, θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε κάθε εργασία παραγωγική, αλλά σε διαφορετικό βαθμό, και αντί των όρων παραγωγική και μη παραγωγική του Σμιθ, να έχουμε τους όρους περισσότερο και λιγότερο παραγωγική.

Ακόμη κάθε εργασία μπορεί να θεωρηθεί παραγωγική στο βαθμό που η αξία που πληρώθηκε γι' αυτή, είναι μικρότερη από την αξία του προϊόντος της που πουλήθηκε στην αγορά σε ανταγωνιστικές συνθήκες. Στο σημείο αυτό ο Μάλθους ακολουθώντας ολόκληρη τη συλλογιστική του Σμιθ πλησιάζει σε κάποιο βαθμό τον πρώτο ορισμό του Σμιθ. Στην περίπτωση αυτή η εργασία των εργαζομένων στη γεωργία θα είναι η περισσότερο παραγωγική, γιατί σύμφωνα με τη φυσιοκρατική άποψη που δέχεται παράγει τόση ανταλλακτική αξία, πληρώνει την αξία των εργαζομένων σ' αυτή, τα κέρδη και το κεφάλαιο των καλλιεργητών που καταβλήθηκε και τη γαιοπρόσοδο στους ιδιοκτήτες της γης. Γι' αυτό το λόγο η γεωργική εργασία καταλαμβάνει την πρώτη θέση από άποψη παραγωγικότητας, διότι στηρίζει τις τρεις μεγαλύτερες τάξεις της κοινωνίας: Αυτούς που ζουν από τη γαιοπρόοδο, αυτούς που ζουν από τα κέρδη, και αυτούς που ζουν από τους μισθούς. Η χειροτεχνική και εμπορική εργασία καταλαμβάνει την επόμενη θέση, επειδή σε ένα βαθμό στηρίζει δύο από τις τάξεις της κοινωνίας, ενώ την τελευταία θέση σε παραγωγικότητα κατέχουν οι μη παραγωγικοί εργάτες του Σμιθ οι οποίοι δεν στηρίζουν άλλες τάξεις αλλά τον εαυτό τους. Οι λιγότερο παραγωγικοί εργάτες με την εργασία τους, διευκολύνουν, ενθαρρύνουν, έμμεσα συμβάλλουν στην παραγωγή του πλούτου σαν καταναλωτές, αλλά δεν μπορεί να λεχθεί ότι δημιουργούν τον πλούτο από τον οποίο πληρώνονται. Η αξία της εργασίας τους δεν συνυπολογίζεται και δεν φαίνεται στην τελική τιμή του προϊόντος όπως γίνεται στην περίπτωση των παραγωγικών εργατών, των οποίων η εργασία εκτός από το ότι αποτελεί μέρος της αξίας του προϊόντος, είναι απολύτως αναγκαία για την παραγωγή του. Στην περίπτωση όμως που σαν πλούτο θεωρούμε για μια χώρα κάθε πηγή ευτυχίας και ικανοποίησης τότε κάθε δραστηριότητα και εργασία μπορεί να θεωρηθεί ότι συμβάλλει έμμεσα πάντα στην αύξηση του πλούτου.

Παρ' όλο που ο Μάλθους δεν ξεπέρασε ή δεν πρόσθεσε τίποτα σχεδόν στους ορισμούς του Σμιθ, η προβληματική και οι παρατηρήσεις του για τον ορισμό του πλούτου και της διάκρισης για την παραγωγική και μη παραγωγική εργασία αποτελούν μια αξιόλογη συμβολή στην πορεία της οικονομικής σκέψης, και οι οποίες επηρέασαν σε ένα βαθμό την προβληματική πολλών μεταγενέστερων οικονομολόγων πάνω στο σημείο αυτό.

Τελειώνοντας πάνω στην προβληματική του Μάλθους, θα πρέπει να αναφερθούμε στο σημείο αυτό για το ρόλο των μη παραγωγικών εργατών ή των μη παραγωγικών καταναλωτών όπως τους αποκαλεί. Σύμφωνα με τον Μάλθους η γρήγορη συσσώρευση του κεφαλαίου ή η μετατροπή των μη παραγωγικών εργατών σε παραγωγικούς εργάτες, θα έχει σαν αποτέλεσμα η προσφορά υλικών αγαθών να υπολείπεται της ζήτησης επειδή οι παραγωγικές τάξεις δεν αυξάνουν την κατανάλωσή τους πέρα από το επίπεδο που έχουν φθάσει με την προηγούμενη εμπειρία τους και την προσπάθειά τους για αποταμίευση και συσσώρευση, και

έτσι η αξία της υλικής παραγωγής να μειωθεί και να ατονήσει το κίνητρο για συσσώρευση. Γι' αυτό "...είναι απολύτως αναγκαίο όπως σε μια χώρα με μεγάλες παραγωγικές δυνάμεις υπάρχει ένα σώμα μη παραγωγικών καταναλωτών",¹ είναι φυσικός νόμος ώστε ένα μέρος της κοινωνίας να είναι αργόσχολοι. Η αναλογία η οποία πρέπει να υπάρχει μεταξύ παραγωγικών και μη παραγωγικών καταναλωτών είναι δύσκολο κατά τον Μάλθους να απαντηθεί και είναι διαφορετική σε κάθε χώρα. Εξαρτάται όμως από την γονιμότητα του εδάφους, την πρόοδο και την εφευρετικότητα σε μηχανήματα και διαφορετικά επίπεδα κατανάλωσης που έχουν συνηθίσει οι παραγωγικές τάξεις κάθε χώρας.

Για τον Μάλθους, μια αύξηση της κατανάλωσης των παραγωγικών εργατών, θα οδηγούσε σε αύξηση του κόστους παραγωγής, με συνέπεια τη μείωση των κερδών και εξασθένηση του κινήτρου συσσώρευσης. Φθάνει ακόμη στο σημείο να υποστηρίξει, πως και η διακοπή πληρωμής τοκοχρεωλυσιών θα είχε τα ίδια αποτελέσματα που θα είχε η μείωση των μη παραγωγικών καταναλωτών και θα οδηγούσε σε στασιμότητα και κρίση. Στην περίπτωση που δεν υπάρχει ο αρκετός αριθμός των μη παραγωγικών καταναλωτών, τότε θα πρέπει οι καπιταλιστές "...να καταναλώνουν περισσότερο ή να παράγουν λιγότερο". Στη λογική αυτή του Μάλθους η ύπαρξη της τάξης των γαιοκτημόνων βρίσκει έναν ακόμα λόγο ύπαρξης. Στις απόψεις αυτές του Μάλθους αξιοσημείωτες είναι οι παρατηρήσεις του Ρικάρντο, που θεωρεί πως οι μη παραγωγικοί καταναλωτές μπορεί να είναι χρήσιμοι για άλλους λόγους, ποτέ όμως για την μελλοντική αύξηση της παραγωγής του πλούτου. Σχετικά μ' αυτό είναι τόσο αναγκαίοι "...όσο η φωτιά που καταναλώνει στην αποθήκη του βιομήχανου τα εμπορεύματα που διαφορετικά θα κατανάλωναν οι μη παραγωγικοί εργάτες".²

Η θεωρία των "glut" του Μάλθους, αποτέλεσε αργότερα την βάση των διαφόρων θεωριών της υποκατανάλωσης και την Κεϋνσιανή θεωρία, και ιδιαίτερα της δημοσιονομικής πολιτικής στήριξης της ενεργού ζήτησης. Ενώ σχεδόν ολόκληρη η κλασική οικονομική σκέψη έδωσε έμφαση στο πρόβλημα των μη παραγωγικών δαπανών σαν κόστος και επιβάρυνση στις παραγωγικές δαπάνες, ο Μάλθους θέτει το πρόβλημα της ενεργού ζήτησης, και των προβλημάτων που δημιουργεί η ανεπάρκειά της στη διαδικασία της συσσώρευσης. Εδώ βρίσκεται ίσως η πλέον σημαντική συμβολή στο θέμα της παραγωγικής ή μη εργασίας και των αντίστοιχων δαπανών.

Αγνοώντας το πρόβλημα της ενεργού ζήτησης, ή ταυτίζοντας την αποκόμιση ενός πλεονάσματος απ' την παραγωγική εργασία με την πραγματοποίησή του, οι μέχρι τότε συγγραφείς "...υιοθετούσαν μια μονόπλευρη και γι' αυτό περιορισμένη άποψη στα προβλήματα της κεφαλαιακής συσσώρευσης. Παραγωγικές δαπάνες και ενεργός ζήτηση δεν είναι παρά δύο πλευρές του ίδιου νομίσματος της συσσώρευσης, και καμμιά οικονομική ανάλυση δεν μπορεί να θεωρηθεί πλήρης αν αδυνατεί να εκτιμήσει αυτόν τον δυϊσμό".³

1. D. Ricardo: "Notes on Malthus", p. 463.

2. Στο ίδιο p. 463.

3. S. Coontz: "Productive labor and effective demand" (1965), p.66.

4.8 Ο Jean Baptiste Say

Στον όρο παραγωγική εργασία ο Say συγκαταλέγει όλες εκείνες τις δραστηριότητες της ανθρώπινης εργασίας που συμβάλλουν με κάθε τρόπο στη δημιουργία ενός προϊόντος. Οι τομείς στους οποίους εκδηλώνονται οι δραστηριότητες αυτές είναι η γεωργία, η βιομηχανία, και το εμπόριο. Ακόμη και η εργασία του φιλοσόφου ή του επιχειρηματία και γενικά κάθε ανθρώπου που εργάζεται, είναι παραγωγική, έστω και αν είναι πνευματική και δεν απαιτεί χειρωνακτική δραστηριότητα. "Από την καθημερινή εργασία του εργαζόμενου στη γεωργία μέχρι τον πλοηγό που κατευθύνει ένα πλοίο".¹

Αντίθετα, μη παραγωγική εργασία είναι αυτή που δεν συμβάλλει στην αύξηση των προϊόντων σ'οποιοδήποτε κλάδο της παραγωγής, και δεν παρέχει σ'αυτόν που την εκτελεί κάποια ανταμοιβή, ή να του προκαλεί κάποια ωφέλεια. Επειδή η εργασία όμως που αναλαμβάνεται οικειοθελώς, σημαίνει δυσαρέσκεια και δυσκολία, πρέπει να ανταμείβεται και να στοχεύει σε κάποια ωφέλεια, διαφορετικά θα ήταν ανοησία και σπατάλη γι'αυτόν που θα την εκτελούσε. Όλες τις δραστηριότητες του εμπορίου, ο Say τις θεωρεί παραγωγικές, ακόμη και αυτές του κερδοσκοπού που διατηρεί προϊόντα και τα πουλά σε περιόδους που λόγω έλλειψης η τιμή τους αυξάνεται. Περισσότερη ανάλυση πάνω στο πρόβλημα της παραγωγικής και μη παραγωγικής εργασίας βρίσκεται στο Κεφ. XIII σ. 119, όπου αναφέρεται στα άϋλα αγαθά, δηλαδή αυτά των οποίων "η κατανάλωση και η παραγωγή γίνονται ταυτόχρονα" και αφορά το σύνολο των υπηρεσιών.

Στο σημείο αυτό θεωρεί λαθεμένο τον ορισμό του Σμιθ που χαρακτηρίζει όλες τις υπηρεσίες σαν μη παραγωγικές και συγκεκριμένα το δεύτερο ορισμό του, όπου η διάκριση στηρίζεται στο αν η εργασία παράγει υλικά ή μη αγαθά. Σύμφωνα με τον Say ο Σμιθ δεν ονομάζει προϊόντα τα αποτελέσματα αυτών των δραστηριοτήτων, και την εργασία που ενυπήρχε σ'αυτές τη θεωρεί μη παραγωγική, λόγω της λαθεμένης όπως λέει αντίληψης που έχει για τον πλούτο, ο οποίος αποτελείται από αγαθά τα οποία μπορούν να διατηρηθούν και όχι από όλα τα πράγματα που έχουν ανταλλακτική αξία. Ετσι αποκλείει αγαθά που καταναλώνονται μόλις δημιουργηθούν. Όμως στη συνέχεια διαπιστώνει, πως τα άϋλα αγαθά λόγω της φύσης τους δεν μπορούν να συσσωρευθούν και να αποτελέσουν τμήμα του εθνικού κεφαλαίου και επομένως σ'αυτό δεν μπορεί να προσθέσει τίποτα η εργασία των μουσικών, των ιερέων, των δημόσιων λειτουργών όσο εργατικοί και να είναι και όσο σωστά να εκτελούν τις λειτουργίες τους αυτές. Μετά την διαπίστωση αυτή και μπροστά στην αντίφαση που προκύπτει από τη θεώρηση σχεδόν κάθε είδους εργασίας σαν παραγωγική, ενώ μόνον αυτή που παράγει υλικά αγαθά μπορεί να δημιουργεί και να συσσωρεύει πλούτο και εθνικό κεφάλαιο, ο Say διατυπώνει την παρακάτω συλογιστική. Η παραγωγική εργασία άϋλων προϊόντων όπως κάθε άλλη εργασία, είναι παραγωγική στο βαθμό που αυξάνει τη χρησιμότητα και έτσι την αξία του προϊόντος. Πέρα από το σημείο αυτό είναι εντελώς μη παραγωγική άσκηση. Γι'αυτό τόσο οι παραγωγοί υλικών όσο και αυτοί των άϋλων αγαθών πρέπει να απασχολούνται στις σωστές αναλογίες προκειμένου να παράγουν τα αντίστοιχα αγαθά που χρειάζονται, διότι διαφορετικά θα έχουμε ελλείψεις στην προσφορά διαφόρων προϊόντων και

1. J.B. Say: "A Treatise on Political Economy" p. 85.

υπηρεσιών.

Ακόμη ο Say υποστηρίζει πως οι υπηρεσίες των άυλων αγαθών που έχουμε ονομάσει παραγωγικές σαν αποτέλεσμα της ανθρώπινης δραστηριότητας, η άσκησή τους και η σημερινή προσφορά τους προϋποθέτει την προηγούμενη ανάλωση κεφαλαίου, δηλαδή στο διάστημα της εκπαίδευσης και μόρφωσης των εργαζομένων αυτών. Για να εκπαιδευτεί ένας δικηγόρος, ένας γιατρός ή ένας δημόσιος λειτουργός προϋποθέτει ένα χρονικό διάστημα, που αυτός καταναλώνει εκτός από τα μέσα συντήρησής του, και υπηρεσίες των δασκάλων του και των μέσων που χρειάζεται η εκπαίδευσή του.

Τέλος ο Say μέσα στην προηγούμενη λογική του θεωρεί όλες τις λειτουργίες της Κυβέρνησης και τα δημόσια έργα παραγωγικά επειδή συμβάλλουν στην αύξηση και την ανάπτυξη της παραγωγής.

Ακόμη στο Κεφάλαιο I του III βιβλίου σελ. 391 όπου αναφέρεται στην "κατανάλωση του πλούτου" διακρίνει την κατανάλωση σε παραγωγική και μη παραγωγική. Παραγωγική θεωρεί αυτή που σαν αποτέλεσμα έχει όχι την ικανοποίηση μιας ανάγκης, αλλά την δημιουργία μιας νέας αξίας, ίσης, μικρότερης ή μεγαλύτερης από αυτήν που καταναλώθηκε και επομένως κερδοφόρου ή μη ανάλογα για τον επιχειρηματία, και μη παραγωγική αυτή που συνήθως προκαλεί την ικανοποίηση μιας ανάγκης και όχι της αναπαραγωγής της αξίας που καταναλώθηκε. Η συνολική ετήσια εθνική κατανάλωση αποτελείται από δημόσια και ιδιωτική και περιλαμβάνει κάθε είδους κατανάλωση, είτε αυτή παράγει νέα αξία ή όχι και υπολογίζεται κατά τον ίδιο τρόπο όπως η ετήσια παραγωγή ενός έθνους που αποτελείται από τη συνολική αξία των προϊόντων του που παράγονται σε ένα έτος.

Οι απόψεις του Say που βρίσκονται σε διάφορα σημεία του έργα του, δεν αποτελούν μια συστηματική και συνεπή άποψη για την διάκριση μεταξύ παραγωγικής και μη παραγωγικής εργασίας, έστω και λαθεμένης. Αναφέρεται αποσπασματικά στο θέμα και έχει κυρίως σαν σημείο αναφοράς τον δεύτερο ορισμό του Σμιθ τον οποίον και προσπαθεί να αντικρούσει, ιδιαίτερα στη λαθεμένη θέση του για την διάκριση της εργασίας ανάλογα με το υλικό ή μη αποτέλεσμά της, φθάνει να θεωρεί σχεδόν κάθε εργασία και ανθρώπινη δραστηριότητα με τον ένα ή τον άλλο τρόπο παραγωγική. Βρισκόμενος στο κλίμα της περιόδου εκείνης, όπου στην προβληματική όλων των οικονομολόγων υπήρχε σε μικρό ή μεγάλο βαθμό το πρόβλημα του ποιά εργασία παράγει τον πλούτο της κοινωνίας, ο Say αναπτύσσει μια δική του προβληματική, έξω απ'την εξέλιξη, τη λογική και την επιστημονική θεμελίωση που γινόταν με την συμβολή των διαφόρων οικονομολόγων για το θέμα αυτό.

4.9 Παραγωγική και μη παραγωγική εργασία στον Κ. Μαρξ

4.9.α. Εισαγωγή

Η θεωρητική ανάλυση και συμβολή του Μαρξ πάνω στο πρόβλημα της διάκρισης μεταξύ παραγωγικής και μη παραγωγικής εργασίας, αποτελεί μοναδικό σε έκταση και βάθος έργο στην ιστορία της οικονομικής σκέψης. Ο Μαρξ ξεπέρασε τον εμπειρικό και αντιφατικό χαρακτήρα της ανάλυσης του Σμιθ και χάρις σ'αυτόν η προβληματική των κλασικών οικονομολόγων πάνω στο θέμα και ιδιαίτερα

αυτών που στηρίζουν το θεωρητικό τους οικοδόμημα στην εργασιακή θεωρία της αξίας, γίνεται για πρώτη φορά αντικείμενο συστηματικής και επιστημονικά θεμελιωμένης ανάλυσης.

Η διάκριση αυτή αποτελεί πλέον τον ακρογωνιαίο λίθο της Μαρξιστικής θεωρίας και απαραίτητο εργαλείο για την κατανόηση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, της διαδικασίας συσσώρευσης και των δομικών μεταβολών που συντελούνται σ'αυτόν. Η εκτεταμένη αναφορά και ανάλυση του Μαρξ για την παραγωγική και μη παραγωγική εργασία, βρίσκεται σε πέντε πηγές απ'όλο το θεωρητικό του έργο. Στον 1ο, 2ο και 3ο τόμο του "Κεφαλαίου", και κυρίως στον σχεδιασμένο ν'αποτελέσει 4ο τόμο ή με τον τίτλο "Θεωρίες της υπεραξίας" όπου εκτός από την κριτική παρουσίαση των μέχρι τότε αντιλήψεων των διαφόρων οικονομολόγων πάνω στο πρόβλημα, γίνεται η πλέον αναλυτική παρουσίαση των απόψεών του. Και ακόμη στο χειρόγραφο που προοριζόταν να αποτελέσει μέρος του πρώτου τόμου του "Κεφαλαίου", που εκδόθηκε για πρώτη φορά αργότερα το 1933 με τον τίτλο "Αποτέλεσμα της άμεσης διαδικασίας παραγωγής".

Ο Μαρξ θεωρώντας τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής σαν ιστορικά καθοριζόμενο, εξετάζει τί είναι παραγωγική εργασία μέσα στα πλαίσια αυτού του τρόπου παραγωγής από την σκοπιά του κεφαλαίου, ενώ καταδικάζει την "αστική στενοκεφαλιά" που θεωρεί τις καπιταλιστικές μορφές της παραγωγής σαν απόλυτες, αιώνιες και φυσικές μορφές όπως λέει, συγχέοντας το ζήτημα ποιά εργασία είναι γενικά παραγωγική, με το ποιά εργασία είναι παραγωγική για το κεφάλαιο. Η δική του ανάλυση στρέφεται αποκλειστικά στην έρευνα της εργασίας που είναι παραγωγική για το κεφάλαιο, ενώ από την αρχή ξεκαθαρίζει τί είναι παραγωγική εργασία γενικά, και η οποία είναι ανεξάρτητη από τον τρόπο παραγωγής, και στοχεύει στην δημιουργία αξιών χρήσης.

Έτσι στο πρώτο κεφάλαιο του Α' τόμου του "Κεφαλαίου", όπου αρχίζει με την ανάλυση του εμπορεύματος, αναφέρει πως βασική προϋπόθεση για την ύπαρξη κάθε ανθρώπινης κοινωνίας, αποτελεί η παραγωγική δραστηριότητα που είναι η συνειδητή και καθορισμένη ανθρώπινη εργασία με σκοπό την δημιουργία χρησίμων πραγμάτων που θα καλύψουν ανθρώπινες ανάγκες, σύμφωνα με τις ιδιότητες που έχει ανακαλύψει γι'αυτά ο άνθρωπος. Η χρησιμότητα που έχουν τα διάφορα πράγματα, τα κάνει χρήσιμες αξίες επειδή είναι αποτέλεσμα της παραγωγικής ανθρώπινης δραστηριότητας, δηλαδή της εργασίας, η οποία βρίσκεται υλοποιημένη μέσα σ'αυτά. Η εργασία που περιέχεται σε κάθε αξία χρήσης είναι χρήσιμη εργασία. Κάθε χρήσιμη αξία μπορεί να είναι ή όχι αξία, ανάλογα αν το προϊόν της εργασίας, μπορεί ή όχι να είναι εμπόρευμα, ανάλογα αν έχει παραχθεί για την ικανοποίηση των αναγκών άλλων ανθρώπων ή του ίδιου του παραγωγού. Η παραγωγή επομένως χρησίμων αξιών υπάρχει πάντα και είναι ανεξάρτητη από τον κοινωνικό τρόπο παραγωγής ενώ ο δημιουργός αυτών η εργασία, αποτελεί βιοτικό όρο του ανθρώπου που είναι επίσης "...ανεξάρτητος από κάθε κοινωνική μορφή, αιώνια φυσική αναγκαιότητα, για να πραγματώνει την ανταλλαγή της ύλης ανάμεσα στον άνθρωπο και τη φύση, δηλαδή την ανθρώπινη ζωή".¹

Η χρήσιμη εργασία για να παρασταθεί στο εμπόρευμα πρέπει πρώτα να παρασταθεί σε χρήσιμες αξίες που ικανοποιούν διάφορες ανθρώπινες ανάγκες.

1. Κ. Μαρξ: "Το Κεφάλαιο" σελ. 12.

Αυτό ισχύει για κάθε εμπορευματική παραγωγή και επίσης για την καπιταλιστική παραγωγή, όπου "Ο κεφαλαιούχος βάζει τον εργάτη να φτιάχνει μια ιδιαίτερη χρήσιμη αξία, ένα ορισμένο είδος. Η παραγωγή χρησιμών αξιών ή αγαθών δεν αλλάζει τη γενική της φύση με το ότι γίνεται από τον κεφαλαιούχο και κάτω από τον έλεγχό του. Έτσι η διαδικασία της εργασίας πρέπει να εξετασθεί στην αρχή ανεξάρτητα από την κάθε ορισμένη κοινωνική μορφή" (Κεφ. Ε').¹ Με τη βοήθεια των μέσων εργασίας η εργασιακή διαδικασία έχει σαν τελικό σκοπό και αποτέλεσμα το προϊόν όπου αυτή ολοκληρώνεται και τελειώνει, καθώς "...και η εργασία η ίδια σαν παραγωγική εργασία".² Όμως όπως παραπέμπει σε υποσημείωση "Αυτός ο ορισμός της παραγωγικής εργασίας, όπως βγαίνει από τη σκοπιά της απλής εργασιακής διαδικασίας, δεν είναι καθόλου αρκετός για την κεφαλαιοκρατική διαδικασία παραγωγής".³ Από τη σκοπιά επομένως μόνον της εργασιακής διαδικασίας μπορούμε να θεωρούμε κάθε εργασία παραγωγική που παράγει χρήσιμες αξίες, ενώ από τη σκοπιά της κεφαλαιοκρατικής διαδικασίας παραγωγής, η προϋπόθεση αυτή καθόλου δεν επαρκεί.

Ακόμη συμπληρώνει στο κεφάλαιο 14, πως όσο η εργασιακή διαδικασία είναι καθαρά ατομική, συνενώνει στο ίδιο πρόσωπο διανοητική και χειρωνακτική εργασία, και το αποτέλεσμά της, το προϊόν, είναι ατομικό. Αργότερα όμως οι δύο αυτές εργασίες χωρίζονται και το προϊόν είναι πλέον κοινωνικό, σαν αποτέλεσμα της ανάλογης συμβολής του κάθε συλλογικού εργάτη. "Έτσι με το συνεργατικό χαρακτήρα της εργασιακής διαδικασίας της ίδιας, πλαταίνει η έννοια της παραγωγικής εργασίας και του φορέα της του παραγωγικού εργάτη. Για να εργάζεται παραγωγικά δεν είναι πια αναγκαίο να βάλει το χέρι του το ίδιο, είναι αρκετό να είναι όργανο του συνολικού εργάτη, να εκτελεί οποιαδήποτε από τις υπολειτουργίες του".⁴

Αν όμως ο παραπάνω ορισμός της παραγωγικής εργασίας που βγαίνει από τη φύση της υλικής παραγωγής για το συλλογικό εργάτη θεωρούμενο σαν σύνολο παραμένει σωστός "...δεν αληθεύει για καθένα από τα μέλη του αν το πάρουμε χωριστά".⁵

Στα πλαίσια όμως της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής όπου δεν αρκεί η παραγωγή εμπορευμάτων, αλλά βασικός όρος είναι η παραγωγή υπεραξίας "...στενεύει η έννοια της παραγωγικής εργασίας..." επειδή ο εργάτης παράγει πλέον για το κεφάλαιο και όχι για τον εαυτό του, επειδή "...δεν είναι αρκετό να παράγει γενικά και αόριστα. Πρέπει να παράγει υπεραξία".⁶

1. Κ. Μαρξ: "Το Κεφάλαιο" σελ. 164.

2. Κ. Μαρξ: "Το Κεφάλαιο" σελ. 169.

3. Κ. Μαρξ: "Το Κεφάλαιο" σελ. 548.

4. Στο ίδιο, σελ. 549.

5. Στο ίδιο σελ. 549.

6. Στο ίδιο σελ. 549.

4.9.β Παραγωγική εργασία

Στο ίδιο κεφάλαιο του Α' τόμου, συνεχίζοντας την συλλογιστική του, ο Μαρξ δίνει ως εξής τον ορισμό του παραγωγικού εργάτη: "Παραγωγικός είναι μονάχα ο εργάτης που παράγει υπεραξία για τον κεφαλαιούχο και ο οποίος εργάζεται για την υπεραξίωση του κεφαλαίου... Η έννοια του παραγωγικού εργάτη, διόλου δεν κλείνει μέσα της μια απλή σχέση ανάμεσα σε δραστηριότητα και ωφέλιμο αποτέλεσμα, ανάμεσα στον εργάτη και τα προϊόντα της εργασίας, αλλά μια ειδική κοινωνική, ιστορικά γεννημένη παραγωγική σχέση που σφραγίζει τον εργάτη και τον κάνει άμεσο μέσο υπεραξίωσης του κεφαλαίου. Ετσι δεν είναι καμμιά ευτυχία να είσαι παραγωγικός εργάτης αλλά κατάρα...".¹ Όπως σημειώνει στη συνέχεια, ανέκαθεν η κλασσική πολιτική οικονομία θεωρούσε την παραγωγή υπεραξίας σαν καθοριστικό στοιχείο του παραγωγικού εργάτη και ανάλογα με τη φύση της υπεραξίας που αυτή θεωρούσε κάθε φορά, διέφερε και ο ορισμός του παραγωγικού εργάτη. Όπως είδαμε και προηγούμενα διαφορετική είναι η αντίληψη για τον παραγωγικό εργάτη στους εμποροκράτες, φυσιοκράτες, Άνταμ Σμιθ κλπ.

Περισσότερο λεπτομερή ορισμό απ'αυτόν, συναντάμε στον τέταρτο τόμο του "Κεφαλαίου" στις "Θεωρίες της υπεραξίας", όπου εκτός από την ιστορική παρουσίαση και κριτική των οικονομικών θεωριών πάνω στο θέμα, υπάρχει περισσότερο λεπτομερής ανάλυση τόσο της παραγωγικής, όσο και της μη παραγωγικής εργασίας, καθώς και των διαφόρων προβλημάτων που ανακύπτουν στη διάκριση αυτή. Σε πολλά σημεία ο Μαρξ επαναλαμβάνει, πως "...παραγωγική εργασία είναι η μισθωτή εργασία που ανταλλάσσεται με κεφάλαιο και ιδιαίτερα με το μεταβλητό τμήμα του κεφαλαίου που μετατρέπεται άμεσα σε κεφάλαιο...".² Αυτό συμβαίνει γιατί από τη στιγμή που αρχίζει η παραγωγική διαδικασία στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής, η ζωντανή εργασία ενσωματώνεται στο κεφάλαιο και εμφανίζεται σαν δραστηριότητα που ανήκει σ'αυτό, με συνέπεια "...όλες οι παραγωγικές δυνάμεις της κοινωνικής εργασίας να εμφανίζονται σαν παραγωγικές δυνάμεις του κεφαλαίου...".³

"Παραγωγική είναι μόνο εκείνη η μισθωτή εργασία, η οποία παράγει κεφάλαιο. Αυτό σημαίνει ότι το δαπανημένο γι'αυτήν την εργασία ποσό αξίας, το αναπαράγει αυξημένο ή ότι επιστρέφει περισσότερη εργασία από την εργασία που παίρνει με τη μορφή του μισθού. Εισπράττει επομένως μόνο την αξία της εργατικής δύναμης, η αξιοποίηση της οποίας δίνει μεγαλύτερη αξία από την αξία που έχει η ίδια".⁴

Στη συνέχεια ο Μαρξ αντιδιαστέλλει την εργασία που είναι παραγωγική για τον ίδιο τον εργάτη -όταν αυτός αναπαράγει μόνον τις αξίες που καταναλώνει και απαιτούνται για την αναπαραγωγή της εργατικής του δύναμης- σε σχέση με την

1. Στο ίδιο σελ. 549.

2. Κ. Μαρξ: "Θεωρίες της Υπεραξίας" σελ. 145.

3. Κ. Μαρξ: "Θεωρίες της Υπεραξίας" σελ. 435.

4. Κ. Μαρξ: "Θεωρίες της Υπεραξίας" σελ. 145.

εργασία που είναι παραγωγική με την καπιταλιστική έννοια. Στην τελευταία, ο εργάτης δημιουργεί νέα, πρόσθετη αξία, και δεν αναπαράγει απλώς την παλιά αξία. Στην πρώτη περίπτωση "...η εργασία θα ήταν παραγωγική γιατί θα ήταν αναπαραγωγική...", ενώ στη δεύτερη "...δεν θα ήταν παραγωγική... γιατί δεν θα παρήγαγε υπεραξία".¹

Ακόμη και στην περίπτωση που δεν υπάρχει κεφάλαιο, και ο εργάτης ιδιοποιείται ο ίδιος την υπερεργασία του, δηλαδή παράγει περισσότερες αξίες απ'αυτές που καταναλώνει, θα μπορούσαμε να πούμε ότι η εργασία αυτή "...είναι πραγματικά παραγωγική, δηλαδή παράγει καινούργιες αξίες".²

Η παραγωγική εργασία είναι μια κοινωνικά καθορισμένη εργασία, ανταλλάσσεται απ'ευθείας με χρήμα σαν κεφάλαιο, και όπως αναφέρθηκε προηγούμενα, είναι χρήσιμη εργασία που παράγει αξίες χρήσης που παρασταίνονται σαν εμπόρευμα. Όμως για το κεφάλαιο δεν είναι ο χρήσιμος χαρακτήρας της και οι χρήσιμες ιδιότητες του προϊόντος της που αποτελεί την "ειδική αξία χρήσης της", "αλλά ο χαρακτήρας της σαν δημιουργικό στοιχείο της ανταλλακτικής αξίας (υπεραξίας)". "Η αξία χρήσης του εμπορεύματος που ενσωματώνεται η εργασία ενός παραγωγικού εργάτη, μπορεί να είναι του πιο τιποτένιου είδους".³

Σημασία για το κεφάλαιο έχει η διαφορά της ποσότητας εργασίας που παρέχει, πάνω από την ποσότητα εργασίας που κοστίζει. Η παραγωγική εργασία "...αυτή καθ'εαυτή δεν έχει να κάνει απολύτως τίποτε με το συγκεκριμένο περιεχόμενο της εργασίας, με την ιδιαίτερη χρησιμότητά της ή με την χαρακτηριστική αξία χρήσης μέσα από την οποία παριστάνεται. Εργασία του ίδιου περιεχομένου μπορεί να είναι παραγωγική και μη παραγωγική".⁴

4.9.γ Μη παραγωγική εργασία

Αν η παραγωγική εργασία είναι αυτή που ανταλλάσσεται άμεσα με χρήμα σαν κεφάλαιο, μη παραγωγική εργασία είναι αυτή "...που ανταλλάσσεται άμεσα με εισόδημα, δηλαδή με μισθό ή με κέρδος (φυσικά με τις διάφορες κατηγορίες, όπως ο τόκος και οι πρόσδοδοι που συμμετέχουν σαν μέτοχοι copartners στο κέρδος του κεφαλαιοκράτη".⁵ Όπως αναφέρθηκε και προηγούμενα δεν είναι ούτε η ειδικότητα ούτε η εμφάνιση του προϊόντος που κάνουν την εργασία παραγωγική ή μη παραγωγική. Είναι μη παραγωγική η εργασία όταν την αγοράζω σαν καταναλωτής ξοδεύοντας εισόδημα οποιασδήποτε μορφής από τις παραπάνω κατηγορίες, για να καταναλώσω την αξία χρήσης της "...είτε αυτή εξαφανίζεται με τη δραστηριότητα της ίδιας της εργατικής δύναμης είτε

1. Κ. Μαρξ: "Θεωρίες της Υπεραξίας" σελ. 146.

2. Στο ίδιο σελ. 146.

3. Στο ίδιο σελ. 152.

4. Κ. Μαρξ: "Αποτέλεσμα της άμεσης διαδικασίας παραγωγής" σελ. 135-136.

5. Στο προηγούμενο σελ. 151.

υλοποιείται και παγιώνεται σ'ένα πράγμα".¹

Στην περίπτωση αυτή το εισόδημα ξοδεύεται σαν χρήμα και μετατρέπεται σε μια αξία χρήσης η οποία καταναλώνεται. Δεν πρόκειται για δαπάνη που οδηγεί σε πλουτισμό, αλλά για μείωση του εισοδήματος που καταναλώνεται. Σημασία για τον παραγωγικό ή μη χαρακτήρα της εργασίας έχει η συγκεκριμένη σχέση κάτω από την οποία αυτή πραγματοποιείται. Ο Μαρξ αναφέρει διάφορα παραδείγματα για να κάνει περισσότερο κατανοητή τη διάκριση στο σημείο αυτό της παραγωγικής και μη παραγωγικής εργασίας. Ο ράφτης που έρχεται στο σπίτι για να προσφέρει υπηρεσίες ραφτικής αμείβεται από εισόδημα για τις υπηρεσίες που προσφέρει και είναι μη παραγωγικός εργάτης, ενώ όταν εργάζεται για λογαριασμό κάποιας επιχείρησης, προσφέρει δωρεάν αξία πάνω απ'αυτή που καταναλώνει είναι παραγωγικός εργάτης. Η τραγουδίστρια όταν πουλάει για δικό της λογαριασμό το τραγούδι της είναι μη παραγωγικός εργάτης, όταν όμως έχει προσληφθεί από κάποιον επιχειρηματία και πουλάει τις υπηρεσίες της είναι παραγωγικός εργάτης επειδή παράγει κεφάλαιο.

Χαρακτηριστικό όλων των μη παραγωγικών εργασιών είναι ότι η διάθεσή τους εξαρτάται και στηρίζεται στην ύπαρξη παραγωγικής εργασίας και στο βαθμό που κάποιος έχει στην κατοχή του, παραγωγική εργασία. Αντίθετα η δυνατότητα κάποιου να χρησιμοποιεί παραγωγικούς εργάτες δεν αυξάνει καθόλου στην αναλογία που χρησιμοποιεί μη παραγωγικούς εργάτες, αλλά αντίστροφα μειώνεται στην ίδια αναλογία. "Από την άποψη της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής δεν είναι παραγωγικός ο εργάτης που παράγει μεν εμπόρευμα που πουλιέται, αλλά μέχρι το ποσό που αντιπροσωπεύει την δική του εργατική δύναμη, δηλαδή ως το ποσό που δεν παράγει υπεραξία για το κεφάλαιο".²

Στην κατηγορία της εργασίας που αγοράζεται με εισόδημα είτε από τον καπιταλιστή, είτε από τον εργοδότη για την καταναλωση της αξίας χρήσης της, περιλαμβάνονται όλοι οι δημόσιοι υπάλληλοι των οποίων οι υπηρεσίες πληρώνονται με εισόδημα, όπου οι φόροι προέρχονται από τους μισθούς, ή τις διάφορες κατηγορίες της υπεραξίας "...οι ακούσιες υπηρεσίες των δημοσίων υπαλλήλων μπορεί να σου επιβληθούν...".³

4.9.δ Υλική και άυλη παραγωγή

Στον τέταρτο τόμο, στις "θεωρίες της Υπεραξίας" ο Μαρξ αφιερώνει μεγάλο μέρος της ανάλυσής του στη διάκριση του Σμιθ για την παραγωγική και μη παραγωγική εργασία. Ενώ θεωρεί σωστό τον πρώτο ορισμό του Σμιθ που στηρίζει τη διάκριση στο κατά πόσον η εργασία παράγει ή όχι υπεραξία, κάνει κριτική και απορρίπτει τον δεύτερο ορισμό που στηρίζεται στον υλικό ή όχι χαρακτήρα του εμπορεύματος που παράγει η εργασία, και ο οποίος αποτέλεσε αφορμή της λαθεμένης ερμηνείας που υιοθέτησαν πολλοί από τους μετέπειτα οικονομολόγους. Οπως αναφέρθηκε προηγούμενα, κριτήριο για τη διάκριση μεταξύ παραγωγικής

1. Στο προηγούμενο σελ. 160.

2. Στο ίδιο σελ. 454.

3. Στο ίδιο σελ. 453.

και μη παραγωγικής εργασίας είναι η κοινωνική σχέση κάτω από την οποία αυτή πραγματώνεται και ποτέ ο ιδιαίτερος χαρακτήρας και ειδίκευση της εργασίας ή του αποτελέσματός της. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ένα παράδειγμα στον Α' τόμο κεφ. 14 "Αν μπορούμε να διαλέξουμε ένα παράδειγμα έξω από τη σφαίρα της υλικής παραγωγής, ένας δάσκαλος τότε είναι παραγωγικός εργάτης, όταν όχι μόνον αργάζεται τα κεφάλια των μαθητών, αλλά και ο ίδιος εργάζεται σκυλίσει για τον πλουτισμό του ιδιοκτήτη του σχολείου. Οτι ο τελευταίος έχει τοποθετήσει το κεφάλαιό του σ'ένα εργοστάσιο μαθητών και όχι σ'ένα εργοστάσιο λουκάνικων, αυτό δεν αλλάζει σε τίποτα τη σχέση". Ακόμη σε πλήθος άλλα παραδείγματα ο Μαρξ δείχνει καθαρά, με έμφαση, πως η παραγωγική εργασία παράγει συνήθως, αλλά όχι πάντα, αγαθά (υλικές αξίες χρήσης) και επομένως σε ορισμένες περιπτώσεις υπηρεσίες (άυλες αξίες χρήσης). Ενώ η μη παραγωγική εργασία παράγει συνήθως αλλά όχι πάντα υπηρεσίες, όπως συμβαίνει να παράγει και υλικά αγαθά.

Με την ίδια έννοια η εργασία όπως και το αποτέλεσμά της, μπορεί να είναι χειρωνακτικά ή πνευματικά χωρίς αυτό να αποτελεί στοιχείο διάκρισης του παραγωγικού ή όχι χαρακτήρα της. Αν και σε ορισμένες περιπτώσεις στα γραφτά του Μαρξ οι έννοιες της παραγωγικής και μη παραγωγικής εργασίας, δίνουν την εντύπωση πως συμπίπτουν με την υλική παραγωγή και τον όρο εμπόρευμα ή τις υπηρεσίες αντίστοιχα, και έτσι συγκρούονται με τον βασικό ορισμό του, πράγμα που θα πρέπει να αποδοθεί στον χαμηλό βαθμό ανάπτυξης της καπιταλιστικής παραγωγής στην εποχή του, όπου η μη υλική παραγωγή είναι ασήμαντη μπροστά στο σύνολο της παραγωγής και το μεγαλύτερο μέρος της αφορά μη παραγωγικές υπηρεσίες. Στο σύνολο της θεωρητικής του ανάλυσης, απορρίπτει ξεκάθαρα τη διάκριση που στηρίζεται στο υλικό ή όχι περιεχόμενο των αξιών χρήσης που δημιουργεί.

4.9.ε Η εργασία των βιοτεχνών και των αγροτών

Ιδιαίτερη αναφορά στην εργασία των βιοτεχνών και αγροτών που είναι εμπορευματοπαραγωγοί γίνεται στον 4ο τόμο σελ. 455.

Στην ανάλυση αυτή για τους λόγους που αναφέραμε προηγούμενα και σύμφωνα με την προβληματική του Μαρξ δεν περιλαμβάνονται μόνον οι αυτοαπασχολούμενοι που παράγουν υλικά αγαθά αλλά όλοι, ακόμη και αυτοί που παράγουν και πωλούν υπηρεσίες στην αγορά, παρ'όλο που η ανάλυση αυτή αναφέρεται στους πρώτους η ίδια προβληματική ισχύει και για τους άλλους.

Οι αυτοαπασχολούμενοι δεν καλύπτονται σύμφωνα με την διάκριση για την παραγωγική και μη παραγωγική εργασία, "... δεν ανήκουν ούτε στην κατηγορία των παραγωγικών, ούτε στην κατηγορία των μη παραγωγικών εργατών παρ'όλο που είναι παραγωγοί εμπορευμάτων. Η παραγωγή τους όμως δεν υπάγεται στον κεφαλαιοκρατικό τρόπο παραγωγής. Είναι δυνατόν αυτοί οι παραγωγοί που εργάζονται με δικά τους μέσα παραγωγής να αναπαράγουν όχι μόνον την εργατική τους δύναμη, αλλά να δημιουργούν και υπεραξία, γιατί η θέση τους επιτρέπει σ'αυτούς να ιδιοποιούνται τη δική τους υπερεργασία ή ένα μέρος της (γιατί ένα μέρος αφαιρείται απ'αυτούς με τη μορφή φόρων κλπ."¹

1. Στο ίδιο σελ. 456.

Η ιδιομορφία του αυτοαπασχολούμενου που εμφανίζεται διασπασμένος, από τη μια μεριά σαν καπιταλιστής επειδή είναι κάτοχος μέσων παραγωγής, και από την άλλη σαν μισθωτός εργάτης του εαυτού του, όπου πληρώνει στον εαυτό του μισθό σαν καπιταλιστής και βγάζει υπεραξία με τη μορφή κέρδους ή άλλης μορφής από τον εαυτό του, είναι χαρακτηριστικό των κοινωνιών όπου ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής παρ'όλο κυρίαρχος, δεν έχει υποτάξει ακόμη όλες τις σχέσεις και τα πεδία παραγωγής της κοινωνίας. Το γεγονός ότι ο αυτοαπασχολούμενος μπορεί και ιδιοποιείται ολόκληρο το προϊόν της εργασίας του και άρα "...το περίσσειμα της αξίας του προϊόντος του πάνω από τη μέση τιμή του λ.χ. της ημερήσιας εργασίας του, δεν το χρωστάει στη δική του εργασία -που τον κάνει να μην ξεχωρίζει από τους άλλους εργάτες- αλλά στο ότι είναι κάτοχος μέσων παραγωγής".¹ Σημασία στην προκειμένη περίπτωση δεν έχει ποιός είναι αυτός που ιδιοποιείται την υπεραξία σαν πρόσωπο, αλλά η συγκεκριμένη λειτουργία του κεφαλαίου και της εργατικής δύναμης. Στην πορεία της ανάπτυξης της καπιταλιστικής παραγωγής και "ο βιοτέχνης και ο αγρότης... θα μετατραπεί σιγά-σιγά είτε σ'ένα μικρό κεφαλαιοκράτη που εκμεταλλεύεται και ξένη εργασία, είτε θα χάσει τα δικά του μέσα παραγωγής...".²

4.9.ζ Η συλλογική παραγωγική διαδικασία

Η συνεχώς επεκτεινόμενη κατανομή της εργασίας που συνδέεται με την ανάπτυξη της καπιταλιστικής παραγωγής, έχει σαν συνέπεια να χωρίζονται οι διάφορες εργασίες, χειρωνακτικές ή διανοητικές, και να κατανέμονται σε διάφορα πρόσωπα, τα οποία βρίσκονται σε διαφορετική σχέση με το άμεσο αντικείμενο της παραγωγής. Διαφορετική είναι η σχέση με το άμεσο αντικείμενο της παραγωγής, του ανειδίκευτου εργάτη, του επόπτη, του μηχανικού, του μάστορα κλπ. "Αν εξετάσουμε όμως το αποτέλεσμα του απλού προτσές παραγωγής το σύνολο αυτών των εργατών, που ο καθένας έχει μια εργατική δύναμη διαφορετικής αξίας... παράγουν ένα τέτοιο αποτέλεσμα που εκφράζεται μ'ένα εμπόρευμα ή κάποιο υλικό προϊόν".³ Όλοι αυτοί μαζί είναι η ζωντανή μηχανή παραγωγής αυτών των προϊόντων που είναι κοινά προϊόντα όλων και όλοι τους "...ανταλλάσσουν την εργασία τους με κεφάλαιο και αναπαράγουν σαν κεφάλαιο το χρήμα του καπιταλιστή, σαν αυτοαξιοποιούμενη, σαν αυξανόμενη αξία".⁴ Η σχέση τους είναι σχέση μισθωτού εργάτη και κεφαλαίου, σχέση παραγωγικού εργάτη που "η εργασία τους αποτελείται από πληρωμένη εργασία συν απλήρωτη υπερεργασία".⁵

1. Στο ίδιο σελ. 457.

2. Στο ίδιο σελ. 458.

3. Στο ίδιο σελ. 460.

4. Στο ίδιο σελ. 460.

5. Στο ίδιο σελ. 461.

Ολη η εργασία του προσωπικού του οποίου η συνεργασία είναι απαραίτητη από τη σκοπιά της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής -από τον απλό χειρώνακτα μέχρι τον μάντζερ- σε μια καθορισμένη σφαίρα της παραγωγής, προσθέτει στο σταθερό κεφάλαιο τη συνολική νέα αξία και ανεβάζει κατά το ποσό αυτό την αξία του προϊόντος.

"Ακόμη και ο καπιταλιστής σαν αντιπρόσωπος του κεφαλαίου που ενταγμένο μέσα στο προτσές αξιοποίησής του -του παραγωγικού κεφαλαίου- επιτελεί μια παραγωγική λειτουργία, που ακριβώς συνίσταται στη διεύθυνση και εκμετάλλευση παραγωγικής εργασίας. Σε αντίθεση με τους συγκαταναλωτές της υπεραξίας που δεν βρίσκονται σε καμμιά τέτοια σχέση προς την παραγωγή τους, η δική του τάξη είναι παραγωγική τάξη κατ'εξοχήν (*par excellence*). Σαν Διευθυντής του προτσές εργασίας, μπορεί ο καπιταλιστής να επιτελέσει παραγωγική εργασία με την έννοια, ότι η εργασία του συμπεριλαμβάνεται στο συνολικό προτσές εργασίας που παίρνει σάρκα και οστά μέσα στο προϊόν."¹

4.9.η Η εργασία στη σφαίρα της κυκλοφορίας

Η σφαίρα της κυκλοφορίας αποτελεί αναγκαίο στάδιο και μορφή της συνολικής διαδικασίας υπεραξίωσης του κεφαλαίου, η οποία παριστάνεται σαν ενότητα της παραγωγικής και κυκλοφοριακής διαδικασίας. Εκφράζει μία απ'τις τρεις αναγκαίες όψεις ή μεταμορφώσεις που διέρχεται η κεφαλαιακή αξία, η οποία προβάλλει, είτε σαν χρηματικό είτε σαν παραγωγικό, είτε σαν εμπορευματικό κεφάλαιο. Παρ'όλο όμως που η κυκλοφορία είναι το ίδιο σημαντική και αναγκαία όσο και η παραγωγή για τη διαδικασία της εμπορευματικής παραγωγής, μόνον στη σφαίρα της παραγωγικής διαδικασίας και σε όσο χρόνο βρίσκεται σ'αυτήν, το κεφάλαιο παράγει χρήσιμες αξίες, αυτούπεραξιώνεται και λειτουργεί σαν παραγωγικό κεφάλαιο.

Σε πολλά σημεία τόσο στον II όσο και στον III τόμο του "Κεφαλαίου", ο Μαρξ επαναλαμβάνει πως το κεφάλαιο στη σφαίρα της κυκλοφορίας η οποία είναι μια φάση της συνολικής αναπαραγωγικής διαδικασίας, δεν παράγεται καμμιά αξία, άρα και καμμιά υπεραξία, αλλά έχουμε μόνον μορφικές αλλαγές του ίδιου αξιακού όγκου.

Το κεφάλαιο στη σφαίρα της κυκλοφορίας είτε εμπορικό είτε χρηματιστικό είναι, έχει αυτονομηθεί από το παραγωγικό κεφάλαιο και παίρνει το ετήσιο μέσο κέρδος που αντιστοιχεί σ'όλο το κεφάλαιο που λειτουργεί στους διάφορους κλάδους παραγωγής, μέσω της διαδικασίας εξίσωσης του γενικού ποσοστού του κέρδους. Ομως "...Το ίδιο δεν γεννάει καμιά υπεραξία, είναι φανερό ότι η αξία που του λαχαίνει με τη μορφή του μέσου κέρδους, αποτελεί ένα τμήμα της υπεραξίας που γεννιέται από το συνολικό παραγωγικό κεφάλαιο" (III σελ. 337).

Με βάση τα δεδομένα αυτά, η προηγούμενη ανάλυση του Μαρξ για την παραγωγική και μη παραγωγική εργασία πρέπει να συμπληρωθεί με τις απόψεις του που αφορούν την εργασία στη σφαίρα της κυκλοφορίας, και οι οποίες βρίσκονται στον II και III τόμο του "Κεφαλαίου". Μια πρώτη αναφορά σ'αυτό κάνει ο Μαρξ στο τέλος του Α' τόμου σελ. 462 "Θεωρίες της Υπεραξίας", όπου η μέχρι τότε ανάλυση θεωρεί ότι αφορούσε το παραγωγικό κεφάλαιο, δηλαδή το

1. Κ. Μαρξ: Το αποτέλεσμα της άμεσης διαδικασίας παραγωγής σελ. 142.

κεφάλαιο που απασχολείται στην άμεση παραγωγική διαδικασία, και μόνον όταν έρθουμε στο κυκλοφοριακό κεφάλαιο, θα δούμε κατα πόσον η εργασία που απασχολείται εκεί είναι παραγωγική ή μη παραγωγική.

Δεδομένου ότι το κεφάλαιο στην κυκλοφορία δεν δημιουργεί καμιά αξία αλλά προκαλεί μόνο μορφική αλλαγή της, συνεπάγεται πως και οι λειτουργίες που επιτελεί στη σφαίρα αυτή έχουν το ίδιο αποτέλεσμα. Παρ'όλον ότι η εργασία του πράκτορα της αγοράς και της πώλησης πωλείται στο εμπορικό κεφάλαιο, και "εκπληρώνει μια αναγκαία λειτουργία επειδή η αναπαραγωγική διαδικασία η ίδια κλείνει μέσα της και απaráγωγες λειτουργίες. Εργάζεται τόσο καλά όσο και ένας άλλος, αλλά το περιεχόμενο της εργασίας του δεν δημιουργεί ούτε αξία, ούτε προϊόντα. Ο ίδιος ανήκει στα ψεύτικα έξοδα της παραγωγής".¹

Στην ίδια κατηγορία ανήκει ο χρόνος που ξοδεύεται για τη λογιστική εργασία, όπως και στα εργασιακά μέσα που αυτή χρησιμοποιεί. Η λειτουργία της λογιστικής χάνει τον ατομικό χαρακτήρα και γίνεται αναγκαιότερη όσο εξελίσσεται η παραγωγική διαδικασία σε κοινωνική κλίμακα στην κεφαλαιοκρατική παραγωγή και γίνεται ακόμα αναγκαιότερη στην κοινοκτημονική παραγωγή. Καθαρά κυκλοφοριακά έξοδα αποτελούν επίσης η εργασία και τα μέσα που χρησιμοποιούνται όπως π.χ. το χρήμα, στις λειτουργίες που επιτελεί το χρηματιστικό κεφάλαιο. Ολα αυτά τα έξοδα κυκλοφορίας "...που βγαίνουν από την απλή μορφική αλλαγή της αξίας από την κυκλοφορία θεωρούμενη ιδεατά, δεν μπαίνουν μέσα στην αξία των εμπορευμάτων. Τα τμήματα του κεφαλαίου που ξοδεύονται γι'αυτά αποτελούν αφαιρέσεις από το παραγωγικά ξοδευμένο κεφάλαιο, σε όσο βαθμό αποβλέπουμε στον κεφαλαιούχο και αν αποβλέψουμε στο σύνολο της κοινωνίας είναι εργατική δύναμη ξοδεμένη απaráγωγα."²

Μια άλλη κατηγορία όμως κυκλοφοριακών εξόδων, είναι τα έξοδα συντήρησης, όπου περιλαμβάνονται όλες οι εργασίες και τα εργασιακά μέσα που απαιτούνται για τη φύλαξη, συντήρηση, προστασία από τις βλαβερές επιδράσεις των στοιχείων της φύσης και γενικά στοχεύουν στη διατήρηση της αξίας που υπάρχει στο εμπόρευμα, καθώς και της χρήσιμης αξίας του, η οποία διασώζεται και περιορίζεται η μείωσή της. Στην περίπτωση αυτή προστίθεται εργασία είτε ζωντανή είτε αντικειμενικοποιημένη, η οποία προσθέτει αξία, και επομένως υπεραξία στο κεφαλαιοκρατικό πεδίο. Τα έξοδα αυτά που μπορούν να πηγάζουν από παραγωγικές διαδικασίες και ο παραγωγικός τους χαρακτήρας κρύβεται απλώς στην κυκλοφοριακή μορφή "...ακριβαίνουν το εμπόρευμα χωρίς να του προσθέτουν χρήσιμη αξία και άρα ανήκουν για την κοινωνία στα ψεύτικα³ έξοδα..."⁴ ενεργούν αξιολόγια για τον ατομικό κεφαλαιούχο και αποτελούν πηγή

1. "Το Κεφάλαιο" Τόμος Β' σελ. 116.

2. "Το Κεφάλαιο" Τόμος Β' σελ. 121.

3. Η σωστή επεξήγηση του συχνά χρησιμοποιούμενου απ'τον Μαρξ γαλλικού όρου *faux frais* θα ήταν: πάρεργα έξοδα, ή μη παραγωγικά αλλά αναγκαία έξοδα.

4. "Το Κεφάλαιο" Τόμος Β' σελ. 122.

πλουτισμού. Τα έξοδα αυτά παρ'όλο απαραίτητα για τη διατήρηση του κοινωνικού προϊόντος και την απρόσκοπτη συνέχιση της παραγωγής, αποτελούν εκπτώσεις από το κοινωνικό προϊόν, είτε εξετάζουμε τη διατήρηση προϊόντων με εμπορευματική παρακαταθήκη, είτε σε παρακαταθήκη προϊόντων γενικά που είναι κοινή σ'όλες τις κοινωνίες. Ετσι η εργασία των εργατών στην κυκλοφοριακή διαδικασία που είναι απαραίτητη για την πραγμάτωση της αξίας και της υπεραξίας, δεν παράγει άμεσα υπεραξία όπως η εργασία του παραγωγικού κεφαλαίου.

Η εργασία μπορεί να είναι αναγκαία και χρήσιμη κοινωνικά χωρίς να είναι παραγωγική. Η συγκεκριμένη εργασία αυξάνει τον όγκο του προκαταβαλλόμενου κεφαλαίου για το παραγωγικό κεφάλαιο χωρίς ν'αυξάνει την υπεραξία του και γι'αυτό το λόγο τα κυκλοφοριακά έξοδα είναι πάρεργα έξοδα γι'αυτό. Για το συγκεκριμένο όμως κεφάλαιο στη σφαίρα της κυκλοφορίας, που "τραβάει απ'την υπεραξία που γεννιέται στο συνολικό κεφάλαιο"¹ η απλήρωτη εργασία των μισθωτών εργατών δημιουργεί "...μια συμμετοχή σ'αυτή την υπεραξία".²

Για το κεφάλαιο αυτό, η δαπάνη για την εργασία αυτή και όλα τα κυκλοφοριακά έξοδα είναι μια παραγωγική τοποθέτηση. Η εργασία "...που την αγοράζει αυτό το κεφάλαιο είναι άμεσα παραγωγική γι'αυτό".³

Όπως αναφέρθηκε και προηγουμένα, το κυκλοφοριακό κεφάλαιο παρ'ότι αποτελεί τμήμα του συνολικού κεφαλαίου, απαραίτητου στην συνολική αναπαραγωγική λειτουργία, είναι αυτονομημένο από το παραγωγικό κεφάλαιο και δεν αποτελεί είδος και σφαίρες τοποθέτησης του τελευταίου όπως η μεταλλειορυχία, η γεωργία, βιοτεχνία, βιομηχανία μεταφορών κλπ., παρακλάδια που προκύπτουν από τον κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας. Γι'αυτό λειτουργίες και εργασίες που γίνονται μόνο στις σφαίρες του παραγωγικού κεφαλαίου παράγουν αξία και υπεραξία, είναι παραγωγικές, ενώ οι άλλες πληρώνονται από την υπεραξία που παράγεται εκεί. Ετσι βλέπουμε πως ο αρχικός ορισμός για τη διάκριση μεταξύ παραγωγικής και μη παραγωγικής εργασίας, συμπληρώνεται και γίνεται περισσότερο συγκεκριμένος, αν και στο σημείο αυτό έχουν διατυπωθεί διαφορετικές απόψεις και ερμηνείες από τους μετέπειτα οικονομολόγους όπως θα δούμε στη συνέχεια.

4.9.θ Η εργασία της επίβλεψης

Σε ότι αφορά την εργασία της Διεύθυνσης και της επίβλεψης ο Μαρξ στον ΙΙΙ τόμο του "Κεφαλαίου" Κεφ. 23, διαχωρίζει την εργασία αυτής της κατηγορίας σ'εκείνη που προέρχεται και είναι αποτέλεσμα της φύσης κάθε συνδυασμένης κοινωνικής εργασίας, και σ'αυτήν γίνεται απαραίτητη λόγω της αντίθεσης μεταξύ του ιδιοκτήτη των παραγωγικών μέσων και του ιδιοκτήτη της εργατικής δύναμης. "Η εργασία της επίβλεψης και της διεύθυνσης ξεπηδάει αναγκαία παντού, όπου η άμεση παραγωγική εργασία έχει την όψη μιας κοινωνικά συνδυασμένης

-
1. "Το Κεφάλαιο" Τόμος Γ' σελ. 353.
 2. "Το Κεφάλαιο" Τομος Γ' σελ. 353.
 3. "Το Κεφάλαιο" Τόμος Γ' σελ. 364.

διαδικασίας και δεν προβάλλει σαν απομονωμένη εργασία των αυτόνομων παραγωγών. Έχει όμως διπλό χαρακτήρα¹

Στην πρώτη περίπτωση όπου η ενότητα και η έκφραση σε μια θέληση των επί μέρους εργασιών της συνολικής δραστηριότητας του εργοταξίου την κάνουν αναγκαία όπως στο διευθυντή ορχήστρας, είναι "παραγωγική εργασία, που πρέπει να εκπληρώνεται σε κάθε συνδυασμένο τρόπο παραγωγής"² και στην δεύτερη περίπτωση αυτή γίνεται αναγκαία σε κάθε τρόπο παραγωγής "...που βασίζεται στην αντίθεση ανάμεσα στον άμεσο παραγωγό και τον ιδιοκτήτη των παραγωγικών μέσων"....³

Ετσι και στον κεφαλαιοκρατικό τρόπο παραγωγής που χαρακτηρίζεται από την κυριαρχία του κεφαλαίου πάνω στην εργασία, όπως σ'όλους τους προηγούμενους τρόπους παραγωγής που βασίζονται στην αντίθεση των τάξεων, η εργασία της επίβλεψης και της Διεύθυνσης έχει "...αδιαχώριστα συγχωνευτεί με τις παραγωγικές λειτουργίες..."⁴ και έχει χωρισθεί εντελώς από την κεφαλαιουχική ιδιοκτησία. Όπως "...ένας μουσικός διευθυντής δεν χρειάζεται να είναι καθόλου ιδιοκτήτης των οργάνων της ορχήστρας..."⁵

Τέλος πρέπει να επισημάνουμε πως στο σημείο αυτό γίνεται περισσότερο εμφανής η σημασία της ιστορικής διάστασης που περιλαμβάνεται στην ανάλυση του Μαρξ για την παραγωγική και μη παραγωγική εργασία. Με βάση αυτή, η εργασία της επίβλεψης και της διεύθυνσης, που οφείλεται στην αντίθεση μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας, δεν είναι παραγωγική εργασία και αμείβεται από την υπεραξία όπως η εργασία στη σφαίρα της κυκλοφορίας.

4.10 Νεώτερες απόψεις και ερμηνείες στην ανάλυση του Μαρξ

Όπως αναφέρθηκε προηγούμενα η διάκριση μεταξύ παραγωγικής εργασίας που παράγει υπεραξία και μη παραγωγικής που συντηρείται από την υπεραξία αποτελεί ακρογωνιαίο λίθο στο θεωρητικό οικοδόμημα του Μαρξ για την εξήγηση της υπεραξίας στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής, αλλά και ακόμη ένα εργαλείο για ανάλογη έρευνα στους άλλους τρόπους παραγωγής. Επίσης είδαμε πως πάνω στην προβληματική αυτή, ο Μαρξ αφιερώνει μεγάλο μέρος του έργου του, τόσο στον τέταρτο τόμο όσο και στους άλλους τόμους του "Κεφαλαίου", είτε για κριτική ανάλυση των μέχρι τότε αντιλήψεων στο θέμα αυτό, είτε για να διατυπώσει τις δικές του απόψεις. Στις τόσο εκτεταμένες, διάσπαρτες και συχνές αναφορές που απορρέουν από την ανάγκη της ανάλυσης διαφορετικών θεωρητικών αντικειμένων, ενός ερευνητικού έργου που εκφράζει διάφορες φάσεις εξέλιξης και του οποίου τα τελικά κείμενα δεν οριστικοποιήθηκαν και

1. Στο ίδιο σελ. 472.

2. Στο ίδιο σελ. 472.

3. Στο ίδιο σελ. 472.

4. Στο ίδιο σελ. 477.

5. Στο ίδιο σελ. 477.

παρουσιάστηκαν από τον ίδιο, ήταν ίσως επόμενο να επισημανθούν από διάφορους ερευνητές διάφορες αντιφάσεις και ασάφειες.

Πάνω στα σημεία αυτά από πολλούς νεώτερους Μαρξιστές οικονομολόγους και ιδιαίτερα στις δεκαετίες του '60 και '70, αναπτύχθηκε ένας έντονος προβληματισμός και δόθηκαν διάφορες ερμηνείες για το ακριβές περιεχόμενο των εννοιών της παραγωγικής και μη παραγωγικής εργασίας, ενώ επισημάνθηκαν διάφορες κατά τη γνώμη τους αντιφάσεις στα κείμενα του Μαρξ. Επίσης πρέπει να αναφερθεί πως μια μεγάλη μερίδα Μαρξιστών οικονομολόγων αφιερώνει ελάχιστο ή καθόλου μέρος στο θεωρητικό τους έργο πάνω στο πρόβλημα αυτό. Η προβληματική για την παραγωγική και μη παραγωγική εργασία έρχεται στο προσκήνιο κυρίως όταν πρόκειται να αναλυθεί και ερμηνευθεί η ταξική διάρθρωση της σημερινής καπιταλιστικής κοινωνίας ή ο τρόπος λειτουργίας και η σημερινή μορφή του μονοπωλιακού καπιταλισμού, ενώ μια ορισμένη ερμηνεία της, αποτέλεσε τη βάση για τον τρόπο υπολογισμού του εθνικού εισοδήματος και του συστήματος εθνικών λογαριασμών στην ΕΣΣΔ και τις άλλες χώρες της ΚΟΜΕΚΟΝ.¹

Το μεγαλύτερο μέρος της προβληματικής, των αντικρουομένων απόψεων και ερμηνειών, όπου από τα κείμενα του Μαρξ διαφαίνονται πιθανές αντιφάσεις και ασάφειες είναι το σημείο που αφορά την εργασία στη σφαίρα της κυκλοφορίας η οποία παρ'όλο που ανταλλάσσεται με κεφάλαιο και είναι πηγή κέρδους για τον κεφαλαιούχο θεωρείται από τον Μαρξ σ'ορισμένα σημεία του έργου του μη παραγωγική.

Ανάλογη προβληματική, αλλά σε πολύ μικρότερο βαθμό διατυπώνεται απ'ορισμένους σχετικά με τις υπηρεσίες και την εποπτική εργασία. Για ορισμένους συγγραφείς, μπορεί πράγματι σε ορισμένα σημεία οι βασικοί ορισμοί της παραγωγικής και μη παραγωγικής εργασίας που διατυπώνονται στον I και IV τόμο να δίνουν λαβή για αμφισβητήσεις και ασάφειες με την ανάλυση που γίνεται στον II και III τόμο και η οποία αφορά τη διαδικασία της κυκλοφορίας. Ομως αυτές δεν είναι τόσο σημαντικές και εξετάζοντας την ανάλυση που γίνεται με βάση ολόκληρη τη συλλογιστική του Μαρξ, σχεδόν είναι επουσιώδεις ή τουλάχιστον οι βασικές γραμμές προσέγγισης του θέματος αποσαφηνίζονται πλήρως.

Σύμφωνα με την άποψη αυτή, παραγωγική εργασία είναι η μισθωτή εργασία που ανταλλάσσεται με κεφάλαιο και παράγει αξίες χρήσης με τη μορφή εμπορευμάτων, και μέσω αυτών άμεσα παράγει υπεραξία για το κεφάλαιο. Αυτό ισχύει τόσο για την διανοητική όσο και γη χειρωνακτική εργασία, για την εργασία που παράγει αγαθά πολυτελείας, όπως γι'αυτήν που παράγει υλικά αγαθά και υπηρεσίες. Δηλαδή εργασία στη βιομηχανία, τη γεωργία, τη διανομή και τις υπηρεσίες. Μη παραγωγική εργασία είναι αυτή που δεν παράγει υπεραξία και πληρώνεται με εισόδημα, καθώς και δύο κατηγορίες που ανταλλάσσονται με κεφάλαιο: α) εργασία που αποτελεί το καθαρό κόστος της κυκλοφορίας (πωλητές, διαφημιστές κλπ.) και β) εποπτική εργασία που οφείλεται στον εκμεταλλευτικό χαρακτήρα της καπιταλιστικής παραγωγής και δεν είναι απαραίτητη από τις ανάγκες της παραγωγικής διαδικασίας.

Τα κυριότερα σημεία από τα οποία απορρέουν ασυνέπειες και ασάφειες στην

1. Holoesovsky V. "K. Marx and National Income Theory" 1961.

ανάλυση του Μαρξ σύμφωνα με ορισμένους νεώτερους συγγραφείς¹ και στα οποία επικεντρώνεται η προβληματική τους είναι τα παρακάτω:

- α. Σε όλα τα γραπτά του Μαρξ εκτός από τον II τόμο, επαναλαμβάνεται πως παραγωγική είναι η εργασία που ανταλλάσσεται με το μεταβλητό τμήμα του κεφαλαίου με σκοπό την απόσπαση υπεραξίας και είναι αδιάφορο σε ποιές δραστηριότητες αυτή εκδηλώνεται. Στον II τόμο όμως εξετάζοντας τη διαδικασία της κυκλοφορίας, σημειώνεται πως η εργασία στην σφαίρα αυτή δεν προσθέτει καμιά αξία, άρα ούτε και υπεραξία παρ'όλο που ανταλλάσσεται με το μεταβλητό τμήμα του κεφαλαίου. Αποτελεί αναγκαία έξοδα της παραγωγής δεδομένου ότι συντηρείται από την υπεραξία που παράγεται στην παραγωγική σφαίρα. Η ασυνέπεια όμως αυτή ίσως να μην είναι βάσιμη όταν λάβουμε υπόψη την επισήμανση του Μαρξ στο τέλος του IV τόμου, πως μέχρι εκεί εννοούσε και αναφερόταν μόνο στην πραγματική παραγωγική διαδικασία, όπου δημιουργούνται οι αξίες χρήσης και κατόπιν θα αναφερθεί στη διαδικασία της κυκλοφορίας.
- β. Τα ακριβή όρια μεταξύ παραγωγικής σφαίρας και της κυκλοφορίας είναι ασαφή. Όπως αναφέρθηκε προηγουμένα το στάδιο της παραγωγικής διαδικασίας όπου συνδυάζεται το σταθερό με το μεταβλητό κεφάλαιο προκειμένου να παραχθεί το συγκεκριμένο προϊόν, η νέα αξία και υπεραξία, επεκτείνεται στη μεταφορά του στον τόπο κατανάλωσης, περιλαμβάνει ακόμη εργασίες αποθήκευσης, συσκευασίας, συντήρησης και γιατί όχι πληροφόρησης-παρουσίασης των χαρακτηριστικών του και ιδιοτήτων του. Σαν καθαρή λειτουργία της κυκλοφορίας, θεωρείται μόνον η μεταβίβαση της ιδιοκτησίας του προϊόντος, η μετατροπή της αξίας από την εμπορευματική στη χρηματική μορφή ή η πραγμάτωση της παραγμένης υπεραξίας και οι εργασίες που έχουν σχέση με τη λειτουργία αυτή όπως πώληση, πληρωμές, λογιστική και καταγραφές, που οφείλονται στο γεγονός ότι πρόκειται για εμπορευματική παραγωγή. Αλλά και σε μη εμπορευματική παραγωγή δεν θα εκτελούνται πολλές από τις εργασίες αυτές και όπως σημειώνει ο Μαρξ, τουλάχιστον η λογιστική θα έχει ίσως σημαντικότερο ρόλο;
- γ. Η κυκλοφορία προϋποθέτει την παραγωγή, εξαρτάται απ'αυτή και είναι αδύνατη χωρίς αυτή. Αυτό είναι σωστό δεδομένου ότι η κυκλοφορία όπως και άλλες σφαίρες της εμπορευματικής παραγωγής δεν είναι αυτόνομες και ανεξάρτητες παραγωγικές διαδικασίες. Ακόμη προστίθεται, πως η κυκλοφορία παρ'όλο αναγκαία και χρήσιμη λειτουργία στην συνολική διαδικασία της παραγωγής δεν είναι παραγωγική, δεν προσθέτει αξία αλλά μόνον συμμετέχει στην διανομή της υπεραξίας που παράγεται μόνον στην παραγωγική σφαίρα. Ως ένα βαθμό, η επιχειρηματολογία στο σημείο αυτό θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι έχει κάποια ομοιότητα με τη φυσιοκρατική άποψη όπου μόνον η γεωργία είναι παραγωγική, ενώ οι άλλες σφαίρες παραγωγής εξαρτώνται και στηρίζονται σ'αυτή και γι'αυτό είναι μη

1. (Bullock P. 1972), (Δεδουσόπουλος Απ. 1983), (Dencik P.-Aberg M. 1973), (Fine B. 1972), (Gough J. 1972), (Shon L.-Vahles 1971), (Harrison 1973), (Holoosovsky V. 1939), (Hunt E. 1979), (Leadbeater D. 1985), (Meiskins P. 1981), (Miller R. 1984), (Σταμάτης Γ. 1984, 1989), (Weisskopf T. 1985).

παραγωγικές. Στη Μαρξιστική όμως θεωρία της αξίας είναι ο κοινωνικός αναγκαίος χρόνος εργασίας, η βάση για τον καθορισμό της αξίας και της παραγωγικής εργασίας.

- δ. Για τους εργαζόμενους στον τομέα της κυκλοφορίας, ο Μαρξ ενώ υποστηρίζει ότι δεν παράγουν καμιά αξία, θεωρεί ότι εργάζονται δέκα ώρες και αμείβονται για οκτώ, παρέχοντας έτσι απλήρωτη εργασία στον εργοδότη τους, ή μέρος από την συνολική υπεραξία, που μέσω αυτών οικειοποιείται το κεφάλαιο στην διαδικασία της κυκλοφορίας. Το ερώτημα που τίθεται στην περίπτωση αυτή είναι, πώς γνωρίζουμε την υπεραξία που οικειοποιείται ο εργοδότης, όταν οι εργαζόμενοι αυτοί είτε δεν δημιουργούν καθόλου αξία άρα και υπεραξία, είτε δίνουν στον εργοδότη της δικαίωμα στην υπεραξία που δημιουργείται αλλού και πόσο είναι αυτό; Και ακόμη, όταν πολλές λειτουργίες που θεωρούνται από τον Μαρξ παραγωγικές και εκτελούνται από το εμπορικό κεφάλαιο και τους εργάτες του, άρα παράγουν υπεραξία, μπορούν να δημιουργούν και συμμετοχή του εμπορικού κεφαλαίου στην υπεραξία που παράγεται στην παραγωγική σφαίρα; Ο Μαρξ αναλύοντας την προέλευση του κέρδους στον τομέα της κυκλοφορίας σημειώνει πως στη διαδικασία εξίσωσης του ποσοστού κέρδους στους διάφορους τομείς της παραγωγής, τα κυκλοφοριακά έξοδα κάθε μορφής και το κεφάλαιο που απαιτείται για παραγωγικές λειτουργίες, προστίθεται στο υπόλοιπο εμπορικό κεφάλαιο που παίρνει το μέσο ποσοστό κέρδους ή μέρος της υπεραξίας που παράγεται συνολικά. Οι δύο ώρες υπεραξίας και οι οκτώ για την αξία της εργατικής δύναμης είναι μόνον ένα παράδειγμα για να δείξει το ρόλο των εργατών στην κυκλοφορία.
- ε. Στην περίπτωση που θεωρηθεί μη παραγωγική η εργασία στον τομέα της κυκλοφορίας, δεν παράγει αξία και αποτελεί αναγκαίο κόστος παραγωγής που αντικατοπτρίζεται στις τιμές παραγωγής, οι τιμές παραγωγής δεν θα βρίσκονται σε καμιά καθοριστική σχέση με τις αξίες, εκτός κάτω από σπάνιες και μη ρεαλιστικές υποθέσεις. Έτσι ο μετασχηματισμός των αξιών σε τιμές παραγωγής και της υπεραξίας σε κέρδος συναντά αξεπέραστα προβλήματα και η ανάλυση του Μαρξ στο σημείο αυτό πρέπει ίσως να αγνοηθεί. Όμως η κριτική αυτή φαίνεται να αγνοεί την εξήγηση του Μαρξ στον III τόμο για την προέλευση του εμπορικού κέρδους και την εξίσωση του μέσου ποσοστού του κέρδους στις ανταγωνιστικές συνθήκες, όπου υποστηρίζει πως ο βιομήχανος πουλάει και ο έμπορος αγοράζει τα εμπορεύματα κάτω από τις πραγματικές τιμές παραγωγής, και ότι αποτελεί καθαρή αυταπάτη η επικρατούσα αντίληψη ότι το εμπορικό κέρδος προέρχεται από απλή ονομαστική αύξηση της τιμής των εμπορευμάτων πάνω από την αξία τους. Ακόμη το γεγονός ότι τα "ψεύτικα έξοδα" δεν είναι ομοιόμορφα κατανεμημένα στα διάφορα κεφάλαια, δεν ανατρέπει την εξήγηση αυτή.
- ζ. Η παραγωγική εργασία, είναι ιστορικά καθορισμένη εργασία, και θα πρέπει να καθοριστεί με βάση τη διάρθρωση των παραγωγικών δυνάμεων, η οποία σε κάθε χρονική στιγμή της ανάπτυξής τους, καθορίζει ποια εργασία είναι απαραίτητη για την συνολική παραγωγική διαδικασία μέχρι την κατανάλωση. Δηλαδή τη συνολική κυκλοφορία της αξίας χρήσης με βάση τη διάρθρωση των παραγωγικών δυνάμεων, ή της ανταλλακτικής

αξίας με βάση την κυκλοφορία του κεφαλαίου. Η παραγωγική εργασία, πρέπει να εξετασθεί με βάση ολόκληρη την κυκλοφορία του κεφαλαίου, που περιλαμβάνει την παραγωγή και την πραγματοποίηση της υπεραξίας. Έτσι, σύμφωνα με την άποψη αυτή, και η εργασία στη διαδικασία της κυκλοφορίας είναι παραγωγική εργασία. Για ορισμένους, μη παραγωγική εργασία μέσα στην συνολική παραγωγική σφαίρα, είναι μόνον αυτή που καθορίζεται από τις καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής, και περιορίζεται στην ιδιοκτησία και τις λειτουργίες που απορρέουν από τον έλεγχο αυτής.

η. Όπως θα δούμε και στη συνέχεια, σύμφωνα με μια άλλη άποψη που αποτελεί σημαντική απόκλιση από την προβληματική του Μαρξ, η μη παραγωγική εργασία είναι αυτή που παράγει αγαθά και υπηρεσίες λόγω των ιδιαιτέρων συνθηκών και σχέσεων της καπιταλιστικής κοινωνίας και δεν θα παράγονταν σε μια "ορθολογικά οργανωμένη κοινωνία". Γι' αυτό η παραγωγή αυτή αποτελεί σπατάλη που οφείλεται στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής. Παραγωγική εργασία είναι αυτή που παράγει μόνον για την βασική και αναγκαία κατανάλωση. Η άποψη αυτή, όπως θα δούμε και στην συνέχεια, δεν λαμβάνει σαν κριτήριο την παραγωγή ή όχι υπεραξίας, αλλά θέτει μάλλον ηθικά κριτήρια, για την χρησιμότητα της παραγωγής, ενώ ακόμη η έννοια της βασικής ή αναγκαίας κατανάλωσης είναι αντίθετη με την προβληματική του Μαρξ.

Τέλος πρέπει να αναφέρουμε, πως αρκετές είναι οι αναφορές και αμφισβητήσεις για το πρόβλημα των υπηρεσιών που χρησιμοποιούν ορισμένα σημεία από τα γραπτά του Μαρξ, όπως και για τα αγαθά πολυτελείας, ή την εποπτική εργασία. Ιδιαίτερα για τις υπηρεσίες, το νόημα και η άποψη του Μαρξ, φαίνεται αρκετά συνεπής και ξεκάθαρη τόσο με την κριτική του στο Σμιθ όσο και με τα διάφορα παραδείγματα και διατυπώσεις που κάνει για το πρόβλημα αυτό. Γι' τα άλλα σημεία η ανάλυσή του που αναφέρθηκε πριν, είναι επίσης σαφής ώστε να μην χρειάζεται να επαναληφθεί εδώ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5. ΤΟ ΠΛΕΟΝΑΣΜΑ ΣΤΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ

5.1 Το σχετικό πλεόνασμα στην εμποροκρατική περίοδο

Στις αρχές της παρούσης χιλιετηρίδας, ορισμένες σημαντικές αλλαγές στην τεχνική και ιδιαίτερα στην καλλιέργεια της γης αποτελούν την αρχή μιας αλυσίδας τεχνολογικών εξελίξεων σ' όλους τους τομείς των οποίων οι επιδράσεις στην στάσιμη κοινωνικοοικονομική διάρθρωση της φεουδαρχικής κοινωνίας, αποδείχθηκαν καθοριστικές για την αποσύνθεση του παλαιού καθεστώτος και την γέννηση του καινούργιου που ήταν η καπιταλιστική κοινωνία. Οι τεχνικές βελτιώσεις στη γεωργία που αύξησαν την παραγωγικότητα, έδωσαν τη δυνατότητα για την μεγαλύτερη γεωργική παραγωγή που μπορούσε να στηρίξει την μεγάλη αύξηση του πληθυσμού και την αύξηση του αριθμού αυτών που ασχολούνταν με την βιοτεχνική παραγωγή.

Η συγκέντρωση του μεγάλου πληθυσμού στις πόλεις, οι δυνατότητες εξειδίκευσης και καταμερισμού των έργων στην πόλη και την ύπαιθρο, η ανάπτυξη του εμπορίου και της αγοράς οδήγησαν σε ανάπτυξη της εγχρήματης οικονομίας και άρα των αναγκών σε χρήμα. Συγχρόνως μια νέα τάξη που ασχολούνταν με το εμπόριο έκανε την εμφάνισή της. Η ανάπτυξη και οι ανάγκες του εμπορίου δεν περιορίστηκαν μόνο μέσα στην ίδια τη χώρα αλλά και στο εξωτερικό, όπου η πώληση και αγορά προϊόντων με σκοπό την απόκτηση και αναζήτηση χρήματος με τη μορφή πολυτίμων μετάλλων χρυσού και αργύρου πήρε ολοένα και μεγαλύτερη έκταση. Τα κέρδη της νέας τάξης προέρχονταν αποκλειστικά από το εμπόριο, από την ανταλλαγή προϊόντων και η συσσώρευσή τους άρχισε να παίρνει ολοένα και μεγαλύτερες διαστάσεις, που επέδρασαν σημαντικά και στην οργάνωση της ίδιας της παραγωγής.

Στη γρηγορότερη συσσώρευση των κερδών έπαιξαν ακόμη σημαντικό ρόλο διάφορες ρυθμίσεις που έγιναν από τις Κυβερνήσεις των χωρών αυτών δημιουργώντας μονοπωλιακές συνθήκες και επωφελείς όρους για την εμπορευματική τάξη, που έκανε όλο και περισσότερο αισθητή την παρουσία της στην οικονομική ζωή. Μεταξύ του δέκατου πέμπτου και δέκατου όγδοου αιώνα άρχισαν να εμφανίζονται στον ευρωπαϊκό χώρο ένας μεγάλος αριθμός συγγραφέων πάνω στα οικονομικά ζητήματα. Οι απόψεις των οικονομολόγων αυτών, αντανakλούσαν τις σημαντικές μεταβολές που λάμβαναν χώρα στην οικονομική ζωή και εξέφραζαν ιδιαίτερα τη θεώρηση της νέας ανερχόμενης τάξης που δημιούργησε η επανάσταση του εμπορίου και γι' αυτό ονομάστηκαν εμποροκράτες. Οι αντιλήψεις τους δεν είναι συστηματοποιημένες ώστε να καταλήγουν σε ένα σύστημα ή μια θεωρία, αλλά είναι διασκορπισμένες και μας βοηθούν όμως να κατανοήσουμε περισσότερο την εξεταζόμενη ιστορική περίοδο. Κεντρική ιδέα των εμποροκρατικών αντιλήψεων και της προβληματικής τους για την προέλευση και συσσώρευση του πλούτου που μοιάζει με τις λαϊκές αντιλήψεις, είναι ότι ο πλούτος αποτελείται αποκλειστικά από χρήμα ή από πολύτιμα μέταλλα τα οποία μπορούν άμεσα να μετατραπούν σε χρήμα. Είναι προφανές ότι ο πλούτος δημιουργείται στο εμπόριο, στην ανταλλαγή των εμπορευμάτων και συγκεκριμένα από την πώληση των εμπορευμάτων πάνω απ' την αξία τους. Η δημιουργία νέου πλούτου, το πλεόνασμα που πραγματοποιείται από την πώληση πάνω από την αξία, είναι επομένως σχετικό διότι πραγματοποιείται σε βάρος κάποιου άλλου, του αγοραστή, τον οποίο φτωχαίνει κατά το ποσό αυτό.

Αποτελεί δηλαδή απλή ανακατανομή του πλούτου. Όπως σημειώνει ένας από τους σημαντικότερους εκπροσώπους των εμποροκρατικών αντιλήψεων και σχεδόν στο τέλος της εμπορευματικής περιόδου ο Sir James Steuart υπάρχει το θετικό κέρδος και το σχετικό κέρδος. Το θετικό κέρδος που δεν προκαλεί ζημία σε κανέναν "...πηγάει από μια αύξηση της εργασίας της βιομηχανίας ή της επιδεξιότητας και έχει σαν αποτέλεσμα να αυξάνει τον κοινωνικό πλούτο...".¹

Σχετικό κέρδος σημαίνει πως υπάρχει ζημία για κάποιον. Το κέρδος αυτό δείχνει ότι υπάρχει μια διακύμανση στην ισορροπία του πλούτου ανάμεσα σ'αυτούς που τον κατέχουν, δεν περικλείει όμως μια αύξηση του συνολικού ποσού. "Στην τιμή των εμπορευμάτων βλέπω να υπάρχουν δύο πράγματα εντελώς διαφορετικά μεταξύ τους. Την πραγματική αξία των εμπορευμάτων και το κέρδος από εκποίηση".²

Το κέρδος από εκποίηση, προέρχεται από το γεγονός ότι η τιμή που πετυχαίνει ο πωλητής, είναι πάνω από την αξία και γίνεται σε βάρος του αγοραστή, δηλαδή του πλούτου της άλλης πλευράς, γι'αυτό είναι σχετικό.

Η τιμή του προϊόντος δεν μπορεί να είναι χαμηλότερη από τα μέρη που αποτελούν την αξία του προϊόντος. Το κόστος για την συντήρηση της εργασίας, τα εργαλεία που χρησιμοποιεί και τα υλικά που απαιτούνται. "Κάθε τι που ξεπερνά το άθροισμα αυτό αποτελεί το κέρδος του εργοστασιάρχη. Το κέρδος αυτό θα είναι ανάλογο με τη ζήτηση και γι'αυτό θα κυμαίνεται ανάλογα με τις περιστάσεις".³ Επομένως αν τα εμπορεύματα πουλιούνταν στην αξία τους δεν θα υπήρχε κέρδος.

Τα ίδια ισχύουν και για τη χώρα σαν σύνολο στις συναλλαγές της με άλλες χώρες. Οι συναλλαγές που περιλαμβάνουν τόσο αγαθά, όσο και άδηλους πόρους, δηλαδή το σημερινό ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών, πρέπει να οδηγούν σε πλεόνασμα για τη χώρα. Το πλεόνασμα αυτό καλύπτεται με εισροή πολυτίμων μετάλλων όπως χρυσού στη χώρα, που αποτελεί διεθνώς αποδεκτό νόμισμα και έτσι αυξάνεται ο πλούτος της χώρας. Η αύξηση αυτή είναι πάλι σχετική γιατί προκαλείται σε βάρος μιας άλλης χώρας. Η εισροή χρυσού και πολυτίμων μετάλλων πλουτίζει τη χώρα, ενώ αντίθετα η εκροή που προκαλείται από ένα αρνητικό ισοζύγιο οδηγεί σε μείωση του πλούτου. Μια χώρα που είναι φτωχή σε πολύτιμα μέταλλα ο μόνος τρόπος που μπορεί να πλουτίσει είναι το εξωτερικό εμπόριο, το οποίο τελικά αποτελεί έναν ανταγωνισμό μεταξύ των διαφόρων χωρών για να θέσουν υπό την κατοχή τους όσο το δυνατόν μεγαλύτερο μέρος από τα υπάρχοντα αποθέματα πολυτίμων μετάλλων. Το περίσσειμα είτε σε ευγενές μέταλλο είτε σε εμπόρευμα που μπορεί να πουληθεί σε άλλες χώρες, προέρχεται μόνο από το εξωτερικό εμπόριο και αποτελεί ένα καθαρό και σίγουρο κέρδος ενώ με το εσωτερικό εμπόριο το έθνος δεν γίνεται σε τίποτε πλουσιότερο.

Απέναντι σ'αυτές τις κυρίαρχες αντιλήψεις και συμπεράσματα των εμποροκρατών, πολλοί μεταγενέστεροι μελετητές έθεταν συχνά το ερώτημα κατά πόσο πράγματι οι εμποροκράτες ταύτιζαν το χρήμα με το κεφάλαιο ή το πολύτιμο μέταλλο με

1. Κ. Μαρξ: "Θεωρίες της υπεραξίας" Μέρος Α' σελ. 7.

2. Κ. Μαρξ: "Θεωρίες της υπεραξίας" Μέρος Α' σελ. 7.

3. Κ. Μαρξ: "Θεωρίες της υπεραξίας" Μέρος Α' σελ. 11.

τον πλούτο. Ο ίδιος ο Σμιθ αναφερόμενος στον Thomas Mun και τον John Locke υποστηρίζει πως οι τελευταίοι δεν θεωρούν σαν πλούτο μιας χώρας μόνον τον χρυσό και το ασήμι της, αλλά ακόμη τη γη και τα σπίτια της, και των διαφόρων ειδών αγαθά για κατανάλωση. Στην πορεία όμως της συλλογιστικής τους η γη και τα σπίτια φαίνεται να ξεφεύγουν από τη μνήμη τους και η κατεύθυνση της επιχειρηματολογίας τους προϋποθέτει πως ο πλούτος αποτελείται από χρυσό και ασήμι.

Ακόμη ο Μαρξ στις "θεωρίες της Υπεραξίας" σχετικά με τις αντιλήψεις των εμποροκρατών για τον πλούτο αναφέρει πως "...αυτούς τους εμποροκράτες δεν πρέπει να τους φανταζόμαστε τόσο κουτούς όπως τους παρουσιάζουν οι κατοπινοί αγοραίοι οπαδοί του ελεύθερου εμπορίου"¹ και παραθέτει ένα εκτεταμένο απόσπασμα από το έργο του Ντ'Αβεναντ: "Discourses on the public revenue and on the trade of England" London 1698, ο οποίος μεταξύ άλλων υποστηρίζει πως "Ο χρυσός και το ασήμι είναι πράγματι το μέτρο του εμπορίου, όμως η πηγή και η αρχή του είναι σε όλα τα έθνη το φυσικό ή τεχνητό προϊόν της χώρας, δηλαδή αυτό που παράγουν η γη της ή η εργασία και η βιομηχανία τους. Και αυτό είναι τόσο αληθινό ώστε όταν ένα έθνος από οποιαδήποτε περιστατικά μπορεί να χάσει όλα τα χρήματά του, αν ο λαός είναι αριθμητικά μεγάλος, εργατικός, επιτήδειος στο εμπόριο, επιδέξιος στη ναυτιλία, αν είναι εφοδιασμένος με καλά λιμάνια, με γη γόνιμη για διάφορα είδη, ένας τέτοιος λαός θα έχει το εμπόριό του και σύντομα θα έχει ασήμι και χρυσάφι. Ετσι που ο πραγματικός και αποτελεσματικός πλούτος μιας χώρας είναι το εγχώριο προϊόν". "Με τον πλούτο εννοούμε αυτό που εξασφαλίζει την αφθονία, την ευημερία και την ασφάλεια του ηγεμόνα και τη μεγάλη μάζα του λαού του. Θησαυρός είναι επίσης αυτό που έναντι χρυσού και αργύρου έχει μετατραπεί σε κτίρια και γαιοβελτιώσεις για τη χρήση του ανθρώπου, καθώς και άλλα πράγματα που μπορούν να ανταλλαχθούν με τα μέταλλα αυτά, όπως π.χ. οι καρποί της γης, τα βιομηχανικά εμπορεύματα, ή τα ξένα εμπορεύματα και τα εμπορικά πλοία... Μπορούν ακόμη και βλαβερά αγαθά να θεωρηθούν σαν πλούτος ενός έθνους όταν είναι ανταλλάξιμα, παρ'όλο που δεν έχουν ανταλλαχθεί με χρυσό και ασήμι και δεν τα θεωρούμε αυτά μόνο πλούτο στις αμοιβαίες σχέσεις του ενός ατόμου με τα άλλα άτομα, αλλά στις σχέσεις ανάμεσα σε μια και σε μια άλλη χώρα".²

Οι σημαντικότεροι από τους εκπροσώπους της εμποροκρατικής περιόδου και πρωτοπόροι στην ανάπτυξη της οικονομικής σκέψης, μπορεί να τονίζουν και να εξέφραζαν τις αντιλήψεις της νεοανερχόμενης μεσαίας εμπορικής τάξης, η οποία αργότερα εξελίχθηκε σε καπιταλιστική ελέγχοντας πλέον την ίδια την παραγωγή όπου λάβαινε χώρα η συσσώρευση του κεφαλαίου. Οι διαστάσεις της θεωρητικής τους όμως ανάλυσης, προχωρούσαν πολύ περισσότερο και έθεταν σωστά ή προσέγγιζαν πολλά σημεία τα οποία αποτέλεσαν για τους κατοπινούς οικονομικούς στοχαστές σημείο αφετηρίας και βασικό υπόβαθρο στο έργο τους, παρ'όλο που βρισκόταν πολλές φορές σε διάφορες συγχύσεις και αντιφάσεις. Ετσι σαν παράδειγμα, ακόμα και το απ'όλους επιδιωκόμενο πλεόνασμα στο εξωτερικό εμπόριο σύμφωνα με τον Thomas Mun σε έργα του το 1630 με την αρχή του "να

1. Στο ίδιο σελ. 177.

2. Στο ίδιο σελ. 177.

πουλάς ακριβότερα και να αγοράζεις φθηνότερα", δεν μπορεί να έχει μεγάλη διάρκεια διότι η εισροή πολυτίμων μετάλλων θα αυξήσει τις τιμές και θα επιφέρει μείωση ή εξαφάνιση στο πλεόνασμα. Τόσο ο Mun όσο και ο Locke διατύπωσαν ένα μηχανισμό ισορροπίας μεταξύ των διαφόρων οικονομιών που επέρχεται με την ροή του χρυσού και τις αντίστοιχες μεταβολές στις τιμές. Οι μερκαντιλιστές παρ'όλο που δεν αγνοούσαν τη σημασία της παραγωγής και του προϊόντος στην οικονομία, δεν είχαν φθάσει ακόμα να εξηγήσουν τη γέννηση του πλεονάσματος στη σφαίρα της παραγωγής, όπου στράφηκε το κύριο βάρος της νεοαερχόμενης αστικής τάξης, και είναι έργο των κατοπινών στοχαστών με πρώτους τη σχολή των Φυσιοκρατών.

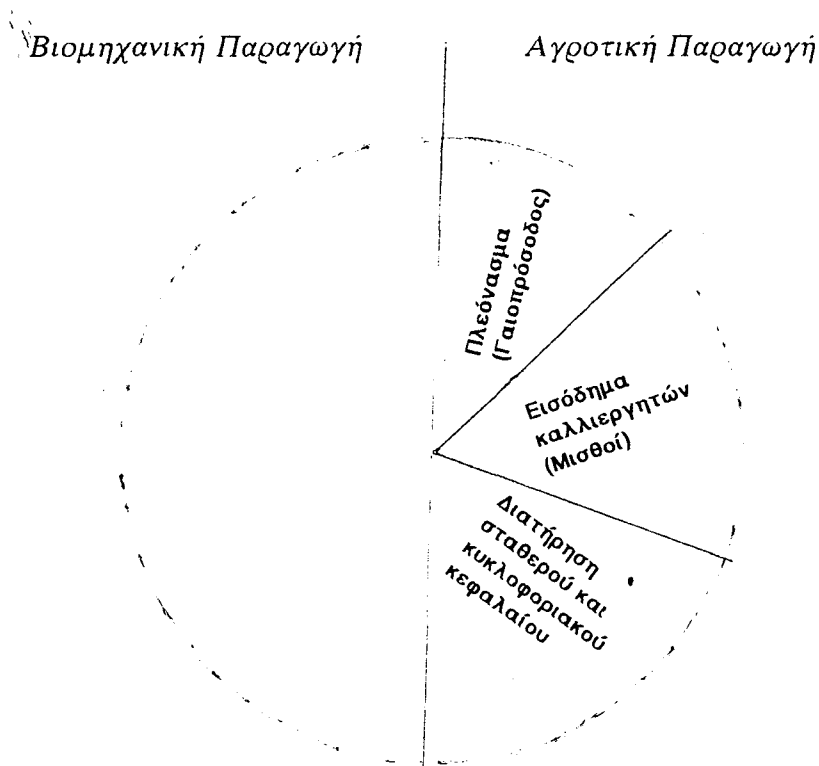
5.2.α Το πλεόνασμα στους Φυσιοκράτες

Η παραγωγή και η αναπαραγωγή του οικονομικού πλεονάσματος, αποτελεί για τους φυσιοκράτες¹ το επίκεντρο της προσοχής, και της ανάλυσης του θεωρητικού συστήματος που επεξεργάστηκαν. Στο σημείο αυτό η μεγάλη τους συμβολή στην εξέλιξη της οικονομικής σκέψης συνίσταται στο γεγονός ότι θεωρούν την παραγωγή του πλεονάσματος πως λαμβάνει χώρα στη σφαίρα της παραγωγής και όχι στη σφαίρα της ανταλλαγής όπως υποστήριζαν οι εμποροκράτες. Το μόνο καθαρό προϊόν (produit net) που παράγεται σύμφωνα μ'αυτούς στη γεωργία και είναι η απόδοση της γης, αποτελεί δώρον της φύσης στον άνθρωπο, επειδή προσφέρεται χωρίς να απαιτεί κάποιο κόστος, δεδομένου οι η φύση είναι η πηγή όλων των υλικών αγαθών που παράγονται στην κοινωνία. Υπάρχουν καθορισμένοι νόμοι και κανόνες που διέπουν τον τρόπο με τον οποίο μια κοινωνία παράγει το συνολικό προϊόν της. Η γνώση και η συμμόρφωση μ'αυτούς τους νόμους θα έχει σαν αποτέλεσμα την αύξηση του κοινωνικού προϊόντος, ενώ αντίθεση μ'αυτούς θα έχει αντίθετα αποτελέσματα. Το οικονομικό πλεόνασμα αποτελεί για τους φυσιοκράτες μια υλική και φυσική έννοια. Επειδή παράγεται μόνον στη γεωργία είναι ένα φυσικό μέγεθος (physical surplus) ομογενές, ορατό και συγκεκριμένο ποσοτικά. Σαν μέγεθος ορίζεται το μέρος εκείνο της συνολικής γεωργικής παραγωγής που απομένει αν αφαιρέσουμε α) τις ανάγκες για κατανάλωση αυτών που εργάζονται στη γεωργία και παράγουν τη συνολική παραγωγή και β) τις δαπάνες για τη διατήρηση του σταθερού και κυκλοφοριακού κεφαλαίου που απαιτείται. Σε ότι αφορά την πρώτη κατηγορία, δηλαδή την κατανάλωση των εργαζομένων στη γεωργία αυτή καθορίζεται από τον μισθό τους που βρίσκεται στο όριο διαβίωσης, που είναι στο επίπεδο των απολύτως απαραίτητων μέσων για την αναπαραγωγή της εργατικής των δύναμης. Το επίπεδο αυτό θεωρείται σταθερό και δοσμένο διαχρονικά, χωρίς να εξαρτάται από άλλους παράγοντες όπως οι κοινωνικές συνθήκες. Η δεύτερη κατηγορία αφορά ζώα ή εργαλεία και σπόρους που χρειάζονται για την παραγωγή του γεωργικού προϊόντος. Η κοινωνία σύμφωνα με τους φυσιοκράτες είναι χωρισμένη σε τρεις τάξεις. Η πρώτη τάξη είναι η ιδιοκτήτρια τάξη στην οποία ανήκει σχεδόν όλη η γεωργική γη. Η τάξη αυτή αποτελείται από ιδιώτες γαιοκτήμονες και από διάφορους οργανισμούς όπως η εκκλησία, το Κράτος κλπ. που είναι ιδιοκτήτες γης. Η τάξη αυτή ενοικιάζει τη

1. P. Samuelson (1982) p. 49.

γη που κατέχει στη δεύτερη τάξη, των καλλιεργητών οι οποίοι αξιοποιούν το κεφάλαιο που έχουν σε εργαλεία, ζώα κλπ. και παράγουν το γεωργικό προϊόν είτε εργαζόμενοι μόνον οι ίδιοι, είτε αγοράζοντας την αναγκαία εργατική δύναμη. Η δεύτερη τάξη θεωρείται παραγωγική γιατί παράγει κάτι περισσότερο απ'αυτό που καταναλώνει για την συντήρησή της, έστω και αν αυτό είναι δώρον της φύσης. Ολοι οι άλλοι που εργάζονται έξω από την γεωργία θεωρούνται μη παραγωγικοί και χαρακτηρίζονται με τον όρο στείροι. Η ιδιοκτήτρια τάξη παίζει σημαντικό ρόλο στη λειτουργία του παραγωγικού συστήματος και η σπουδαιότητά της έγκειται στο γεγονός ότι ιδιοποιείται το πλεόνασμα, η κυκλοφορία του οποίου είναι βασικός όρος για την αναπαραγωγή του συστήματος. το πλεόνασμα περιέρχεται σ'αυτούς σαν οφειλή ενοικίου από τους αγρότες και είναι η γαιοπρόσοδος. Στη συνέχεια οι γαιοκτήμονες αφού κρατήσουν για τις ανάγκες της δικής τους κατανάλωσης ένα μέρος, το υπόλοιπο ανταλλάσσουν με βιομηχανικά καταναλωτικά αγαθά. Οτι απομένει μετά την αφαίρεση της γαιοπρόσόδου, δηλαδή του πλεονάσματος, από τη συνολική γεωργική παραγωγή θα διατεθεί για την αντικατάσταση του δαπανηθέντος παγίου και κυκλοφοριακού κεφαλαίου και το υπόλοιπο για την πληρωμή των μισθών αυτών που απασχολήθηκαν. Στους μισθούς αυτούς περιλαμβάνονται οι αμοιβές της μισθωτής εργασίας και αυτές των καλλιεργητών που κατέχουν μέσα καλλιέργειας. Ένα μέρος από τις αμοιβές των τελευταίων θα μπορούσε να θεωρηθεί κέρδος, αλλά οι φυσιοκράτες το θεωρούν σαν μισθό για την χρησιμοποίηση της επιχειρηματικότητας.

Πρέπει να σημειωθεί, πως η φυσιοκρατική αντίληψη για το οικονομικό πλεόνασμα και το θεωρητικό της οικοδόμημα που στηρίχθηκε σ'αυτή, αποτέλεσε σημαντική συμβολή στην κατοπινή εξέλιξη της θεωρίας για την εξήγηση του πλεονάσματος και την Μαρξιστική θεωρία της υπεραξίας. Σχηματική παρουσίαση του πλεονάσματος όπως οριοθετήθηκε από τους Φυσιοκράτες δίνεται στο παρακάτω σχήμα.

Όπως θα δούμε στη συνέχεια το συνολικό προϊόν της οικονομίας και ο πλούτος της χώρας δεν προέρχεται μόνον από τη γεωργία αλλά και τον δευτερογενή και τον τριτογενή τομέα, όπως ακόμη και η εξέλιξη της οικονομικής σκέψης μετά τους Φυσιοκράτες κατέδειξε. Η συμβολή τους όμως στο σημείο αυτό, που αναλύει σωστά την προέλευση και τη λειτουργία του γεωργικού πλεονάσματος στην οικονομία, δεν παύει να αποτελεί σταθμό και σημαντικό βοηθητικό εργαλείο για την σωστή ανάλυση απ'τους μετέπειτα στοχαστές. Θα μπορούσε ακόμη κανείς να θεωρήσει, πως εμπειρικά τουλάχιστον, η ανάλυση των Φυσιοκρατών καλύπτει για την εποχή εκείνη σχεδόν το σύνολο της οικονομίας, ιδιαίτερα της χώρας τους όπου, το μέγιστο ποσοστό του εθνικού προϊόντος αποτελούσε η αγροτική παραγωγή. Οι αντιλήψεις τους επηρεάζονταν και ήταν μάλλον έκφραση αυτής της πραγματικότητας. Σημαντική επίσης θα πρέπει να θεωρηθεί η έμφαση των φυσιοκρατών, στην αντίθεση μεταξύ παραγωγικού και μη παραγωγικού (rentier) κεφαλαίου, που δημιουργεί στείρα χρηματικά εισοδήματα, όπως τα τοκοφόρα εισοδήματα απ'τα κρατικά δάνεια.

Τέλος, όπως θα δούμε στη συνέχεια, μια περισσότερο λεπτομερής και μαθηματικά διατυπωμένη παρουσίαση της παραγωγής και διάθεσης του πλεονάσματος σύμφωνα με τη φυσιοκρατική αντίληψη, καθώς και τις επιπτώσεις στη λειτουργία της οικονομίας, ακολουθεί το περίφημο Tableau Economique του πλέον γνωστού εκπροσώπου της Φυσιοκρατικής Σχολής του Francois Quesnay.

5.2.β Το Tableau Economique του Κεναί

Στη φυσιοκρατική αντίληψη και θεώρηση για την οικονομία και την κοινωνία, που αναπτύχθηκε και εκφράσθηκε από τους διάφορους εκπροσώπους της Σχολής αυτής, το Tableau Economique του Κεναί κατέχει κεντρική θέση και σημασία. Η προσπάθεια του Κεναί για συστηματοποίηση και αριθμητική διατύπωση της φυσιοκρατικής θεωρίας σε έναν πίνακα, αποτελεί ένα από τα πιο σημαντικά επιτεύγματα στην ιστορία της οικονομικής σκέψης. Ο Σμιθ εκφράζεται μετριοφρόνα για το σύνολο της Φυσιοκρατικής Σχολής και ειρωνικά για τις υπερβολικές θέσεις του Μαρκήσιου Μιραμπώ, που αναφέρονται στο Tableau, ενώ για τον Μαρξ που απετέλεσε σημαντικό ερέθισμα στις αναλυτικές εργασίες του για τα συστήματα της απλής και της διευρυνόμενης αναπαραγωγής, η διατύπωση του Tableau, όπως λέει: "...στο δεύτερο τρίτο του 18ου αιώνα, στην παιδική περίοδο της πολιτικής οικονομίας - ήταν μια στον ανώτατο βαθμό μεγαλοφυής ιδέα, αναμφισβήτητη η πιο μεγάλη που οφείλουμε ως τώρα στην πολιτική οικονομία"¹, ενώ για τον Schumpeter² ο Κεναί υπήρξε ένας από τους τέσσερις μεγάλους οικονομολόγους όλων των εποχών. Ακόμη μπορεί να θεωρηθεί πως οι σύγχρονες εργασίες πάνω στους εθνικούς λογαριασμούς, στην αλληλεξάρτηση μεταξύ των διαφόρων τομέων της οικονομίας και των ποσοτικών συστημάτων,

1. Κ. Μαρξ: "Θεωρίες για την υπεραξία" Μέρος Α' σελ. 380.

2. P. Samuelson: Quesnay's Tableau Economique..., p. 45.

αποτελούν συνέχεια του πίνακα του Κεναί. Κατά τον V. Leontief¹ το σύστημα εισροών-εκροών που κατασκεύασε για την Αμερικανική οικονομία το 1941 ακολούθησε τον πίνακα του Κεναί. Όπως και για τους άλλους οικονομολόγους της εποχής του, τα αίτια που προκαλούν την οικονομική άνθηση μιας χώρας αποτελούν το κέντρο της έρευνας και του προβληματισμού του Κεναί.

Ο ίδιος πίστευε πως υπάρχει μια στενή σχέση μεταξύ συνολικού πληθυσμού και παραγωγής μιας χώρας και πως το 1758 ο πληθυσμός της Γαλλίας μειώθηκε στα 16 εκατ., ενώ ήθελε να δείξει πως η χώρα μπορούσε να συντηρήσει περίπου διπλάσιο αριθμό, κάτι που ως ένα βαθμό γινόταν περίπου εκατό χρόνια πριν.

Με τον πίνακα που διατύπωσε δημιουργούσε το εργαλείο που θα εξηγούσε αφενός μεν τη μείωση της παραγωγής του πληθυσμού και του πλούτου της χώρας και αφετέρου θα ανακάλυπτε τον τρόπο με τον οποίο η τάση αυτή θα μπορούσε να αναστραφεί.

Οι βασικές υποθέσεις και συμπεράσματα που διέπουν τις θέσεις της Φυσιοκρατικής Σχολής αποτελούν όπως είναι επόμενο τη βάση του πίνακα του Κεναί. Η πρώτη βασική υπόθεση είναι πως μόνον η γεωργία παράγει πλεόνασμα και αυτό ισούται με το συνολικό προϊόν της γεωργίας μείον το κόστος για την παραγωγή του, που αποτελείται από το σταθερό και κυκλοφοριακό κεφάλαιο που αναλώθηκε στη δοσμένη περίοδο και τις αμοιβές αυτών που εργάζονται στη γεωργία.

Όπως φαίνεται από στοιχεία που παραθέτει ο Κεναί για τους μισθούς των εργαζομένων τόσο στη γεωργία όσο και στους άλλους τομείς στο έργο του "Philosophie rurale" Κεφ. 7 υπάρχουν σημαντικές αποκλίσεις στο εισόδημα των εργατών σε σχέση με αυτό των επιχειρηματιών που εργάζονται μεν αλλά διαθέτουν συγχρόνως και κεφάλαιο. Η διαφορά αυτή αποτελεί ένα κανονικό επιχειρηματικό κέρδος. Επομένως στις αμοιβές των καλλιεργητών που περιλαμβάνονται στο κόστος παραγωγής της γεωργικής παραγωγής υπάρχει και το επιχειρηματικό κέρδος όπως και στο κόστος παραγωγής των βιομηχανικών προϊόντων. Η έννοια του κέρδους όμως είναι εντελώς διαφορετική με τη σημερινή έννοια του καθ'εαυτού ή καθαρού κέρδους.²

Πέρα από το κόστος και τον τόκο του κεφαλαίου που ο Μιραμπώ θεωρεί σαν έντιμο κέρδος, ο επιχειρηματίας μπορεί στη διάρκεια ενοικίασης της γης να εισπράξει καθαρά κέρδη π.χ. λόγω αύξησης της τιμής του προϊόντος. Τα κέρδη όμως αυτά αποκρυσταλλώνονται στη νέα γαιοπρόσοδο όταν πρόκειται να ανανεωθεί. Γενικά οι φυσιοκράτες αρνούνταν την ύπαρξη κέρδους, και οι διαφορές που προκύπτουν στα εισοδήματα μεταξύ μισθωτών εργατών και επιχειρηματιών, τόσο στο γεωργικό όσο και στο βιομηχανικό τομέα, αναφέρονται σαν αμοιβές της επιχειρηματικότητας και των κινδύνων του κεφαλαίου, ενώ οι τόκοι του κεφαλαίου που χρησιμοποιούνται στη γεωργία σαν αποσβέσεις και ανακεφαλαιοποίηση.

Ο λόγος για τον οποίο μπορεί να υπάρξει πλεόνασμα μόνον στην γεωργία, είναι ότι οι εργάτες αμείβονται πάντα με ένα σταθερό ποσό γεωργικού προϊόντος, και σε μια ελαστική προσφορά πληθυσμού και εργατικών χεριών αυτό δεν μπορεί να

1. "V. Leontief: The structure of American economy" 1942, p.9.

2. R. Meek (1960) p. 330.

μεταβληθεί.

Κάθε αύξηση της παραγωγής που οφείλεται σε αύξηση της αποτελεσματικότητας, αυξάνει στην αρχή το εισόδημα των καλλιεργητών και στη συνέχεια αυξάνεται η γαιοπρόσοδος, δηλαδή το ενοίκιο της γης προς τους γαιοκτήμονες μετά από κάποια αναπροσαρμογή που γίνεται με χρονική υστέρηση και έτσι οι καλλιεργητές έχουν όφελος προσωρινό τουλάχιστον για βελτίωση των καλλιεργητικών μεθόδων. Στην περίπτωση της βιομηχανίας είναι ο ανταγωνισμός που δεν επιτρέπει την δημιουργία πλεονάσματος, γιατί εξισώνει την αξία της παραγωγής με το κόστος, στο οποίο περιλαμβάνεται όπως είπαμε πριν και κάποιο κανονικό κέρδος.¹

Η μη δημιουργία πλεονάσματος αποτελεί τον ένα λόγο για τον οποίο οι απασχολούμενοι στη βιομηχανία και τις άλλες δραστηριότητες είναι μη παραγωγικοί και "στείοι", ενώ ο δεύτερος λόγος είναι το γεγονός ότι οι δραστηριότητες αυτές εξαρτώνται αποκλειστικά από τη γεωργία, τόσο για την ύπαρξη ζήτησης για τα προϊόντα τους -που εξαρτώνται από το μέγεθος και τον τρόπο δαπάνης του πλεονάσματος- όσο και για τις πρώτες ύλες που προέρχονται από τη γεωργία. Αντίθετα η γεωργία δεν εξαρτάται με κανένα τρόπο από τους άλλους τομείς.

Ιδιαίτερη βαρύτητα δίνει ο Κεναί στην τεχνική που χρησιμοποιείται στην γεωργία. Από το επίπεδο της τεχνικής που σημαίνει μέθοδοι καλλιέργειας περισσότερο εντάσεως κεφαλαίου και άρα οι πλέον αποτελεσματικοί, εξαρτάται τελικά το συνολικό πλεόνασμα και κατά συνέπεια ολόκληρη η ανάπτυξη της οικονομίας. Διακρίνει τρεις τεχνικές παραγωγής: Καλλιέργεια της γης μόνο με γεωργική εργασία, καλλιέργεια γης χρησιμοποιώντας αλέτρι που σύρεται με βόδια και αλέτρι που σύρεται με άλογα. Η τελευταία μέθοδος είναι η πλέον αποτελεσματική και έχει τη μέγιστη απόδοση σύμφωνα με τα στοιχεία που παραθέτει. Η μέθοδος αυτή, *la grande culture*, όπως την έλεγε, χρησιμοποιείται από επιχειρηματίες καλλιεργητές, οι οποίοι έχουν το απαραίτητο κεφάλαιο. Η ύπαρξη τέτοιων καλλιεργητών είναι ο πλέον σημαντικός συντελεστής παραγωγής που καθορίζει τελικά το μέγεθος του πλεονάσματος. Έτσι το μέγεθος του συνολικού κεφαλαίου είναι το κρίσιμο μέγεθος από το οποίο εξαρτάται εκτός από τη συνολική παραγωγή και το πλεόνασμα, το επίπεδο απασχόλησης, το μέγεθος του πληθυσμού και η έκταση της καλλιεργούμενης γης. Οι δύο τελευταίοι συντελεστές παρ'όλο απαραίτητοι είναι δευτερεύουσας σημασίας σε σχέση με το κεφάλαιο και τους επιχειρηματίες καλλιεργητές, όπως υποστηρίζει ο Κεναί. Είναι μόνο με τη βοήθεια του κεφαλαίου που ένα αγροτικό κράτος μπορεί να πλουτίσει ακόμα περισσότερο. Η αφθονία κεφαλαίου συμβάλλει περισσότερο από την αφθονία ανθρώπων στην αύξηση του κεφαλαίου. Συγχρόνως όμως η αύξηση του κεφαλαίου αυξάνει τον αριθμό των ανθρώπων σε αμειβόμενες απασχολήσεις. Γι'αυτό το λόγο, είναι ότι για μέσου της αύξησης του κεφαλαίου ένα έθνος μπορεί να επιτύχει τη μεγαλύτερη απόδοση σε κεφάλαιο, πληθυσμό και δύναμη. Θα ήταν μάταιο να προσπαθεί να αυξήσει τον αριθμό των ανθρώπων χωρίς πριν να επιδιώξει να αυξήσει το κεφάλαιο.

Τέλος μια ακόμη βασική υπόθεση για τη λειτουργία του πίνακα του Κεναί είναι το γεγονός ότι ολόκληρο το ενοίκιο από την ιδιοκτησία της γης που εισπράττεται

1. W. Eltis: 1975 p. 178.

από τους ιδιώτες γαιοκτήμονες και τους άλλους οργανισμούς της φεουδαρχικής κοινωνίας (κράτος, εκκλησία κλπ.) δαπανάται ολόκληρο για γεωργική και βιομηχανική παραγωγή, σε ίση αναλογία για κάθε κατεύθυνση και οριακή ροπή προς κατανάλωση είναι η ίδια στον κάθε τομέα. Από τη δαπάνη ολόκληρου του πλεονάσματος καθορίζεται τελικά το συνολικό μέγεθος της εμπορεύσιμης γεωργικής και βιομηχανικής παραγωγής, όπως θα δούμε στην περιγραφή που δίνεται στη συνέχεια.

Το Tableau περιγράφει μια στατική ισορροπία σε μια κλειστή οικονομία, όπου οι αγρότες και οι παραγωγοί των βιομηχανικών προϊόντων, αρχίζουν την παραγωγή στην αρχή του έτους με ένα δοσμένο κεφάλαιο και στο τέλος του έτους βρίσκονται πάλι στο ίδιο κεφάλαιο, δηλαδή η καθαρή επένδυση είναι μηδέν και το εθνικό προϊόν αναπαράγεται κάθε χρόνο χωρίς αύξηση ή μείωση. Ο βασικός πίνακας του Κενάι που παρουσιάζεται στις πρώτες εκδόσεις των ετών 1758-59 ξεκινά σαν βάση με ετήσιο γεωργικό κεφάλαιο 400 λίβρες στην πρώτη έκδοση και 600 λίβρες στη δεύτερη, 1050 το πρώτο Tableau του "L'ami des Hommes" όπου οι φόροι περιλαμβάνονται στην πρόσοδο και 2000 στην Philosophie Rurale" και στο "Analyse", που παράγουν ένα καθαρό πλεόνασμα 100% με πολλαπλασιαστή δαπανών ίσο με 2.

Οποια όμως βάση και αν χρησιμοποιηθεί, η λειτουργία, οι βασικές υποθέσεις και τα αποτελέσματα δεν αλλάζει.

<u>Παραγωγική τάξη</u>	<u>Τάξη των ιδιοκτητών</u>	<u>Στείρα τάξη</u>
Παραγωγική Δαπάνη στη Γεωργία	Δαπάνη της γαιοπροσόδου (καθαρό εισόδημα)	Στείρα δαπάνη στη βιομηχανία κλπ.
<u>Ετήσιες προκαταβολές</u>	<u>Ετήσια πρόσδοδος</u>	<u>Ετήσιες προκαταβολές</u>
που απαιτούνται για να παράγουν εισόδημα 1000 λιβρών		για την παραγωγή της στείρας δαπάνης
είναι :		<u>Εργασία κλπ.</u>
1000 παράγουν καθαρό προϊόν	1000	500
<u>Προϊόντα</u>		
500	500	500
αναπαράγει καθαρό		
250	250	250
αναπαράγει καθαρό		
125	125	125
αναπαράγει καθαρό		
62	62	62
αναπαράγει καθαρό		
31	31	31
αναπαράγει καθαρό		
15	15	15
αναπαράγει καθαρό		
7	7	7
αναπαράγει καθαρό		
3	3	3
αναπαράγει καθαρό		
1	1	1
αναπαράγει καθαρό		
κλπ.	κλπ.	
1.000	1.000	1.000

Στην αρχή του έτους βρίσκονται στα χέρια των καλλιεργητών εισροές για την παραγωγή, και σαν τέτοια θεωρούνται είδη διατροφής που παράγονται στη γεωργία αξίας 1.000 λίβρες σε χρήμα που πληρώνεται στους γαιοκτήμονες για ενοίκιο της γης τους. Αυτοί με βάση τις προηγούμενες υποθέσεις δαπανούν ολόκληρο το ποσό για αγορά σε ίση αναλογία για προϊόντα του γεωργικού τομέα, δηλαδή 500 £. για τρόφιμα και 500 £. για βιομηχανικά προϊόντα. Κατά τον ίδιο τρόπο και αναλογία οι δύο τομείς γεωργικός και βιομηχανικός δαπανούν μέρος από το ποσό που λαμβάνουν για αντίστοιχα γεωργικά και βιομηχανικά προϊόντα, δηλαδή 250 και 250 αντίστοιχα και ούτω καθεξής.

Οι καλλιεργητές το ποσό που λαμβάνουν σε χρήμα το χρησιμοποιούν για να αναπαράγουν την ποσότητα σε τρόφιμα που έδωσαν στους γαιοκτήμονες, ή θα παράγουν αν δεν την έχουν. Γι' αυτούς το χρήμα είναι κεφάλαιο που πρέπει να αξιοποιηθεί και να παράγει κεφάλαιο αντίστοιχο μ' αυτό που τώρα έγινε κατανάλωση για τους γαιοκτήμονες. Αφού παράγουν προϊόν ίσο με 500 λίβρες, δαπανούν το μισό μέρος των χρημάτων που έλαβαν για την παραγωγή του προϊόντος σε τρόφιμα και το άλλο μισό σε βιομηχανικά προϊόντα. Το ίδιο κάνουν και οι εργαζόμενοι στον στείρο τομέα τη βιομηχανία. Παράγουν προϊόντα 500 λίβρ. για τους γαιοκτήμονες και για να γίνει αυτό χρειάζονται τρόφιμα και βιομηχανικά προϊόντα 250 λιβρ. και 250 λιβρ. αντίστοιχα. Στο σημείο αυτό και οι δύο τομείς λαβαίνουν σε χρήμα αυτό που ξοδεύουν και έχουν ανταλλάξει ίσες ποσότητες προϊόντων.

Στο τέλος ο στείρος τομέας έχει παράγει προϊόν αξίας 1000 λιβρών, ενώ διαθέτει βιομηχανικά προϊόντα αξίας 500 λιβρών για την επόμενη περίοδο, ενώ κατανάλωσε αγροτικά προϊόντα αξίας 500 λιβρών -για την παραγωγή των παραπάνω βιομηχανικών προϊόντων αξίας 1000 λιβρών- που αντήλλαξε με ίσης αξίας βιομηχανικά, δηλαδή η δαπάνη με πολλαπλασιαστή 2 δημιουργεί στον τομέα αυτόν προϊόν ίσον με 1000 που το μισό καταναλώθηκε για την παραγωγή του. Δηλαδή ο στείρος τομέας παράγει προϊόν ίσον με την αξία που καταναλώνει. Ελαβε 500 σε γεωργικά προϊόντα και 500 σε χρήματα, έδωσε 500 σε βιομηχανικά προϊόντα για αναπαραγωγή στους αγρότες και 500 σαν βιομηχανικά προϊόντα στους γαιοκτήμονες για κατανάλωση και βρίσκεται στην αρχή με 500 λίβρες χρήμα στο χέρι ή στο τέλος με βιομηχανικά προϊόντα 500 λιβρών. Ο παραγωγικός τομέας έχει παράγει 2.000 προϊόν το διπλάσιο απ' αυτό που είχε. 500 λίβρες το έδωσε για να ανταλλάξει με βιομηχανικά προϊόντα και 500 λίβρες για την κατανάλωση του ίδιου του τομέα. Ομως από τις 2.000 λίβρες προϊόν που παράχθηκε οι 1.000 ανήκουν στον καλλιεργητή που παραμένει με το ίδιο κεφάλαιο σε τρόφιμα και 1.000 λίβρες σε χρήμα. Η διαδικασία κατόπιν συνεχίζεται εφόσον το σύστημα λειτουργεί με τις ίδιες προϋποθέσεις.

Η διαδικασία αυτή μπορεί να συνεχίζεται διαρκώς εάν δεν διαταραχθεί. Κάθε χρόνο 1.000 λίβρες ετήσιες προκαταβολές με τη μορφή μέσων διατροφής και πρώτων υλών στον παραγωγικό τομέα, 1.000 λίβρες με τη μορφή χρήματος στους γαιοκτήμονες (κάθε φορά που παράγουν πληρώνουν ενοίκιο) και 500 λίβρες σε τρόφιμα και πρώτες ύλες στα χέρια του στείρου τομέα, δημιουργείται προϊόν 2.000 λιβρών σε τρόφιμα και 1.000 λιβρών σε βιομηχανικά προϊόντα.

Αποτελεί κοινή διαπίστωση πως το Tableau δεν μπορεί να δώσει μια πλήρη εικόνα όλων των δραστηριοτήτων μιας οικονομίας χωρίς πρόσθετες πληροφορίες και ερμηνείες. Οι δυσκολίες κατανόησής του είναι σημαντικές. Εκτός από ορισμένους παράγοντες που δεν περιλαμβάνονται στο Tableau όπως οι τόκοι των

καλλιεργητών, η μη ύπαρξη διεθνούς εμπορίου σε μια οικονομία όπου η ζήτηση για γεωργικά προϊόντα είναι το μισό και η προσφορά τους τα δύο τρίτα, ο τρόπος που διανέμεται το προϊόν στις διάφορες τάξεις και τέλος η αδυναμία σύγκρισης δύο οικονομιών με διαφορετικά ποσοστά εξαγωγών και βαθμού απόδοσης, της γαιοπροσόδου, η δαπάνη της οποίας καθορίζει το μέγεθος της ενεργού ζήτησης. Ιδιαίτερα ο τελευταίος αποτέλεσε αφορμή για τον Κεναί μαζί με τον Μιραμπώ, να τροποποιήσουν μια βασική υπόθεση σχετικά με το βαθμό απόδοσης προκειμένου να αυξήσουν το πεδίο εφαρμογών του Tableau. Έτσι το 1763 με την έκδοση του "Philosophie rurale" της οποίας ο αρχικός τίτλος ήταν "Grand Tableau Economique" επέτρεψαν στο βαθμό προσόδου να παίρνει οποιαδήποτε τιμή με την υπόθεση ότι κάποιο γεωργικό εισόδημα θα δαπανώνταν από τους καλλιεργητές σαν να ήταν ενοίκιο-πρόσοδος και έτσι θα είχε το ίδιο αποτέλεσμα για την κυκλοφορία στην οικονομία με ίδια ποσά που δαπανούν οι γαιοκτήμονες. Τέλος νέα τροποποίηση στο Tableau έγινε από τον Κεναί σε μια τελική έκδοση το 1766. Αυτή η εκδοχή του Tableau είναι που συγκέντρωσε την εκτίμηση και θαυμασμό του Μαρξ το οποίο εξετάζεται σε 30 σελίδες περίπου στις "Θεωρίες..." και είναι η εκδοχή που έχει μετατραπεί σε έναν πίνακα εισροών-εκροών.

Στο Tableau αυτό για πρώτη φορά περιλαμβάνεται το κόστος των τόκων που πληρώνουν οι καλλιεργητές.

Σαν ποσοστό απόδοσης τίθεται το 100% αλλά οποιοδήποτε άλλο ποσοστό μπορεί να τεθεί. Μια πρόσθετη αδυναμία που υπάρχει τόσο στις αρχικές όσο και στις τελευταίες εκδόσεις, είναι η υπόθεση πως οι βιομηχανικοί εργάτες δαπανούν όλο τους το εισόδημα μόνον σε αγροτικά προϊόντα, ενώ οι εργαζόμενοι στη γεωργία δαπανούν μέρος για γεωργικά και μέρος για βιομηχανικά προϊόντα. Το γεγονός αυτό αποτελεί μια προφανή ασυμμετρία στο σύστημα. Σύμφωνα με τον καθηγητή W. Eltis¹ ένα σημαντικό συμπέρασμα προκύπτει σύμφωνα με τις υποθέσεις του Tableau ότι η συνολική βιομηχανική παραγωγή μεταβάλλεται σε σχέση με τις αγροτικές προκαταβολές (A) και το ποσοστό απόδοσης στη γεωργία (γ). Είναι $1/2 \cdot A(1 + \gamma)$. Αυτό σημαίνει πως μια οικονομία με πολύ κερδοφόρα γεωργία θα έχει μεγαλύτερο βιομηχανικό τομέα από μια άλλη με ίσο σύνολο γεωργικών μισθών, αλλά με λιγότερο αποδοτική γη. Η λύση που δόθηκε από τον καθηγητή R. Meek² είναι πως οι βιομηχανικοί εργάτες μπορούν να ξοδεύουν ένα μέρος των μισθών τους σε εισαγόμενα βιομηχανικά προϊόντα εξάγοντας ένα μέρος από τα γεωργικά τους και έτσι να φθάσουμε στο σημείο όπου όλες οι τάξεις να έχουν την ίδια ροπή προς κατανάλωση για κάθε κατηγορία προϊόντων. Οι ακριβείς συνθήκες και προϋποθέσεις που δίνουν ισορροπία, μεγέθυνση ή μείωση της παραγωγής είναι καθοριστικές και αποτελεί το σημείο εκκίνησης της θεωρίας οικονομικής ανάπτυξης του Κεναί.

-
1. W. Eltis: F. Quesnay: A reinterpretation. "The Tableau Economique" p. 195.
 2. W. Eltis: F. Quesnay: A reinterpretation. "The Tableau Economique" p. 195.

5.2.γ Το Tableau σαν εργαλείο ερμηνείας των μεταβολών στην οικονομία

Οι βασικές αιτίες ανισορροπίας στην οικονομία που εξηγούνται μέσω του Tableau και εθεωρούντο ιδιαίτερα σημαντικές από τον Κεναί και τον Μιραμπώ είναι τρεις: α) Το ποσοστό των εισοδημάτων που δαπανώνται για αγροτικά προϊόντα μπορεί να είναι μεγαλύτερο ή μικρότερο από το ένα δεύτερο το οποίο οδηγεί σε ισορροπία, β) μεταβολή στον τρόπο φορολογίας μπορεί να επιδράσει στο βαθμό απόδοσης του κεφαλαίου των καλλιεργητών με αποτέλεσμα την αύξηση ή την μείωσή του που θα οδηγήσει αντίστοιχα σε οικονομική κάμψη ή μεγέθυνση, γ) ο βαθμός απόδοσης μπορεί να αυξηθεί μετά από αύξηση στην τιμή των αγροτικών προϊόντων στο εσωτερικό ή το εξωτερικό.

Χρησιμοποιώντας το Tableau περιέγραφαν και εξηγούσαν τα αποτελέσματα στην οικονομία της χώρας που προκαλούνταν από τις τρεις παραπάνω αιτίες και πρότειναν μέτρα για την αντιμετώπισή τους και αναστροφή της τάσης προς συνεχή συρρίκνωση της Γαλλικής οικονομίας. Αντίστοιχα, θεωρούσαν πως η μεγάλη κατανάλωση βιομηχανικών προϊόντων και υπηρεσιών, ο τρόπος φορολογίας που βαρύνει τους καλλιεργητές και οδηγεί σε μείωση της απόδοσης του κεφαλαίου τους, και οι χαμηλές τιμές των αγροτικών προϊόντων είναι οι κύριες αιτίες της οικονομικής συρρίκνωσης.

Στην πρώτη περίπτωση όπου μεταβάλλονται οι προτιμήσεις των γαιοκτημόνων για κατανάλωση αγροτικών προϊόντων και αλλάζει η ροπή προς κατανάλωση που στην αρχή είναι 0,5 για κάθε κατηγορία και παράγει ισορροπία, θα έχουμε μεταβολές στο αγροτικό και βιομηχανικό προϊόν, και τελικά και το συνολικό προϊόν. Αύξηση της ροπής για κατανάλωση των γαιοκτημόνων προς τα βιομηχανικά προϊόντα που ακολουθείται και από τις άλλες τάξεις και μειώνει τη ροπή προς κατανάλωση για αγροτικά προϊόντα, οδηγεί στην αρχή σε αύξηση της παραγωγής βιομηχανικών προϊόντων λόγω αυξημένης ζήτησης γι'αυτά, για μια ορισμένη χρονική περίοδο στην αρχή. Κατόπιν όμως η μειωμένη ζήτηση αγροτικών προϊόντων έχει σαν συνέπεια τη μείωση της απόδοσης στη γεωργία και τέλος τη μείωση της προσόδου που με τη σειρά της αρχίζει να μειώνει τη ζήτηση για βιομηχανικά προϊόντα. Στο τέλος όλες οι τάξεις θα βρεθούν σε χειρότερη θέση επειδή το συνολικό προϊόν θα μειωθεί. Αντίθετα θα έχουμε αύξηση όταν αυξηθεί η ροπή προς κατανάλωση γεωργικών προϊόντων. Έτσι ο τύπος και η κατανομή της δαπάνης ενός έθνους δεν είναι πράγμα αδιάφορο αλλά καθοριστικό για την ανάπτυξη της οικονομίας.

Η στροφή της δαπάνης προς τον παραγωγικό τομέα οδηγεί σε αύξηση του προϊόντος, ενώ η στροφή προς τον στείρο τομέα οδηγεί σε μείωση. Όπως παρατηρεί ο καθηγητής Eltis¹ ανάλογες απόψεις με τους φυσιοκράτες βρίσκει κανείς αργότερα και σε άλλους όπως και στον Σμιθ ή τον Ρικάρντο, όπου ο βαθμός ανάπτυξης εξαρτάται εν μέρει και από την αναλογία μεταξύ παραγωγικής και μη παραγωγικής κατανάλωσης, αν και τα όρια του παραγωγικού και μη παραγωγικού διαφέρουν μεταξύ τους. Οι παραπάνω διαπιστώσεις και συμπεράσματα είναι αξιοσημείωτα για τις νεώτερες απόψεις σχετικά με το ρυθμό οικονομικής ανάπτυξης, ο οποίος καθορίζεται από την αναλογία επένδυσης/κατανάλωσης και όχι από το τί καταναλώνεται.

1. W. Eltis: "The theory of economic growth" p. 350.

Ο δεύτερος παράγοντας που μπορεί να αποτελέσει αιτία ανισορροπίας, και στην περίπτωση της Γαλλίας ευθύνεται σημαντικά σύμφωνα με τους Φυσιοκράτες για την κάμψη της Γαλλικής οικονομίας και του πληθυσμού, είναι οι μέθοδοι και τρόποι φορολογίας, οι οποίες επιβάρυναν το Κεφάλαιο των καλλιεργητών. Σύμφωνα με το σύστημα του Κεναί η φορολογία της γαιοπροσόδου έχει ουδέτερο αποτέλεσμα στην οικονομία της χώρας, διότι τόσο για τους εργαζόμενους όσο και τους επιχειρηματίες στη γεωργία και τη βιομηχανία, είναι αδιάφορο ποιός και πόσο μέρος της γαιοπροσόδου ξοδεύει ο γαιοκτήμονας, ή το κράτος, εκκλησία κλπ. Ολόκληρο το ενδιαφέρον τελειώνει, στο αν δαπανάται ολόκληρη και στην ίδια αναλογία μεταξύ αγροτικών και βιομηχανικών προϊόντων και επομένως ο ρυθμός απόδοσης του παραγωγικού τομέα δεν μεταβάλλεται.

Στην περίπτωση όμως που ο φόρος μεταβάλλεται σε έμμεσο φόρο, ή φόρο στους καλλιεργητές επειδή π.χ. οι γαιοκτήμονες αντιτίθενται στην αύξηση της φορολογίας, τότε τη στιγμή που δεν αυξηθούν οι τιμές με την μετακύλιση του φόρου και οι μισθοί των εργαζομένων είναι σταθεροί στο ελάχιστο όριο συντηρήσεως, ένα μέρος από τη φορολογία θα προέλθει από το κεφάλαιο των καλλιεργητών, που σημαίνει πως την επόμενη περίοδο θα έχουμε λιγότερη σε μέγεθος αγροτική παραγωγή, άρα λιγότερη γαιοπρόσοδο και εθνικό προϊόν. Οι γαιοκτήμονες που είδαν με ανακούφιση την φορολογική επιβάρυνση των καλλιεργητών, αντί να αυξηθούν οι φόροι στην πρόσοδό τους βλέπουν τώρα την τελευταία να μειώνεται αλλά με άλλο τρόπο. Σε κάθε περίπτωση εδώ υποτίθεται πως το Κράτος χρησιμοποιεί ολόκληρη τη δύναμή του να πάρει στην κατοχή του ένα πρόσθετο και συγκεκριμένο ποσοστό της αγροτικής παραγωγής. Εκτός από το πρόσθετο κόστος εισπράξεως τέτοιων φόρων, μια πρόσθετη αιτία μείωσης του συνολικού προϊόντος και των φόρων είναι το γεγονός πως η μείωση του κεφαλαίου των πλουσίων καλλιεργητών τους οδηγεί από την καλλιέργεια εντάσεως κεφαλαίου με τη μεγάλη απόδοση την "grand culture", στην καλλιέργεια με χαμηλής εντάσεως κεφάλαιο και απόδοση, την "petit culture", όπου όπως υπολογίζεται, η απόδοση είναι μόνον 30%. Οπως αναφέρει ο Κεναί οι συνεχείς απαλλαγές από τη φορολογία των ευγενών, του κλήρου και διαφόρων κρατικών αξιωματούχων, μείωσαν τα δημόσια έσοδα με την συναίνεση των γαιοκτημόνων, οι οποίοι αντιστέκονταν στην αύξηση των αμέσων φόρων και αδιαφορούσαν για την αύξηση των εμμέσων που ήταν η μόνη λύση αναπλήρωσης των χαμένων εσόδων από τον Ηγεμόνα. Το γεγονός αυτό οδήγησε σε μείωση των εσόδων του Κράτους, του εθνικού προϊόντος και φυσικά της γαιοπροσόδου, ενώ αυξήθηκε ο αριθμός των ζητιάνων στη χώρα επειδή με τους έμμεσους φόρους υποσκάπτονταν το ελάχιστο επίπεδο διαβίωσης των εργαζομένων.

Εκτός από την αύξηση της τεχνικής αποτελεσματικότητας στη γεωργία δια μέσου νέων γνώσεων και τεχνολογίας -παράγοντας που δεν κατέχει σημαντική θέση στην επιχειρηματολογία του Κεναί- η αύξηση της ποσότητας του Κεφαλαίου που χρησιμοποιείται για την καλλιέργεια της γης είναι ο καθοριστικός παράγοντας. Άλλος τρόπος με τον οποίο μπορεί να αυξηθεί η αποδοτικότητα του κεφαλαίου στη γεωργία, είναι με την αύξηση των τιμών των γεωργικών προϊόντων με ανάπτυξη του εσωτερικού και του εξωτερικού εμπορίου που θα οδηγούσε στην βελτίωση των όρων εμπορίου για τη Γαλλία. Η μέση αποδοτικότητα για τους Γάλλους καλλιεργητές θα αυξάνονταν από 30 σε 50% και επειδή ένα μέρος θα πήγαινε για την αύξηση της γαιοπροσόδου, μια αύξηση 20% θα πήγαινε στους καλλιεργητές, γεγονός που θα προκαλούσε αύξηση του συνολικού προϊόντος 10%

και θα αντιστάθμιζε τις περιόδους κακών εσοδών.

Στην περίπτωση αυτή όμως, όπου οι συνθήκες του "Laisser faire" κυριαρχούν και οδηγούν στην αύξηση των τιμών, θα πρέπει να υπολογισθεί τί γίνεται και πόσο αυξάνει το κόστος παραγωγής και αν ο ανταγωνισμός μεταξύ καλλιεργητών φέρνει μείωση στα κέρδη και αυξάνει την γαιοπρόσοδο. Ανταγωνισμός για καλλιέργεια περισσότερης γης οδηγεί σε πληρωμή περισσότερης γαιοπροσόδου. Τελειώνοντας την παρουσίαση του πίνακα του Κεναί πρέπει να επισημάνουμε το γεγονός πως ο Κεναί παρ'όλο που στερούνταν τις έννοιες και τα θεωρητικά εργαλεία των διαδόχων του κατόρθωσε σε σημαντικό βαθμό να περιγράψει το θεωρητικό του οικοδόμημα και πως αν είχε στη διάθεσή του αυτά, σίγουρα θα μπορούσε να εκφράσει πολύ καλύτερα τα επιχειρήματά του. Στη θεωρία του, ένα σημαντικό σημείο, είναι ακόμη ότι μισθοί και κανονικά κέρδη τόσο στους καλλιεργητές, όσο και στον στείρο τομέα θεωρούνται σαν κόστος παραγωγής αν και ο Τυργκώ είχε αρχίσει να τα ξεχωρίζει.

Η κατάσταση και το επίπεδο ανάπτυξης της Γαλλίας του 1770 δεν έδιναν μεγάλες δυνατότητες για κάτι ανάλογο, που σε άλλες χώρες είχε αρχίσει να διαφαίνεται. Η επίδραση όμως της Φυσιοκρατικής Σχολής πρέπει να αναγνωρισθεί ότι υπήρξε σημαντική για τους επόμενους οικονομολόγους όπως τον Σμιθ, τον Ρικάρντο και ιδιαίτερα τον Μαρξ. Πριν απ'αυτόν μόνον ο Κεναί επεξεργάστηκε ένα σχέδιο για την αναπαραγωγή όπου πάνω απ'όλα επικεντρώνεται στην παραγωγή και δαπάνη του πλεονάσματος. Όπως γράφει στις "Θεωρίες της Υπεραξίας" για το Tableau ήταν η πιο μεγαλοφυής μέχρι τώρα ιδέα στην πολιτική οικονομία επειδή "...η προσπάθεια αυτή να παρουσιασθεί το συνολικό προτσές αναπαραγωγής του κεφαλαίου σαν προτσές αναπαραγωγής, η κυκλοφορία απλώς σαν μορφή του προτσές αναπαραγωγής, η κυκλοφορία του χρήματος μόνο σαν ένα στοιχείο της κυκλοφορίας του κεφαλαίου, η προσπάθεια να συμπεριληφθεί σ'αυτό το προτσές αναπαραγωγής, η καταγωγή του εισοδήματος, η σχέση της αναπαραγωγικής κατανάλωσης με την τελική κατανάλωση, και η προσπάθεια να συμπεριληφθεί στην κυκλοφορία του κεφαλαίου η κυκλοφορία ανάμεσα στους καταναλωτές και τους παράγωγους (στην πραγματικότητα ανάμεσα στο κεφάλαιο και το εισόδημα), τέλος η προσπάθεια να παρουσιαστεί σαν στοιχείο αυτού του προτσές αναπαραγωγής η κυκλοφορία ανάμεσα στους δύο μεγάλους καταμερισμούς της παραγωγικής εργασίας -παραγωγή πρώτων υλών και βιομηχανίας- και όλα αυτά σ'έναν Πίνακα που στην ουσία αποτελείται πάντα από 5 γραμμές που συνδέουν τα 6 σημεία αφετηρίας ή επιστροφής - στο δεύτερο τρίτο του 18ου, αιώνα στην παιδική περίοδο της πολιτικής οικονομίας, ήταν μια στον ανώτατο βαθμό μεγαλοφυής ιδέα, αναμφισβήτητα η πιο μεγαλοφυής, που οφείλουμε ως τώρα στην πολιτική οικονομία".¹

1. Κ. Μαρξ: "Θεωρίες της Υπεραξίας" Μέρος Α' σελ. 380.

5.3 Το πλεόνασμα στον Α. Σμιθ

Το θεωρητικό έργο του Σμιθ διατυπώνεται σε μια περίοδο όπου η ανάπτυξη της βιομηχανικής παραγωγής, παίρνει ολοένα και μεγαλύτερη διάσταση και συμμετοχή στο σύνολο της οικονομίας των χωρών της Δύσης.

Για το λόγο αυτό γίνεται πλέον καθημερινά περισσότερο εμφανές ο ρόλος και η συμβολή της μεταποίησης στην αύξηση του πλούτου και τη γενικότερη οικονομική ανάπτυξη. Στα δεδομένα αυτά ο Σμιθ απορρίπτει την φυσιοκρατική άποψη, πως η φύση είναι η μόνη πηγή όλου του υλικού πλούτου και πως το συνολικό προϊόν της κοινωνίας και επομένως και το πλεόνασμα παράγεται στη γεωργία. Ετσι αρνείται πως οι κλάδοι της μεταποίησης μέσα στην οικονομία είναι στειροί και δεν μπορούν να παράγουν πλεόνασμα όπως υποστήριζε η φυσιοκρατική αντίληψη.

Η αξία των εμπορευμάτων που βρίσκονται στην αγορά είναι τώρα μεγαλύτερη κατά την αξία που έχει προσθέσει η μεταποίηση της χώρας. Σύμφωνα με τον Σμιθ και η γεωργία και οι μεταποιητικές δραστηριότητες μαζί παράγουν το συνολικό προϊόν της κοινωνίας, είναι οι πηγές του πλούτου και μπορούν να παράγουν ένα καθαρό πλεόνασμα.

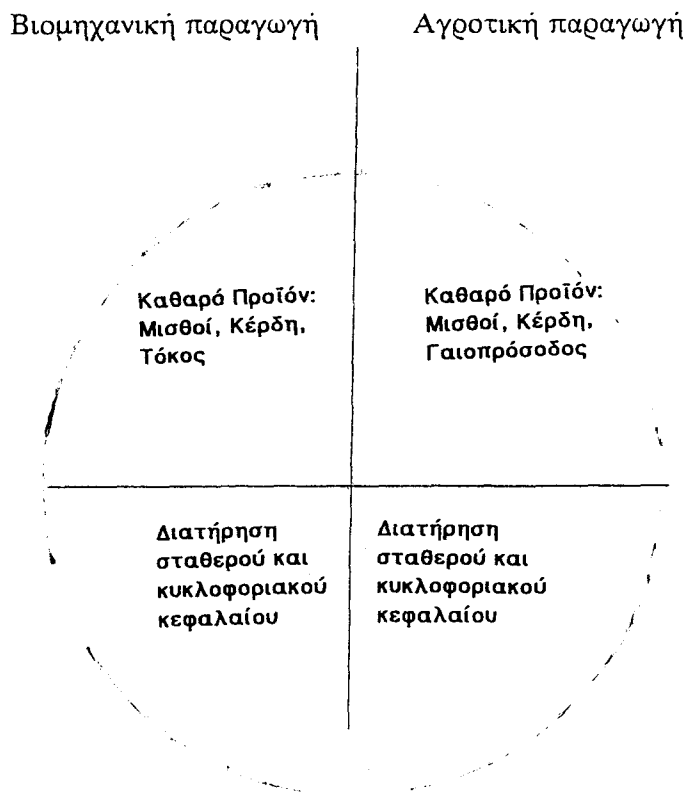
Ετσι ο Σμιθ είναι ο πρώτος που έδωσε μεγαλύτερη έκταση στην έννοια του οικονομικού πλεονάσματος, περιλαμβάνοντας σ'αυτό και την παραγωγή της μεταποίησης. Ετσι μέσα σ'αυτό περιλαμβάνονται πλέον ετερογενή προϊόντα και όχι ομογενή όπως στην περίπτωση των φυσιοκρατών. Από το γεγονός αυτό προκύπτει το πρόβλημα της μέτρησης του πλεονάσματος με κάποιο κοινό μέτρο και παρονομαστή στο οποίο μπορούν να αναχθούν οι διαφορετικές κατηγορίες προϊόντων, προκειμένου να προστεθούν, και να δώσουν ποσοτικά το μέγεθος του συνολικού πλεονάσματος.

Με βάση το μέτρο αυτό, η συνολική τιμή ή ανταλλακτική αξία του ετήσιου προϊόντος αναλύεται όπως θα δούμε στη συνέχεια σε τρία μέρη και κατανέμεται στους κατοίκους της χώρας. "Το σύνολο όμως της ετήσιας παραγωγής, εάν εξαιρέσουμε την αυθόρμητη παραγωγή της φύσης είναι αποτέλεσμα της παραγωγικής εργασίας".¹ Από την ετήσια συνολική παραγωγή αυτή "της γης και της εργασίας" θα συντηρηθούν τόσο οι παραγωγικοί και μη παραγωγικοί εργάτες, όσο και αυτοί που δεν εργάζονται, αφού αφαιρεθεί το μέρος εκείνο που χρειάζεται για την αντικατάσταση του φθαρέντος παγίου κεφαλαίου, καθώς και του κυκλοφοριακού κεφαλαίου, δηλαδή υλικά και ημικατεργασμένα προϊόντα. Το πλεόνασμα που κατά τον Σμιθ παράγεται τόσο στη γεωργία όσο και στη βιομηχανία αποτελείται από το συνολικό προϊόν αν αφαιρεθούν οι αποσβέσεις, δηλαδή οι αναλώσεις του παγίου και κυκλοφοριακού κεφαλαίου. Το πλεόνασμα αποτελείται από τους μισθούς των παραγωγικών εργατών και την πρόσοδο του κεφαλαίου με τη μορφή του κέρδους ή του τόκου. Στην περίπτωση της γεωργικής παραγωγής το πλεόνασμα αποτελείται από τους μισθούς των παραγωγικών εργατών, το κέρδος και την γαιοπρόσοδο, ενώ στη βιομηχανία από τους μισθούς των παραγωγικών εργατών, το κέρδος και τον τόκο του κεφαλαίου. Το μέρος της ετήσιας παραγωγής της χώρας που χρησιμοποιείται για την αντικατάσταση του παγίου κεφαλαίου και την αναπαραγωγή του μεταβλητού κεφαλαίου, δηλαδή της

1. A. Smith: The Wealth of Nations, p. 332.

εργατικής δύναμης, δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί για άλλους σκοπούς χωρίς αρνητικά αποτελέσματα για το επίπεδο της συνολικής παραγωγής. Το υπόλοιπο όμως που αποτελεί πρόσοδο με τη μορφή του κέρδους ή του τόκου, μπορεί να διατεθεί για απασχόληση παραγωγικών εργατών με αποτέλεσμα την αύξηση του συνολικού προϊόντος ή για την απασχόληση μη παραγωγικών εργατών με συνέπεια τη στασιμότητα του προϊόντος, αποτέλεσμα όμοιο με αυτό της διάθεσης της προσόδου για την συντήρηση ανθρώπων που δεν εργάζονται καθόλου. Ο Σμιθ αντί να διατηρήσει τον ορισμό του πλεονάσματος που διατυπώθηκε από τους φυσιοκράτες -γεωργική παραγωγή μείον τις δαπάνες της διατήρησης του αποθέματος του κεφαλαίου και της εργατικής δύναμης-, χρησιμοποιεί τον όρο του καθαρού εισοδήματος (ή καθαρού προϊόντος), και το οποίο προκύπτει, όπως αναφέραμε, μόνον με την αφαίρεση του φθαρέντος παγίου και κυκλοφοριακού κεφαλαίου από την συνολική ακαθάριστη παραγωγή. Εκτός από την πρώτη διαφορά με τους φυσιοκράτες που περιλαμβάνει και την αξία της παραγωγής της μεταποίησης, η δεύτερη διαφορά είναι ότι περιλαμβάνει στο πλεόνασμα και τους μισθούς των παραγωγικών εργατών, επειδή αυτοί μοιράζονται με τους ιδιοκτήτες του κεφαλαίου το καθαρό προϊόν. Το σύνολο της ετήσιας καθαρής παραγωγής μετρά και δίνει τη σημασία κάθε φορά του πλούτου της χώρας.

Σχηματικά ο ορισμός του πλεονάσματος του Σμιθ παρουσιάζεται στο διάγραμμα που ακολουθεί.

Όπως και στην περίπτωση της διάκρισης σε παραγωγική και μη παραγωγική εργασία που αναφέραμε σε προηγούμενο κεφάλαιο, έτσι και στην οριοθέτηση του συνολικού προϊόντος του πλεονάσματος και του περιεχομένου του πλούτου της κοινωνίας, η συμβολή του Σμιθ είναι θεμελιώδης. Παρ'όλο που και η ανάλυσή του για το ακαθάριστο και το καθαρό κοινωνικό προϊόν, δεν είναι και εδώ χωρίς κάποιες αντιφάσεις και ασάφειες, η αντίληψη ότι το τελευταίο παράγεται σ'όλες τις σφαίρες της κοινωνικής εργασίας - γεγονός που συνιστά απομάκρυνση απ'τις φυσιοκρατικές αντιλήψεις - αποτελεί επίσης θεμελιώδη συμβολή στην πορεία της οικονομικής σκέψης πάνω στο θέμα αυτό.

Στο σημείο αυτό, θα πρέπει να αναφερθούμε πάλι στη διάκριση για την παραγωγική ή μη παραγωγική εργασία που κάνει ο Σμιθ, διότι με βάση αυτή καθορίζεται αν περιλαμβάνει στους παραγωγικούς τομείς εκτός απ'τη γεωργία και τη βιομηχανία, και τις υπηρεσίες. Με βάση λοιπόν τον πρώτο του ορισμό, θα μπορούσε κανείς να συμπεράνει πως στο σύνολο της κοινωνικής παραγωγής περιλαμβάνονται και οι υπηρεσίες όταν αυτές παράγουν πλεόνασμα. Σύμφωνα με το δεύτερο και λαθεμένο του ορισμό, αυτές εξαιρούνται, και ανήκουν στην ίδια κατηγορία με την μη παραγωγική εργασία που αμείβεται με εισόδημα.

Παρ'όλο που το καθαρό προϊόν και το εισόδημα της κοινωνίας κατανέμεται κατά τον Σμιθ, στις τρεις κατηγορίες, μισθούς, κέρδη και γαιοπρόσοδοι, σαν αμοιβή στους ιδιοκτήτες τους, τόσο οι δαπάνες για τις μη παραγωγικές δραστηριότητες όσο και αυτές για τη συσσώρευση κεφαλαίου, προέρχονται απ'τις δύο τελευταίες κατηγορίες.

5.4 Οι απόψεις του Say

Η θεωρητική ανάλυση του Say περιέχει ορισμένα απ'τα συμπεράσματα και τις αντιλήψεις της νεοκλασικής οικονομικής θεωρίας που αναπτύχθηκε αργότερα. Όπως και σε άλλα θέματα έτσι και στο θέμα του καθαρού προϊόντος ή του πλεονάσματος η προβληματική του είναι αντίθετη με τους κλασικούς οικονομολόγους που στηρίζουν το θεωρητικό τους οικοδόμημα στη θεωρία της αξίας, και την παραγωγικότητα μόνον της εργασίας.

Κατά τον Say οι παραγωγικοί συντελεστές, έδαφος, κεφάλαιο και ανθρώπινη εργασία, όταν βρισκονται σε κατάσταση παραγωγικής δραστηριότητας συμβάλλουν ο καθένας ανάλογα με τους όρους παραγωγής του κάθε προϊόντος, στην τελική αξία του και ο καθένας με τη συμμετοχή του ανάλογα αποτελεί τη βάση γι'αυτήν. Στο κάθε στάδιο της παραγωγικής διαδικασίας προστίθεται κάποια αξία και το άθροισμα όλων αυτών των αξιών που δημιουργήθηκαν από τους συντελεστές παραγωγής εκφράζεται στην τελική αξία που πληρώνει ο καταναλωτής. Όλα τα εισοδήματα της κοινωνίας που είναι το αποτέλεσμα της παραγωγικής δραστηριότητας των συντελεστών παραγωγής διανέμονται κατά τον ίδιο τρόπο. Η αναλογία της αξίας που παρήχθηκε και ανήκει στον ιδιοκτήτη γης, ονομάζεται πρόσοδος της γης και πληρώνεται στον γαιοκτήμονα με καθορισμένο ενοίκιο.

Η αναλογία που δίνεται στον καπιταλιστή ονομάζεται αμοιβή του κεφαλαίου και σε περίπτωση που το κεφάλαιο είναι δανεισμένο, στο κέρδος περιλαμβάνεται ο τόκος, και η αναλογία που δίνεται στην εργασία ονομάζεται αμοιβή της εργασίας με τη μορφή καθορισμένων μισθών. "Έτσι κάθε τάξη λαμβάνει το σχετικό της

μερίδιο από τη συνολική αξία που παράχθηκε και αυτό το μερίδιο συνιστά το εισόδημά της".¹

Κατά τον Say το ετήσιο εισόδημα είναι το ακαθάριστο εισόδημα. Το σύνολο όλων των εισοδημάτων αυτών που συμβάλλουν στην παραγωγή της συνολικής αξίας της κοινωνίας, είναι ίση με ακαθάριστο προϊόν της γης, του κεφαλαίου και της εργασίας. Ο όρος καθαρό προϊόν εφαρμόζεται μόνον στο εισόδημα που παίρνει ο κάθε παραγωγός ή επιχειρηματίας ξεχωριστά. Έτσι κατά τον Say "ανατρέπεται ολοκληρωτικά το σύστημα των οικονομολόγων του τελευταίου αιώνα οι οποίοι θεωρούσαν πως το καθαρόν προϊόν της γης αποτελεί εισόδημα και έτσι συμπέραναν πως αυτό το καθαρό προϊόν ήταν ό,τι μπορούσε να καταναλώσει μια κοινωνία, αντί να βγάλουν το προφανές συμπέρασμα ότι ολόκληρο αυτό που δημιουργείται μπορεί επίσης να καταναλωθεί από το ανθρώπινο γένος".² Αυτό όμως είναι λάθος, που προέρχεται απ'τη σύγχυση μεταξύ καθαρού και ακαθάριστου προϊόντος.

"Το σύνολον των αμοιβών που εισπράττει κάθε ιδιώτης είτε για υλικά είτε άυλα αγαθά προέρχεται απ'τη γη, το κεφάλαιο ή την εργασία του σε ένα χρόνο ονομάζεται ετήσιο εισόδημα. Το σύνολο αυτών των εισοδημάτων των ιδιωτών από τους οποίους αποτελείται ένα έθνος, είναι το εθνικό εισόδημα. Το σύνολό του είναι η ακαθάριστη αξία του εθνικού προϊόντος, αν αφαιρέσουμε το μέρος που εξαγεται, επειδή η σχέση μεταξύ ενός έθνους με το άλλο είναι το ίδιο με τη σχέση μεταξύ ενός ιδιώτη με άλλον. Όπως η αμοιβή ενός ιδιώτη περιορίζεται από τη διαφορά μεταξύ εισοδήματος και δαπάνης του, το ίδιο ισχύει και για ένα έθνος. Λαμβάνοντας όλα τα έθνη μαζί το προϊόν όλων των εθνών η συνολική ακαθάριστη αξία τους θα ήταν εισόδημα". Όπου ενός έθνους οι εισαγωγές ξεπερνούν τις εξαγωγές σε αξία κερδίζει σε εισόδημα ποσό ίσο με αυτή τη διαφορά, το οποίο συνιστά αμοιβή για το εξωτερικό του εμπόριο³, γεγονός που έρχεται όπως λέει σε αντίθεση με τους οπαδούς του εμπορικού ισοζυγίου.

Επειδή η αξία των προϊόντων είναι ίση με το κόστος παραγωγής τους που διαμορφώνεται από τη συμμετοχή των παραγωγικών συντελεστών, τότε το ετήσιο εισόδημά τους είναι ίσο με το ακαθάριστο εισόδημα και δεν υπάρχει κατά τον Say καθαρό προϊόν ή αντίστοιχα καθαρό εισόδημα, ενώ κάθε χρόνο καταναλώνεται ολόκληρη η παραγόμενη αξία είτε παραγωγικά είτε μη παραγωγικά. Εκτός από το γεγονός ότι ένα μέρος από το ετήσιο προϊόν που αφορά μέρος των παραγομένων αξιών παγίου κεφαλαίου δεν καταναλώνεται στον ίδιο χρόνο, η κύρια διαφορά του Say με τους άλλους οικονομολόγους στην οποία στηρίζεται η διαφορετική αντίληψή του, είναι το γεγονός ότι αυτοί με τον όρο καθαρό εισόδημα ενός έθνους, θεωρούν το σύνολο των παραγόμενων αξιών πάνω απ'αυτές που καταναλώθηκαν για την παραγωγή τους. Αν ένα έθνος καταναλώσει σ'ένα χρόνο όλο αυτό το περίσσειμα τότε μόνο καταναλώνει όλο το καθαρό του εισόδημα. Αν δεχτούμε την αντίληψη του Say πως το καθαρό είναι ίσο με το ακαθάριστο εισόδημα, αυτό σημαίνει πως ένα έθνος μπορεί να καταναλώσει

1. J.B. Say: "A treatise on political economy" ch. v, p. 317.

2. Στο ίδιο p. 318.

3. Στο ίδιο p. 318.

παραγωγικά ή μη όλη την αξία του χωρίς να αντικαταστήσει το απαραίτητο κεφαλαιακό του απόθεμα, με συνέπεια τη μείωση της μελλοντικής παραγωγής του.

5.5 Το πλεόνασμα στον David Ricardo

Μετά τον Ανταμ Σμιθ, ο Ρικάρντο υπήρξε ο επόμενος από τους κλασικούς οικονομολόγους που ολόκληρο το θεωρητικό του έργο στηρίζεται στην έννοια και την αρχή του πλεονάσματος. Εκτός απ'την έννοια του οριακού προϊόντος που εξηγεί το μερίδιο της γαιοπροσόδου, ο Ρικάρντο χρησιμοποιεί την έννοια του πλεονάσματος για να εξηγήσει το μερίδιο των μισθών και των κερδών, και το οποίο αποτελεί καθοριστικό παράγοντα για την εξήγηση των μηχανισμών λειτουργίας του οικονομικού συστήματος και των ρυθμών της οικονομικής προόδου.

Υποστηρίζει την ύπαρξη τριών κοινωνικών τάξεων με καθορισμένους ρόλους στην οικονομία. Οι γεωκτήμονες που εισπράττουν τη γαιοπρόσοδο απ'την ενοικίαση της γης, οι εργάτες που παίρνουν μισθό για την πώληση της εργατικής τους δύναμης, και οι καπιταλιστές που παίρνουν τα κέρδη του κεφαλαίου των.

Η οριοθέτηση που δίνει για το πλεόνασμα είναι στό ίδιο πνεύμα με αυτή των φυσιοκρατών και του Σμιθ, με τον οποίο συμφωνεί πως το πλεόνασμα παράγεται τόσο στη γεωργία, όσο και στη βιομηχανία, απ'τους παραγωγικούς εργάτες, με τη σωστή έννοια που δίνεται στον πρώτο ορισμό του Σμιθ. Όμως διαφέρει από τον Σμιθ στο γεγονός ότι στο πλεόνασμα δεν περιλαμβάνεται το μερίδιο της εργασίας δηλαδή τους μισθούς όπως κάνει ο Σμιθ, αλλά μόνον την γαιοπρόσοδο και τα κέρδη. Οι μισθοί θεωρούνται σαν αναγκαίες δαπάνες για την παραγωγή, αποτελούν κόστος και δεν περιλαμβάνονται στο πλεόνασμα. Το τελευταίο που αποτελείται από τη γαιοπρόσοδο και τα κέρδη, περιλαμβάνει τόσο τα κέρδη που δημιουργούνται στη γεωργία όσο και τη βιομηχανία.

Για τον Ρικάρντο είναι το καθαρό εισόδημα και όχι το ακαθάριστο, όπως θεωρούσε ο Σμιθ πως έχει σημασία για μια χώρα και παρατηρεί: "Σε τί συνίσταται το όφελος που προκύπτει για μια χώρα από την απασχόληση μεγάλου αριθμού παραγωγικών εργατών, όταν η καθαρή πρόσοδος και το κέρδος της μαζί, παραμένουν τα ίδια είτε απασχολεί έναν τέτοιο ή μικρότερο αριθμό παραγωγικών εργατών. Το συνολικό προϊόν της γης και της εργασίας κάθε χώρας χωρίζεται σε τρία μέρη. Απ'αυτά το ένα αναλογεί στους μισθούς, το άλλο στο κέρδος και το τρίτο στην πρόσοδο. Είναι μόνον από τα δύο τελευταία μέρη που μπορούν να γίνουν κρατήσεις για φόρους ή οικονομίες, ενώ το πρώτο μέρος εφόσον είναι μέτριο αποτελεί πάντα τα αναγκαία έξοδα παραγωγής".¹

Σχετικά με την έννοια που δίνει στη φράση αυτή, σε άλλο σημείο αναφέρει πως υπάρχουν περιπτώσεις όπου ο εργάτης στο μισθό του παίρνει κάτι παραπάνω από αυτό που αντιστοιχεί στα "απολύτως αναγκαία έξοδα της παραγωγής" και γι'αυτό παίρνει ένα μέρος από το καθαρό εισόδημα της χώρας. Και συνεχίζει: "Για ένα άτομο με κεφάλαιο 20.000 λιρών τα κέρδη του οποίου φθάνουν τις 2.000 λίρες το χρόνο, θα ήταν κάτι το πέρα από πέρα αδιάφορο, αν το κεφάλαιό του απασχολεί

1. D. Ricardo: "Principles of political economy" ch. xxvi, p.348.

200 ή 1.000 εργάτες, αν τα παραγμένα εμπορεύματα πουλιούνται προς 10.000 ή 20.000 λίρες προϋποθέτοντας πάντα ότι σ'όλες τις περιπτώσεις τα κέρδη του δεν πέφτουν κάτω από τις 2.000 λίρες. Μήπως δεν είναι ίδιο το πραγματικό συμφέρον του έθνους; Με την προϋπόθεση ότι το πραγματικό καθαρό εισόδημά του, οι πρόσοδοι και τα κέρδη του μένουν αμετάβλητα δεν έχει καμιά σημασία αν το έθνος αποτελείται από 10 ή 12 εκατ. κατοίκους. Η ικανότητά του να συντηρεί στόλους και στρατούς και όλων των ειδών μη παραγωγική εργασία πρέπει να βρίσκεται σε αρμονία με το καθαρό του και όχι με το ακαθάριστο εισόδημά του. Αν πέντε εκατ. άνθρωποι μπορούν να παράγουν τόσα τρόφιμα και είδη ενδυμασίας όσα είναι αναγκαία για 10 εκατ. ανθρώπους, τότε τα τρόφιμα και τα είδη ενδυμασίας πέντε εκατ. αποτελούν το καθαρό εισόδημα. Μήπως θα ωφελήσει κατά κάποιον τη χώρα, αν επτά εκατομμύρια άνθρωποι είναι απαραίτητοι για την παραγωγή αυτού του καθαρού εισοδήματος, ότι δηλαδή θα απασχολούνται επτά εκατ. άνθρωποι για να παράγουν τροφή και ρουχισμό για 12 εκατ.; Η τροφή και ο ρουχισμός για πέντε εκατ. ανθρώπους θα είναι πάντα το καθαρό εισόδημα. Η απασχόληση ενός μεγαλύτερου αριθμού ανθρώπων, δεν μας δίνει τη δυνατότητα ούτε να αυξήσουμε κατά έναν άνδρα τον στρατό και το στόλο, ούτε να εισπράξουμε κατά μία γκινέα περισσότερους φόρους".¹

Έτσι ο πλούτος και η δύναμη μιας χώρας στο βαθμό που αυτή στηρίζεται σ'αυτόν, κατά τον Ρικάρντο εξαρτάται και είναι ανάλογη του καθαρού και όχι του ακαθάριστου προϊόντος. Δηλαδή απ'το ύψος του πλεονάσματος που είναι το κέρδος και η γαιοπρόσοδος.

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να αναφέρουμε το ρόλο στη διαδικασία της συσσώρευσης κεφαλαίου, που επιτελούν οι μη παραγωγικές δαπάνες ιδιαίτερα της Κυβέρνησης και τους αναγκαίους φόρους που απαιτούνται για τη χρηματοδότησή τους. Στο Κεφ. VIII "Για τους φόρους" ο Ρικάρντο που πιστεύει ότι "πληρώνονται είτε από το Κεφάλαιο είτε από το εισόδημα μιας χώρας, γεγονός που εξαρτάται από το μέγεθος της ετήσιας κατανάλωσης σε σχέση με την ετήσια παραγωγή".

1. Στο ίδιο p. 348.

Αν η ετήσια παραγωγή ξεπερνά την ετήσια κατανάλωση τότε θα έχουμε αύξηση του κεφαλαίου, ενώ αντίθετα θα έχουμε μείωση του κεφαλαίου. Όταν η Δημόσια Κατανάλωση αυξάνεται με την επιβολή φόρων, τότε προκειμένου να μη μειωθεί το κεφάλαιο θα πρέπει είτε να ικανοποιηθεί με την αύξηση της παραγωγής, είτε με μείωση της κατανάλωσης. Αλλά αν δεν υπάρξει αύξηση της παραγωγής ή μείωση της μη παραγωγικής κατανάλωσης, τότε θα έχουμε μείωση του κεφαλαίου.

Στο βαθμό που η αναλογία του κεφαλαίου μειώνεται, η ετήσια παραγωγή θα μειωθεί και αν η μη παραγωγική κατανάλωση δεν μειωθεί τότε θα έχουμε συνεχή μείωση της ετήσιας διαδικασίας αναπαραγωγής, με επακόλουθο την συνεχή και γρήγορη χειροτέρευση της οικονομικής κατάστασης των ανθρώπων και του Κράτους, με επακόλουθο την καταστροφή.

Ο τρόπος λοιπόν που χρησιμοποιείται το καθαρό εισίδημα, δηλ. το πλεόνασμα, καθορίζει τη διαδικασία και τον ρυθμό συσσώρευσης του κεφαλαίου. Όταν αυτό καταναλώνεται από παραγωγικούς εργάτες, τότε έχουμε συσσώρευση του κεφαλαίου και αύξηση της παραγωγικής δυναμικότητας της οικονομίας. Αντίθετα τέτοιο αποτέλεσμα δεν έχει η απασχόληση μη παραγωγικών εργατών που καταναλώνουν εισόδημα χωρίς να αυξάνουν το συνολικό κεφάλαιο της κοινωνίας. Όπως αναφέραμε και πριν, ο Ρικάρντο κατανοεί σωστά τη διάκριση για την παραγωγική και μη παραγωγική εργασία.

Σε ότι αφορά το επίπεδο των μισθών που αποτελούν κόστος της παραγωγής, αυτό καθορίζεται από το βασικό όριο συντήρησης των εργατών και βρίσκεται πάντα κοντά σ' αυτό. Στο σημείο αυτό ο Ρικάρντο αποδέχεται ως ένα βαθμό την πληθυσμιακή θεωρία του Μάλθους, σύμφωνα με την οποία ο πληθυσμός αυξάνει συνεχώς όταν οι μισθοί βρίσκονται πάνω από το όριο διαβίωσης, και μειώνεται όταν βρίσκονται κάτω από το όριο αυτό. Δεν την αποδέχεται όμως στην απόλυτη μορφή της, και θεωρεί πως εκτός από το βιολογικά καθορισμένο όριο συντηρήσεως που δέχεται ο Μάλθους, υπάρχουν και κοινωνικοί ή πολιτιστικοί παράγοντες που δεν αφήνουν το επίπεδο μισθών να πέσει μέχρι το σημείο αυτό, αλλά να αποκλείνει και μόνο να τείνει προς αυτό.

Για τον Ρικάρντο, το επίπεδο μισθών και το μέγεθος του πληθυσμού συνδέονται με το ρυθμό συσσώρευσης του κεφαλαίου. Ένας ορισμένος ρυθμός συσσώρευσης υπάρχει πάντα στην οικονομία που συνδυάζεται με το ρυθμό αύξησης του πληθυσμού, και οι μεταβολές σ' αυτό το ρυθμό συσσώρευσης, μπορεί να προκαλούν αυξομειώσεις στο επίπεδο των μισθών που κινούνται στο φυσικό ρυθμό τους.

Σε ότι αφορά τον καθορισμό της γαιοπροσόδου, υποστηρίζει πως το μέρος της αγροτικής παραγωγής που πάει στη γαιοπρόσοδο -και είναι ο μόνος τομέας της οικονομίας όπου υπάρχει αυτή- εξαρτάται από την αποδοτικότητα του εδάφους. Με δοσμένες τις τιμές των γεωργικών προϊόντων, εδάφη με διαφορετική αποδοτικότητα θα συνεχίζουν να καλλιεργούνται μέχρι του σημείου όπου το κόστος παραγωγής είναι ίσο ή μικρότερο με τα έσοδα από την πώληση του γεωργικού προϊόντος. Έτσι το κόστος παραγωγής στο χειρότερο έδαφος δεν θα αποδίδει γαιοπρόσοδο και τα έσοδα από την παραγωγή των εδαφών με την καλύτερη ποιότητα αφού αφαιρεθεί το κόστος παραγωγής θα αποδίδουν γαιοπρόσοδο που πληρώνεται στον γαιοκτήμονα. Ο επιχειρηματίας καλλιεργητής, ενοικιάζει τη γη από τον γαιοκτήμονα και χρησιμοποιεί το κεφάλαιό του όπως ο επιχειρηματίας στη βιομηχανία. Η πίεση στη ζήτηση γεωργικών προϊόντων που

της καμπύλης $P-A_p$, στο βαθμό που λειτουργεί ο νόμος των μειούμενων αποδόσεων.

Το οριακό προϊόν της εργασίας είναι ίσο με τους μισθούς συν τα κέρδη. Το επίπεδο των μισθών, είναι ανεξάρτητο απ'την οριακή παραγωγικότητα και καθορίζεται από την τιμή προσφοράς της εργασίας, που είναι σταθερή σε ποσότητα σιτηρών. Δηλαδή υποθέτει απείρως ελαστική καμπύλη προσφοράς εργασίας στη δοσμένη τιμή της OW . Η ζήτηση εργασίας, δεν καθορίζεται από την καμπύλη $P-M_p$, αλλά από τη συσσώρευση κεφαλαίου, που καθορίζει πόσοι εργάτες θα απασχοληθούν στο επίπεδο μισθών OW . Το σημείο ισορροπίας δεν βρίσκεται στο σημείο τομής των καμπυλών $P-M_p$ και προσφοράς εργασίας, αλλά στο σημείο όπου εκφράζει τη συνολική ζήτηση εργασίας σε όρους σιτηρών το τμήμα των μισθών. Καθώς συσσωρεύεται το κεφάλαιο, η εργατική δύναμη αυξάνει και το τμήμα των γεωργικών μισθών $OWKM$ αυξάνει με μετακίνηση προς τα δεξιά της καμπύλης KM και όχι της WK προς τα επάνω. Για κάθε δοσμένη καμπύλη προσφοράς εργασίας M τα κέρδη είναι πάντα το διάστημα που δημιουργείται μεταξύ οριακής παραγωγικότητας της εργασίας και επιπέδου μισθών, και επομένως το ποσοστό κέρδους είναι:

$$\frac{\text{Κέρδη}}{\text{Μισθοί}}$$

με την προϋπόθεση ότι το απασχολούμενο κεφάλαιο είναι μόνο το τμήμα των μισθών και ότι κυκλοφορεί σε ένα χρόνο.

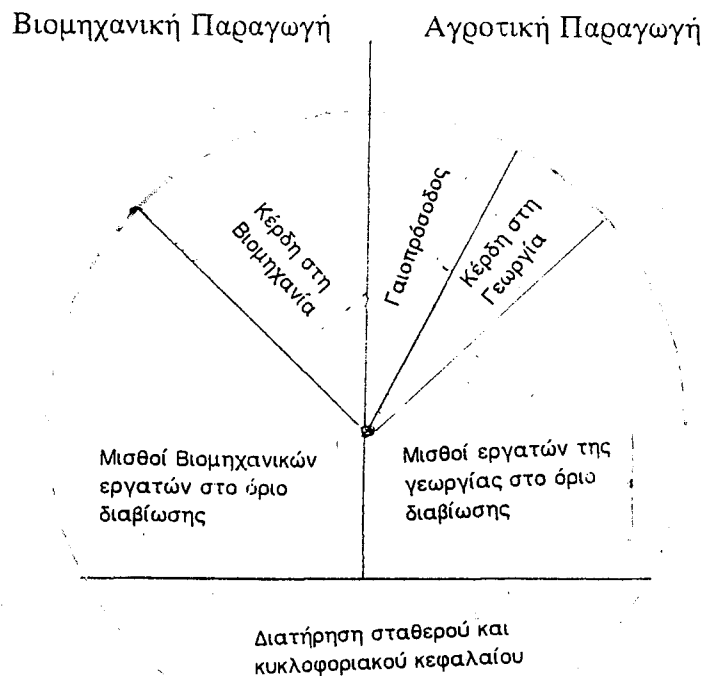
Σε κατάσταση ισορροπίας το χρηματικό ποσοστό κέρδους που αποκομίζει το κεφάλαιο, πρέπει να είναι το ίδιο στη γεωργία και τη βιομηχανία, διότι διαφορετικά το κεφάλαιο θα μετακινηθεί από τον ένα τομέα στον άλλο. Δεδομένου ότι στη γεωργία εισροές και εκροές εκφράζονται σε σιτηρά, ενώ στη βιομηχανία μόνον οι εισροές-μισθοί εκφράζονται σε σιτηρά, ενώ οι εκροές σε σταθερά βιομηχανικά προϊόντα, ο μόνος τρόπος εξίσωσης του χρηματικού ποσοστού κέρδους, είναι μέσω των αυξομειώσεων των τιμών των βιομηχανικών προϊόντων σε όρους αγροτικών προϊόντων. Έτσι το χρηματικό ποσοστό κέρδους στη βιομηχανία εξαρτάται από το ποσοστό κέρδους σε σιτηρά στη γεωργία, το οποίο στη συνέχεια εξαρτάται από την οριακή καλλιέργεια και αυτή με τη σειρά της από την έκταση της συσσώρευσης του κεφαλαίου. Δηλ. σε τελική ανάλυση, η μειούμενη αποδοτικότητα του εδάφους καθορίζει το ποσοστό κέρδους στην οικονομία.

Η παραπάνω θεωρητική δομή, πρέπει να στηρίζεται ακόμη σε πρόσθετες προϋποθέσεις όπως ότι όλοι οι μισθοί ξοδεύονται σε σιτηρά, και ότι τα μισθιακά εμπορεύματα προέρχονται μόνον από τα σιτηρά, και ακόμη έχουμε προστασία της γεωργίας από τον ξένο ανταγωνισμό. Με τις προϋποθέσεις αυτές μακροχρόνια το σύστημα οδηγείται σε οικονομική στασιμότητα και μείωση του ρυθμού συσσώρευσης, επειδή χωρίς συνεχή τεχνολογική εξέλιξη το $OWKM$ θα αυξάνει συνεχώς, και θα μειώνει το ποσοστό κέρδους λόγω του νόμου των φθινουσών αποδόσεων. Μια πρόσθετη αιτία είναι οι φόροι που επιβάλλονται στα κέρδη και επιταχύνουν την τάση αυτή.

Μέσα στο σύστημα και κάτω από ορισμένες προϋποθέσεις λειτουργεί ένας μηχανισμός που οδηγεί σε αύξηση ή μείωση του μεγέθους του πλεονάσματος, και

κατά συνέπεια σε οικονομική πρόοδο ή στασιμότητα. Η εξήγηση και η περιγραφή από τον Ricardo του μηχανισμού λειτουργίας του οικονομικού συστήματος, μέσω της έννοιας του πλεονάσματος αποτέλεσε σημαντικό επίτευγμα στο σημείο αυτό και η συμβολή του στην μετέπειτα εξέλιξη της οικονομικής σκέψης υπήρξε αποφασιστική. Όπως είδαμε μέχρι τώρα, είναι ο πρώτος που οριοθετεί σωστά το πλεόνασμα.

Τελειώνοντας στο σημείο αυτό θεωρούμε ότι μια σχηματική παρουσίαση του Ρικαρντιανού τρόπου οριοθέτησης του πλεονάσματος, βοηθά στη σαφέστερη παρουσίασή του.

5.6 Το πλεόνασμα στον Μαρξ

Όπως είδαμε και προηγούμενα, ο Μαρξ επισημαίνει τη διάκριση μεταξύ της φυσικής παραγωγικής διαδικασίας, και της καπιταλιστικής παραγωγικής διαδικασίας. Στην πρώτη, που είναι όμοια στους διάφορους τρόπους παραγωγής και αποτελεί μια λειτουργία ανάμεσα στον άνθρωπο και τη φύση, συνδυάζονται μέσα παραγωγής και εργασία με σκοπό την δημιουργία προϊόντων, αξιών χρήσης, που θα καλύψουν ανθρώπινες ανάγκες. Η λειτουργία αυτή, όπου η εργασία χρησιμοποιεί προϊόντα για να παράγει προϊόντα αποτελεί αιώνιο φυσικό όρο για την ύπαρξη της ανθρώπινης ζωής.

Στην καπιταλιστική παραγωγική διαδικασία της οποίας ο σκοπός είναι η παραγωγή υπεραξίας, ο κεφαλαιούχος εμφανίζεται στην αγορά με μια ποσότητα χρήματος προκειμένου να αγοράσει μέσα και αντικείμενα εργασίας, καθώς και εργατική δύναμη. Αγοράζοντας αυτά το χρήμα του γίνεται κεφάλαιο και με τη χρησιμοποίησή τους στην παραγωγική διαδικασία γίνεται παραγωγικό κεφάλαιο.

Σκοπός του είναι να παράγει μια χρήσιμη αξία, που να έχει ανταλλακτική αξία που θα πουληθεί, δηλαδή ένα εμπόρευμα, του οποίου η αξία θα είναι ανώτερη από το σύνολο της αξίας των εμπορευμάτων που χρειάστηκαν για την παραγωγή του. Στην καπιταλιστική διαδικασία παραγωγής, όπου ο εργάτης στερείται μέσω παραγωγής και η εργατική του δύναμη καταναλώνεται στην εργασιακή διαδικασία από τον κεφαλαιούχο, κάτω από τον έλεγχο του οποίου εργάζεται, δεν έχει δικαίωμα στο προϊόν της παραγωγής το οποίο γίνεται ιδιοκτησία του κεφαλαιούχου. Όπως το εμπόρευμα είναι μια ενότητα από χρήσιμη και ανταλλακτική αξία, έτσι και η διαδικασία παραγωγής του είναι ενότητα υπό εργασιακή και αξιολόγηση διαδικασία. Στην αξιολόγηση διαδικασία οι προηγούμενες αξίες που έχουν αγορασθεί από τον κεφαλαιούχο μεταφέρονται στην νέα αξία χρήσης, το νέο εμπόρευμα. Στο βαθμό και μέχρι το σημείο που η εργασιακή διαδικασία μεταφέρει στο νέο προϊόν τις πληρωμένες από το κεφάλαιο αξίες, οι οποίες αντικαθίστανται απλώς με ένα ισοδύναμο, τότε έχουμε μόνον αξιολόγηση διαδικασία, απλή διαδικασία αξιοποίησης. Αν η αξιολόγηση διαδικασία προχωρήσει πέρα από το σημείο αυτό τότε έχουμε διαδικασία υπεραξίωσης, που είναι ο σκοπός και η έννοια της καπιταλιστικής παραγωγής. Μια ενότητα εργασιακής διαδικασίας και διαδικασίας υπεραξίωσης.

Στη διαδικασία αυτή, τα μέσα παραγωγής, δηλαδή το σταθερό μέρος του κεφαλαίου, δεν μπορούν να προσθέσουν στο προϊόν περισσότερη αξία απ'αυτή που έχουν. Είναι η εργατική δύναμη, δηλαδή το μεταβλητό τμήμα που όταν καταναλώνεται από τον κεφαλαιούχο στην παραγωγική διαδικασία, διασώζει τις πάγιες αξίες και προσθέτει νέα αξία.

Η αξία των νέων εμπορευμάτων, καθορίζεται από τον χρόνο εργασίας που είναι κοινωνικά αναγκαίος για την παραγωγή τους γιατί μόνον αυτός θεωρείται σαν αξιολόγηση. Χωρίζεται στον αναγκαίο χρόνο εργασίας όπου ξοδεύεται, την αναγκαία εργασία για την αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης, και τον πρόσθετο χρόνο εργασίας όπου ξοδεύεται η πρόσθετη εργασία, η υπερεργασία, η οποία συμπυκνώνεται και αντικειμενικοποιείται στην υπεραξία. Η τελευταία "αποτελεί το πλεόνασμα της αξίας του προϊόντος πάνω στην αξία των συντελεστών του προϊόντος που καταναλώθηκαν, δηλαδή των παραγωγικών μέσων και της εργατικής δύναμης... το πλεόνασμα του υπεραξιωμένου κεφαλαίου πάνω στην αρχική προκαταβλημένη αξία του κεφαλαίου".¹

Η συνολική κυκλοφοριακή διαδικασία αξιοποίησης του κεφαλαίου, αποτελείται από τρεις φάσεις, που η κάθε μία χωρίζεται σε επιμέρους στάδια, μέσα από τα οποία το κεφάλαιο αλλάζει μορφή και εκπληρώνει κάθε φορά μια ξεχωριστή λειτουργία, στην πορεία αξιοποίησής τους.

Στην πρώτη φάση έχουμε την μετατροπή από χρήμα (Χ) σε εμπόρευμα (Ε), που είναι εργατική δύναμη (Εδ) και παραγωγικά μέσα (Πμ), δηλαδή παραγωγικό κεφάλαιο (Πκ), μέσα στην παραγωγική διαδικασία μεταμορφώνεται σε εμπόρευμα (Ε'), το οποίο περιέχει μεγαλύτερη αξία (Ε+ε), όπου ε η υπεραξία. Η πρώτη φάση με τα επί μέρους στάδια είναι

1. Κ. Μαρξ: "Το Κεφάλαιο", τόμος Ι, σελ. 201.

$$\begin{array}{c} E\delta \\ X-E \\ \Pi\mu \end{array} = \Pi-E'$$

Ο σκοπός όμως του κεφαλαιούχου δεν είναι το εμπόρευμα, αλλά η μετατροπή του σε χρήμα. Το Ε' εκφράζει τη μορφή του κεφαλαίου σαν εμπορευματικό κεφάλαιο, το οποίο με την πώληση μετατρέπεται σε χρηματικό κεφάλαιο Χ' (αρχικό Χ+χ) όπου χ η υπεραξία σε χρηματική μορφή, και έτσι ολοκληρώνεται η συνολική διαδικασία της εμπορευματικής κυκλοφορίας που περιλαμβάνει τρεις φάσεις: Την παραγωγική Π...Π που αρχίζει με παραγωγικό κεφάλαιο που μετασχηματίζεται σε Ε', την εμπορευματική Ε'...Ε' και την χρηματική Χ...Χ'. Οι δύο τελευταίες ανήκουν στην κυκλοφοριακή σφαίρα, όπου πραγματώνεται η υπεραξία, η οποία δημιουργείται στην παραγωγική σφαίρα. Η συνολική κυκλική πορεία έχει σαν αρχή και τέλος το χρηματικό κεφάλαιο Χ-Ε-Χ' και παριστάνεται σαν πραγματική ενότητα παραγωγικής και κυκλοφοριακής διαδικασίας, και των τριών μορφών που παίρνει το κεφάλαιο.

Η υπεραξία που είναι προϊόν της συνολικής καπιταλιστικής παραγωγικής διαδικασίας, εμφανίζεται σαν ένα πλεόνασμα της αξίας του παραγομένου προϊόντος πάνω από το συνολικό άθροισμα που δίνουν οι αξίες των συνολικών στοιχείων του.

Αν έχουμε αρχικό καταβλημένο κεφάλαιο $K = \sigma + \mu$ τότε μετατρέπεται σε $K' = \sigma + \mu + U$ που είναι μεγαλύτερο κατά την υπεραξία (U). Δεδομένου ότι το σταθερό κεφάλαιο (σ) απλώς επανεμφανίζεται στο προϊόν, το υπόλοιπο προϊόν αποτελείται απ'αυτό που χρειάζεται για την αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης, του μεταβλητού κεφαλαίου και η εργασία που χρειάζεται για να αναπαραχθεί ονομάζεται αναγκαία εργασία, ενώ το υπόλοιπο αποτελεί το υπερπροϊόν που για να παραχθεί χρειάζεται μια επί πλέον εργασία, η οποία ονομάζεται υπερεργασία. Η αξία της εργατικής δύναμης καθορίζεται από τον αναγκαίο χρόνο εργασίας που χρειάζεται για την αναπαραγωγή της. Η υπεραξία που παράγεται με την παράταση της εργάσιμης ημέρας πάνω από τον αναγκαίο χρόνο εργασίας, ονομάζεται απόλυτη υπεραξία, ενώ η υπεραξία που οφείλεται στη μείωση (με διάφορους τρόπους) του αναγκαίου χρόνου εργασίας, και αλλαγή της σχέσης στα δύο συστατικά μεγέθη της εργάσιμης ημέρας ονομάζεται σχετική υπεραξία. Χαρακτηριστικό στοιχείο της καπιταλιστικής παραγωγής είναι η συνεχής επαναστατικοποίηση των παραγωγικών δυνάμεων με στόχο την αύξηση της παραγωγικής δύναμης της εργασίας, άρα τη μείωση της αξίας των εμπορευμάτων ή της αξίας της εργατικής δύναμης -που καθορίζεται από την αξία των εμπορευμάτων- και επομένως την αύξηση της σχετικής υπεραξίας που αυξάνει με την αύξηση της παραγωγικής δύναμης της εργασίας.

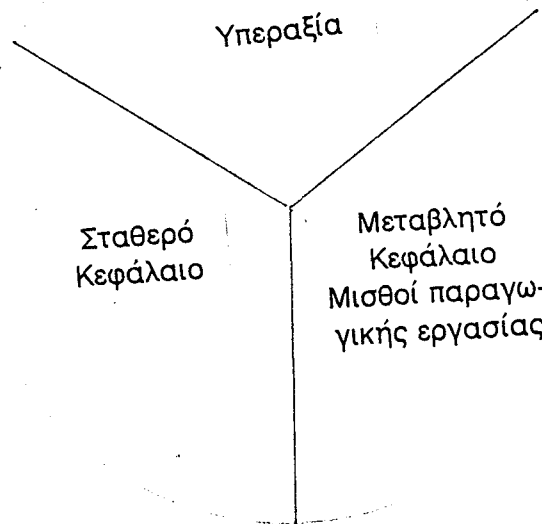
Οι φυσικά προσδιορισμένες παραγωγικές δυνάμεις που διαφέρουν σε κάθε κοινωνία -καθώς και ο αριθμός των αναγκών που πρέπει να ικανοποιηθούν επιτακτικά- που αυξάνουν τη δυνατότητα υπερεργασίας για υπεραξία ή υπερπροϊόντα μαζί με την παραγωγικότητα της εργασίας, αποτελούν καθοριστικούς παράγοντες για το μέγεθος της υπεραξίας. Ιδιαίτερα ο τελευταίος παράγοντας, η παραγωγικότητα της εργασίας, που είναι συσσωρευμένο αποτέλεσμα ολόκληρης της ιστορίας του ανθρώπου, αποτελεί τη βάση για την υπερεργασία, που χωρίς αυτήν "...δεν υπάρχει υπεραξία και άρα δεν υπάρχουν κεφαλαιούχοι, αλλά ούτε και δουλοκτήτες ούτε φεουδάρχες, με ένα λόγο καμιά

μεγάλη τάξη ιδιοκτητών".¹

Σύμφωνα με την ανάλυση του Μαρξ για την παραγωγική και μη παραγωγική εργασία, που παρουσιάστηκε σε προηγούμενο κεφάλαιο, η υπεραξία παράγεται από την απασχόληση παραγωγικής εργασίας και γίνεται και στους τρεις τομείς της οικονομίας: Πρωτογενή, Δευτερογενή και Τριτογενή τομέα, και όπου υπάρχουν σ'αυτούς οι καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής.

Η υποδιαίρεση της συνολικής παραγωγής φαίνεται στο παρακάτω σχήμα, όπου αναπαράγεται το καταβληθέν σταθερό και μεταβλητό κεφάλαιο της οικονομίας μαζί με ένα πλεόνασμα.

Καπιταλιστική παραγωγή στον Πρωτογενή, Δευτερογενή και Τριτογενή Τομέα

Η συνολική υπεραξία ή το υπερπροϊόν που παράγεται στην οικονομία, μοιράζεται στους κεφαλαιούχους ανάλογα με το ποσοστό που το κοινωνικό κεφάλαιο ανήκει στον καθένα. Η υπεραξία μετατρέπεται σε κέρδος με διάφορες μορφές, πράγμα που καθορίζεται τόσο από την κυκλοφοριακή όσο και από την παραγωγική διαδικασία, και σε γαιοπρόσοδο.

Σε ανταγωνιστικές συνθήκες το κάθε κεφάλαιο παίρνει το μέσο ποσοστό κέρδους, το οποίο είναι διαφορετικό από την υπεραξία που το κεφάλαιο έχει αποσπάσει από τους εργάτες που απασχολεί. Η υπεραξία με τη μορφή του κέρδους, σχετίζεται με το συνολικό κεφάλαιο, που απασχολείται σ'ολόκληρη την παραγωγική διαδικασία. Ένα άλλο μέρος του συνολικού αξιακού προϊόντος αποτελεί ο εργατικός μισθός, το μεταβλητό κεφάλαιο που ξοδεύεται για την πληρωμή των παραγωγικών εργατών και αποτελεί εισόδημα γι'αυτούς. Η μη παραγωγική εργασία "...που πληρώνεται από εισόδημα, εργασιακό μισθό, κέρδος

1. Στο ίδιο σελ. 552.

ή πρόσοδο δεν αποτελεί αξιακό τμήμα των εμπορευμάτων που την πληρώνουν".¹ Το συνολικό νεοπαραχθέν αξιακό τμήμα της ετήσιας παραγωγής περιέχει τον εργατικό μισθό (αναγκαία πληρωμένη εργασία), το κέρδος και την πρόσοδο (απλήρωτη υπερεργασία) και αποτελεί το τμήμα της συνολικής παραγωγής πάνω από το αναλωθέν σταθερό κεφάλαιο. Και τα τρία μαζί (μισθός, κέρδος, γαιοπρόσοδος) αποτελούν εισοδηματικές μορφές. Ετσι το "Ακαθάριστο προϊόν ή ακαθάριστη απόδοση είναι ολόκληρο το αναπαραγμένο προϊόν. Αποκλείοντας το χρησιμοποιημένο αλλά όχι το καταναλωμένο τμήμα του παγίου κεφαλαίου, η αξία της ακαθάριστης απόδοσης ή του μικτού προϊόντος είναι ίση με την αξία του προκαταβεβλημένου και στην παραγωγή καταναλωμένου κεφαλαίου του σταθερού και μεταβλητού, συν την υπεραξία που αναλύεται σε κέρδος και πρόσοδο".² Συγχρόνως το "ακαθάριστο εισόδημα"³ είναι το αξιακό τμήμα του ακαθάριστου προϊόντος που απομένει μετά την αφαίρεση του σταθερού κεφαλαίου που καταβλήθηκε και αναλώθηκε στην παραγωγή. Είναι ίσο με τον εργατικό μισθό + κέρδος + πρόσοδο. Αντίθετα το καθαρό εισόδημα είναι η υπεραξία και άρα το υπερπροϊόν που απομένει αφού αφαιρεθεί ο εργατικός μισθός".⁴

Όταν αναφερόμαστε για το εισόδημα ολόκληρης της κοινωνίας, τότε έχουμε το εθνικό εισόδημα που ανταποκρίνεται στις τρεις αυτές κατηγορίες. Όμως αυτό αποτελεί "...αφαίρεση στο βαθμό που ολόκληρη η κοινωνία στα πλαίσια της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής στέκεται στην κεφαλαιοκρατική άποψη και άρα θεωρεί σαν καθαρό εισόδημα μόνο το εισόδημα που αναλύεται σε κέρδος και πρόσοδο".⁵ Δεδομένου ότι "ο σκοπός της καπιταλιστικής παραγωγής δεν είναι η ύπαρξη των παραγωγών αλλά η παραγωγή υπεραξίας... το κάθε ακαθάριστο προϊόν που αναπαράγει μόνον τον εργάτη, δηλαδή δεν παράγει κανένα καθαρό προϊόν (υπερπροϊόν) είναι το ίδιο περιττό όπως ο ίδιος ο εργάτης".⁶

Αυτό που ισχύει για την καπιταλιστική παραγωγή "...αντίκειται π.χ. στην άποψη που αντιστοιχεί στους αρχαϊκούς, παλαιότερους τρόπους παραγωγής, κατά τους οποίους οι άρχοντες των αρχαίων πολιτειών κλπ. π.χ. απαγόρευαν ανακαλύψεις για να μην χάσει ο εργάτης το ψωμί του μια που ο εργάτης σαν τέτοιος ισχύει σαν αυτοσκοπός και η απολαβή ανάλογη με τη θέση του σαν προνόμιο, που για τη διατήρησή του ενδιαφερόταν όλη η παλιά τάξη.

Αντίκειται ακόμα στην εθνικά ηχούσα θεώρηση του συστήματος προστασίας σε αντίθεση με το ελεύθερο εμπόριο, ότι Βιομηχανίες κλπ. σαν πηγή ύπαρξης μιας μεγάλης μάζας ανθρώπων πρέπει να προστατευθούν εθνικά απέναντι σε αλλοδαπούς ανταγωνισμούς κλπ.

-
1. Κ. Μαρξ: "Το Κεφάλαιο" τόμος III σελ. 1052.
 2. Στο ίδιο σελ. 1061.
 3. (Οι έννοιες του καθαρού και ακαθάριστου εδώ θα πρέπει να αφορούν τα καθαρά και ακαθάριστα έσοδα ή έξοδα της καπιταλιστικής επιχείρησης).
 4. Κ. Μαρξ: "Το Κεφάλαιο" τόμος III σελ. 1062.
 5. Στο ίδιο σελ. 1063.
 6. Κ. Μαρξ: "Αποτέλεσμα της άμεσης διαδικασίας παραγωγής" σελ. 143.

Αντίκειται όμως και στην άποψη του A. Smith ότι π.χ. η επένδυση του κεφαλαίου στην γεωργία είναι "παραγωγικότερη" γιατί το ίδιο κεφάλαιο απασχολεί περισσότερα χέρια. Όλα αυτά είναι για τον αναπτυγμένο καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής, αναληθείς, λαθεμένες θεωρήσεις".¹

Η υπερεργασία που εικονίζεται σε μια υπεραξία και αυτή σε ένα υπερπροϊόν υπήρχε και πάντα πρέπει να υπάρχει σ'όλους τους τρόπους παραγωγής, γεγονός που απορρέει από τις ανάγκες για επέκταση της αναπαραγωγικής διαδικασίας αντίστοιχη με την ανάπτυξη των αναγκών και την αύξηση του πληθυσμού, την ύπαρξη αποθέματος ασφάλειας απέναντι σε απρόβλεπτα γεγονότα, για την συντήρηση αυτών που λόγω ηλικίας ή ανικανότητας δεν μπορούν να συμμετέχουν στην παραγωγή κλπ. Όμως "Στο κεφαλαιοκρατικό, δουλοκτητικό κλπ. σύστημα έχει μόνο μια ανταγωνιστική μορφή και ολοκληρώνεται με καθαρή τεμπελιά ενός τμήματος της κοινωνίας... όπως ο εξαναγκασμός και η μονοπώληση της κοινωνικής εξέλιξης μαζί με τα υλικά και διανοητικά πλεονεκτήματα γίνεται από ένα τμήμα της κοινωνίας με έξοδα του άλλου...".²

Η υπεραξία και το υπερπροϊόν, μπορεί να καταναλωθεί τόσο παραγωγικά για τη δημιουργία νέου πρόσθετου κεφαλαίου, όσο και καταναλωτικά με διάφορες μορφές. Σε ποίο βαθμό δημιουργεί κεφάλαιο ή εισόδημα, φαίνεται στη διαδικασία συσσώρευσης που είναι η μετατροπή της υπεραξίας σε κεφάλαιο. Όταν ολόκληρο ή μέρος του υπερπροϊόντος ή της υπεραξίας χρησιμοποιείται για πρόσθετη συσσώρευση κεφαλαίου, σταθερού ή μεταβλητού, αυξάνει για τις επόμενες περιόδους της δυνατότητες αναπαραγωγής του συστήματος και έχουμε διευρυμένη αναπαραγωγή. Όταν ολόκληρη η υπεραξία χρησιμοποιείται για την κατανάλωση των καπιταλιστών ή μη παραγωγικών εργατών, τότε έχουμε απλή αναπαραγωγή του συστήματος και σε περίπτωση που δεν καταναλώνεται μόνον η υπεραξία, αλλά και μέρος του υπάρχοντος κεφαλαίου, τότε έχουμε φθίνουσα αναπαραγωγή και μείωση των δυνατοτήτων αναπαραγωγής του συστήματος.

Τέλος σύμφωνα με την εργασιακή θεωρία της αξίας του Μαρξ, όπου η αξία κάθε εμπορεύματος καθορίζεται από τον κοινωνικό αναγκαίο χρόνο που διατέθηκε για την παραγωγή του, η αξία του συνολικού προϊόντος που παράχθηκε, καθώς και τα επί μέρους μεγέθη του, σταθερό, μεταβλητό κεφάλαιο και υπεραξία, μπορεί να μετρηθεί με την ποσότητα εργασίας που χρειάστηκε για την παραγωγή του. Προκειμένου όμως να φθάσουμε από τις αξίες στις τιμές παραγωγής και τέλος στις (πραγματικές τιμές) ή τιμές αγοράς, που με τα πραγματικά δεδομένα και τα υπάρχοντα στατιστικά στοιχεία να εκτιμήσουμε το μέγεθος του υπερπροϊόντος και της υπεραξίας, αυτό αποτελεί ένα περισσότερο πολύπλοκο πρόβλημα.

Όπως είδαμε ως τώρα, και με βάση τα προηγούμενα, η Μαρξιστική ανάλυση για την υπεραξία και το υπερπροϊόν αποτελεί την πλέον ολοκληρωμένη και επιστημονικά θεμελιωμένη άποψη που έγινε στην πορεία της οικονομικής σκέψης, που επί πλέον διερευνά και εξηγεί τους κανόνες που διέπουν το ρόλο και τη λειτουργία τόσο της υπεραξίας, στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής, αλλά και κατά προέκταση σε μεγάλο βαθμό του συνολικού κοινωνικού πλεονάσματος της οικονομίας. Το δεύτερο που όπως θα δούμε σε επόμενο κεφάλαιο είναι το

1. Κ. Μαρξ: "Αποτέλεσμα της άμεσης διαδικασίας παραγωγής" σελ. 145.

2. Κ. Μαρξ: "Το Κεφάλαιο" Τόμος III σελ. 1034.

άθροισμα όλων των πλεονασμάτων στο σύνολο της οικονομίας, μπορεί να ισχύει σαν έννοια και για άλλους τρόπους παραγωγής, και είναι μια ευρύτερη έννοια απ'την υπεραξία. Η έννοια της υπεραξίας είναι μια στενότερη έννοια και στηρίζεται πάνω στις κοινωνικές σχέσεις παραγωγής που χαρακτηρίζουν τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής.

5.7.α Η νεοκλασσική θεώρηση

Αν και ορισμένα απ'τα βασικά στοιχεία της νεοκλασσικής οικονομικής θεωρίας, βρίσκει κανείς στα έργα ορισμένων οικονομολόγων μερικές δεκαετίες πριν το 1871, η έκδοση το έτος αυτό των έργων του K. Menzer, του W. Jevons, και τρία χρόνια αργότερα του L. Walras, αποτελούν σταθμό στη γέννηση μιας νέας θεώρησης στην οικονομική επιστήμη - διαφορετικής απ'την κλασσική-, της νεοκλασσικής θεωρίας. Η τελευταία που αναπτύχθηκε σχεδόν συγχρόνως από διάφορους συγγραφείς σε διαφορετικές χώρες,¹ συνιστά μια ριζική αλλαγή στα ενδιαφέροντα και το αντικείμενο της οικονομικής ανάλυσης σε σχέση με την κλασσική σκέψη, γνώρισε τεράστια εξέλιξη και κυριάρχησε στην επίσημη οικονομική σκέψη του εικοστού αιώνα. Θεωρεί την κοινωνία σαν άθροισμα μεμονωμένων ατόμων χωρίς τάξεις και τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής σαν φυσικό και όχι ιστορικά προσδιορισμένο.

Κατασκευάζοντας ένα μοντέλο καθαρής ανταλλαγής, στρέφει το ενδιαφέρον της στην έρευνα της ορθολογικής συμπεριφοράς του καταναλωτή, ο οποίος προσπαθεί να αριστοποιήσει την κατανομή των δοσμένων πόρων για να μεγιστοποιήσει την ωφέλεια ή χρησιμότητα απ'αυτούς. Εκτός απ'την δοσμένη ποσότητα πόρων -μια υπόθεση που κυριαρχεί στην προκλασσική οικονομική σκέψη-, το μοντέλο στηρίζεται σε μια σειρά υποθέσεις που συχνά αντιστρατεύονται τα δεδομένα του πραγματικού κόσμου. Το μοντέλο αυτό που αφορούσε την κατανάλωση, τροποποιήθηκε και επεκτάθηκε ώστε να περιλάβει και την παραγωγή όπου με βάση τις έννοιες του "δοσμένου αποθέματος πόρων", της "οριακής παραγωγικότητας", της "υποκατάστασης" μεταξύ των παραγωγικών συντελεστών, και των τιμών σαν δεικτών της "άριστης κατανομής", οδηγούμαστε στην άριστη κατανομή και του συνολικού προϊόντος, ανάλογα με την οριακή παραγωγικότητα των συντελεστών με βάση την οποία αυτοί αμείβονται. Έτσι κάθε συντελεστής, στις ανταγωνιστικές συνθήκες παίρνει αυτό που παράγει, όλοι οι συντελεστές είναι παραγωγικοί, η κλασσική προβληματική για την παραγωγική και μη παραγωγική εργασία εξαφανίζεται, όπως επίσης και η κλασσική έννοια του πλεονάσματος γιατί δεν υπάρχει κανένα περίσσειμα πάνω απ'τους πόρους που απαιτούν οι ανάγκες της παραγωγικής διαδικασίας. Το κοινωνικό προϊόν δεν θεωρείται ότι είναι μόνον προϊόν της εργασίας, αλλά κατά ένα μόνο μέρος. Δηλ. εκείνο που

1. Οι σημαντικότεροι είναι: C. Menger (1840-1921) και Bohm-Bawerk (1851-1914) στην Αυστρία, F. Edgeworth (1845-1926) και A. Marshall (1842-1924) στην Αγγλία, M. Pandleoni (1857-1924), V. Pareto (1848-1923) και E. Barone (1859-1924) στην Ιταλία, J. Clark (1847-1938) και I. Fisher (1867-1947) στις Η.Π.Α., L. Walras (1834-1910) στην Ελβετία, G. Cassel (1866-1945) και K. Wickwell (1851-1926) στην Σουηδία.

αντιστοιχεί στους πραγματικούς μισθούς που είναι η αμοιβή της, και το υπόλοιπο που αντιστοιχεί στα συνολικά κέρδη είναι αμοιβή του κεφαλαίου απ'το οποίο δέχεται πως έχει παραχθεί και είναι προϊόν του κεφαλαίου. Έτσι δέχεται πως και οι άλλοι συντελεστές παραγωγής εκτός από την εργασία είναι παραγωγικοί.

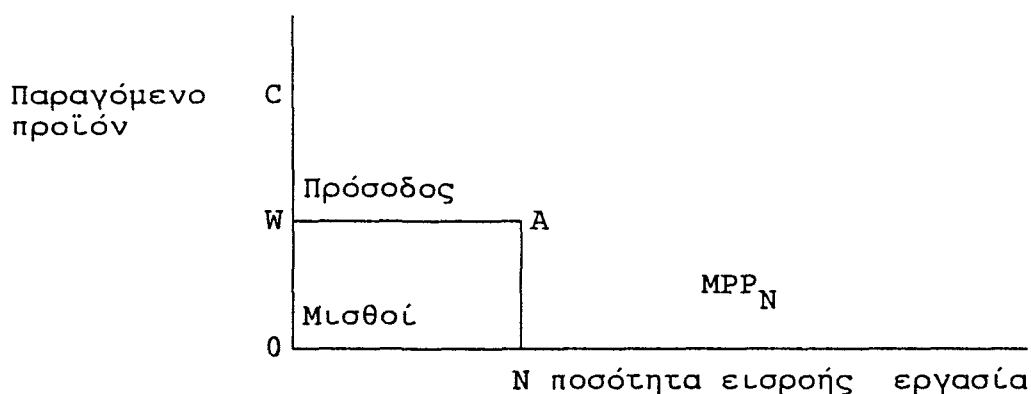
Αυτό που θεωρείται σαν πλεόνασμα ή υπερπροϊόν στη Μαρξιστική ανάλυση και παράγεται απ' την εργασία, στην νεοκλασσική αντίληψη θεωρείται πως παράγεται από τους άλλους συντελεστές, κεφάλαιο ή έδαφος, και στους οποίους τελικά ανήκει. Όπως θα δούμε στη συνέχεια, η νεοκλασσική θεωρία ενώ δεν δέχεται την ύπαρξη του πλεονάσματος με την έννοια του υπερπροϊόντος, χρησιμοποιεί εννοιολογικά ένα ψυχολογικό ορισμό του πλεονάσματος με τις έννοιες του πλεονάσματος, του καταναλωτή και του παραγωγού, γεγονός που στηρίζεται στην "υποκειμενική" συμπεριφορά των διαφόρων μελών της κοινωνίας ακρογωνιαίο λίθο του όλου νεοκλασσικού οικοδομήματος.

Οι διάφοροι παραγωγικοί συντελεστές, σύμφωνα με τη θεωρία της οριακής παραγωγικότητας της διανομής του εισοδήματος, που πρώτοι θεμελιωτές της υπήρξαν οι John Bates Clark (The Distribution of Wealth 1899) και Phillip Wicksteed (The Co-ordination of the Laws of Distribution 1894) μακροχρόνια και υπό συνθήκες τέλει ανταγωνισμού αμείβονται για κάθε μονάδα συντελεστού που συμμετέχει στην παραγωγή με ποσό ίσο με την οριακή φυσική παραγωγικότητα του συντελεστού αυτού. Το σύνολο της αμοιβής του κάθε παραγωγικού συντελεστού είναι ίσο με το γινόμενο της οριακής φυσικής του παραγωγικότητας επί την ποσότητα του συντελεστού που χρησιμοποιήθηκε.

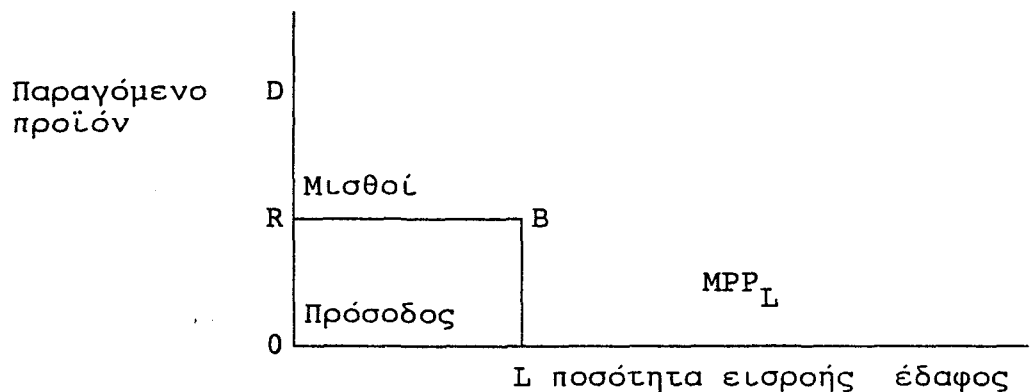
Με βάση την υποκατάσταση των συντελεστών, μέσω του μηχανισμού των τιμών και σε ανταγωνιστικές συνθήκες ισορροπίας, μακροχρόνια το άθροισμα του συνόλου της αμοιβής όλων των παραγωγικών συντελεστών ισούται με το συνολικό καθαρό προϊόν. Έτσι κανένα πλεόνασμα δεν μένει και η έννοια αυτή δε' έχει κανένα νόημα.

Βασικό στήριγμα της θεωρίας αυτής αποτελεί η περισσότερο επεξεργασμένη αντίληψη του A. Smith για "αόρατο χέρι" του ανταγωνισμού στην αγορά, όπου τώρα οι αναρίθμητοι καταναλωτές και παραγωγοί επιδιώκοντας τον άριστο δυνατό συνδυασμό αγαθών και παραγωγικών συντελεστών αντίστοιχα, πετυχαίνουν με δοσμένο εισόδημα και ιδιοκτησία παραγωγικών συντελεστών, την μέγιστη αξία και αποτέλεσμα για την κοινωνική παραγωγή, με την ελάχιστη δυνατή χρησιμοποίηση παραγωγικών συντελεστών και την ελάχιστη δυνατή παρέμβαση του κράτους. Η παρακάτω διαγραμματική παρουσίαση δείχνει αναλυτικότερα τον τρόπο με τον οποίο εξηγείται η διανομή του εισοδήματος. Υποθέτουμε ότι έχουμε δύο παραγωγικούς συντελεστές, έδαφος και εργασία που παράγουν ένα ομογενές προϊόν, σιτηρά, και η αμοιβή του κάθε συντελεστού δίνεται σε όρους σιτηρών.

Διάγραμμα (α)

Διάγραμμα (β)

Τότε εάν στο Διάγραμμα (α) η καλλιεργούμενη έκταση είναι σταθερή και η ποσότητα εργασίας που απασχολείται είναι ίση με ON, ο πραγματικός μισθός σε σιτηρά είναι ίσος με OW, όπου κάθε εργάτης αμείβεται σύμφωνα με τη οριακή παραγωγικότητα του τελευταίου εργάτη που χρησιμοποιείται. Το συνολικό μερίδιο των μισθών είναι ίσο με το παραλληλόγραμμο OWAN. Το συνολικό προϊόν όμως, είναι ίσο με OCAN την περιοχή κάτω της καμπύλης της οριακής φυσικής παραγωγικότητας MPP. Η διαφορά μεταξύ του συνολικού προϊόντος και του μερίδιου της εργασίας, είναι η πρόσοδος η οποία ανήκει στην εργασία σαν αμοιβή για τη δική της συμβολή στην παραγωγή του συνολικού προϊόντος.

Τα ίδια ισχύουν και στο Διάγραμμα (β), όπου ο σταθερός συντελεστής είναι η εργασία και η καμπύλη MPP_L εκφράζει την οριακή παραγωγικότητα του συντελεστή εδάφους. Η οριακή παραγωγικότητα της τελευταίας μονάδας απασχολούμενου εδάφους, προσδιορίζει την αμοιβή του που είναι OR και το συνολικό μερίδιο του συντελεστή εδάφους στο συνολικό προϊόν ODBL είναι ORBL ενώ το υπόλοιπο DBR είναι το μερίδιο της εργασίας.

Επειδή και στις δύο περιπτώσεις η ποσότητα της εργασίας και του εδάφους είναι ίδια, το παραγόμενο προϊόν είναι το ίδιο και το μερίδιο της εργασίας και του

εδάφους είναι ίδια στην κάθε περίπτωση (α) και (β). Ανάλογα ισχύουν και στην περίπτωση που έχουμε πάνω από δύο συντελεστές. Έτσι βλέπουμε ότι ολόκληρη η παραγωγή, κατανέμεται και εξαντλείται στις αμοιβές των παραγωγικών συντελεστών που συμμετέχουν για την παραγωγή της και σύμφωνα με το θεώρημα αυτό των Clark-Wicksteed, μακροχρόνια και σε ανταγωνιστικές συνθήκες η εργασία παίρνει αυτό που παράγει, το έδαφος και το κεφάλαιο κατά τον ίδιο τρόπο παίρνουν αυτό που παράγουν.

Εκτός από την εργασία και οι άλλοι συντελεστές δημιουργούν προϊόν και αμείβονται γι' αυτό, χωρίς να μένει τίποτα σαν περίσσειμα. Αναφορικά με την εργασία, σε συνθήκες ισορροπίας πρέπει να αμείβεται πάντα με την οριακή της παραγωγικότητα. Αν αμείβεται λιγότερο σημαίνει ότι προσφέρει περισσότερο απ' ότι κοστίζει και έτσι ο ανταγωνισμός μεταξύ εργοδοτών για περισσότερη απασχόληση εργατών θα φέρει τον εργατικό μισθό ίσον με την οριακή παραγωγικότητα. Υπάρχει πάντα ένα ύψος εργατικού μισθού που οδηγεί στην ισορροπία. Η παραπάνω θεωρία μπορεί να εκφρασθεί είτε σε φυσικές ποσότητες, είτε σε αξίες αν πολλαπλασιάσουμε την ποσότητα επί την τιμή του προϊόντος. Τέλος πρέπει να αναφερθούν ορισμένες από τις βασικές υποθέσεις και συγχρόνως αδυναμίες της στις οποίες στηρίζεται:

α) Η προσφορά των παραγωγικών συντελεστών θεωρείται δοσμένη, και οι παράγοντες που καθορίζουν την προσφορά δεν εξετάζονται, ενώ ενδιαφέρει μόνον η ζήτηση του κάθε συντελεστή για τον οποίο δέχεται τέλεια διαιρετότητα και ομογένεια, γεγονός που προκαλεί σημαντικά προβλήματα μέτρησης αν έλθουμε κοντά στην πραγματικότητα, ιδιαίτερα για το συντελεστή κεφάλαιο, αυτά είναι αζεπέραστα.

β) Η συνάρτηση παραγωγής, πρέπει να είναι γραμμικά ομογενής πρώτου βαθμού και να έχουμε σταθερές αποδόσεις κλίμακας προκειμένου η αξία $P \cdot Q$ του συνολικού προϊόντος να είναι ίση με την αμοιβή $MVP_L + MVP_K$ των παραγωγικών συντελεστών εργασίας και κεφαλαίου αντίστοιχα. Αν η υπόθεση αυτή ισχύει τότε

$$PQ = \sum_{i=1}^n MVP_i F_i,$$

ενώ αν έχουμε αυξανόμενες αποδόσεις κλίμακας

$$PQ < \sum_{i=1}^n MVP_i F_i,$$

δηλ. το προϊόν σε αξία είναι μικρότερο απ' τις αμοιβές των συντελεστών. Ενώ όταν έχουμε μειούμενες αποδόσεις κλίμακας είναι

$$PQ > \sum_{i=1}^n MVP_i F_i,$$

δηλ. το προϊόν είναι μεγαλύτερο απ'τις αμοιβές και υπάρχει αδιάθετο υπόλοιπο.¹ Η αρνητική ή θετική αυτή διαφορά μεταξύ της αξίας του συνολικού προϊόντος και των αμοιβών των συντελεστών θεωρήθηκε από ορισμένους νεοκλασσικούς οικονομολόγους σαν πρόσδοδος, ή κέρδη και αμοιβή του μη υπολογισμένου στις αρχικές εισροές παράγοντα που ονομάστηκε "επιχειρηματικότητα". Έτσι η αρχική αντίφαση προς την πραγματικότητα που γίνεται αντίφαση με τις ίδιες αρχές της νεοκλασσικής θεωρίας, δείχνει σοβαρές αδυναμίες, με αφορμή τις οποίες επιχειρήθηκαν νέες διατυπώσεις και ερμηνείες προκειμένου να αντιμετωπισθούν ορισμένες απ'αυτές, καθώς και τα προβλήματα που προκύπτουν με βάση τις πολύ αυστηρές υποθέσεις. Εκτός απ'τη θεώρηση ότι το μερίδιο των μισθών και των κερδών στο συνολικό προϊόν καθορίζεται απ'τον οριακό λόγο υποκατάστασης κεφαλαίου και εργασίας, -με ελαστικότητα υποκατάστασης ίσης με τη μονάδα- δύσκολα αποδεκτό σήμερα, η βασική δυσκολία γύρω απ'την οποία αναπτύχθηκε σημαντική προβληματική, βρίσκεται στην έννοια του κεφαλαίου σαν συντελεστή παραγωγής, και την αδυναμία μέτρησής του σε φυσικές μονάδες. Μια πρώτη αντιμετώπιση έγινε απ'τον A. Marschall, ο οποίος επαναδιατυπώνει την έννοια της οριακής παραγωγικότητας, σε "καθαρή οριακή παραγωγικότητα" αφού αφαιρεθούν οι δαπάνες για τους άλλους συντελεστές. Τα κέρδη που θεωρεί σαν "οιωνεί πρόσοδο" εμφανίζονται στη βραχυχρόνια περίοδο και προέρχονται απ'τη χρήση διαφόρων ειδών δοσμένων κεφαλαιακών αγαθών όπως γίνεται με τα διάφορα είδη γης. Έτσι το πρόβλημα της μέτρησης δεν ανακύπτει.

Συνέχεια του A. Marshall είναι η προβληματική που αναπτύχθηκε στο Cambridge, σύμφωνα με την οποία οι τιμές είναι ίσες ή καθορίζονται απ'τα οριακά αρχικά κόστη, τα οποία είναι τα κόστη της εργασίας, δεδομένου ότι για το σύστημα σαν σύνολο, το κόστος των ενδιάμεσων υλικών εξαφανίζεται σε μια κλειστή οικονομία, λαμβάνοντας όλους τους κλάδους μαζί. Τα κέρδη καθορίζονται απ'τη διαφορά οριακού και μέσου κόστους. Επειδή η κατανομή της συνολικής παραγωγής σε μισθούς και κέρδη, εξαρτάται απ'το νόμο των φθινουσών αποδόσεων της εργασίας, με δοσμένο απόθεμα κεφαλαίου, το μερίδιο των "οιωνεί προσόδων" καθορίζεται και εξαρτάται απ'την ελαστικότητα της καμπύλης μέσης παραγωγικότητας της εργασίας".

Διαφορετική είναι η προσέγγιση του Wickseil, ο οποίος με βάση την αντίληψη της Αυστριακής Σχολής και τη θεωρία της ισορροπίας του Walras, προσπάθησε να δώσει λύση στο πρόβλημα θεωρώντας το κεφάλαιο αποτέλεσμα του χρόνου και της εργασίας που χρειάστηκε για την παραγωγή του. Σχετικά με το χρόνο, κάθε κεφαλαιακό αγαθό μπορεί να αναχθεί στην "περίοδο αναμονής" ή τη "μέση περίοδο της παραγωγής", και η οριακή του παραγωγικότητα είναι το αποτέλεσμα που προστίθεται στο συνολικό προϊόν απ'αυτό το χρόνο αναμονής.

Εδώ όμως προκύπτει ένα άλλο πρόβλημα, που έχει σχέση με την αδυναμία μέτρησης αυτού του χρόνου. Ένα πρόσθετο στοιχείο με συνεχώς αυξανόμενη βαρύτητα, που έπρεπε να αντιμετωπισθεί στις συνθήκες της νεώτερης πραγματικότητας που απομακρυνόταν ολοένα και περισσότερο απ'τα δεδομένα του τέλει ανταγωνισμού, τα οποία αποτελούν το πλαίσιο ανάπτυξης της νεοκλασσικής προβληματικής, είναι το Μονοπωλιακό κέρδος. Το τελευταίο, οριζόμενο είτε σαν η διαφορά με το κέρδος σε ανταγωνιστικές συνθήκες, είτε σαν

1. Βλέπε: Barret N. (1974) p.171.

η διαφορά της τιμής πάνω απ'το οριακό κόστος, ενώ στην προβληματική της νεοκλασικής θεωρίας δεν αποδίδεται ιδιαίτερη σημασία, στη σύγχρονη πραγματικότητα που κυριαρχείται απ'τις συνθήκες του μονοπωλιακού ανταγωνισμού, έτυχε εξαιρετικής προσοχής και θεωρήθηκε ιδιαίτερης σπουδαιότητας απ'τους θεωρητικούς του ατελούς ανταγωνισμού. Η σημασία του στην κατανομή του εισοδήματος ανάμεσα τόσο στην εργασία και το κεφάλαιο, όσο και ανάμεσα στα κεφάλαια των διαφόρων κλάδων είναι αποφασιστική. Ο "βαθμός μονοπωλίου" σαν ποσοστό της διαφοράς τιμής και οριακού κόστους προς την τιμή, που χρησιμοποιήθηκε απ'τον M. Kalecki -είτε ακόμη με διαφορετικές προσεγγίσεις απ'τον ίδιο- αποτέλεσε σημαντικό εργαλείο ερμηνείας στα δεδομένα της σημερινής πραγματικότητας.

Ακόμη μια διαφορετική προσέγγιση στα δεδομένα αυτά, έξω απ'τα κενά και τις συγχύσεις της νεοκλασικής θεωρίας, αποτέλεσαν οι θεωρίες σύμφωνα με τις οποίες οι τιμές στις συνθήκες του ατελούς ανταγωνισμού καθορίζονται ανεξάρτητα απ'τη μορφή της καμπύλης ζήτησης, αλλά με βάση το μακροχρόνιο κόστος παραγωγής, στο οποίο περιλαμβάνεται ένα κανονικό κέρδος προστιθέμενο στο υπόλοιπο κόστος παραγωγής. Ποιό όμως είναι το κανονικό κέρδος και γιατί ορισμένες επιχειρήσεις πετυχαίνουν κάτι περισσότερο απ'αυτό, είναι ερωτήματα που δύσκολα απαντώνται με την προσέγγιση αυτή.

Όπως είδαμε ως τώρα, όλες οι νεώτερες προσεγγίσεις που είναι σε μεγάλο βαθμό συνέχεια ή στηρίζονται στα βασικά θεμέλια της νεοκλασικής θεωρίας, προσπαθούν να ερμηνεύσουν την κατανομή του εισοδήματος και το μερίδιο του κεφαλαίου με τη μορφή του κέρδους χωρίς να προβληματίζονται για την παραγωγικότητά του, που με βάση αυτή δικαιούται μια αμοιβή της οποίας το μέγεθος εξαρτάται απ'τις συνθήκες της αγοράς. Διαφορετική στο θέμα αυτό μπορεί να θεωρηθεί η άποψη του Keynes, ο οποίος συμμαρτίζει την κλασική αντίληψη ότι μόνον η εργασία είναι παραγωγική, όλα παράγονται απ'αυτή, βοηθούμενη όπως λέει απ'την τεχνική, τους φυσικούς πόρους, και τα αποτελέσματα της εργασίας του παρελθόντος που ενσωματώνονται στα μέσα παραγωγής. Το κεφάλαιο, απλώς κερδίζει μια πρόσοδο πάνω απ'το αρχικό του κόστος λόγω της σπανιότητάς του. Έτσι αντί της θεωρίας της οριακής παραγωγικότητας, διατυπώνει τη θεωρία της σπανιότητας για την εξήγηση του κέρδους.

Τέλος, θα πρέπει να αναφέρουμε, πως η σημερινή επίσημη οικονομική θεωρία που στηρίζεται στις βάσεις της νεοκλασικής θεωρίας, με τις όποιες εξελίξεις της, θεωρεί κάθε εργασία παραγωγική σ'ολόκληρη την κοινωνία και αντί της κλασικής έννοιας του πλεονάσματος που καθορίζεται μέσα απ'την παραγωγή, χρησιμοποιεί στη θεωρία των εθνικών λογαριασμών, την έννοια της αποταμίευσης που καθορίζεται απ'τις αποφάσεις για τη διάθεση του εισοδήματος που απέκτησαν οι παραγωγικοί συντελεστές απ'τη συμβολή τους σ'όλες τις οικονομικές δραστηριότητες της κοινωνίας οι οποίες θεωρούνται όλες παραγωγικές.

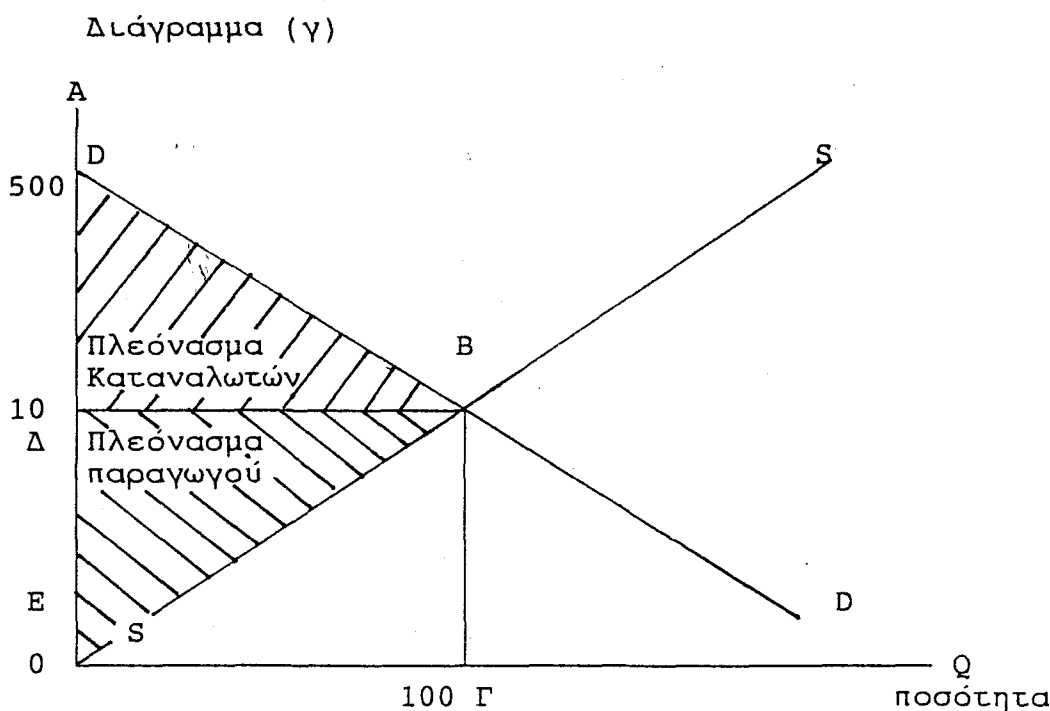
Στη συνέχεια παραθέτουμε μια σύντομη περιγραφή της έννοιας του πλεονάσματος, όπως με εντελώς διαφορετικό περιεχόμενο χρησιμοποιείται στη νεοκλασική θεωρία.

5.7.β Το πλεόνασμα του καταναλωτή και του παραγωγού

Όπως αναφέρθηκε και προηγουμένα, στη νεοκλασική θεωρία η έννοια του πλεονάσματος που κατέχει σημαντική αν και μερικές φορές αμφισβητούμενη θέση αφορά μόνον τη μεγαλύτερη χρησιμότητα ή ωφέλεια που αποκομίζει κάθε άτομο από μια συναλλαγή στην οποία, αυτό που δίνει έχει μικρότερη χρησιμότητα ή ωφέλεια απ'αυτό που παίρνει. Η έννοια του πλεονάσματος του καταναλωτή (Consumer's surplus) βρίσκει την καλύτερη διατύπωση και έκφραση από τον A. Marshall, ενώ η πρώτη προσέγγιση έγινε αρκετά χρόνια πριν, το 1844 απ'τον J. Dureau. Πλεόνασμα του καταναλωτή ονομάζει ο Marshall "την μεγαλύτερη τιμή που θα ήθελε κανείς να πληρώσει παρά να στερηθεί κάποιο πράγμα, η οποία βρίσκεται πάνω απ'αυτό που πράγματι πληρώνει, και είναι η οικονομική μέριση αυτού του πλεονάσματος ικανοποίησης".¹

Σύμφωνα με τον Dureau το καθαρό αυτό όφελος που μπορεί να εκτιμηθεί σε χρηματικές μονάδες, εκφράζεται απ'την περιοχή που βρίσκεται μεταξύ της καμπύλης ζήτησης και της οριζόντιας γραμμής που δείχνει την τιμή που πληρώθηκε για το αγαθό.

Στο παρακάτω διάγραμμα (γ), το πλεόνασμα του καταναλωτή είναι η γραμμοσκιασμένη επιφάνεια που μετρά το ποσό της ικανοποίησης ή ωφέλειας που απολαμβάνει κανείς, επί πλέον αυτού που θυσιάζει προκειμένου να αποκτήσει ένα αγαθό στην αγορά.

1. A. Marshall: "Principles of economics" London 1930 p. 124.

Για παράδειγμα, όταν ο καταναλωτής αγοράζει στην αγορά 100 μονάδες του αγαθού X στην τιμή των 10 δραχμών, ο ίδιος είναι διατεθειμένος να πληρώσει περισσότερο για τις άλλες 99 μονάδες, ενώ πράγματι πληρώνει μόνο 10 δραχμές για όλες, όσο και η τιμή της εκατοστής μονάδος. Η συνολική χρησιμότητα που αποκομίζει και είναι διατεθειμένος να πληρώσει είναι OABΓ, ενώ πληρώνει OΔΒΓ. Ανάλογου περιεχομένου είναι η διατύπωση απ'τον Marshall του πλεονάσματος του παραγωγού (Producer's Surplus), όπου ο πωλητής όπως και ο αγοραστής αποκομίζει ένα πλεόνασμα από κάποια συναλλαγή. Ορίζεται σαν η διαφορά μεταξύ συνολικών εσόδων και συνολικού κόστους των αρχικών εισροών, ή μεταξύ τιμής και οριακού κόστους το οποίο περιλαμβάνει τις εισροές εργασίας και κεφαλαίου. Παριστάνεται σχηματικά απ'την περιοχή που βρίσκεται μεταξύ της σε ανταγωνιστικές συνθήκες γραμμής της τιμής, και της ανερχόμενης προς τα δεξιά καμπύλης προσφοράς λόγω των μειουμένων αποδόσεων, και η οποία αποτελεί συγχρόνως την καμπύλη οριακού κόστους,¹ στην βραχυχρόνια περίοδο.

Στην περίπτωση αυτή το πλεόνασμα του παραγωγού, εκφράζει την "οικονομική πρόσοδο"² που ιδιοποιούνται οι ιδιοκτήτες του σταθερού συντελεστή, που προκύπτει απ'τη σταθερότητα του τελευταίου σε συνδυασμό με το νόμο των μειουμένων αποδόσεων.

Στη μακροχρόνια όμως περίοδο και σε συνθήκες πλήρους ανταγωνισμού, όπου τα συνολικά έσοδα είναι ίσα με το συνολικό κόστος, το οποίο αντιστοιχεί ακριβώς στις αμοιβές των παραγωγικών συντελεστών, δεν υπάρχουν "οικονομικές πρόσοδοι" και οι καμπύλες προσφοράς, μέσου και οριακού κόστους συμπίπτουν. Τότε, το πλεόνασμα του παραγωγού έχει νόημα μόνον στην περίπτωση της Ρικαρντιανής προσόδου, όπου έχουμε σταθερή προσφορά γης και απείρως ελαστική προσφορά σε σταθερές τιμές των άλλων συντελεστών.

Η καμπύλη προσφοράς του οριακού κόστους που εκφράζει το κόστος της κοινωνίας σε υλικά και εργασία, χωρίς πρόσοδο, θα συμπέσει με την καμπύλη μέσου κόστους που περιλαμβάνει το οριακό κόστος συν πρόσοδο, σε κάποιο επίπεδο παραγωγής ΟΓ. Η γραμμοσκιασμένη επιφάνεια ΕΒΔ εκφράζει την πρόσοδο που αποτελεί μια "μεταβιβαστική πληρωμή"³ για την κοινωνία και προκύπτει απ'τη διαφοροποίηση - την αύξηση - του οριακού κόστους κάθε συντελεστή καθώς αυξάνει η παραγωγή.

Στο παράδειγμα του παραπάνω διαγράμματος, στην τιμή των 10 δραχμών που κοστίζει και πωλείται η εκατοστή μονάδα, πωλούνται και όλες οι προηγούμενες οι οποίες κοστίζουν λιγότερο, δημιουργώντας το πλεόνασμα του παραγωγού. Χωρίς την υπόθεση της ανταγωνιστικής αγοράς, το πλεόνασμα του παραγωγού μπορεί να προέλθει τόσο στη βραχυχρόνια όσο και τη μακροχρόνια περίοδο απ'τη δύναμη που κατέχει και ασκεί στην αγορά η επιχείρηση, ή κάποιος παραγωγικός συντελεστής. Έτσι σύμφωνα με τα παραπάνω η έννοια και το περιεχόμενο του πλεονάσματος του παραγωγού βρίσκεται πολύ κοντά σ'αυτήν που διατυπώνεται στην εργασία αυτή.

1. M. Mishan (1968) p. 1269, 1274.

2. Currie J., Murphy J., Schmitz A. (1971), p. 755, 757.

3. B. Baumol (1977) p. 595.

5.8 Η Νεοοικονομική αντίληψη. Ο Piero Sraffa

Η έννοια του πλεονάσματος που προκύπτει απ'τα έργα του P. Sraffa καθώς και όλων των σύγχρονων μετακεϊνσιανών οικονομολόγων, είναι αυτή που συμπίπτει με την έννοια του καθαρού προϊόντος, ή της καθαρής προστιθέμενης αξίας.

Μια τέτοια έννοια του πλεονάσματος πλησιάζει, όπως είδαμε προηγούμενα, αυτήν του A. Smith, και θεωρεί σαν πλεόνασμα αυτό που μένει αν απ'το συνολικό ακαθάριστο προϊόν αφαιρέσουμε αυτό το μέρος που είναι απαραίτητο για να αντικατασταθούν τα μέσα παραγωγής που αναλώθηκαν στην παραγωγή του.

Το πλεόνασμα με την έννοια αυτή, αποτελεί το εισόδημα απ'το οποίο περοέρχονται οι μισθοί, τα κέρδη και η πρόσοδος. Το καθαρό εισόδημα κατανέμεται ανάμεσα στις τρεις αυτές κατηγορίες, που αντιπροσωπεύουν τους τρεις συντελεστές παραγωγής: έδαφος, εργασία και κεφάλαιο. Καθοριστικός παράγοντας όμως της διανομής η οποία προσδιορίζεται εξωγενώς, είναι ο ταξικός ανταγωνισμός, στοιχείο που απομακρύνει την νεοοικονομική αντίληψη απ'την νεοκλασική, και την φέρνει πλησιέστερα στη μαρξική. Σύμφωνα με την νεοοικονομική ανάλυση - στο πλαίσιο της οποίας κινείται η ανάλυση του Sraffa¹ στο θέμα της κατανομής του πλεονάσματος ανάμεσα σε μισθούς και κέρδη - η διανομή με βάση τη δοσμένη διάρθρωση της παραγωγής, είναι αποτέλεσμα ανταγωνισμού μεταξύ εργασίας και κεφαλαίου και εξαρτάται από πολλούς εξωγενείς κοινωνιολογικούς ή θεσμικούς παράγοντες, όπως π.χ. δύναμη του συνδικαλιστικού κινήματος, πολιτική δύναμη εργοδοτών και συνδικάτων, βαθμός ανταγωνισμού κλπ.

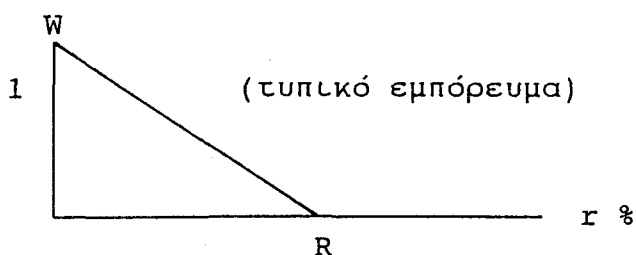
Οι μισθοί που πληρώνονται απ'το πλεόνασμα και είναι τμήμα αυτού, βρίσκονται σε αρνητική σχέση με το υπόλοιπο τμήμα του πλεονάσματος που είναι τα κέρδη. Αυξανόμενου του ενός μειώνεται το άλλο, φθάνοντας στις θεωρητικά ακραίες περιπτώσεις όπου αν οι μισθοί W πάρουν το 100% του πλεονάσματος, τότε τα κέρδη είναι μηδέν και αντίστροφα. Η γραμμικότητα η όχι της σχέσης μισθών/κερδών, εξαρτάται απ'την αναλογία που το κεφάλαιο και η εργασία χρησιμοποιούνται και συνδυάζονται στην παραγωγή, δηλ. την οργανική σύνθεση του κεφαλαίου. Επειδή οι αναλογίες αυτές διαφέρουν στις διάφορες παραγωγικές μονάδες, η μη γραμμικότητα αποτελεί την πλέον συνηθισμένη έκφραση της πραγματικότητας. Όπως αναφέραμε και πριν, τόσο η μορφή όσο και η θέση της καμπύλης που εκφράζει τις σχέσεις μισθών/κερδών, εξαρτάται απ'την παραγωγική διάρθρωση που εκφράζει τα τεχνικά δεδομένα της παραγωγής σε κάθε παραγωγική μονάδα.

Σε ανάλογα συμπεράσματα φθάνει ο Sraffa για την κατανομή του πλεονάσματος του οποίου το κύριο αντικείμενο της ανάλυσης, αφορά τον σχηματισμό και προσδιορισμό των τιμών σ'ένα γραμμικό σύστημα παραγωγής.² Με βάση την έννοια του τυπικού εμπορεύματος -που είναι ένα σύνθετο εμπόρευμα του οποίου η σύνθεση είναι ίση με τα μέσα που χρειάστηκαν για την παραγωγή του και την δοσμένη τεχνική του συστήματος- σε ένα τυπικό σύστημα του οποίου το ακαθάριστο προϊόν είναι τυπικό εμπόρευμα, και το ύψος της αξίας του προτύπου

1. "Production of commodities" 1977.

2. Lichtenstein P. "An Introduction to Post-Keynesian..." chp.8.

καθαρού προϊόντος είναι ίσο με το ύψος της τιμής του και ίσο με 1, το συνολικό πλεόνασμα που ισούται με 1, κατανέμεται ανάμεσα σε μισθούς και κέρδη. Επειδή κάθε αύξηση ή μείωση των μισθών οδηγεί σε ανάλογη και αντίστροφη μεταβολή των κερδών, η σχέση μισθών και κερδών r είναι γραμμική και μπορεί να εκφραστεί ως εξής: $r = R(1-W)$. Όταν οι μισθοί είναι μηδέν, το μέγιστο ποσοστό κέρδους είναι R (όπου $R =$ καθαρό προϊόν/μέσα παραγωγής) και αντίθετα όταν τα κέρδη είναι μηδέν, το συνολικό τυπικό εμπόρευμα πηγαίνει στους μισθούς. Η γραμμική αυτή σχέση που δείχνεται σχηματικά στη συνέχεια δεν εφαρμόζεται μόνον στο τυπικό σύστημα, αλλά και στο πραγματικό, όταν εκφράσουμε το πραγματικό ωρομίσθιο και όλες τις πραγματικές τιμές των εμπορευμάτων σε όρους του τυπικού εμπορεύματος.

Η απλοποιημένη σχέση Μισθών-Κερδών

5.9.α Οι Νεομαρξιστικές αντιλήψεις για το "οικονομικό πλεόνασμα"

Τα έργα των Paul Sweezy και Paul Baran, (Paul Sweezy 1942 Η θεωρία της καπιταλιστικής ανάπτυξης, Paul Baran 1957 Η πολιτική οικονομία της ανάπτυξης, και P. Baran και P. Sweezy 1966 Μονοπωλιακός καπιταλισμός), αποτελούν την πλέον σημαντική συμβολή και την μεγαλύτερη επιρροή στην νεώτερη Μαρξιστική προβληματική που έχει να παρουσιάσει η Αμερικάνικη οικονομική σκέψη.

Η εισαγωγή της έννοιας του οικονομικού πλεονάσματος το 1957 απ'τον P. Baran, ή όπως αυτή διαφοροποιήθηκε αργότερα στο κοινό έργο των Baran και Sweezy, σαν ένα εννοιολογικό πλαίσιο ανάλυσης τόσο του μονοπωλιακού καπιταλισμού της Μητρόπολης όσο και των προβλημάτων υπανάπτυξης της περιφέρειας, έτυχε ευρείας αποδοχής ή κριτικής, και άσκησε μεγάλη επιρροή στην προβληματική σχεδόν όλων των νεώτερων Μαρξιστών οικονομολόγων.

Όπως θα δούμε στη συνέχεια, η ανάλυση των Baran και Sweezy αποτελεί μια σημαντική απόκλιση απ'την μαρξιστική μεθοδολογία που σύμφωνα μ'αυτούς είτε με άλλους έγινε αναγκαία, είτε γιατί η έννοια της "υπεραξίας" του Μαρξ δημιούργησε πολλές δυσκολίες για την ανάλυση πολλών σύγχρονων προβλημάτων και εμπειρικών εφαρμογών, είτε γιατί μέσα σε μια εκατονταετία περίπου απ'την συγγραφή των έργων του Μαρξ, πολλά δεδομένα που συνδέονται με τη δομή του καπιταλιστικού συστήματος έχουν αλλάξει. Στην πρώτη διατύπωση της έννοιας του οικονομικού πλεονάσματος ο P. Baran (1957) κάνει τη διάκριση ανάμεσα σε "πραγματικό", "Δυνητικό" και "Σχεδιασμένο" πλεόνασμα. Σαν *Πραγματικό Οικονομικό Πλεόνασμα* θεωρεί "...τη διαφορά μεταξύ πραγματικής τρέχουσας παραγωγής, και πραγματικής τρέχουσας κατανάλωσης της κοινωνίας. Είναι επομένως ταυτόσημο με την τρέχουσα αποταμίευση ή συσσώρευση",¹ η οποία παίρνει συγκεκριμένη μορφή είτε με εγκαταστάσεις και εξοπλισμό για την παραγωγή, είτε με αποθέματα προϊόντων, είτε με αποθέματα σε χρυσό και απαιτήσεις στο εξωτερικό. Το πραγματικό οικονομικό πλεόνασμα που υπάρχει σ'όλους τους κοινωνικοοικονομικούς σχηματισμούς, δεν παρουσιάζει δυσκολίες υπολογισμού και εκτιμάται σήμερα απ'τις επίσημες στατιστικές στις περισσότερες χώρες με τη μορφή της αποταμίευσης ή της κεφαλαιακής συσσώρευσης στην περίπτωση που αυτή είναι ίση με την πρώτη.

Επί πλέον σημειώνει, πως είναι το μέρος εκείνο της υπεραξίας που συσσωρεύεται, αποκλείοντας έτσι τις άλλες μορφές στις οποίες αυτή διατίθεται όπως η κατανάλωση των καπιταλιστών και άλλων μη παραγωγικών τάξεων, όπως και το μέρος που ιδιοποιείται το κράτος. Η έννοια όμως που συγκέντρωσε την περισσότερη προβληματική, και αντιπαρατιθέμενες απόψεις δεν ήταν αυτή του "Πραγματικού", αλλά η περισσότερο αναπτυγμένη έννοια του "Δυνητικού Πλεονάσματος". Σύμφωνα με τον ορισμό του Baran "*Δυνητικό οικονομικό πλεόνασμα*" είναι η διαφορά μεταξύ του προϊόντος που θα μπορούσε να παραχθεί με τους δοσμένους φυσικούς πόρους και επίπεδο τεχνολογίας, με τη βοήθεια των διαθέσιμων παραγωγικών συντελεστών, και αυτού που θα μπορούσε να θεωρηθεί σαν βασική ή απαραίτητη κατανάλωση".² Ο ορισμός αυτός, διαφέρει με αυτόν που διατυπώθηκε απ'τον Baran αργότερα το 1957³ στο ότι υποκαθιστά τον όρο "πραγματικά απασχολούμενων παραγωγικών πόρων" με αυτόν των "διαθέσιμων παραγωγικών πόρων", που μπορούν δηλ. να απασχοληθούν. Ετσι περιλαμβάνει και την παραγωγή που χάνεται λόγω της ανεργίας που οφείλεται κύρια στην αναρχία της καπιταλιστικής παραγωγής ή την έλλειψη ενεργού ζήτησης, δηλ. τη λεγόμενη Κεϋνσιανή ανεργία. Η πραγματοποίηση όμως του Δυνητικού πλεονάσματος, προϋποθέτει και ριζικές αλλαγές στην κοινωνική διάρθρωση. Το μέγεθός του, που συναντά ορισμένες δυσκολίες για να υπολογισθεί επειδή ξεπερνά τα όρια της σημερινής κοινωνικής δομής, αποτελείται και εμφανίζεται με τις τέσσερες παρακάτω μορφές: α) την πολυτελή ή πλεονάζουσα κατανάλωση των ανώτερων τάξεων, β) την παραγωγή που χάνεται για την κοινωνία απ'την ύπαρξη μη

1. P. Baran: "The political economy of growth" 1957 p. 22.

2. P. Baran: "Economic progress and economic surplus" 1953 p. 293.

3. P. Baran: "The political economy of growth" p. 23.

παραγωγικών εργατών, γ) την παραγωγή που χάνεται λόγω της ανορθολογικής και αντιοικονομικής οργάνωσης της υπάρχουσας παραγωγικής δομής, και δ) την παραγωγή που χάνεται λόγω της ύπαρξης ανεργίας που οφείλεται στους λόγους που αναφέραμε προηγούμενα.

Το πρώτο σημείο που πρέπει να διευκρινισθεί στον παραπάνω ορισμό είναι η έννοια της *απαραίτητης κατανάλωσης*. Ο Baran με τον όρο αυτό εννοεί "το μέγεθος του αναγκαίου πραγματικού εισοδήματος που θεωρείται κοινωνικά σαν "αξιοπρεπής διαβίωση"¹ (1953). Κατά τον Weisskopf που ορίζει το Δυνητικό πλεόνασμα κατά τρόπο παραπλήσιο του Baran, σαν απαραίτητη κατανάλωση θεωρεί "το ελάχιστο μέγεθος παραγωγής που απαιτείται δια τη συντήρηση του (αυξανόμενου) πληθυσμού σε επίπεδο διαβίωσης απαραίτητο για την επιβίωσή του. Αυτό περιλαμβάνει τόσο την παραγωγή που συμβάλλει στην απαραίτητη κατανάλωση του πληθυσμού, όσο και αυτήν που απαιτείται για την αντικατάσταση του αναλωθέντος κεφαλαιακού αποθέματος ή φυσικών πόρων", Weisskopf, σελ. 366, "The Capitalist System" 1972. Ένας εμπειρικός προσδιορισμός της απαραίτητης "Βασικής Κατανάλωσης" έγινε απ'τον Ron Stanfield 1973 (The economic surplus and Neomarxism), που στηρίζεται στους οικογενειακούς προϋπολογισμούς των εργατών στον αστικό τομέα των Ηνωμένων Πολιτειών (B.L.S. City Workers Family Budget). Στην απαραίτητη κατανάλωση περιλαμβάνει "την απαραίτητη προσωπική κατανάλωση που είναι η συνολική ποσότητα που είναι επαρκής για να προσφέρει στο σύνολο του πληθυσμού επίπεδο κατανάλωσης θεωρούμενο σαν ελάχιστα αποδεκτό απ'την κοινωνία (σελ. 5) και την βασική κοινωνική κατανάλωση που περιλαμβάνει τις κυβερνητικές δαπάνες τις απαραίτητες για να στηριχθεί η προσωπική κατανάλωση, όπως π.χ. παιδεία, δρόμοι, επικοινωνίες κλπ., και τις κεφαλαιακές επενδυτικές δαπάνες που απαιτούνται για την συντήρηση της υπάρχουσας παραγωγικής δυναμικότητας, χωρίς να περιλαμβάνονται εδώ οι ιδιωτικές επενδύσεις, και τέλος ένα μέρος της παραγωγής που πρέπει να διατεθεί για την αναπλήρωση της καταστροφής των φυσικών πόρων.

Γενικά ο όρος της βασικής ή απαραίτητης κατανάλωσης, που αποτελεί καθοριστικό παράγοντα στην κατανόηση του δυνητικού πλεονάσματος, για περισσότερη διευκρίνιση θα μπορούσε να συγκριθεί ακόμη και με το επίπεδο κατανάλωσης στο σύστημα απλής αναπαραγωγής του Μαρξ, όπου περιλαμβάνεται το ιστορικά καθορισμένο επίπεδο κατανάλωσης των παραγωγικών εργατών, η αντικατάσταση της φθοράς του κεφαλαίου και η κατανάλωση των καπιταλιστών και άλλων μη παραγωγικών εργατών που συντηρούνται απ'την υπεραξία. Με τον όρο πολυτελής κατανάλωση ή πλεονάζουσα κατανάλωση, η οποία αποτελεί τμήμα του Δυνητικού πλεονάσματος, είναι το μέρος της υπεραξίας που συντηρεί την κατανάλωση των καπιταλιστών και άλλων τάξεων και βρίσκεται πάνω απ'την "αξιοπρεπή διαβίωση", επίπεδο κοινό για όλους. Ο Baran σημειώνει πως η πλεονάζουσα ή πολυτελής κατανάλωση δεν περιορίζεται μόνο στην καπιταλιστική τάξη, αλλά σήμερα συμμετέχουν σ'αυτή και άλλες τάξεις.

Περισσότερες δυσκολίες προσδιορισμού εκτός απ'την βασική και την πολυτελή κατανάλωση, συναντά η διάκριση που γίνεται απ'τον Baran για την *παραγωγική και μη παραγωγική εργασία*, που όπως είδαμε η τελευταία αποτελεί μέρος του

1. Στο προηγούμενο p. 296.

Δυνητικού πλεονάσματος. Σύμφωνα με την ανάλυση που επιχειρεί στην "Πολιτική Οικονομία της Ανάπτυξης" και η οποία διαφέρει σ'ορισμένα σημεία απ'την προηγούμενη στο άρθρο του στο περιοδικό "Science and Society" 1953, στο σημείο αυτό διατυπώνει το ίδιο επιχείρημα σύμφωνα με το οποίο "Τί είναι παραγωγική και μη παραγωγική εργασία δεν μπορεί να καθορισθεί με βάση την καθημερινή καπιταλιστική πρακτική".¹ Διότι είναι λάθος να καθορίζεται η παραγωγικότητα, η αναγκαιότητα, ή η χρησιμότητα της εργασίας με "την ικανότητά της να αποσπά μια τιμή στην αγορά", επειδή τότε "όλοι είναι παραγωγικοί και χρήσιμοι μέσα στις δομές της καπιταλιστικής τάξης πραγμάτων και μπορεί να είναι απαραίτητοι για την ύπαρξή της". Γι'αυτό θα πρέπει να σκεφθούμε έξω απ'την λογική αυτή και να θεωρήσουμε σαν μη παραγωγική "κάθε εργασία που έχει σαν αποτέλεσμα την παραγωγή τέτοιων αγαθών και υπηρεσιών η ζήτηση των οποίων αποδίδεται στις ιδιαίτερες συνθήκες και σχέσεις του καπιταλιστικού συστήματος και η οποία δεν θα υπήρχε σε μια ορθολογικά οργανωμένη κοινωνία. Ετσι ένα μεγάλο μέρος απ'τους μή παραγωγικούς εργάτες απασχολούνται στην παραγωγή πολεμικού υλικού, ειδών πολυτελείας κάθε είδους, και αντικειμένων επίδειξης και κοινωνικής διάκρισης. Άλλοι είναι κυβερνητικοί, αξιωματούχοι, μέλη του στρατιωτικού κατεστημένου, ιερείς, δικηγόροι, ειδικοί για τεχνικές φοροδιαφυγής, ... ακόμη αυτοί που εργάζονται στη διαφήμιση, μεσάζοντες, κερδοσκόποι κλπ."²

Η μη παραγωγική εργασία δεν συνδέεται με αναγκαία παραγωγή και συντηρείται απ'το οικονομικό πλεόνασμα της κοινωνίας. Μια άλλη κατηγορία όμως όπως "...οι επιστήμονες, γιατροί, καλλιτέχνες, δάσκαλοι και άλλα όμοια επαγγέλματα που ζουν απ'το οικονομικό πλεόνασμα... σε μια ορθολογικά οργανωμένη κοινωνία... όχι μόνο δεν θα εξαφανισθούν αλλά θα πολλαπλασιασθούν..."³ είναι παραγωγικοί εργάτες.

Όπως βλέπουμε η ανάλυση του Baran για την παραγωγική και μη παραγωγική εργασία, διαφέρει σημαντικά απ'την ανάλυση του Μαρξ. Το βασικό κριτήριο είναι κατά πόσον η εργασία είναι παραγωγική απ'την σκοπιά μιας ορθολογικά οργανωμένης κοινωνίας, ή παράγει για τη βασική κατανάλωση, και όχι η παραγωγή πλεονάσματος ή μή, ή αν επανέρχεται στον κύκλο αναπαραγωγής σαν στοιχείο του σταθερού ή μεταβλητού κεφαλαίου. Ακόμη διαφέρει με την ανάλυση του Μαρξ για τον τομέα των υπηρεσιών και της κυκλοφορίας, καθώς επίσης τη σύγκριση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής με άλλους τρόπους παραγωγής, και όχι με μια ορθολογικά οργανωμένη ή σοσιαλιστική κοινωνία.

Τέλος στις δύο άλλες κατηγορίες του Δυνητικού Πλεονάσματος περιλαμβάνει τις σπατάλες και τον ανορθολογισμό της καπιταλιστικής παραγωγής, που προέρχεται απ'την μονοπωλιακή δομή της αγοράς, την παραγωγή άχρηστων και επιφανειακά διαφοροποιημένων προϊόντων και υπηρεσιών, τη μη χρησιμοποίηση παραγωγικών πόρων ανθρώπινων και υλικών λόγω των διακυμάνσεων της ζήτησης ή των περιόδων κρίσεων, και ακόμη την μη εκμετάλλευση σε πολλές περιπτώσεις των

1. P. Baran: "The political economy of growth" p. 32.

2. P. Baran: "The political economy of growth" p. 32.

3. P. Baran: "The political economy of growth" p. 33.

οικονομικών κλίμακος. Υπάρχουν "...μυριάδες λιγότερο ή περισσότερο εύκολες να διαπιστωθούν μορφές στις οποίες το δυνητικό πλεόνασμα κρύβεται μέσα στον πολύπλοκο ιστό της καπιταλιστικής παραγωγής".¹

Όπως αναφέραμε και προηγούμενα, ο Baran διακρίνει μια τρίτη έννοια του πλεονάσματος, αυτήν του *Σχεδιασμένου οικονομικού πλεονάσματος*. Η έννοια αυτή βρίσκει εφαρμογή και σημασία μόνο στην περίπτωση ύπαρξης ενός εκτεταμένου οικονομικού σχεδιασμού σε μια σοσιαλιστική κοινωνία. Με σχεδιασμένο οικονομικό πλεόνασμα ο Baran ορίζει "τη διαφορά μεταξύ "αρίστης" παραγωγής της κοινωνίας που μπορεί να επιτευχθεί σε ιστορικά, φυσικά και τεχνολογικά δεδομένα με άριστη χρησιμοποίηση όλων των διαθέσιμων παραγωγικών πόρων, και κάποιου επιλεγμένου "άριστου" επιπέδου κατανάλωσης". Η σημασία του "άριστου" επιπέδου παραγωγής και κατανάλωσης δεν έχει καμμία σχέση με την έννοια που δίνεται σήμερα στην αστική κοινωνία όπου η δομή και τα επίπεδα παραγωγής και κατανάλωσης προσδιορίζονται απ'τη μεγιστοποίηση του κέρδους, τις καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής του και την αντίστοιχη κατανομή του εισοδήματος. Στην σοσιαλιστική κοινωνία ο σχεδιασμός τόσο της σημερινής όσο και της μελλοντικής παραγωγής και κατανάλωσης θα αντανακλά τις αποφάσεις και τις προτιμήσεις ολόκληρης της κοινωνίας, και όχι μόνο μιας μικρής μερίδας ανθρώπων της άρχουσας τάξης, όπως συμβαίνει σήμερα στην καπιταλιστική κοινωνία. Ιδιαίτερα η τελευταία αυτή έννοια του Πλεονάσματος, είναι ακόμη περισσότερο δύσκολη ή αδύνατη να προσδιορισθεί και να χρησιμεύσει σαν εργαλείο οικονομικής ανάλυσης της καπιταλιστικής οικονομίας, δεδομένου ότι η σύγκριση γίνεται με έναν φανταστικό τρόπο παραγωγής και οργάνωσης της κοινωνίας. Η έννοια αυτή και σε μεγάλο βαθμό οι προηγούμενες, μόνον σαν όργανο κριτικής του υπάρχοντος συστήματος μπορεί να χρησιμοποιηθεί.

5.9.β Νεώτερες διατυπώσεις απ'τους P. Baran και P. Sweezy

Παρόλο που όπως είδαμε η πρώτη διατύπωση και ανάλυση της έννοιας του "Πλεονάσματος" έγινε απ'τον Baran, χρειάστηκε να περάσει πολύς καιρός μέχρις ότου να εκδοθεί το κοινό έργο των Baran και Sweezy "Μονοπωλιακός καπιταλισμός", το 1966, για να τύχει η έννοια του πλεονάσματος της τόσο μεγάλης και διαδεδομένης προσοχής αυτών που απασχολούνται με τα σημερινά προβλήματα του καπιταλισμού. Στο έργο αυτό η αρχική διατύπωση του Baran με όλες τις αδυναμίες και τις ασάφειες που αναπτύχθηκαν πριν, παίρνει νέες μορφές και διαφορετικές οριοθετήσεις, ανάλογα με τις ανάγκες και τα προβλήματα της ανάλυσης. Ακόμη προτιμούν, όπως λένε, την έννοια "πλεόνασμα" σε σχέση με την "παραδοσιακή υπεραξία"² που ταυτίζεται με το άθροισμα:

1. Στο ίδιο p. 38.

2. Στην υποσημείωση της σελίδας 72 αναφέρουν πως "...ο Μαρξ -σε σκόρπια σημεία του Κεφαλαίου και στις Θεωρίες για την υπεραξία- εξηγεί ότι η υπεραξία περιλαμβάνει και άλλα στοιχεία, όπως τα εισοδήματα του κράτους και της εκκλησίας, τα έξοδα μετατροπής των εμπορευμάτων σε

κέρδη+τόκος+γαιοπρόσοδος σελ. 72 λόγω των ιδιομορφιών που παρουσιάζονται στις συνθήκες του μονοπωλιακού καπιταλισμού -όπου το πλεόνασμα παίρνει πολλές μορφές και μεταμφιέσεις-, πράγμα που συνιστά "...μια αλλαγή στην ορολογία...", σελ. 72, η οποία όπως θα δούμε στη συνέχεια είναι κάτι πολύ περισσότερο. Ο πρώτος ορισμός που δίνεται στη σελ. 71, είναι πως "Το οικονομικό πλεόνασμα, σύμφωνα με το συντομότερο δυνατό ορισμό, είναι η διαφορά ανάμεσα σ'αυτό που παράγει μια κοινωνία, και το κόστος παραγωγής της". Αργότερα στη σελ. 113 θεωρούν "...προσωρινά ότι τα συνολικά κέρδη είναι ίσα με το οικονομικό πλεόνασμα της κοινωνίας...", στη σελ. 172 ότι είναι η διαφορά "...ανάμεσα στο συνολικό κοινωνικό προϊόν και το κοινωνικά αναγκαίο κόστος παραγωγής του...", στη σελ. 185 το πλεόνασμα "... είναι η διαφορά ανάμεσα στο συνολικό καθαρό προϊόν και το σύνολο των πραγματικών μισθών των παραγωγικών εργατών...", χωρίς να εξηγείται ο τρόπος που εννοούν την παραγωγική εργασία. Στη συνέχεια η οργάνωση των πωλήσεων, και αργότερα οι κρατικές δπάνες που καλύπτονται απ'τους φόρους στα κέρδη των εταιρειών, θεωρούνται μέρος του πλεονάσματος, ενώ ο ολοκληρωμένος ορισμός που χρησιμοποιείται απ'τον J.D. Phillips για την οριοθέτηση και μέτρηση του πλεονάσματος και περιλαμβάνεται στο παράρτημα σελ. 424 περιλαμβάνει: Συνολικό εισόδημα από ιδιοκτησία, σπατάλη στη διανομή, επιχειρησιακή διαφήμιση, τράπεζες, ασφάλειες, κτηματομεσίτες, νομικές υπηρεσίες, και απορρόφηση απ'το κράτος.

Όπως φαίνεται απ'τα παραπάνω σε κανέναν απ'τους ορισμούς δεν περιλαμβάνεται και δεν ακολουθείται η συνολική αντιμετώπιση που γίνεται απ'τον Μαρξ με κύριο άξονα την διάκριση για την παραγωγική και μη παραγωγική εργασία, και στην οποία στηρίζονται οι οριοθετήσεις που έγιναν από άλλους κλασικούς οικονομολόγους. Η οριοθέτηση αυτή στα διάφορα έργα των Baran και Sweezy με τις τόσες διαφοροποιήσεις της, είναι περισσότερο ένα μέσον που χρησιμοποιείται ανάλογα με τις κάθε φορά προκύπτουσες ανάγκες προκειμένου να υποστηριχθεί μια θέση, ή κριτική του μονοπωλιακού καπιταλισμού, και χρησιμοποιεί στοιχεία απ'την Μαρξιστική ανάλυση όποια και όπως αυτά χρειάζονται.¹ Διαφορετικά κριτήρια χρησιμοποιούνται για την κατάταξη στα σημερινά δεδομένα, και διαφορετικά για την υποθετική κοινωνία του μέλλοντος.

Για τους λόγους αυτούς και για άλλους που θα αναφερθούμε στη συνέχεια, η έννοια του πλεονάσματος των Baran και Sweezy αποτελεί σημαντική απόκλιση

χρήμα και τους μισθούς των μη παραγωγικών εργατών. Όλα αυτά τα εξετάζει σαν δευτερεύοντες παράγοντες και τα αποκλείει απ'το βασικό θεωρητικό του σχήμα", πράγμα που δεν δικαιολογείται στις σημερινές συνθήκες.

1. Βασισμένη στο σύνολο των έργων των Baran και Sweezy, και ειδικότερα στην ανάλυση για την ανοδική τάση του πλεονάσματος και την απορρόφησή του, φαίνεται να αποτελεί η κυριαρχούσα σχεδόν σ'όλους τους Νεομαρξιστές συγγραφείς άποψη σύμφωνα με την οποία μη παραγωγική εργασία είναι αυτή που απασχολείται στον τομέα της κυκλοφορίας (εμπόριο, τράπεζες, ασφάλειες, διαφήμιση κλπ.) και το κράτος. (Βλέπε: J. Gillman (1957), Shaik A. (1978) κ.ά.

απ'την έννοια της υπεραξίας και όχι απλή αλλαγή ορολογίας: Σε σχέση δε με τους ορισμούς που διατυπώθηκαν απ'τον Baran οι παραπάνω διατυπώσεις σε ορισμένα σημεία πλησιάζουν το "πραγματικό" και σε άλλα το "Δυνητικό" πλεόνασμα χωρίς να συμπίπτουν ή να ακολουθούν αυτούς.

5.9.γ Η "απορρόφηση" του πλεονάσματος

Το κυριότερο πρόβλημα στον μονοπωλιακό καπιταλισμό στο οποίο στρέφεται σχεδόν ολόκληρη η ανάλυση των Baran και Sweezy δεν είναι η παραγωγή του πλεονάσματος όπως συμβαίνει στον Μαρξ και τους κλασσικούς οικονομολόγους, αλλά η διάθεση και η "απορρόφηση" όπως λένε του πλεονάσματος, η οποία καθορίζει τελικά το γενικό επίπεδο της παραγωγής και του εισοδήματος. Η δομή της καπιταλιστικής οικονομίας, έχει υποστεί θεμελιώδη αλλαγή, κύριο χαρακτηριστικό της οποίας είναι η συνεχής διεύρυνση των περιθωρίων του κέρδους, τόσο σε απόλυτα όσο και σε σχετικά μεγέθη σε σχέση με το εθνικό προϊόν, σαν αποτέλεσμα της συνεχούς μείωσης του κόστους λόγω των καινοτομιών που εισάγει η γιγάντια εταιρεία, αλλά και λόγω αναδιανομής της υπεραξίας υπέρ των μονοπωλίων απ'τους ανταγωνιστικούς τομείς της οικονομίας. Σε αντίθεση με το Μαρξιστικό νόμο της πτωτικής τάσης του ποσοστού του κέρδους, διατυπώνουν το νόμο που ισχύει στον μονοπωλιακό καπιταλισμό, σύμφωνα με τον οποίο "...το πλεόνασμα έχει την τάση να ανεβαίνει τόσο απόλυτα όσο και σχετικά καθώς αναπτύσσεται το σύστημα", σελ. 133. Εχοντας όμως την τάση να δημιουργεί όλο και περισσότερο πλεόνασμα θα πρέπει να επενδύει όλο και περισσότερο, γεγονός που θα οδηγούσε σε μια εκρηκτική αύξηση της παραγωγής κι του εισοδήματος, πράγμα αδύνατο στις αντιφατικές συνθήκες του μονοπωλιακού καπιταλισμού, ενώ σε συνθήκες μιας σοσιαλιστικής κοινωνίας το περισσότερο πλεόνασμα θα έλυνε παρά θα δημιουργούσε προβλήματα.

Πρέπει λοιπόν να αναζητηθούν καταναλωτικοί τρόποι απορρόφησης του συνεχώς αυξανόμενου πλεονάσματος, προκειμένου να καταπολεμηθεί η χρόνια τάση του μονοπωλιακού καπιταλισμού για υποκατανάλωση και αποτελμάτωση, λόγω ανεπρκούς ενεργού ζήτησης, προκειμένου να καταστεί δυνατή η παραγωγή του, η οποία εξαρτάται και καθορίζεται απ'τις δυνατότητες απορρόφησης.

Στην κλασσική οικονομική θεωρία και ιδιαίτερα τη Μαρξιστική, όπου η προβληματική της στηρίζεται κύρια σε ανταγωνιστικές συνθήκες, η μη παραγωγική εργασία παίζει παθητικό ρόλο και το μέγεθός της εξαρτάται απ'τον βαθμό στον οποίο μπορούν να απασχοληθούν παραγωγικοί εργάτες, ενώ οι πρώτοι οι οποίοι αποτελούν εναλλακτική μορφή διάθεσης της υπεραξίας, μειώνουν τη δυνατότητα απασχόλησης παραγωγικών εργατών. Στις συνθήκες του μονοπωλιακού καπιταλισμού η μη παραγωγική εργασία αποτελεί συμπληρωματικό τρόπο διάθεσης της υπεραξίας, και παίζει ενεργό ρόλο στον καθορισμό του

-
1. Οι βασικές ιδέες των Baran-Sweezy στο σημείο αυτό, όπως και σε προηγούμενα που αφορούν τις εννοιολογικές διακρίσεις του πλεονάσματος, πρωτοδιατυπώνονται στο έργο της Ναταλί Μοσκόβσκα, "...καίτοι οι ίδιοι δεν αναφέρονται ούτε με μια λέξη στο έργο της..." Ν. Μοσκόβσκα: "Θεωρίες για τις οικονομικές κρίσεις" σελ. 34. Εισαγωγή.

γενικού επιπέδου της παραγωγής και του ποσοστού του κέρδους. Εκτός απ'τους παραδοσιακούς τρόπους διάθεσης του πλεονάσματος, επενδύσεις και κατανάλωση των καπιταλιστών, που δεν μπορούν να λύσουν το πρόβλημα, η ανάπτυξη των μη παραγωγικών δραστηριοτήτων με άπειρες μορφές ανορθολογισμού και σπατάλης, και οι οποίες στον καιρό του Μαρξ αποτελούσαν σχετικά πολύ μικρό μέγεθος, παίρνει τεράστιες διαστάσεις. Οι κυριότερες απ'αυτές είναι ο ραγδαία επεκτεινόμενος τομέας της οργάνωσης των πωλήσεων, οι πολιτικές δημόσιες υπηρεσίες και οι τεράστιες στρατιωτικές δαπάνες που στηρίζουν τον ηγεμονικό ρόλο των Η.Π.Α. στη διεθνή ιεραρχία των καπιταλιστικών κρατών. Ο ρόλος αυτός είναι απαραίτητος για τις επενδυτικές διεξόδους του μονοπωλιακού κεφαλαίου και την αύξηση των κερδών του με διάφορους τρόπους σε βάρος άλλων λιγότερο αναπτυγμένων χωρών.

Στην ανάλυση αυτή των Baran και Sweezy θα μπορούσε κανείς να διερωτηθεί σε ποιό βαθμό οι σημερινές συνθήκες του καπιταλισμού ιδιαίτερα στις ανεπτυγμένες χώρες έχουν τόσο διαφοροποιηθεί, ώστε να μπορούν να εξηγηθούν απ'την Μαρξιστική θεωρία. Το γεγονός ότι αυξάνει το κόστος οργάνωσης των πωλήσεων με την αύξηση του μεγέθους της παραγωγής και της προσπάθειας για δημιουργία μονοπωλιακών κερδών, σε ποιό βαθμό δεν εξηγείται απ'την ανάλυση του Μαρξ για τα έξοδα κυκλοφορίας, και το γεγονός ότι αυξάνουν οι μη παραγωγικές κρατικές δαπάνες, σε ποιό βαθμό αυτές δεν καθορίζονται απ'το μέγεθος της παραγωγής μιας χώρας ή δεν στηρίζονται σ'αυτή, η οποία αποτελεί προϋπόθεση για την αύξησή τους όπως υποστηρίζει η Μαρξιστική θεωρία;

5.9.δ Η μέτρηση του πλεονάσματος

Μια σημαντική διαφοροποίηση της ανάλυσης των Baran και Sweezy είναι η εγκατάλειψη της διάκρισης μεταξύ του συστήματος αξιών και τιμών, και η έκφραση των διαφόρων μεγεθών του προϊόντος σε αξίες που καθορίζονται απ'το χρόνο εργασίας, θεμελιώδη στοιχεία της Μαρξιστικής θεωρίας. Τα διάφορα μεγέθη του προϊόντος, περιλαμβανομένου και του πλεονάσματος, εκφράζονται σε τιμές αγοράς και όχι σε χρόνο εργασίας, δεδομένου ότι το σύστημα αξιών δεν χρησιμοποιείται καθόλου. Ο λόγος γι'αυτή την επιλογή, είναι ότι το αξιακό σύστημα του Μαρξ εκτός απ'τις μεγάλες πρακτικές δυσκολίες εφαρμογής του, εκτιμήσεις με βάση αυτό στις σημερινές δομές της αγοράς, θα έδιναν μεγάλες αποκλίσεις σε σχέση με τις τιμές στις οποίες στηρίζονται όλα τα στατιστικά δεδομένα.

Στις συνθήκες του μονοπωλιακού καπιταλισμού δύο βασικές συνθήκες για να είναι οι τιμές ανάλογες με τις αξίες -όπως δοσμένες ανταγωνιστικές τιμές και ίδια οργανική σύνθεση του κεφαλαίου στις διάφορες επιχειρήσεις- κάθε άλλο παρά πληρούνται. Στις σημερινές αγορές του ατελούς ή μονοπωλιακού ανταγωνισμού, όπου οι επιχειρήσεις χρησιμοποιούν τη μονοπωλιακή τους δύναμη για επίτευξη υψηλότερων τιμών και κερδών, οι τιμές διαφέρουν απ'τις αξίες και τα δύο συστήματα υπολογισμού θα έδιναν διαφορετικά αποτελέσματα. Γι'αυτό θεωρούν πως οι τιμές είναι περισσότερο κατάλληλες για θεωρητική και εμπειρική έρευνα, πράγμα που ενισχύεται απ'το γεγονός ότι οι επίσημες στατιστικές συλλέγονται με

βάση τις τιμές αγοράς και όχι τις αξίες.¹

Με βάση τα στοιχεία των Εθνικών Λογαριασμών των Η.Π.Α. για την περίοδο 1929-1963, και χρησιμοποιώντας την οριοθέτηση που στηρίζεται στην θεωρητική ανάλυση των Baran και Sweezy, ο J.D. Phillips προέβη σε εκτίμηση του πλεονάσματος της οικονομίας των Η.Π.Α. για την περίοδο αυτή. Αθροίζοντας τα τρία βασικά σύνολα, εισόδημα από ιδιοκτησία -το οποίο οι Baran και Sweezy θεωρούν ταυτόσημο με την υπεραξία του Marx- σπατάλη στην επιχειρηματική διαδικασία με τις διάφορες μορφές που αναφέραμε πριν, και το σύνολο των κρατικών δαπανών, βγαίνει το συμπέρασμα πως το πλεόνασμα για την εξεταζόμενη περίοδο έχει την τάση να ανέρχεται σαν ποσοστό του Α.Ε.Π. Ενώ στην προπολεμική περίοδο κυμαινόταν γύρω στο 45%, έφθασε το 71% στην περίοδο του πολέμου, για να επανέλθει σε υψηλότερα και συνεχώς αυξανόμενα επίπεδα μεταπολεμικά σε σχέση με την προηγούμενη περίοδο. Αντίθετα, το ποσοστό του εισοδήματος από ιδιοκτησία έχει την τάση να μειώνεται σαν ποσοστό του πλεονάσματος. Ακόμη, σύμφωνα με τον Phillips, στα συνολικά αυτά μεγέθη "...δεν περιλαμβάνονται και πάλι όλα τα στοιχεία του πλεονάσματος. Μερικά δεν ήταν δυνατόν να υπολογισθούν σε ετήσια βάση εξ αιτίας της ανεπάρκειας των δεδομένων. Ένα απ'αυτά τα στοιχεία είναι η διείσδυση που πραγματοποιεί στην διαδικασία της παραγωγής η οργάνωση των πωλήσεων", σελ. 425. Επί πλέον, σύμφωνα με τον ίδιο, ένα ακόμη στοιχείο που διαφεύγει και θα μπορούσε να ενσωματωθεί στο πλεόνασμα είναι το προϊόν που διαφεύγει εξ αιτίας της ανεργίας και το οποίο έχει υπολογισθεί, όπως θα δούμε στη συνέχεια, από άλλες έρευνες που έχουν γίνει στις Η.Π.Α. Ετσι τόσο η θεωρητική ανάλυση όσο και η μέτρηση του πλεονάσματος, αποτελεί όργανο κριτικής και θεωρητικό εργαλείο με το οποίο αποδεικνύεται ο ανορθολογισμός και η σπατάλη που χαρακτηρίζουν το μονοπωλιακό καπιταλισμό, στη χρησιμοποίηση ενός συνεχώς αυξανόμενου μέρους του εισοδήματος της κοινωνίας.

Ανάλογα είναι τα αποτελέσματα για την εκτίμηση του Δυνητικού οικονομικού πλεονάσματος που γίνεται απ'τον Ron Stanfield που, όπως αναφέραμε προηγούμενα, εκτιμά το Δυνητικό πλεόνασμα σε όρους προϊόντος και όχι εισοδήματος- αν και σύμφωνα μ'αυτόν τα αποτελέσματα δεν διαφέρουν -σαν τη διαφορά μεταξύ βασικής κατανάλωσης με τις κατηγορίες που αναφέραμε πριν, και του Δυνητικού ακαθάριστου προϊόντος της οικονομίας.

Ο υπολογισμός του τελευταίου αποτέλεσε αντικείμενο πολλών ερευνών στις Η.Π.Α., ενώ έχει γίνει συχνή αναφορά απ'το συμβούλιο των οικονομικών εμπειρογνομόνων του Προέδρου των Η.Π.Α. στην ετήσια έκθεσή τους για την οικονομία της χώρας (Economic Report of the President), όπου εκτιμάται η απώλεια του προϊόντος λόγω της ανεργίας. Η εκτίμηση του δυνητικού πλεονάσματος που γίνεται στις διάφορες έρευνες με βάση την παραδοσιακή μακροοικονομική ανάλυση, στηρίζεται είτε στο προϊόν της πλήρους απασχόλησης σε σχέση με το πραγματικό Α.Ε.Π., με βάση την ανάλυση του καθηγητή Α. Okun (Okun gap), είτε σε σχέση με το ποσοστό χρησιμοποίησης της παραγωγικής δυναμικότητας.² Ο σκοπός, είναι να εκτιμηθεί

1. Lichtenstein P. "An Introduction to Post-Keynesian and Marxian theories" p. 778, 78.

2. Desai M. (1974) p. 116.

η μέγιστη δυνατή να επιτευχθεί παραγωγή με βάση τη δοσμένη παραγωγική διάρθρωση και δυναμικότητα της οικονομίας. Με βάση την έρευνα του Stanfield, τόσο το Δυνητικό πλεόνασμα όσο και το Δυνητικό προϊόν και η βασική κατανάλωση έχουν την τάση μιας συνεχούς αύξησης σαν ποσοστό του Α.Ε.Π., γεγονός που σημαίνει ότι η βασική κατανάλωση αυξάνει με χαμηλότερο ρυθμό σε σχέση με τη Δυνητική παραγωγή.

5.9.ε Αξιολόγηση των Νεομαρξιστικών αντιλήψεων

Όπως αναφέραμε και προηγούμενα οι έννοιες του οικονομικού πλεονάσματος που αναπτύχθηκαν έστω και με διαφορετικό περιεχόμενο από τους Baran και Sweezy, είχαν τεράστια απήχηση σε πολλούς οικονομολόγους και ιδιαίτερα στον Αμερικάνικο και το Δυτικό ευρωπαϊκό χώρο στη μεταπολεμική περίοδο. Μεταξύ των τριών εννοιών για το οικονομικό πλεόνασμα, "πραγματικό", "δυνητικό", "σχεδιασμένο", αυτή που συγκέντρωσε την μεγαλύτερη προσοχή είναι η έννοια του "Δυνητικού οικονομικού πλεονάσματος", ενώ το "πραγματικό οικονομικό πλεόνασμα" είναι εύκολο να ορισθεί από τις επίσημες στατιστικές και είναι ίσο με τη συνολική αποταμίευση της οικονομίας. Όπως φάνηκε στην μέχρι τώρα ανάλυση, γύρω από την έννοια του Δυνητικού πλεονάσματος, διατυπώθηκαν διάφορες εκδοχές που έχουν σχέση με την οριοθέτηση και το περιεχόμενό του, τόσο από τους Baran και Sweezy όσο και από άλλους συγγραφείς.

Μια πρώτη πηγή ασάφειας, προέρχεται από το γεγονός ότι στο θέμα της παραγωγικής και μη παραγωγικής εργασίας, και στην διαχωριστική γραμμή των παραγωγικών και μη παραγωγικών δραστηριοτήτων της οικονομίας οι Baran και Sweezy δεν ασχολούνται ιδιαίτερα και δεν έχουν σαφή τοποθέτηση. Οι αναφορές που κάνουν στο θέμα αυτό, προκαλούν μάλλον σύγχυση παρά διευκρινίζουν το περιεχόμενο που δίνουν στο θέμα, και είναι μακριά από την προβληματική του Μαρξ στο θέμα αυτό. Αν λάβει κανείς υπόψη το σύνολο της ανάλυσής τους, ιδιαίτερα στο "Μονοπωλιακό καπιταλισμό" θεωρούν σαν μη παραγωγικές σχεδόν όλες τις δραστηριότητες στη σφαίρα της κυκλοφορίας, μια αντίληψη αρκετά διαδεδομένη σε πολλούς συγγραφείς¹ - που όπως θα δούμε σε επόμενο κεφάλαιο, θεωρούμε λαθεμένη.

Μια δεύτερη πηγή ασάφειας προέρχεται από την έννοια της "απαραίτητης ή βασικής κατανάλωσης", όρος που περιέχει υποκειμενικές αντιλήψεις και μπορεί να έχει ανάλογα διαφορετικό περιεχόμενο, και όπως πράγματι έχει διατυπωθεί διαφορετικά στις περιπτώσεις που αναφέραμε. Τέλος, την πιο μεγάλη ίσως πηγή ασάφειας και διαφορετικών διατυπώσεων, αποτελεί η οριοθέτηση του πλεονάσματος με βάση το τί θα μπορούσε η κοινωνία να παράγει και όχι με βάση αυτό που παράγει, ή με κριτήριο μια περισσότερο ορθολογικά οργανωμένη ή σοσιαλιστική κοινωνία.²

1. Gillman (1957), Moseley (1982), Shaikh (1978), Wolff (1977), Meiskins (1981), Hunt (1979), Braverman (1974), Μαντέλ (1972) κ.ά.

2. Gough I. (1976) p. 63.

Είναι φυσικό τέτοιες προσεγγίσεις να γεννούν πλήθος ερωτήματα και υποκειμενικές ερμηνείες. Σχετικά με την διάθεση του πλεονάσματος, η αντίληψη ότι στις συνθήκες του μονοπωλιακού καπιταλισμού αυξάνονται οι δραστηριότητες της κυκλοφοριακής σφαίρας και ο τομέας των υπηρεσιών, προκειμένου να απορροφηθεί το πλεόνασμα που παράγεται σε άλλους τομείς, θεωρούμε πως η αντίληψη αυτή στηρίζεται στον λαθεμένο χαρακτηρισμό σαν μη παραγωγικών αυτών των δραστηριοτήτων, -οι οποίες στη σημερινή διάρθρωση και βαθμό ανάπτυξης της οικονομίας είναι φυσικό να αναπτύσσονται σ'αυτή την έκταση- και γι'αυτό οδηγείται σε λάθος συμπεράσματα. Ακόμη η διάθεση του πλεονάσματος για διάφορες κρατικές λειτουργίες που συνδέονται με την λειτουργία και την αναπαραγωγή του συστήματος συνολικά, θα μπορούσαν να χαρακτηρισθούν σαν σπατάλες, αλλά μόνον με κριτική αξιολόγηση του συστήματος σαν σύνολο. Σ'αυτό, ίσως, στοχεύει και βοηθά σημαντικά η ανάλυση των Baran και Sweezy, και ιδιαίτερα η έννοια του "Δυνητικού" πλεονάσματος που είναι ένα εργαλείο κριτικής και αξιολόγησης του καπιταλιστικού συστήματος, σε αντίθεση με την αστική οικονομική σκέψη που δεν βλέπει κανενός είδους σπατάλη και ανορθολογισμό, ούτε αξιολογεί το καπιταλιστικό σύστημα από ιστορική σκοπιά. Σημαντική είναι επίσης η προβληματική που έχει αναπτυχθεί με βάση την έννοια του πλεονάσματος, προκειμένου να ερευνηθούν τα προβλήματα των αναπτυσσόμενων χωρών στα πλαίσια της θεωρίας της οικονομικής ανάπτυξης, οι σχέσεις μεταξύ Περιφέρειας και Μητρόπολης, σύμφωνα με τα σημερινά δεδομένα του μονοπωλιακού καπιταλισμού και του ιμπεριαλισμού, και οι μηχανισμοί μέσω των οποίων αποσπάται και μεταφέρεται πλεόνασμα απ'την Περιφέρεια στη Μητρόπολη, λόγω των σχέσεων εξάρτησης που αυτοί συνεπάγονται.¹

Ακόμη ορισμένες προσεγγίσεις τόσο στο θέμα αυτό, όσο και τη λειτουργία του συστήματος στον ανεπτυγμένο καπιταλισμό, αποτελούν σημαντική συμβολή και ανοίγουν νέες οπτικές στην οικονομική σκέψη.

Σε σχέση με την Μαρξιστική οικονομική θεωρία όπως αναφέρθηκε και πριν, αποτελεί σημαντική απόκλιση σε πολλά σημεία. Η εργασιακή θεωρία της αξίας και της υπεραξίας ισχύει και μπορεί να ερμηνεύσει τις μονοπωλιακές συνθήκες όπως και τις ανταγωνιστικές, δεδομένου ότι το μέγεθος της συνολικής αξίας και υπεραξίας, βραχυχρόνια τουλάχιστο, δεν επηρεάζεται απ'αυτές, αλλά μόνον αλλάζει η διανομή της.²

Θέτοντας το πρόβλημα της υποκατανάλωσης, ίσως με τρόπο παραπλήσιο με τον Κεϋνσιανό, διαφοροποιούνται σημαντικά, επισημαίνοντας ορισμένες μακροχρόνιες τάσεις του συστήματος προς την στασιμότητα ανάλογες της Μαρξιστικής ανάλυσης. Επιπλέον επισημαίνουν τον συνεχώς αυξανόμενο ρόλο του κράτους για την αντιμετώπιση των τάσεων αυτών, και την διασφάλιση των επενδυτικών ευκαιριών, των κερδών της απασχόλησης κλπ.³

1. Ευρεία χρήση του, σαν θεωρητικό εργαλείο για την ανάλυση των προβλημάτων αυτών, γίνεται στα έργα πολλών θεωρητικών όπως: S. Amin, A.G. Frank, M. Merhav, Th. Dos Santos, C. Fournado και πολλών άλλων.

2. Barclay W. and Stengel M. (1975) p. 61.

3. Στο ίδιο p. 62.

5.10 Το πλεόνασμα της "εμπορεύσιμης" παραγωγής (Marketed and non Marketed Output). Το μοντέλο των R.W. Bacon και W.A. Eltis

Με αφορμή τη γενικότερη προβληματική και την αναζήτηση των αιτιών στα οποία οφείλονταν η στασιμότητα της Βρετανικής οικονομίας στις δεκαετίες του 1960 και 1970, οι Bacon και Eltis μέσα από διάφορα άρθρα και μελέτες, με πλέον σημαντική και ολοκληρωμένη αυτή με τον τίτλο "Britain's Economic Problem: Too Few Producers" 1976, κατέληξαν σε μια νέα οριοθέτηση του πλεονάσματος στην οικονομία, και στη διατύπωση ενός θεωρητικού μοντέλου σύμφωνα με το οποίο μπορούν να εξηγηθούν οι επιπτώσεις μιας δυσανάλογης ανάπτυξης του Δημόσιου τομέα που δεν παράγει για την αγορά, στα διάφορα μεγέθη της οικονομίας και την γενικότερη οικονομική ανάπτυξη. Στην αρχή της θεωρητικής τους ανάλυσης βρίσκεται η προσπάθεια για διαχωρισμό της οικονομίας σε παραγωγικό και μη παραγωγικό τομέα με βάση τον προβληματισμό των κλασικών οικονομολόγων, δεδομένου ότι σύμφωνα με την κλασική άποψη, ο ρυθμός ανάπτυξης της οικονομίας εξαρτάται από την αναλογία των παραγωγικών δραστηριοτήτων της οικονομίας και το πλεόνασμα που παράγεται σ'αυτές, καθώς και το μέρος αυτού που επενδύεται παραγωγικά. Το πλεόνασμα E_p που παράγεται στον παραγωγικό τομέα και είναι ίσο με την παραγωγή του τομέα αυτού (O_p) μείον την κατανάλωση των παραγωγικών εργατών του C_p δηλ. $Q_p - C_p$, είτε καταναλώνεται μη παραγωγικά από εργάτες του μη παραγωγικού τομέα, ή από αυτούς που δεν εργάζονται και είναι

$$C_u = \frac{C_u}{O_p}$$

είτε διατίθεται για επένδυση στον παραγωγικό τομέα

$$I_p = \frac{I_p}{O_p}$$

Ετσι για μια κλασική οικονομία έχουμε:

$$\frac{O_p - C_p}{O_p} = \frac{C_u}{O_p} + \frac{I_p}{O_p} \quad \text{ή} \quad I_p = E_p - C_u$$

Με βάση την ταυτότητα αυτή, μπορεί να υποθεθεί ότι η συνολική παραγωγή του παραγωγικού τομέα θα μείνει σταθερή όταν όλο το πλεόνασμα καταναλωθεί μη παραγωγικά, και θα υπάρξει αύξηση όταν ένα μέρος διατίθεται για επένδυση, όπου παραγωγή και επένδυση θεωρούνται καθαρές από την ανάλωση κεφαλαίου που χάθηκε στην παραγωγική διαδικασία για την παραγωγή του συνολικού προϊόντος.

Μετά από ορισμένες αναφορές στους φυσιοκράτες, τον Άνταμ Σμιθ και τον Μάλθους, για την προβληματική πάνω στη διάκριση μεταξύ παραγωγικής και μη

παραγωγικής εργασίας¹ από την οποία προκύπτουν σημαντικές διαφορές μεταξύ των κλασσικών οικονομολόγων, οι Bacon και Eltis καταλήγουν στο συμπέρασμα, ότι με βάση την προβληματική αυτή είναι δύσκολο κανείς να χαράξει την διαχωριστική γραμμή μεταξύ του παραγωγικού και του μη παραγωγικού τομέα της οικονομίας. Αυτό μπορεί να γίνει μόνον αυθαίρετα.

Ένα σημαντικό όμως στοιχείο που προκύπτει από την κλασσική ανάλυση και που αποτελεί τη βάση του θεωρητικού μοντέλου που κατέληξαν, είναι ότι η ικανότητα της οικονομίας να στηρίξει μη παραγωγικές δραστηριότητες, εξαρτάται από τη σχέση εκροών και εισροών στον παραγωγικό τομέα, καθώς και το πλεόνασμα που παράγεται σ' αυτόν. Ακόμη οι Bacon και Eltis απορρίπτουν τις άλλες δύο απόψεις που κυριαρχούσαν στην προβληματική για τα αίτια της αποβιομηχανοποίησης στην Μ. Βρετανία κατά την προαναφερθείσα περίοδο, με βάση τις οποίες η οικονομία χωρίζεται σύμφωνα με την πρώτη άποψη σε βιομηχανικό και μη βιομηχανικό τομέα, και σύμφωνα με τη δεύτερη σε τομέα που παράγει αγαθά και υπηρεσίες διεθνώς εμπορεύσιμα.

Στην περίπτωση της οικονομίας που χωρίζεται σε βιομηχανικό και μη βιομηχανικό τομέα και λαμβάνοντας υπόψη τις εξωτερικές συναλλαγές της χώρας έχουμε:

$$\frac{O_i - C_i}{O_i} = \frac{C_u}{O_i} + \frac{I_u}{O_i} + \frac{B_i}{O_i} + \frac{I_i}{O_i}$$

όπου το πλεόνασμα E_i είναι η τελική βιομηχανική παραγωγή αφαιρώντας την κατανάλωση των βιομηχανικών εργατών δηλ. $O_i - C_i$, που διατίθεται για κατανάλωση των μη παραγωγικών εργατών ή αυτών που δεν εργάζονται C_u , για επενδύσεις ή αγορά υλικών του μη παραγωγικού τομέα I_u , για εξαγωγές όπου αν αφαιρεθούν οι εισαγωγές έχουμε καθαρό B_i , και για επενδύσεις στο βιομηχανικό τομέα I_i . Έτσι αντί για την παραπάνω εξίσωση έχουμε

$$I_i + B_i = E_i - C_u - I_u$$

Παρά το γεγονός ότι η ταυτότητα αυτή μπορεί να εξηγή τις βασικές αιτίες για την εξέλιξη του βιομηχανικού τομέα, δεν μπορεί να χρησιμεύσει για ερμηνεία των εξελίξεων ολόκληρης της οικονομίας. Βασικές αδυναμίες γι' αυτό αποτελεί το γεγονός ότι αποκλείει τομείς όπως οι μεταφορές, επικοινωνίες, διανομή και άλλες υπηρεσίες που χρησιμοποιούνται για τη διαδικασία παραγωγής της βιομηχανικής παραγωγής, και όπου είναι δύσκολο να χαράξει κανείς τη διαχωριστική γραμμή μεταξύ βιομηχανικού σταδίου και σταδίου της διανομής. Ακόμη, το εξωτερικό ισοζύγιο βιομηχανικών προϊόντων αποτελεί ένα μέρος του συνολικού ισοζυγίου πληρωμών της χώρας, στην οποία μπορεί ένα αρνητικό ισοζύγιο βιομηχανικών προϊόντων, να αντισταθμίζεται ή και να υπερκαλύπτεται από ένα πλεονασματικό ισοζύγιο υπηρεσιών ή αγροτικών προϊόντων.

Σύμφωνα με τη δεύτερη άποψη η συνολική παραγωγή O_x , αποτελείται από το σύνολο των αγαθών και υπηρεσιών κάθε κατηγορίας που μπορούν να πουληθούν διεθνώς -και έτσι εκτός από βιομηχανικά ή αγροτικά προϊόντα περιλαμβάνει

1. Θεωρούμε ανεξήγητη την μη αναφορά στην τεράστια συμβολή του Μαρξ στο θέμα αυτό.

υπηρεσίες π.χ. ναυτιλίας, ασφαλειών, τραπεζών κλπ.- μείον την κατανάλωση αυτών που τα παράγουν C_x .

Το πλεόνασμα E_x μπορεί να διατεθεί όπως και προηγούμενα για κατανάλωση C_u και επένδυση I_u αυτών που δεν παράγουν διεθνώς εμπορεύσιμα αγαθά, καθώς και για επένδυση του τομέα που παράγει διεθνώς εμπορεύσιμα αγαθά I_x και για εξαγωγές μείον εισαγωγές τέτοιων αγαθών B_x . Ετσι έχουμε:

$$I_x + B_x \equiv E_x - C_u - I_u$$

Ομως παρά την διεύρυνση των δραστηριοτήτων σε σύγκριση με την προηγούμενη διάκριση, παραμένουν έξω από τον καθορισμό του συνολικού πλεονάσματος της οικονομίας, δραστηριότητες όπως το λιανικό εμπόριο, οι εγχώριες μεταφορές και το μεγαλύτερο μέρος της οικοδομικής και κατασκευαστικής δραστηριότητας, ενώ δεν παριστάνεται στο I_x η συνολική καθαρή επένδυση.

Οι παραπάνω αδυναμίες και δυσκολίες, σύμφωνα με την άποψη των Bacon και Eltis¹ ξεπερνιούνται αν υιοθετηθεί η διάκριση μεταξύ τομέων της οικονομίας που παράγουν "εμπορεύσιμη" παραγωγή, ή παράγουν για την αγορά -εγχώρια ή ξένη- και αυτών που δεν παράγουν γι'αυτήν.² Ετσι εκτός από τις παραπάνω δραστηριότητες που περιλαμβάνονται στην διεθνώς εμπορεύσιμη παραγωγή υπάρχουν τώρα και οι δραστηριότητες που αποκλείονταν απ'αυτήν. Η διαχωριστική γραμμή που αναζητούσαν μεταξύ παραγωγικού και μη παραγωγικού τομέα, βρίσκεται στο γεγονός κατά πόσο μια δραστηριότητα παράγει αγαθά και υπηρεσίες για πώληση στην αγορά. Η παραγωγή για την αγορά είναι αυτή που καθορίζει τον παραγωγικό ή μη χαρακτήρα κάθε δραστηριότητας.

Η άποψη αυτή που υιοθετήθηκε στην ανάλυση των Bacon και Eltis χρησιμοποιήθηκε απ'τον J. Johnston "A macro-model of inflation" 1975 σαν βάση του μοντέλου το οποίο χρησιμοποιεί για την ερμηνεία του πληθωρισμού και των επιπτώσεων από μια ανισορροπία μεταξύ ιδιωτικού και δημόσιου τομέα, στον οποίο περιλαμβάνονται μόνον οι υπηρεσίες που δίνονται χωρίς αντίτιμο. Όπως και στο μοντέλο του Johnston, στην παραγωγή για την αγορά οι Bacon και Eltis περιλαμβάνουν την παραγωγή των εθνικοποιημένων επιχειρήσεων που πωλείται και μόνον κατά το μέρος εκείνο που καλύπτεται από τα έσοδα των πωλήσεων, ενώ κάτι ανάλογο ισχύει και για τις ιδιωτικές επιχειρήσεις. Με βάση αυτή την διαχωριστική γραμμή η προηγούμενη εξίσωση γίνεται:

$$I_{M+B} \equiv E_M - C_u - I_u$$

Το πλεόνασμα E_M όπως και προηγούμενα, περιλαμβάνει την εμπορεύσιμη παραγωγή αγαθών και υπηρεσιών αφού αφαιρεθεί η κατανάλωση C_M των εργαζομένων στον τομέα που παράγει για την αγορά. Διατίθεται όπως και στα προηγούμενα για κατανάλωση C_u και I_u του τομέα που δεν παράγει για την αγορά και αυτό που μένει θα καλύψει τις ανάγκες για εξαγωγές και επένδυση του πρώτου τομέα I_M ενώ το B_M εκφράζει το ισοζύγιο των εξωτερικών συναλλαγών. Το εισόδημα για την κατανάλωση και επένδυση του Δημόσιου τομέα προέρχεται από φορολογία, και η παραγωγή του δίνεται δωρεάν.

Το I_M εκφράζεται καθαρό από αποσβέσεις, επειδή η κατανάλωση κεφαλαίου

1. (1975) p. 271.

2. Ο όρος που χρησιμοποιούν είναι "marketed and non marketed".

αφαιρείται από το συνολικό παραγόμενο προϊόν. Στην κατανάλωση C_u των εργαζομένων που δεν παράγει για την αγορά, περιλαμβάνεται επίσης και η κατανάλωση αυτών που δεν εργάζονται και ζουν από μεταβιβαστικές πληρωμές, όπως συνταξιούχοι, ενώ στο I_u περιλαμβάνονται οι επενδύσεις και η αγορά αγαθών και υπηρεσιών του τομέα που δεν παράγει για την αγορά. Λαμβάνοντας το σύνολο της δημόσιας δαπάνης σαν απαιτήσεις του τομέα που δεν παράγει για την αγορά πάνω στην παραγωγή του τομέα που παράγει γι' αυτήν, προσπαθούν να δείξουν με στατιστικά στοιχεία πως οι απαιτήσεις του πρώτου αυξήθηκαν σημαντικά και δυσανάλογα στην περίοδο που εξετάζουν, με αρνητικές συνέπειες για την οικονομία της Μ. Βρετανίας, και είναι αυτή η επέκταση του Δημόσιου τομέα που παράγει μη εμπορεύσιμη παραγωγή υπεύθυνη για την στασιμότητα στην οικονομία της χώρας.

Στη θεωρητική ανάλυση που ακολουθεί και όπου συγκρίνονται δύο οικονομίες με διαφορετικές αναλογίες των τομέων που παράγουν για την αγορά, με την υπόθεση του ισοσκελούς προϋπολογισμού, αναλύονται οι προϋποθέσεις κάτω από τις οποίες μπορεί να υπάρξει ανάπτυξη, και πως η παραβίαση αυτών μπορεί να οδηγήσει σε στασιμότητα. Κατά τους Bacon και Eltis μια αύξηση των απαιτήσεων του τομέα που δεν παράγει για την αγορά, αν δεν ικανοποιηθεί από αύξηση του πλεονάσματος E_M , και δεν μειωθεί η κατανάλωση των εργατών του άλλου τομέα, τότε αυτό θα γίνει σε βάρος είτε των επενδύσεων του τομέα που παράγει για την αγορά, είτε με αύξηση των εισαγωγών.

Σημαντικός παράγοντας απ' τον οποίο καθορίζονται οι επιπτώσεις στην οικονομία, είναι η στάση των εργαζομένων στον τομέα που παράγει για την αγορά, και όπου παράγεται το πλεόνασμα της οικονομίας, απέναντι σε μια αύξηση της φορολογίας και τη συνεπαγόμενη μείωση του εισοδήματός τους που μπορούν να διαθέσουν για εμπορεύσιμη παραγωγή. Μια αντίδραση στη μείωση του εισοδήματός τους, θα οδηγήσει στη γνωστή πληθωριστική διαδικασία σε συνδυασμό με την προσπάθεια των επιχειρήσεων να μετακυλήσουν την αύξηση των φόρων και των μισθολογικών απαιτήσεων, τα αποτελέσματα της οποίας θα καθορίσουν την τελική κατανομή των φορολογικών βαρών μεταξύ μισθών και κερδών με συνέπειες στο ρυθμό ανάπτυξης, τον πληθωρισμό και το ισοζύγιο πληρωμών. Η κατανομή του εισοδήματος εδώ καθορίζεται εξωγενώς από τη μονοπωλιακή δύναμη των διαφόρων κατηγοριών εργαζομένων και επιχειρήσεων.

Γενικά το μοντέλο των Bacon και Eltis αφορά και αναλύει την πλευρά της διάθεσης του κοινωνικού προϊόντος και του πλεονάσματος. Παίρνει σαν δοσμένο το ακαθάριστο και καθαρό προϊόν της οικονομίας, αυτό που παράγει ο επιχειρηματικός τομέας και ο οποίος περιλαμβάνει τον ιδιωτικό τομέα και τον δημόσιο που παράγει αγαθά και υπηρεσίες για πώληση στην αγορά. Δεν ασχολείται με την ανάλυση της πλευράς που αφορά την παραγωγή του προϊόντος, και ξεπερνά την κλασσική προβληματική για τους παραγωγικούς ή μη τομείς της οικονομίας, με την διαχωριστική γραμμή "marketed and non marketed", χωρίς να εξηγείται το θεωρητικό υπόβαθρο στο οποίο στηρίζεται αυτή. Τόσο η οριοθέτηση που γίνεται για το πλεόνασμα όσο και η ανάλυση της διάθεσης του προϊόντος και του πλεονάσματος θεωρούμε ότι αποτελούν μια σημαντική προσέγγιση στο θέμα, και μπορούν να ερμηνεύσουν ως ένα βαθμό τις επιπτώσεις απ' την επέκταση της Δημόσιας κατανάλωσης. Η αντιμετώπιση της κατανάλωσης απ' τα κέρδη σαν αναγκαίο μέρος της κατανάλωσης του νοούμενου παραγωγικού τομέα, καθώς και η θεωρία διανομής που υιοθετούν, αντανakλούν την νεοοικονομική οπτική, στο πλαίσιο της οποίας κινείται η προσέγγιση αυτή.

ΜΕΡΟΣ Γ'

Η ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΚΑΙ ΔΙΑΘΕΣΗ
ΤΟΥ ΠΛΕΟΝΑΣΜΑΤΟΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6. Η ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΠΡΟΙΟΝΤΟΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΠΛΕΟΝΑΣΜΑΤΟΣ

6.1 Η Παραγωγική Διαδικασία

Η παραγωγή σαν το πλέον σημαντικό χαρακτηριστικό της ανθρώπινης κοινωνίας, είναι η διαδικασία στην οποία οι άμεσοι παραγωγοί χρησιμοποιώντας την εργατική τους δύναμη, μέσα παραγωγής (εργασία, μηχανήματα, κτίρια κλπ.) και αντικείμενα εργασίας (πρώτες ύλες, ημικατεργασμένα προϊόντα κλπ.) παράγουν χρήσιμες αξίες (υλικά πράγματα ή υπηρεσίες) για την ικανοποίηση των ανθρώπινων αναγκών. Η παραγωγική διαδικασία σαν παραγωγή αξιών χρήσης, είναι εργασιακή διαδικασία, και ανεξάρτητα απ'την κοινωνική μορφή που παίρνει ανάλογα με τις κοινωνικές συνθήκες στις οποίες γίνεται, είναι πάντα μία συνειδητή ανθρώπινη δραστηριότητα, μέσω της οποίας ο άνθρωπος στην επαφή του με τη φύση, αποκτά τα απαραίτητα μέσα για την επιβίωση και την αναπαραγωγή της κοινωνίας του.

Τα παραπάνω ισχύουν και για την καπιταλιστική παραγωγή, της οποίας σκοπός είναι η παραγωγή εμπορευμάτων και κέρδους. Όπως πάντα, η παραγωγή εμπορευμάτων είναι προϊόν της εργασίας. Για την παραγωγή τους απαιτείται δαπάνη εργασίας τόσο με τη μορφή της άμεσης ή ζωντανής εργασίας που εισέρχεται στη διαδικασία παραγωγής, όσο και της έμμεσης ή νεκρής εργασίας που βρίσκεται εξαντικειμενοποιημένη στα μέσα και τα αντικείμενα της εργασίας, που αναλώθηκαν για την παραγωγή του εμπορεύματος. Μέσα στα τελευταία περιέχεται άμεση και έμμεση εργασία. Το ίδιο ισχύει για την παραγωγή κάθε εμπορεύματος, του οποίου η κοινωνικά αναγκαία εργασία που χρειάστηκε για την παραγωγή του, εκφράζει την αξία του. Έτσι βλέπουμε, πως στην παραγωγική διαδικασία έχουμε εισροή άμεσης εργασίας, μέσω και αντικειμένων παραγωγής, και εκροή αξιών χρήσης, που μπορούν να γίνουν εμπορεύματα.

Για την παραγωγή του κάθε προϊόντος, απαιτείται ο συνδυασμός των παραπάνω συντελεστών, μια ή περισσότερες φορές, απαιτούνται μία ή περισσότερες παραγωγικές διαδικασίες ή στάδια, για την δημιουργία του τελικού προϊόντος. Ιδιαίτερα στις σύγχρονες κοινωνίες, σε αντίθεση με τις πρωτόγονες ή την Οικονομία του Ροβινσώνα Κρούσου, η παραγωγή είναι εντελώς ξεχωριστή απ'την κατανάλωση και προηγείται της δεύτερης η οποία στηρίζεται και καθορίζεται σχεδόν πλήρως απ'την πρώτη.

Γι'αυτό και η μελέτη των νόμων που διέπουν την οικονομία μιας χώρας, θα πρέπει να ξεκινά απ'τη μελέτη της παραγωγής. Είναι χαρακτηριστικό, πως ιδιαίτερα το ενδιαφέρον των κλασσικών οικονομολόγων στην έρευνά τους για τα αίτια και τους παράγοντες που καθορίζουν τον πλούτο των εθνών, στράφηκε πρώτιστα στη μελέτη της παραγωγής.

Προς την κατεύθυνση αυτή, στράφηκε σε κάποιο βαθμό πολύ αργότερα -ιδιαίτερα στη διάρκεια του δεύτερου παγκοσμίου πολέμου και κατόπιν με την ανάπτυξη του προγραμματισμού- και η νεοκλασσική θεωρία, η οποία σ'ολόκληρη την πορεία της έστρεψε το κύριο βάρος στην μελέτη των νόμων που διέπουν την κατανάλωση. Η ασχολία της όμως με την μελέτη της παραγωγής, με τα σύγχρονα και αρκετά βελτιωμένα θεωρητικά εργαλεία που ανέπτυξε με την βοήθεια των μαθηματικών, σε σχέση με αυτά των κλασσικών οικονομολόγων, αποτελεί σημαντική συμβολή

και ώθηση για την πληρέστερη μελέτη της παραγωγικής διαδικασίας. Οπως αναφέραμε και πριν, η σημερινή παραγωγή των χιλιάδων τελικών διαφορετικών προϊόντων, προϋποθέτει πολλαπλάσιο αριθμό παραγωγικών διαδικασιών, που λαμβάνουν χώρα κάτω από όμοιες ή διαφορετικές συνθήκες παραγωγής. Την πολυμορφία αυτή και τις διαφορετικές προϋποθέσεις των επί μέρους παραγωγικών συνθηκών στην οικονομία μίας χώρας, μόνο με ορισμένες υποθέσεις όπως π.χ. παραγωγή με αποτελεσματική τεχνική και χωρίς αρρυθμίες μεταξύ των παραγωγικών διαδικασιών, καθώς και απεριόριστη δυνατότητα υποκαταστάσεως των συντελεστών, μπορεί να ερμηνεύσει η γνωστή νεοκλασική συνάρτηση παραγωγής, η οποία και στα πλαίσια αυτά αποτελεί ένα σημαντικό θεωρητικό εργαλείο ανάλυσης, με αδυναμία όμως πρακτικής εφαρμογής, σε σχέση με την έννοια της παραγωγικής διαδικασίας, η οποία συμφωνεί με την οικονομική και λογιστική πρακτική.

Η περιγραφή και αποτύπωση του συνόλου των παραγωγικών διαδικασιών, πράγμα που απαιτεί η ακριβής περιγραφή, ολόκληρης της παραγωγής μιας οικονομίας, θα χρειαζόταν έναν απέραντο χάρτη, αδύνατον να σχηματισθεί και να χρησιμοποιηθεί για ερμηνεία και θεωρητική ανάλυση των νόμων που διέπουν την παραγωγική διαδικασία της οικονομίας. Έχοντας υπόψιν το γεγονός αυτό, με τη βοήθεια των Μαθηματικών και συγκεκριμένα της ανάλυσης εισροών-εκροών και της Γραμμικής Αλγεβρας, προβαίνουμε σε αφαίρεση απ'την πραγματικότητα, και έχοντας σαν βάση τους νόμους που διέπουν αυτή, προσπαθούμε να περιγράψουμε και εξηγήσουμε τους κανόνες που διέπουν την παραγωγή που είναι η βάση της οικονομικής δραστηριότητας.

Ολόκληρη η διάρθρωση και λειτουργία της παραγωγής στην οικονομία, μπορεί κατ'αρχήν να εκφρασθεί και παρουσιασθεί υποθετικά σε ένα γραμμικό σύστημα παραγωγής, όπου εμφανίζονται οι συντελεστές παραγωγής που συνδυάζονται και αλληλεξαρτώνται για την παραγωγή του τελικού προϊόντος του συστήματος καθώς και των μερών που αποτελείται αυτό. Έχοντας προσδιορίσει τα επί μέρους πραγματικά και αξιακά μεγέθη στα πλαίσια αυτά, για μία μονάδα ή ποσότητα ενός ή περισσοτέρων εμπορευμάτων, μπορούμε στη συνέχεια να επεκτείνουμε την ανάλυση και την ισχύ των συμπερασμάτων μας για το σύνολο της οικονομίας.

6.2 Η παραγωγή του προϊόντος και ο προσδιορισμός των διαφόρων μεγεθών του σ'ένα σύστημα παραγωγής

Οπως αναφέραμε προηγούμενα μέσα στην παραγωγική διαδικασία με την δαπάνη και χρησιμοποίηση ορισμένων ποσοτήτων άμεσης και έμμεσης εργασίας σε αναλογίες που καθορίζονται από μία ορισμένη τεχνική, παράγεται μία ορισμένη ποσότητα εμπορευμάτων. Προκειμένου να περιγράψουμε και να υπολογίσουμε το παραγόμενο προϊόν, τόσο στο σύνολο όσο και στα επιμέρους μεγέθη του, τόσο σε φυσικά ή πραγματικά μεγέθη όσο και σε αξιακά, ή τέλος χρηματικά μεγέθη δηλ. σε τιμές αγοράς, - που αποτελούν τρεις όψεις της ίδιας πραγματικότητας, φωτίζοντας όμως διαφορετικές πλευρές της¹ - χρησιμοποιούμε υποθετικά στην αρχή ένα απλοποιημένο σύστημα παραγωγής με δύο τομείς, τον 1 και 2, όπου ο

1. E. Wolfstetter (1973) p. 788.

τομέας 1 παράγει το εμπόρευμα 1 που είναι μέσο παραγωγής και ο τομέας 2 παράγει το εμπόρευμα 2 που είναι μέσο κατανάλωσης. Υποθέτουμε ακόμη πως το ακαθάριστο προϊόν του κάθε τομέα, δηλ. το τελικό προϊόν του ισούται με μία μονάδα του αντίστοιχου εμπορεύματος. Οι παραπάνω υποθέσεις δεν μειώνουν την αξία των συμπερασμάτων μας τα οποία στη συνέχεια θα προσπαθήσουμε να επεκτείνουμε σε ένα πλησιέστερο στην πραγματικότητα πλαίσιο.

Προκειμένου να παραχθεί μία μονάδα απ'το εμπόρευμα 1 θα πρέπει στην εργασιακή διαδικασία του τομέα 1 να δαπανηθούν a_{01} μονάδες εργατικής δύναμης, δηλ. άμεσης εργασίας, - που είναι το εμπόρευμα 0 - και a_{11} μονάδες απ'το ίδιο εμπόρευμα 1.

Επίσης στην εργασιακή διαδικασία του τομέα 2 δαπανώνται a_{02} μονάδες εργατικής δύναμης, και a_{12} μονάδες του εμπορεύματος 1. Σε ολόκληρο το σύστημα παραγωγής δαπανώντας συνολικά $a_{01} + a_{02}$ μονάδες εργατικής δύναμης στη δοσμένη περίοδο παραγωγής, οι οποίες αναπαράγονται στην ίδια περίοδο, καταναλώνονται μόνον a_{20} μονάδες του εμπορεύματος 2, που είναι μέσο κατανάλωσης. Αν λάβουμε σαν μονάδα μέτρησης της εργατικής δύναμης και της εργασίας, την ώρα, τότε η ποσότητα απ'το εμπόρευμα 2 που αγοράζει ο εργάτης - δηλ. το πραγματικό ωρομίσθιο - με το ονομαστικό του ωρομίσθιο που παίρνει σαν αμοιβή για μία ώρα εργασίας, είναι a_{20} μονάδες. Με βάση τα δεδομένα και τις προϋποθέσεις που θέσαμε ως τώρα για τα φυσικά μεγέθη, μπορούμε να προσδιορίσουμε στη συνέχεια τις αξίες λ_0 , λ_1 και λ_2 μιας μονάδας των αντίστοιχων εμπορευμάτων 0, 1 και 2.

Η αξία λ_0 μιας μονάδας εργατικής δύναμης (εμπόρευμα 0) επειδή υποθέσαμε ότι καταναλώνει μόνο a_{20} μονάδες του εμπορεύματος 2 - δηλ. μόνον έμμεση και καθόλου άμεση εργασία - θα ισούται με την ποσότητα άμεσης και έμμεσης εργασίας που χρειάστηκε για την παραγωγή αυτών των μονάδων του μέσου κατανάλωσης, δηλ. την αξία αυτών των a_{20} μονάδων. Επειδή η αξία μιας μονάδας του μέσου κατανάλωσης είναι λ_2 έχουμε

$$\lambda_0 = a_{20}\lambda_2 \quad (1)$$

που είναι η αξία μιας μονάδας εργατικής δύναμης, δηλ. η αξία των εμπορευμάτων που απαιτούνται για την αναπαραγωγή της, ή όπως δείξαμε πριν η αξία του πραγματικού ωρομισθίου. Η τελευταία προκύπτει πολλαπλασιάζοντας τις ποσότητες των εμπορευμάτων που απαιτούνται για την αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης με την αξία της, και αν πολλαπλασιάσουμε με τις τιμές τους παίρνουμε το σε τιμές εκφρασμένο ονομαστικό ημερομίσθιο $P_0 = a_{20}P_2$. Η αξία λ_1 μιας μονάδας του εμπορεύματος 1 είναι ίση με την άμεση και έμμεση εργασία που χρειάστηκε η παραγωγή μιας μονάδας του εμπορεύματος αυτού. Η άμεση εργασία είναι a_{01} και a_{11} μονάδες επί την αξία μιας μονάδας του εμπορεύματος 1. Έχουμε δηλ.

$$\lambda_1 = a_{11}\lambda_1 + a_{01} \quad (2)$$

η σε τιμές εκφραζόμενη $P_1 = a_{11}P_1 + a_{01}$. Κατά τον ίδιο τρόπο προκύπτει και η αξία του εμπορεύματος 2 που είναι:

$$\lambda_2 = a_{12}\lambda_1 + a_{02} \quad (3)$$

και η τιμή του $P_2 = a_{12}P_1 + a_{02}$. Οι εξισώσεις (1), (2) και (3) αποτελούν ένα σύστημα τριών εξισώσεων με τρεις αγνώστους ($\lambda_0, \lambda_1, \lambda_2$) και σε περίπτωση που είναι ανεξάρτητες μεταξύ τους το σύστημα προσδιορίζει μονοσήμαντα τις αξίες $\lambda_0, \lambda_1, \lambda_2$ των αντίστοιχων εμπορευμάτων 0, 1 και 2. Απ'τη λύση του συστήματος έχουμε:

$$\lambda_0 = a_{20} \left(a_{12} \frac{a_{01}}{1-a_{11}} + a_{02} \right) \quad (4)$$

$$\lambda_1 = \frac{a_{01}}{1-a_{11}} \quad (5)$$

$$\text{και } \lambda_2 = a_{12} \frac{a_{02}}{1-a_{11}} + a_{12} \quad (6)$$

Όπως προκύπτει απ'τις δύο τελευταίες εξισώσεις οι αξίες των εμπορευμάτων λ_1 και λ_2 δεν εξαρτώνται απ'την αξία της εργατικής δύναμης λ_0 .

Με βάση τα δεδομένα που αναφέρθηκαν προηγούμενα, το τελικό προϊόν του συστήματος σε φυσικά ή πραγματικά μεγέθη, αποτελείται από μία μονάδα του εμπορεύματος 1 και μία μονάδα του εμπορεύματος 2. Το τελικό αυτό προϊόν περιέχει όπως είδαμε προηγούμενα και ποσότητες εμπορευμάτων που προϋπήρχαν στην αρχή της περιόδου παραγωγής και είχαν παραχθεί σε προηγούμενες παραγωγικές διαδικασίες. Οι ποσότητες αυτές είναι τα μέσα παραγωγής a_{11} και a_{12} του εμπορεύματος 1 που αναλώθηκαν στην παραγωγική διαδικασία. Γι'αυτό, το τελικό προϊόν της περιόδου ονομάζουμε ακαθάριστο προϊόν της δοσμένης περιόδου παραγωγής, και αν αφαιρέσουμε τα αναλωθέντα μέσα παραγωγής, παίρνουμε το καθαρό προϊόν της περιόδου που είναι: $(1-a_{11}-a_{12})$ μονάδες του εμπορεύματος 1 και μία μονάδα του εμπορεύματος 2.

Το καθαρό αυτό προϊόν του συστήματος μοιράζεται ανάμεσα σε καπιταλιστές και εργάτες. Οι εργάτες παίρνουν ένα μέρος που είναι ίσο με το πραγματικό τους ωρομίσθιο επί την ποσότητα της εργατικής τους δύναμης $(a_{01}+a_{02})$ που πώλησαν στους καπιταλιστές, δηλ. για την παραγωγή του τελικού προϊόντος. Όπως αναφέραμε πριν το πραγματικό ωρομίσθιο είναι ίσο με a_{20} μονάδες του εμπορεύματος 2 ανά ώρα εργασίας. Επομένως το μερίδιο των εργατών στο καθαρό προϊόν του συστήματος είναι $(a_{01}+a_{02})a_{20}$ μονάδες του εμπορεύματος 2, δηλ. το σύνολο των πραγματικών μισθών της.

Το υπόλοιπο μέρος του καθαρού προϊόντος το οποίο παίρνουν οι καπιταλιστές και είναι

$$\text{και } \frac{(1-a_{11}-a_{12})}{1-(a_{01}+a_{02})} a_{20} \quad \begin{array}{l} \text{μονάδες του εμπορεύματος 1} \\ \text{μονάδες του εμπορεύματος 2} \end{array}$$

Ονομάζουμε και είναι το υπερπροϊόν ή το πλεόνασμα του συστήματος.¹

1. Γ. Σταμάτης: Εισαγωγή στην πολιτική οικονομία, Μέρος 1. Κεφ. ΙΙ.

Αν πολλαπλασιάσουμε το σύνολο της ποσότητας των εμπορευμάτων απ'τα οποία αποτελείται το υπερπροϊόν, με την αξία μιας μονάδος του αντίστοιχου εμπορεύματος, έχουμε την συνολική αξία του υπερπροϊόντος που στην συγκεκριμένη περίπτωση είναι:

$$(1-a_{11}-a_{12})\lambda_1 + [1-(a_{01}+a_{02})a_{20}] \lambda_2$$

Προσθέτοντας την αξία του υπερπροϊόντος και την αξία των πραγματικών μισθών των εργατών έχουμε σε αξίες εκφρασμένο, το συνολικό κοινωνικό εισόδημα των καπιταλιστών και των εργατών, δηλ. τη συνολική νέα αξία σύμφωνα με τη Μαρξιστική θεωρία. Στην περίπτωση που αντί για τις αντίστοιχες αξίες χρησιμοποιήσουμε τιμές των εμπορευμάτων, λαμβάνουμε τα αντίστοιχα μεγέθη που αναφέραμε παραπάνω σε ονομαστικά μεγέθη. Κάθε τιμή εμπορεύματος περιέχει το αντίστοιχο κόστος σε υλικά, μισθούς και ονομαστικό πλεόνασμα. Έχουμε το ονομαστικό πλεόνασμα,¹ που είναι η ονομαστική αξία σε πραγματικές τιμές που ισχύουν κάθε φορά, του υπερπροϊόντος, και αποτελεί το μερίδιο των κερδών στο κοινωνικό εισόδημα. Αντί να πολλαπλασιάσουμε τις ποσότητες του κάθε εμπορεύματος απ'τις οποίες αποτελείται το υπερπροϊόν με τις αντίστοιχες αξίες οι οποίες διαφέρουν απ'τις τιμές - διότι οι τελευταίες δεν είναι ανάλογες των αξιών, και στον πραγματικό κόσμο διαμορφώνονται κάτω από πολλούς άλλους παράγοντες - πολλαπλασιάζουμε επί τις αντίστοιχες τιμές και έχουμε το ονομαστικό πλεόνασμα ή τα συνολικά κέρδη, που είναι η ονομαστική τιμή του υπερπροϊόντος. Οπως αναφέραμε και πριν, το ίδιο ισχύει και για το ονομαστικό ωρομίσθιο ή τους ονομαστικούς μισθούς, που προκύπτουν αν πολλαπλασιάσουμε με τις αντίστοιχες τιμές των εμπορευμάτων απ'τα οποία αποτελείται το πραγματικό ωρομίσθιο και οι πραγματικοί μισθοί. Τέλος έχουμε το αντίστοιχο συνολικό κοινωνικό εισόδημα σε τιμές που αποτελείται απ'τα συνολικά κέρδη και τους συνολικούς ονομαστικούς μισθούς, και είναι η αντίστοιχη έκφραση σε τιμές του υπερπροϊόντος και των πραγματικών μισθών.

6.3 Παραγωγικότητα και βιωσιμότητα ενός συστήματος παραγωγής

Οπως έχουμε αναφέρει και προηγούμενα, στον πραγματικό κόσμο ισχύει ο κοινωνικός χαρακτήρας της παραγωγής, πράγμα που συνεπάγεται τον κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας. Κάθε παραγωγός δεν παράγει μόνον για τον εαυτό του αλλά και για τους άλλους παραγωγούς. Ούτε θα μπορούσε να παράγει αυτά που παράγει αν οι άλλοι παραγωγοί δεν παρήγαγαν αυτά που παράγουν. Η παραγωγή του ενός παραγωγού είναι εισροές για την παραγωγή των άλλων και αντίστροφα. Λόγω του κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας, το καθαρό προϊόν ή το τελικό προϊόν που παράγεται είναι αποτέλεσμα της συνολικής παραγωγικής συμβολής όλων των επί μέρους παραγωγών, όταν έχουμε κλειστό σύστημα οικονομίας. Διότι διαφορετικά εισέρχονται στην παραγωγή και προϊόντα άλλων

1. Γ. Σταμάτης: Εισαγωγή στην πολιτική οικονομία, Μέρος 1, Κεφ. II.

παραγωγών εκτός του δοσμένου συστήματος ή της οικονομίας. Τα ίδια ισχύουν και στο απλοποιημένο σύστημα παραγωγής που περιγράψαμε προηγούμενα. Γι' αυτό ο κάθε τομέας μπορεί να παράγει ο ίδιος ένα θετικό ή αρνητικό καθαρό προϊόν, δεδομένου ότι στις καθαρές εκροές, τα προϊόντα των άλλων τομέων που χρησιμοποιήσαμε για να παράγει, εμφανίζονται σαν αρνητικές ποσότητες εμπορευμάτων. Σημασία όμως για την παραγωγικότητα και τελικά την βιωσιμότητα του συστήματος, έχει η παραγωγή ή όχι απ' το σύνολο του συστήματος ενός θετικού καθαρού προϊόντος, που μπορεί να αποτελείται από ποσότητες εμπορευμάτων από ένα ή περισσότερα εμπορεύματα. Δεν έχει επομένως σημασία η διαπίστωση ότι ένας τομέας δεν είναι παραγωγικός, αν δεν παράγει μόνος του ένα θετικό καθαρό προϊόν, όταν παράγει στα πλαίσια ενός συστήματος παραγωγής και με βάση τον κοινωνικό καταμερισμό που ισχύει σ' αυτόν. Έτσι για το σύστημα που περιγράψαμε παραπάνω, η παραγωγικότητα ή όχι του συστήματος μπορεί να είναι το αποτέλεσμα διαφόρων υποθέσεων και συνδυασμών που οδηγούν στην παραγωγή θετικού καθαρού προϊόντος, αποτελούμενου από θετικές ή αρνητικές ποσότητες του ενός ή του άλλου εμπορεύματος ή και των δύο. Σαν παράδειγμα μπορούμε ν' αναφέρουμε την περίπτωση όπου ο τομέας 1 είναι παραγωγικός, δηλ. παράγει ένα θετικό καθαρό προϊόν, όταν για την παραγωγή μίας μονάδας του εμπορεύματος 1 απαιτούνται λιγότερες από μία μονάδες του ίδιου εμπορεύματος δηλ. $a_{11} < 1$, και όπως έχουμε υποθέσει προηγούμενα στην παραγωγή του εμπορεύματος 1 δεν εισέρχεται το εμπόρευμα 2. Το σύστημα είναι παραγωγικό επειδή ο τομέας 1 είναι παραγωγικός. Αν ακόμη το καθαρό προϊόν του τομέα 1 είναι $1 - a_{11}$ μονάδες του εμπορεύματος 1, και ολόκληρο αυτό απαιτείται για την παραγωγή μίας μονάδος ακαθάριστου προϊόντος του εμπορεύματος 2, τότε δεν παράγει και δεν καταναλώνει καμιά ποσότητα του εμπορεύματος 1, τότε το καθαρό προϊόν του συστήματος είναι ίσο με το καθαρό προϊόν του τομέα 1.

Όπως αναφέρθηκε μέχρι τώρα, το σύστημα είναι παραγωγικό και βιώσιμο όταν παράγει ένα θετικό καθαρό προϊόν. Αν σ' αυτό περιλαμβάνει και αρνητικές ποσότητες εμπορευμάτων, για να είναι βιώσιμο και να μπορεί να συνεχίσει να παράγει θα πρέπει να έχει ανταλλαγές με άλλα συστήματα. Τα παραπάνω ισχύουν και για την περίπτωση της παραγωγής από ένα παραγωγό ή του συστήματος σαν σύνολο ενός θετικού υπερπροϊόντος, ή αντίστοιχα υπεραξίας, ή όταν το υπερπροϊόν εκφράζεται σε τιμές, του αντίστοιχου κέρδους.

Εκτός απ' την πρώτη προϋπόθεση που ισχύει για κάθε σύστημα παραγωγής, δηλ. ότι πρέπει να είναι παραγωγικό με την έννοια που αναλύσαμε πριν, ένα καπιταλιστικό σύστημα παραγωγής για να είναι βιώσιμο πρέπει να παράγει και ένα θετικό υπερπροϊόν και αντίστοιχα υπεραξία ή κέρδος. Εφ' όσον υπάρχει η πρώτη προϋπόθεση δηλ. το σύστημα είναι παραγωγικό, θα υπάρχει και η δεύτερη, δηλ. θα παράγεται ένα θετικό υπερπροϊόν, μόνον όταν το καθαρό προϊόν σε μέσα κατανάλωσης που παράγει μία μονάδα άμεσης εργασίας είναι μεγαλύτερο απ' τα μέσα κατανάλωσης που απαιτούνται για την αναπαραγωγή μίας μονάδας εργατικής δύναμης, δηλ. μεγαλύτερο απ' το πραγματικό ωρομίσθιο. Λαμβάνοντας τα αντίστοιχα μεγέθη σε αξίες, η δεύτερη προϋπόθεση πληρούται όταν η αξία μιας μονάδας εργατικής δύναμης $a_{20}\lambda_2$ είναι μικρότερη της μονάδας, $a_{20}\lambda_2 < 1$. Τέλος λαμβάνοντας τα αντίστοιχα μεγέθη σε τρέχουσες τιμές, θα πρέπει η προστιθέμενη αξία, δηλ. η ονομαστική αξία του καθαρού προϊόντος μιας μονάδος εργασίας, να είναι μεγαλύτερη απ' την ονομαστική αξία του πραγματικού

ωρομισθίου. Όπως αναφέραμε και προηγούμενα το σύνολο του υπερπροϊόντος του συστήματος ή της οικονομίας είναι η διαφορά μεταξύ της ονομαστικής αξίας του καθαρού προϊόντος - δηλ. της προστιθέμενης αξίας - και της ονομαστικής αξίας των πραγματικών μισθών.

Όπως είναι φανερό αν η αξία μιας μονάδας εργατικής δύναμης, είναι ίση με την νέα αξία που δημιουργεί, ή αντίστοιχα οι πραγματικοί μισθοί είναι ίσοι με το καθαρό προϊόν, τότε το υπερπροϊόν είναι ίσο με το μηδέν. Το σύστημα τότε απ'την σκοπιά της καπιταλιστικής παραγωγής, ενώ παράγει ένα θετικό καθαρό προϊόν, δεν είναι βιώσιμο, και ακόμη απ'την ίδια σκοπιά δεν είναι παραγωγικό όπως θα δούμε αναλυτικά στη συνέχεια.

6.4. Προσδιορισμός του υπερπροϊόντος και του πλεονάσματος σε μια υποθετική οικονομία

Μέχρι τώρα χρησιμοποιώντας το απλοποιημένο σύστημα παραγωγής με δύο προϊόντα και δύο τομείς παραγωγής προσπαθήσαμε να επιγράψουμε την διαδικασία και τις προϋποθέσεις παραγωγής του προϊόντος και των επί μέρους κατηγοριών του, και ακόμη να αναλύσουμε εννοιολογικά τις κατηγορίες αυτές, δεδομένου ότι θα τις χρησιμοποιήσουμε σαν βάση στη συνέχεια. τις ίδιες κατηγορίες του κοινωνικού προϊόντος και του υπερπροϊόντος ή του πλεονάσματος, μπορούμε να προσδιορίσουμε, αν μεταφερθούμε απ'το προηγούμενο απλοποιημένο σύστημα παραγωγής σε μια υποθετική οικονομία, όπου παράγονται n προϊόντα σε n διαφορετικούς τομείς και κλάδους παραγωγής. Όπως και προηγούμενα, γίνονται ορισμένες υποθέσεις στα πλαίσια των οποίων λειτουργεί και παράγει η οικονομία αυτή, οι βασικότερες απ'τις οποίες δεν διαφέρουν απ'αυτές που κάναμε για το απλοποιημένο σύστημα παραγωγής, και οι οποίες σε τίποτα δεν αλλάζουν την ισχύ των συμπερασμάτων μας.

Σε μια δεδομένη χρονική περίοδο παραγωγής, με χρησιμοποίηση δοσμένων αποτελεσματικών τεχνικών, όπου κάθε προϊόν χρησιμοποιείται άμεσα ή έμμεσα για την παραγωγή κάθε άλλου προϊόντος, δαπανάται άμεση και έμμεση εργασία για την παραγωγή του ακαθάριστου προϊόντος και δεν υπάρχουν συμπαραγόμενα προϊόντα. Η ανάλυση περιγραφή εκ των υστέρων τα πλαίσια παραγωγής της οικονομίας, δηλ. εξετάζει σαν δοσμένες όλες τις παραμέτρους. Για κάθε προϊόν j ($=1, \dots, n$) απαιτούνται εισροές σε υλικά που ορίζονται απ'το διάνυσμα στήλης $A_j > 0$ που καθορίζει τις τεχνικές και τις απαραίτητες ανάγκες σε υλικά για την παραγωγή μιας μονάδας του αγαθού και επίσης a_{0j} εισροές άμεσης εργασίας, προκειμένου να παραχθεί μία μονάδα του προϊόντος j . Το διάνυσμα της άμεσης εργασίας που απαιτείται για την παραγωγή, μπορεί να παρασταθεί με $a'_0 = (a_{01}, \dots, a_{0n})$. Η ακαθάριστη αξία παραγωγής η οποία παριστάνεται με το διάνυσμα x , απαιτεί την ανάλωση των απαραίτητων μέσων παραγωγής Ax και την δαπάνη $L = a'_0 x$ μονάδων εργασίας. Με βάση αυτά που αναφέραμε προηγούμενα, η οικονομία θα είναι παραγωγική και βιώσιμη, αν κατορθώνει να παράγει στη δοσμένη περίοδο που διαρκεί η παραγωγική διαδικασία ένα θετικό καθαρό προϊόν N , το οποίο μπορεί να εκφρασθεί με $N = (I - A)x$.

Το καθαρό αυτό προϊόν, μπορεί ανάλογα με τις αποφάσεις της κοινωνίας, να διατεθεί είτε ολόκληρο για τις ανάγκες διαβίωσης αυτών που το παράγουν, είτε ένα μέρος γι'αυτές και ένα άλλο μέρος για πρόσθετη συσσώρευση και ανάπτυξη,

ή άλλες κοινωνικές ανάγκες. Όπως φαίνεται απ'τον προσδιορισμό του καθαρού προϊόντος, η ίδια η παραγωγή του, περιλαμβάνει και προϋποθέτει την παραγωγή του ακαθάριστου προϊόντος, και επομένως των μέσων παραγωγής που έχουν αναλωθεί στη διαδικασία της παραγωγής. Τα παραπάνω φυσικά ή πραγματικά μεγέθη μπορούν να εκφραστούν σε ποσότητες εργασίας, δηλ. σαν δαπάνη άμεσης και έμμεσης εργασίας, ή σαν χρηματικά μεγέθη αν αυτά πολλαπλασιασθούν με τις αντίστοιχες τιμές τους. Στην πρώτη περίπτωση η παραγωγή κάθε προϊόντος απαιτεί μία ποσότητα κοινωνικά αναγκαίας εργασίας για την παραγωγή του ίση με λ_j , και για μία μονάδα καθαρού προϊόντος, το διάνυσμα του κοινωνικά αναγκαίου χρόνου εργασίας για την παραγωγή του είναι $\lambda' = a_0 \lambda' A$ που είναι ίσο με $a'_0(I-A)^{-1}$. Όπως και πριν έχουμε αντίστοιχα το διάνυσμα των εισροών της άμεσης εργασίας a'_0 και το διάνυσμα των εισροών της έμμεσης εργασίας $\lambda' A$, που απαιτούνται για την αναπαραγωγή των μέσων παραγωγής που αναλώθηκαν. Έτσι, προκειμένου να έχουμε τον κοινωνικά αναγκαίο χρόνο για την παραγωγή του καθαρού προϊόντος N ή την ποσότητα εργασίας που περιέχεται στο N , και η οποία είναι ίση με την άμεση εργασία L που δαπανήθηκε, πολλαπλασιάζουμε το διάνυσμα του καθαρού προϊόντος N' επί τον ανά μονάδα του απαιτούμενο κοινωνικά αναγκαίο χρόνο $\lambda' N' = \lambda'(I-A)x$. Απ'την εξίσωση αυτή προκύπτει $a'_0 x = L$. Αν αντί του διανύσματος του κοινωνικά αναγκαίου χρόνου εργασίας θέσουμε το διάνυσμα των τιμών p' , λαμβάνουμε την ονομαστική αξία σε χρηματικά μεγέθη του καθαρού προϊόντος

$$\text{Έχουμε : } P'N' = P'(I-A)x$$

Όπως αναφέραμε προηγούμενα, ένα μέρος απ'το καθαρό προϊόν θα διατεθεί για τις ανάγκες σε μέσα διαβίωσης αυτών που το παράγουν και το υπόλοιπο για άλλες κοινωνικές ανάγκες ή για πρόσθετη συσσώρευση. Όταν εκφράζεται σε ποσότητες εργασίας, μπορεί να διακριθεί στην αναγκαία εργασία και υπερεργασία και στην καπιταλιστική κοινωνία, σε πληρωμένη και απλήρωτη εργασία. Στο πρώτο μέρος, περιλαμβάνεται η εργασία που απαιτείται για την παραγωγή του μέρους εκείνου του καθαρού προϊόντος που αντιστοιχεί στα μέσα διαβίωσης των παραγωγών, και στο δεύτερο η εργασία που απαιτείται για την παραγωγή του κοινωνικού υπερπροϊόντος S_p . Το τελευταίο είναι διαφορά μεταξύ του διανύσματος του καθαρού προϊόντος και του διανύσματος των πραγματικών μισθών w^1 δηλ. έχουμε $S'_p = N' - W' = (I-A)X - W'$.

Εκφράζοντας τα αντίστοιχα μεγέθη στις αξιές τους έχουμε την ποσότητα εργασίας που περιέχεται στο υπερπροϊόν δηλ. την αξία του, που είναι η υπεραξία $S's = \lambda'(N' - W')$. Αν εκφραστούν σε τιμές δηλ. χρηματικά μεγέθη, έχουμε την ονομαστική ή χρηματική αξία του υπερπροϊόντος που είναι $S' = P'(N' - W')$, δηλ. η διαφορά μεταξύ της ονομαστικής αξίας του διανύσματος του καθαρού προϊόντος και του διανύσματος των πραγματικών μισθών που αντιστοιχούν στους ονομαστικούς μισθούς. Οι πραγματικοί μισθοί που αντιστοιχούν στους ονομαστικούς μισθούς, είναι το διάνυσμα των μέσων διαβίωσης ή το σύνολο των μισθιακών εμπορευμάτων που καταναλώνουν οι εργάτες, πολλαπλασιάζοντας με το διάνυσμα των αντίστοιχων τιμών τους. Η διαφορά αυτή είναι το διάνυσμα των

1. E. Wolfstetter: (1973) p. 792.

κερδών, δηλ. το πλεόνασμα Si που είναι η ονομαστική τιμή του υπερπροϊόντος.¹ Η υποθετική οικονομία την οποία εξετάσαμε, θα είναι πάντα παραγωγική και βιώσιμη, όταν παράγει ένα θετικό καθαρό προϊόν. Αν είναι μια καπιταλιστική οικονομία θα πρέπει ακόμη να παράγει ένα θετικό υπερπροϊόν, όπως και αντίστοιχα καθαρά κέρδη. Έχοντας πλέον προσδιορίσει τις παραπάνω έννοιες και τα επί μέρους μεγέθη του προϊόντος μιας υποθετικής οικονομίας για n προϊόντα και κλάδους, θα προχωρήσουμε στη συνέχεια με βάση την θεωρητική ανάλυση των πινάκων εισροών-εκροών,² σε μία λεπτομερή και πλησιέστερη στα δεδομένα μιας πραγματικής οικονομίας ανάλυση με σκοπό τον λεπτομερέστερο προσδιορισμό των προηγούμενων μεγεθών για το σύνολο της οικονομίας και των επί μέρους κλάδων, που θα μας επιτρέψει στη συνέχεια την εφαρμογή και εμπειρική προσέγγιση για τα δεδομένα της ελληνικής οικονομίας.

6.5 Προσδιορισμός του συνολικού προϊόντος και του πλεονάσματος της οικονομίας μέσω της ανάλυσης του συστήματος εισροών-εκροών

6.5.a Συνολικό προϊόν και εισόδημα

Ο πίνακας εισροών-εκροών που αναπτύχθηκε απ'τον καθηγητή W. Leontief³ στη δεκαετία του 1930 - σαν συνέχεια των εργασιών πολλών προηγούμενων οικονομολόγων στον τομέα αυτό, αποτελεί μία συστηματική απεικόνιση όλων των οικονομικών δραστηριοτήτων που λαβαίνουν χώρα στην οικονομία, και ακόμη ένα πλαίσιο μέσω του οποίου μπορεί να αναλυθεί η ροή όλων των αγαθών και υπηρεσιών μεταξύ των επί μέρους κλάδων μιας εθνικής οικονομίας, σε μια ορισμένη χρονική περίοδο. Με βάση τα πρωτογενή και δευτερογενή στατιστικά στοιχεία που καλύπτουν όλα τα αγαθά και τις υπηρεσίες που παράγονται στην οικονομία μέσω της ανάλυσης του πίνακα εισροών-εκροών μπορούν να προσδιορισθούν και να αναλυθούν τα διάφορα επί μέρους μεγέθη που συνθέτουν το συνολικό προϊόν της οικονομίας στη δοσμένη χρονική περίοδο. Εκτός από τις βασικές πληροφορίες και περιγραφή που δίνεται από τους Εθνικούς Λογαριασμούς για τα μεγέθη αυτά, ο πίνακας εισροών-εκροών δίνει λεπτομερείς περιγραφές για τις συναλλαγές που γίνονται μεταξύ των διαφόρων κλάδων -μεγάλου αριθμού- στους οποίους θεωρείται ότι μπορεί να διασπασθεί και υποδιαιρεθεί ο

1. Ενώ οι νόμοι κίνησης της καπιταλιστικής παραγωγής, μπορούν σύμφωνα με τον P. Sweezy ("Η θεωρία της καπιταλιστικής ανάπτυξης" σελ. 151) να ανακαλυφθούν και αναλυθούν είτε με τον υπολογισμό της αξίας είτε με τον υπολογισμό της τιμής, η θεωρία της αξίας και της υπεραξίας αποτελεί το μοναδικό θεωρητικό εργαλείο για τη διερεύνηση της προέλευσης, της φύσης του πλεονάσματος και των παραγωγικών σχέσεων μέσα στις οποίες παράγεται αυτό.
2. Η αναλυτική προσέγγιση μέσω των πινάκων εισροών-εκροών που αναπτύχθηκε απ'τον καθηγητή Leontief, έχει χρησιμοποιηθεί εκτεταμένα στην Μαρξιστική οικονομική θεωρία από πολλούς σύγχρονους συγγραφείς. Ενδεικτικά αναφέρουμε τους: O. Lange, F. Seton, M. Morishima, P. Samuelson, C.C. Von Weizsacker, L. Pasinetti.
3. W.W. Leontief: "The structure of American Economy 1919-1939".

παραγωγικός τομέας της οικονομίας. Οι κλάδοι αυτοί θεωρούνται ομογενείς¹ με την έννοια ότι α) όλα τα προϊόντα που παράγονται από έναν κλάδο ή είναι τέλεια υποκατάστατα μεταξύ τους, ή παράγονται σε απολύτως σταθερές αναλογίες, β) κάθε κλάδος έχει μόνο μία διάρθρωση εισροών, και γ) δεν υπάρχει υποκατάσταση μεταξύ των προϊόντων των διαφόρων κλάδων. Προκειμένου ο πίνακας εισροών-εκροών ν'αποτελέσει ένα υπόδειγμα ανάλυσης και να ανταποκριθεί στις παραπάνω λειτουργίες απαιτείται η διατύπωση ορισμένων βασικών υποθέσεων² όπως:

α. Κάθε κλάδος παραγωγής παράγει ένα προϊόν και χρησιμοποιεί μία ορισμένη τεχνική, η οποία καθορίζει τις ποσοτικές αναλογίες σύμφωνα με τις οποίες συνδυάζονται οι διάφορες εισροές για την παραγωγή μιας μονάδας του προϊόντος.

β. Οι χρησιμοποιούμενες ενδιάμεσες εισροές από έναν κλάδο, είναι γραμμική και ομογενής συνάρτηση του επιπέδου παραγωγής του κλάδου (υπόθεση των σταθερών αναλογών) και

γ. Το συνολικό αποτέλεσμα της διεξαγωγής διαφόρων τύπων παραγωγής είναι το άθροισμα των επί μέρους αποτελεσμάτων (υπόθεση της αθροιστικότητας). Σύμφωνα με την υπόθεση αυτή αποκλείεται η ύπαρξη εξωτερικών οικονομιών.

Στη διαδικασία παραγωγής του προϊόντος κάθε κλάδου, εισέρχονται αρχικές εισροές -άμεση εργασία και μέσα παραγωγής που αναλώνονται στην παραγωγική διαδικασία- οι οποίες είχαν παραχθεί και υπήρχαν πριν την αρχή της δοσμένης περιόδου, και ενδιάμεσες εισροές οι οποίες παράγονται στη διάρκεια της διαδικασίας παραγωγής τόσο απ'τον ίδιο τον κλάδο και χρησιμοποιούνται στην παραγωγή του, όσο και από άλλους κλάδους. Η συνολική παραγωγή του κάθε κλάδου δηλ. το σύνολο των εκροών του, αποτελείται από προϊόντα για ενδιάμεσες εισροές άλλων κλάδων ή του ίδιου (αυτοκατανάλωση), στην ίδια περίοδο παραγωγής και τελικά προϊόντα τα οποία θα καλύψουν τελικές ανάγκες κατανάλωσης, συσσώρευσης νέου κεφαλαίου, και αντικατάστασης των μέσων παραγωγής που αναλώθηκαν στην παραγωγή της δοσμένης περιόδου. Αντίστοιχα με την προσφορά ή την συνολική παραγωγή, έχουμε τη συνολική ζήτηση, που αποτελείται από ζήτηση για ενδιάμεσες εισροές απ'τον ίδιο τον κλάδο και τους άλλους κλάδους, και ζήτηση για τελικά προϊόντα που θα χρησιμοποιηθούν για κατανάλωση, συσσώρευση νέου κεφαλαίου και αντικατάσταση των αναλωθέντων στην παραγωγική διαδικασία της δοσμένης περιόδου μέσω παραγωγής. Συνολική ζήτηση και παραγωγή ή προσφορά, θεωρούμε ότι είναι πάντα ίσες εφόσον τα προϊόντα λαμβάνονται ανεξάρτητα από το αν πράγματι πωλήθηκαν ή όχι.

Όλα τα παραπάνω μεγέθη, που αφορούν το σύνολο των συναλλαγών μέσα στην οικονομία σε μια εξεταζόμενη χρονική περίοδο (συνήθως ένα έτος) καταγράφονται και αφορούν φυσικές ποσότητες οι οποίες μπορούν να εκφραστούν μόνον σε αξιακά μεγέθη αν πολλαπλασιασθούν με τις αντίστοιχες ποσότητες εργασίας που περιέχονται σε κάθε μονάδα τους, ή σε χρηματικά μεγέθη αν πολλαπλασιασθούν με τις αντίστοιχες τιμές τους που διαφέρουν απ'τις αξίες του, τα οποία χρησιμοποιούμε στην ανάλυσή μας αφήνοντας το σύστημα των ποσοτήτων, δεδομένου ότι μία άθροιση ενός τεράστιου αριθμού ανομοιογενών προϊόντων συναντά αξεπέραστα προβλήματα.

-
1. Θ. Σκούντζου: Μαθήματα περιφερειακής Μακρο-οικονομικής Αναλύσεως, 1989.
 2. Π. Λίβα: Σημειώσεις ανάλυσης εισροών-εκροών, 1987.

Όπως φαίνεται και στον Πίνακα 1 που ακολουθεί, η οικονομία διαιρείται σε n παραγωγικούς κλάδους. Η συνολική παραγωγή X_1, X_2, \dots, X_n κλάδων αποτελείται από τις ενδιάμεσες εισροές που απεικονίζονται στο πρώτο τεταρτημόριο και αντιστοιχούν σε μία στήλη για κάθε κλάδο, και τις αρχικές εισροές άμεσης εργασίας και μέσων παραγωγής που αναλώνονται στην δοσμένη περίοδο παραγωγής. Η συνολική παραγωγή διατίθεται για ενδιάμεση ζήτηση του ίδιου του κλάδου και των άλλων κλάδων, πράγμα που απεικονίζεται σε μία γραμμή για κάθε αντίστοιχο κλάδο, και ακόμη για τελική ζήτηση του αντίστοιχου κλάδου, στο δεύτερο τεταρτημόριο. Το τεταρτημόριο των διακλαδικών συναλλαγών είναι μία τετραγωνική μήτρα με ίσο αριθμό n γραμμών και n στηλών δηλ. (n,n) . Στο τρίτο τεταρτημόριο απεικονίζονται οι αρχικές εισροές, που αντιστοιχούν στο συνολικό ακαθάριστο εισόδημα, και αποτελούνται από την συνολική αξία της άμεσης ή ζωντανής εργασίας (σε μονάδες εργασίας ή χρηματικές αξίες) και της έμμεσης ή νεκρής εργασίας δηλ. τα μέσα παραγωγής D , που αναλώθηκαν στη δοσμένη περίοδο παραγωγής. Δηλ. το συνολικό κόστος που απαιτείται με βάση τη δοσμένη τεχνική και συνθήκες παραγωγής για την συνολική ποσότητα κάθε προϊόντος της αντίστοιχης στήλης X_1, X_2, \dots, X_n ¹.

Η αξία της άμεσης εργασίας που χρησιμοποιήθηκε σαν αρχική εισροή, και αποτελεί το κόστος σε άμεση εργασία για την κοινωνία, διασπάται και απεικονίζεται σε δύο μέρη. Αυτή που αφορά το μερίδιο των μισθών W που είναι το κόστος σε άμεση εργασία για τον ιδιοκτήτη των μέσων παραγωγής και αυτή που αφορά το μερίδιο των κερδών P . Δηλ. σε πληρωμένη και απλήρωτη εργασία. Το άθροισμα της αξίας της άμεσης και έμμεσης εργασίας $D+W+P$ αποτελεί την ακαθάριστη προστιθεμένη αξία, που γίνεται καθαρή προστιθεμένη αξία $W+P$, αν αφαιρεθεί η αξία των μέσων παραγωγής που έχουν αναλωθεί και είναι προϊόντα άλλων περιόδων. Τα αντίστοιχα μεγέθη προκύπτουν αν από τη συνολική παραγωγή X_1, X_2, \dots, X_n των κλάδων αφαιρεθούν οι ενδιάμεσες εισροές του κάθε κλάδου αντίστοιχα. Επίσης αν από τις συνολικές εκροές, ενδιάμεσες και τελικές, που μαζί αποτελούν τη συνολική ζήτηση X_1, X_2, \dots, X_n των κλάδων αντίστοιχα, αφαιρέσουμε τις ενδιάμεσες, τότε προκύπτει το ακαθάριστο κοινωνικό προϊόν, δηλ. η τελική ζήτηση, που αποτελείται από προϊόντα κατανάλωσης των εργατών και των καπιταλιστών, μέσων παραγωγής για πρόσθετη συσσώρευση, και αντικατάσταση αυτών που αναλώθηκαν στην παραγωγική διαδικασία. Αν αφαιρέσουμε την αξία των τελευταίων προκύπτει το καθαρό κοινωνικό προϊόν που αντιστοιχεί στο καθαρό κοινωνικό εισόδημα $W+P$. Τέλος, στο τέταρτο τεταρτημόριο όπου απεικονίζονται οι πρωτογενείς εισροές στην τελική ζήτηση, θεωρούμε ότι δεν υπάρχει χρησιμοποίηση τέτοιων από τους τελικούς καταναλωτές, και γι' αυτό το τεταρτημόριο αυτό παραμένει κενό.

Με βάση τα παραπάνω, στον Πίνακα 1 που ακολουθεί, γίνεται μία ολοκληρωμένη και λεπτομερής παρουσίαση των διαφόρων βασικών μεγεθών που αναφέρθηκαν ως τώρα, καθώς και όλων των διακλαδικών συναλλαγών μέσω των οποίων περιγράφονται οι βασικές λειτουργίες μιας οικονομίας χωρίς να ληφθούν υπόψη όλες οι λεπτομέρειες της πραγματικότητας και των δεδομένων των Εθνικών Λογαριασμών όπως: φόροι, επιδοτήσεις, εξωτερικές συναλλαγές κλπ.

1. Xatziprokopiou M. (1975) p. 534,535.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

Πίνακας εισροών-εκροών μιας κλειστής οικονομίας χωρίς Δημόσιο τομέα

		ΕΚΡΟΕΣ		ΕΙΣΡΟΕΣ		Τελική Ζήτηση			Συνολική Ζήτηση	
		Ενδοκλαδικές Συναλλαγές ή Ενδιάμεση Ζήτηση				Ακαθ. Κοιν. Προϊόν				
ΚΛΑΔΟΙ		1	2	...	n		Καθαρό Κοιν. Προϊόν	Αντικατάσταση Φθαρέντων μέσων Παραγωγής		
1		X_{11}	X_{12}	...	X_{1n}	F_1	$C_1 + I_1$	D_1	X_1	
2		X_{21}	X_{22}	...	X_{2n}	$+ F_2$	$= C_2 + I_2$	$+ D_2$	$= X_2$	
.		
.		
n		X_{n1}	X_{n2}	...	X_{nn}	F_n	$C_n + I_n$	D_n	X_n	

Αρχικές ή Πρωτογενείς Εισροές		Ακαθάριστη Προστιθέμενη Αξία		Καθαρή Προστ. Αξία		Εμεση ή νεκρή		Ακαθάριστο		Αποσβέσεις		Πρωτογενείς εισροές στην τελική ζήτηση	
		Καθαρή Προστ. Αξία		Αμεση ή ζωντανή, εργασία		Καθ. Κοινωνικό Εισόδημα		Καθ. Κέρδη		Μισθοί			
		w_1	w_2	...	w_n	p_1	p_2	...	p_n	D_1	D_2	...	D_n
Συνολική Παραγωγή		X_1	X_2	...	X_n								

Με βάση τα δεδομένα του Πίνακα 1 και τις βασικές λογιστικές εξισώσεις που προκύπτουν απ' αυτόν, βλέπουμε ότι μπορούν να προσδιορισθούν τα επί μέρους μεγέθη που συνθέτουν το συνολικό προϊόν της οικονομίας καθώς και τις διαδικασίες λειτουργίας της οικονομίας για την παραγωγή του. Οι βασικές αυτές εξισώσεις (ταυτότητες) των λογαριασμών εισροών-εκροών παρί' ολο που δεν περιέχουν ορισμένα στοιχεία μιας πραγματικής οικονομίας όπως π.χ. εισαγωγές-εξαγωγές, καθαροί έμμεσοι φόροι κλπ., έχουν την ίδια σημασία και ισχύ για τον προσδιορισμό των διαφόρων μεγεθών, και δεν αλλάζουν σε τίποτα με την εισαγωγή των στοιχείων αυτών. Επίσης, με την χρησιμοποίηση μαθηματικών συμβόλων, μπορούμε να έχουμε μία περισσότερο εύχρηστη και απλοποιημένη έκφρασή τους για τις ανάγκες της ανάλυσης που ακολουθεί.

Όπως αναφέραμε και προηγούμενα, μέρος της συνολικής παραγωγής του κάθε κλάδου χρησιμοποιείται για την παραγωγή του ίδιου του κλάδου, και το υπόλοιπο αποτελεί εισροές για τους άλλους κλάδους, ενώ ένα μέρος θα αποτελέσει την τελική ζήτηση. Στην περίπτωση του κλάδου X_1 του Πίνακα 1, το πρώτο μέρος παριστάνεται με x_{11} , το δεύτερο με x_{12} και ούτω καθ' εξής μέχρι τον κλάδο n , ενώ το μέρος που αφορά την τελική ζήτηση με F_1 . Το ίδιο ισχύει και για τους άλλους κλάδους X_2 μέχρι X_n . Αν με X_{ij} παραστήσουμε το προϊόν που πάει απ' τον πρώτο στους άλλους κλάδους j , τότε λαμβάνοντας όλους τους κλάδους έχουμε X_{ij} που εκφράζει το προϊόν του κλάδου i που χρησιμοποιείται απ' τον κλάδο j . Η συνολική παραγωγή του κλάδου X_i αποτελείται απ' το σύνολο των ενδοκλαδικών εισροών του $\sum X_{ij}$ ($i=1,2,\dots,n$), ($j=1,2,\dots,n$) και του προϊόντος της τελικής του ζήτησης F_i έχουμε:

$$X_i = \sum_{j=1}^n X_{ij} + F_i \quad (1)$$

Λαμβάνοντας το σύνολο των σειρών που αντιστοιχούν στους παραγωγικούς κλάδους, απ' τους οποίους αποτελείται η οικονομία έχουμε:

$$\sum_{i=1}^n X_i = \sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n X_{ij} + \sum_{i=1}^n F_i \quad (2)$$

Δηλ. η συνολική παραγωγή της οικονομίας, είναι το άθροισμα της ενδιάμεσης και τελικής παραγωγής όλων των κλάδων της. Επίσης όπως φαίνεται και από τον Πίνακα 1, η συνολική παραγωγή κάθε κλάδου είναι ίση με το άθροισμα της αξίας των ενδιάμεσων εισροών και της αξίας των αρχικών εισροών, δηλ. της ακαθάριστης προστιθεμένης αξίας, ή ακαθάριστου κοινωνικού εισοδήματος Y_j . Στην περίπτωση αυτή, λαμβάνουμε τις στήλες που αντιστοιχούν σε κάθε κλάδο j έχουμε:

$$X_j = \sum_{i=1}^n X_{ij} + Y_j \quad (3)$$

Για το σύνολο της οικονομίας, λαμβάνουμε το σύνολο των στηλών που αντιστοιχούν σ' όλους τους παραγωγικούς κλάδους και δίνουν τη συνολική παραγωγή της οικονομίας, που είναι το άθροισμα της αξίας των ενδιάμεσων και αρχικών εισροών, που χρησιμοποιήθηκαν απ' όλους τους παραγωγικούς κλάδους.

$$\text{Εχουμε : } \sum_{j=1}^n X_j = \sum_{j=1}^n \sum_{i=1}^n X_{ij} + \sum_{j=1}^n Y_j \quad (4)$$

$$\text{Επειδή όμως } \sum_{i=1}^n X_j = \sum_{j=1}^n X_j$$

οι εξισώσεις (2) και (4) είναι ίσες μεταξύ τους.

Δηλαδή:

$$\sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n X_{ij} + \sum_{i=1}^n F_i = \sum_{j=1}^n \sum_{i=1}^n X_{ij} + \sum_{j=1}^n Y_j \quad (5)$$

Αν και απ'τα δύο σκέλη της εξίσωσης (5) αφαιρέσουμε το σύνολο των ενδιάμεσων συναλλαγών, καταλήγουμε στην βασική εξίσωση ταυτότητα των Εθνικών Λογαριασμών

$$\sum_{i=1}^n F_i = \sum_{j=1}^n Y_j \quad (6)$$

σύμφωνα με την οποία, η συνολική αξία των τελικών αγαθών και υπηρεσιών που παράγονται στην οικονομία στη δοσμένη χρονική περίοδο -ανεξάρτητα αν τα μεγέθη εκφράζονται σε μονάδες εργασίας ή χρηματικές μονάδες-, δηλ. το ακαθάριστο κοινωνικό προϊόν είναι ίσο με την αξία των αρχικών εισροών δηλ. το ακαθάριστο κοινωνικό εισόδημα.

Εχουμε επίσης $F = Y$.

Αν απ'την αξία του ακαθάριστου προϊόντος, αφαιρέσουμε την αξία των μέσων παραγωγής που αναλώθηκαν στη δοσμένη περίοδο παραγωγής, τα οποία περιέχονται σ'αυτό με άλλη μορφή απ'αυτή με την οποία εισήλθαν, σαν προϊόντα προηγούμενων περιόδων, παίρνουμε την αξία του καθαρού προϊόντος. Η αξία του καθαρού προϊόντος, που είναι το προϊόν αυτής της περιόδου, προκύπτει αν απ'το διάνυσμα της αξίας του ακαθάριστου προϊόντος

$$\sum_{i=1}^n F_i$$

αφαιρέσουμε το διάνυσμα της αξίας των φθαρέντων μέσων παραγωγής

$$\sum_{i=1}^n D_i \quad \text{Δηλαδή}$$

$$\sum_{i=1}^n F_i - \sum_{i=1}^n D_i = \sum_{i=1}^n N_i \quad (7)$$

Αντίστοιχα στο ακαθάριστο κοινωνικό εισόδημα περιέχεται η αξία των φθαρέντων μέσων παραγωγής, που είναι η μορφή που πήρε μέρος του εισοδήματος προηγούμενων περιόδων, και συγκεκριμένα το εισόδημα απ'τα κέρδη που χρησιμοποιήθηκε για συσσώρευση χωρίς να καταναλωθεί. Αφαιρώντας απ'το διάνυσμα του ακαθάριστου κοινωνικού εισοδήματος

$$\sum_{i=1}^n Y_i,$$

την αξία των φθαρέντων μέσων παραγωγής, δηλ. εισόδημα προηγούμενων περιόδων

$$\sum_{i=1}^n D_i,$$

έχουμε το καθαρό εισόδημα της δοσμένης περιόδου που είναι:

$$\sum_{i=1}^n Y_i + \sum_{i=1}^n D_i = \sum_{i=1}^n Y_i^n \quad (8)$$

Ετσι λόγω της (6), και επειδή αφαιρούμε το ίδιο μέγεθος

$$\sum_{i=1}^n D_i$$

από την (7) και (8) θα έχουμε και

$$\sum_{i=1}^n N_i = \sum_{i=1}^n Y_i^n \quad (9)$$

Δηλ. η αξία του καθαρού κοινωνικού προϊόντος θα είναι ίση με το καθαρό κοινωνικό εισόδημα. Το τελευταίο διαιρείται σε εισόδημα των εργατών -εισόδημα από εργασία- και εισόδημα των καπιταλιστών -εισόδημα από ιδιοκτησία-. Σε μισθούς και κέρδη, που μπορούν να αγοράσουν το καθαρό προϊόν το οποίο μπορεί να χρησιμοποιηθεί είτε για κατανάλωση εργατών -κατανάλωση από μισθούς- και καπιταλιστών -κατανάλωση από κέρδη- ή ακόμη ένα μέρος για πρόσθετη συσσώρευση.

Τέλος θα πρέπει να σημειώσουμε πως τα παραπάνω ισχύουν στην περίπτωση της οικονομίας που έχει εξωτερικές συναλλαγές. Τότε το συνολικό προϊόν προσauξάνεται κατά τις εισροές των εισαγωγών, οι οποίες είναι αξία που παρέχεται από άλλες οικονομίες και εμφανίζονται στο τρίτο τεταρτημόριό της ενώ οι αντίστοιχες εξαγωγές εμφανίζονται στο δεύτερο τεταρτημόριο της τελικής ζήτησης.

Ακόμη προσθέτοντας τους εμμέσους φόρους μείον τις επιδοτήσεις, λαμβάνουμε τα αντίστοιχα μεγέθη του προϊόντος σε τιμές αγοράς -αντί σε τιμές συντελεστών παραγωγής-, πράγμα που σημαίνει ότι αυξάνεται η οικονομική αξία των αρχικών

εισροών, καθώς και αντίστοιχα η ονομαστική αξία του ακαθάριστου και καθαρού προϊόντος. Στην περίπτωση που προσθέτουμε το καθαρό εισόδημα απ'την αλλοδαπή, τα αντίστοιχα μεγέθη του προϊόντος και του εισοδήματος στις εξιώσεις (6) και (9), γίνονται ακαθάριστο και καθαρό εθνικό προϊόν και εισόδημα αντίστοιχα, ενώ χωρίς αυτό έχουμε το αντίστοιχο ακαθάριστο και καθαρό εγχώριο προϊόν και εισόδημα.

6.5.β Συνολικό υπερπροϊόν και πλεόνασμα

Όπως είδαμε ως τώρα, το συνολικό καθαρό προϊόν της οικονομίας, η αξία του οποίου αντιπροσωπεύει τη νεοδημιουργούμενη αξία ή την καθαρή προστιθέμενη αξία όλων των κλάδων της οικονομίας, αντιστοιχεί στη συνολική άμεση ή ζωντανή εργασία που χρησιμοποιήθηκε για την παραγωγή του, ή το καθαρό κοινωνικό εισόδημα. Ένα μέρος απ'το εισόδημα αυτό, που αποτελεί τους ονομαστικούς μισθούς, παίρνουν οι εργάτες, ή αυτοί που έχουν δαπανήσει την εργατική τους δύναμη για να παράγουν το συνολικό προϊόν, δηλ. οι άμεσοι παραγωγοί. Με τους μισθούς ή την αμοιβή της εργασίας τους, αγοράζουν ένα μέρος απ'το καθαρό προϊόν για κατανάλωση απαραίτητων για την αναπαραγωγή της εργατικής τους δύναμης που είναι οι πραγματικοί τους μισθοί. Οι τελευταίοι, αντιπροσωπεύουν το σύνολο των εμπορευμάτων που πολλαπλασιασμένα με τις αντίστοιχες αξίες ή τιμές τους, αντιστοιχούν στους ονομαστικούς μισθούς. Με τους πραγματικούς μισθούς εξασφαλίζεται η αναπαραγωγή των παραγωγών και των εργατών σαν φορέων της εργασιακής δύναμης, δηλ. τόσο των ίδιων όσο και των οικογενειών των. Οι αντίστοιχες ποσότητες εμπορευμάτων ή το μέγεθος των πραγματικών μισθών, καθορίζεται όχι μόνο απ'τις "φυσικές" ανάγκες, αλλά και απ'την κοινωνική θέση των παραγωγών, το επίπεδο οικονομικής και κοινωνικής εξέλιξης της κοινωνίας, το βαθμό της οργάνωσης και της κοινωνικής τους δύναμης στην κοινωνία κλπ.

Ο πραγματικός μισθός σαν μέγεθος, εκφράζει μια δυνατότητα απ'τους άπειρους συνδυασμούς εμπορευμάτων που μπορεί να αγοράσει ο ονομαστικός μισθός αν δαπανηθεί ολόκληρος. Γι'αυτό σαν μέγεθος είναι άγνωστο και δύσκολο να προσδιορισθεί. Γνωστό μέγεθος είναι όμως οι ονομαστικοί μισθοί οι οποίοι αντιστοιχούν σε ένα ορισμένο μέγεθος του καθαρού προϊόντος, και της αντίστοιχης ονομαστικής αξίας του. Έτσι αν αφαιρέσουμε απ'την ονομαστική αξία του καθαρού κοινωνικού προϊόντος, δηλ. το κοινωνικό εισόδημα, τους ονομαστικούς μισθούς, το υπόλοιπο που μένει είναι το πλεόνασμα της οικονομίας, το ιδιωτικό πλεόνασμα, που αντιστοιχεί στη συνολική υπεραξία εκφραζομένη σε όρους τιμών και όχι αξιών με τις διάφορες μορφές που παίρνει:¹ κέρδη, τόκοι και πρόσοδοι κάθε μορφής. Τα συνολικά κέρδη ή το πλεόνασμα, αντιστοιχεί στην ονομαστική αξία του μέρους εκείνου του καθαρού προϊόντος που απομένει αν αφαιρεθεί αυτό που αγοράζουν οι εργάτες. Το μέρος αυτό είναι το υπερπροϊόν της οικονομίας, και περιλαμβάνει τις ποσότητες εμπορευμάτων οι οποίες πολλαπλασιασμένες με τις αντίστοιχες τιμές τους αντιστοιχούν στα συνολικά κέρδη ή το πλεόνασμα που στην καπιταλιστική κοινωνία περιέρχεται στους

1. Baran-Sweezy: "Μονοπωλιακός Καπιταλισμός", σελ. 73.

ιδιοκτήτες των μέσων παραγωγής. Στους τομείς όπου κυριαρχούν οι καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής, η ιδιοποίηση του πλεονάσματος απ'τους καπιταλιστές ή της υπεραξίας -αν το αντίστοιχο υπερπροϊόν εκφρασθεί σε αξίες-, εκφράζει και είναι αποτέλεσμα της εξουσιαστικής σχέσης του κεφαλαίου απέναντι στην εργασία. Η "νέα αξία" χωρίζεται σε αναγκαία εργασία και υπερεργασία, σε πληρωμένη και απλήρωτη εργασία, και σε αξία της εργατικής δύναμης και υπεραξία, που είναι η αξιακή έκφραση του υπερπροϊόντος.

Αντίθετα, στους τομείς όπου δεν υπάρχει η μισθωτή σχέση εργασίας και κεφαλαίου που χαρακτηρίζει την καπιταλιστική παραγωγή, τότε οι άμεσι παραγωγοί ιδιοποιούνται ολόκληρο το εισόδημα που παράγουν και το αντίστοιχο προϊόν. Το καθαρό τους εισόδημα, αποτελείται τόσο από μισθό που θα αποκτήσει τις κοινωνικά αναγκαίες αντίστοιχες ποσότητες εμπορευμάτων για την αναπαραγωγή και συντήρηση της εργατικής τους δύναμης σαν εργάτη του κλάδου που ανήκει, όσο και από ένα πλεόνασμα ή κέρδος το οποίο ιδιοποιούνται οι ίδιοι. Το τελευταίο είναι κέρδος του κεφαλαίου τους, που ανήκει σ'αυτούς σαν ιδιοκτήτες του.

Η πλέον συνηθισμένη προσέγγιση για τον υπολογισμό του τελευταίου είναι η αφαίρεση απ'το καθαρό προϊόν των τεκμαρτών ονομαστικών μισθών τους οι οποίοι θεωρούνται ίσοι με τους μέσους μισθούς του αντίστοιχου κλάδου όπου υπάρχει και αμείβεται μισθωτή εργασία.

Το συνολικό υπερπροϊόν ή πλεόνασμα της οικονομίας, δηλ. οι ποσότητες προϊόντων που απομένουν απ'την αφαίρεση των πραγματικών μισθών των παραγωγών, θα χρησιμοποιηθούν για κατανάλωση των ιδιοκτητών των μέσων παραγωγής, δηλ. των μη παραγωγών, και για συσσώρευση νέου κεφαλαίου με χρησιμοποίηση νέων μέσων παραγωγής και εργατικής δύναμης, ή ακόμη και για μη παραγωγικές χρήσεις όπως θα αναφερθούμε περισσότερο αναλυτικά στη συνέχεια.

Ετσι σύμφωνα με όσα αναφέρθηκαν ως τώρα αν απ'το συνολικό καθαρό κοινωνικό προϊόν αφαιρέσουμε το σύνολο της αξίας των εμπορευμάτων που αντιστοιχούν στους ονομαστικούς μισθούς που απαιτούνται σ'ολόκληρη την οικονομία για την αναπαραγωγή των παραγωγών -όπου εδώ περιλαμβάνονται και οι τεκμαρτοί πραγματικοί μισθού των αυτοαπασχολουμένων-, λαμβάνουμε το υπερπροϊόν για το σύνολο της οικονομίας. Κατά τον ίδιο τρόπο, αν αφαιρέσουμε τους ονομαστικούς μισθούς απ'το καθαρό κοινωνικό εισόδημα, λαμβάνουμε το συνολικό πλεόνασμα της οικονομίας. Εφ'όσον αναφερόμαστε σε μια καπιταλιστική οικονομία, αυτή θα είναι παραγωγική και βιώσιμη, όταν παράγει σαν σύνολο ένα θετικό υπερπροϊόν και πλεόνασμα. Για το λόγο αυτό θα πρέπει πάντα το σύνολο των πραγματικών ή ονομαστικών μισθών, να είναι μικρότερο απ'το συνολικό καθαρό κοινωνικό προϊόν ή εισόδημα αντίστοιχα.

-
1. Εκτός απ'την αναφορά του Μαρξ που παρουσιάζουμε σε προηγούμενο κεφάλαιο (4.9ε), πολλοί νεώτεροι ερευνητές χρησιμοποιούν την ίδια παραδοχή για τον υπολογισμό του τεκμαρτού εισοδήματος από εργασία. J.W. Kendrick 1961, D.G. Johnson 1953, C. Clark 1978, I. Cravis 1959, Π. Παυλόπουλος 1986 κ.ά. Ακόμη ανάλογη είναι και η παραδοχή του J. Gouverneur 1990, για τον υπολογισμό της συνολικής υπεραξίας στην οικονομία.

Όπως θα δούμε όμως στη συνέχεια, αυτό που ισχύει για την οικονομία σαν σύνολο, δεν ισχύει για τους επιμέρους κλάδους οι οποίοι στο σύνολο των μεταξύ των συναλλαγών μπορεί να εμφανίζουν αρνητικές τιμές στο τελικό προϊόν ή το υπερπροϊόν τους. Εκτός όμως απ'τους κλάδους της οικονομίας που αλληλεξαρτώνται και συνδέονται μεταξύ τους για την παραγωγή του τελικού προϊόντος και του υπερπροϊόντος της οικονομίας, υπάρχει και ένας ακόμη τομέας ο Δημόσιος, ο οποίος παράγει ένα μέρος του συνολικού ακαθάριστου και καθαρού προϊόντος, χωρίς να συνδέεται με διακλαδικές συναλλαγές με τους υπόλοιπους κλάδους της οικονομίας. Στον κλάδο αυτόν περιλαμβάνονται οι υπηρεσίες της Κεντρικής Διοίκησης, οι οργανισμοί πρόνοιας, ασφάλειας, περίθαλψης κλπ. οι υπηρεσίες των Οργανισμών Τοπικής Αυτοδιοίκησης και άλλοι μη κερδοσκοπικοί οργανισμοί, οι οποίοι παράγουν χρήσιμες υπηρεσίες για το κοινωνικό σύνολο οι οποίες δεν είναι εμπορεύσιμες. Το καθαρό προϊόν του Δημοσίου Τομέα με την έννοια που παρουσιάσθηκε εδώ, είναι ίσο και ταυτίζεται σχεδόν στις εκτιμήσεις των Εθνικών Λογαριασμών με τους μισθούς που πληρώνονται απ'το Δημόσιο τομέα για την παραγωγή των αντίστοιχων υπηρεσιών. Το εισόδημα που απαιτείται για την πληρωμή αυτών των μισθών προέρχεται απ'την είσπραξη φόρων στο εισόδημα, μισθούς και κέρδη των άλλων κλάδων. Για τους παραπάνω λόγους είναι μη παραγωγικός διότι δεν παράγει υπερπροϊόν και πλεόνασμα. Στον Πίνακα 2 της επόμενης σελίδας παριστάνεται μαθηματικά ο τρόπος που προκύπτει το προϊόν και το πλεόνασμα της οικονομίας, αν απ'το διάνυσμα του καθαρού προϊόντος και εισοδήματος, αφαιρεθεί η αξία των εμπορευμάτων που αγοράζουν οι εργάτες με τους ονομαστικούς μισθούς καθώς και ονομαστικοί μισθοί αντίστοιχα, για $n+1$ κλάδους με την προσθήκη του μη παραγωγικού Δημοσίου τομέα.

Με τη χρησιμοποίηση των μαθηματικών συμβολισμών, απ'τον Πίνακα 2 προκύπτουν οι παρακάτω λογιστικές εξισώσεις:

$$\sum_{i=1}^{n+1} N_i - \sum_{i=1}^{n+1} W r_i = \sum_{i=1}^{n+1} S p_i \quad (10)$$

$$\sum_{i=1}^{n+1} Y_i^n - \sum_{i=1}^{n+1} W_i = \sum_{i=1}^{n+1} S_{ii} \quad (11)$$

Επειδή το σύνολο των πραγματικών μισθών σ'ολόκληρη την οικονομία ή το σύνολο των εμπορευμάτων που αγοράζουν οι εργάτες με τους ονομαστικούς μισθούς

$$\sum_{i=1}^{n+1} W r_i$$

είναι ίσο με το σύνολο των ονομαστικών μισθών στους οποίους αντιστοιχούν, και επειδή

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

Παραγωγή και ιδιοποίηση του Υπερπροϊόντος
και του Πλεονάσματος της Οικονομίας

Κλάδοι	Καθαρό Κοινωνικό Προϊόν	=	Αξία προϊόντος που αντιστοιχεί στους ονομαστικούς μισθούς	+	Υπερπροϊόν	=	Καθαρό Κοινωνικό Εισόδημα	=	Ονομαστικοί Μισθοί	+	Πλεόνασμα
1	N_1		W_{r1}		S_{p1}		Y_1^n		W_1		S_{11}
2	N_2		W_{r2}		S_{p2}		Y_2^n		W_2		S_{12}
.
.
n	N_n		W_{rn}		S_{pn}		Y_n^n		W_n		S_{1n}
n+1	N_{n+1}		$W_{r_{n+1}}$		0		Y_{n+1}^n		W_{n+1}		0

$$\sum_{i=1}^{n+1} N_i - \sum_{i=1}^{n+1} W_{ri} = \sum_{i=1}^{n+1} S_{pi} \quad \sum_{i=1}^{n+1} Y_i^n - \sum_{i=1}^{n+1} W_i = \sum_{i=1}^{n+1} S_{ii}$$

και

$$\sum_{i=1}^{n+1} S_{pi} = \sum_{i=1}^{n+1} S_{ii}$$

$$\sum_{i=1}^{n+1} N_i = \sum_{i=1}^{n+1} Y_i^n \quad (\text{Εξίσωση 9})$$

και τα δεύτερα μέλη των εξισώσεων (10) και (11) θα είναι ίσα.

$$\text{Δηλαδή} \quad \sum_{i=1}^{n+1} S_{p_i} = \sum_{i=1}^{n+1} S_{i_j} \quad (12) \quad \text{ή} \quad S_p = S_i$$

Το συνολικό υπερπροϊόν S_p της οικονομίας είναι ίσο με το συνολικό πλεόνασμα S_i το οποίο είναι η ονομαστική αξία του πρώτου. Όπως και στην περίπτωση του καθαρού προϊόντος και εισοδήματος, έτσι και για τον υπολογισμό του υπερπροϊόντος και του πλεονάσματος, θα πρέπει να χρησιμοποιήσουμε τις έννοιες των εθνικολογιστικών μεγεθών εγχώριου ή εθνικού, ανάλογα αν περιλαμβάνεται στα παραπάνω μεγέθη το καθαρό εισόδημα απ'την αλλοδαπή κατανεμόμενο σε μισθούς και καθαρά κέρδη. Επίσης σε τιμές αγοράς ή συντελεστών παραγωγής, αν περιλαμβάνονται ή όχι αντίστοιχα οι καθαροί έμμεσοι φόροι.

Έχοντας προσδιορίσει μέχρι τώρα το υπερπροϊόν και το πλεόνασμα της οικονομίας, σαν μέρος και αποτέλεσμα της παραγωγής του κοινωνικού προϊόντος, μπορούμε ακόμη να παρατηρήσουμε πως ο ορισμός αυτός του πλεονάσματος πλησιάζει σε μεγάλο βαθμό αυτόν που δίνεται στην έννοια λειτουργικό πλεόνασμα (operating surplus) απ'το ισχύον σύστημα Εθνικών Λογαριασμών του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών σύμφωνα με τον οποίο το πλεόνασμα είναι η διαφορά μεταξύ καθαρής προστιθέμενης αξίας και μισθών σε έναν κλάδο, ή το σύνολο των κλάδων της οικονομίας. Θα μπορούσαμε να πούμε πως σε μία οικονομία που οι καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής κυριαρχούν πλήρως σ'ολόκληρη την οικονομία και υπάρχουν μόνον οι σχέσεις μισθωτής εργασίας και κεφαλαίου, οι δύο ορισμοί θα ταυτίζονται. Τέλος έχοντας προσδιορίσει το συνολικό προϊόν και τα επί μέρους μεγέθη του θα μπορούσαμε να αναφερθούμε στις αντιστοιχίες των προηγούμενων μεγεθών και των αντίστοιχων Μαρξιστικών μεγεθών και συμβολισμών.

6.5.γ Οι Μαρξιστικές αντιστοιχίες και το μοντέλο υπολογισμού

Σύμφωνα με την Μαρξιστική ανάλυση η οποία στην περιγραφή της αντιπαρέρχεται το γεγονός των ενδιάμεσων εισροών, η συνολική αξία F του ακαθάριστου προϊόντος, αποτελείται απ'το σταθερό κεφάλαιο D , το μεταβλητό κεφάλαιο V και την υπεραξία S , δηλ. $F=D+V+S$. Το σταθερό κεφάλαιο που διακρίνεται σε πάγιο σταθερό και πάγιο κυκλοφοριακό, αφορά την αξία των μέσων παραγωγής και των υλικών και ημιεπεξεργασμένων προϊόντων αντίστοιχα, που αναλώθηκαν στην παραγωγική διαδικασία της δοσμένης περιόδου, και η αξία των οποίων μεταφέρεται σταθερή χωρίς μεταβολή αλλά με διαφορετική μορφή στο νέο προϊόν. Αντιστοιχεί στην αξία των αποσβέσεων που εισέρχονται σαν αρχικές εισροές στην παραγωγή του προϊόντος. Το μεταβλητό κεφάλαιο, αφορά τους μισθούς που θεωρούνται ότι προκαταβάλλονται συνολικά στην αρχή της περιόδου και γι'αυτό είναι μέρος του χρησιμοποιούμενου κεφαλαίου, το οποίο μεταβάλλεται στη διαδικασία της παραγωγής, σε αναπαραγωγή της αξίας της εργατικής δύναμης και σε υπεραξία ή κέρδος. Το μεταβλητό κεφάλαιο

αναπαράγει τον εαυτό του και ένα κέρδος ή υπεραξία κατά την οποία μεταβάλλει την αρχική του αξία. Αφορά τους συνολικούς μισθούς της εργασίας που είναι παραγωγική. Εδώ αν και η ανάλυση του Μαρξ¹ αναφέρεται στους κλάδους και επιχειρήσεις όπου χαρακτηρίζονται απ'τις καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής της μισθωτής εργασίας και του κεφαλαίου, θα πρέπει να περιλάβουμε και το σύνολο των τεκμαρτών μισθών των αυτοαπασχολουμένων που είναι ίσο με τον αριθμό των τελευταίων, επί τον μέσο μισθό του κλάδου στον οποίον ανήκουν, δεδομένου ότι ισχύουν τα ίδια και για την εργασία στους κλάδους ή μονάδες παραγωγής αυτές, οι οποίες παράγουν εμπορεύματα που περιέχουν εκτός απ'την αξία αναπαραγωγής της εργατικής της δύναμης και ένα κέρδος που ιδιοποιούνται οι ίδιοι. Γι'αυτό όπως θα δούμε στη συνέχεια (Κεφ. 6.7.2) οι κλάδοι και οι παραγωγικές μονάδες αυτές ανήκουν στους παραγωγικούς τομείς της οικονομίας. Αντίθετα οι μισθοί των μη παραγωγικών εργατών δεν έχουν τα προηγούμενα χαρακτηριστικά του μεταβλητού κεφαλαίου. Δεν μεταβάλλουν την αξία τους παράγοντας κέρδος, και αμείβονται απ'το εισόδημα των παραγωγικών τομέων της οικονομίας το οποίο αποσπάται με την παρέμβαση του κράτους, ενώ η αξία του καθαρού προϊόντος που παράγουν και είναι ίση με τους μισθούς τους, δεν αναπληρώνεται επειδή το προϊόν αυτό προσφέρεται χωρίς αντίτιμο. Συντηρούνται και καταναλώνουν για να αναπαράγουν την εργατική τους δύναμη προϊόν που παρήχθη στους παραγωγικούς τομείς της οικονομίας.

Για τους λόγους αυτούς το V είναι ίσο με

$$\sum_{i=1}^{n+1} W_i \quad \eta \quad \sum_{i=1}^{n+1} W_r$$

μείον τους μισθούς των μη παραγωγικών εργατών.

$$\text{Δηλ. } V = \sum_{i=1}^{n+1} W_i - W_{i,n+1} \quad \eta \quad V = \sum_{i=1}^{n+1} W_r - W_{r,n+1}$$

Ετσι κατ'αντιστοιχία των εξισώσεων (7) και (8), το καθαρό προϊόν N και η αντίστοιχη νέα αξία προκύπτουν αν αφαιρέσουμε την αξία της έμμεσης ή νεκρής εργασίας D , και είναι ίσο με την αξία της άμεσης ή ζωντανής εργασίας L που χρησιμοποιήθηκε στις αρχικές εισροές. $N=L$. Επίσης όπως και στις εξισώσεις (10) και (11), αν από τη νέα αξία που αποτελείται απ'την αναγκαία εργασία ή την αξία της εργατικής δύναμης V και την υπεραξία S , αφαιρέσουμε την πρώτη V

1. Δεδομένου ότι οι τιμές στον πραγματικό κόσμο κάτω απ'την επιρροή διαφόρων παραγόντων κυμαίνονται γύρω απ'τις αξίες χωρίς να συμπίπτουν με αυτές, θα πρέπει κανείς είτε χάριν της καθαρότητας του συστήματος των Μαρξικών εννοιών να απέχει από κάθε προσπάθεια σύνδεσης με την εμπειρική έρευνα και την πραγματικότητα -πράγμα μάλλον αντίθετο με το πνεύμα του Μαρξ-, είτε να σχηματίσει αντίστοιχες κατηγορίες με βάση τις καθαρές θεωρητικές έννοιες, οι οποίες όμως δεν ταυτίζονται ακριβώς μεταξύ τους. Στην εργασία αυτή είναι προφανές ότι ακολουθείται ο δεύτερος δρόμος σαν ο πλέον δημιουργικός.

προκύπτει η δεύτερη S.

$$\text{Δηλ. } S = L - V$$

Με βάση την διάκριση σε παραγωγικούς και μη παραγωγικούς τομείς που προηγήθηκαν και εκφράζονται τα αντίστοιχα μεγέθη σε όρους τιμών, το καθαρό προϊόν και η αντίστοιχη προστιθέμενη αξία της οικονομίας, αποτελείται απ'τα αντίστοιχα μεγέθη του παραγωγικού και του μη παραγωγικού τομέα.

$$\text{Έχουμε } N = N_p + N_u = Y = Y_p + Y_u \quad (13)$$

όπου τα σύμβολα P και U αναφέρονται στον παραγωγικό και μη παραγωγικό τομέα αντίστοιχα. Η προστιθέμενη αξία του παραγωγικού τομέα Y_p αποτελείται από τους μισθούς των παραγωγικών εργατών W_p και πλεόνασμα S, δηλ. $Y_p = W_p + S$. Η προστιθέμενη αξία του μη παραγωγικού τομέα αποτελείται μόνον από μισθούς, των μη παραγωγικών εργατών W_u , δηλ. $Y_u = W_u$. Έτσι, με βάση την εξίσωση (13) έχουμε:

$$Y = W_p + S + W_u \quad (14)$$

$$\text{και άρα } S = Y - W_p - W_u \quad (15)$$

Επειδή όμως $Y_u = W_u$ και

$$S = Y_p - W_p \quad (16)$$

Το πλεόνασμα της οικονομίας προκύπτει είτε αν απ'τη συνολική καθαρή προστιθέμενη αξία της οικονομίας αφαιρέσουμε όλους τους μισθούς παραγωγικών και μη εργατών, είτε αν απ'την αντίστοιχη προστιθέμενη αξία του παραγωγικού τομέα αφαιρέσουμε τους μισθούς των παραγωγικών εργατών. Το πλεόνασμα υπάρχει και συλλαμβάνεται στους παραγωγικούς κλάδους. Με βάση την (16) υπολογίζεται, όπως θα δούμε στη συνέχεια, και το πλεόνασμα του κάθε επιμέρους κλάδου.

Το πλεόνασμα αυτό το ιδιοποιούνται οι ιδιοκτήτες του κεφαλαίου -ιδιωτικό πλεόνασμα- όπως αναφέραμε και προηγούμενα, λόγω των σχέσεων ιδιοκτησίας των μέσων παραγωγής. Σε όρους τιμών αντιστοιχεί για το σύνολο της οικονομίας στη συνολική υπεραξία, η χρηματική μορφή της οποίας αποτελείται όπως αναφέραμε προηγούμενα από κέρδη, τόκους και προσόδους, που αποτελούν συγχρόνως και... "τις τρεις μορφές είσπραξης της".¹

6.5.δ Προσδιοριστικοί παράγοντες του πλεονάσματος

Όπως προκύπτει απ'την ανάλυση που προηγήθηκε, και τις σχέσεις (13), (14), (15)

1. P. Baran-P. Sweezy: "Μονοπωλιακός καπιταλισμός" Εισαγωγή: Κ. Χατζηαργύρη σελ. 14.

και (16) που περιγράφουν την αρχική διανομή του συνολικού εισοδήματος της οικονομίας τόσο ανάμεσα στους δύο τομείς παραγωγικό και μη, όσο και ανάμεσα στις δύο λειτουργικές κατηγορίες, μισθούς και πλεόνασμα, το μέγεθος και οι μεταβολές στο τελευταίο, καθορίζονται απ'το μέγεθος και τις μεταβολές των μισθών σ'αυτόν. Άμεσα, οι μεταβολές στην προστιθεμένη αξία ή το προϊόν του μη παραγωγικού τομέα, που είναι σχεδόν ίσο με το σύνολο των μισθών του (αριθμός απασχολούμενων E_p , επί τον μέσο μισθό του W_p) $Y = E_p \cdot W_p$, ενώ αυξάνουν το συνολικό προϊόν της οικονομίας, δεν επηρεάζουν άμεσα το πλεόνασμα. Άμεσα, μεταβολές στην απασχόλησή του και μεταβολές στο μέσο μισθό του καθορίζουν όπως εθνικολογιστικά καταγράφεται, το μέγεθος της προστιθεμένης αξίας του. Το προϊόν του παραγωγικού τομέα και το πλεόνασμα υφίσταται μόνον έμμεσες επιπτώσεις απ'τις μεταβολές στον μη παραγωγικό τομέα όπως θα δούμε στη συνέχεια.

Η ύπαρξη της εξίσωσης (16) με βάση την οποία υπολογίζεται το πλεόνασμα για το σύνολο της οικονομίας ή τους επιμέρους κλάδους, $S = Y_p - W_p$, επιτρέπει την διάσπαση διαφόρων στοιχείων της στους επιμέρους παράγοντες, οι οποίοι άμεσα καθορίζουν το μέγεθος και τις μεταβολές σ'αυτά.¹ Συγκεκριμένα, η καθαρή προστιθέμενη αξία του παραγωγικού τομέα είναι συνάρτηση του όγκου της παραγωγής Q και του επιπέδου των τιμών του P κατάλληλα σταθμισμένου (αποπληθωριστής κλαδικού προϊόντος, ή αποπληθωριστής Α.Ε.Π., αν αναφερόμαστε σε κλάδους, ή το συνολικό προϊόν της οικονομίας). Ο όγκος της παραγωγής είναι συνάρτηση του επιπέδου της παραγωγικής απασχόλησης E_p και της παραγωγικότητας Π . Η τελευταία αποτελεί το ηλίθιο της καθαρής προστιθέμενης αξίας σε σταθερές τιμές, προς το σύνολο της απασχόλησης. Δείχνει δηλαδή το καθαρό προϊόν ανά απασχολούμενο. Το σύνολο των μισθών είναι το γινόμενο της απασχόλησης επί τον μέσο μισθό του κλάδου ή του παραγωγικού τομέα της οικονομίας W_p αντίστοιχα, δηλ. $E_p \cdot W_p$.

Έτσι με βάση την (16) και την ανάλυση αυτή, φθάνουμε στην παρακάτω σχέση που περιγράφει τους παράγοντες απ'τους οποίους εξαρτάται άμεσα το πλεόνασμα του κλάδου ή της οικονομίας συνολικά, και ακόμη μέσω αυτής να διερευνηθεί η οικονομική συμπεριφορά των παραγόντων αυτών στην εξέλιξη του πλεονάσματος.

$$S = P (E_p \cdot \Pi) - E_p \cdot W_p \quad (17)$$

Η πρωταρχική διανομή του συνολικού προϊόντος και του εισοδήματος του παραγωγικού τομέα της οικονομίας ανάμεσα στους ιδιοκτήτες του κεφαλαίου και τους παραγωγικούς εργάτες, ανάμεσα σε ιδιωτικό πλεόνασμα και τις μορφές που παίρνει αυτό και μισθού, είναι αποτέλεσμα ταξικού ανταγωνισμού μεταξύ των δύο πλευρών. Ο τελευταίος, παίρνει διάφορες μορφές και καθορίζεται εν πολλοίς από

1. Χωρίς τη διάσπαση αυτή, η παραπάνω εξίσωση που αποτελεί κατά κύριο λόγο έναν ορισμό δεν επιτρέπει σημαντικά βήματα στη μελέτη βασικών οικονομικών νόμων και συμπεριφορών που διέπουν τόσο την παραγωγή όσο και τη λειτουργία του πλεονάσματος στην οικονομία. Για το πρόβλημα της ανάπτυξης των Μαρξικών εξισώσεων βλέπε: Laurence R. Klein "Theories of Effective Demand and Employment" στο D. Horowitz: Marx and Modern Economics" 1968.

επί μέρους παράγοντες, κύρια εξωγενείς, οι οποίοι επιδρούν και καθορίζουν τους παραπάνω παράγοντες οι μεταβολές στους οποίους άμεσα και συνδυασμένα καθορίζουν το μέγεθος και τις μεταβολές του πλεονάσματος.

Τα κύρια μέσα της κάθε πλευράς είναι οι τιμές και οι ονομαστικοί μισθοί. Το μέγεθος των μεταβολών στα μεγέθη αυτά που εκφράζονται μέσα απ'τον πραγματικό μισθό $W_r = W/P$ δίνουν το μέγεθος των μεταβολών στο πλεόνασμα αν οι άλλοι παράγοντες μένουν σταθεροί.

Οι μεταβολές στον μέσο ονομαστικό μισθό W_r εξαρτώνται απ'τη διαπραγματευτική δύναμη της εργατικής τάξης η οποία καθορίζεται απ'την ύπαρξη ή όχι εκτεταμένης ανεργίας, και το ευνοϊκό ή δυσχερές θεσμικό και πολιτικό πλαίσιο για τη συγκρότηση συνδικαλιστικού κινήματος και πραγματοποίησης εργατικών διεκδικήσεων. Για επί μέρους κλάδους, καθοριστική είναι επίσης η μονοπωλιακή θέση¹ ορισμένων επιχειρήσεων στον κλάδο και η αντίστοιχη δύναμη των συνδικάτων που απορρέει απ'τις ιδιαίτερες συνθήκες σ'αυτές. Ακόμη, μεταβολές στον πραγματικό μισθό λόγω μεταβολών στις τιμές των εμπορευμάτων που καταναλώνουν οι εργάτες, ή λόγω μεταβολών στο μέγεθος των φόρων που αποσπά το κράτος και των "επιστροφών" μέσω των κοινωνικών παροχών, έχουν άμεσες επιπτώσεις μέσω των εργατικών διεκδικήσεων στο ύψος των ονομαστικών μισθών. Η αύξηση των φόρων στους παραγωγικούς εργάτες μέσω του μηχανισμού που περιγράφουμε σε επόμενο κεφάλαιο, μπορεί να προκαλέσει μείωση του πλεονάσματος μέσω μεταφοράς τους σε αύξηση στους ονομαστικούς μισθούς.

Οι μεταβολές στις τιμές P και συγκεκριμένα του αποπληθωριστή του κλαδικού προϊόντος ή του συνολικού Α.Ε.Π., καθορίζονται απ'τη δυνατότητα μετακύλισης των μισθολογικών αυξήσεων όπως και όλων των στοιχείων του κόστους, των επιχειρήσεων.

Παράγοντες απ'τους οποίους εξαρτάται η δυνατότητα αυτή είναι οι συνθήκες της αγοράς, ιδιαίτερα για επί μέρους κλάδους, η ένταση του διεθνούς ανταγωνισμού σε συνδυασμό με τη συμμετοχή του διεθνούς εμπορίου στην εγχώρια οικονομική δραστηριότητα, οι διοικητικές παρεμβάσεις και η γενικότερη κρατική πολιτική στη διαμόρφωση των τιμών. Όπως είναι γνωστό στην οικονομία της αγοράς, ο ρόλος του μηχανισμού των τιμών είναι καθοριστικής σημασίας στη διανομή του κοινωνικού εισοδήματος.

Οι μεταβολές στην παραγωγική απασχόληση E_p οδηγούν σε μεταβολές προς την ίδια κατεύθυνση του πλεονάσματος. Ο ρυθμός μεταβολής στην οργανική σύνθεση του κεφαλαίου και το ύψος των πραγματικών μισθών επηρεάζουν το μέγεθος και τη διάρθρωσή τους.

Τέλος οι μεταβολές στην παραγωγικότητα Π εξαρτώνται κυρίως απ'τις μεταβολές στην οργανική σύνθεση του κεφαλαίου και την τεχνολογική μεταβολή που ενσωματώνεται σ'αυτή, όπως επίσης από μεταβολές στο ρυθμό και την ένταση της εργασίας. Η συνεχής αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας, που είναι

1. M. Kalecki: (1938) (1941).

η πηγή της οικονομικής προόδου, αυξάνει τον όγκο του κοινωνικού προϊόντος, δημιουργεί το λεγόμενο "πλεόνασμα παραγωγικότητας", τις τεχνικές δυνατότητες και προϋποθέσεις για αύξηση τόσο του μεγέθους του πλεονάσματος όσο και των πραγματικών μισθών. Πώς όμως κατανέμεται αυτό ανάμεσα σε ιδιοκτήτες του κεφαλαίου και σε μισθούς εξαρτάται απ'τα κοινωνικά δεδομένα που αναφέραμε πριν. Πώς κατανέμεται ανάμεσα στην επί μέρους επιχείρηση ή κλάδο που εμφανίζεται, -σε πλεόνασμα και μισθούς της ίδιας επιχείρησης ή κλάδου- και στις υπόλοιπες επιχειρήσεις ή κλάδους της οικονομίας -δηλ. κοινωνικοποιείται-, εξαρτάται απ'τις συνθήκες αγοράς, μονοπωλιακές ή ανταγωνιστικές, που λειτουργεί η επιχείρηση ή ο κλάδος.

Η συνδυασμένη επιρροή και λειτουργία των παραπάνω άμεσων και έμμεσων παραγόντων που προσδιορίζουν το πλεόνασμα, μπορούν να οδηγήσουν σε μεταβολές προς την μία ή την άλλη κατεύθυνση, σε αύξηση ή μείωση του μεγέθους του, και του ποσοστού του στο κοινωνικό προϊόν. Οι μεταβολές όμως αυτές κινούνται μακροχρόνια τουλάχιστον, σε ορισμένα όρια.¹ Το ποσοστό του πλεονάσματος στο κοινωνικό προϊόν καθορίζει το ποσοστό κέρδους και την αποδοτικότητα του επενδεδυμένου κεφαλαίου, που αποτελούν τον βασικό μοχλό και τον καθοριστικό παράγοντα της διαδικασίας συσσώρευσης της καπιταλιστικής παραγωγής. Μέσο κοινωνικά αποδεκτό ή όχι μέγεθος πλεονάσματος και ποσοστό κέρδους, μέσω του μηχανισμού λειτουργίας της καπιταλιστικής οικονομίας, μπορεί να επηρεάσει και να μεταβάλει μακροχρόνια το βάρος και την ισχύ των παραπάνω εξωγενών παραγόντων που καθορίζουν την διανομή του, ανατρέποντας μια δυσμενή διανομή του κοινωνικού προϊόντος σε βάρος των ιδιοκτητών του κεφαλαίου. Μπορούμε να θεωρήσουμε πως υπάρχει ένα κατώτατο όριο κέρδους, που καθορίζεται απ'την απαίτηση των ιδιοκτητών του κεφαλαίου για ικανοποιητική απόδοση του κεφαλαίου τους και την ανάγκη των επιχειρήσεων και της παραγωγής για ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων κάτω απ'την πίεση του ανταγωνισμού. Κάτω απ'το όριο αυτό ο κλάδος ή η κοινωνία συνολικά οδηγείται σε οικονομική κρίση με τη μορφή της επενδυτικής αποχής και της φυγής του κεφαλαίου απ'τον κλάδο ή τη χώρα αντίστοιχα. Οπως επίσης υπάρχει και ένα ανώτατο όριο που τίθεται απ'την αδυναμία αύξησης τόσο της κατανάλωσης απ'τα κέρδη, όσο και των επενδύσεων οι οποίες προσκρούουν στην περιορισμένη ζήτηση που μπορεί να οδηγήσει την οικονομία στην λεγόμενη κρίση υποκατανάλωσης. Στα πλαίσια των κανόνων αυτών η σύγχρονη Δημοσιονομική Πολιτική, μόνον βραχυχρόνια μπορεί να αμβλύνει τις τάσεις αυτές.

1. "Ο νόμος και η φύση της καπιταλιστικής συσσώρευσης, αποκλείει κάθε μείωση στο βαθμό της εκμετάλλευσης της εργασίας, ή κάθε ύψωση στην τιμή της που θα μπορούσε να θέσει σοβαρά σε κίνδυνο την συνεχή αναπαραγωγή της κεφαλαιακής σχέσης και της συσσώρευσης του κεφαλαίου σε διευρυμένη κλίμακα" Κ. Μαρξ: Ι σελ. 677.

6.6 Προϊόν και υπερπροϊόν των επί μέρους κλάδων της οικονομίας

6.6.a Έννοια και Περιεχόμενο

Στο διάγραμμα του προηγούμενου Πίνακα 2 όπου παριστάνεται το σύνολο του υπερπροϊόντος της οικονομίας, κάθε συνισταμένη παριστάνει την ποσότητα του υπερπροϊόντος απ'το προϊόν του συγκεκριμένου κλάδου με το οποίο αυτός συμμετέχει στο συνολικό υπερπροϊόν της οικονομίας. Το μέρος όμως αυτό του υπερπροϊόντος δεν αποτελεί και το υπερπροϊόν του συγκεκριμένου κλάδου, δεδομένου ότι για την παραγωγή του ο κλάδος αυτός χρησιμοποίησε εισροές και από άλλους κλάδους της οικονομίας, οι οποίες εισέρχονται και υπάρχουν στο μέρος αυτό του υπερπροϊόντος και του αντίστοιχου καθαρού προϊόντος της οικονομίας. Τόσο στις ποσότητες των εμπορευμάτων απ'τις οποίες αποτελείται το υπερπροϊόν, όσο και σ'αυτές που αποτελείται το καθαρό προϊόν της οικονομίας, εμφανίζονται αρνητικές ποσότητες εμπορευμάτων.

Όπως αναφέραμε και προηγούμενα, το παραπάνω διάγραμμα ισχύει μόνον σαν άθροισμα που εκφράζει τα αντίστοιχα μεγέθη του καθαρού προϊόντος και του υπερπροϊόντος ολόκληρης της οικονομίας. Ακόμη πρέπει να προσθέσουμε, ότι επειδή το συνολικό προϊόν ή οι εκροές του κάθε κλάδου χρησιμοποιούνται για αυτοκατανάλωση, ενδιάμεσες εισροές των άλλων κλάδων και τελική ζήτηση, αυτό σημαίνει πως υπάρχουν κλάδοι οι οποίοι δεν παράγουν καθόλου προϊόν για τελική ζήτηση αλλά μόνον για εισροές άλλων κλάδων ή αυτοκατανάλωση, και έτσι η συνισταμένη του συγκεκριμένου κλάδου που αντιπροσωπεύει το καθαρό προϊόν ή το υπερπροϊόν του στο σύνολο της οικονομίας, να είναι ίση με μηδέν. Τα παραπάνω, οφείλονται στην συνεχώς αυξανόμενη ανάπτυξη του καταμερισμού της εργασίας μεταξύ των επιχειρήσεων και κλάδων της οικονομίας. Για την παραγωγή του καθαρού προϊόντος και του υπερπροϊόντος της οικονομίας, με βάση τον κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας και την δοσμένη τεχνική, οι παραγωγοί συνεργάζονται και αλληλεξαρτώνται μεταξύ τους, ο ένας χρησιμοποιεί την παραγωγή του άλλου προκειμένου να παράγει το προϊόν που παράγει, επειδή ο ίδιος ο παραγωγός δεν παράγει όλες τις εισροές που χρειάζεται. Αυτά που ισχύουν για μία κλειστή οικονομία, ισχύουν και για μία ανοιχτή με το πρόσθετο στοιχείο ότι στην περίπτωση αυτή εμφανίζονται και οι εισαγωγές που σαν αρχικές εισροές εισέρχονται τόσο στην ενδιάμεση όσο και στην τελική ζήτηση. Τόσο οι εισροές των άλλων τομέων, όσο και οι εισαγωγές, εμφανίζονται σαν αρνητικές ποσότητες εμπορευμάτων στις καθарές εκροές ή το καθαρό προϊόν και το υπερπροϊόν που παράγει ο κλάδος.

Προκειμένου να καθορισθεί το υπερπροϊόν και το αντίστοιχο πλεόνασμα -που είναι η ονομαστική αξία του πρώτου- θα πρέπει απ'τις συνολικές εκροές του κάθε κλάδου για ενδιάμεση και τελική ζήτηση, να αφαιρεθούν οι συνολικές εισροές του, ενδιάμεσες και αρχικές, όταν τα μεγέθη αυτά εκφράζονται σε αξίες ή σε τιμές, θα πρέπει απ'τα συνολικά έσοδα να αφαιρέσουμε τα συνολικά έξοδα. Τα συνολικά έσοδα του κλάδου προέρχονται απ'τις πωλήσεις προϊόντων στους άλλους κλάδους για ενδιάμεσες εισροές και τελική ζήτηση. Τα συνολικά έξοδα ή το συνολικό κόστος για τον κλάδο αποτελούνται απ'τις αγορές για τις ενδιάμεσες και τις αρχικές εισροές του, δηλ. ενδιάμεσα προϊόντα ή πρώτες ύλες, ανάλωση παγίου σταθερού κεφαλαίου και μισθούς για εργασία. Όπως δείξαμε προηγούμενα, το

καθαρό προϊόν προκύπτει αν απ'τη συνολική αξία της παραγωγής του κλάδου αφαιρεθούν η αξία των ενδιάμεσων εισροών και των αναλωθέντων μέσω παραγωγής ή αποσβέσεις, δηλ. η λεγόμενη έμμεση ή νεκρή εργασία. Το υπόλοιπο, αντιστοιχεί και είναι αποτέλεσμα της άμεσης ή ζωντανής εργασίας που δαπανήθηκε και χρησιμοποιήθηκε σαν αρχική εισροή στην παραγωγή του κλάδου την δοσμένη περίοδο.

Η συνολική όμως αξία του καθαρού προϊόντος στην καπιταλιστική παραγωγή, χωρίζεται σε δύο μέρη: Αυτό που αντιστοιχεί στην αξία της εργατικής δύναμης και την υπεραξία. Εκφραζόμενο σε τιμές αποτελείται απ'τους μισθούς, και τα κέρδη τα οποία αντιστοιχούν και είναι η ονομαστική αξία του υπερπροϊόντος. Ενώ ολόκληρη η ποσότητα της άμεσης εργασίας, ή η ονομαστική αξία του καθαρού προϊόντος αποτελεί αρχική εισροή, το κόστος για την επιχείρηση είναι μόνον η πληρωμή των μισθών, πράγμα που της επιτρέπει, την απόκτηση ενός απλήρωτου μέρους του καθαρού προϊόντος που αντιστοιχεί στα κέρδη.

Είναι προφανές, ότι για να υπάρξει θετικό καθαρό προϊόν ή θετικό πλεόνασμα, θα πρέπει οι μισθοί που πληρώνονται να είναι μικρότεροι απ'το καθαρό εισόδημα και τότε αντίστοιχα το μέρος του καθαρού προϊόντος που αγοράζουν οι εργάτες με τους ονομαστικούς μισθούς τους, θα είναι μικρότερο απ'το καθαρό προϊόν. Παρ'όλο που τα κέρδη και το υπερπροϊόν είναι η έκφραση της απλήρωτης άμεσης εργασίας και του αντίστοιχου προϊόντος της και δεν αποτελούν κόστος για την επιχείρηση, στην ανάλυση εισροών-εκροών θεωρούνται και αυτά σαν μέρος των αρχικών εισροών που διαμορφώνουν τη συνολική αξία της παραγωγής του κάθε κλάδου, λαμβανόμενα τελικά σαν κόστος ενός μέρους των αρχικών εισροών, εκφράζοντας τη λογική της νεοκλασσικής θεωρίας ότι αποτελούν αμοιβή του κεφαλαίου, την έννοια και την λογική της οποίας αναλύσαμε σε προηγούμενο κεφάλαιο. Τέλος θα πρέπει πριν αναφερθούμε στον τρόπο υπολογισμού του προϊόντος και του υπερπροϊόντος του κάθε κλάδου με βάση την ανάλυση του πίνακα εισροών-εκροών, να διευκρινίσουμε την έννοια του προϊόντος ή του υπερπροϊόντος που παράγει ο κάθε κλάδος.

Για τους υπολογισμούς της ανάλυσης των πινάκων εισροών-εκροών χρησιμοποιούνται όπως θα δούμε χρηματικές αξίες. Όλα τα μεγέθη εκφράζονται σε τιμές που ισχύουν στην αγορά. Με τη μεσολάβηση της εμπορευματικής ανταλλαγής, τα εμπορεύματα ανταλλάσσονται σαν ισοδύναμα με βάση τις τιμές που διαμορφώνονται στην αγορά κάτω από παράγοντες άσχετους με τα πραγματικά ή φυσικά μεγέθη που αντιπροσωπεύουν, όπως π.χ. δυνάμεις προσφοράς και ζήτησης, μορφές αγοράς, κρατική παρέμβαση κλπ. Η διαπίστωση του μέρους του προϊόντος που πράγματι παράγει ο κάθε κλάδος, θα έπρεπε να γίνει με βάση φυσικά ή πραγματικά μεγέθη όπως είναι οι αξίες τους και όταν είχαμε ανταλλαγή των εμπορευμάτων με βάση αυτές. Κάτι τέτοιο όμως είναι πολύ δύσκολο ή αδύνατο, δεδομένου ότι στον πραγματικό κόσμο τα εμπορεύματα ανταλλάσσονται σε τιμές οι οποίες διαφέρουν απ'τις αντίστοιχες αξίες -οι οποίες θα μας έδιναν τί παράγει ο κάθε τομέας αν είχαμε ανταλλαγή με βάση αυτές- διότι επηρεάζονται από πολλούς άλλους παράγοντες και εκφράζουν τελικά αυτό που παίρνει ο κάθε κλάδος απ'το συνολικό προϊόν και υπερπροϊόν της οικονομίας, το οποίο παρήχθη σαν αποτέλεσμα της συνολικής προσπάθειας και συνεργασίας όλων των παραγωγών της οικονομίας με βάση τον δοσμένο κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας. Για τους λόγους αυτούς θεωρούμε πως το καθαρό προϊόν ή το υπερπροϊόν και το αντίστοιχο καθαρό εισόδημα και πλεόνασμα που

παίρνει στα πλαίσια της διανομής με βάση το μηχανισμό της αγοράς, είναι αυτό που παράγει ο κλάδος, επειδή με τη μεσολάβηση της εμπορευματικής ανταλλαγής θεωρούμε πως έχουμε ανταλλαγή ισοδυνάμων μεγεθών. Ο μηχανισμός των τιμών και της ανταλλαγής των εμπορευμάτων κατανέμει την συνολική υπεραξία καθώς και το πλεόνασμα τόσο μεταξύ των διαφόρων μορφών που αυτά εμφανίζονται - κέρδη, τόκοι, πρόσοδοι-, όσο και μεταξύ των διαφόρων κλάδων. Οι "όροι εμπορίου" που εκφράζουν τους όρους ανταλλαγής μεταξύ των εμπορευμάτων διαφόρων κλάδων και είναι αποτέλεσμα των συνθηκών της αγοράς που λειτουργεί ο κάθε κλάδος, κατανέμουν την συνολική υπεραξία ή το πλεόνασμα τα οποία παρήγαγαν όλοι μαζί συμβάλλοντας ανάλογα με το συνολικό μεταβλητό κεφάλαιο που διαθέτει ο καθένας. Παίρνουν όμως ανάλογα με το συνολικό απασχολούμενο κεφάλαιο και το ποσοστό κέρδους που ο μηχανισμός της αγοράς έχει διαμορφώσει στον κλάδο αυτό. "Στην κεντρική δεξαμενή της υπεραξίας ολόκληρης της κοινωνίας ο καθένας προσφέρει και συμβάλλει ανάλογα με την εργατική δύναμη που απασχολεί, και παίρνει ανάλογα με τη συνολική του επένδυση".¹ Έτσι το πλεόνασμα που εμφανίζεται και συλλαμβάνεται στους διάφορους παραγωγικούς κλάδους, επειδή λόγω των σχέσεων ιδιοκτησίας ιδιοποιείται απ'τους ιδιοκτήτες των κεφαλαίων αυτών, φαινομενικά παρουσιάζεται ότι παράγεται απ'τους κλάδους αυτούς, ενώ είναι αποτέλεσμα ολόκληρης της κοινωνικής παραγωγής.

6.6.β Ο υπολογισμός του προϊόντος

Προκειμένου να προχωρήσουμε στον υπολογισμό του συνολικού προϊόντος του κάθε κλάδου, καθώς και των επί μέρους κατηγοριών του, με βάση τις υπθέσεις που διατυπώσαμε στην αρχή, και μετά την κατάρτιση του πίνακα εισροών-εκροών, το επόμενο βήμα είναι ο υπολογισμός των τεχνολογικών συντελεστών.

Οι τεχνολογικοί συντελεστές καθορίζουν τις ποσότητες των εισροών που απαιτούνται από διάφορους κλάδους της οικονομίας, για να παραχθεί ποσότητα αξίας μιας χρηματικής μονάδας απ'το προϊόν του παραγωγικού κλάδου που εξετάζουμε. Προκύπτουν απ'τη διαίρεση κάθε στοιχείου της κάθε στήλης του πρώτου και τρίτου τεταρτημορίου δια του συνόλου της στήλης στην οποία καταχωρείται το δοσμένο στοιχείο. Έτσι για τα στοιχεία του πρώτου τεταρτημορίου του πίνακα όπου παριστάνονται οι ενδιάμεσες συναλλαγές έχουμε:

$$a_{11} = \frac{x_{11}}{X_1}, \quad a_{12} = \frac{x_{12}}{X_2}, \quad a_{13} = \frac{x_{13}}{X_3}, \quad a_{21} = \frac{x_{21}}{X_{21}}$$

$$\text{και γενικά } a_{ij} = \frac{x_{ij}}{X_j} \quad (1)$$

όπου i παριστάνει τον αριθμο της σειράς και j τον αριθμο της στήλης που βρίσκεται ο συγκεκριμένος συντελεστής, και δείχνει το ποσό της εισροής που

1. W. Baumol: J.E.L. 1974 p. 53.

προέρχεται απ'τον κλάδο i και χρησιμοποιείται ανά μονάδα παραγωγής του κλάδου j .

Απ'την (1) προκύπτει ότι

$$x_{ij} = a_{ij}X_j \quad (2)$$

και επομένως έχουμε $x_{11} = a_{11}X_1$, $x_{12} = a_{12}X_2$, $x_{13} = a_{13}X_3$, $x_{21} = a_{21}X_1$, και το ίδιο για όλα τα στοιχεία του τεταρτημορίου των ενδοκλαδικών συναλλαγών.

Οι τεχνολογικοί συντελεστές πρέπει να ικανοποιούν την συνθήκη Hawkins-Simon,¹ σύμφωνα με το πρώτο μέρος της οποίας όλα τα διαγώνια στοιχεία της μήτρας των τεχνολογικών συντελεστών είναι μικρότερα απ'τη μονάδα² $a_{ii} < 1$, όπου λαμβάνεται υπόψιν μόνον η άμεση αυτοκατανάλωση του κλάδου και παραλείπεται η έμμεση ζήτηση για το προϊόν του κλάδου. Τότε το υπόδειγμα εισροών-εκροών έχει λύση και τα δεδομένα επίπεδα τελικού προϊόντος ή ζήτησης μπορούν να ικανοποιηθούν.

Η σχέση αυτή σημαίνει ότι η καθαρή παραγωγή των επί μέρους κλάδων πρέπει να είναι θετική δηλ. $X_i - X_{ii} > 0$. Αν αντί του X_{ii} πάρουμε $a_{ii}X_i$ έχουμε:

$$X_i - a_{ii}X_i > 0 \quad \text{ή} \quad X_i(1 - a_{ii}) > 0$$

και

$$1 - a_{ii} > 0 \quad \text{άρα} \quad a_{ii} < 1$$

Αν το $a_{ii} = 1$ ολόκληρη η παραγωγή του κλάδου καταναλώνεται στην παραγωγική διαδικασία και τίποτα δεν δίνεται για πώληση. Και αν $a_{ii} > 1$ τότε καταναλώνεται μεγαλύτερη ποσότητα απ'αυτή που παράγεται, χρησιμοποιώντας δηλ. αποθέματα για να παραχθεί κάτι απ'το οποίο δεν δίνεται τίποτα για πώληση.

Εδώ πρέπει να αναφέρουμε ότι η συνθήκη Hawkins-Simon δεν αποκλείει την περίπτωση κατά την οποία η αυτοκατανάλωση του κλάδου να είναι μεγαλύτερη απ'την καθαρή παραγωγή του, επειδή

$$X_{ii} > X_i - X_{ii} \quad \text{ή}$$

$$2X_{ii} > X_i \quad \text{που γράφεται} \quad 2a_{ii}X_i > X_i \quad \& \quad a_{ii} > \frac{1}{2}$$

Στην περίπτωση όμως που ληφθούν υπόψιν οι άμεσες και έμμεσες εισροές του προϊόντος του κλάδου η ικανότητα του κλάδου να παράγει προϊόντα για την τελική ζήτηση εξαρτάται απ'το αν η ακαθάριστη παραγωγή του είναι μεγαλύτερη απ'τις άμεσες και έμμεσες εισροές του προϊόντος του. Έτσι η ολοκληρωμένη συνθήκη Hawkins-Simon για την ύπαρξη λύσης στο υπόδειγμα εισροών-εκροών

-
1. Hawkins D. and Simon H. "Some conditions of macroeconomic stability", *Econometrica* 1949 p. 245-248.
 2. Π. Λίβα: "Σημειώσεις ανάλυσης εισροών-εκροών", σελίδες 14, 18.

γίνεται

$$a_{ii} < 1 \quad \sum_{i=1}^n a_{ij} < 1$$

Δηλ. η παραγωγή μιας μονάδας προϊόντος για τελική ζήτηση απαιτεί όπως οι άμεσες και έμμεσες εισροές του προϊόντος του να είναι μικρότερες της μονάδας. Με βάση τον αρχικό πίνακα (2) και την εξίσωση (2) μπορούμε να επαναδιατυπώσουμε τον Πίνακα Εισροών-Εκροών με την παρακάτω μορφή:

ΠΙΝΑΚΑΣ 3

$$\begin{array}{c|c} \begin{array}{c} X_1 \\ X_2 \\ \vdots \\ \vdots \\ X_n \end{array} & = & \begin{array}{cccc} a_{11} & a_{12} & \dots & a_{1n} \\ a_{21} & a_{22} & \dots & a_{2n} \\ \vdots & \vdots & & \vdots \\ \vdots & \vdots & & \vdots \\ a_{n1} & a_{n2} & \dots & a_{nn} \end{array} & \cdot & \begin{array}{c|c} \begin{array}{c} X_1 \\ X_2 \\ \vdots \\ \vdots \\ X_n \end{array} & + & \begin{array}{c} F_1 \\ F_2 \\ \vdots \\ \vdots \\ F_n \end{array} \end{array} \end{array}$$

Αν στην εξίσωση (1) αντικαταστήσουμε το X_{ij} με το δεύτερο σκέλος της εξίσωσης της προηγούμενης εξίσωσης (2) $a_{ij}X_j$, λαμβάνουμε

$$X_i = \sum_{j=1}^n a_{ij}X_j + F_i \quad (3)$$

που μπορεί να γραφεί $X_j - \sum_{j=1}^n a_{ij}X_j = F_i$

Με βάση τα δεδομένα του Πίνακα (4), υπάρχουν n εξισώσεις σαν την εξίσωση (3) όπου η κάθε μία αντιστοιχεί σε κάθε έναν από τους n κλάδους της οικονομίας. Αν με A παραστήσουμε την μήτρα των τεχνολογικών συντελεστών, με X το διάνυσμα των επιπέδων παραγωγής των κλάδων και F το διάνυσμα της τελικής ζήτησης, τότε το σύστημα των παραπάνω εξισώσεων μπορεί να γραφεί με τη μορφή

$$X = AX + F \quad (4)$$

που αντιστοιχεί στην (3), ή κατά τον ίδιο τρόπο $X - AX = F$.

Η λύση του συστήματος των παραπάνω εξισώσεων που θα μας δώσει το επίπεδο του συνολικού προϊόντος κατά κλάδο θα προκύψει -αν είναι γνωστά τα επίπεδα

της τελικής ζήτησης κατά κλάδο και η μήτρα των ενδοκλαδικών συναλλαγών- με τη λύση της εξίσωσης (4) η οποία μπορεί ακόμη να γραφεί και

$$(I-A)X = F \quad (5)$$

όπου I είναι η μοναδιαία διαγώνια μήτρα δηλαδή με διαγώνια στοιχεία ίσα με τη μονάδα και μηδενικά τα μη διαγώνια στοιχεία. Η μήτρα $(I-A)$ ονομάζεται και μήτρα Leontief, χαρακτηριστικά της οποίας είναι, ότι τα διαγώνια στοιχεία της είναι θετικά, και τα εκτός διαγωνίου είναι αρνητικά ή ίσα με το μηδέν.

Προκειμένου να λύσουμε την εξίσωση (5) και να βρεθεί το διάνυσμα του συνολικού προϊόντος X θα πρέπει να διαιρέσουμε το διάνυσμα της τελικής ζήτησης F με τη μήτρα Leontief $(I-A)$. Αυτό σύμφωνα με τους κανόνες της γραμμικής άλγεβρας γίνεται με τον πολλαπλασιασμό του διανύσματος F επί την αντίστροφη μήτρα της $(I-A)$ που είναι η $(I-A)^{-1}$. Έτσι φθάνουμε στη λύση της παραπάνω εξίσωσης (5) που είναι η

$$X = (I-A)^{-1}F \quad (6)$$

Το X θα είναι θετικό αν $F > 0$ και η $(I-A)^{-1}$ θα υπάρχει και θα είναι θετική αν η μέγιστη ιδιοτιμή της είναι μικρότερη της μονάδας.

Τα στοιχεία της αντίστροφης μήτρας, οι συντελεστές αλληλεξάρτησης όπως λέγονται, προκύπτουν απ'την αναστροφή των στοιχείων της μήτρας $(I-A)$, και κάθε στοιχείο b_{ij} δείχνει πόσο θα πρέπει να αυξηθεί η παραγωγή του κλάδου i αν η τελική ζήτηση του κλάδου j αυξηθεί κατά μία μονάδα. Αντανακλούν δηλ. όλα τα άμεσα και έμμεσα αποτελέσματα που προέρχονται από μεταβολές της τελικής ζήτησης κάθε κλάδου κατά μία μονάδα. Επειδή το προϊόν κάθε κλάδου που απαιτείται για την παραγωγή μιας μονάδας τελικής ζήτησης του ίδιου του κλάδου είναι ίσο ή μεγαλύτερο της μονάδας -λόγω της έμμεσης ζήτησης για ενδιάμεσα αγαθά απ'τον ίδιο κλάδο ή άλλους κλάδους-, οι συντελεστές που βρίσκονται στη διαγώνιο του πίνακα είναι πάντοτε μεγαλύτεροι ή ίσοι με τη μονάδα. Ακόμη, οι συντελεστές της αντίστροφης μήτρας είναι πάντα μεγαλύτεροι ή ίσοι απ'τους τεχνολογικούς συντελεστές, επειδή οι συνολικές εισροές που χρειάζεται ο κλάδος i προκειμένου να παραχθεί μία μονάδα τελικής ζήτησης του κλάδου j πρέπει πάντα να είναι μεγαλύτερες ή τουλάχιστον ίσες απ'τις άμεσες εισροές του κλάδου j απ'τον i .

Έχοντας υπολογίσει την αντίστροφη μήτρα, και πολλαπλασιάζοντας με το διάνυσμα της τελικής ζήτησης προκύπτει το συνολικό προϊόν του κάθε κλάδου. Κατόπιν πολλαπλασιάζοντας το διάνυσμα του συνολικού προϊόντος με τη μήτρα των τεχνολογικών συντελεστών προκύπτει το προϊόν της ενδιάμεσης ζήτησης κατά κλάδο, το οποίο αν αφαιρέσουμε απ'το συνολικό προϊόν του κλάδου, λαμβάνουμε το ακαθάριστο προϊόν του που είναι ίσο με την αξία των αρχικών εισροών του. Αν τέλος απ'αυτό αφαιρέσουμε την αξία των αποσβέσεων -δηλ. τα αναλωθέντα μέσα παραγωγής-, λαμβάνουμε την αξία του καθαρού προϊόντος του κλάδου η ονομαστική αξία του οποίου χωρίζεται σε μισθούς και κέρδη. Ισχύουν δηλ. οι εξισώσεις (7) και (8) του Κεφαλαίου 6.5 με βάση τις οποίες προκύπτει το καθαρό προϊόν για το σύνολο της οικονομίας.

6.6.γ Ο υπολογισμός του υπερπροϊόντος

Εχοντας υπολογίσει μέχρι τώρα το καθαρό προϊόν του κάθε κλάδου, μπορούμε σύμφωνα με τα παραπάνω να υπολογίσουμε και το υπερπροϊόν του το οποίο είναι μέρος του καθαρού προϊόντος, και αντιστοιχεί στα κέρδη του κλάδου που είναι ίσα με το άθροισμα των ποσοτήτων εμπορευμάτων απ'τα οποία αποτελείται το υπερπροϊόν, πολλαπλασιασμένα με τις αντίστοιχες τιμές τους. Η διαφορά μεταξύ καθαρού προϊόντος και υπερπροϊόντος είναι το μέρος του καθαρού προϊόντος που αγοράζουν οι εργάτες με τους ονομαστικούς μισθούς τους, και οι οποίοι απαιτούνται για την παραγωγή του ακαθάριστου και καθαρού προϊόντος. Είναι η αξία της άμεσης εργασίας, η οποία θα πρέπει να είναι πάντα μικρότερη απ'την αξία του καθαρού προϊόντος που παράγει, τη νέα αξία, προκειμένου να υπάρχει θετικό υπερπροϊόν ή αντίστοιχο πλεόνασμα δηλ. κέρδη.

Όπως για κάθε στοιχείο της κάθε στήλης του συστήματος εισροών-εκροών υπολογίζουμε τους τεχνολογικούς συντελεστές, έτσι και για τους μισθούς που πληρώνονται για την αξία της αρχικής εισροής εργασίας, η οποία απαιτείται για να παραχθεί το ακαθάριστο προϊόν του κλάδου, μπορούμε να υπολογίσουμε τους άμεσους συντελεστές των μισθών του κάθε κλάδου.

Για κλάδους 1,...,n+1 έχουμε το διάνυσμα

$$\frac{W_1}{X_1} = W_1', \quad \frac{W_2}{X_2} = W_2', \quad \dots, \quad \frac{W_{n+1}}{X_{n+1}} = W_{n+1}'$$

Οι συντελεστές αυτοί εκφράζουν όχι μόνον τη δοσμένη τεχνική που χρησιμοποιείται απ'τους διάφορους κλάδους -πράγμα που θα συνέβαινε αν είχαμε πραγματικά ή φυσικά μεγέθη, στην προκειμένη περίπτωση ποσότητες εργασίας δηλ. αξίες- αλλά και την κατανομή του εισοδήματος ανάμεσα σε μισθούς και κέρδη που εξαρτάται επίσης από πολλούς άλλους εξωγενείς παράγοντες. Είναι επομένως και συντελεστές κατανομής του προϊόντος και του αντίστοιχου εισοδήματος. Οι μισθοί που καταβάλλονται στις αρχικές εισροές για την παραγωγή του ακαθάριστου προϊόντος του κάθε κλάδου και απαιτούνται με βάση τις δοσμένες κοινωνικοοικονομικές συνθήκες για την αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης, περιλαμβάνουν τόσο τους τεκμαρτούς μισθούς όσο και αυτούς που αφορούν τις αμοιβές της μισθωτής εργασίας, επειδή και οι δύο μορφές αντιστοιχούν στο κόστος αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης των παραγωγών, μισθωτών εργατών και αυτοαπασχολούμενων. Αν είναι γνωστοί οι άμεσοι συντελεστές των μισθών κατά κλάδο και η αξία του αντίστοιχου συνολικού προϊόντος του κλάδου, τότε μπορεί να υπολογισθεί το συνολικό μέγεθος των μισθών κατά κλάδο, με τον πολλαπλασιασμό των πρώτων επί το αντίστοιχο μέγεθος του δευτέρου.

Έχουμε : $W_1'X_1, W_2'X_2, \dots, W_{n+1}'X_{n+1}$

Δεδομένων των μεταβολών στο μέγεθος των μισθών που επηρεάζονται και από παράγοντες εξωγενείς που έχουν σχέση με την κατανομή του εισοδήματος, μία πλέον αξιόπιστη εκτίμηση και περισσότερο κοντά στην εξέλιξη των πραγματικών δεδομένων θα ήταν αυτή που στηριζόμενη στα στατιστικά δεδομένα -αριθμός

απασχολουμένων στον κλάδο και μέσος μισθός του κλάδου- εκτιμά το μέγεθος των συνολικών μισθών ανά κλάδο στην αντίστοιχη δοσμένη χρονική περίοδο. Στη συνέχεια αν απ'το διάνυσμα της ονομαστικής αξίας του καθαρού προϊόντος του κάθε κλάδου που αντιστοιχεί στο καθαρό του εισόδημα, αφαιρέσουμε το διάνυσμα του προϊόντος που αγοράζουν οι εργάτες με τους ονομαστικούς μισθούς τους, λαμβάνουμε το υπερπροϊόν του κάθε κλάδου, ενώ αν απ'το καθαρό εισόδημα του κλάδου αφαιρέσουμε τους ονομαστικούς μισθούς του, λαμβάνουμε το πλεόνασμα ή τα καθαρά κέρδη του κλάδου. Ισχύει και εδώ η εξίσωση (16) του Κεφαλαίου 6.5 $S = Y_p - W_p$, καθώς και η (17) με την αντίστοιχη ανάλυση που γίνεται εκεί. Η ταυτότητα των αντίστοιχων μεγεθών παρουσιάζεται στον παρακάτω Πίνακα (4).

ΠΙΝΑΚΑΣ 4

Υπερπροϊόν και Πλεόνασμα
των επί μέρους κλάδων

Κλάδοι	Αξία καθα- ρου προϊόντος κατά κλάδο	Αξία προϊόντος που αντιστοιχεί στους μισθούς του κλάδου	+	Υπερπροϊόν κατά κλάδο	=	Καθαρό Εισόδημα Κλάδου	=	Ονομαστικοί Μισθοί Κλάδου	+	Πλεόνασμα κατά Κλάδο
1	N_1	W_{r1}		S_{p1}		γ_1^n		W_1		S_{11}
2	N_2	W_{r2}	+	S_{p2}		γ_2^n		W_2	+	S_{12}
.
.
n	N_n	W_{rn}		S_{pn}		γ_n^n		W_n		S_{1n}
n+1	N_{n+1}	$W_{r_{n+1}}$		0		γ_{n+1}^n		W_{n+1}		0

Στον Πίνακα (4) και στο διάνυσμα της στήλης, όπου παριστάνεται το υπερπροϊόν και το πλεόνασμα των επί μέρους κλάδων, παρατηρούμε ότι ο $n+1$ κλάδος δεν παράγει υπερπροϊόν και αντίστοιχο πλεόνασμα. Στην περίπτωση αυτή η αξία του καθαρού του προϊόντος και το αντίστοιχο εισόδημα είναι ίσο με την αξία των μισθών που καταβάλλει. Ο κλάδος αυτός επειδή δεν παράγει υπερπροϊόν και αντίστοιχο πλεόνασμα είναι μη παραγωγικός. Σχετικά με την έννοια και τον προσδιορισμό του παραγωγικού και μη παραγωγικού χαρακτήρα των κλάδων και της αντίστοιχης εργασίας που απασχολείται σ'αυτόν, θα αναφερθούμε περισσότερο αναλυτικά στο κεφάλαιο που ακολουθεί.

Εδώ θα πρέπει ακόμη να σημειώσουμε την περίπτωση κλάδων που ενώ δεν απασχολούν εργασία -η οποία είναι δημιουργός της νέας αξίας ή του καθαρού προϊόντος-, εν τούτοις εμφανίζουν ένα ακαθάριστο προϊόν και μετά τις αποσβέσεις καθαρό προϊόν. Ένας τέτοιος κλάδος είναι αυτός της παροχής στέγης. Αν απ'το ακαθάριστο προϊόν του που είναι τα ενοίκια, αφαιρεθούν οι αποσβέσεις και τα έξοδα των επιδιορθώσεων, το υπόλοιπο είναι τα καθαρά κέρδη ή το πλεόνασμα του κλάδου. Στην περίπτωση αυτή οι μισθοί των είναι ίσοι με το μηδέν, τα καθαρά κέρδη ίσα με το καθαρό εισόδημα, και το καθαρό προϊόν του ίσο με το υπερπροϊόν του. Το κέρδος στην προκειμένη περίπτωση είναι ένα είδος προσόδου, αστική πρόσδοδος, είναι αξία που παρήχθη σε άλλους τομείς και μεταβιβάζεται μέσω της καταβολής ενοικίων στους ιδιοκτήτες που παρέχουν στέγη. Αυτά τα κέρδη θα έπρεπε να υπολογισθούν και προστεθούν στους άλλους κλάδους, και μία προσέγγιση σε ότι αφορά την κατανομή τους θα ήταν να κατανεμηθούν ανάλογα με την απασχόληση του κλάδου, δεδομένου ότι όταν υπολογίζουμε το συνολικό πλεόνασμα της οικονομίας, τα κέρδη ή το πλεόνασμα αυτό περιλαμβάνεται στο σύνολο του πλεονάσματος της οικονομίας.¹

Αλλά και πάλι -σύμφωνα με όσα αναφέραμε προηγούμενα- μια τέτοια κατανομή ενώ θα βοηθούσε στην εύρεση του τί παράγει ο κάθε κλάδος, δεν θα είχε μεγάλη σημασία δεδομένου ότι με τη χρησιμοποίηση των τιμών της αγοράς για την εκτίμηση των διαφόρων μεγεθών του προϊόντος και του εισοδήματος που εκφράζουν την επιρροή παραγόντων που δεν έχουν σχέση με την εξέλιξη των πραγματικών φυσικών μεγεθών, εκτιμώντας το υπερπροϊόν και το αντίστοιχο πλεόνασμα του κάθε κλάδου, εννοούμε μάλλον όχι αυτό που παράγει, αλλά αυτό που παίρνει τελικά ο κάθε κλάδος, απ'το συνολικό υπερπροϊόν και πλεόνασμα της οικονομίας, που όλοι οι παραγωγοί μαζί παράγουν με βάση τον κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας, το απασχολούμενο κεφάλαιο και τις επικρατούσες τεχνικές και σχέσεις παραγωγής. Με την έννοια αυτή και οι υπηρεσίες που παράγονται απ'τον μη παραγωγικό Δημόσιο τομέα -παρά το ότι αυτός δεν συνδέεται με διακλαδικές συναλλαγές με τους άλλους κλάδους- είναι χρήσιμες και απαραίτητες για την παραγωγή του συνολικού κοινωνικού προϊόντος και του

1. Προσοδοφόρες πηγές ή μορφές προσόδων, με απασχόληση ή μη εργασίας, οι οποίες στηρίζονται και είναι προϊόν των σχέσεων ιδιοκτησίας, ή ακόμη της δοσμένης τεχνικής και οργάνωσης της οικονομίας ή γενικότερα της κοινωνίας, υπάρχουν πολλές στη σημερινή κοινωνία. Αυτές όμως που στηρίζονται στη δεύτερη κατηγορία και είναι αποτέλεσμα αναχρονισμών και επιβιώσεων κοινωνικής οργάνωσης του παρελθόντος τείνουν να εξαφανίζονται στη σύγχρονη καπιταλιστική κοινωνία.

πλεονάσματος,¹ αλλά και την αναπαραγωγή του συνόλου της δοσμένης κοινωνίας. Αν δεν παράγονταν απ'το Δημόσιο με τους όρους αυτούς -χωρίς κέρδος- θα παράγονταν ιδιωτικά, και τότε οι παραγωγοί τους θα συμμετείχαν στην κατανομή του συνολικού πλεονάσματος, απ'το οποίο θα έπαιρναν μερίδιο ανάλογα με το συνολικά απασχολούμενο κεφάλαιό τους. Παραγόμενες Δημόσια, το πλεόνασμα εμφανίζεται και συλλαμβάνεται σε άλλους τομείς εκτός απ'αυτούς που αφορά τις υπηρεσίες αυτές. Το γεγονός ότι το καθαρό προϊόν τους εθνικολογιστικά είναι ίσο με τους μισθούς τους, προσφέρονται χωρίς αντίτιμο, δεν παίρνουν μερίδιο απ'το συνολικό πλεόνασμα της οικονομίας του οποίου η παραγωγή γίνεται δυνατή και με την παραγωγή τους, αυτό οφείλεται σε λόγους που έχουν σχέση με το ρόλο και τις λειτουργίες του σύγχρονου κράτους.

Εχοντας υπολογίσει το πλεόνασμα του κάθε κλάδου, μπορούμε στη συνέχεια και σε αντιστοιχία με τους Μαρξιστικούς όρους:

ποσοστό υπεραξίας ή βαθμός εκμετάλλευσης της εργασίας

$$s' = \frac{Y}{V},$$

ποσοστό κέρδους

$$r = \frac{V}{C+V}, \text{ και}$$

οργανικής σύνθεσης του κεφαλαίου

$$g = \frac{C}{V}$$

όπου Y = η μάζα της υπεραξίας
 V = μεταβλητό κεφάλαιο ή αξία της εργατικής δύναμης
 C = σταθερό κεφάλαιο

-
1. Χρησιμοποιώντας το κοινωνικά αναγκαίο σταθερό και μεταβλητό κεφάλαιο για την παραγωγή του (στην περίπτωση των αναπαραγωγικών δαπανών) και χωρίς να συμμετέχει στη διανομή του πλεονάσματος, ο Δημόσιος Τομέας επιτρέπει υψηλότερο μερίδιο απ'το τελευταίο για τα ιδιωτικά κεφάλαια, στους κλάδους που αυτά απασχολούνται.

να εκτιμήσουμε:

- α. Τον λόγο του πλεονάσματος S των κερδών προς τους ονομαστικούς μισθούς, $S_r = S/V$, ο οποίος αποτελεί ένα δείκτη της κατανομής του εισοδήματος μεταξύ ιδιοκτητών του κεφαλαίου και εργατών, που αποτελεί βασικό δείκτη για το συνήθως ονομαζόμενο επιχειρηματικό κλίμα. Για τους λόγους που εξηγήσαμε προηγούμενα, ο δείκτης αυτός μόνον για το σύνολο της οικονομίας συμπίπτει κατά προσέγγιση με το ποσοστό υπεραξίας, ενώ για τους επί μέρους κλάδους κατά κανόνα διαφέρει, δεδομένου ότι οι τρέχουσες τιμές δεν είναι ανάλογες των αξιών.
- β. Το μέσο ποσοστό κέρδους για τον κάθε κλάδο $r=S/C+V$ ή την μικτή αποδοτικότητα του κεφαλαίου¹ χρησιμοποιώντας την ορθόδοξη ορολογία - που για τους ίδιους λόγους μπορεί να διαφέρει του αντίστοιχου μεγέθους χρησιμοποιώντας αξιακά μεγέθη και
- γ. Την οργανική σύνθεση $g=C/V$ σε όρους τιμών.

Επειδή ιδιαίτερα το κέρδος και το αντίστοιχο ποσοστό του, αποτελεί καθοριστικής σημασίας μέγεθος για την εξέλιξη της καπιταλιστικής παραγωγής - εκφράζοντας τις ταξικές και ενδοταξικές αντιθέσεις στην παραγωγή και διανομή του κοινωνικού προϊόντος- η εκτίμησή του και η μελέτη της συμπεριφοράς του μας προσφέρουν ένα σημαντικό θεωρητικό εργαλείο ανάλυσης και ερμηνείας των οικονομικών εξελίξεων. Γι' αυτό, σε συνδυασμό με την εκτίμηση και των παράπων μεταβλητών, έχει γίνει αντικείμενο μελέτης πολλών ερευνητών² προκειμένου να διερευνηθούν εξελίξεις και τάσεις τόσο για το σύνολο της οικονομίας όσο και για επί μέρους κλάδους.

1. Π. Παυλόπουλος 1986 p. 189.

2. Ενδεικτικά αναφέρουμε ορισμένους απ' αυτούς, όπως Gillman J. (1957), Wolff E. (1979), Amsden A. (1981), Moselay F. (1985), Weisskopf T. (1979), Τσακίρης Λ. (1976), Papadimitriou D. (1990), Ηλ. Κατσίκας, Μ. Χατζηπροκοπίου (198.), Γεωργιάδης Α., Δραγασάκης Γ., Μιχαήλ Μ., Νικολαΐδης Ν. (1987), Λιανός Θ. (1992).

6.7 Παραγωγικοί και μη παραγωγικοί τομείς, Παραγωγική και μη παραγωγική εργασία. Ορισμός και ερμηνεία

6.7.α Παραγωγική εργασία

Όπως είδαμε μέχρι τώρα, το υπερπροϊόν ή το πλεόνασμα της οικονομίας παράγεται απ'τους παραγωγικούς κλάδους της οικονομίας και επειδή το σύστημα σαν σύνολο παράγει ένα θετικό υπερπροϊόν είναι παραγωγικό. Η εργασία που απασχολείται στους παραγωγικούς κλάδους, παράγει ένα καθαρό προϊόν το οποίο είναι μεγαλύτερο απ'τον πραγματικό μισθό της.

Όλοι οι παραγωγικοί κλάδοι παράγουν αξίες χρήσης που είναι εμπορεύματα, καπιταλιστικά αν η εργασία που τα παράγει είναι υποταγμένη στο κεφάλαιο, ή απλά όταν έχουμε απλή εμπορευματική παραγωγή. Οι μη παραγωγικοί κλάδοι παράγουν αξίες χρήσης που δεν είναι εμπορεύματα. Όλοι οι κλάδοι που παίρνουν ένα κέρδος, συμμετέχουν στην παραγωγή και τη διανομή του πλεονάσματος που είναι η τιμή ή η ονομαστική αξία του υπερπροϊόντος. Όλοι οι κλάδοι που χωρίζονται ανάλογα με το είδος του τελικού προϊόντος, αποτελούνται από επί μέρους παραγωγικές μονάδες, στις οποίες η εργασία σε ορισμένες περιπτώσεις είναι και σε άλλες όχι υποταγμένη στο κεφάλαιο. Τόσο το καθαρό προϊόν, όσο και το υπερπροϊόν της οικονομίας παράγεται και στους τρεις τομείς, πρωτογενή, δευτερογενή και τριτογενή τομέα, στο βαθμό και όπου παράγονται απλά, ή καπιταλιστικά εμπορεύματα που η τιμή τους περιέχει κέρδος. Επί πλέον, στο καθαρό προϊόν περιλαμβάνεται και η παραγωγή του Δημόσιου τομέα που προσφέρει δωρεάν τις αξίες χρήσης που παράγει.

Η παραγωγή του υπερπροϊόντος της οικονομίας είναι αποτέλεσμα της παραγωγικής εργασίας, της οποίας στα πλαίσια αυτά θα προσπαθήσουμε στη συνέχεια να ορίσουμε το πραγματικό της περιεχόμενο, με βάση τη θεωρητική ανάλυση που έχει παρουσιασθεί σε προηγούμενο κεφάλαιο, καθορίζοντας έτσι και τους κλάδους ή τομείς της οικονομίας που θεωρούμε παραγωγικούς. Η δική μας ερμηνεία και τοποθέτηση στο πρόβλημα, είναι απαραίτητη προκειμένου να στηριχθεί θεωρητικά ο ορισμός που υιοθετείται στην μέχρι τώρα ανάλυση και ανάπτυξη του υποδείγματός μας.

Η προβληματική για την διάκριση μεταξύ παραγωγικής και μη παραγωγικής εργασίας που αποτέλεσε σημείο αναφοράς, σχεδόν για όλους τους κλασσικούς οικονομολόγους με πλέον σημαντική όπως είδαμε προηγούμενα τη συμβολή του Α. Σμιθ, αποκτά ιδιαίτερη σημασία, θεμελιώνεται και αποσαφηνίζεται επιστημονικά με την ανάλυση και το θεωρητικό έργο του Μαρξ. Σύμφωνα με την ανάλυση του Μαρξ, ο παραγωγικός ή μη χαρακτήρας της εργασίας καθορίζεται απ'την άποψη ή το κριτήριο που χρησιμοποιούμε και δίνουμε στην έννοια της παραγωγικότητας της εργασίας.

Με βάση την παραγωγή αξιών χρήσης, κάθε εργασία -δηλ. κάθε σκόπιμη ανθρώπινη δραστηριότητα που παράγει χρήσιμα πράγματα, υλικά ή μη- είναι παραγωγική και όποια δεν παράγει αξίες χρήσης μη παραγωγική.

Εχοντας σαν κριτήριο την παραγωγή ή όχι ανταλλακτικών αξιών γενικά, δηλ. εμπορευμάτων που μπορεί να είναι απλά ή καπιταλιστικά, παραγωγική είναι κάθε εργασία που παράγει εμπορεύματα και μη παραγωγική αυτή που δεν παράγει εμπορεύματα, αλλά μόνον αξίες χρήσης. Στο περιεχόμενο αυτό ανταποκρίνεται

ο διαχωρισμός που έγινε στην μέχρι τώρα ανάλυση και θα ακολουθηθεί για τον υπολογισμό του πλεονάσματος και των άλλων συνολικών μεγεθών του προϊόντος της οικονομίας, περιεχόμενο που ανταποκρίνεται και στηρίζεται απ'τα στοιχεία των εθνικών λογαριασμών. Η ανάλυση όμως του περιεχομένου αυτού, προέρχεται και σχετίζεται άμεσα με το περιεχόμενο της παραγωγικής και μη παραγωγικής εργασίας με κριτήριο την παραγωγή ή όχι υπεραξίας, ή κέρδους αντίστοιχα για το κεφάλαιο, αν είναι υποταγμένη ή όχι στην καπιταλιστική διαδικασία παραγωγής, νοουμένης σαν μια ενότητα της διαδικασίας της άμεσης παραγωγής και της διαδικασίας της κυκλοφορίας. Στο βαθμό που το σύνολο της παραγωγικής διαδικασίας της οικονομίας χαρακτηρίζεται απ'την κεφαλαιακή σχέση, έχει υποταχθεί στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής, τα δε εμπορεύματα που παράγονται είναι μόνον καπιταλιστικά εμπορεύματα, τότε παραγωγική εργασία είναι μόνον αυτή που παράγει υπεραξία ή κέρδος για το κεφάλαιο και μη παραγωγική αυτή που δεν παράγει υπεραξία ή κέρδος αντίστοιχα. Για τους λόγους αυτούς θα διαπραγματευθούμε στη συνέχεια με βάση την ανάλυση του Μαρξ την προβληματική και το περιεχόμενο της παραγωγικής ή μη εργασίας, καθώς επίσης θα αναφερθούμε και στην εργασία που παράγει απλά εμπορεύματα για πώληση στην αγορά. Ο προσδιορισμός της εργασίας που παράγει το προϊόν και το πλεόνασμα της οικονομίας, του λεγόμενου μεταβλητού κεφαλαίου, είναι απαραίτητος προκειμένου να υπολογισθούν και εμπειρικά τα μεγέθη αυτά και συνδέεται άμεσα με την διάκριση της παραγωγικής και μη παραγωγικής εργασίας. Συνεχίζοντας με τον τελευταίο ορισμό της παραγωγικής εργασίας, πρέπει να συμπληρώσουμε ότι πρόκειται για μισθωτή εργασία που με το προϊόν της αναπαράγει τον εαυτό της δηλ. το αξιακό τμήμα του προϊόντος που χρειάζεται για την αναπαραγωγή της, το δε μεταβλητό τμήμα του δαπανηθέντος κεφαλαίου με ένα πλεόνασμα για το κεφάλαιο.

Η παραγωγική εργασία μπορεί να είναι είτε χειρωνακτική, είτε διανοητική, που να αφορά π.χ. έρευνα, σχεδιασμό ή συντονισμό της παραγωγικής διαδικασίας και μπορεί όπως συνήθως συμβαίνει να αποτελεί τμήμα της συνολικής παραγωγικής διαδικασίας, του συλλογικού εργάτη, όπως λέγεται.

Το περιεχόμενο της εργασίας που μπορεί να είναι του πλέον "ευτελούς είδους" δεν έχει καμιά σχέση με τον παραγωγικό ή μη χαρακτήρα της. Τέλος τα αγαθά που παράγει με την μορφή εμπορευμάτων μπορεί να είναι υλικά ή άυλα και δεν χρειάζεται να είναι μόνον τα "χειροπιαστά" όπως θεωρούσε ο Σμιθ στο δεύτερο ορισμό του. Η εργασία μπορεί να είναι παραγωγική ή μη παραγωγική, και να παράγει είτε υλικά είτε άυλα αγαθά, δηλαδή υπηρεσίες. Είναι η κοινωνική σχέση και όχι το περιεχόμενό της που την διακρίνει. Παρόλο το ασήμαντο βάρος των υπηρεσιών στην οικονομία την εποχή εκείνη και την τεράστια σημασία τους σήμερα, το θέμα δεν διέφυγε της θεωρητικής αντιμετώπισης από τον Μαρξ. Η ανάλυση που ισχύει για την υλική παραγωγή, ισχύει και για τις υπηρεσίες.

Ο Μαρξ διακρίνει το σύνολο της καπιταλιστικής αναπαραγωγής σε δύο σφαίρες, που καλύπτουν το σύνολο της κυκλοφορίας του εμπορεύματος από την παραγωγή μέχρι την κατανάλωση. Τη σφαίρα της παραγωγής και τη σφαίρα της κυκλοφορίας οι οποίες αποτελούν στιγμές της ίδιας ενότητας, και είναι το ίδιο απαραίτητες -όπως και οι παραγωγικοί συντελεστές που απασχολούνται στην κάθε μία- για την αναπαραγωγή του προϊόντος και του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής.

Στη συνέχεια με βάση τα παραπάνω θα επιχειρήσουμε μια λεπτομερέστερη ανάλυση και διευκρίνιση, ιδιαίτερα ορισμένων εννοιών και κατηγοριών εργασίας, τόσο λόγω των αντιτιθεμένων απόψεων που κυριαρχούν στην προβληματική γύρω απ'το θέμα και σχετίζονται με ορισμένες ασάφειες ή αντιφάσεις στο συνολικό έργο του Μαρξ στον οποίο οφείλεται η πλέον επιστημονική και λεπτομερής ανάλυση του θέματος, όσο και για να προσδιορισθούν με ακρίβεια και σαφήνεια οι παραγωγικοί και μη παραγωγικοί τομείς της οικονομίας οι οποίοι παράγουν ή όχι πλεόνασμα.

6.7.β Η εποπτική εργασία

Ένα είδος εργασίας που χρειάζεται να διευκρινισθεί ο χαρακτήρας της, είναι η εποπτική εργασία. Η ύπαρξη της εργασίας αυτής προέρχεται από τις ανταγωνιστικές αντιθέσεις μεταξύ εργασίας και κεφαλαίου, και ο ρόλος της συνίσταται στη μεγιστοποίηση του ρυθμού έντασης της εργασίας στην παραγωγική διαδικασία ο οποίος αποφασίζεται από τους καπιταλιστές, τους οποίους υποκαθιστά στο πεδίο που συντελείται η παραγωγή, και είναι υψηλότερος απ'αυτόν που θεωρούν οι εργάτες οι οποίοι δεν έχουν κανένα ενδιαφέρον για υψηλότερο ρυθμό. Η εποπτική εργασία όπως και από την άλλη πλευρά σ'ορισμένες περιπτώσεις η συνδικαλιστική εργασία, που γίνεται σε βάρος του χρόνου εργασίας, δεν συμμετέχει άμεσα στην διαδικασία της παραγωγής, ενώ αμείβονται γι'αυτό και οι δύο, δεν είναι απαραίτητες για την παραγωγή των προϊόντων και γι'αυτό δεν συμμετέχουν στην αξία τους. Μη παράγοντας αξία και υπεραξία είναι μη παραγωγικές, και συντηρούνται από την αξία που παράγουν οι άλλοι, ενώ οφείλουν την ύπαρξή τους στις ανταγωνιστικές σχέσεις της καπιταλιστικής παραγωγής.

Ο ρόλος της εργασίας αυτής στην εποχή του Μαρξ και σε μεγαλύτερο βαθμό σήμερα, συνδυάζεται στα ίδια πρόσωπα που ασκούν λειτουργίες, διοίκησης, συντονισμού, χάραξης στρατηγικής για την επιχείρηση. Οι τελευταίες λειτουργίες είναι απαραίτητες, σχετίζονται άμεσα με την παραγωγική διαδικασία και γι'αυτό είναι παραγωγικές. Είναι απαραίτητες και ανεξάρτητες από τον συγκεκριμένο τρόπο παραγωγής, επειδή η παραγωγή παίρνει τη μορφή μιας συνδυασμένης κοινωνικής διαδικασίας. Σε περισσότερο καθυστερημένες μορφές ανάπτυξης εκτός από τους μάντζερς, λειτουργίες εποπτείας ή επιστάσις των άλλων ασκούσαν και άλλα πρόσωπα. Σήμερα όμως το πλέον συνηθισμένο φαινόμενο είναι οι εργασίες της εποπτείας αφενός μεν να συνδυάζονται στο ίδιο πρόσωπο που εκτελεί κυρίως τις παραγωγικές εργασίες που αναφέραμε πριν, αφετέρου η σημασία τους να περιορίζεται συνεχώς λόγω του καταμερισμού και της αλληλεξάρτησης των σταδίων και τομέων της παραγωγικής διαδικασίας που υποχρεώνουν στον ρυθμό και την ένταση που δίνεται σ'όλη την παραγωγική μηχανή. Σε αρκετές περιπτώσεις η πολιτική ενσωμάτωσης και συμμετοχής της εργατικής τάξης, με διάφορες μορφές στη διαδικασία και στο αποτέλεσμα της παραγωγικής προσπάθειας, δεν απαιτούν ιδιαίτερη πίεση για αποδοχή του ρυθμού και της έντασης της εργασίας. Παρ'όλα αυτά όμως σ'ορισμένους μισθούς του διευθυντικού προσωπικού θα πρέπει να θεωρηθεί ότι περιλαμβάνεται και ένα μικρό μέρος που αφορά την ευθύνη του για το ρυθμό και την επίβλεψη της παραγωγικής διαδικασίας. Εμπειρικά μόνον με ορισμένες υποθέσεις θα μπορούσε να

διαχωρισθεί και κατά τη γνώμη μας σήμερα έχει περισσότερο θεωρητική παρά πρακτική σημασία. Για τους λόγους αυτούς στις παραγωγικές επιχειρήσεις το μερίδιο των μισθών τους θα το θεωρήσουμε ίσο με το μεταβλητό κεφάλαιο, που καταβάλλεται γι'αυτούς.

6.7.γ Η εργασία στη σφαίρα της κυκλοφορίας

Με βάση την προηγούμενη θεώρηση για την αδιάσπαστη ενότητα της συνολικής παραγωγικής διαδικασίας που περιλαμβάνει τόσο την διαδικασία της παραγωγής όσο και την διαδικασία της κυκλοφορίας, κάθε εργασία που ξοδεύεται είτε στη μία είτε στην άλλη φάση είναι παραγωγική. Ιδιαίτερα όμως για την εργασία στη φάση της κυκλοφορίας, οι απόψεις μεταξύ των διαφόρων οικονομολόγων που έχουν ασχοληθεί με το θέμα, είναι αντικρουόμενες και θα μπορούσαμε να πούμε πως στους περισσότερους μέχρι σήμερα η αντίληψη που κυριαρχεί και έχει γίνει παραδοσιακή είναι πως η εργασία στην σφαίρα της κυκλοφορίας είναι μη παραγωγική. Οι διαφορετικές απόψεις στο θέμα πηγάζουν κύρια κατά τη γνώμη μας τόσο απ'τον τρόπο ανάγνωσης και ερμηνείας της ανάλυσης του Μαρξ στα διάφορα σημεία του έργου του για το θέμα, όσο και στις υπάρχουσες ασάφειες και αντιφατικές τοποθετήσεις σε ορισμένα σημεία του έργου του και ιδιαίτερα στον ΙΙ τόμο του "Κεφαλαίου" Κεφ. 16 και 17 ως ένα βαθμό, και στον ΙΙ τόμο κεφ. 5 και 6. Στα κεφάλαια αυτά, αναφέρεται συχνά πως στη σφαίρα της κυκλοφορίας δεν παράγεται νέα αξία άρα και υπεραξία, η εργασία που απασχολείται εκεί δεν δημιουργεί υπεραξία, και ότι το εμπορικό κεφάλαιο ιδιοποιείται μέρος της υπεραξίας που παράγεται απ'το βιομηχανικό κεφάλαιο. Τόσο η εργασία όσο και το κεφάλαιο που απασχολούνται στη φάση της κυκλοφορίας αποτελούν έκπτωση απ'το παραγωγικό, δεδομένου ότι προϋπόθεση της κυκλοφορίας είναι η παραγωγή. Σε άλλα σημεία όμως, υποστηρίζει πως υπάρχουν πολλές λειτουργίες που είναι παραγωγικές και συνεχίζονται ή επεκτείνονται στο χώρο της κυκλοφορίας, όπου γίνονται απ'το εμπορικό κεφάλαιο. Εργασίες όπως της μεταφοράς, διανομής, συσκευασίας, αποθήκευσης, παρουσίασης-πληροφόρησης του καταναλωτή, λογιστικής καταγραφής, φύλαξης κλπ., προσθέτουν αξία είτε συντηρούν και διαφυλάσσουν την αξία που έχει παραχθεί στην παραγωγική σφαίρα. Αν όμως αφαιρέσουμε όλες αυτές τις παραγωγικές λειτουργίες που επιτελεί το εμπορικό κεφάλαιο στη φάση της κυκλοφορίας, τότε απ'την τελευταία αυτό που μένει είναι μόνον η απλή αλλαγή μορφής του κεφαλαίου από εμπόρευμα σε χρημα, η μεταβίβαση της ιδιοκτησίας των εμπορευμάτων, η πράξη της καθαρής ανταλλαγής, στην οποία επειδή δεν ξοδεύεται εργασία και δεν παράγει προϊόν είναι επόμενο να μην προσθέτει καμιά νέα αξία ή υπεραξία.

Μόνον η πράξη της καθαρής ανταλλαγής και οι λειτουργίες και τα κόστη που συνδέονται μ'αυτήν είναι μη παραγωγικές, ενώ το κόστος σε κεφάλαιο για τις προηγούμενες λειτουργίες που καλύπτουν σχεδόν το σύνολο της κυκλοφορίας, αποτελεί απασχόληση παραγωγικού κεφαλαίου. Ετσι, μόνο με την έννοια αυτή - ότι εκτός απ'την πράξη της καθαρής μετατροπής του κεφαλαίου-, το σύνολο των λειτουργιών που πραγματοποιούνται στη σφαίρα της κυκλοφορίας είναι παραγωγικές λειτουργίες, είναι συνεπής με την ανάλυση που γίνεται απ'τον Μαρξ, και εξετάζει το σύνολο της παραγωγικής διαδικασίας και τις δύο φάσεις, την παραγωγή και κυκλοφορία, σαν μια αδιάσπαστη ενότητα. Θεώρηση του συνόλου

της κυκλοφορίας με την έννοια και το περιεχόμενο που χαρακτηρίζει την πράξη της καθαρής μορφικής αλλαγής του κεφαλαίου, πράγμα που γίνεται σε ορισμένες περιπτώσεις και απ' τον Μαρξ, αποτελεί την πηγή των αντιφάσεων και παρερμηνειών που γίνονται πάνω στο θέμα. Μια ακόμη επιχειρηματολογία που έχει αναπτυχθεί από νεώτερους συγγραφείς, προκειμένου να στηρίξει την προηγούμενη λαθεμένη άποψη, είναι ότι η φάση της κυκλοφορίας δεν αποτελεί αυτοδύναμη παραγωγική διαδικασία, έχει ως προϋπόθεση και έπεται της παραγωγής, επειδή είναι αδύνατη χωρίς αυτή. Στην αντίληψη αυτή θα μπορούσε να δει κανείς μια συνέχεια των φυσιοκρατικών επιχειρημάτων για την αγροτική παραγωγή. Η εξάρτηση της δεύτερης απ' την πρώτη θα μπορούσε να θεωρηθεί και αντίστροφα. Το σωστό είναι πως και οι δύο φάσεις μαζί, αναπόσπαστα δεμένες, συνθέτουν την συνολική διαδικασία παραγωγής στις οποίες τοποθετείται το συνολικό και απαραίτητο για την παραγωγή του κοινωνικού προϊόντος κεφαλαίου της κοινωνίας. Οι μισθοί των εργαζομένων στη σφαίρα της κυκλοφορίας, καταβάλλονται και αποτελούν μέρος του συνολικού μεταβλητού κεφαλαίου της οικονομίας. Οι ίδιοι παράγουν καπιταλιστικά ή άλλα εμπορεύματα, ανάλογα αν η εργασία τους είναι υπαγμένη ή όχι στο κεφάλαιο το οποίο στη σφαίρα της κυκλοφορίας, μπορεί να παίρνει τη μορφή του εμπορικού ή του χρηματικού κεφαλαίου.

Μια διαφορετική θεώρηση, που δεν θα θεωρούσε τους μισθούς των εργαζομένων στην κυκλοφορία μέρος του συνολικού μεταβλητού κεφαλαίου θα ερχόταν σε αντίθεση με το νόμο και την εξίσωση του ποσοστού του κέρδους. Η λειτουργία του νόμου αυτού, ανάλογα με τις συνθήκες ανταγωνισμού που ισχύουν για τον κάθε κλάδο ή την οικονομία σαν σύνολο, καθορίζει τόσο τις αναλογίες όσο και το ποσοστό κέρδους που απολαμβάνει το κάθε κεφάλαιο στην κάθε στιγμή της κυκλοφορίας και της συνολικής παραγωγικής διαδικασίας. Ο νόμος αυτός που δρα μάλλον σαν τάση, ανάλογα με το βαθμό που οι ανταγωνιστικές συνθήκες επικρατούν στον κλάδο ή την οικονομία, οδηγεί στην εξίσωση του ποσοστού του κέρδους και απασχόληση του κεφαλαίου στις τεχνικά άριστες αναλογίες μεταξύ παραγωγής και κυκλοφορίας, και των επί μέρους κλάδων που συνθέτουν αυτές. Η ανάλυση αυτή δεν θα ίσχυε, αν οι μισθοί των εργαζομένων στη σφαίρα της κυκλοφορίας, δεν αποτελούσαν μέρος του μεταβλητού κεφαλαίου της οικονομίας.

6.7.δ Η ραγδαία ανάπτυξη των υπηρεσιών

Ενα κύριο χαρακτηριστικό, ιδιαίτερα στις ανεπτυγμένες καπιταλιστικές οικονομίες και κυρίως μετά τον β' παγκόσμιο πόλεμο, αποτελεί η ραγδαία διόγκωση του τομέα των υπηρεσιών, και η συνεχής αύξηση της συμμετοχής τους τόσο στην απασχόληση, όσο και στο ακαθάριστο εθνικό προϊόν, φθάνοντας να αποτελεί το μέγιστο ποσοστό των δύο αυτών μακροοικονομικών μεγεθών, το οποίο διαφέρει κατά χώρα. Η ταχεία αυτή εξέλιξη, αποτελεί μια φυσική συνέπεια των μεγάλων τεχνολογικών μεταβολών που οδήγησαν σε πρωτοφανή άνοδο της παραγωγικότητας, πρώτα στη γεωργία και κατόπιν στη βιομηχανία, με συνέπεια την απελευθέρωση παραγωγικών πόρων και ιδιαίτερα του εργατικού δυναμικού, και την μετατόπισή του από τη γεωργία στη βιομηχανία και από εκεί στις υπηρεσίες. Οι κύριοι τομείς στους οποίους αναπτύσσονται σε μεγάλη έκταση οι υπηρεσίες, είναι το εμπόριο και αφορούν ολόκληρη τη φάση της κυκλοφορίας,

υπηρεσίες που συνδέονται με την παραγωγή και βρίσκονται σε πλήρη αλληλοεξάρτηση μαζί της τόσο για την ανάπτυξη και εφαρμογή νέων τεχνολογιών σε μεθόδους και προϊόντα όπως οι διάφορες τεχνολογίες αιχμής και γνώσεων, όσο και την στήριξη για αύξηση της παραγωγικότητας, και τέλος υπηρεσίες που απευθύνονται στον τελικό καταναλωτή και έχουν σχέση με την ψυχαγωγία, την άνεση, την υγεία, τις επικοινωνίες κλπ.

Όπως αναφέραμε και προηγούμενα, η ανάλυση για τη διάκριση μεταξύ παραγωγικής και μη παραγωγικής εργασίας που ισχύει για την υλική παραγωγή, ισχύει και για τις υπηρεσίες. Ιδιαίτερα γι' αυτές που σχετίζονται με τη φάση της κυκλοφορίας, όπως έρευνες αγοράς, διαφήμιση, τραπεζικές υπηρεσίες κάθε μορφής, ασφάλειες κλπ., θα πρέπει να θεωρηθούν, όπως και παραπάνω οι εμπορικές εργασίες, σαν αναπόσπαστη συνέχεια της παραγωγικής διαδικασίας στη σφαίρα της κυκλοφορίας, όπου χρησιμοποιείται σταθερό κεφάλαιο και εργασία, που είναι μέρος του μεταβλητού κεφαλαίου της οικονομίας, το δε κέρδος που απολαμβάνουν οι τομείς αυτοί, αποτελεί συμμετοχή του συγκεκριμένου κεφαλαίου στο συνολικό κέρδος που παράγεται στην συνολική παραγωγική διαδικασία, η οποία παράγει τόσο υλικές, όσο και άυλες αξίες χρήσης.

Μια λειτουργία που έχει πάρει τεράστια έκταση στις σημερινές συνθήκες του μονοπωλιακού καπιταλισμού, είναι η διαφήμιση που έχει σχέση με την πληροφόρηση για την αυξημένη ποικιλία των προϊόντων ή υπηρεσιών και των τεχνικών χαρακτηριστικών τους. Στο βαθμό που λειτουργεί ως πληροφόρηση του καταναλωτή, θα μπορούσε να θεωρηθεί μια απαραίτητη παραγωγική λειτουργία. Στο βαθμό όμως που έχει σκοπό την μεγαλύτερη έλξη και αύξηση της ζήτησης για το συγκεκριμένο προϊόν, με αποτέλεσμα τις υψηλότερες τιμές γι' αυτό και την απόσπαση μεγαλύτερης υπεραξίας στην γενικότερη κατανομή της, τότε εκτελεί μή παραγωγική λειτουργία, και ανήκει στα μη παραγωγικά έξοδα παραγωγής. Οι παραπάνω λειτουργίες συμβάλλουν ακόμη, όπως όλες οι εργασίες στο χώρο της κυκλοφορίας, στη συντόμευση του χρόνου κυκλοφορίας του παραγωγικού κεφαλαίου, και έμμεσα στην αύξηση της παραγωγικότητας και της συνολικής παραγωγής. Πολλές από τις λειτουργίες στο χώρο της κυκλοφορίας, και η ραγδαία τους ανάπτυξη στην περσόδα του μονοπωλιακού καπιταλισμού, θα μπορούσαν να θεωρηθούν ότι συνδέονται με τις δοσμένες συνθήκες του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, και στο βαθμό αυτό αυξάνοντας τα μη παραγωγικά έξοδα της παραγωγής, αποτελούν σπατάλη πόρων εξεταζόμενες από τη σκοπιά μιας "περισσότερο ορθολογικά οργανωμένης κοινωνίας", η οποία και θα δημιουργούσε σε μεγάλο βαθμό, διαφορετική δομή της κατανομής των πόρων και της παραγωγής. Στα σημερινά δεδομένα όμως αποτελούν απαραίτητες και χρήσιμες εργασίες στη σφαίρα της κυκλοφορίας, και τα έξοδα αυτά αφορούν παραγωγικές λειτουργίες, που συνδέονται άμεσα με τη σημερινή δομή της παραγωγής και τις λειτουργίες που αυτή περιλαμβάνει στο σύνολό της.

6.7.ε Επιχειρήσεις που ανήκουν στο Δημόσιο ή τον κοινωνικό τομέα

Στις επιχειρήσεις που δεν ανήκουν σε ιδιώτες καπιταλιστές είτε σαν σύνολο είτε σαν μέρος, αλλά στο Κράτος ή σε κοινωνικούς φορείς με διάφορες μορφές, και η εργασία ανταλλάσσεται με κεφάλαιο για να παράγει αγαθά ή υπηρεσίες που

θα πουληθούν στην αγορά, είναι παραγωγική. Ανεξάρτητα από τη σχέση ιδιοκτησίας, η εργασία αυτή αναπαράγει τον εαυτό της, και επί πλέον η παραγωγή σκοπεύει σε κάποιο πλεόνασμα με τη μορφή κέρδους. Υπάρχει η ίδια κεφαλαιακή σχέση, ανεξάρτητα με το ποιός είναι ο φορέας ιδιοκτησίας του κεφαλαίου. Η εργασία στις επιχειρήσεις αυτές, είναι παραγωγική όπως και στον ιδιωτικό τομέα, στο βαθμό τουλάχιστον που με τα έσοδα των πωλήσεων καλύπτουν το κόστος παραγωγής. Διαφορετικά, όταν τα ελλείμματα καλύπτονται με φορολογικά έσοδα, τότε το μέγεθός τους θα πρέπει να αφαιρεθεί και να προστεθεί στο μέγεθος των μισθών που αφορά την μη παραγωγική εργασία. Επειδή δεν υπάρχουν κέρδη, ένα μέρος του καθαρού προϊόντος που αντιστοιχεί στους μισθούς, προσφέρεται δωρεάν και καλύπτεται με φόρους. Στο βαθμό που συμβαίνει αυτό, έχουμε παροχή υπηρεσιών ή αγαθών χωρίς αντίτιμο, κάτι που συμβαίνει με τις υπηρεσίες του Δημοσίου που παρέχονται δωρεάν και πληρώνονται με φόρους, δηλ. εισόδημα όπως θα δούμε στη συνέχεια.

Δεδομένου ότι οι δημόσιες ή κοινωνικής μορφής επιχειρήσεις λειτουργούν συνήθως σε πλαίσια που δεν υπάγονται στους κανόνες της αγοράς, αλλά κάτω από ιδιαίτερο καθεστώς διοικητικών περιορισμών και τρόπων λειτουργίας, όπου συνήθως γίνεται χρήση της μονοπωλιακής τους θέσης στην οικονομία, έχει σαν αποτέλεσμα, ιδιαίτερα στις αναπτυσσόμενες χώρες, οι καπιταλιστικοί κανόνες που συνδέονται με την αποτελεσματικότητα στην παραγωγή και ισχύουν στον ιδιωτικό τομέα, να μην μεταφέρονται στις επιχειρήσεις αυτές. Ακόμη τα φαινόμενα της διοικητικής αναποτελεσματικότητας, του νεποτισμού, της διαφθοράς κλπ. στις επιχειρήσεις αυτές, παίρνουν μεγαλύτερη έκταση από ότι στον ιδιωτικό τομέα.

Με βάση τα δεδομένα αυτά θα μπορούσαμε να πούμε πως ένα μέρος της εργασίας στις επιχειρήσεις αυτές, στο βαθμό που είναι αποτέλεσμα των παραπάνω συνθηκών, αν δεν προέρχεται από τις ανάγκες της παραγωγικής διαδικασίας και δεν συμβάλλει στην παραγωγή αποτελεί σπατάλη πόρων και πλεονάσματος χωρίς να υπάγεται στη διάκριση μεταξύ παραγωγικής ή μη εργασίας. Δεν παράγει ούτε εμπορεύματα ούτε αξίες χρήσης γι'αυτούς που την πληρώνουν. Μπορεί να αποτελεί μέρος των εξόδων νομής και κατοχής της κρατικής εξουσίας απ'την πολιτική ελίτ. Προς το παρόν, μη έχοντας για τις περισσότερες επιχειρήσεις μέτρα σύγκρισης με άλλες επιχειρήσεις στον ίδιο κλάδο του ιδιωτικού τομέα, επειδή ο κλάδος αποτελείται από τη μία δημόσια επιχείρηση, και η σύγκριση με αντίστοιχες επιχειρήσεις άλλων χωρών παρουσιάζει πολλά προβλήματα, θα θεωρήσουμε δοσμένο το καθεστώς λειτουργίας τους και την εργασία που απασχολείται σ'αυτές παραγωγική με βάση την προηγούμενη ανάλυση.

Τα ίδια ισχύουν και για τις επιχειρήσεις που παράγουν πολεμικό υλικό είτε είναι ιδιωτικές είτε δημόσιες και το προϊόν τους αγοράζεται κατά το μέγιστο ποσοστό από το Κράτος. Η εργασία όμως που παράγει πολεμικό υλικό ή ο,τιδήποτε άλλο, σε Δημόσια υπηρεσία και έχει προσληφθεί από το Κράτος (π.χ. οι μηχανικοί της πολεμικής αεροπορίας ή του στρατού που επισκευάζουν ή φτιάχνουν όπλα για το στρατό), άρα αμείβεται με φόρους, δεν είναι παραγωγική. Γίνεται παραγωγική μόνον όταν πουλάει τα αγαθά ή τις υπηρεσίες τους.

Στο σημείο αυτό, θα πρέπει να αναφερθούμε στην ανάλυση του Μαρξ για τα "αγαθά πολυτελείας" που με την ευρεία έννοια ισχύει για την πολεμική βιομηχανία. Το προϊόν της παραγωγής αυτής με τη μορφή που υπάρχει, δεν μπορεί να μετασηματισθεί σε κεφάλαιο είτε σταθερό είτε μεταβλητό, το οποίο θα εισέλθει στην παραγωγή άλλων εμπορευμάτων και πρέπει να καταναλωθεί σαν εισόδημα. Γι'αυτό, όσο μεγαλύτερο είναι το μέρος των αγαθών πολυτελείας και της πολεμικής βιομηχανίας, τόσο λιγότερο μέρος από το πλεόνασμα μπορεί να μετατραπεί σε κεφάλαιο, με συνέπεια την μείωση του ρυθμού αναπαραγωγής και

συσσώρευσης του κεφαλαίου. Το πρόβλημα αυτό παρακάμπτεται, στο βαθμό που ένα μέρος της παραγωγής αυτής εξάγεται σε άλλες χώρες, και ανταλλάσσεται με προϊόντα που μπορούν να μπουν στην αναπαραγωγή του μεταβλητού ή του σταθερού κεφαλαίου. Τέλος, για τους παραπάνω λόγους, κάθε αύξηση της παραγωγικότητας στις βιομηχανίες αυτές, δεν έχει καμιά επίπτωση στους μισθούς και την αξία της εργατικής δύναμης.

6.7.ζ Η εργασία των αυτοαπασχολούμενων

Η αυξανόμενη κυριαρχία του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, με την προοδευτική συσσώρευση κεφαλαίου σ'όλες τις κοινωνίες όπου εμφανίζεται αυτός ο τρόπος παραγωγής, έχει σαν αποτέλεσμα ώστε ολοένα και περισσότεροι κλάδοι, και το μεγαλύτερο μέρος της παραγωγής τους, να πραγματοποιείται στα πλαίσια των καπιταλιστικών σχέσεων. Παρ'όλα αυτά όμως "...μερικά τμήματα των εργασιών που παράγουν εμπορεύματα, επιτελούνται πάντα κατά έναν τρόπο που ανήκει σε προηγούμενους τρόπους παραγωγής...". Αλλά αντίστοιχα προς τον επικρατούντα τρόπο παραγωγής, οι σχέσεις που ακόμα δεν έχουν υπαχθεί σ'αυτόν, υπάγονται στην πραγματικότητα σ'αυτόν ιδεατά. Για παράδειγμα ο *selfemploying labourer* (αυτοαπασχολούμενος εργάτης), είναι άμισθος εργάτης του εαυτού του, και στο μυαλό του, τα δικά του μέσα παραγωγής του αντιπαρατίθενται σαν κεφάλαιο. Έτσι, ο εαυτός του σαν καπιταλιστής χρησιμοποιεί τον ίδιο τον εαυτό του σαν μισθωτό εργάτη".¹

Η συνεχής συγκέντρωση και συγκεντροποίηση του κεφαλαίου που αποτελεί απόλυτη και ιστορική τάση, ο ρυθμός της οποίας εξαρτάται από τις ανταγωνιστικές συνθήκες και τις ιδιομορφίες κάθε χώρας, οδηγούν στην εκπόρθηση των μικρών καπιταλιστών ή παραγωγών και την σταδιακή συβρίκνωση του αριθμού τους. Η τάση αυτή που λειτουργεί σε όλες τις καπιταλιστικές χώρες, παρ'όλο ότι σε ένα βαθμό επιβραδύνεται από κάποια αύξηση των αυτοαπασχολούμενων ιδιαίτερα στον ραγδαία επεκτεινόμενο χώρο των υπηρεσιών, έχει οδηγήσει σε πολύ χαμηλά επίπεδα το ποσοστό της συνολικής παραγωγής και της απασχόλησης που αντιστοιχεί στους αυτοαπασχολούμενους. Παρ'όλα αυτά, δεν παύει ένα μέρος του εθνικού προϊόντος που διαφέρει από χώρα σε χώρα να παράγεται απ'αυτούς, είτε αυτό αφορά υλικά αγαθά, είτε υπηρεσίες.

Όπως είδαμε προηγούμενα, παρ'όλο που η παραγωγή τους δεν υπάγεται στον κεφαλαιοκρατικό τρόπο παραγωγής, οι ίδιοι παράγουν εμπορεύματα για την αγορά, η τιμή των οποίων περιέχει το σύνολο της άμεσης και έμμεσης εργασίας των αντίστοιχων καπιταλιστικών εμπορευμάτων.

Χρησιμοποιώντας σταθερό κεφάλαιο, δικά τους μέσα παραγωγής, εκτελούν τη λειτουργία του κεφαλαίου, και δουλεύοντας οι ίδιοι, εκτελούν τη λειτουργία της εργασίας, είναι συγχρόνως καπιταλιστές και εργάτες. Παράγουν προϊόν και αντίστοιχο εισόδημα που περιέχει κέρδος το οποίο ιδιοποιούνται οι ίδιοι. Ένα μέρος αποτελεί τον αναγκαίο μισθό τους και τα έξοδα για την αναπαραγωγή της εργατικής τους δύναμης,² και το υπόλοιπο αν αφαιρεθεί η ανάλωση του σταθερού κεφαλαίου, αποτελεί το κέρδος τους που μπορεί να χρησιμοποιηθεί είτε

1. Κ. Μαρξ "Το αποτέλεσμα της άμεσης διαδικασίας παραγωγής", σελ. 133.

2. Το πόσο πράγματι καταναλώνουν, και από που προέρχεται είναι διαφορετικό ζήτημα.

παραγωγικά, που θα τους μετατρέψει σε μικρούς καπιταλιστές στην περίπτωση που θα χρησιμοποιήσουν μισθωτή εργασία, είτε μπορεί να καταναλωθεί με διάφορες μορφές. Η συνολική νέα αξία, το καθαρό εισόδημα που παράγεται με τους όρους και προϋποθέσεις της καπιταλιστικής αγοράς, περιλαμβάνει μισθό και κέρδος χωρίς να ξεχωρίζονται μεταξύ τους. Προκειμένου να υπολογίσουμε το μέρος εκείνο που θα μπορούσε να θεωρηθεί μισθός ή μεταβλητό κεφάλαιο απαραίτητο για την παραγμένη αξία, θα πρέπει να καταφύγουμε σε τεκμαρτό υπολογισμό και να λάβουμε τη μέση τιμή¹ της εργασίας του που διαμορφώνεται για τον συγκεκριμένο κλάδο. Τα χαρακτηριστικά της εργασίας τους σε ότι αφορά την ειδίκευση, ένταση κλπ. θα πρέπει να είναι ανάλογα εκείνων που χαρακτηρίζουν αυτούς που εργάζονται στον ίδιο κλάδο στις καπιταλιστικές επιχειρήσεις. Άρα και το κόστος των αναγκών μέσων συντήρησής τους θα πρέπει να είναι το ίδιο. Αν αφαιρεθεί από το συνολικό εισόδημα που παράγουν, ο τεκμαρτός μισθός τους, το υπόλοιπο θα είναι το κέρδος του οποίου το μέγεθος που θα ιδιοποιηθεί τελικά ο κάθε αυτοαπασχολούμενος, εξαρτάται και από τη θέση τη δική του, και του κλάδου στον οποίο ανήκει, στην αγορά. Έχοντας υπολογίσει το τεκμαρτό μεταβλητό κεφάλαιο στους τομείς της οικονομίας όπου η παραγωγή γίνεται από τους αυτοαπασχολούμενους, ή στο βαθμό που συμμετέχουν αυτοί, και το μεταβλητό κεφάλαιο στους τομείς που χαρακτηρίζονται από τις καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής, έχουμε το συνολικό μεταβλητό κεφάλαιο (V) της οικονομίας, που δαπανάται και είναι απαραίτητο με βάση τα κοινωνικοοικονομικά δεδομένα για την παραγωγή του συνολικού προϊόντος της οικονομίας.

6.7.η Οι μισθοί των μη παραγωγικών εργατών (U)

Όπως έχουμε αναφερθεί στα προηγούμενα, αποτέλεσε πάντα κοινό χαρακτηριστικό όλων των κοινωνικών σχηματισμών, η ύπαρξη δραστηριοτήτων μέσα στην κοινωνία στις οποίες οι απασχολούμενοι μ'αυτές, δεν συμμετέχουν και δεν αποτελούν μέρος της συνολικής παραγωγικής διαδικασίας, λαμβανομένης σ'όλα τα στάδια και φάσεις που αυτή διανύει από την παραγωγή των αγαθών και υπηρεσιών μέχρι την κατανάλωση. Το γεγονός αυτό αντανakλάται στις αντιλήψεις σχεδόν όλων των κλασικών οικονομολόγων, και απ'αυτό προέρχεται η εξαιρετική σημασία που δίνουν στην προβληματική, πάνω στην διάκριση της παραγωγικής και μη παραγωγικής εργασίας. Η πλέον επιστημονικά θεμελιωμένη διάκριση που έγινε από τον Μαρξ, θεωρεί όπως είδαμε, σαν παραγωγική την εργασία που δεν ανταλλάσσεται με κεφάλαιο αλλά με εισόδημα, το οποίο προέρχεται κύρια από μισθούς, κέρδη, τόκους, προσόδους και φόρους.

Η μη παραγωγική εργασία, δεν παράγει εμπόρευμα που θα πουληθεί από τον καπιταλιστή στην αγορά για να πραγματοποιήσει υπεραξία. Αγοράζεται για άμεση χρήση της αξίας χρήσης που παράγει, (όχι για να δημιουργήσει κέρδη ή υπεραξία) και πληρώνεται από τον καπιταλιστή από τα κέρδη του, από τον φεουδάρχη από την γαιοπρόσοδό του, από το Κράτος από τους φόρους αυτών που τη χρησιμοποιούν, και πολύ σπάνια από τους εργάτες, πληρώνεται από τους μισθούς τους. Δεν παράγει εμπορεύματα για την αγορά, αλλά αντίθετα αποσπά εμπορεύματα απ'αυτήν. Επειδή δεν παράγει εισόδημα, αλλά συντηρείται απ'τους

1. Ομοια είναι και η παραδοχή του Μαρξ, που αναφορά της παραθέσαμε στο σχετικό κεφάλαιο.

μισθούς και τα κέρδη, η ύπαρξη και το μέγεθός της στηρίζεται και εξαρτάται απ'την ύπαρξη, το μέγεθος και την ικανότητα της παραγωγικής εργασίας να την συντηρεί. Η αμοιβή της, παρ'ότι παίρνει τη μορφή των μισθών όπως και στην παραγωγική εργασία, δεν περιλαμβάνεται στο μεταβλητό κεφάλαιο όπως προσδιορίστηκε προηγούμενα, που απαιτείται για την παραγωγή του πλεονάσματος.

Στους σύγχρονους εθνικούς λογαριασμούς, όπως είναι γνωστό, επειδή δεν υπάρχει διάκριση για παραγωγική και μη παραγωγική εργασία, όλοι οι μισθοί που πληρώνονται στην οικονομία αθροίζονται μαζί, αποτελώντας το σύνολο των μισθών της οικονομίας. Προκειμένου να έχουμε το μεταβλητό κεφάλαιο θα πρέπει να αφαιρέσουμε τους μισθούς της μη παραγωγικής εργασίας, η οποία ορίστηκε με την παραπάνω έννοια και περιλαμβάνει όλους τους μισθούς που αμείβονται από φόρους και εισόδημα που προέρχεται από δωρεές ή επιχορηγήσεις με διάφορες μορφές. Η εργασία αυτή που μπορεί να παράγει υλικές ή άυλες αξίες χρήσης, σε καμιά περίπτωση δεν ανταλλάσσεται με κεφάλαιο. Έτσι όπως αναφέραμε στο προηγούμενο κεφάλαιο η εργασία σε ορισμένες μη παραγωγικές λειτουργίες στη σφαίρα της κυκλοφορίας, υπολογίζεται στο μεταβλητό κεφάλαιο με τη μορφή των μη παραγωγικών εξόδων της παραγωγής. Στους μισθούς των μη παραγωγικών εργατών, θα περιλάβουμε με βάση την μέχρι τώρα ανάλυση όλες τις εργασίες που απαιτούνται για την εκπλήρωση των πολυποίκιλων δραστηριοτήτων και λειτουργιών του σύγχρονου κράτους, όπως π.χ. Αμυνα, Δημόσια Διοίκηση, Παιδεία, Υγεία-Πρόνοια, Τοπική Αυτοδιοίκηση, Νομικά Πρόσωπα και Δημόσιες Επιχειρήσεις και Οργανισμούς στο βαθμό που έχουν ελείμματα και καλύπτονται από φόρους.

Σαν κύριες κατηγορίες δραστηριοτήτων του καπιταλιστικού κράτους, θα μπορούσαν να θεωρηθούν αυτές που συμβάλλουν στην λειτουργία, διασφάλιση και αναπαραγωγή των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής με τη θημερινή πολυπλοκότητα που τις χαρακτηρίζει, και αφορά διάφορα πεδία της σύγχρονης κοινωνίας, όπως το πολιτικό, ιδεολογικό, πολιτιστικό, διοικητικό, αστυνομικό και στρατιωτικό, και ακόμη λειτουργίες που έχουν σχέση με την περίθαλψη, εκπαίδευση, ασφάλιση κλπ. που εκτός των άλλων συμβάλλουν στην αύξηση παραγωγικότητας της κοινωνικής εργασίας.

Έτσι σύμφωνα με την ανάλυση που έγινε ως τώρα σαν μη παραγωγικός τομέας - και η αντίστοιχη εργασία που απασχολείται σ'αυτόν- θα θεωρηθεί μόνον ο Δημόσιος Τομέας με την οριοθέτηση που έγινε προηγούμενα και δεν περιλαμβάνει Δημόσιες επιχειρήσεις και οργανισμούς επιχειρηματικού ή κερδοσκοπικού χαρακτήρα, περιλαμβάνει όμως ιδιωτικούς οργανισμούς μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα, ενώ το σύνολο των υπόλοιπων τομέων της οικονομίας που παράγουν καπιταλιστικά ή απλά εμπορεύματα, των οποίων η παραγωγή περιλαμβάνεται στο συνολικό κοινωνικό προϊόν, θα θεωρηθούν παραγωγικοί. Το πλεόνασμα της οικονομίας με τις διάφορες μορφές που παίρνει, παράγεται και προέρχεται απ'όλους τους τομείς αυτούς που είναι παραγωγικοί, και οι οποίοι συνδέονται και αλληλοεξαρτώνται για την παραγωγή του.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7. Η ΔΙΑΘΕΣΗ ΚΑΙ ΧΡΗΣΗ ΤΟΥ ΠΛΕΟΝΑΣΜΑΤΟΣ

7.1 Οι βασικές μορφές χρήσης του προϊόντος. Το εισοδηματικό κύκλωμα μιας κλειστής οικονομίας χωρίς δημόσιο τομέα

Μέχρι τώρα περιγράψαμε τη διαδικασία παραγωγής του συνολικού προϊόντος και των επί μέρους λειτουργικών διακρίσεων απ'τις οποίες αποτελείται αυτό, τόσο για το σύνολο της οικονομίας, όσο και για τους επί μέρους κλάδους. Στη συνέχεια θα αναφερθούμε στους τρόπους χρήσης ή διάθεσης του συνολικού προϊόντος και των επί μέρους βασικών μεγεθών του, πράγμα που καθορίζεται σε μεγάλο βαθμό απ'τις ανάγκες της παραγωγικής διαδικασίας και της αναπαραγωγής του δοσμένου επιπέδου παραγωγής της οικονομίας, όσο ακόμη και απ'τις αποφάσεις που λαμβάνονται στην κοινωνία και καθορίζουν ως ένα βαθμό τους τρόπους διάθεσης.

Στην αρχή θα περιγράψαμε τις βασικές μορφές που παίρνει η χρήση του προϊόντος μιας κλειστής οικονομίας χωρίς Δημόσιο Τομέα, μέσα απ'το εισοδηματικό κύκλωμα που περιγράφει την συνολική ενότητα της διαδικασίας παραγωγής και χρήσης του προϊόντος της οικονομίας. Στη συνέχεια θα περιγράψουμε το εισοδηματικό κύκλωμα μιας πραγματικής οικονομίας με Δημόσιο Τομέα και συναλλαγές με τον έξω κόσμο, και τέλος με βάση την ανάλυσή της, την χρήση του υπερπροϊόντος της οικονομίας που αποτελεί όπως είδαμε πριν, μέρος του συνολικού προϊόντος.

Όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, και παρουσιάσθηκε στον Πίνακα 1, η συνολική αξία των αρχικών και ενδιάμεσων εισροών που απαιτούνται για την παραγωγή του συνολικού προϊόντος της οικονομίας, είναι ίση με τη συνολική αξία των ενδιάμεσων και τελικών εκροών, δηλ. της συνολικής ζήτησης που περιγράφει τον τρόπο χρήσης του συνολικού προϊόντος. Έτσι το συνολικό προϊόν που παράγεται είτε από τον κλάδο είτε απ'το σύνολο των κλάδων χρησιμοποιείται για ενδιάμεσες και τελικές εκροές όπως εκφράζεται απ'τις εξισώσεις (1) και (2), δηλ.

$$X_i = \sum_{j=1}^n X_{ij} + F_i \quad \text{και}$$

$$\sum_{i=1}^n X_i = \sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n X_{ij} + \sum_{i=1}^n F_i$$

Αντίστοιχα η αξία του συνολικού προϊόντος που εκφράζεται απ'τις εξισώσεις (3) και (4) δηλ.

$$X_j = \sum_{i=1}^n X_{ij} + Y_j \quad \text{και} \quad \sum_{j=1}^n X_j = \sum_{j=1}^n \sum_{i=1}^n X_{ij} + \sum_{j=1}^n Y_j$$

αντιστοιχεί στην αξία των συνολικών αρχικών και ενδιάμεσων εισροών. Η συνολική ζήτηση που είναι ίση με τη συνολική προσφορά, -και θεωρείται ίση επειδή τα προϊόντα θεωρούνται ότι αγοράστηκαν ανεξάρτητα από το αν πράγματι πωλήθηκαν ή όχι- αντιστοιχεί στις παρακάτω κατηγορίες.

Οι συνολικές ενδιάμεσες εισροές, είναι ίσες με τις συνολικές ενδιάμεσες εκροές του συστήματος, και ένα μέρος του συνολικού προϊόντος που εκφράζεται απ'τον πρώτο κοινό παράγοντα του δεύτερου σκέλους των εξισώσεων (2) και (4) χρησιμοποιείται γι'αυτό το σκοπό, δηλ. για ενδιάμεσες εισροές στην διαδικασία παραγωγής του κοινωνικού προϊόντος με βάση τον κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας και της αλληλεξάρτησης των κλάδων της οικονομίας.

Το υπόλοιπο μέρος του συνολικού προϊόντος, περιλαμβάνει τα αγαθά που παράγονται προκειμένου να χρησιμοποιηθούν για τις ανάγκες της τελικής ζήτησης, δηλ. οι τελικές εκροές ή το ακαθάριστο προϊόν της οικονομίας.

Το Q παριστάνει τη συνολική παραγωγή της οικονομίας, το E τις ενδιάμεσες εισροές και εκροές που είναι ίδιο μέγεθος, το F το ακαθάριστο προϊόν, C_p την κατανάλωση των παραγωγών, C_k την κατανάλωση των ιδιοκτητών του κεφαλαίου, I την πρόσθετη συσσώρευση, και D την αξία των φθαρέντων μέσων παραγωγής. Έχουμε την παρακάτω εξίσωση που δείχνει τη χρήση της συνολικής παραγωγής της οικονομίας.

$$Q = E + F \quad (1) \quad \eta$$

$$Q = E + C_p + C_k + I + D$$

Αφαιρώντας απ'τη συνολική παραγωγή Q τις ενδιάμεσες εισροές ή εκροές E, λαμβάνουμε το Ακαθάριστο Προϊόν F το οποίο διατίθεται:

α) Για κατανάλωση των εργατών ή των παραγωγών προκειμένου να αναπραχθεί και αντικατασταθεί η εργατική τους δύναμη που δαπανήθηκε για την παραγωγή του ακαθάριστου προϊόντος. Το μέρος αυτό αφορά το τμήμα των διαφόρων μισθιακών εμπορευμάτων που παράγονται και χρησιμοποιούνται για κατανάλωση απ'τους εργάτες. Αν θεωρήσουμε ότι οι μισθοί ή το μεταβλητό κεφάλαιο προκαταβλήθηκε στους εργάτες, τότε το τμήμα αυτό, αποτελεί αναπαραγωγή των αντίστοιχων μισθιακών εμπορευμάτων ή του αντίστοιχου μεταβλητού κεφαλαίου όπου αναλώθηκε.

β) Για κατανάλωση των ιδιοκτητών του κεφαλαίου C_k , και αφορά το μέρος του προϊόντος και τις ποσότητες εμπορευμάτων που χρησιμοποιούνται για το σκοπό αυτό. Σύμφωνα με νεώτερη διατύπωση της έννοιας της εκμετάλλευσης, μόνον το μέρος αυτό αφορά την καπιταλιστική εκμετάλλευση.¹ Έχουμε δηλ.

1. Βλέπε: C.C. Von Weizsacker: "Modern capital theory, and the concept of exploitation", 1973.

$$\frac{C_k}{C_p}$$

γ) Για πρόσθετη συσσώρευση I , που αφορά το μέρος εκείνο που χρησιμοποιείται για αύξηση του σταθερού κεφαλαίου της οικονομίας ή των μέσων παραγωγής που χρησιμοποιεί. Σύμφωνα με την Μαρξιστική ανάλυση το μέρος αυτό κατά ένα μέρος αφορά πρόσθετη συσσώρευση σταθερού κεφαλαίου, και το υπόλοιπο πρόσθετη συσσώρευση μεταβλητού κεφαλαίου με την έννοια, ότι ένα μέρος του κεφαλαίου που διατίθεται για πρόσθετη συσσώρευση αφορά την κατανάλωση μισθιακών εμπορευμάτων από τους μισθούς των εργατών ή του μεταβλητού κεφαλαίου, και

δ) Για την αντικατάσταση των μέσων παραγωγής που αναλώθηκαν στην παραγωγική διαδικασία, και είναι προϊόντα προηγούμενων περιόδων που εισέρχονται στην παραγωγή του προϊόντος, σαν αρχικές εισροές και αφορούν την ποσότητα της νεκρής ή έμμεσης εργασίας που χρησιμοποιήθηκε. Έχουμε δηλ. για την χρήση του ακαθάριστου προϊόντος:

$$F = C_p + C_k + K + D \quad (2)$$

Αν αφαιρέσουμε την αξία του προϊόντος των προηγούμενων περιόδων δηλ. τις αποσβέσεις προκύπτει η εξίσωση (3) που δείχνει τον τρόπο χρήσης του καθαρού κοινωνικού προϊόντος N .

$$\text{Έχουμε : } N = C_p + C_k + I \quad (3)$$

Δηλ. το καθαρό προϊόν διατίθεται για κατανάλωση των εργατών και των ιδιοκτητών του κεφαλαίου και για πρόσθετη συσσώρευση, η συνολική δαπάνη των οποίων καθορίζει τη συνολική ενεργό ζήτηση.

Όπως είδαμε και προηγούμενα στις εξισώσεις (6) και (9) που απορρέουν από τον Πίνακα (1), η αξία του ακαθάριστου και του καθαρού κοινωνικού προϊόντος είναι αντίστοιχα ίση με το ακαθάριστο και το καθαρό κοινωνικό εισόδημα. Το ακαθάριστο κοινωνικό εισόδημα είναι η ακαθάριστη προστιθέμενη αξία και περιέχει την σε προηγούμενες περιόδους παραχθείσα αξία των μέσων παραγωγής D που αναλώθηκαν στην παραγωγική διαδικασία της δοσμένης περιόδου το εισόδημα των εργατών W και των ιδιοκτητών του κεφαλαίου P .

$$\text{Έτσι έχουμε : } Y = D + W + P \quad (4)$$

Αν αφαιρέσουμε την αξία των μέσων παραγωγής που αναλώθηκαν ή την αξία της νεκρής εργασίας, παίρνουμε την καθαρή προστιθέμενη αξία, ή τη νέα αξία που παρήχθη στη δοσμένη περίοδο και είναι προϊόν της άμεσης ή ζωντανής εργασίας που εισήλθε στην παραγωγή του συνολικού προϊόντος, και αντιστοιχεί στο καθαρό κοινωνικό εισόδημα. Ένα μέρος από το εισόδημα αυτό το W ιδιοποιούνται οι εργάτες, και το άλλο το P οι ιδιοκτήτες του κεφαλαίου. Το πρώτο παριστάνει την πληρωμένη και το δεύτερο την απλήρωτη εργασία, την αναγκασία για την

αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης εργασία και την υπερεργασία, ή ακόμη την αξία της εργατικής δύναμης και την υπεραξία, που στη χρηματική της έκφραση - κέρδος, τόκος, πρόσοδος-, συμπίπτει με το ιδιωτικό πλεόνασμα. Ετσι έχουμε το καθαρό κοινωνικό εισόδημα

$$Y^n = W + P \quad (5)$$

Οι εξισώσεις (4) και (5) δείχνουν το ακαθάριστο και καθαρό κοινωνικό εισόδημα απ'την πλευρά της παραγωγής και της ιδιοποίησης, ενώ οι εξισώσεις (2) και (3) δείχνουν τον τρόπο χρήσης του. Τόσο το εισόδημα των εργατών, όσο και των ιδιοκτητών του κεφαλαίου, καταναλώνεται και το υπόλοιπο αποταμιεύεται. Ετσι η συνολική κατανάλωση C εργατών και ιδιοκτητών κεφαλαίου είναι

$$C = C_p + C_k \quad (6)$$

και η συνολική αποταμίευση

$$A = Q_w + A_p \quad (7)$$

Με βάση την εξίσωση (3) έχουμε

$$C + I = C + A \quad (8) \quad \text{ή}$$

$$I = A \quad (9)$$

που σημαίνει ότι η πραγματική καθαρή επένδυση ή νέα συσσώρευση κεφαλαίου, προγραμματισμένη ή μη, εκούσια ή ακούσια, θα είναι ίση με την αποταμίευση στη δοσμένη περίοδο. Σημασία όμως για την μελλοντική εξέλιξη του επιπέδου παραγωγής, έχει η ισότητα ή ανισότητα της προγραμματισμένης νέας συσσώρευσης απ'τους ιδιοκτήτες του κεφαλαίου, σε νέα καθαρή επένδυση και αποθέματα, σε σχέση με την αποταμίευση της περιόδου, με αυξητικά ή μειωτικά αποτελέσματα στο επίπεδο του κοινωνικού προϊόντος. Το ύψος της ενεργού ζήτησης είναι καθοριστικό για το επίπεδο του τελευταίου.

Ετσι, με βάση τα δεδομένα μιας κλειστής οικονομίας περιγράψαμε τους τρόπους χρήσης του προϊόντος και τις μορφές που λαμβάνει αυτή μέσα από το εισοδηματικό κύκλωμα της οικονομίας αυτής. Στη συνέχεια με βάση την ως τώρα ανάλυση, θα λάβουμε υπόψιν όλα τα δεδομένα μιας πραγματικής οικονομίας, όπου περιλαμβάνει το ρόλο και τις λειτουργίες του Δημόσιου τομέα καθώς και τις εξωτερικές συναλλαγές με άλλες οικονομίες. Ετσι θα λάβουμε το σύνολο της προσφοράς και της ενεργού ζήτησης, όπως αυτή διαμορφώνεται με την ύπαρξη του Δημόσιου τομέα, και των εξωτερικών συναλλαγών.

Όπως θα δούμε στη συνέχεια, ο ρόλος του κράτους στη διαμόρφωση της συνολικής ζήτησης, αποκτά καθοριστική σημασία στη σύγχρονη πραγματικότητα, δεδομένου ότι ιδιοποιείται ένα συνεχώς αυξανόμενο μέρος του κοινωνικού πλεονάσματος, ή της κοινωνικής υπεραξίας. Η ταύτιση της τελευταίας, με τις μορφές που αναφέρθηκαν προηγούμενα μπορεί να ισχύει σε εποχές και στο βαθμό που ο ρόλος του κράτους είναι περιορισμένος, και συγκεκριμένα στο αρχικό στάδιο ανάπτυξης του καπιταλισμού που κυριαρχεί ο ανταγωνισμός και το οποίο

έχει σαν βάση η ανάλυση των Μαρξ και Ενγκελς. Ομως ούτε και τότε "... η ταύτιση αυτή ήταν απόλυτα ακριβής. Είχαμε και τότε το κράτος και τους διάφορους οργανισμούς, σαν την εκκλησία π.χ., που απορροφούσαν ένα μέρος της υπεραξίας... Πολεμικές δαπάνες, μηχανισμοί καταπίεσης και αστυνόμευσης... έξοδα συντήρησης ανέργων, όλα αυτά και άλλα διάφορα, ... όσο μικρά και αν ήταν κατά καιρούς τα σχετικά κονδύλια, ... έβγαιναν απ'την υπεραξία χωρίς να είναι ουσιώδεις όψεις της πραγματικότητας".¹

7.2 Το εισοδηματικό κύκλωμα μιας οικονομίας με δημόσιο τομέα και εξωτερικές συναλλαγές

Εχοντας παρουσιάσει στο προηγούμενο κεφάλαιο τους βασικούς τρόπους χρήσης του κοινωνικού προϊόντος μιας υποθετικής κλειστής οικονομίας χωρίς Δημόσιο τομέα, όπου μέσα απ'το εισοδηματικό κύκλωμα της οικονομίας αυτής παρουσιάζεται και η πλευρά της παραγωγής και ιδιοποίησης του αντίστοιχου κοινωνικού εισοδήματος, ερχόμαστε τώρα με βάση την ανάλυση αυτή, στα δεδομένα μιας πραγματικής οικονομίας όπου προστίθεται ο ρόλος του Δημόσιου τομέα και των εξωτερικών συναλλαγών.

Με βάση την ανάλυση που έγινε προηγούμενα για τους παραγωγικούς και μη παραγωγικούς κλάδους, δηλ. για τους κλάδους που παράγουν και τους κλάδους που δεν παράγουν πλεόνασμα, η οικονομία μπορεί να διαιρεθεί σε δύο τομείς: Τον παραγωγικό τομέα ή τον επιχειρηματικό όπως λέγεται, επειδή σκοπεύει στην δημιουργία κέρδους και τον μη παραγωγικό τομέα που όπως τον ορίσαμε προηγούμενα περιλαμβάνει τον Δημόσιο Τομέα και το μέρος εκείνο που σκοπεύει στην παραγωγή αγαθών και υπηρεσιών για διάθεση χωρίς αντίτιμο, δηλ. δωρεάν στην κοινωνία, πράγμα που απορρέει απ'την εκκλήρωση των διαφόρων δημοσίων λειτουργιών του.

Στον Πίνακα 5 ο παραγωγικός ή επιχειρηματικός τομέας περιλαμβάνει και αντιστοιχεί στους κλάδους 1,...,n και ο Δημόσιος Τομέας αντιστοιχεί στον κλάδο n+1. Ο τελευταίος επειδή διαθέτει το προϊόν του -το οποίο είναι ίσο με το κόστος των μισθών που το έχουν παράγει- χωρίς αντίτιμο αποκτά το εισόδημά του μέσω της φορολογίας, προκειμένου να καλύψει τόσο τους μισθούς του όσο και άλλες δραστηριότητές του όπως θα δούμε στη συνέχεια. Η αξία του συνολικού προϊόντος ή του ακαθάριστου και καθαρού προϊόντος της οικονομίας αυξάνει κατά το ποσό της επιβολής των εμμέσων φόρων T_i και μειώνεται κατά τις επιδοτήσεις S_b που δίνει το κράτος στις διάφορες κατηγορίες των προϊόντων. Οι άμεσοι φόροι καθώς και οι ασφαλιστικές εισφορές τόσο των εργαζομένων όσο και των εργοδοτών περιλαμβάνονται στους μισθούς που αποτελούν μέρος απ'τις αρχικές εισροές και την προστιθέμενη αξία. Γι'αυτό η επιβολή τους, συνιστά μεταβίβαση στο Δημόσιο τομέα ενός μέρους του καθαρού εισοδήματος, πράγμα που δεν μεταβάλλει την συνολική αξία του προϊόντος ή του κοινωνικού εισοδήματος.

1. P. Baran-P. Sweezy: "Μονοπωλιακός καπιταλισμός" Εισαγωγή: Κ. Χατζηαργύρη σ. 13.

ΠΙΝΑΚΑΣ 5

Παραγωγή, ιδιοποίηση και διάθεση του προϊόντος
μιας πραγματικής οικονομίας

Ενδιάμεσες Εισροές	=	Ε	$F_E =$	Κατανάλωση		Ακαθ. Επενδύσεις		Εξαγωγές
				Ιδιωτική	Δημόσια	Ιδιωτικές	Δημόσιες	
Ενδιάμεσες Εκροές				C_{EI}	$C_{EΔ}$	I^b_{EE}	$I^b_{EΔ}$	E_{XE}
			$F_Δ =$	$C_{ΔI}$	$C_{ΔΔ}$	$I^b_{ΔE}$	$I^b_{ΔΔ}$	$E_{XΔ}$

Διαθέσιμο Εθνικό Προϊόν	Ακαθάριστο Εθνικό Προϊόν	Α.Ε.Π. σε τιμές αγοράς	Ακαθ. εγχώριο προϊόν σε τιμές κόστους παραγωγής	E	$Δ$
				W_E	$W_Δ$
				P_E	$P_Δ$
				D_E	$D_Δ$
				I_{ME}	$I_{MΔ}$
				$T_{IE-S_{bE}}$	$T_{IΔ-S_{bΔ}}$
				$\Pi^a_E - \Pi^n_E$	$\Pi^a_Δ - \Pi^n_Δ$
				$M^a_E - M^n_E$	$M^a_Δ - M^n_Δ$

Όπως φαίνεται και απ'τον Πίνακα 6 που ακολουθεί, το εισόδημα του Δημόσιου τομέα διατίθεται για κατανάλωση και επένδυση όπως θα αναφερθούμε στη συνέχεια.

Ενώ με την ύπαρξη του Δημόσιου Τομέα αυξάνει η ονομαστική αξία των διαφόρων μεγεθών του προϊόντος και του εισοδήματος της οικονομίας, με την ύπαρξη συναλλαγών της οικονομίας με τον έξω κόσμο το συνολικό προϊόν και οι επιμέρους κατηγορίες του προσυξάνονται σε πραγματικούς όρους. Το συνολικό προϊόν καθώς και οι επιμέρους κατηγορίες του αυξάνεται κατά τις εισαγωγές I_M και μεταβάλλεται ακόμη με το καθαρό εισόδημα απ'την αλλοδαπή $\Pi^a - \Pi^n$ και τις καθαρές μεταβιβαστικές πληρωμές $M^a - M^n$, ενώ ένα μέρος της τελικής ζήτησης διατίθεται για εξαγωγές E_x . Τα μεγέθη αυτά θα αναλυθούν περισσότερο στη συνέχεια.

Προσθέτοντας λοιπόν στον αρχικό Πίνακα 1 τα δεδομένα που προκύπτουν απ'την ύπαρξη του Δημόσιου Τομέα και των εξωτερικών συναλλαγών, λαμβάνουμε τον Πίνακα 5 ο οποίος απεικονίζει την παραγωγή και χρήση του προϊόντος και του εισοδήματος μιας πραγματικής οικονομίας, καθώς και των επί μέρους λειτουργικών κατηγοριών τους.

Σύμφωνα με τον Πίνακα 5, η παραγωγή του κοινωνικού προϊόντος και του αντίστοιχου εισοδήματος, είναι αποτέλεσμα της παραγωγικής δραστηριότητας του επιχειρηματικού και του κρατικού τομέα της οικονομίας όπως αυτοί ορίστηκαν προηγούμενα. Πρέπει όμως να σημειώσουμε, ότι ένα μέρος του κοινωνικού προϊόντος το οποίο εμφανίζεται και καταγράφεται στους Εθνικούς Λογαριασμούς, όπως π.χ. είσπραξη ενοικίων για παροχή στέγης, τόκων από δανεισμό χρημάτων κλπ., θεωρείται ότι παράγεται απ'τα νοικοκυριά, τα οποία στην περίπτωση αυτή εξομοιώνονται με τις επιχειρήσεις του επιχειρηματικού τομέα του οποίου αποτελούν μέρος.

Η ιδιοποίηση όμως και χρήση του κοινωνικού προϊόντος διακρίνεται σε δύο τομείς:¹ Τον ιδιωτικό τομέα που περιλαμβάνει τον επιχειρηματικό τομέα και τα νοικοκυριά, και τον Δημόσιο τομέα ο οποίος είναι συγχρόνως αυτός που παράγει και ιδιοποιείται το κοινωνικό προϊόν που παράγει για την εκπλήρωση των Δημοσίων λειτουργιών του.

Αν αφαιρέσουμε τις συνολικές ενδιάμεσες εισροές E που είναι ίσες με τις συνολικές ενδιάμεσες εκροές για το σύνολο της οικονομίας, οι τελικές εκροές ή το ακαθάριστο προϊόν της οικονομίας που περιλαμβάνει το Δημόσιο Τομέα και τις εξωτερικές συναλλαγές, διατίθεται με βάση τις προηγούμενες διακρίσεις για τις παρακάτω χρήσεις:

Για κατανάλωση C που διακρίνεται σε ιδιωτική C_I και Δημόσια C_Δ και έχουμε $C = C_I + C_\Delta$. Σύμφωνα με τη σύγχρονη θεωρία η ιδιωτική κατανάλωση αφορά την κατανάλωση των νοικοκυριών -αφού η τελική κατανάλωση των επιχειρήσεων για την οποία αναφερόμαστε είναι μηδέν- και συμπεριλαμβάνει την κατανάλωση από μισθούς τόσο του επιχειρηματικού όσο και του Δημόσιου τομέα, κατανάλωση από μεταβιβαστικές πληρωμές κάθε είδους του Δημόσιου τομέα, και την κατανάλωση απ'τα κέρδη με τις διάφορες μορφές που παίρνουν, όπως τόκοι, πρόσοδοι διαφόρων κατηγοριών κλπ., που αποτελούν το πλεόνασμα της οικονομίας. Σχεδόν

1. Γ. Σταμάτης: "Εισαγωγή στην Πολιτική Οικονομία" Μέρος 1 Κεφ. VI.6.

το σύνολο της ιδιωτικής κατανάλωσης παράγεται απ'τον επιχειρηματικό τομέα της οικονομίας C_{Ei} και μόνο ένα μικρό μέρος $C_{\Delta i}$ απ'το Δημόσιο τομέα όταν πουλά ορισμένα αγαθά και υπηρεσίες με κάποιο αντίτιμο. Για την ιδιωτική κατανάλωση έχουμε $C_i = C_{Ei} + C_{\Delta i}$. Η Δημόσια κατανάλωση C_{Δ} αφορά την κατανάλωση απ'το Δημόσιο, μέρους του καθαρού προϊόντος στη δοσμένη περίοδο και αποτελείται από αγαθά και υπηρεσίες που έχουν παραχθεί απ'τον επιχειρηματικό τομέα $C_{\Delta E}$ και από αγαθά και υπηρεσίες που παρέχει ο Δημόσιος Τομέας στο κοινωνικό σύνολο χωρίς αντίτιμο, και είναι ίσα με το κόστος που χρειάστηκε για την παραγωγή τους. Το μέρος αυτό, αποτελεί και το σύνολο σχεδόν του καθαρού προϊόντος που παράγει ο Δημόσιος τομέας, το οποίο ιδιοποιείται ο ίδιος για την εκπλήρωση των διαφόρων λειτουργιών του. Όπως αναφέρθηκε προηγούμενα αποτελεί τον μη παραγωγικό τομέα και οι μισθοί των μη παραγωγικών εργατών που απασχολούνται σ'αυτόν είναι ίσοι με το προϊόν που παράγουν στο οποίο δεν περιλαμβάνεται κανένα υπερπροϊόν ή αντίστοιχο πλεόνασμα. Ακόμη το εισόδημα που χρησιμοποιεί για τις δαπάνες της κατανάλωσής του, προέρχεται απ'την απόσπαση μέσω της φορολογίας ενός μέρους του εισοδήματος του ιδιωτικού τομέα, τόσο των μισθών όσο και των κερδών. Για τη Δημόσια κατανάλωση έχουμε $C_{\Delta} = C_{\Delta E} + C_{\Delta \Delta}$. Η κατανάλωση για την οποία αναφερθήκαμε ως τώρα αφορά την μη παραγωγική κατανάλωση, δηλ. την τελική κατανάλωση μέρους του καθαρού προϊόντος που παράγεται στη δοσμένη περίοδο, σε αντίθεση με την παραγωγική κατανάλωση που γίνεται απ'τον επιχειρηματικό τομέα και εν μέρει απ'το Δημόσιο, η οποία αφορά την κατανάλωση ενδιάμεσων και αρχικών εισροών για την παραγωγή εμπορευμάτων απλών ή καπιταλιστικών. Η κατανάλωση του Δημοσίου αφορά σχεδόν στο σύνολο, μη παραγωγική κατανάλωση. Εκτός απ'την κατανάλωση, ένα μέρος του ακαθάριστου προϊόντος της οικονομίας, χρησιμοποιείται για ακαθάριστες επενδύσεις παγίου κεφαλαίου I^b ή αντίστοιχα όπως αναφέρουμε και πριν ένα μέρος του καθαρού προϊόντος διατίθεται για καθαρές επενδύσεις I^n οι οποίες προκύπτουν αν αφαιρεθούν οι αποσβέσεις D δηλ. $I^b - D = I^n$ και αποτελούν την νέα πρόσθετη συσσώρευση κεφαλαίου. Όπως και οι ακαθάριστες έτσι και οι καθαρές επενδύσεις διακρίνονται σε ιδιωτικές I^b ή I^n και Δημόσιες I^b_{Δ} ή I^n_{Δ} . Οι ιδιωτικές επενδύσεις που αποτελούνται μόνον απ'τις επενδύσεις του επιχειρηματικού τομέα - δεδομένου ότι τα νοικοκυριά δεν επενδύουν ούτε έχουν αποσβέσεις- σχεδόν το μέγιστο μέρος του προϊόντος που χρησιμοποιούν παράγεται απ'τον επιχειρηματικό τομέα I^b_{EE} και το υπόλοιπο απ'τον Δημοσιο Τομέα $I^b_{\Delta E}$, δηλ. $I^b_E = I^b_{EE} + I^b_{\Delta E}$, ενώ οι Δημόσιες, χρησιμοποιούν στο μεγαλύτερο μέρος προϊόν του επιχειρηματικού τομέα $I^b_{E\Delta}$ και το υπόλοιπο προϊόν του ίδιου του Δημοσίου Τομέα $I^b_{\Delta\Delta}$. Το σύνολο των επενδύσεων στην οικονομία, και του προϊόντος που χρησιμοποιείται για το σκοπό αυτό είναι ίσο με το άθροισμα των Ιδιωτικών και Δημόσιων επενδύσεων ακαθάριστων και καθαρών αν αφαιρεθεί το σύνολο των αποσβέσεων στον Ιδιωτικό και Δημόσιο τομέα.

$$\text{Έχουμε: } I^b = I^b_i + I^b_{\Delta} \quad \text{ή} \quad I^n = I^n_i + I^n_{\Delta}, \quad \text{και} \quad D = D_i + D_{\Delta}$$

Τέλος ένα μέρος των τελικών εκροών της οικονομίας, διατίθεται για Εξαγωγές E_x που αποτελείται από εξαγωγές τόσο του επιχειρηματικού τομέα E_{xE} σχεδόν στο σύνολο, και του Δημοσίου τομέα $E_{x\Delta}$, κατά ένα πολύ μικρό μέρος. Για το σύνολο των εξαγωγών ισχύει και εδώ $E_x = E_{xE} + E_{x\Delta}$. Εξετάζοντας την

πλευρά της παραγωγής και της ιδιοποίησης του ακαθάριστου και του καθαρού προϊόντος ή εισοδήματος, το οποίο προκύπτει αν αφαιρέσουμε και εδώ το σύνολο των ενδιάμεσων εισροών οι οποίες για το σύνολο της οικονομίας είναι ίσες με τις ενδιάμεσες εκροές -πράγμα που ισχύει για κάθε κλάδο χωριστά- αυτό αποτελείται: Απ'τις αρχικές εισροές των μισθών W , κερδών P και αναλωθέντος σταθερού κεφαλαίου D που τώρα διακρίνονται σε μισθούς του επιχειρηματικού W_E και του Δημόσιου Τομέα W_Δ , σε κέρδη μόνον του επιχειρηματικού τομέα $P_E = P$ και αποσβέσεις του επιχειρηματικού D_E και του Δημόσιου Τομέα D_Δ , δηλ. έχουμε $W = W_E + W_\Delta$, $P = P_E$ και $D = D_E + D_\Delta$. Απ' τις εισαγωγές εμπορευμάτων και χρήσης συντελεστών παραγωγής με το σύνολο των οποίων I_M προσαυξάνεται το συνολικό παραγόμενο προϊόν I_{ME} και τις εισαγωγές του Δημόσιου τομέα $I_{M\Delta}$. Η αξία του ακαθάριστου ή καθαρού προϊόντος -που περιλαμβάνει τα παραπάνω μεγέθη όπου περιέχεται το σύνολο της άμεσης ή ζωντανής και νεκρής ή έμμεσης εργασίας, καθώς και η ξένη εργασία που περιέχεται στις εισαγωγές- αποτελεί το ακαθάριστο ή καθαρό εγχώριο προϊόν, εκφραζόμενο σε τιμές κόστους συντελεστών παραγωγής, ή το αντίστοιχο εισόδημα που διατίθεται για τις κατηγορίες χρήσης που αναφέραμε πριν σε τιμές κόστους συντελεστών παραγωγής. Αν προστεθούν οι έμμεσοι φόροι T_I , που επιβάλλονται σχεδόν αποκλειστικά στο προϊόν του επιχειρηματικού τομέα, και αφαιρεθούν οι επιδοτήσεις S_b που είναι επιδοτήσεις που δίνει ο Δημόσιος τομέας, μόνον στις επιχειρήσεις του επιχειρηματικού τομέα.

Τότε επειδή $T_I = T_{IE} + T_{I\Delta}$ και $T_{I\Delta} = 0$, άρα $T_I = T_{IE}$. Επειδή $S_b = S_{bE} + S_{b\Delta}$ και $S_{b\Delta} = 0$ τότε $S_b = S_{bE}$.

Συνολικά έχουμε $T_I - T_{bI} = T_{IE} - S_{bE}$, δηλ. οι καθαροί έμμεσοι φόροι. Μετά την πρόσθεση των καθαρών έμμεσων φόρων, οι παραπάνω κατηγορίες του ακαθάριστου και καθαρού εγχώριου προϊόντος αποτελούν το ακαθάριστο ή καθαρό εγχώριο προϊόν σε τιμές αγοράς.

Στη συνέχεια αν προστεθεί το καθαρό εισόδημα απ'την αλλοδαπή $\Pi^a - \Pi^n$ που λαμβάνει ή δίνει ο επιχειρηματικός και ο Δημόσιος Τομέας, και που αποτελείται απ'το καθαρό εισόδημα σε καθαρά κέρδη ή καθαρές προσόδους περιουσίας, και καθαρούς μισθούς, απ'την αλλοδαπή Π^a , μείον το αντίστοιχο καθαρό εισόδημα με τις ίδιες υποκατηγορίες προς την αλλοδαπή Π^n , λαμβάνουμε το ακαθάριστο και καθαρό αντίστοιχα εθνικό προϊόν και εισόδημα.

Τέλος αν προστεθούν οι εισπράξεις από μεταβιβαστικές πληρωμές των δύο τομέων απ'την αλλοδαπή M^a , και αφαιρεθούν οι αντίστοιχες μεταβιβαστικές πληρωμές προς την αλλοδαπή M^n , τότε έχουμε τις καθαρές μεταβιβαστικές πληρωμές απ'την αλλοδαπή $M^a - M^n$, με την προσθήκη των οποίων λαμβάνουμε το συνολικό διαθέσιμο ακαθάριστο ή καθαρό εθνικό προϊόν και εισόδημα, που περιγράφει την πλήρη εικόνα του συνολικού προϊόντος και εισοδήματος που έχει στη διάθεσή της μία Εθνική Οικονομία. Με την προσθήκη του καθαρού εισοδήματος απ'την αλλοδαπή και των μεταβιβαστικών πληρωμών, λαμβάνουμε τις πραγματικές δυνατότητες της οικονομίας σε ότι αφορά το προϊόν ή το εισόδημα που έχει στην διάθεσή της, καθώς και σε ποιό βαθμό καλύπτονται ή όχι τελικά, οι πραγματικά πληρωμένες με το εισόδημα των ημεδαπών συντελεστών παραγωγής, καθαρές εισαγωγές $(I_M - E_X)$ ή καθαρές εξαγωγές $(E_X - I_M)$.

Σύμφωνα με τον προηγούμενο Πίνακα 6, και την ανάλυση των συνολικών επί μέρους μεγεθών που προηγήθηκε, λαμβάνουμε τις παρακάτω εξισώσεις παραγωγής και διάθεσης ή χρήσης του προϊόντος της πραγματικής οικονομίας με Δημόσιο και εξωτερικό τομέα.

Η παραγωγή και ιδιοποίησή του εκφράζεται απ'την εξίσωση (1)

$$Y = E + W + P + D + I_M + (T - S_b) + (\Pi_a - \Pi_n) + (M_a - M_n) \quad (1)$$

και η χρήση του αντίστοιχου προϊόντος απ'την εξίσωση (2)

$$F = E + C + I^b + E_x \quad (2)$$

Αν αφαιρεθούν και απ'τις δύο εξισώσεις οι ενδιάμεσες εισροές και εκροές που είναι ίσες, οι δύο εξισώσεις είναι ίσες όπως αποδείξαμε σε προηγούμενα κεφάλαια, και ισχύει επίσης η γνωστή ταυτότητα των εθνικών λογαριασμών της ισότητας εισοδήματος και προϊόντος όταν το τελευταίο λαμβάνεται σαν δαπάνη. Έτσι φθάνουμε στην εξίσωση (3), που μας δίνει την ολοκληρωμένη εικόνα του εισοδηματικού κυκλώματος παραγωγής και χρήσης του προϊόντος μιας πραγματικής οικονομίας, που είναι:

$$C + I^b + (E_x - I_M) = W + P + D + (T - S_b) + (\Pi^a - \Pi^n) + (M^a - M^n) \quad (3)$$

7.3. Η χρήση του υπερπροϊόντος και του πλεονάσματος μιας πραγματικής οικονομίας

7.3.α Το συνολικό υπερπροϊόν

Σε προηγούμενο κεφάλαιο, είχαμε περιγράψει τη διαδικασία της παραγωγής και ιδιοποίησης του υπερπροϊόντος και του πλεονάσματος της οικονομίας, καθώς και τον τρόπο σύμφωνα με τον οποίο προκύπτει αυτό. Στη συνέχεια θα περιγράψουμε τις μορφές και τους τρόπους χρήσης του υπερπροϊόντος και του αντίστοιχου πλεονάσματος, με βάση την ανάλυση που προηγήθηκε και αφορούσε το συνολικό προϊόν και το εισόδημα τόσο μιας υποθετικής κλειστής οικονομίας χωρίς Δημόσιο Τομέα, όσο και μιας πραγματικής οικονομίας με Δημόσιο τομέα και εξωτερικές συναλλαγές.

Όπως είδαμε στην ανάλυση που προηγήθηκε ως τώρα, το υπερπροϊόν και η αντίστοιχη ονομαστική αξία του -εκφρασμένη σε τιμές- το πλεόνασμα, παράγεται στους παραγωγικούς τομείς της οικονομίας και είναι αποτέλεσμα της παραγωγικής εργασίας, η οποία όμως ιδιοποιείται μόνον ένα μέρος του προϊόντος που παράγει, ενώ αυτό το υπόλοιπο ιδιοποιούνται οι ιδιοκτήτες του κεφαλαίου. Είδαμε ακόμη ότι το καθαρό προϊόν ή η νεοδημιουργούμενη αξία μιας υποθετικής καπιταλιστικής οικονομίας χωρίς Δημόσιο Τομέα και το αντίστοιχο εισόδημα, κατανέμεται αρχικά και ιδιοποιείται απ'τους παραγωγικούς εργάτες και τους ιδιοκτήτες του κεφαλαίου με την μορφή των μισθών και των κερδών ή του πλεονάσματος αντίστοιχα.

Το μέρος του καθαρού προϊόντος που αγοράζουν οι εργάτες με τους μισθούς

τους, χρησιμοποιείται για κατανάλωση, ολόκληρο στην περίπτωση που δαπανούν όλους τους μισθούς τους, και ένα μέρος στην περίπτωση που αποταμιεύουν και διαθέτουν δανείζοντας ένα μέρος στους ιδιοκτήτες του κεφαλαίου προκειμένου να χρησιμοποιηθεί για νέα συσσώρευση. Το υπερπροϊόν είναι το μέρος του καθαρού προϊόντος που αντιστοιχεί στα κέρδη με διάφορες μορφές που είναι το πλεόνασμα, και χρησιμοποιείται ή ολόκληρο για κατανάλωση απ'τους ιδιοκτήτες του κεφαλαίου ή ένα μέρος του πλεονάσματος αποταμιεύεται με σκοπό να χρησιμοποιηθεί και να αγοράσει το μέρος του υπερπροϊόντος που θα χρησιμοποιηθεί για νέα συσσώρευση κεφαλαίου. Η ιδιοποίηση όμως και η χρήση του καθαρού προϊόντος και του εισοδήματος που προκύπτει με βάση την αρχική κατανομή σε εργάτες και ιδιοκτήτες του κεφαλαίου, μεταβάλλεται με την ύπαρξη και την παρέμβαση του κράτους -με την ευρύτερη έννοια που δώσαμε στον μη παραγωγικό Δημόσιο Τομέα της οικονομίας- το οποίο παρεμβαίνει με την υποχρεωτική φορολογία, αποσπά και ιδιοποιείται μέσω εξωοικονομικού καταναγκασμού ένα μέρος του καθαρού προϊόντος και του εισοδήματος, προκειμένου αφ'ενός να παράγει ορισμένα αγαθά και υπηρεσίες που προστίθενται στο κοινωνικό προϊόν και αποτελούν μέρος του, και αφ'ετέρου να αναδιανέμει ένα μέρος απ'το κοινωνικό εισόδημα σε διάφορα μέλη και κοινωνικές ομάδες της κοινωνίας, προκειμένου να επιτευχθεί μια δικαιότερη όπως θεωρείται κατανομή του κοινωνικού εισοδήματος απ'αυτήν που επιβάλλει ο μηχανισμός και οι δυνάμεις της αγοράς, σε μια καπιταλιστική οικονομία.

Εκτός απ'την επιρροή στην αρχική κατανομή του κοινωνικού εισοδήματος ανάμεσα στους μισθούς και τα κέρδη, και κατά συνέπεια στο αρχικό μέγεθος του πλεονάσματος που προκαλείται απ'τις εξωοικονομικές παρεμβάσεις του και την άσκηση οικονομικής πολιτικής μέσα απ'το θεσμικό πλαίσιο παρέμβασής του, το κράτος προκειμένου να επιτελέσει όλες τις πολυποίκιλες λειτουργίες του που απορρέουν απ'το σημερινό αυξημένο ρόλο του, ιδιαίτερα στις αναπτυγμένες οικονομίες, αλλά και την επιρροή διαφόρων κοινωνικών ομάδων που διαφέρουν από χώρα σε χώρα, θα πρέπει να χρησιμοποιήσει ολοένα και μεγαλύτερο μέρος απ'τους κοινωνικούς πόρους, το προϊόν και το εισόδημα που παράγει ο παραγωγικός τομέας της οικονομίας, ένα ..."τεράστιο και αυξανόμενο ύψος του πλεονάσματος..."¹

Το μέρος του κοινωνικού προϊόντος και του εισοδήματος που περιέρχεται στο Δημόσιο Τομέα μέσω της φορολογίας προκειμένου να χρησιμοποιηθεί για την πραγματοποίηση των παραπάνω λειτουργιών του, είναι προϊόν και εισόδημα που έχει παραχθεί στους παραγωγικούς τομείς της οικονομίας, και προέρχεται τόσο απ'τα κέρδη ή το πλεόνασμα όσο και απ'τους μισθούς των παραγωγικών εργατών. Η αναλογία και η κατανομή του φορολογικού βάρους για την ανάπτυξη και τη στήριξη του Δημόσιου τομέα ανάμεσα στις δύο κατηγορίες, μισθούς και κέρδη, εξαρτάται από πολλούς παράγοντες που θα αναλύσουμε στο επόμενο κεφάλαιο. Το σύνολο όμως των καθαρών εσόδων του Δημόσιου τομέα, είναι ίσο με το σύνολο των φόρων με διάφορες μορφές και κατηγορίες που πληρώνουν οι παραγωγικοί εργάτες με τους μισθούς τους, και οι ιδιοκτήτες του κεφαλαίου απ'τα κέρδη τους, αν αφαιρεθούν οι κρατικές παροχές προς τους πρώτους και οι κρατικές επιδοτήσεις προς τους δεύτερους, όπως θα εξηγήσουμε αναλυτικά στη

1. Baran-Sweezy: "Μονοπωλιακός καπιταλισμός" σελ. 207.

συνέχεια.

Οι ονομαστικοί ακαθάριστοι μισθοί των παραγωγικών εργατών που καθορίζονται με βάση την αρχική κατανομή του προϊόντος και του εισοδήματος, αγοράζουν ένα μέρος του καθαρού κοινωνικού προϊόντος και αντιστοιχούν σ' αυτό, ενώ το υπόλοιπο αποτελεί το υπερπροϊόν και το πλεόνασμα με βάση την αρχική κατανομή. Αν αφαιρεθούν οι άμεσοι φόροι και οι εισφορές στην κοινωνική ασφάλιση T_v -υποθέτουμε πως όλοι οι μισθοί των παραγωγικών εργατών ή το μεταβλητό κεφάλαιο V φορολογείται με έναν μέσο ενιαίο συντελεστή T - που περιλαμβάνονται και ανήκουν στους αρχικούς μισθούς, και περιέρχονται στο Δημόσιο Τομέα, προκειμένου να διατεθούν για τις διάφορες λειτουργίες του κράτους, τότε το μέρος του κοινωνικού προϊόντος που αγοράζουν οι διαθέσιμοι μισθοί των παραγωγικών εργατών, μειώνεται κατά το ποσό των αμέσων φόρων και ασφαλιστικών εισφορών, και αυξάνει το αρχικό υπερπροϊόν και το πλεόνασμα που μπορεί να διαθεθεί για άλλους σκοπούς. Έχουμε τότε το συνολικό υπερπροϊόν S_p^d και το συνολικό πλεόνασμα S_1^d της οικονομίας.

Σ' αυτό, εκτός απ' το υπερπροϊόν S_p που παρήχθη με βάση την αρχική κατανομή, περιλαμβάνεται τώρα και η αξία του προϊόντος που αντιστοιχεί στους άμεσους φόρους και ασφαλιστικές εισφορές, των παραγωγικών εργατών, μείον την αξία των παροχών του Δημοσίου Τομέα στους τελευταίους Π_g , που αυξάνουν τους διαθέσιμους μισθούς τους.

Ακόμη εκτός απ' τους άμεσους φόρους και τις ασφαλιστικές εισφορές το κράτος επιβάλλει έμμεσους φόρους σ' ολόκληρο το προϊόν του παραγωγικού τομέα όπως αναφέραμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, το οποίο αυξάνεται κατά το ποσό των έμμεσων φόρων κάθε κατηγορίας και μορφής, $t \text{ind}$. Έτσι, λαμβάνοντας υπ' όψιν τους έμμεσους φόρους θα έχουμε εκτός απ' το ακαθάριστο και καθαρό προϊόν, και το υπερπροϊόν σε τιμές αγοράς. Αν στην αρχική αξία του υπερπροϊόντος S_p σε τιμές συντελεστών προσθέσουμε την αξία του προϊόντος που αντιστοιχεί στους άμεσους φόρους και ασφαλιστικές εισφορές των παραγωγικών εργατών, T_v , μείον την αξία των κρατικών παροχών προς αυτούς, Π_g , που αυξάνουν τους διαθέσιμους μισθούς τους, συν τους έμμεσους φόρους στην κατανάλωσή τους $t \text{ind} \cdot C_p$, λαμβάνουμε το σε τιμές αγοράς συνολικό υπερπροϊόν S_{PM}^d καθώς επίσης και το αντίστοιχο πλεόνασμα S_{IM}^d της οικονομίας, σαν συνολικό μέγεθος.

$$\text{Είναι: } S_{PM}^d = S_p + (T_v - \Pi_g) + t \text{ind} \cdot C_p \quad (1)$$

Μετά τους άμεσους φόρους στο πλεόνασμα tS μείον τις επιδοτήσεις B_g , τους έμμεσους φόρους στην κατανάλωση απ' τα κέρδη $t \text{ind} \cdot C_k$ και τη δαπάνη για επένδυση $t \text{ind} \cdot I_p$, το πλεόνασμα ενώ δεν μεταβάλλεται σαν συνολικό μέγεθος, αλλάζει η ιδιοποίησή του ανάμεσα στους ιδιοκτήτες του κεφαλαίου και το κράτος. Το κράτος αποσπά το μέρος που ισούται με

$$T^n = t(S_1 + V) - (B_g - \Pi_g) + t \text{ind} (C_p + C_k + I_p) \quad (2)$$

και οι ιδιοκτήτες του κεφαλαίου το μέρος που ισούται με

$$P^n = S_1 - [(tS_1 - B_g) + t \text{ind} (C_k + I_p)] \quad (3)$$

Μετά την παρέμβαση του κράτους έχουμε:

$$S_{PM}^d = P^n + T^n \quad (4)$$

"Αυτό που απορροφά το κράτος είναι επιπλέον του ιδιωτικού πλεονάσματος, και δεν αφαιρείται από κείνο".¹ Πράγμα που όμως είδαμε ισχύει μόνον αν αφαιρεθούν οι φόροι στο ιδιωτικό πλεόνασμα και η δαπάνη του.

Η εξίσωση (2) δείχνει αυτό το μέρος που αποσπά το κράτος, είναι τα έσοδα απ'τη φορολογία του παραγωγικού τομέα που αντιπροσωπεύουν τις απαιτήσεις του πάνω στο πλεόνασμα και υπερπροϊόν του τελευταίου. Δεν αποτελούν τα συνολικά του έσοδα και τις συνολικές δαπάνες του, αλλά με την έννοια αυτή τα "καθαρά" του έσοδα και "καθαρές" δαπάνες.² Κάθε αύξηση του προϊόντος του παραγωγικού τομέα, οδηγεί (*ceteris paribus*) σε αύξηση των κρατικών εσόδων και του πλεονάσματος που αποσπά το κράτος, ενώ τα φορολογικά έσοδα απ'τον μη παραγωγικό τομέα προϋποθέτουν αντίστοιχη μεγαλύτερη δαπάνη χωρίς ν'αυξάνουν το μέγεθος του πλεονάσματος που ιδιοποιείται το κράτος.

Τέλος θα πρέπει να προσθέσουμε το γεγονός ότι οι παραγωγικοί εργάτες δεν δαπανούν ολοκληρο το διαθέσιμο εισόδημά τους V^d για κατανάλωση. Ένα μέρος το διαθέτουν για αποταμίευση, που είναι sV^d όπου s είναι η μέση ροπή προς αποταμίευση, η οποία αντιστοιχεί στην αξία ενός μέρους του καθαρού προϊόντος το οποίο με βάση την αρχική κατανομή ιδιοποιούνται οι παραγωγικοί εργάτες και το δανείζουν στην κοινωνία προκειμένου να χρησιμοποιηθεί για άλλους σκοπούς της, εκτός απ'την τρέχουσα κατανάλωσή των. Έτσι το πραγματικό συνολικό υπερπροϊόν της οικονομίας, το οποίο δείχνει τον πραγματικό βαθμό των δυνατοτήτων της πού έχει για νέα συσσώρευση και ικανοποίηση άλλων κοινωνικών αναγκών, καθορίζεται και απ'το μέγεθος της αποταμίευσης των παραγωγικών εργατών. Η εξίσωση (1) γίνεται:

$$S_{PM}^{rd} = S_p + (tV - \Pi_g) + t \text{ind } C_p + sV^d \quad (5)$$

και για τον ίδιο λόγο η εξίσωση (5) γίνεται: $S_{PM}^{rd} = N_M^n - (V_s^d - sV^d)$, και όπου $V_s^d - sV^d = C_p$ εκφράζει το μέρος των μισθών των παραγωγικών εργατών που διατίθενται για κατανάλωση C_p . Έχοντας προσδιορίσει το μέγεθος του καθαρού προϊόντος του παραγωγικού τομέα σε τιμές αγοράς που χρησιμοποιείται για κατανάλωση των παραγωγικών εργατών του, και αντιστοιχεί στο μέρος των διαθέσιμων μισθών τους που δεν αποταμιεύεται -άρα καταναλώνεται- λαμβάνουμε κατά τον ίδιο τρόπο το πραγματικό συνολικό υπερπροϊόν της οικονομίας που είναι

$$S_{PM}^{rd} = N_M^n - C_p \quad (6)$$

Αυτό δείχνει τί πράγματι απομένει για όλες τις άλλες χρήσεις της κοινωνίας, πάνω απ'την πραγματική καταναλωση των παραγωγών που χρειάστηκε για την

1. Baran-Sweezy: στο ίδιο σελ. 207.

2. Παραπλήσιο ανάλυση βλέπε: Γ. Σταμάτη: "Προβλήματα Μαρξιστικής Οικονομικής Θεωρίας", σελ. 257.

αναπαραγωγή της εργατικής τους δύναμης. Προκύπτει, αν απ'το καθαρό κοινωνικό προϊόν του παραγωγικού τομέα, αφαιρέσουμε την πραγματοποιηθείσα αναγκαία κατανάλωση των παραγωγών, και περιλαμβάνει το μέρος που αποσπά το κράτος, το μέρος που μένει στους ιδιοκτήτες του κεφαλαίου, και αυτό που δανείζουν αποταμιεύοντας οικειοθελώς οι παραγωγοί.

7.3.β Το συνολικό πλεόνασμα

Η ονομαστική αξία του πραγματικού συνολικού υπερπροϊόντος της οικονομίας είναι το πραγματικό συνολικό πλεόνασμα, το οποίο με την παρέμβαση και ύπαρξη του Δημόσιου Τομέα μεταβάλλεται όπως είδαμε και η αρχική κατανομή και ιδιοποίησή του. Αυτά που αναφέραμε πριν για το υπερπροϊόν, ισχύουν κατ'αντιστοιχία και για το πλεόνασμα και έχουμε πάντα $S_{PM}^{rd} = S_{IM}^{rd}$. Εκτός απ'το αρχικό πλεόνασμα S_I το πραγματικό συνολικό πλεόνασμα της οικονομίας περιλαμβάνει και το ποσό των φόρων, αμέσων και εμμέσων, και ασφαλιστικών εισφορών, καθώς και την αποταμίευση των παραγωγικών εργατών. Δηλαδή το μέρος εκείνο των ακαθάριστων μισθών των παραγωγικών εργατών, που ενώ δεν παρήχθη αρχικά σαν πλεόνασμα, μετατρέπεται και λειτουργεί τελικά σαν πλεόνασμα στη διάθεση της κοινωνίας, λόγω της παρέμβασης του κράτους και της αποταμίευσης των παραγωγικών εργατών οι οποίοι οικειοθελώς δανείζουν ένα μέρος των ονομαστικών μισθών τους, και του αντίστοιχου προϊόντος στην κοινωνία, προκειμένου να χρησιμοποιηθεί για άλλες χρήσεις.

Η ιδιοποίηση του πραγματικού πλεονάσματος διακρίνεται μετά την ύπαρξη του Δημόσιου τομέα στις παρακάτω μορφές και κατηγορίες:

α. Σε καθαρά από αμέσους φόρους κέρδη και προσόδους από περιουσία κάθε μορφής S_p^d , συν τις επιδοτήσεις προς τις επιχειρήσεις απ'το κράτος B_g . Οι διαθέσιμες πρόσοδοι από περιουσία και επιχειρηματική δράση κάθε μορφής, διατίθενται κατά ένα μέρος για κατανάλωση των ιδιοκτητών του κεφαλαίου, και το υπόλοιπο αποταμιεύεται προκειμένου να χρησιμοποιηθεί για πρόσθετη συσσώρευση κεφαλαίου απ'τον παραγωγικό τομέα, ή πιθανόν απ'τον Δημόσιο Τομέα όταν οι δαπάνες του υπερβαίνουν τα έσοδά του. Με το μέγεθος αυτό που σαν δαπάνη αγοράζει τα αντίστοιχα επενδυτικά αγαθά, καθώς και αυτά που αφορούν την κατανάλωση απ'τα κέρδη, και τα οποία αντιστοιχούν σε ίσο μέρος του υπερπροϊόντος, θα πληρωθούν οι έμμεσοι φόροι που περιέχονται στην τιμή του τελευταίου.

β. Η δεύτερη μορφή που παίρνει το διαθέσιμο πλεόνασμα της οικονομίας, είναι τα καθαρά φορολογικά έσοδα του κράτους που όπως είδαμε ως τώρα, περιλαμβάνουν τους καθαρούς έμμεσους και άμεσους φόρους κάθε μορφής και κατηγορίας πάνω στα κέρδη και τους μισθούς του παραγωγικού τομέα, καθώς και την αντίστοιχη δαπάνη απ'τις κατηγορίες αυτές. Στην περίπτωση που δεν υπάρχει χρηματοδότηση των δαπανών του κράτους με δανεισμό, και δεν λαμβάνουμε εδώ το εισόδημα από επιχειρηματική δράση του Δημοσίου, οι καθαρές δαπάνες του κράτους θα είναι ίσες με τα καθαρά του έσοδα που προέρχονται απ'τις δύο κατηγορίες που αναφέραμε πριν. Αυτό γιατί οι καθαρές δαπάνες του κράτους είναι ίσες με το σύνολο αυτών των δαπανών μείον τους φόρους άμεσους και

εμμέσους που πληρώνουν στο κράτος αυτοί που εισπράττουν σαν εισόδημα τις δαπάνες αυτές. Π.χ. υπάλληλοι του Δημόσιου τομέα, συνταξιούχοι, ιδιώτες από πώληση αγαθών στο Δημόσιο κλπ. και

γ. Είναι η αποταμίευση των παραγωγικών εργατών που όπως αναφέραμε προηγούμενα αυξάνει το συνολικό διαθέσιμο πλεόνασμα της οικονομίας sV^d . Την μορφή της αποταμίευσης λαμβάνει όπως αναφέραμε επίσης το μέρος των διαθεσίμων ή καθαρών από φόρους κερδών που δεν καταναλώνεται απ'τους ιδιοκτήτες του κεφαλαίου, καθώς και το μέρος του διαθέσιμου εισοδήματος των μη παραγωγικών εργατών, ή αυτών που έχουν εισόδημα από μεταβιβαστικές πληρωμές, το οποίο δεν καταναλώνεται. Οι δύο τελευταίες κατηγορίες ενώ μεταβάλλουν τον τρόπο και τη μορφή που παίρνει η ιδιοποίηση του πλεονάσματος δεν μεταβάλλουν το συνολικό μέγεθός του. Έχουμε:

$$S_{iM}^{rd} = S_i^d + T^n + sV^d \quad (7)$$

Τέλος θα πρέπει να σημειώσουμε πως μέχρι τώρα, αναφερόμαστε στα εγχώρια μεγέθη του προϊόντος και του εισοδήματος ή του αντίστοιχου υπερπροϊόντος και του πλεονάσματος. Δηλαδή σε προϊόν και εισόδημα που παράγεται μέσα στη χώρα, από ημεδαπούς και αλλοδαπούς συντελεστές παραγωγής. Σε μια ανοικτή οικονομία όμως σημασία για την οικονομία της χώρας έχει η τελική της θέση σε ότι αφορά τις εξωτερικές συναλλαγές της. Το ίδιο ισχύει και για το υπερπροϊόν και το πλεόνασμα που τελικά έχει στη διάθεσή της, με την ύπαρξη των εξωτερικών συναλλαγών. Για το λόγο αυτό θα πρέπει να χρησιμοποιήσουμε τις έννοιες του Εθνικού και του Διαθέσιμου Εθνικού υπερπροϊόντος και πλεονάσματος της οικονομίας. Το εθνικό υπερπροϊόν και πλεόνασμα προκύπτει, αν στα παραπάνω μεγέθη του πραγματικού συνολικού υπερπροϊόντος και του πλεονάσματος, λάβουμε υπόψην σύμφωνα με την ανάλυση που έγινε εκεί, το καθαρό εισόδημα απ'την αλλοδαπή $\Pi^a - \Pi^n$, το οποίο κατανέμεται αρχικά σε μισθούς και κέρδη τόσο του παραγωγικού όσο και του μη παραγωγικού τομέα. Η μεταβολή της αρχικής κατανομής με την ύπαρξη του κράτους και την αποταμίευση, γίνεται με βάση την ίδια διαδικασία και ανάλυση που ακολουθήθηκε και για τα ίδια μεγέθη του εγχώριου προϊόντος και εισοδήματος. Και φθάνουμε στο πραγματικό συνολικό Διαθέσιμο Εθνικό Υπερπροϊόν και Πλεόνασμα S_{PM}^{rdn} , αν λάβουμε υπόψην και τις καθαρές μεταβιβαστικές πληρωμές $M^a - M^n$ οι οποίες θα κατανεμηθούν με βάση την αρχική ιδιοποίησή τους, και κατόπιν με τις μορφές που θα πάρουν μετά την παρέμβαση του κράτους.

$$S_{PM}^{rdn} = S_i^d + T^n + sV^d + (\Pi^a - \Pi^n) + (M^a - M^n) \quad (8)$$

Το Συνολικό Διαθέσιμο Εθνικό υπερπροϊόν και το πλεόνασμα της οικονομίας, δείχνει την τελική εικόνα των δυνατοτήτων που έχει η κοινωνία μετά και από τις συναλλαγές της με τον έξω κόσμο, σε μέγεθος προϊόντος ή εισοδήματος, που μπορεί να διαθέσει για πρόσθετη συσσώρευση και μη παραγωγικές χρήσεις. Δείχνει τον πραγματικό βαθμό της οικονομικής ελευθερίας της κοινωνίας, με βάση το δοσμένο επίπεδο ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων και σχέσεων που ισχύουν σ'αυτήν.

7.4 Οι μορφές και οι τρόποι χρήσης του υπερπροϊόντος και του πλεονάσματος

Εχοντας προσδιορίσει μέχρι τώρα τόσο το μέγεθος όσο και τις μορφές ιδιοποίησης που παίρνει το υπερπροϊόν και το πλεόνασμα μετά την ύπαρξη του Δημόσιου τομέα και των εξωτερικών συναλλαγών, ερχόμαστε στη συνέχεια στους τρόπους και τις μορφές χρήσης του, οι οποίες σε μεγάλο βαθμό καθορίζονται με βάση την ιδιοποίηση που γίνεται στο δεύτερο αυτό στάδιο.

Το μέγεθος του Διαθέσιμου πλεονάσματος, που αποτελείται από κέρδη και προσόδους περιουσίας κάθε μορφής και αντιστοιχεί στο ιδιωτικό πλεόνασμα θα διατεθεί κατά ένα μέρος για την αγορά του υπερπροϊόντος που θα χρησιμοποιηθεί για την κατανάλωση των ιδιοκτητών του κεφαλαίου C_k - κατανάλωση απ'τα κέρδη, ή καπιταλιστική κατανάλωση- και το υπόλοιπο για νέες καθαρές επενδύσεις I^n , δηλ. για νέα συσσώρευση. Η δεύτερη κατηγορία αντιστοιχεί στο μέρος εκείνο του πλεονάσματος που μένει στην ιδιοκτησία των ιδιοκτητών του κεφαλαίου και δεν χρησιμοποιείται για προσωπική κατανάλωση, αλλά αποταμιεύεται και χρησιμοποιείται για καθαρή επένδυση, του ιδιωτικού ή παραγωγικού τομέα της οικονομίας.

Τα καθαρά έσοδα του Δημόσιου τομέα από κάθε μορφής φόρους, χρησιμοποιούνται και δαπανώνται:

α) Για μισθούς των μη παραγωγικών εργατών C_w , που παράγουν το μέρος εκείνο του καθαρού κοινωνικού προϊόντος που ιδιοποιείται το κράτος και το προσφέρει χωρίς αντίτιμο σ'όλα τα μέλη της κοινωνίας. Τόσο η δομή όσο και η παραγωγικότητα της Δημόσιας μη παραγωγικής απασχόλησης, καθορίζουν τη σύνθεση και την ποσότητα των δωρεάν προσφερομένων αξιών χρήσης. Οι τελευταίες καθώς και οι συνολικές δαπάνες για την παραγωγή τους, μπορεί να διακριθούν:¹

α. Σε αναπαραγωγικές, όταν εισέρχονται έμμεσα στην κοινωνική διαδικασία αναπαραγωγής, χρησιμοποιούνται και συμβάλλουν στην αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης, και σαν μισθιακά εμπορεύματα καταναλώνονται αναπαραγωγικά, εισερχόμενες έτσι στο μεταβλητό κεφάλαιο της κοινωνίας.²

Τέτοιες είναι οι υπηρεσίες υγείας, παιδείας, δημιουργία κοινωνικής υποδομής κλπ. και β. Σε μη αναπαραγωγικές αξίες χρήσης, δηλ. αυτές που δεν εισέρχονται ούτε άμεσα ούτε έμμεσα στη διαδικασία αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης, όπως στρατιωτικές υπηρεσίες ασφάλειας, ή ορισμένες υπηρεσίες, δημόσιας διοίκησης κλπ. Με τους διαθέσιμους μισθούς τους $G_u - tG_u = C_u^d$ οι μη παραγωγικοί εργάτες, αγοράζουν ένα μέρος του υπερπροϊόντος, που αντιστοιχεί σ'αυτό το μέρος του διαθέσιμου μισθού τους που χρησιμοποιούν για κατανάλωση ενώ το υπόλοιπο sG_u αποταμιεύουν:

$$\text{Εχουμε } C_u = G_u - (tG_u + sC_u).$$

1. Γ. Σταμάτης: "Προβλήματα Μαρξιστικής Οικονομικής Θεωρίας" 1986 σελ. 259.

2. I. Gough: "The political economy of the welfare state" 1976 p. 121.

β. Για μεταβιβαστικές πληρωμές C_{tr} που στο μέγιστο ποσοστό αφορούν συντάξεις, και το υπόλοιπο άλλες παροχές προς όλους τους εργαζόμενους παραγωγικούς και μη καθώς τους συνταξιούχους και τις οικογένειές τους. Το διαθέσιμο εισόδημα απ'τις μεταβιβαστικές πληρωμές, αγοράζει το σε αντίστοιχη αξία μέρος του υπερπροϊόντος, αν θεωρήσουμε όπως συνήθως γίνεται στη θεωρία, σαν μηδέν το ποσοστό αποταμίευσης από μεταβιβαστικές πληρωμές $C_{tr} = G_{tr} - sG_{tr}$, ή ακόμη χωρίς άμεση φορολογία έχουμε $G_{tr} = C_{tr}$.

γ. Για αγορά αγαθών απ'τον επιχειρηματικό ή παραγωγικό τομέα Gg , δηλ. οι προμήθειες του Δημόσιου τομέα προκειμένου να αποκτήσει τα υλικά και τις υπηρεσίες που χρειάζεται για την παραγωγή του προϊόντος του και την άσκηση των λειτουργιών του. Το μέγεθος αυτό των δαπανών του Δημόσιου τομέα, αντιστοιχεί στο μέρος της αξίας του υπερπροϊόντος που αγοράζει.

Οι τρεις αυτές κατηγορίες Δημοσίων δαπανών καθώς και το μέρος των Δημοσίων επενδύσεων για μη αυτορευστοποιησίμα Δημόσια έργα, ενεργούν στο βαθμό που δεν αντισταθμίζονται από μείωση της ιδιωτικής κατανάλωσης των παραγωγικών εργατών και ιδιοκτητών του κεφαλαίου, σαν αντίρροπες δυνάμεις στην τάση για υποκατανάλωση του συστήματος.¹

δ. Για πληρωμή τόκων του Δημοσίου χρέους G_r και κατανάλωση απ'τα εισοδήματα που προκύπτουν απ'τους τόκους αυτούς C_r . Η κατανάλωση αυτή, δεδομένου ότι οι τόκοι δεν φορολογούνται, είναι ίση με το μέρος του εισοδήματος από τόκους που χρησιμοποιείται για κατανάλωση σύμφωνα με τη μία ακραία υπόθεση και αγοράζει το σε αντίστοιχη αξία μέρος του υπερπροϊόντος, έχουμε: $C_r = G_r - sG_r$. Σύμφωνα με άλλη ακραία υπόθεση η κατανάλωση από τόκους μπορεί να είναι κοντά στο μηδέν. Η ύπαρξη εισοδημάτων από τόκους επηρεάζει το μέγεθος της κατανάλωσης άμεσα και έμμεσα, και

ε) Για καθαρές επενδύσεις I_{Δ} του Δημόσιου τομέα ή αποθέματα $I_{\Delta S}$ που σκοπεύουν να αναπτύξουν την κοινωνική και παραγωγική υποδομή της χώρας το ποσό των οποίων είναι ίσο και αντιστοιχεί με την αξία του υπερπροϊόντος που αγοράζει. Η δομή και το μέγεθος των τελευταίων έμμεσα επηρεάζει τόσο την παραγωγικότητα όσο και το ποσοστό κέρδους στην οικονομία.

Για τις ίδιες κατηγορίες θα χρησιμοποιηθεί και το μέρος του πλεονάσματος που δεν αποτελεί καθαρά έσοδα του Δημόσιου τομέα, αλλά αποταμίευση που προέρχεται, είτε απ'τα κέρδη, είτε απ'τους μισθούς των παραγωγικών εργατών είτε απ'τις καθαρές δαπάνες του Δημοσίου για μισθούς, μεταβιβαστικές πληρωμές ή τόκους του Δημοσίου χρέους, και περιέρχεται με δανεισμό στο Δημόσιο τομέα προκειμένου να χρησιμοποιηθεί απ'αυτόν. Όλες οι πηγές αποταμίευσης εκτός αυτής των κερδών και προσόδων από περιουσία, μπορούν να περιέλθουν επίσης με δανεισμό, στον παραγωγικό τομέα όπου θα χρησιμοποιηθούν κατά κανόνα για νέες επενδύσεις. Τέλος το καθαρό εισόδημα απ'την αλλοδαπή $\Pi^a - \Pi^n$ και οι καθαρές μεταβιβαστικές πληρωμές $M^a - M^n$ αυξάνουν ή μειώνουν στο βαθμό που συνολικά είναι θετικό ή αρνητικό μέγεθος, το συνολικό διαθέσιμο υπερπροϊόν ή πλεόνασμα της οικονομίας. Το διαθέσιμο υπερπροϊόν που θα διατεθεί για τις παραπάνω κατηγορίες μη παραγωγικής κατανάλωσης και ιδιωτικών ή δημοσίων

1. Βλέπε: Π. Σουήζυ: "Η θεωρία της καπιταλιστικής ανάπτυξης" σ. 258-259. Δ. Καραγιώργα: "Δημόσια Οικονομική 1" σελ. 508.

Με βάση την παραπάνω ανάλυση και τον Πίνακα 6, προκύπτει η παρακάτω εξίσωση ταυτότητα μεταξύ Συνολικού Διαθέσιμου Εθνικού Υπερπροϊόντος και Συνολικού Διαθέσιμου Εθνικού Πλεονάσματος, που πρέπει να ισχύει προκειμένου να υπάρχει μακροοικονομική ισορροπία τόσο στον εσωτερικό όσο και στον εξωτερικό τομέα της οικονομίας.

Εχουμε $S_{PM}^{rdn} = S_{iM}^{rdn}$ ή

$$S_I^d + T^n + sV^d = C_k + C_r + C_u + C_{tr} + G_g + I_{\Delta} + I_i + I_{is} + (E_x - I_M) \quad (9)$$

Δείχνει όλες τις εναλλακτικές επιλογές της σύγχρονης κοινωνίας, να διαθέτει το μέρος του προϊόντος της που είναι πάνω απ' τις άμεσες ανάγκες της παραγωγής της και αποτελεί το βαθμό ελευθερίας της, όπως αυτό προκύπτει με την ύπαρξη και το ρόλο του σημερινού κράτους και των εξωτερικών συναλλαγών της.

Απ' την εξέλιξη των διαφορών επί μέρους μεγεθών που συνθέτουν τόσο το Συνολικό Διαθέσιμο Πλεόνασμα όσο και τη χρήση του Συνολικού Διαθέσιμου Υπερπροϊόντος, για το οποίο δαπανάται το πλεόνασμα της οικονομίας, μπορούμε να εξαγάγουμε χρήσιμα συμπεράσματα για τα αίτια και τις επιπτώσεις, στην εξέλιξη των διαφορών μεγεθών του συνόλου της οικονομίας.

Η κατανομή και η διάρθρωσή της, ανάμεσα σε παραγωγικές και μη παραγωγικές χρήσεις, σε παραγωγική και μη παραγωγική καταναλωση του συνολικού διαθέσιμου υπερπροϊόντος της οικονομίας, αποτελεί καθοριστικό παράγοντα για το ρυθμό ανάπτυξης και οικονομικής προόδου. Με δοσμένο επίπεδο τεχνικής, όσο μεγαλύτερο είναι το μέρος που καταναλώνεται παραγωγικά, τόσο μεγαλύτερος είναι ο ρυθμός ανάπτυξης, και αντιστρόφως. Όσο αυξάνει η αναλογία της μη παραγωγικής κατανάλωσης, τόσο μειώνεται ο ρυθμός αυτός.

Η γνώση της κατανομής αυτής, μπορεί να αποτελέσει ένα ίσως περισσότερο χρήσιμο βοήθημα στην άσκηση οικονομικής πολιτικής, απ' αυτό που παρέχει η παραδοσιακή ανάλυση και διάκριση μεταξύ των διαφορών κατηγοριών δαπανών, και να δώσει νέες κατευθύνσεις στην διερεύνηση και την αντιμετώπιση των μακρο-οικονομικών ανισορροπιών.

Εκτός από την λεπτομερή και από διαφορετική σκοπιά ανάλυση, της διανομής του συνολικού κοινωνικού προϊόντος και εισοδήματος, μπορεί να δειχθεί η ύπαρξη πιθανών αποτελεσμάτων εκτόπισης -Crowding out- στην κατανομή των πόρων του μη παραγωγικού στον παραγωγικό τομέα της οικονομίας,² καθώς και μεταξύ των διαφορών τρόπων χρήσης του υπερπροϊόντος. Ακόμη, με βάση την ανάλυση αυτή που περιγράφει τον τρόπο με τον οποίο έγινε η κατανομή του πλεονάσματος, - εκ των υστέρων - μπορεί να αναπτυχθεί η προβληματική για πιθανές άλλες επιλογές του παρελθόντος ή του μέλλοντος, και να ερευνηθούν οι επιπτώσεις απ' αυτές στην οικονομία της χώρας. Στο πλαίσιο αυτό μπορεί επίσης να διερευνηθεί ο ρόλος της

1. Βλέπε εκτεταμένη ανάλυση του θέματος στο: J. Becker "Marxian Political Economy", Part I, Chp. 2, 3.

2. Παραπλήσια μελέτη, βλέπε: R. Bacon and H. Karayiannis-Bacon, "The growth of the non-market sector in a newly industrialized country: the case of Greece 1958-1976".

μη παραγωγικής κατανάλωσής του, - τόσο του ύψους της όσο και της διάρθρωσής της-, στη διασφάλιση του απαραίτητου επιπέδου ενεργού ζήτησης, για την παραγωγή του δοσμένου επιπέδου κοινωνικού προϊόντος και πλεονάσματος. Στα σημερινά δεδομένα "...η εκβιαστική αρπαγή του κοινωνικού πλεονάσματος μπαίνει σε δεύτερη μοίρα, ... ενώ κεντρικό ζήτημα είναι η χρησιμοποίησή του δια μέσου του ελέγχου του Κράτους".¹

7.5 "Βασική Κοινωνική Κατανάλωση" ή "Κοινωνικός Μισθός"

Όπως αναφέραμε προηγούμενα, ένα μέρος του πλεονάσματος που αποσπά ο Δημόσιος τομέας, χρησιμοποιείται και δαπανάται για την παραγωγή αναπαραγωγικών αξιών χρήσης όπως π.χ. υπηρεσίες υγείας, παιδείας κλπ., και ένα άλλο μέρος για μεταβιβαστικές πληρωμές, όπως συντάξεις, ιατροφαρμακευτική περίθαλψη, επιδόματα ανεργίας κλπ. Οι υπηρεσίες και οι μεταβιβάσεις αυτές, συμπληρώνουν την προσωπική κατανάλωση του συνόλου της εργατικής τάξης με την ευρεία έννοια, όπου περιλαμβάνεται ολόκληρη η οικογένεια του εργάτη, παιδιά, γέροι, ανάπηροι, άνεργοι κλπ. και διασφαλίζουν την συντήρηση και αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης συνολικά. Αποτελούν μέρος των εξόδων που απαιτούνται προκειμένου να συντηρηθεί και αναπαραχθεί "η γενιά των εργατών, ώστε να είναι σε θέση να αυξάνει και να αντικαθιστά τους φθαρμένους εργάτες με νέους".²

Το σύνολο των εξόδων αναπαραγωγής του εργάτη αποτελούνται "...απ' τη χρηματική τιμή των μέσων συντήρησης, που είναι κατά μέσο όρο αναγκαία για να τον κάνουν ικανό για εργασία, για να τον διατηρούν ικανό για εργασία, και για να τον αντικαταστήσουν με άλλον εργάτη στην περίπτωση αποχώρησής του λόγω ηλικίας, αρρώστειας ή θανάτου, δηλ. για να διατηρήσουν την εργατική τάξη στην χρειαζόμενη αριθμητική δύναμη".³ Επειδή οι δαπάνες αυτές του κράτους συμπληρώνουν τα μέσα συντήρησης και αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης, "...αποτελούν μεταβλητό κεφάλαιο (με τη μαρξιστική έννοια) για το σύνολο των καπιταλιστικών μονάδων... επιτρέποντας στα ιδιωτικά κεφάλαια να πραγματοποιούν έτσι μεγαλύτερη υπεραξία".⁴

Καλυπτόμενες οι δαπάνες αυτές με φορολογία "κοινωνικοποιείται το κόστος αυτό του μεταβλητού κεφαλαίου"⁵ και επειδή το κύριο βάρος της φορολογίας πέφτει

-
1. Κ. Βεργόπουλος: "Το κράτος στον Περιφερειακό Καπιταλισμό", εκδόσεις "Εξάντας" 1985 σελ. 43.
 2. Κ. Μαρξ: "Μισθωτή εργασία και κεφάλαιο", Εκδόσεις Β. Μακρυωνίτη και Σια, σελ. 26.
 3. Στο ίδιο, Φ. Ενγκελς: "Εισαγωγή", σελ. 7.
 4. Δ. Καράγιωργα: "Δημόσια Οικονομική" Ι, Εκδόσεις Παπαζήση, 1979, σελ. 476.
 5. Στο ίδιο, σελ. 476.

στην εργατική τάξη,¹ οι δαπάνες του κοινωνικού κράτους έχουν σαν αποτέλεσμα και την αναδιανομή του εισοδήματός της μέσα στην ίδια την εργατική τάξη με την ευρεία έννοια.² Οι κοινωνικές αυτές παροχές, αποτελούν τον "κοινωνικό μισθό", ο οποίος είναι αναπόσπαστο τμήμα του εργατικού μισθού και παρέχεται συλλογικά, είτε απ'το ίδιο το κράτος, είτε απ'τους ελεγχόμενους απ'αυτό οργανισμούς³ σε μετρητά και σε είδος προς το σύνολο της εργατικής τάξης, απασχολούμενης και μη⁴, γι'αυτό και αυτή τον περιφρουρεί και αγωνίζεται για την αύξησή του όπως και για τους χρηματικούς μισθούς. Έτσι η συνολική πραγματική κατανάλωση της εργατικής τάξης με την παραπάνω έννοια, το πραγματικά κοινωνικά αναγκαίο κόστος για την αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης με την ευρεία έννοια, περιλαμβάνει την προσωπική κατανάλωση όπως την προσδιορίσαμε προηγούμενα, καθώς και την κοινωνική κατανάλωση. "Η βασική κατανάλωση είναι το άθροισμα της προσωπικής βασικής κατανάλωσης και της κοινωνικής κατανάλωσης".⁵ Το μέγεθος της προσωπικής κατανάλωσης των εργαζομένων παραγωγικών και μη, που στηρίζεται στον διαθέσιμο χρηματικό μισθό τους, επηρεάζεται όπως και ο τελευταίος απ'το μέγεθος του "κοινωνικού μισθού".

Η Δημόσια παραγωγή πολλών κοινωνικών υπηρεσιών επειδή παράγονται χωρίς κέρδος -κάτω από συγκρίσιμες συνθήκες παραγωγικότητας με τον ιδιωτικό τομέα- μειώνουν το κόστος αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης, και μαζί με όλων των ειδών τις παροχές προσφέρονται χωρίς αντίτιμο σ'όλα τα μέλη της κοινωνίας χωρίς διάκριση: Σε παραγωγικούς και μη παραγωγικούς εργάτες, σε απασχολούμενους και μη, ακόμη και σε μέλη ή μη της εργατικής τάξης. Απ'το γεγονός αυτό, προέρχεται μια πηγή προβλημάτων ποσοτικοποίησης και εμπειρικού προσδιορισμού της πραγματικής αξίας των αξιών χρήσης, που δεν έχουν τιμή, και επιστρέφει ο Δημόσιος τομέας στους παραγωγικούς εργάτες.

Μια δεύτερη πηγή προβλημάτων, προέρχεται απ'το γεγονός ότι ορισμένες απ'τις δαπάνες του κοινωνικού κράτους, εκτός απ'την αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης στοχεύουν στην κοινωνική συνοχή, αρμονία και άμβλυση των αντιθέσεων του δοσμένου τρόπου παραγωγής. Τέλος, ένα τρίτο πρόβλημα σχετίζεται με τον διαχωρισμό πολλών κεφαλαιακών δαπανών του κράτους που μπορεί να εξυπηρετούν μεικτούς σκοπούς και λειτουργίες, πέρα απ'την παραγωγή υπηρεσιών που συμμετέχουν στο κόστος αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης. Με τη βοήθεια ορισμένων υποθέσεων, κάποια προσέγγιση και εκτίμηση του κοινωνικού μισθού που προστίθεται στην προσωπική κατανάλωση των παραγωγών, ή των παραγωγικών εργατών όπως ορίσθηκε προηγούμενα, μπορεί να γίνει, όπως π.χ. λαμβάνοντας το κόστος παραγωγής των υπηρεσιών

-
1. I. Gough (1976), p. 125, 126.
 2. Στο ίδιο, p. 114.
 3. Δ. Καράγιωργα: Στο ίδιο σελ. 479.
 4. I. Gough: Στο ίδιο p. 108.
 5. R. Stanfield: 1973 p. 1.

αυτών και των μεταβιβάσεων απ'το Δημόσιο και επιμερισμού των για το μέρος της παραγωγικής εργασίας. Προστιθέμενο στην προσωπική κατανάλωση C_p θα είχαμε το πραγματικά αναγκαίο κόστος αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης των παραγωγών, που περιλαμβάνει εμπορευματικές και μη αξίες χρήσης, και απαιτείται για την παραγωγή του συνολικού κοινωνικού προϊόντος. Αυτό αφαιρούμενο απ'το συνολικό καθαρό προϊόν και εισόδημα, θα μας έδινε μια άλλη προσέγγιση και εκτίμηση του πλεονάσματος της οικονομίας για τη δοσμένη περίοδο, που στηρίζεται σε μια παραπλήσια αλλά διαφορετική θεώρηση απ'αυτή που προηγήθηκε στην ως τώρα ανάλυση. Μια τέτοια προσέγγιση παρ'όλο που στηρίζεται σε θεωρητικά βάσιμη ανάλυση και αντίληψη δεν μπορεί να γίνει στα πλαίσια της παρούσης εργασίας, όπου ο προσδιορισμός των διαφόρων οικονομικών μεγεθών καθορίζεται απ'τις δοσμένες σχέσεις και νόμους της καπιταλιστικής παραγωγής και αγοράς.

7.6 Η κατανομή της επιβάρυνσης για την ανάπτυξη του Δημοσίου τομέα

Όπως αναφέραμε και προηγούμενα, ο σημερινός ρόλος του Κράτους συνδέεται άμεσα με διάφορες λειτουργίες και δραστηριότητες στο σύνολο σχεδόν μη παραγωγικές, για την εκπλήρωση των οποίων απαιτείται η χρησιμοποίηση μέρους του κοινωνικού προϊόντος που παράγεται στην οικονομία. Με τις λειτουργίες αυτές που απορρέουν απ'τον ρόλο του στην σημερινή κοινωνία και εκφράζουν σε μεγάλο βαθμό τα ταξικά συμφέροντα διαφόρων κοινωνικών τάξεων, το κράτος παρεμβαίνει και επηρεάζει τόσο την αρχική κατανομή του εισοδήματος και του προϊόντος της οικονομίας απ'την οποία απορρέει το αρχικό πλεόνασμα της οικονομίας, όσο και την τελική κατανομή που καθορίζει το μέγεθος του διαθέσιμου πλεονάσματος της οικονομίας και τους τρόπους χρησιμοποίησής του. Όπως είδαμε πριν, το διαθέσιμο πλεόνασμα της οικονομίας αυξάνεται σε σχέση με το αρχικό τόσο κατά τους φόρους και τις εισφορές στην κοινωνική ασφάλιση των παραγωγικών εργατών όσο και κατά την αποταμίευσή τους, που προέρχεται απ'τους μισθούς τους. Το κράτος αποσπά και χρησιμοποιεί μέρος του διαθέσιμου πλεονάσματος της οικονομίας, το οποίο προέρχεται από τους φόρους πάνω στους μισθούς και τα κέρδη, και ακόμη από την αποταμίευση της οικονομίας όταν ένα μέρος των δαπανών του καλύπτονται με εσωτερικό δανεισμό. Έτσι ένα μέρος του κοινωνικού προϊόντος που αρχικά δεν αποτελεί μέρος του πλεονάσματος της οικονομίας, και ανήκει στους παραγωγικούς εργάτες, αποσπάται απ'αυτούς με την παρέμβαση του κράτους και χρησιμοποιείται απ'αυτό, μετατρεπόμενο έτσι σε πλεόνασμα της οικονομίας, που μπορεί να διατεθεί για παραγωγικές και κυρίως στην περίπτωση του κράτους μη παραγωγικές χρήσεις όπως αναφέραμε προηγούμενα.

Όλοι οι φόροι που αποτελούν μέρος του πλεονάσματος της οικονομίας και αποτελούν εισόδημα του κράτους απ'το οποίο χρηματοδοτούνται οι διάφορες κρατικές δαπάνες, κατανέμονται και επιβαρύνουν τόσο τους μισθούς όσο και τα κέρδη με τις διάφορες μορφές που αυτά εμφανίζονται στο πλεόνασμα της οικονομίας. Η κατανομή της επιβάρυνσης αυτής που προέρχεται απ'την ύπαρξη και την συνεχή ανάπτυξη του Δημοσίου τομέα, τόσο μεταξύ των δύο παραπάνω κατηγοριών όσο και ανάμεσα στις ίδιες κατηγορίες, δηλ. στα κέρδη διαφόρων

κλάδων ή τους μισθούς διαφόρων κατηγοριών μισθωτών, καθορίζεται κυρίως απ'τους παράγοντες που αναφέρουμε στη συνέχεια. Η προσπάθεια απόσπασης μέσω της φορολογίας μέρους του κοινωνικού προϊόντος και του εισοδήματος απ'την κάθε κατηγορία, προκαλεί αντιδράσεις, επειδή σημαίνει μείωση του διαθέσιμου εισοδήματος, με αποτέλεσμα την προσπάθεια αποφυγής ή μετακύλισης του φορολογικού βάρους στις άλλες κατηγορίες, προκειμένου το πραγματικό μέγεθος του κοινωνικού προϊόντος που μπορεί να ιδιοποιηθεί η κάθε κατηγορία να μην μειωθεί.

Καθοριστικό παράγοντα για την αποφυγή ή διαφυγή, νόμιμη ή μη αντίστοιχα, των φορολογικών βαρών τόσο απ'την πλευρά των μισθωτών όσο και των επιχειρήσεων, αποτελεί η συνολική δομή και λειτουργία του φορολογικού συστήματος με όλα τα επί μέρους χαρακτηριστικά, απ'τα οποία εξαρτάται η φορολογική επιβάρυνση για την κάθε κατηγορία. Μετά όμως την επιβολή του φορολογικού βάρους, αρχίζει η προσπάθεια μετακύλισής του μέσω του μηχανισμού των τιμών στην περίπτωση των επιχειρήσεων, ή μέσω των μισθολογικών αυξήσεων στην περίπτωση των μισθωτών. Στην πρώτη περίπτωση η δυνατότητα μετακύλισης καθορίζεται απ'τη μονοπωλιακή θέση¹ ή το "βαθμό μονοπωλίου" όπως λέγεται, και συνδέεται με τις συνθήκες ανταγωνισμού και ελαστικότητας ζήτησης που επικρατούν για το συγκεκριμένο προϊόν ή υπηρεσία στην αγορά. Ακόμη η ύπαρξη ή μη κρατικής παρέμβασης όπως π.χ. με τη μορφή ελέγχου των τιμών, αποτελεί παράγοντα που μειώνει τη δυνατότητα μετακύλισης. Έτσι οι κλάδοι που λειτουργούν σε περισσότερο ανταγωνιστικές συνθήκες, έχουν μικρότερη δυνατότητα μετακύλισης και αντίστροφα.

Στην περίπτωση των μισθωτών η αναπλήρωση του εισοδήματος από την φορολογία, εξαρτάται απ'την αποτελεσματικότητα των μισθολογικών διεκδικήσεων που σχετίζεται τόσο με το γενικότερο θεσμικό πλαίσιο στο οποίο κινούνται αυτές, το βαθμό ανάπτυξης του συνδικαλιστικού κινήματος, και τέλος την στάση απέναντι στη φορολογική επιβάρυνση. Η τελευταία εκτός απ'αυτό που ονομάζουμε "φορολογική ηθική" και ισχύει για όλες τις κατηγορίες μισθωτών και μη, κυρίως στην περίπτωση των μισθωτών - δεδομένου ότι ένα μέρος των κρατικών δαπανών επιστρέφει και σκοπεύει στην αύξηση αυτού που ονομάζουμε "κοινωνικό μισθό" με τις διάφορες παροχές και λειτουργίες του κράτους - καθορίζεται σε μεγάλο βαθμό, απ'τον τρόπο που χρησιμοποιούνται οι φόροι, και τις επιπτώσεις που έχουν πάνω στον πραγματικό μισθό και το επίπεδο ευημερίας των μισθωτών.

Όπως στην περίπτωση των διαφόρων κλάδων επιχειρήσεων, έτσι και στην περίπτωση των μισθωτών αντίστοιχα, η δυνατότητα μετακύλισης των διαφόρων κατηγοριών διαφέρει, και συνδέεται κι εδώ σε μεγάλο βαθμό με αυτό που ονομάσαμε μονοπωλιακή θέση. Οι κυριότεροι απ'τους παραπάνω παράγοντες, είναι οι ίδιοι που καθορίζουν επίσης αυτό που αποκαλούμε εξωγενή κατανομή του εισοδήματος της οικονομίας. Έτσι ανάλογα με το βαθμό στον οποίο υπάρχουν οι παραπάνω παράγοντες, το βάρος της ύπαρξης ή της αύξησης των μη παραγωγικών λειτουργιών του Δημόσιου τομέα, θα προέλθει τόσο απ'τους μισθούς των παραγωγικών εργατών, όσο και των κερδών. Ποιό είναι το ποσοστό επιβάρυνσης της κάθε κατηγορίας εξαρτάται απ'τα δεδομένα και τις συνθήκες

1. M. Kalecki: (1938), (1941).

της συγκεκριμένης οικονομίας, γεγονός που πρέπει να ερευνηθεί στην πράξη. Τουλάχιστον μακροχρόνια και δεδομένων των σημερινών συνθηκών μονοπωλιακού ανταγωνισμού που επικρατούν στην σημερινή οικονομική πραγματικότητα, μπορεί να θεωρηθεί ότι στο μέγιστο ποσοστό οι πόροι για τις λειτουργίες του κράτους, προέρχονται και επιβαρύνουν το μερίδιο των παραγωγικών εργατών, κι έτσι με τον τρόπο αυτό αυξάνουν το πραγματικό διαθέσιμο πλεόνασμα της οικονομίας. Χωρίς αύξηση του συνολικού κοινωνικού προϊόντος της οικονομίας, μια επέκταση του Δημόσιου τομέα θα σημαίνει κυρίως μείωση των διαθέσιμων πραγματικών μισθών των παραγωγικών εργατών, εάν αυτό δεν οδηγεί σε ίση αντιστάθμιση μέσω των κρατικών παροχών προς αυτούς και γενικότερα του κοινωνικού μισθού.

Σε ότι αφορά τη δυνατότητα μετακύλισης απ'την πλευρά των κερδών, ακόμη και μια πιθανή βραχυχρόνια αδυναμία μετακύλισης που μπορεί να οδηγήσει σε μείωση του ποσοστού κέρδους, μέσω της επενδυτικής και γενικότερα της οικονομικής στασιμότητας, ή διαφυγής του κεφαλαίου στο εξωτερικό στα πλαίσια μιας ανοιχτής καπιταλιστικής οικονομίας, θα εξαναγκάσει μακροχρόνια στη δημιουργία τέτοιων συνθηκών που θα ενισχύσουν την ικανότητα μετακύλισης και γενικά θα ανεβάσουν το ποσοστό κέρδους σε επίπεδα τέτοια που απαιτούνται για τη λειτουργία του μηχανισμού της καπιταλιστικής οικονομίας.

Γενικότερα, ο ανταγωνισμός για την κατανομή του βάρους του Δημόσιου τομέα ιδιαίτερα σε περίπτωση στασιμότητας του κοινωνικού προϊόντος, μπορεί να οδηγήσει σε σημαντικές ανισορροπίες στην οικονομία, τόσο στο επίπεδο των τιμών όσο και στις εξωτερικές συναλλαγές της χώρας. Στην περίπτωση όμως που συμπίπτει με συνεχή αύξηση του προϊόντος και του πλεονάσματος της οικονομίας, οι επιπτώσεις αυτές μειώνονται σημαντικά, ακόμη και μέχρι εξαφάνισής τους. Βασικός παράγοντες που δημιουργεί αυτή τη δυνατότητα και τις προϋποθέσεις, είναι η συνεχής αύξηση της παραγωγικότητας όπως είδαμε σε προηγούμενο κεφάλαιο.

Τέλος θα πρέπει να αναφερθεί, πως στην περίπτωση που ένα τουλάχιστον μέρος του αποσπώμενου πλεονάσματος απ'το κράτος, χρησιμοποιείται και προκαλεί αύξηση της παραγωγικότητας της οικονομίας μακροχρόνια, τότε αυξάνει το κοινωνικό προϊόν και το πλεόνασμα, με συνέπεια οι όποιες βραχυχρόνιες δυσμενείς επιπτώσεις να αμβλυνθούν και να έχουμε αύξηση των πραγματικών μισθών απ'τους οποίους σε τελική ανάλυση αντλεί τους πόρους που χρειάζεται ο Δημόσιος τομέας. Για τους λόγους αυτούς τόσο το μέγεθός του όσο και η διάρθρωσή του και η αποτελεσματικότητά του, αποτελεί εξαιρετικής σημασίας πρόβλημα για το σύνολο της κοινωνίας, αλλά κυρίως για την εργατική τάξη κάθε χώρας. Τελικώς, στα πραγματικά δεδομένα μιας οικονομίας, τόσο η τελική φορολογική επιβάρυνση για την ανάπτυξη του Δημόσιου τομέα, όσο και η κατεύθυνση και δομή των κρατικών δαπανών, δηλ. της διάθεσης του πλεονάσματος που αποσπάται απ'το Δημόσιο τομέα, καθορίζεται σε μεγάλο βαθμό απ'την ισορροπία δυνάμεων των διαφόρων τάξεων και του ανταγωνισμού μεταξύ τους, ο οποίος μπορεί να έχει σημαντικές επιπτώσεις στα διάφορα οικονομικά μεγέθη και παραμέτρους, όπως στον πληθωρισμό, τη συσσώρευση κεφαλαίου, το ρυθμό οικονομικής ανάπτυξης κλπ.¹

1. I. Gough: (1976), p. 126, 127.

ΜΕΡΟΣ Δ'

ΤΟ ΠΛΕΟΝΑΣΜΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ
ΚΑΙ ΤΟΝ ΚΛΑΔΟ ΤΩΝ ΜΕΤΑΦΟΡΩΝ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8. ΠΗΓΕΣ ΤΩΝ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΙ ΕΚΤΙΜΗΣΕΩΝ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ (ΠΕΡΙΟΔΟΣ 1976-1987)

8.1 Το συνολικό πλεόνασμα της οικονομίας

Με βάση τη θεωρητική ανάλυση που προηγήθηκε στο Κεφ. 6, και χρησιμοποιώντας τα στατιστικά δεδομένα των Εθνικών Λογαριασμών, της ΕΣΥΕ και του ΚΕΠΕ, η μέθοδος που ακολουθείται για τον υπολογισμό του συνολικού πλεονάσματος είναι η εξής:

Έχοντας λάβει το συνολικό προϊόν της οικονομίας που παρήχθη στη διάρκεια του έτους, έχουμε τη συνολική νέα αξία που παρήχθη στην οικονομία, και τις αντίστοιχες έννοιες του ακαθάριστου και καθαρού προϊόντος ή ακαθάριστης και καθαρής προστιθεμένης αξίας, και του ακαθάριστου και καθαρού εισοδήματος που αποκτήθηκε στην πρωταρχική κατανομή του απ'την εργασία και τους ιδιοκτήτες του κεφαλαίου. Έχουμε δηλ. το εισόδημα της κοινωνίας ολόκληρης από πλευράς προέλευσης. Οι παραπάνω έννοιες δίνονται από τους Πίνακες των Εθνικών Λογαριασμών. Επειδή μας ενδιαφέρει το εισόδημα που δημιουργείται μέσα στην οικονομία της χώρας και η κατανομή του σε μισθούς και κέρδη με διάφορες μορφές, παράγοντες καθοριστικοί για το μέγεθος του πλεονάσματος της οικονομίας, θα χρησιμοποιήσουμε τα μεγέθη των Εθνικών Λογαριασμών που αναφέρονται στο ακαθάριστο και καθαρό εγχώριο προϊόν ή εισόδημα, και όχι στο εθνικό με την προσθήκη των εισοδημάτων της αλλοδαπής.

Με βάση την προηγούμενη ως τώρα ανάλυση, αν απ'το ακαθάριστο εγχώριο προϊόν

$$F = D+W+S \text{ (εξίσωση 7)}$$

αφαιρέσουμε τις αποσβέσεις όπως δίνονται απ'τους Εθνικούς Λογαριασμούς, παίρνουμε το καθαρό εγχώριο προϊόν ή καθαρό εγχώριο εισόδημα που αποτελείται από μισθούς και κέρδη με τις διάφορες μορφές που αυτά εμφανίζονται. Έχουμε δηλ. $W+S$.

Προκειμένου να υπολογίσουμε το W το οποίο δεν δίνεται ολόκληρο απ'τους Εθνικούς Λογαριασμούς, θα πρέπει να προσθέσουμε στο συνολικό μερίδιο των μισθών του μη αγροτικού τομέα, το μερίδιο των μισθών που αφορά τους τεκμαρτούς μισθούς των αυτοαπασχολουμένων, οι οποίοι εργάζονται παραγωγικά και απασχολούνται στον αγροτικό και μη αγροτικό τομέα της οικονομίας.

Τότε αν απ'το συνολικό καθαρό εισόδημα της οικονομίας, αφαιρέσουμε το σύνολο των μισθών που απαιτούνται για την παραγωγή του, θα προκύψει το συνολικό πλεόνασμα της οικονομίας με βάση την αρχική κατανομή του. Στην προκειμένη περίπτωση, λαμβάνουμε το εγχώριο εισόδημα σε τιμές συντελεστών παραγωγής, και αντίστοιχα το πλεόνασμα που προκύπτει είναι εγχώριο σε τιμές συντελεστών παραγωγής.

Δεδομένου ότι το καθαρό προϊόν του μη παραγωγικού Δημόσιου τομέα είναι ίσο με τους μισθούς τους, φθάνουμε στις ίδιες εκτιμήσεις αν απ'το καθαρό προϊόν του παραγωγικού τομέα αφαιρέσουμε τους μισθούς των παραγωγικών εργατών (μισθωτών και αυτοαπασχολουμένων) δηλ. το μεταβλητό κεφάλαιο V της οικονομίας. Οι υπολογισμοί του συνολικού πλεονάσματος της οικονομίας

στηρίζονται και προκύπτουν με βάση τις εξισώσεις (15) και (16) του Κεφαλαίου 6.5.γ.

8.2 Η τεκμαρτή αμοιβή των αυτοαπασχολούμενων

Με βάση τα προηγούμενα, το συνολικό μεταβλητό κεφάλαιο που αντιστοιχεί στο προϊόν και το εισόδημα που έχουν παράγει οι αυτοαπασχολούμενοι στον μη γεωργικό τομέα, προκύπτει αν πολλαπλασιάσουμε το μέσο μισθό του κάθε κλάδου, επί τον αριθμό των αυτοαπασχολούμενων σ' αυτό και προσθέσουμε τα γινόμενα όλων των κλάδων. Ο μέσος μισθός κατά κλάδο, προκύπτει αν διαιρέσουμε το συνολικό μερίδιο των μισθών του κάθε κλάδου με τον αριθμό των απασχολούμενων μισθωτών σ' αυτόν. Το μερίδιο των μισθών του κάθε μονοψήφιου κλάδου δίνεται απ' τους Εθνικούς Λογαριασμούς, ενώ ο αριθμός των μισθωτών όπως και των αυτοαπασχολούμενων δίνεται απ' την ΕΣΥΕ και συγκεκριμένα απ' τις ετήσιες έρευνες απασχόλησης εργατικού δυναμικού, κατά επίσης μονοψήφιες κατηγορίες οικονομικής δραστηριότητας (Πίνακας 7).

Θα πρέπει εδώ να σημειώσουμε, πως οι έρευνες αυτές, καλύπτουν ολόκληρη την επικράτεια από το 1981, ενώ για τα προηγούμενα χρόνια καλύπτουν μόνον τις αστικές και ημιαστικές περιοχές και σαν ποσοστό στο σύνολο γύρω στο 80%. Για την περίοδο απ' το 1980 και πριν, προκειμένου να υπολογίσουμε το μέγεθος της απασχόλησης του συνόλου των μισθωτών της χώρας κατά μονοψήφιους κλάδους, καθώς και το αντίστοιχο μέγεθος των αυτοαπασχολούμενων του μη γεωργικού τομέα, στηριχθήκαμε στην εκτίμηση που έχει γίνει απ' το ΚΕΠΕ για την περίοδο 1961-1983. Η εκτίμηση αυτή έγινε με βάση τις απογραφές πληθυσμού του 1961 και 1971 και την έρευνα απασχόλησης εργατικού δυναμικού για το 1981, που στηρίζεται στην ελαστικότητα απασχόλησης προς προϊόν που έχει υπολογισθεί για τους αντίστοιχους κλάδους της οικονομίας.

Επειδή οι εκτιμήσεις αυτές αφορούν το σύνολο της απασχόλησης τόσο του γεωργικού όσο και του μη γεωργικού τομέα χωριστά, προκειμένου να βρούμε τον συνολικό αριθμό των μισθωτών και αυτοαπασχολούμενων, λαμβάνουμε σαν βάση και υπόθεση ότι η αναλογία στο σύνολο θα είναι ίδια με την αναλογία που προκύπτει απ' τις αντίστοιχες έρευνες εργατικού δυναμικού της ΕΣΥΕ που καλύπτουν τις αστικές και ημιαστικές περιοχές με ποσοστό γύρω στο 80%, όπως αναφέραμε προηγούμενα.

Με βάση λοιπόν τις αναλογίες αυτές, βρίσκουμε και για την περίοδο αυτή που αναφερόμαστε, και φθάνει ως και το 1976, ενώ για την υπόλοιπη περίοδο μετά το 1980 και μέχρι το 1987 παίρνουμε τα στοιχεία της ΕΣΥΕ που καλύπτουν ολόκληρη τη χώρα. Έχοντας υπολογίσει τη συνολική τεκμαρτή αμοιβή της εργασίας των αυτοαπασχολούμενων του μη γεωργικού τομέα, μένει μόνον να υπολογισθεί το τρίτο μέρος του μεταβλητού κεφαλαίου που αφορά αυτό που απαιτείται για την παραγωγή της ακαθάριστης ή καθαρής προτιθέμενης αξίας ή προϊόντος της γεωργικής παραγωγής.

8.3 Η αμοιβή της γεωργικής εργασίας

Λόγω της ιδιομορφίας της γεωργικής παραγωγής, η οποία δεν απαιτεί συνεχή απασχόληση σε ετήσια βάση, θα ήταν λάθος να υπολογισθεί το μερίδιο της εργασίας κατά τον ίδιο τρόπο, όπως η τεκμαρτή αμοιβή των αυτοαπασχολουμένων στους μη γεωργικούς τομείς. Τα στοιχεία που υπάρχουν για την αμοιβή της μισθωτής γεωργικής εργασίας και στηρίζονται σε έρευνες της ΕΣΥΕ για το 1984 και 1985, αν χρησιμοποιηθούν κατά τον ίδιο τρόπο όπως στην περίπτωση των αυτοαπασχολουμένων στους μη γεωργικούς κλάδους, θα έδιναν υπερεκτίμηση της πραγματικής συμμετοχής της γεωργικής εργασίας στη συνολική αξία της γεωργικής παραγωγής, και θα αντιστοιχούσε με απασχόληση σε ετήσια βάση, πράγμα που δεν συμβαίνει. Για το λόγο αυτό, η πλέον σωστή αντιμετώπιση θα πρέπει να είναι αυτή που γίνεται με βάση την συμμετοχή της εργασίας κάθε μορφής, οικογενειακής και ξένης, στη σύνθεση του συνολικού κόστους παραγωγής κάθε κατηγορίας προϊόντος, με βάση την εργασία που απαιτείται για την παραγωγή του κάθε προϊόντος και το ύψος της αμοιβής της στην ιδιότυπη αγορά εργασίας μεταξύ αγροτών και υπαρχόντων αγροεργατών, και τέλος, στη συνολική ακαθάριστη αξία του αντίστοιχου προϊόντος και της συνολικής παραγωγής.

Η πλέον συνεπής προς την πραγματικότητα, και αμερόληπτη μέθοδος υπολογισμού της διάρθρωσης του κόστους των γεωργικών προϊόντων, είναι αυτή που γίνεται από το 1985 και μετά, από την αρμόδια Υπηρεσία του Υπουργείου Γεωργίας, όπου δίνεται η διάρθρωση του κόστους παραγωγής κατά προϊόν τόσο σε απόλυτες τιμές όσο και σε ποσοστά. Αυτό αφορά, τόσο κατά τάξεις μεγέθους γεωργικής εκμετάλλευσης όσο και κατά μέσο όρο για το σύνολο της χώρας. Αντίστοιχα, υπάρχουν στοιχεία για τη μέση απόδοση για το σύνολο της χώρας, και έτσι το μερίδιο της εργασίας μπορεί να εκφραστεί τόσο σαν ποσοστό όσο και σαν απόλυτο μέγεθος για κάθε προϊόν, και το σύνολο της γεωργικής παραγωγής. Με βάση τα στοιχεία για την Ελληνική Γεωργία και τους υπολογισμούς που έγιναν σύμφωνα με τα παραπάνω, το μερίδιο της εργασίας που αποτελεί το μεταβλητό κεφάλαιο το απαραίτητο για την παραγωγή του συνολικού αγροτικού προϊόντος ανέρχεται στο 56% για το 1985. Το ποσοστό αυτό είναι αποτέλεσμα στάθμισης για την κάθε κατηγορία γεωργικών προϊόντων.

Δεδομένου ότι για την περίοδο που εξετάζουμε, δεν έχουν γίνει αξιολογές μεταβολές στη σύνθεση της αξίας της αγροτικής παραγωγής, και οι τεχνολογικές μεταβολές δεν είναι τέτοιες που να προκαλούν επίσης αξιολογές μεταβολές στην απαιτούμενη εργασία που να μεταβάλλεται σημαντικά το ποσοστό της στη συνολική σύνθεση του κόστους, υπολογίσαμε με βάση τις υποθέσεις αυτές το μερίδιο της εργασίας για την περίοδο που μελετάμε. Ακόμη, δεν έχουν ληφθεί υπόψη μικρές μεταβολές λόγω της αλλαγής στη σύνθεση της αγροτικής παραγωγής, οφειλομένης σε καιρικές συνθήκες ή λόγω παραρειαυτοφορίας σε ότι αφορά τις δένδρωδεις καλλιέργειες. Περισσότερο λεπτομερείς υπολογισμοί, λαμβάνοντας υπόψη όλα τα παραπάνω δεδομένα, πιστεύουμε πως θα παρουσίαζαν ελάχιστη απόκλιση σε σχέση με αυτή που έγινε με έναν σταθερό συντελεστή για όλη την εξεταζόμενη περίοδο, και η οποία απόκλιση επηρεάζει σε αμελητέο βαθμό το σκοπό και τα συμπεράσματα της έρευνας. Έχοντας από τους Εθνικούς Λογαριασμούς το ακαθάριστο και καθαρό εγχώριο προϊόν της Γεωργίας, καθώς και τις αποσβέσεις, αν αφαιρέσουμε το μερίδιο της εργασίας από το καθαρό

προϊόν ή εισόδημα, προκύπτει το πλεόνασμα που παράγεται στη Γεωργία, το οποίο αποτελεί μαζί με την αμοιβή της εργασίας το συνολικό Γεωργικό Εισόδημα. Έχοντας πλέον το συνολικό μερίδιο των μισθών W της οικονομίας, αν το αφαιρέσουμε από το καθαρό εγχώριο εισόδημα, παίρνουμε το σύνολο του πλεονάσματος. Αν από W αφαιρέσουμε τους μισθούς της μη παραγωγικής εργασίας που είναι οι μισθοί των υπαλλήλων του κράτους, δηλ. κεντρικής διοίκησης, Ο.Τ.Α., Ν.Π.Δ.Δ., Ασφαλιστικών Οργανισμών κλπ., σύμφωνα με τον ορισμό στο Κεφάλαιο 6, και αντιστοιχούν στο καθαρό προϊόν του μη παραγωγικού τομέα, λαμβάνουμε το συνολικό καταβλητό κεφάλαιο V της οικονομίας, που αν αφαιρεθεί από το καθαρό προϊόν του παραγωγικού τομέα, προκύπτει επίσης το συνολικό πλεόνασμα.

Στη συνέχεια υπολογίζονται τα ποσοστά του πλεονάσματος και των μισθών των μη παραγωγικών και παραγωγικών μισθωτών σε σχέση με το καθαρό εγχώριο εισόδημα, και ακόμη το πλεόνασμα του μη αγροτικού τομέα αφού αφαιρεθεί το αγροτικό πλεόνασμα από το συνολικό καθώς και το αντίστοιχο ποσοστό του στο Κ.Ε.Ε.

Τέλος, η περίοδος των δώδεκα τελευταίων ετών, 1976-1987, που εξετάζουμε για την ελληνική οικονομία, είναι αρκετή σε χρονική διάρκεια ώστε τα συμπεράσματά της να μην υπόκεινται σε επιδράσεις κυκλικές ή εποχικές και ακόμη τυχαίων γεγονότων εθνικών ή διεθνών, αλλά να δείχνουν τις πλέον πρόσφατες εξελίξεις και τάσεις, καθοριστικής σημασίας για την ερμηνεία της πορείας της ελληνικής οικονομίας των τελευταίων ετών.

Επιπλέον, παραθέτουμε μια ακόμη εκτίμηση του πλεονάσματος που γίνεται στον Πίνακα 9 με βάση την ίδια ανάλυση αλλά χρησιμοποιώντας τα στοιχεία των πινάκων εισροών-εκροών του ΚΕΠΕ σε ό,τι αφορά τους μισθούς που απαιτούνται στο σύνολο της οικονομίας για την παραγωγή του συνολικού προϊόντος. Σαν βάση, χρησιμοποιούνται οι πίνακες του 1980 προκειμένου να εκτιμηθούν οι μισθοί για τα επόμενα έτη μέχρι και το 1987.

Όπως φαίνεται στον πίνακα αυτόν, σε σύγκριση με τον υπολογισμό που έγινε προηγουμένως, το μερίδιο των συνολικών μισθών που απαιτούνται για την παραγωγή του Ακαθάριστου προϊόντος είναι μικρότερο, και γι' αυτό το πλεόνασμα που προκύπτει μεγαλύτερο. Θεωρούμε όμως πως η εκτίμηση που έγινε με τον προηγούμενο τρόπο, είναι περισσότερο αξιόπιστη και πλησιέστερη στην πραγματικότητα, στηριζόμενη σε περισσότερο πραγματικά δεδομένα όπως αυτά δίνονται από τις έρευνες της ΕΣΥΕ. Η εκτίμηση π.χ. του ΚΕΠΕ ιδιαίτερα για τους μισθούς στη γεωργία που είναι περίπου 10% του ακαθάριστου προϊόντος της, αφορά μόνο την καταβολή μισθών και όχι τεκμαρτή αυτοαπασχόληση. Γι' αυτό είναι πολύ χαμηλή και απέχει σημαντικά από την πραγματικότητα.

8.4 Το πλεόνασμα στους επί μέρους κλάδους

Προκειμένου να υπολογισθεί το πλεόνασμα των επί μέρους κλάδων της οικονομίας, ακολουθούμε τη μέθοδο και διαδικασία που προκύπτει και στηρίζεται στην ανάλυση του Κεφαλαίου 6.6 για το θέμα αυτό. Χρησιμοποιούμε τους υπάρχοντες πίνακες εισροών-εκροών του ΚΕΠΕ που υπάρχουν για την περίοδο που αναφερόμαστε, και αποτελούν τη βάση για τους υπολογισμούς των επομένων ετών. Τους πίνακες του 1976 χρησιμοποιούμε για τους υπολογισμούς των ετών

1976 μέχρι και 1979 και τους πίνακες του 1980 χρησιμοποιούμε για τους υπολογισμούς των ετών 1980 μέχρι και 1987. Η μήτρα συναλλαγών αφορά δώδεκα κλάδους, αφού έχουν ομαδοποιηθεί οι 24 κλάδοι της βιομηχανίας σε ένα. Οι τεχνολογικοί συντελεστές που στηρίζονται στα έτη 1976 και 1980 και χρησιμοποιούνται για τα επόμενα έτη αντίστοιχα μπορεί να θεωρηθούν αρκετά αξιόπιστοι δεδομένου ότι οι ενδοκλαδικές συναλλαγές μεταβάλλονται για τις περιόδους που αυτοί καλύπτουν, ανεπαίσθητα.

Κατόπιν υπολογίζονται οι συντελεστές αλληλεξάρτησης, και πολλαπλασιάζονται επί την τελική ζήτηση προκειμένου να υπολογισθεί το συνολικό ακαθάριστο προϊόν του κάθε κλάδου. Για την τελική ζήτηση των υπολοίπων ετών εκτός του 1976 και 1980 γίνεται εκτίμηση αυτής με βάση την υπόθεση ότι αυτή δεν αλλάζει σαν ποσοστό στο ακαθάριστο εγχώριο προϊόν το οποίο είναι γνωστό για όλα τα έτη. Από το ακαθάριστο προϊόν του κάθε κλάδου αφαιρούνται οι αποσβέσεις του, όπως δίνονται από το ΚΕΠΕ και με την ομαδοποίηση σε ορισμένους κλάδους προκειμένου να συμπέσει αυτή με την ομαδοποίηση που χρησιμοποιούμε. Δεδομένου ότι τα στοιχεία των αποσβέσεων καλύπτουν μέχρι και το 1985, κάνουμε την υπόθεση για ίδιο ρυθμό αύξησης στα επόμενα δύο έτη και έτσι έχουμε τις αποσβέσεις γι'αυτά και κατά τον τρόπο αυτό προκύπτει το καθαρό προϊόν κάθε κλάδου.

Με τα προηγούμενα δεδομένα που χρησιμοποιήσαμε για το συνολικό πλεόνασμα της κατά κλάδο απασχόλησης και μέσω των μισθών, υπολογίζουμε τους μισθούς που απαιτούνται από τον κάθε κλάδο σαν αρχικές εισροές για την παραγωγή του προϊόντος.

Κατόπιν αφαιρούμε τους μισθούς αυτούς που πληρώνει ο κάθε κλάδος αντίστοιχα, από το αντίστοιχο καθαρό προϊόν του, και προκύπτει το υπερπροϊόν και το αντίστοιχο πλεόνασμα κατά κλάδο σε τιμές αγοράς.

Η παραπάνω διαδικασία ακολουθεί την ανάλυση του Κεφ. 6.6.β και 6.6.γ, ενώ ισχύουν και εδώ οι εξισώσεις (7), (8), (16) και (17) του Κεφαλαίου 6.5.

8.5 Η διάθεση και χρήση του συνολικού υπερπροϊόντος και πλεονάσματος

Με βάση την ανάλυση που προηγήθηκε στο Κεφ. 7, αν από το συνολικό καθαρό προϊόν ή εισόδημα του παραγωγικού τομέα της οικονομίας, αφαιρεθεί το μέρος εκείνο που χρησιμοποιείται για την κατανάλωση C_p των παραγωγών ή αυτών που απασχολούνται στους παραγωγικούς τομείς της οικονομίας, τότε προκύπτει το πραγματικό διαθέσιμο υπερπροϊόν ή αντίστοιχο πλεόνασμα το οποίο μπορεί να διατεθεί για τις άλλες χρήσεις που αναφέραμε προηγούμενα [εξίσωση (6) του Κεφαλ. 7.3.α].

Προκειμένου να εκτιμήσουμε το μέγεθος της κατανάλωσης των παραγωγών θα πρέπει σύμφωνα με την ανάλυση στο Κεφ. 7.3.α, από το σύνολο των μισθών τους όπως υπολογίστηκαν πριν, να αφαιρέσουμε κατ'αρχήν τους άμεσους φόρους και εισφορές στην κοινωνική ασφάλιση καθώς και τοπική αυτοδιοίκηση, ώστε να έχουμε το διαθέσιμο εισόδημά τους από μισθούς, ή τους καθαρούς μισθούς. Σαν ποσοστό φορολόγησης, χρησιμοποιούμε το μέσο ποσοστό που προκύπτει για το σύνολο της οικονομίας και για τη χρονική περίοδο που αναφερόμαστε. Στη συνέχεια αφαιρώντας το μέρος του διαθέσιμου εισοδήματος που αποταμιεύεται,

χρησιμοποιώντας για τον υπολογισμό του το μέσο ποσοστό αποταμίευσης για όλο το διαθέσιμο ιδιωτικό εισόδημα της οικονομίας, φθάνουμε στο μέρος εκείνο που διατίθεται για κατανάλωση και μπορεί να αγοράσει το αντίστοιχο μέρος της συνολικής ιδιωτικής κατανάλωσης, η οποία δίνεται σε τρέχουσες αγοραίες τιμές. Αν αφαιρέσουμε το μέρος αυτό απ'το σύνολο του καθαρού προϊόντος του παραγωγικού τομέα προκύπτει το διαθέσιμο υπερπρόϊόν της οικονομίας. Με τον ίδιο, ή ανάλογο, τρόπο αν στο αρχικό πλεόνασμα προσθέσουμε τους καθαρούς φόρους των παραγωγικών εργατών και την αποταμίευσή τους λαμβάνουμε το αντίστοιχο διαθέσιμο πλεόνασμα [εξίσωση (5), Κεφ. 7.3.α].

Χρησιμοποιώντας το συνολικό εθνικό εισόδημα, περιλαμβάνουμε και το καθαρό εισόδημα και μεταβιβάσεις απ'την αλλοδαπή το οποίο και αυτό θα πρέπει να προστίθεται στο υπόλοιπο πλεόνασμα που παράγεται στο εσωτερικό της οικονομίας και διατίθεται για τις χρήσεις που περιγράφουμε στη συνέχεια, πράγμα που δεν γίνεται στις εκτιμήσεις που ακολουθούν λόγω δυσκολιών στη διάθεση των στατιστικών στοιχείων.

Όπως αναφέραμε και προηγούμενα, ο ρόλος του κράτους στην τελική κατανάλωση και διάθεση του πλεονάσματος της οικονομίας είναι καθοριστικός. Το κράτος εισπράττει φόρους οι οποίοι αποτελούν σχεδόν το σύνολο των εσόδων του, και παράγει υπηρεσίες που προσφέρονται δωρεάν. Οι λειτουργίες αυτές που αναφέρουμε προηγούμενα και με βάση τα εθνικολογιστικά δεδομένα περιλαμβάνουν την κεντρική διοίκηση, ασφαλιστικούς οργανισμούς και τοπική αυτοδιοίκηση, αυτό δηλ. που θεωρούμε μη παραγωγικό τομέα, ο οποίος όπως βλέπουμε και απ'τον πίνακα των διακλαδικών συναλλαγών δεν συνδέεται για την παραγωγή του με τους άλλους κλάδους της οικονομίας. Οι δαπάνες του κράτους για πληρωμή μισθών που παράγουν υπηρεσίες που προσφέρονται δωρεάν στο κοινωνικό σύνολο, δημιουργούν εισοδήματα και απαιτήσεις για κατανάλωση, απ'την παραγωγή των παραγωγικών κλάδων. Το ίδιο αποτέλεσμα έχουν και οι μεταβιβαστικές πληρωμές, καθώς και οι τόκοι του Δημόσιου τομέα, ενώ ένα μέρος της Δημόσιας κατανάλωσης αφορά άμεση αγορά αγαθών και υπηρεσιών απ'τους παραγωγικούς τομείς. Προκειμένου να υπολογίσουμε την κατανάλωση που αντιστοιχεί στους μισθούς των μη παραγωγικών εργατών του Δημόσιου τομέα, ακολουθούμε την ίδια διαδικασία που χρησιμοποιήσαμε και για τον υπολογισμό της κατανάλωσης των παραγωγικών εργατών, η οποία περιγράφεται στο Κεφ. 7.4. Σε ότι αφορά τις μεταβιβαστικές πληρωμές, κάνουμε την υπόθεση ότι δεν φορολογούνται με άμεσους φόρους και εισφορές στην κοινωνική ασφάλιση, και ότι δαπανώνται ολόκληρες για κατανάλωση χωρίς αποταμίευση. Για τα εισοδήματα από τόκους, δεδομένου ότι δεν φορολογούνται αφαιρούμε μόνον το μέρος που αποταμιεύεται με βάση το ίδιο ποσοστό αποταμίευσης που ισχύει για το σύνολο του ιδιωτικού εισοδήματος. Αυτό σύμφωνα με την μια ακραία υπόθεση ενώ σύμφωνα με την άλλη το αντίστοιχο ποσό είναι μηδέν.

Ετσι λαμβάνουμε το σύνολο της συμμετοχής στην εθνική ιδιωτική κατανάλωση των εισοδημάτων που προέρχονται απ'την παρέμβαση και το ρόλο του κράτους. Αφαιρώντας στη συνέχεια την κατανάλωση των παραγωγών και την κατανάλωση από εισοδήματα του Δημόσιου τομέα, παίρνουμε το μέρος της ιδιωτικής κατανάλωσης που προέρχεται από διάφορα κέρδη και κάθε μορφής προσόδους περιουσίας και επιχειρηματικής δράσης και η οποία αποτελεί μέρος του πλεονάσματος που χρησιμοποιείται για κατανάλωση.

Εκτός απ'την κατανάλωση των παραπάνω κατηγοριών, ένα μέρος του

πλεονάσματος όπως αναφέραμε στην ανάλυση που προηγήθηκε, χρησιμοποιείται για αύξηση του παγίου κεφαλαίου της οικονομίας, για νέα συσσώρευση. Από εθνικολογιστικά δεδομένα, παίρνουμε το μέγεθος αυτό αν αφαιρέσουμε από τις ακαθάριστες επενδύσεις, το μέρος που αφορά τις αποσβέσεις και είναι η καθαρή επένδυση καθώς και οι μεταβολές στα αποθέματα. Στον πίνακα που περιγράφει την εξέλιξη των επενδύσεων για την εξεταζόμενη περίοδο, γίνεται ανάλυση κατά φορείς, όπου οι δύο πρώτες στήλες αφορούν τις επενδύσεις του παραγωγικού τομέα και είναι οι διωτικές επενδύσεις και αυτές των Δημοσίων επιχειρήσεων, και στις υπόλοιπες δύο, αυτές του μη παραγωγικού τομέα, αυτές του κράτους και της τοπικής αυτοδιοίκησης.

Τέλος, ένα μέρος του υπερπροϊόντος χρησιμοποιείται για εξαγωγές οι οποίες απαλλάσσονται με αντίστοιχες εισαγωγές, απαραίτητες για την παραγωγή και την κατανάλωση της οικονομίας. Στον Πίνακα 6 εμφανίζεται το καθαρό υπόλοιπο των εξωτερικών συναλλαγών της οικονομίας με τον υπόλοιπο κόσμο, όπου περιλαμβάνονται αγαθά και υπηρεσίες που μαζί με το εγχώριο προϊόν συνιστούν το συνολικό διαθέσιμο προϊόν για τις ανάγκες της οικονομίας. Το έλλειμμα δείχνει πως για τις παραπάνω ανάγκες δεν επαρκεί το προϊόν ή το υπερπροϊόν της οικονομίας και χρειάζεται η χρησιμοποίηση προϊόντος άλλων οικονομιών. Το έλλειμμα αυτό όπως φαίνεται στον Πίνακα 5 καλύπτεται είτε από μεταβιβάσεις εισοδημάτων και κεφαλαίων από την αλλοδαπή που προστίθενται στο διαθέσιμο πλεόνασμα της οικονομίας, είτε με καθαρό δανεισμό από το εξωτερικό. Οι τελευταίες στήλες του Πίνακα 5β1, και η δεύτερη στήλη του Πίνακα 6 δείχνουν την εξέλιξη των εξωτερικών συναλλαγών της ελληνικής οικονομίας για την εξεταζόμενη περίοδο, που προκύπτει σαν αποτέλεσμα του τρόπου διάθεσης του διαθέσιμου πλεονάσματος της οικονομίας αλλά και των μεταβιβάσεων που προστίθενται σ' αυτό, και προέρχονται από το εξωτερικό, πράγμα που αυξάνει τις δυνατότητες της οικονομίας, για κάλυψη των διαφόρων αναγκών της. Ακόμη στον Πίνακα 5 (α2, β2), δίνεται μια κατανομή του συνολικού πλεονάσματος κατά φορείς ή κατηγορίες ιδιοποίησης μετά την παρέμβαση του κράτους στην αρχική κατανομή του εισοδήματος, και τις λειτουργικές κατηγορίες στις οποίες κατανέμεται αυτό, εκφραζόμενο τόσο σε τιμές συντελεστών παραγωγής όσο και σε τιμές αγοράς. Στους Πίνακες 5 και 6, δείχνεται με την ύπαρξη της άμεσης και έμμεσης φορολογίας, ποιό μέρος από το συνολικό πλεόνασμα αποσπά και χρησιμοποιεί το κράτος, ποιό οικειοποιούνται και χρησιμοποιούν οι ιδιοκτήτες του κεφαλαίου, καθώς και ποιό οι παραγωγοί από το συνολικό κοινωνικό προϊόν και εισόδημα.

8.6 ΠΙΝΑΚΕΣ

8.6.α Τα βασικά μεγέθη και η εκτίμηση του πλεονάσματος για την Ελληνική Οικονομία

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

Εγχώριο προϊόν, εισόδημα και μερίδιο της εργασίας, του μη αγροτικού τομέα

Σε τρέχουσες τιμές συντελεστών παραγωγής
Σε εκατομμύρια δραχμές

Έτη	Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν	Πραγματικός Ετήσιος Ρυθμός Αύξησης ΑΕΠ	Αποσβέσεις	Καθαρό εγχώριο προϊόν ή εισόδημα	Μισθοί & ημερομίσθια των μή Αγροτικών κλάδων	Μισθοί Δημοσίου	Μισθοί παραγωγικών μισθωτών
1976	728.735	6,1	59.200	669.535	287.193	81.115	206.078
1977	844.628	3,0	72.430	772.198	358.698	100.581	258.117
1978	1.016.709	6,4	89.470	927.239	445.370	125.700	319.670
1979	1.245.187	3,6	112.351	1.132.836	557.306	160.430	396.876
1980	1.523.724	2,1	142.082	1.381.642	671.244	195.560	475.684
1981	1.859.971	0,2	175.498	1.684.473	831.388	248.200	583.038
1982	2.310.688	0,6	215.399	2.095.289	1.069.305	330.429	738.876
1983	2.731.903	0,4	272.598	2.459.305	1.286.351	405.536	880.815
1984	3.361.607	2,9	329.371	3.032.236	1.595.124	510.775	1.084.349
1985	4.132.078	3,4	403.024	3.729.054	1.987.878	648.011	1.339.867
1986	4.928.000*	0,8	505.910*	4.422.090*	2.239.967	735.013	1.504.954
1987	5.475.768*	0,0	580.000*	4.896.768*	2.521.650	870.000*	1.651.650

* εκτιμήσεις

Πηγή: Εθνικοί Λογαριασμοί της Ελλάδος

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

Απασχόληση μισθωτών του μη γεωργικού τομέα
κατά μονοψήφιο κλάδο οικονομικής δραστηριότητας*

Έτη	Ορυχεία	Βιομηχανία Βιοτεχνία	Κοινή Ωρέλεια	Κατασκευές	Εμπόριο Εστιατόρια Ξενοδοχεία	Μεταφορές Επικοινωνίες	Τράπεζες Ασφάλειες	Λοιπές Υπηρεσίες	Σύνολο
1976	18.400	460.850	27.940	207.766	186.727	186.172	73.837	384.975	1.558.770
1977	17.600	461.242	28.942	235.258	194.149	188.742	80.442	403.606	1.627.445
1978	17.600	471.680	28.942	245.685	197.792	193.536	81.846	419.554	1.665.279
1979	17.500	484.980	29.970	271.250	197.012	200.112	82.656	433.254	1.720.312
1980	17.500	485.665	29.970	237.510	196.122	204.120	76.758	437.784	1.690.707
1981	18.100	484.500	30.200	216.500	188.300	202.100	72.700	451.600	1.664.100
1982	16.300	472.200	34.600	218.000	180.100	203.700	85.100	474.400	1.684.400
1983	27.401	466.200	28.400	193.300	190.800	181.700	75.000	490.800	1.653.900
1984	23.900	467.500	29.100	183.500	193.300	192.700	77.100	511.000	1.679.200
1985	27.900	470.700	31.500	170.000	205.100	185.100	83.300	554.600	1.728.000
1986	22.700	500.400	35.500	164.400	194.300	171.500	88.400	557.500	1.734.700
1987	22.900	492.277	34.800	162.500	207.900	175.800	91.540	566.939	1.755.744

Πηγή: ΕΣΥΕ. ετήσιες έρευνες απασχόλησης εργατικού δυναμικού 1976 -1987

* Για τα έτη 1976 - 1980 έχει γίνει εκτίμηση στηριζόμενη στις έρευνες της ΕΣΥΕ και την εκτίμηση του ΚΕΠΕ για τη συνολική απασχόληση

ΠΙΝΑΚΑΣ 3

Μέσος ετήσιος μισθός*
κατά μονοψήφιο κλάδο οικονομικής δραστηριότητας

Έτη	Ορυχεία	Βιομηχ. Βιοτεχν.	Κοινή Ωφέλεια	Κατασκευής	Εμπόριο Εστιατ. Ξενοδοχεία	Μεταφορές Επικοινωνίες	Τράπεζες Ασφάλειες	Λοιπές Υπηρεσίες
1976	307.900	144.800	187.000	165.000	96.500	182.000	162.000	280.000
1977	404.500	177.400	233.500	197.000	114.700	216.300	180.600	330.500
1978	459.600	221.200	284.300	239.400	140.700	255.200	216.500	393.900
1979	581.200	264.900	373.800	248.900	169.600	288.000	239.400	508.500
1980	732.500	331.800	848.400	346.200	204.900	347.000	318.100	579.000
1981	856.800	416.900	599.300	389.400	260.00	440.000	448.900	707.500
1982	1182.000	461.300	654.000	438.000	373.500	572.100	502.000	887.200
1983	822.200	641.500	809.800	620.000	430.500	754.400	738.100	1.039.100
1984	1103.900	803.000	1.017.100	719.500	532.000	877.000	880.000	1.280.500
1985	1242.400	965.500	1.167.100	963.200	616.700	1.127.800	1.029.000	1.484.600
1986	1693.600	1.012.500	1.176.800	1.206.000	723.200	1.359.700	1.100.700	1.676.600
1987	1873.300	1.117.300	1.392.800	1.315.400	738.200	1.466.200	1.144.000	1.885.2000

Πηγή Εθνικοί Λογαριασμοί της Ελλάδος

* Περιλαμβάνεται και η εργοδοτική εισφορά

ΠΙΝΑΚΑΣ 4

Αυτοαπασχολούμενοι στο μη γεωργικό τομέα
κατά μονοψήφιο κλάδο οικονομικής δραστηριότητας*

	Ορυχεία	Βιομηχ. Βιοτεχνία	Κοινή Ωρέλεια	Κατασκευές	Εμπόριο Εστιατόρια Ξενοδοχεία	Μεταφορές Επικοινωνίες	Τράπεζες Ασφάλειες	Λοιπές Υπηρεσίες	Σύνολο
1976	1.600	189.100	60	54.200	289.619	57.800	40.800	50.000	671.230
1977	1.400	186.700	60	66.700	292.444	60.200	42.000	51.000	687.555
1978	1.400	198.300	60	76.300	310.669	62.500	43.700	53.500	738.720
1979	1.500	200.000	30	78.700	322.827	63.400	46.500	55.700	765.688
1980	1.500	199.300	60	77.500	328.270	65.800	47.800	55.200	770.293
1981	1.100	196.200	100	76.100	339.500	71.700	43.900	53.800	782.300
1982	1.100	200.100	300	76.000	342.900	70.400	43.900	64.500	801.000
1983	1.000	207.100	200	79.900	340.000	66.400	47.400	61.800	803.700
1984	1.300	201.600	400	67.000	346.800	64.600	49.000	62.000	772.400
1985	1.000	208.000	100	72.600	365.800	64.400	49.300	62.000	824.500
1986	1.300	217.200	0	70.800	367.800	66.000	50.600	66.400	840.100
1987	1.300	223.400	700	69.500	384.200	68.100	54.000	70.400	870.964

Πηγή: ΕΣΥΕ, ετήσιες έρευνες απασχόλησης εργατικού δυναμικού
1976-1987

* εκτίμηση για την περίοδο 1976 - 1980

ΠΙΝΑΚΑΣ 5

Ακαθάριστη αξία γεωργικής παραγωγής
και συμμετοχή της εργασίας
κατά το έτος 1985
Κατά κατηγορία προϊόντων

Προϊόν	Ακαθ.αξία (εκατ.δρχ)		% συμμετοχής της εργασίας	Συμμετοχή της εργασίας σε εκατ. δρχ.
<u>(Α) Φυτική παραγωγή</u>				
Σιτάρι σκληρό	23.737	X	26	= 6.171
" μαλακό	21.202	X	30	= 5.515
Κριθάρι	12.504	X	28	= 3.501
Αραβοσιτος	37.264	X	36	= 13.415
Ρυζι και λοιπά	6.000	X	27	= 1.620
Ζαχαρότευτλα	12.323	X	51	= 6.284
Καπνός	56.000	X	80	= 44.800
Βαμβάκι	57.013	X	50	= 28.506
Γεώμηλα	20.375	X	38	= 7.742
Λαχανικά	95.370	X	55	= 52.453
Φράουλες	11.814	X	55	= 6.497
Αμπελουργικά	46.312	X	55	= 25.476
Ελαιοκομικά	85.072	X	65	= 56.147
Εσπεριδοειδή	21.437	X	45	= 9.646
Νωπά και αποξηραμένα φρούτα	43.962	X	45	= 19.782
Ξηροί καρποί	14.705	X	45	= 6.617
Σανά	49.848	X	45	= 22.431
(Α) Σύνολο	628.290	X	50%	= 314.598
(Β) Ζωική παραγωγή	261.948	X	20%	= 52.389
A + B Σύνολο	890.238	X	42%	= 369.000
Μείον ενδιάμεση κατανάλωση	196.466			
" αποσβέσεις	36.169			
Καθαρή αξία Γεωργικής παραγωγής ή γεωργικό εισόδημα	657.365	X	56%	= 369.000

Πηγή :Εθνικοί Λογαριασμοί της Ελλάδος. Υπ.Γεωργίας:Διεύθυνση Τιμών και Κόστους αγροτικών προϊόντων.

ΠΙΝΑΚΑΣ 6

Αγροτικό προϊόν, εισόδημα
και μερίδιο της αγροτικής εργασίας

Έτη	Ακαθάριστο Αγροτικό προϊόν σε τιμές συντε- λεστών παραγωγής Ακαθ. Προστ. Αξία	Καθαρό εγχώριο Αγροτικό προϊόν - Εισόδημα Καθαρή Προστ. Αξία	Μερίδιο της εργασίας 56%	Πλεόνασμα στη Γεωργία
1976	136.204	130.688	73.185	57.503
1977	141.543	134.754	75.462	59.291
1978	177.074	168.993	94.636	74.356
1979	198.166	187.994	105.276	82.717
1980	270.058	257.332	144.105	113.222
1981	329.285	313.825	175.724	138.083
1982	424.415	405.785	227.239	178.545
1983	462.769	439.114	245.903	193.210
1984	591.395	562.107	314.779	247.327
1985	713.824	677.655	379.486	298.168
1986	791.915 *	746.635 *	418.125	328.519
1987	875.000 *	825.442 *	462.247	363.194

Πηγή: Εθνικοί Λογαριασμοί της Ελλάδος
* Εκτιμήσεις

ΠΙΝΑΚΑΣ 7

Καθαρό εγχώριο εισόδημα, μεταβλητό κεφάλαιο (V)
και πλεόνασμα της οικονομίας

Σε εκατομμύρια δραχμές

	Καθαρό εγχώριο εισόδημα (1)	Αμοιβή μισθωτής εργασίας παραγω- γικής του μη αγρο- τικού τομέα (2)	Τεκμαρτή αμοιβή Αυτοαπασχο- λουμένων (3)	Αμοιβή εργασίας Αγροτικού Τομέα (4)	Συνολικό Μεταβλητό Κεφάλαιο (V) (5)	Μισθοί μη παραγω- γικών εργατών Δημόσιου Τομέα (U) (6)
1976	669.535	206.078	95.903	73.185	375.166	81.115
1977	772.198	258.117	117.879	75.462	451.458	100.581
1978	927.239	319.670	152.987	94.636	567.293	125.700
1979	1.132.836	396.876	197.056	105.276	699.208	160.430
1980	1.381.642	475.684	233.360	144.105	853.149	195.560
1981	1.684.473	583.036	289.965	175.724	1.048.700	248.200
1982	2.095.283	738.876	394.125	227.239	1.360.240	330.429
1983	2.459.305	880.815	478.690	245.903	1.605.408	405.536
1984	3.032.236	1.084.349	575.229	314.779	1.974.357	510.775
1985	3.729.054	1.339.867	713.000	379.486	2.432.353	648.011
1986	4.422.090	1.504.954	833.566	418.125	2.756.645	735.013
1987*	4.895.000	1.651.650	922.393	462.247	3.036.290	870.000*

* Εκτιμήσεις

ΠΙΝΑΚΑΣ 8

Συνολικό Πλεόνασμα και Μισθοί
Παραγωγικής και μη παραγωγικής εργασίας
σαν ποσοστά στο Καθαρό εγχώριο εισόδημα
(Σε τιμές συντελεστών παραγωγής)

Ετη	Σύνολο ονομ. μισθών ή αμοιβών της εργασίας (Μισθωτής + Τεκμαρτής) V+U (5)+(6) Πίνα- κας 7 (1)	Συνολικό Ιδιωτικό Πλεόνασμα της Οικονομ. Πίνακας 7 (1) - Πίνα- κας 8 (1) (2)	Πλεόνασμα της Οικο- νομίας σαν % στο Κ.Ε.Ε. ή Κ.Π.Α. (3)	Μερίδιο εργασίας σαν % ποσοστό στο Κ.Ε.Ε. V+U Κ.Ε.Ε. (4)	Μερίδιο V σαν % στα Κ.Ε.Ε. V Κ.Ε.Ε. (5)	Μισθοί U % στο Κ.Ε.Ε. (6)	Μισθοί παρ. μισθω- τής εργα- σίας % στο Κ.Ε.Ε. (7)	Πλεόνασμα του μη Αγροτι- κού Το- μέα (8)	% στο Κ.Ε.Ε. (9)
1976	456.281	213.254	31,9	68,1	56,0	12,1	30,8	155.751	23,3
1977	552.039	220.159	28,5	71,5	58,5	13,0	33,4	160.868	20,8
1978	692.993	234.246	25,2	74,8	61,3	13,5	34,4	159.890	17,2
1979	855.638	273.198	24,1	75,9	61,8	14,1	35,0	188.441	16,6
1980	1.048.709	332.933	24,0	76,0	61,9	14,1	34,4	219.611	15,9
1981	1.296.900	387.573	23,0	77,0	62,3	14,7	34,6	249.490	14,8
1982	1.690.668	404.620	19,3	80,7	65,7	15,0	35,3	226.075	10,8
1983	2.010.944	448.361	18,2	81,8	65,3	16,5	35,8	255.151	10,4
1984	2.485.132	547.105	18,0	82,0	65,1	16,9	35,8	299.782	9,9
1985	3.080.364	648.690	17,4	82,6	65,2	17,4	35,9	350.522	9,4
1986	3.491.658	930.432	21,0	79,0	62,4	16,6	34,0	601.913	13,6
1987	3.906.290*	987.710	20,2	79,8	62,0	17,8	33,7	624.516	12,8

* εκτιμήσεις

ΠΙΝΑΚΑΣ 9

Εκτίμηση του Συνολικού Πλεονάσματος
(Στοιχεία ΚΕΠΕ, Εθν. Λογ. ΕΣΥΕ)

Σε εκατ. τρέχουσες δραχ.

Ετος	Α.Ε.Π. ¹	Καθαροί Εμμεσοί Φόροι	Α.Ε.Π. ²	Αποσβέσεις	Καθαρό Εγχώριο Προϊόν	Μισθοί V	Μισθοί U	Σύνολο Αμοιβής Εργασίας V+U	Συνολικό Πλεόνασμα
1976	824.932	96.197	728.735	59.200	669.535	259.930	81.115	341.045	328.468
1977	963.728	119.110	844.628	72.430	772.198	299.536	100.581	400.117	372.081
1978	1.161.392	144.683	1.016.709	89.470	917.239	359.768	125.700	485.468	441.771
1979	1.428.752	183.570	1.245.187	112.351	1.132.836	439.540	160.430	599.970	532.866
1980	1.710.934	187.210	1.523.724	142.082	1.381.642	663.513	195.560	859.075	522.569
1981	2.050.057	190.086	1.859.971	175.498	1.684.473	808.320	248.200	1.056.520	627.953
1982	2.574.652	263.964	2.310.688	215.399	2.095.289	1.005.738	330.429	1.336.167	759.122
1983	3.077.837	345.934	2.731.903	272.598	2.459.305	1.180.466	405.536	1.586.002	873.303
1984	3.804.705	452.078	3.361.607	329.371	3.032.236	1.455.437	510.775	1.966.248	1.065.988
1985	4.614.166	482.088	4.132.078	403.024	3.729.054	1.789.945	648.011	2.437.956	1.291.098
1986	5.564.676	636.676*	4.928.000*	505.910	4.422.090*	2.122.605	735.013	2.857.618	1.564.472
1987	6.376.100	860.000*	5.516.000*	620.000*	4.896.768	2.350.448	870.000*	3.220.448	1.676.320

1. Σε αγοραίες τιμές
2. Σε τιμές συντελεστών παραγωγής
* Εκτιμήσεις

ΠΙΝΑΚΑΣ 10

Προσδιοριστικοί παράγοντες του Πλεονάσματος
(εξίσωση 17 Κεφ. 6.5.δ)
Μέσες ετήσιες μεταβολές.
Μεταβολή στο πλεόνασμα σαν απόλυτο μέγεθος.
Μείωση (-), Αύξηση (+)

ΕΤΟΣ	P _{ΑΕΠ}	E _p *	Π	W _p	S
1976	15,4				
1977	13,0	+4,4	+3,1	25,2	-
1978	19,9	+2,3		23,6	-
1979	18,6	+3,3		18,4	+
1980	17,7	-1,7		19,9	-
1981	19,8	-1,5	+0,6	22,7	-
1982	25,1	+1,2		26,6	-
1983	19,1	-1,7		19,2	+
1984	20,3	+1,0		22,7	-
1985	17,7	+1,5		23,5	-
1986	18,6	+0,1		12,3	+
1987	15,7	+1,1		9,8	+

* Εκτιμήσεις με βάση τους Πίνακες 2, 7.
Πηγή: ΕΣΥΕ, Ε.Σ.: Eurostat, Ο.Ε.Σ.Δ.

8.6.β Το πλεόνασμα στους επί μέρους κλάδους της οικονομίας

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

Μήτρα Συναλλαγών της Ελληνικής Οικονομίας, 1976

ΣΕ ΕΚΑΤ. ΤΡΕΧΟΥΣΕΣ ΔΡΑΧΜΕΣ

ΕΙΣΡΟΣΣ	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.
1. ΓΕΩΡΓΙΑ	131230	.0000	26728	49.00	.0000	37.000	.000	253.0	1.000	.0000	.0000	.0
2. ΟΡΥΧΕΙΑ	787	247.0	19703	4512.	2008	.000000	.000	70.00	.0000	.0000	.0000	.0
3. ΜΕΤΑΦΩΗ.	24829	1412.	124724	41723	522.	33919.	196.	10369	1889.	2440.	.0000	.0
4. ΚΑΤΑΣΚΕΥΕΣ	173	10.00	147.00	.0000	12.0	18.000	2.00	79.00	53.00	36.00	1095.	.0
5. ΗΛΕΚΤΡΙΣΜΟΣ	1155	369.0	5262.0	85.00	91.0	1356.0	31.0	2303.	314.0	485.0	.0000	.0
6. ΜΕΤΑΦΟΡΕΣ	6120	154.0	11005.	500.0	46.0	2259.0	59.0	1163.	722.0	218.0	.0000	.0
7. ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΕΣ	50.	8.000	269.00	32.00	4.00	126.00	7.00	469.0	366.0	79.00	.0000	.0
8. ΕΜΠΟΡΙΟ	1177	25.00	20036.	622.0	24.0	4033.0	14.0	1151.	193.0	203.0	.0000	.0
9. ΤΡΑΠΕΖΕΣ	7961	26.00	17520.	305.0	681.	4147.0	5.00	1392.	13035	29.00	233.0	.0
10. ΛΟΙΠΕΣ ΥΠΗΡΕΣ.	175	413.0	18665.	252.0	28.0	9464.0	84.0	5778.	4975.	2462.	.0000	.0
11. ΚΑΤΟΙΚΙΑ	.0	.00000	.0000	.0000	.000	.00000	.000	.0000	.0000	.0000	.0000	.0
12. ΔΗΜ. ΥΠΗΡΕΣΙΕΣ	51	.00000	.0000	.0000	.000	2.0000	.000	.0000	6.000	.0000	.0000	.0
13. ΣΥΝΘΑΟ	55412	2714	288706	48325	3417	55365	400	23030	21555	5952	1328	0
14. ΜΙΣΘ.-ΗΜΕΡ.	13099	7745	42983	3460	2627	26694	4464	25793	15539	9047	0	76479
15. Α.ΠΡΟΣΤ. ΑΞΙΑ	123105	2861	291539	23146	5410	16858	9643	7315	5583	51299	43650	7901
16. ΕΜΜΕΣ. ΦΟΡΟΙ	-365	657	66961	6538	719	9694	784	4639	2462	7066	778	34
17. ΣΥΝ. ΑΡΧ. ΕΙΣΡ.	135839	11293	213483	60144	12756	51246	14891	103947	23584	67412	44428	84414
18. ΑΚΑΘ. ΠΑΡΑΓΩΓΗ	191251	14007	502189	108469	16173	106611	15291	126977	45139	73364	45756	84414

ΜΗΤΡΑ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΩΝ ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΩΝ 1976 (ΤΡΕΧΟΥΣΕΣ ΤΙΜΕΣ)

.686	.000	.573E-01	.451E-03	.000	.347E-03	.000	.137E-02	.221E-04	.000	.000	.000
.411E-02	.176E-01	.353E-01	.415E-01	.124	.000	.000	.551E-03	.000	.000	.000	.000
.128	.101	.328	.334	.322E-01	.318	.103E-01	.816E-01	.418E-01	.322E-01	.000	.000
.904E-03	.713E-03	.294E-03	.000	.741E-03	.166E-03	.130E-03	.522E-03	.117E-02	.490E-03	.239E-01	.000
.603E-02	.263E-01	.104E-01	.783E-03	.582E-02	.127E-01	.202E-02	.181E-01	.695E-02	.661E-02	.000	.000
.319E-01	.109E-01	.219E-01	.460E-02	.284E-02	.211E-01	.385E-02	.915E-02	.135E-01	.297E-02	.000	.000
.261E-03	.571E-03	.575E-03	.295E-03	.247E-03	.116E-02	.457E-03	.389E-02	.310E-02	.107E-02	.000	.000
.615E-02	.492E-02	.292E-01	.796E-02	.143E-02	.378E-01	.915E-03	.906E-02	.427E-02	.275E-02	.000	.000
.416E-01	.183E-02	.346E-01	.281E-02	.421E-01	.388E-01	.326E-03	.109E-01	.268	.395E-03	.509E-02	.000
.915E-03	.294E-01	.371E-01	.232E-02	.173E-02	.887E-01	.349E-02	.435E-01	.110	.335E-01	.000	.000
.000	.000	.000	.000	.000	.000	.000	.000	.000	.000	.000	.000
.266E-03	.000	.000	.000	.000	.187E-04	.000	.000	.132E-03	.000	.000	.000

MHTFA (I - A)

1.00	.00	.00	.00	.00	.00	.00	.00	.00	.00	.00	.00
.000	1.0	.00	.00	.00	.00	.00	.00	.00	.00	.00	.00
.000	.00	1.0	.00	.00	.00	.00	.00	.00	.00	.00	.00
.000	.00	.00	1.0	.00	.00	.00	.00	.00	.00	.00	.00
.000	.00	.00	.00	1.0	.00	.00	.00	.00	.00	.00	.00
.000	.00	.00	.00	.00	1.0	.00	.00	.00	.00	.00	.00
.000	.00	.00	.00	.00	.00	1.0	.00	.00	.00	.00	.00
.000	.00	.00	.00	.00	.00	.00	1.0	.00	.00	.00	.00
.000	.00	.00	.00	.00	.00	.00	.00	1.0	.00	.00	.00
.000	.00	.00	.00	.00	.00	.00	.00	.00	1.0	.00	.00
.000	.00	.00	.00	.00	.00	.00	.00	.00	.00	1.0	.00
.000	.00	.00	.00	.00	.00	.00	.00	.00	.00	.00	1.0

MHTFA (I - A)

.313	.000	-.532E-01	-.451E-03	.000	-.3471E-03	.000	-.199E-02	-.221E-04	.000	.000	.000
-.411E-02	.982	-.392E-01	-.415E-01	-.124	.0000	.000	-.551E-03	.000	.000	.000	.000
-.128	-.191	.671	-.334	-.322E-01	-.3181	-.128E-01	-.816E-01	-.418E-01	-.332E-01	.000	.000
-.904E-03	-.713E-03	-.296E-03	1.00	-.741E-03	-.1688E-03	-.130E-03	-.622E-03	-.117E-02	-.490E-03	-.239E-01	.00
-.603E-02	-.263E-01	-.124E-01	-.787E-03	.994	-.1271E-01	-.202E-02	-.181E-01	-.695E-02	-.661E-02	.000	.000
-.319E-01	-.109E-01	-.219E-01	-.460E-02	-.234E-02	.9788	-.385E-02	-.915E-02	-.159E-01	-.297E-02	.000	.000
-.261E-03	-.571E-03	-.533E-03	-.295E-03	-.247E-03	-.1181E-02	.999	-.369E-02	-.810E-02	-.107E-02	.000	.000
-.615E-02	-.492E-02	-.398E-01	-.798E-02	-.148E-02	-.3782E-01	-.915E-03	.990	-.427E-02	-.276E-02	.000	.000
-.416E-01	-.185E-02	-.348E-01	-.281E-02	-.421E-01	-.3889E-01	-.326E-03	-.109E-01	.711	-.395E-03	-.508E-02	.00
-.915E-03	-.294E-01	-.371E-01	-.232E-02	-.173E-02	-.8677E-01	-.549E-02	-.453E-01	-.110	.966	1.00	.00
.000	.000	.000	.000	.000	.0000	.000	.000	.000	.000	.000	.00
-.266E-03	.000	.000	.000	.000	-.1875E-04	.000	.000	-.132E-03	.000	.000	1.0

ANTI2P00H MHTFA (I - A) -1

0.01	.298E-01	.270	.107	.157E-01	.922E-01	.393E-02	.308E-01	.201E-01	.985E-02	.267E-02	.00
.477E-01	1.02	.662E-01	.693E-01	.151	.248E-01	.127E-02	.919E-02	.656E-02	.338E-02	.169E-02	.00
.732	.175	1.59	.624	.509E-01	.574	.232E-01	.143	.117	.578E-01	.155E-01	.00
.364E-02	.887E-03	.994E-03	1.00	.970E-03	.663E-03	.152E-03	.798E-03	.182E-02	.554E-03	.239E-01	.00
.754E-01	.304E-01	.265E-01	.126E-01	1.01	.238E-01	.255E-02	.215E-01	.134E-01	.797E-02	.370E-03	.00
.170	.170E-01	.479E-01	.241E-01	.766E-02	1.03	.469E-02	.145E-01	.272E-01	.496E-02	.717E-03	.00
.368E-02	.742E-02	.217E-02	.125E-02	.954E-03	.267E-02	1.00	.414E-02	.118E-01	.122E-02	.902E-04	.00
.565E-01	.132E-01	.687E-01	.354E-01	.615E-02	.627E-01	.210E-02	1.01	.125E-01	.553E-02	.912E-03	.00
.237	.140E-01	.974E-01	.437E-01	.655E-01	.910E-01	.227E-02	.266E-01	1.41	.483E-02	.825E-02	.00
.748E-01	.422E-01	.606E-01	.375E-01	.174E-01	.130	.741E-02	.581E-01	.169	1.03	.176E-02	.00
.000	.000	.000	.000	.000	.000	.000	.000	.000	.000	1.00	.00
.917E-03	.104E-04	.863E-04	.349E-04	.125E-04	.562E-04	.144E-05	.120E-04	.194E-03	.336E-05	.182E-05	1.0

ΠΙΝΑΚΑΣ 1α

Μήτρα Συναλλαγών της Ελληνικής Οικονομίας, 1980

DE ENAT, TREYS, DEC, DEFARES

ΕΙΣΡΟΔΕΣ	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12
1. ΓΕΩΡΓΙΑ	72427	.000	143030.0	3724.0	.000000	431.0	.0000	5905.0	6.00	.0000	.0000	.00
2. ΒΥΧΕΙΑ	47.00	71.0	43675.00	3444.0	3650.0	.0000	.0000	16.000	.000	.0000	.0000	.00
3. ΜΕΤΑΠΟΙΗΣΗ	30344	7445	352727.0	116261	17393	67840	2176.	30605.	1395	9059.	.0000	.00
4. ΚΑΤΑΣΚΕΥΕΣ	755.0	309.	1702.000	.00000	2211.0	219.0	440.0	1907.0	271.	1040	.3823	.00
5. ΗΛΕΚΤΡΙΣΜΟΣ	700.0	1163	12900.00	717.00	1623.0	1727.	568.0	5926.0	172.	1479.	.0000	.00
6. ΜΕΤΑΦΟΡΕΣ	7778	1033	33667.00	9832.0	1926.0	6011.	2365.	6256.0	628.	1386.	.0000	.00
7. ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΕΣ	57.00	47.0	978.0000	500.00	157.00	298.0	252.0	2243.0	373.	445.0	.0000	.00
8. ΕΜΠΟΡΙΟ	661.0	265.	26578.00	8803.0	576.00	6176.	324.0	3557.0	127.	744.0	.0000	.00
9. ΤΡΑΠΕΖΕΣ	1701	42.0	16740.00	1447.0	7701.0	2968.	51.00	2012.0	4017	49.00	49.00	.00
10. ΑΣΙΝΕΣ ΥΠΗΡΕΣ.	51.00	619.	11556.00	997.00	266.00	5640.	753.0	6956.0	1277	3512.	.0000	.00
11. ΚΑΤΟΙΚΙΑ	.0000	.000	.0000000	.00000	.00000	.0000	.0000	.00000	.000	.0000	.0000	.00
12. ΔΗΜ. ΥΠΗΡΕΣΙΕΣ	1261	38.0	.0000000	.00000	67.000	101.0	201.0	41.000	149.	.0000	.0000	.00
13. ΣΥΝΟΛΟ	117830	11056	650655	145725	35760	91411	7152	65422	8615	17714	3872	0
14. ΜΙΣΘ-ΡΜΕΦ	25179	11985	153610	76562	13444	51465	13686	37257	22640	62199	0	195560
15. Α. ΠΡΟΖΤ. ΑΞΙΑ	244579	11467	143346	53366	10601	42148	11159	159009	16605	67694	92922	7018
16. ΕΜΜΕΣ. ΦΟΡΟΙ	-16.341	1460	137196	14573	1630	12584	1791	11002	5600	16079	1769	74
17. ΣΥΝ. ΑΡΧ. ΕΙΣΡΟΔΕΣ	153717	24632	433627	144207	25675	106215	26636	207268	44845	145972	94691	20265
18. ΑΚΑΘ. ΠΑΡΑΓΩΓΗ	371346	35888	1084215	290132	61434	197625	33788	272690	56460	163685	98563	20265

ΜΗΤΡΑ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΩΝ ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΩΝ 1980 (ΤΡΕΧΟΥΣΕΣ ΤΙΜΕΣ)

.194	.000	.131	.128E-01	.00	.218E-02	.000	.2163E-01	.109E-03	.000	.000	.00
.119E-03	.197E-02	.450E-01	.118E-01	.59E-01	.000	.000	.566E-04	.000	.000	.000	.00
.530E-01	.207	.00E	.462	.28	.344	.646E-01	.1127	.246E-01	.551E-01	.000	.00
.265E-02	.361E-02	.156E-02	.000	.73E-01	.119E-02	.137E-01	.6970E-02	.473E-02	.637E-02	.387E-01	.00
.189E-02	.329E-01	.115E-01	.247E-02	.29E-01	.673E-02	.173E-01	.2174E-01	.305E-02	.908E-02	.000	.00
.269E-01	.287E-01	.310E-01	.304E-01	.31E-01	.309E-01	.696E-01	.2290E-01	.145E-01	.843E-02	.000	.00
.153E-03	.130E-02	.901E-03	.172E-02	.25E-02	.156E-02	.749E-02	.8227E-02	.667E-02	.276E-02	.000	.00
.231E-02	.736E-02	.245E-01	.303E-01	.93E-02	.311E-01	.953E-02	.1305E-01	.220E-02	.456E-02	.000	.00
.702E-02	.128E-02	.172E-01	.496E-02	.12	.154E-01	.152E-02	.7372E-02	.712E-01	.295E-03	.470E-03	.00
.134E-03	.172E-01	.106E-01	.343E-02	.43E-02	.290E-01	.221E-01	.2582E-01	.278E-01	.285E-01	.000	.00
.000	.000	.000	.000	.00	.000	.000	.0000	.000	.000	.000	.00
.266E-02	.105E-02	.000	.000	.10E-02	.589E-03	.559E-02	.1539E-03	.236E-02	.000	.000	.00

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

Τελική ζήτηση κατά κλάδο, 1976-1987

1976.0				
148054.0	-13321.00	219712.0	106839.0	3722.000
84362.00	13879.00	99210.00	-195.0000	31065.00
45756.00	84354.00			
=====				
1977.0				
173278.3	-15590.53	257144.9	125041.4	4356.126
98734.96	16243.60	116112.7	-228.2226	36357.62
53551.56	98725.60			
=====				
1978.0				
208638.5	-18772.03	309619.4	150558.1	5245.063
118883.4	17558.36	139807.3	-274.7951	43776.97
64479.61	118872.1			
=====				
1979.0				
256890.6	-23113.45	381225.3	185377.8	6458.074
146377.7	24081.65	172140.7	-338.3472	53901.31
79391.87	146363.8			
=====				
1980.0				
307626.5	-27678.37	456517.5	221990.0	7733.570
175287.3	28837.78	206138.5	-405.1709	64546.84
95071.79	175270.7			
=====				
1981.0				
368600.3	-33164.42	547002.5	265990.0	9266.419
210030.5	34553.63	246996.6	-485.4787	77340.49
113915.7	210010.6			
=====				
1982.0				
462922.5	-41650.96	686976.6	334055.0	11637.63
263775.8	43395.66	310201.3	-609.7092	97131.37
143065.9	263750.8			
=====				
1983.0				
553395.2	-49791.14	821238.0	399342.1	13912.07
315327.7	51876.83	370826.4	-728.8696	116114.5
171026.5	315297.8			
=====				
1984.0				
684086.1	-61549.91	1015183.	492651.5	17197.57
389786.1	64128.16	458401.5	-901.0009	143536.4
211416.4	389759.1			
=====				
1985.0				
829627.2	-74644.82	1231166.	593677.1	20856.39
472726.2	77771.60	555927.7	-1092.691	174074.1
256395.8	472681.4			
=====				
1986.0				
996667.5	-89674.09	1479054.	719217.1	25055.70
567906.8	93430.43	667860.3	-1312.698	209122.9
308019.5	567852.9			
=====				
1987.0				
1146423.	-103148.2	1701291.	827283.9	28820.47
653238.3	107468.9	768210.4	-1509.939	240544.9
354301.3	653176.3			

ΠΙΝΑΚΑΣ 3

Ενδιάμεση ζήτηση κατά κλάδο, 1976-87

1976	56704.67	5319.448	313146.3	69937.33	17306.67
	43981.64	3439.528	31464.14	3902.322	8521.215
	1663.510	.0000000			
1977	66365.33	6228.736	366497.8	81852.72	20138.21
	51474.91	4025.529	36948.17	4574.192	9972.996
	2181.001	.0000000			
1978	79908.53	7496.196	441287.5	98536.07	24247.73
	61979.18	4647.003	44367.63	5507.629	13008.14
	2626.069	.0000000			
1979	98389.06	9229.349	543744.5	121349.2	29355.53
	76313.16	5967.974	54628.57	6781.384	14768.28
	3233.402	.0000000			
1980	117820.9	11052.75	650655.2	143715.7	35752.00
	91385.04	7146.851	65417.73	8126.789	17705.35
	3872.000	.0000000			
1981	141173.9	13340.48	779619.7	174116.4	42638.31
	109498.2	8563.168	76384.00	9730.292	21214.71
	4639.453	.0000000			
1982	177299.3	16632.39	979118.8	218674.0	53800.32
	137518.0	10754.42	98441.90	12220.20	26643.40
	5626.463	.0000000			
1983	211950.3	19883.00	1170476.	261411.2	64314.95
	164394.3	12956.35	117681.2	14608.30	31250.54
	6962.414	.0000000			
1984	262004.9	24378.50	1446898.	323146.6	79503.70
	203212.0	15892.40	145473.0	18058.47	39072.42
	9610.380	.0000000			
1985	317747.1	29607.77	1754729.	391896.9	96418.32
	246453.1	19273.55	176422.8	21900.46	47749.01
	10442.26	.0000000			
1986	381723.6	35809.38	2105033.	470803.0	115831.6
	296074.9	23154.16	211944.4	26309.98	57362.98
	12544.75	.0000000			
1987	439079.9	41129.56	2424778.	541544.0	133226.0
	340582.0	26633.22	243790.4	30263.21	65982.12
	14429.67	.0000000			

ΠΙΝΑΚΑΣ 4

Συνολική ζήτηση κατά κλάδο, 1976-87

κλάδος	1976.0	1977.0	1978.0	1979.0	1980.0	1981.0	1982.0	1983.0	1984.0	1985.0	1986.0	1987.0
1	178803.3	209266.5	251970.6	310244.1	371517.4	445154.8	539066.8	668329.7	826163.7	1001932.	1203665.	1384523.
2	17267.04	20208.86	24332.80	29960.28	35877.44	42988.61	53989.09	64540.61	79782.65	96756.61	116238.0	133703.4
3	521809.1	610711.0	735336.3	905398.2	1084215.	1299114.	1631548.	1950414.	2411028.	2923980.	3512706.	4040512.
4	139625.4	163413.7	196760.8	242265.9	290113.5	347616.1	436568.6	521890.7	645141.4	782396.9	939927.8	1081158.
5	29560.24	34596.50	41656.46	51290.39	61420.26	73594.20	92426.43	110490.1	136583.6	165642.1	198993.2	228893.1
6	95085.63	111285.6	133995.2	164984.4	197568.9	236728.4	297305.6	355410.4	439344.8	532816.6	640095.9	736274.3
7	16249.27	19017.70	22898.56	26194.34	33762.73	40454.74	50806.82	60736.41	75080.04	91053.52	109386.6	125932.6
8	131231.2	153589.4	184931.8	227701.2	272672.2	326717.8	410322.6	490515.2	606356.2	735360.1	883420.4	1016150.
9	25613.91	29977.82	36095.27	44443.05	53220.57	63769.27	80087.38	95739.50	118349.3	143528.7	172427.3	198335.6
10	78739.70	92154.78	110960.4	136622.4	163605.3	196033.1	246196.3	294312.7	363818.2	441221.4	530058.7	609703.3
11	47436.24	55518.07	66847.42	82307.28	98563.00	118098.9	148319.6	177306.8	219180.0	265811.1	319330.3	367311.9
12	97527.28	114143.2	137436.0	169220.9	202642.1	242807.3	304939.9	364536.8	450626.5	546498.5	656532.6	755180.7

ΠΙΝΑΚΑΣ 5

Ακαθάριστο προϊόν κατά κλάδο, 1976-87

1976	122098.6 51103.98 45572.73	11947.59 12809.74 97527.28	208662.8 99747.10	69688.04 21705.59	12353.58 70218.49
1977	142900.9 59810.70 53337.07	13983.13 14992.17 114143.2	244213.2 116741.3	81560.96 25403.63	14458.29 82181.79
1978	172062.1 72016.02 64221.35	16836.61 18051.56 137436.0	294048.8 140564.2	98204.77 30587.64	17408.73 98952.29
1979	211855.0 88671.23 79073.88	20730.43 22226.36 169220.9	362053.7 173072.6	120916.7 37661.67	21434.86 121837.1
1980	253696.5 106183.8 94691.00	24824.69 26616.08 202642.1	433559.5 207254.5	144797.8 45099.86	25668.26 145899.9
1981	303980.9 127230.2 113459.4	29745.13 31891.57 242807.3	519494.1 248333.8	173497.7 54038.58	30755.89 174816.4
1982	381767.5 159787.5 142492.9	37356.69 40052.40 304939.9	652428.9 311880.7	217894.6 67867.17	38626.10 219553.1
1983	456379.4 191016.1 170341.4	44657.61 47880.17 364536.8	779938.4 372834.0	260479.5 81131.00	46175.12 262462.2
1984	564158.8 236126.9 210569.6	55204.04 59187.64 450626.5	964130.1 460883.2	321994.8 100291.1	57079.92 324445.8
1985	684165.1 286363.5 255368.8	66948.85 71779.96 546498.5	1169251. 558937.3	390500.0 121628.2	69223.82 393472.4
1986	821941.6 344021.0 306785.8	80428.59 86232.42 656532.6	1404673. 671475.9	469124.8 146117.3	83161.62 472695.7
1987	945443.4 395712.3 352882.2	92513.48 99189.37 755180.7	1615734. 772369.3	539613.7 168072.4	95657.16 543721.1

ΠΙΝΑΚΑΣ 6

Αποσβέσεις παγίου κεφαλαίου κατά κλάδους
Σε εκατ. τρεχ. δραχ.

Κλάδοι	Γεωργία	Ορυχεία	Μεταποίηση	Κατασκευές	Ενέργεια- Ηλεκτρ.	Μεταφορές	Επικοινων.	Εμπόριο	Τράπεζες	Λοιπές Υπηρεσίες	Κατοικία	Δημόσιο	Σύνολο
1976	8.124	1.536	15.458	0	4.916	12.786	2.292	2.309	856	6.472	14.296	1.916	70.959
1977	9.910	1.800	18.079	0	5.733	16.280	2.553	2.970	1.073	8.119	18.136	2.462	87.114
1978	11.952	2.218	21.324	0	6.910	20.402	3.109	3.852	1.293	9.632	23.534	3.134	107.360
1979	14.928	2.739	25.709	0	8.596	25.143	3.654	5.338	1.653	11.718	32.037	4.105	135.621
1980	18.711	3.826	31.848	0	10.716	32.443	4.679	6.777	2.093	14.418	40.533	5.191	171.235
1981	23.044	5.344	38.652	0	13.876	40.788	6.136	8.156	2.628	17.859	48.704	6.610	211.791
1982	27.937	6.800	46.998	0	17.649	52.721	7.525	9.348	3.220	21.840	56.176	7.761	257.977
1983	35.035	9.217	60.544	0	22.657	66.669	9.601	11.069	4.149	28.106	66.987	9.925	323.959
1984	43.311	11.772	71.952	0	29.634	82.419	11.481	12.950	5.091	32.733	78.469	12.559	392.371
1985	52.406	14.944	87.096	0	38.861	102.728	13.653	15.297	6.280	39.731	93.199	15.966	478.161
1986*	62.886	17.932	104.515	0	46.633	123.273	16.383	18.356	7.536	47.677	111.838	19.159	573.793
1987*	75.463	21.518	125.418	0	55.959	147.927	19.659	22.027	9.043	57.212	134.205	22.990	688.551

* Εκτιμήσεις (Με υπόθεση ρυθμού αύξησης 20%)

1. Έχει ληφθεί το μέρος του Δημ. Τομέα που αντιστοιχεί στην κατηγορία Τράπεζες και Λοιπές Υπηρεσίες

Πηγή: ΚΕΠΕ

Θ. Σκουντζός

Γ. Ματθαίος

Αθήνα 1986

ΠΙΝΑΚΑΣ 7

Καθαρό προϊόν κατά κλάδο, 1976-87

Σε εκατ. τρεχ. δραχ.

Σε εκατ. τρεχ. δραχ.

1976	113974.6 38317.98 31276.73	10411.59 10518.74 95611.28	193204.8 97438.10	69688.04 20849.59	7437.578 63746.49
1977	132990.9 43530.70 35201.07	12163.13 12439.17 111681.2	226134.2 113771.3	81560.96 24330.63	8725.287 74062.79
1978	160110.1 51614.02 40687.35	14618.61 14942.56 134302.0	272724.8 136712.2	98204.77 29294.64	10498.73 95300.29
1979	196927.0 63528.23 47035.88	17991.43 18572.36 165115.9	336344.7 167734.6	120916.7 36008.67	12838.86 110119.1
1980	234985.5 73740.83 90158.00	20998.69 21937.08 197451.1	401711.5 200477.5	144797.8 43006.86	14952.26 131481.9
1981	280936.9 86442.23 64755.44	24401.13 25755.57 236197.3	480842.1 240177.8	173497.7 51410.98	16879.89 156959.4
1982	353830.5 107066.5 86316.90	30556.69 32527.40 297178.9	605430.9 302532.7	217894.6 64647.17	20977.10 197713.1
1983	421344.4 124347.1 103354.4	35440.61 38279.17 354611.8	773394.4 361765.0	260479.5 76582.00	23518.12 234356.2
1984	520847.8 153707.9 132100.6	43432.04 47706.64 438067.5	892205.1 447932.2	321994.8 95200.06	27445.92 291712.8
1985	631779.1 183635.5 162169.8	52004.85 58126.96 530532.5	1082155. 543140.3	390500.0 115348.2	32362.82 353741.4
1986	768487.4 239238.4 211722.8	65185.71 72306.36 640247.3	1315835. 655363.0	469124.8 135711.7	45563.40 432170.1
1987	891989.2 290929.7 257819.3	77270.60 85263.31 738895.3	1526896. 756256.4	539613.7 161666.8	58056.94 503195.5

ΠΙΝΑΚΑΣ 8
Σύνολο μισθών κατά κλάδο (Μισθωτών + τεκμαρτές αμοιβές αυτοασφαχολουμένων)

Κλάδοι	Γεωργία	Ορυχεία	Μεταποίηση	Κατασκευές	Ενέργεια- Ηλεκτρ.	Μεταφορές	Επικοινων.	Εμπόριο	Τράπεζες	Λοιπές Υπηρεσίες	Κατοικία	Δημόσιο	Σύνολο
1976	73.185	6.157	94.098	43.319	5.260	35.216	9.361	45.962	18.609	40.704	0	81.115	456.281
1977	75.462	7.686	115.849	54.011	6.772	42.550	11.310	56.518	22.113	49.693	0	100.581	552.039
1978	94.636	8.732	148.235	77.099	8.243	51.635	13.725	71.558	27.181	60.650	0	125.700	692.993
1979	105.276	11.042	188.454	104.664	11.214	60.052	15.971	88.171	30.922	88.233	0	160.430	859.638
1980	144.105	13.917	227.273	111.062	14.532	78.757	20.935	107.447	39.627	89.903	0	195.560	1.048.709
1981	175.724	16.437	283.787	113.933	18.172	95.696	25.438	137.242	52.370	109.363	0	248.200	1.296.900
1982	227.239	20.567	310.150	128.788	24.621	123.878	32.929	195.345	64.754	147.709	0	330.429	1.690.668
1983	245.903	23.144	431.924	169.190	24.619	147.935	39.324	228.510	90.347	168.626	0	405.536	2.010.944
1984	314.779	27.819	536.945	179.873	29.140	178.198	47.369	287.337	110.890	222.955	0	510.775	2.485.132
1985	379.486	35.905	655.250	233.669	36.881	229.452	55.930	352.796	136.447	267.411	0	648.011	3.080.364
1986	418.125	40.646	726.754	283.650	41.776	255.116	67.815	409.825	153.000	313.032	0	735.013	3.491.658
1987	462.247	45.334	799.623	305.180	49.356	282.508	75.096	437.081	166.502	331.502*	0	870.000*	3.906.290

* Εκτιμήσεις

ΠΙΝΑΚΑΣ 9

Υπερπρωϊόν και Πλεόνασμα των επί μέρους Κλαδών¹

Κλάδοι	Γεωργία	Ορυχεία	Μεταποίηση	Κατασκευές	Ενέργεια- Ηλεκτρ.	Μεταφορές	Επικοινων.	Εμπόριο	Τράπεζες	Λοιπές Υπηρεσίες	Κατοικία	Δημόσιο	Σύνολο
1976	40.789	4.254	99.106	26.369	2.177	3.101	1.157	51.476	2.240	23.042	31.276	14.495	299.482
1977	57.528	4.497	110.285	27.549	1.953	980	1.129	57.253	2.217	24.369	35.201	10.110	333.071
1978	65.474	5.886	124.489	21.105	2.255	-20	1.217	65.154	2.113	34.650	40.468	8.602	371.399
1979	91.651	6.949	147.890	16.255	1.624	3.446	2.601	79.563	5.086	21.886	47.035	4.685	428.671
1980	90.880	7.081	174.438	33.735	420	-5.017	1.022	93.030	3.379	41.580	90.158	1.891	532.577
1981	105.512	7.964	197.055	59.564	-1.293	-9.254	317	102.935	-960	47.596	64.755	-12.003	573.808
1982	126.591	9.989	295.280	89.106	-3.644	-16.813	-402	107.178	-107	50.004	86.316	-33.251	710.247
1983	175.441	12.296	341.470	91.289	-1.101	-23.588	-1.045	133.255	-13.365	65.730	103.354	-50.925	832.811
1984	206.068	15.613	355.260	142.121	-1.695	-24.491	338	160.595	-15.690	68.757	132.100	-72.708	966.288
1985	252.293	16.098	426.905	156.831	-4.519	-45.817	2.196	190.344	-21.099	86.330	162.169	-117.479	1.104.252
1986	350.362	24.539	589.261	185.455	3.787	-15.878	4.491	245.538	-13.283	119.138	211.722	-94.984	1.610.148
1987	429.742	31.936	727.273	234.433	8.693	8.421	10.167	319.175	-4.836	171.693*	257.819	-131.105	2.063.415

* Εκτιμήσεις

1. Σε τιμές αγοράς

ΠΙΝΑΚΑΣ 10

Το πλεόνασμα κατά κλάδο σαν ποσοστό του καθαρού προϊόντος του κλάδου

Κλάδοι Γεωργία Ορυ- χεία	Μεταποίηση Κατα- σκευές	Ηλεκ- τρισμός	Μεταφορές Επι- κοινων.	Εμπό- ριο	Τράπε- ζες	Λοιπές Υπηρ.	Κατοικία	Δημόσιο				
1976	35,8	40,8	51,3	37,8	29,3	8,0	11,0	52,8	10,6	36,5	100	14,7
1977	43,2	36,9	48,7	33,8	22,4	2,2	9,0	50,3	9,0	32,4	100	9,0
1978	40,9	40,2	45,6	21,5	21,5	-0,003	8,1	47,8	7,2	35,3	100	6,0
1979	46,5	38,6	43,7	13,4	12,6	5,4	14,0	47,3	13,9	19,0	100	3,0
1980	38,6	33,7	43,4	23,8	3,0	-7,0	4,6	46,6	7,6	31,3	100	1,0
1981	37,5	32,6	41,0	34,3	-7,6	-10,7	1,2	42,3	-1,8	30,1	100	-5,0
1982	35,7	32,7	48,7	40,9	-17,4	-15,7	-1,2	35,4	-0,002	25,3	100	-11,1
1983	41,6	34,7	44,1	35,0	-5,0	-19,0	-2,7	36,8	-17,4	27,7	100	-14,4
1984	39,6	35,6	39,8	44,1	-6,2	-16,0	0,07	35,8	-16,6	23,4	100	-16,4
1985	39,9	30,1	39,4	40,1	-14,0	-25,0	3,4	35,0	-18,3	24,4	100	-22,0
1986	45,5	37,6	44,8	39,5	8,3	-6,6	6,2	37,4	-9,3	27,5	100	-14,7
1987	48,1	41,3	47,6	43,4	15,0	3,0	12,0	42,2	-3,0	34,0	100	-17,7

ΕΤΟΣ

ΠΙΝΑΚΑΣ 11

Το πλεόνασμα του κάθε κλάδου σαν ποσοστό του συνολικού πλεονάσματος

Κλάδοι Γεωργία Ορυ- χεία	Μεταποίηση	Κατα- σκευές	Ηλεκ- τρισμός	Μεταφορές	Επι- κοινων.	Εμπο- ριο	Τράπε- ζες	Λοιπές Υπηρ.	Κατοικία	Δημόσιο		
1976 ¹	13,4	1,3	33,1	8,6	0,6	1,0	0,3	17,0	0,6	7,6	10,3	4,6
1977 ¹	17,1	1,2	33,0	8,1	0,6	0,3	0,3	17,1	0,6	7,2	10,5	3,0
1978 ¹	17,5	1,6	33,4	5,6	0,5	-0,05	0,2	17,5	0,5	9,1	10,7	2,1
1979	21,2	1,6	34,3	3,7	0,4	0,7	0,4	18,4	1,1	5,0	11,0	1,1
1980	17,1	1,3	32,7	6,2	0,008	-0,9	0,1	17,5	0,5	7,7	17,0	0,3
1981	18,3	1,4	34,4	10,3	-0,02	-1,5	0,1	17,8	-0,1	8,2	11,2	-2,0
1982	17,7	1,4	41,5	12,5	-0,5	-2,3	-0,7	15,0	-0,01	7,0	12,1	-4,6
1983	21,0	1,4	40,9	10,9	-0,1	-2,8	-0,1	16,0	-1,5	8,9	12,4	-6,1
1984	21,3	1,6	36,7	14,6	-0,2	-2,5	0,04	16,5	-1,6	7,0	13,6	-7,4
1985	22,8	1,5	38,6	14,1	-0,3	-4,0	0,2	17,2	-1,9	7,8	14,7	-10,6
1986	21,7	1,5	36,6	11,5	2,2	-0,9	0,3	15,2	-0,8	7,4	13,1	-6,0
1987	20,8	1,5	35,1	11,3	0,4	0,4	0,5	15,5	-0,2	8,2*	12,5	-6,3

1. Εκτίμηση με βάση τεχνολ. συντ. 1980.

8.6γ Η διάθεση και χρήση του Συνολικού Πλεονάσματος της Ελληνικής Οικονομίας

ΠΙΝΑΚΑΣ 1
Υπολογισμός της κατανάλωσης C_p παραγωγών*

Ετος	Σύνολο Μισθών Παραγωγών (V)	% Αμ. Φόρων και Ασφ. Εισοφορών (Τ)	T.V	Καθαρή Διαθ. εισ. $V-TV=V^d$	V^d Κ.Ε.Ε.	Αποταμίευση σαν % του Ιδιωτ. Διαθ. εισ.	${}_sV^d$	$V^d - {}_sV^d = C_p$
1976	375.166	12,6	47.270	327.896	48,9	18,4	60.332	267.564
1977	451.458	14,0	63.204	388.254	50,2	19,7	76.486	311.768
1978	567.293	16,2	91.901	475.392	51,2	22,5	106.963	368.429
1979	699.208	16,7	116.767	482.441	51,4	24,2	140.950	441.491
1980	853.149	18,0	153.566	699.583	50,6	25,7	179.722	519.791
1981	1.048.700	16,8	176.181	872.519	51,8	26,6	232.090	640.429
1982	1.360.240	19,7	267.967	1.092.273	52,1	16,5	180.225	912.048
1983	1.605.408	20,4	327.503	1.277.905	51,9	14,5	185.296	1.092.609
1984	1.974.357	20,9	412.640	1.561.717	51,5	16,1	251.436	1.310.281
1985	2.432.353	21,2	513.226	1.919.127	51,5	15,8	303.222	1.615.905
1986	2.756.645	19,3	532.032	2.224.613	50,2	15,6	347.039	1.877.574
1987	3.036.290	20,2	613.330	2.422.960	49,8	13,2	319.830	2.103.130

* σε εκατ. τρέχουσες δραχμές
Πηγή: Εθνικοί Λογαριασμοί.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2α

Δαπάνες του Δημοσίου τομέα για κατανάλωση και μεταβιβάσεις

Ετος	Δαπάνες Δημ. Κατανάλωσης ¹		Τρέχουσες Μεταβιβάσεις Μεταβιβασι- κές Πληρωμές Τόκοι		Συμμετοχή και απαιτήσεις στην ιδιωτική κατανάλωση εισοδημάτων από δαπάνες Δημοσίου ² Κατανάλωση εισοδημάτων από:				
	Μισθοί	Αγορά Αγαθών-Υπηρεσ.			Μισθούς	Μεταβ.πληρ.	Τόκους ³ Α	Σύνολο Β	
1976	81.115	47.570	63.698	12.940	57.851	63.698	10.560	0	132.109
1977	100.581	59.355	82.146	14.066	69.460	82.146	11.295	0	162.901
1978	125.690	67.360	106.864	16.690	81.630	106.864	12.935	0	201.429
1979	160.430	84.850	125.930	30.790	101.299	125.930	23.339	0	250.568
1980	195.560	101.760	158.358	41.247	119.148	158.358	30.547	0	308.153
1981	248.200	141.920	224.940	65.250	151.574	224.940	47.894	0	424.408
1982	326.590	172.570	335.105	66.632	218.719	335.105	55.688	0	553.879
1983	398.030	214.640	411.810	113.020	270.892	411.810	96.633	0	779.335
1984	505.040	265.420	533.070	173.300	335.170	533.070	145.399	0	1.013.639
1985	647.340	334.710	685.616	247.260	430.054	685.616	208.193	0	1.323.863
1986	730.205	390.344	820.568	326.640	497.349	820.568	275.685	0	1.593.602
1987*	844.639	456.608	930.378	460.876	585.052	930.378	400.051	0	1.915.471

* Εκτιμήσεις

1. Δεν αφαιρούνται οι εισπράξεις από τέλη, δικαιώματα κλπ.
2. Εκτιμήσεις σύμφωνα με τις υποθέσεις και διαδικασία του Πίνακα 1
3. Υπόθεση Α και Β

Πηγή: Εθνικοί Λογαριασμοί και επεξεργασμένα στοιχεία

ΠΙΝΑΚΑΣ 2β

Ποσοστιαία συμμετοχή των Δημ. Δαπανών κατά σκοπό, προς το Γενικό Σύνολο
(Δημόσια κατανάλωση και Μεταβιβάσεις)

Ετος	Αναπαραγωγικές Δαπάνες - Κοινωνικό Κράτος					Μη αναπαραγωγικές Δαπάνες - Λοιπές Δαπάνες				Κοινωνικές Δαπάνες Διαθέσιμο Πλεόνασμα 5 rd IM
	Σύνολο	Υγεία	Πρόνοια	Εκπαίδευση	Λοιπά	Σύνολο	Διοίκηση	Άμυνα	Δικαιοσύνη	%
1976	49,3	11,7	28,2	8,5	0,9	50,7	19,7	27,6	2,6	22,0
1977	50,4	11,9	28,8	8,9	0,8	49,6	18,7	28,1	2,5	25,0
1978	53,4	12,0	30,8	9,6	1,0	46,6	18,1	26,0	2,4	26,7
1979	51,8	12,0	29,8	9,2	0,8	48,2	20,0	25,3	2,5	26,0
1980	54,5	13,5	29,9	8,4	2,7	45,5	19,9	22,8	2,3	28,0
1981	55,5	12,3	32,4	8,1	2,7	44,5	19,2	22,8	2,2	33,6
1982	58,6	12,5	35,8	8,1	2,2	41,4	18,4	20,6	2,2	43,1
1983	59,5	12,0	36,5	8,8	2,2	40,5	18,5	19,7	2,1	44,9
1984	58,1	11,1	37,1	7,8	2,1	41,9	20,3	19,2	2,0	44,8
1985	59,4	10,5	37,0	8,5	3,4	40,6	20,6	17,8	2,0	49,5
1986	61,7	11,8	38,1	8,2	3,6	38,3	19,4	16,9	2,0	49,1
1987	60,7	11,3	37,5	8,1	3,8	39,3	20,5	17,0	1,5	48,0

ΠΙΝΑΚΑΣ 2γ

Δαπάνες Κοινωνικού Κράτους. Σύνολο και κατηγορία, σαν ποσοστό στο Α.Ε.Π.

Ετος	1976	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987
Σύνολο	10,9	12,1	13,1	12,5	13,5	15,6	18,0	18,9	19,5	21,0	21,0	20,6
Υγεία	2,6	2,8	2,9	2,9	3,3	3,5	3,8	3,8	3,7	3,1	4,1	4,0
Πρόνοια	6,2	6,8	7,5	7,2	7,4	9,1	11,0	11,6	12,6	13,1	13,2	13,1
Εκπαίδευση	1,9	2,1	2,3	2,2	2,1	2,3	2,5	2,8	2,6	3,0	2,9	2,6
Λοιπά	0,2	0,2	0,2	0,2	0,7	0,7	0,7	0,7	0,7	1,2	0,8	0,9

Πηγή: Εθνικοί Λογαριασμοί. Επεξεργασμένα στοιχεία.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3

Εθνική κατανάλωση κατά κατηγορίες

Ετος	Συνολική Κατανάλωση	Ιδιωτική Κατανάλωση	Δημόσια Κατανάλωση	Ιδιωτική κατανάλωση από:					
				Μισθούς (V) Παραγωγών	%	Μισθούς και Μεταβιβ. Πληρωμές Δημοσίου	%	Κέρδη, προσόδους, Τόκους Δημ. Εισοδ. αλλοδαπής	%
1976	666.763	542.431	124.332	267.564	49,2	121.549	22,3	153.318	28,5
1977	788.687	634.847	153.840	311.768	49,0	151.606	23,8	175.473	27,2
1978	941.982	756.832	185.150	368.429	48,6	188.494	24,9	199.909	26,5
1979	1.138.477	904.947	233.530	441.491	48,8	227.229	25,1	236.222	26,1
1980	1.373.929	1.093.879	280.050	519.791	47,4	277.506	25,3	296.582	27,3
1981	1.729.193	1.360.589	368.550	640.429	47,0	376.514	27,6	343.646	25,4
1982	2.171.690	1.700.460	471.230	912.048	53,6	553.824	32,5	290.221	13,9
1983	2.608.194	2.028.824	579.370	1.092.609	53,8	682.702	33,6	253.513	12,6
1984	3.176.162	2.433.392	742.770	1.310.281	53,8	868.240	37,7	254.871	7,5
1985	3.935.153	2.998.483	936.670	1.615.905	53,9	1.115.670	37,2	266.908	8,9
1986*	4.772.200	3.693.000	1.079.200	1.877.574	50,8	1.317.917	35,6	551.509	13,6
1987*	5.498.733	4.250.486	1.243.004	2.103.130	49,4	1.515.430	35,6	631.926	15,0

* Εκτιμήσεις

Πηγή: Εθνικοί Λογαριασμοί

ΠΙΝΑΚΑΣ 4

Επενδύσεις παγίου κεφαλαίου

Ετος	Ακαθ. Επενδύσεις και Μεταβολές Αποθ.	Αποσβέσεις	Καθαρές επενδύσεις	% στο Καθ. Εθν. Εισοδ.	Ακαθ. επενδύσεις κατά φορέα			
					Ιδιωτικές	Δημ. επιχειρ.	Κράτος	Τοπική Αυτοδ.
1976	216.700	59.200	157.500	19,9	128.100	16.250	27.981	2.664
1977	254.720	72.430	182.290	19,8	172.350	15.435	29.495	4.140
1978	321.370	89.470	231.900	20,9	216.400	24.160	32.640	4.800
1979	430.735	112.351	318.484	23,4	287.785	36.278	39.269	5.853
1980	489.373	142.082	347.291	21,3	317.865	52.393	36.438	6.989
1981	520.613	175.498	345.115	17,8	334.850	58.000	52.308	11.192
1982	566.000	215.399	350.601	14,5	360.000	80.843	57.641	15.016
1983	652.760	272.598	380.162	13,4	408.700	104.250	87.800	23.250
1984	775.270	329.371	445.898	12,8	416.850	123.950	125.720	36.380
1985	990.885	403.024	587.861	14,0	505.300	168.097	162.120	44.853
1986	1.062.484	505.910	556.574	11,1	633.429	156.980	180.190	47.350
1987*	1.094.840	575.000	519.324	8,9	733.531	120.998	163.997	37.521

* Εκτιμήσεις

Πηγή: Εθνικοί Λογαριασμοί

ΠΙΝΑΚΑΣ 5α1

Συνολικό διαθέσιμο πλεόνασμα σε τιμές συντελεστών παραγωγής (εκατ. δρχ.)

Ετος	$\frac{tind}{ΑΕΠρ.}$	%	$tind C_p$	$C_p - tind C_p = C_p^n$	$tind C_k$	$C_k - tind C_k = C_k^n$	$tind C_u$	$C_u - tind C_u = C_u^n$	Καθ. εγγχ. εισόδημα Παρ. τομέα N_{pf}	$N_{pf}^n - C_p^n = S_{if}^{rd}$
1976	14,0		37.458	230.106	21.464	129.642	23.676	147.655	588.420	736.982
1977	15,1		47.076	264.792	26.496	148.977	31.855	179.106	671.617	406.925
1978	15,2		56.001	312.428	30.386	169.523	38.889	216.965	801.539	489.111
1979	15,8		69.755	371.736	37.323	198.899	49.308	262.771	972.406	600.670
1980	13,6		70.691	449.100	40.335	256.247	51.580	327.686	1.186.082	736.982
1981	11,5		73.649	566.780	39.519	304.127	59.619	458.815	1.436.273	869.493
1982	12,0		109.445	802.603	34.826	255.395	87.167	639.227	1.768.699	966.096
1983	14,4		157.335	935.274	36.505	217.008	129.217	768.125	2.062.618	1.127.344
1984	14,9		195.231	1.115.050	37.975	216.896	168.915	964.745	2.528.177	1.413.127
1985	13,5		218.147	1.397.758	36.032	230.876	195.801	1.254.579	3.086.398	1.688.640
1986	15,1		283.513	1.594.061	83.277	468.232	257.947	1.450.314	3.603.007	2.008.946
1987	16,7		351.201	1.751.929	105.698	526.228	329.330	1.642.708	4.028.989	2.277.060

ΠΙΝΑΚΑΣ 5α2

Συνολικό Διαθέσιμο Πλεόνασμα κατά κατηγορίες ιδιοποίησης ($T^n + sV^d + P^n$) (Τιμές συντελεστών)

Ετος	$S_{if}^{rd} *$	$t(v+s) + tind C_p + tind C_k = T^n$	sV^d	$S_i - (ts + tind C_k) = P^n$	Καθαρὰ εισοδήματα και Μεταβιβάσεις Εισοδ. + Κεφαλαίων, Δανεισμός εξωτερικού			
1976	358.314	74.140	37.458	21.464	133.062	60.332	164.920	67.935
1977	406.925	94.026	47.076	26.496	167.598	76.486	162.841	80.963
1978	489.111	129.849	56.001	30.386	216.236	106.963	165.912	81.709
1979	600.670	162.391	69.755	37.323	269.469	140.950	190.251	111.292
1980	736.982	213.497	70.691	40.335	324.523	179.792	232.667	91.230
1981	869.493	241.293	73.649	39.519	354.461	232.090	282.942	133.749
1982	960.096	347.676	109.445	34.826	491.947	180.225	293.924	265.284
1983	1.127.344	418.968	157.335	36.505	612.808	185.296	329.240	315.873
1984	1.413.127	526.889	195.231	37.975	760.095	251.436	401.595	314.457
1985	1.688.640	650.100	218.147	36.032	904.279	303.222	481.139	535.906
1986	2.089.946	711.605	283.513	83.277	1.078.395	347.039	583.512	470.156
1987	2.277.060	813.050	351.201	105.698	1.269.949	319.830	687.281	457.668

* Αφορά μόνον εγχώριο εισόδημα

Πηγή: Εθνικοί Λογαριασμοί. Επεξεργασμένα στοιχεία

ΠΙΝΑΚΑΣ 5α3

Ποσοστιαία συμμετοχή στο εισόδημα του παραγωγικού τομέα κατά φορείς ιδιοποίησης

Ετος	Μερίδιο Παραγωγικής Εργασίας V/N^p pf	Ιδιωτικό Πλεόνασμα S_i/N^p pf	Διαθέσιμο Εισόδημα παρ.εργ. V^d/N^p pf	Διαθέσιμο Πλεόνασμα S^d_i/N^p pf	Μερίδιο Μισθωτής παρ.εργ. V_w/N^p pf	Διαθέσιμο Εισόδημα Μισθωτής παρ.εργ. V^d_w/N^p pf	Τεκμηρτοί Μισθοί Αυτοασπασχ. V_{sh}/N^p pf	Διαθέσιμο Εισόδημα Τεκμηρτών Μισθών Αυτ. V^d_{sh}/N^p pf	Άμεση Φορολογία $t(v+s)/N^p$ pf	$t(v+s) + t_{ind} C_p + t_{ind} C_{pf} + t_{ind} C_{pf} S^d_{if}/N^p$	Συνολικό Διαθέσιμο Πλεόνασμα S^d_{if}/N^p pf
1976	63,8	36,2	55,6	31,1	35,0	31,6	28,8	24,0	12,6	22,6	60,1
1977	67,2	32,8	57,8	28,1	38,4	33,0	28,8	24,8	14,0	24,9	60,5
1978	70,8	29,2	59,3	24,5	39,8	33,3	31,0	26,0	16,1	27,0	61,0
1979	71,9	28,1	59,9	23,3	40,7	33,9	31,2	26,0	16,6	27,7	61,7
1980	71,9	28,1	58,9	23,0	40,0	32,8	31,9	26,1	17,9	27,3	62,0
1981	73,0	27,0	60,7	22,4	40,6	33,8	32,4	26,9	16,8	24,6	60,5
1982	76,9	23,1	61,8	18,3	41,7	33,5	35,2	28,3	19,6	27,8	54,6
1983	77,8	22,2	61,9	17,2	42,7	34,0	35,1	27,9	20,3	29,7	54,6
1984	78,1	21,9	61,7	17,0	42,9	33,9	35,2	27,8	20,8	30,0	55,9
1985	78,8	21,2	62,2	16,5	43,4	34,3	35,4	27,9	21,1	29,3	54,7
1986	76,5	23,5	61,7	20,8	41,7	33,7	34,8	28,0	19,7	29,9	57,7
1987	75,4	24,6	60,1	19,5	40,1	31,8	35,3	28,3	20,2	31,5	56,5

Πίνακας 581

Συνολικό Διαθέσιμο Πλεόνασμα της Οικονομίας¹
(Τρέχουσες Τιμές Αγοράς, Εκατ. δρχ.)

Έτος	Ακαθ. εγχώριο προϊόν	Αποσβέσεις	Καθαρό εγχώριο προϊόν	Μισθοί μη παρ. τομέα U	Καθ. Προϊόν Παρ. τομέα N _p	Καταν. Παραγωγών C _p	Συνολικό Διαθέσιμο Πλεόνασμα S rd _{IM}	Καθαρό εισόδημα αλλοδαπής	Καθαρές Μεταβιβάσεις Αλλοδαπής	Καθαρός Δανεισμός Αλλοδαπής
1976	824.932	59.200	765.732	81.115	684.617	267.564	417.053	24.942	27.735	15.258
1977	963.728	72.430	891.298	100.581	790.717	311.768	478.949	30.279	32.299	18.385
1978	1.161.392	89.470	1.071.922	125.690	946.232	368.429	577.803	32.441	33.711	15.557
1979	1.428.757	112.351	1.316.406	160.430	1.115.976	441.491	714.555	43.461	41.202	26.628
1980	1.710.934	142.082	1.568.852	195.560	1.373.292	519.791	853.501	56.619	43.887	-9.276
1981	2.046.831	175.498	1.871.333	248.200	1.623.133	640.429	982.704	59.004	66.969	7.776
1982	2.552.278	215.399	2.336.879	326.590	2.010.289	912.048	1.098.241	57.787	103.869	103.628
1983	3.079.178	272.598	2.806.580	398.030	2.408.550	1.092.609	1.315.941	30.408	146.452	139.013
1984	3.805.686	329.371	3.476.315	505.040	2.971.275	1.310.281	1.660.994	1.865	177.665	134.927
1985	4.617.747	403.045	4.214.702	647.340	3.567.363	1.615.905	1.951.457	-33.784	222.219	347.471
1986	5.480.292	505.044	4.975.248	730.205	4.245.043	1.877.574	2.367.469	-68.929	301.498	236.504
1987	6.255.584	575.516	5.680.068	844.639	4.835.429	2.103.130	2.732.299	-63.332	384.074	135.926

1. Παρατίθενται τα εισοδήματα και μεταβιβάσεις του εξωτερικού, χωρίς να έχουν επιμεριστεί σε μισθούς και κέρδη. Εχουμε τότε εγχώριο πλεόνασμα.

Πίνακας 582

Συνολικό Πλεόνασμα κατά επί μέρους κατηγορίες (S^d_i+sV^d+T) ιδιοποίησης

Έτος	Ιδιωτικό Πλεόνασμα S _i	% t	t S _i	S _i -t S=S ^d _i	sV ^d	t(v+S _i)+tind-B _g =T	tV	tind-B _g
1976	213.254	12,6	26.870	183.387	60.332	173.334	47.270	96.197
1977	220.159	14,0	30.822	189.337	76.486	213.126	63.204	119.100
1978	234.246	16,2	37.947	196.299	106.963	254.541	91.901	144.693
1979	273.198	16,7	45.624	227.574	140.950	346.031	116.767	183.570
1980	332.933	18,0	59.927	273.006	179.792	400.703	153.566	187.210
1981	387.573	16,8	65.112	322.461	232.090	428.153	176.181	186.860
1982	404.620	19,7	79.710	324.910	180.225	593.106	267.967	241.599
1983	448.361	20,4	91.465	356.896	185.296	773.749	327.503	345.932
1984	547.105	20,9	114.344	432.761	251.436	976.797	412.640	443.098
1985	648.690	21,1	136.873	511.817	303.222	1.136.418	513.226	480.964
1986	930.432	19,3	179.573	750.859	347.039	1.269.571	532.032	642.036
1987	987.710	20,3	200.505	787.205	319.830	1.625.264	613.330	806.440

Πηγή: Εθνικοί Λογαριασμοί. Επεξεργασμένα στοιχεία.

ΠΙΝΑΚΑΣ 6α

Συνολικό Διαθέσιμο υπερπροϊόν. Διάθεση και χρήση κατά κύριες κατηγορίες
(Τιμές συντελεστών)

Ετος	S_{pf}	Εξαγωγές (E_x) -Εισαγωγές (I_M)	Κατανάλωση από κέρδη, τόκους κλπ. C_k^n	Κατανάλωση από μη Παρ. τομέα C_u^n	Συνολικές Καθ. επενδύσεις και μεταβ. αποθεμ. I^n	Στατιστικές Διαφορές	Μέρος της C_u^n που χρηματοδοτείται με Δανεισμό $C_u^n - I^{n*}$
1976	358.314	67.935	129.642	147.655	157.500	9.404	4.215
1977	406.925	80.963	148.977	179.106	182.290	1.284	2.165
1978	489.111	81.709	169.523	216.965	231.900	-20.251	18.687
1979	600.670	111.292	198.899	262.771	318.384	-29.164	33.952
1980	736.982	91.230	256.247	327.686	347.291	-71.869	21.437
1981	869.493	133.749	304.127	458.815	345.115	-61.138	-90.281
1982	966.096	265.284	255.395	639.227	350.601	102.246	-133.288
1983	1.127.344	315.873	217.008	768.125	380.162	88.899	-123.598
1984	1.413.127	314.457	216.896	964.745	445.898	152.655	-156.866
1985	1.688.640	535.906	230.876	1.254.579	587.861	195.226	-313.961
1986	2.008.946	470.156	468.232	1.450.314	556.574	119.415	-438.690
1987	2.277.060	457.668	526.228	1.642.708	519.324	55.021	-346.774

* Ελλείμμα (-) ή Πλεόνασμα (+). Δεν αφαιρούνται εισοδήματα Δημοσίου από επιχειρ. Δράση.

Πηγή: Εθνικοί Λογαριασμοί. Επεξεργασμένα στοιχεία.

ΠΙΝΑΚΑΣ 6B

Συνολικό Διαθέσιμο Υπερπλεόν. Διάθεση και χρήση κατά κύριες κατηγορίες Τρέχουσες τιμές αγοράς (σε εκατ. δρχ.)

Ετος	Συνολικό* Διαθέσιμο Υπερπλεόν S rd PM	Εξαγωγές-Εισαγωγές		Κατανάλωση από κέρδη, προσόδους, τόκους Δημ.Χρέους κλπ.		Κατανάλωση από εισοδ. και Δαπάνες Δημόσιου τομέα		C _u /S rd IM		C _u /S rd IM		Στατιστικές Διαφορές
		Αγαθών, υπηρ. Ε _X - I _M	Αγαθών, υπηρ. Ε _κ	Αγαθών, υπηρ. Ε _X - I _M	Αγαθών, υπηρ. Ε _κ	Αγορά Μεταβ. Πληρωμές	Αγαθών & Υπηρεσιών	C _u /S rd IM %	C _u /S rd IM %	Συνολικές Καθαρές Επενδύσεις και Μεταβολές Αποθεμάτων	I/S rd IM %	
1976	417.053	-67.935	153.318	36,8	121.549	47.570	40,3	157.700	37,6	9.404		
1977	478.949	-80.963	175.473	36,6	161.505	59.355	43,9	182.290	38,0	1.284		
1978	577.803	-81.709	199.909	34,7	188.494	67.360	44,2	231.900	40,0	-20.251		
1979	714.555	-111.292	236.222	33,0	227.229	84.850	43,5	318.384	44,5	-29.164		
1980	853.501	-91.230	296.582	34,7	277.506	101.760	44,3	347.291	41,5	-71.869		
1981	982.702	-133.749	343.646	34,9	376.514	141.920	52,6	345.115	35,1	-61.138		
1982	1.098.241	-265.284	290.221	26,4	553.824	172.570	66,2	350.601	31,9	102.246		
1983	1.315.941	-315.873	253.513	19,2	682.702	214.640	68,1	380.162	28,9	88.899		
1984	1.660.994	-314.457	254.871	15,3	868.240	265.420	68,2	445.898	26,8	152.655		
1985	1.951.457	-535.906	266.908	13,6	1.115.670	334.710	74,3	587.861	30,0	195.226		
1986	2.367.469	-470.156	551.509	23,3	1.317.917	390.344	72,1	556.574	23,5	119.415		
1987	2.732.299	-457.668	631.926	23,1	1.515.430	456.608	72,1	519.324	19,0	55.021		

* Δεν έχει γίνει επιμερισμός σε μισθούς και κέρδη των εισοδημάτων και μεταβιβάσεων από το εξωτερικό. Το αντίστοιχο έλλειμμα (E_X-I_M) παρατίθεται χόριν της Μακροοικονομικής Ισορροπίας.

1. Η κατανάλωση από τόκους του Δημοσίου χρέους είναι από μηδέν μέχρι τις εκτιμήσεις του Πίνακα 2

Πηγή: Εθνικοί Λογαριασμοί. Επεξεργασμένα στοιχεία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 9. ΤΟ ΠΛΕΟΝΑΣΜΑ ΣΤΟΝ ΚΛΑΔΟ ΤΩΝ ΜΕΤΑΦΟΡΩΝ

9.1 Εισαγωγή

Χρησιμοποιώντας την μέχρι τώρα ανάλυση και το θεωρητικό μοντέλο που αναπτύχθηκε με βάση τη θεωρία του πλεονάσματος, εκτιμήσαμε το μέγεθος του πλεονάσματος τόσο του συνόλου της οικονομίας, όσο και των επί μέρους κλάδων της - σύμφωνα με την ομαδοποίηση και τα στοιχεία που προσφέρουν γι' αυτές οι πίνακες εισροών-εκροών του ΚΕΠΕ -, για την χρονική περίοδο 1976-1987. Στην περίπτωση του συνόλου της οικονομίας, εκτός απ' την εκτίμηση του μεγέθους του πλεονάσματος και των επί μέρους μεγεθών και κατηγοριών που προσδιορίστηκαν με βάση την προηγούμενη ανάλυση, η τελευταία χρησιμοποιήθηκε επίσης για την διερεύνηση του τρόπου χρήσης του πλεονάσματος μετά την παρέμβαση του κράτους προκειμένου να εξαχθούν χρήσιμα συμπεράσματα και να ερμηνευθούν με βάση τη θεωρία αυτή τα αίτια και οι οικονομικές εξελίξεις στην οικονομία της χώρας και τους επί μέρους κλάδους της.

Στην περίπτωση των τελευταίων όμως, οι ερμηνείες και τα συμπεράσματα που στηρίζονται στις παραπάνω εκτιμήσεις, παρά τη σημασία και ισχύ τους, δίνουν μια γενική και συνολική εικόνα των εξελίξεων και τάσεων στους κλάδους αυτούς, η οποία όμως με τα δεδομένα αυτά, αδυνατεί - όπως είναι επόμενο - να εμβαθύνει σημαντικά στα αίτια, τις ιδιαιτερότητες και διεργασίες που συντελούνται στο εσωτερικό κάθε κλάδου, και οι οποίες διαμορφώνουν τη συνολική εξωτερική εικόνα του. Στο επίπεδο αυτό, είναι επόμενο να αγνοείται η συμβολή και συμμετοχή των διαφόρων υποκλάδων και κατηγοριών του κάθε κλάδου, των ξεχωριστών προβλημάτων και τάσεων που σημειώνονται σ' αυτούς. Για τους λόγους αυτούς, προκύπτει η ανάγκη της ιδιαίτερης μελέτης και αντιμετώπισης του κάθε κλάδου, η οποία μπορεί να γίνει όπως και στην περίπτωση του συνόλου της οικονομίας, με την χρησιμοποίηση των ιδίων θεωρητικών εργαλείων, προκειμένου να ικανοποιηθούν οι παραπάνω απαιτήσεις της έρευνας, και ακόμα να αξιολογηθεί η ικανότητα της θεωρίας αυτής και της προσέγγισης που επιχειρεί. Στην περίπτωση του κλάδου των Μεταφορών, εκτός απ' τους στόχους αυτούς - οι οποίοι άλλωστε ισχύουν για κάθε κλάδο - η θεωρία του πλεονάσματος μπορεί να χρησιμοποιηθεί για την προσέγγιση του προβλήματος των Δημοσίων επιχειρήσεων, οι οποίες - όπως έχουμε αναφέρει προηγούμενα - ενώ αποτελούν μέρος του παραγωγικού τομέα της οικονομίας, λόγω των ιδιαιτεροτήτων που παρουσιάζουν, παίζουν ιδιαίτερο ρόλο στην παραγωγή και διάθεση του συνολικού πλεονάσματος της οικονομίας. Οι πλέον σημαντικές απ' τις ιδιαιτερότητες αυτές, έχουν σχέση με τη μονοπωλιακή θέση που κατέχουν στον κλάδο - όπως πχ. ενέργεια, ή υπό κλάδο π.χ. σιδηρόδρομος - για διάφορους λόγους, εκ των οποίων ο πλέον συνήθης είναι ότι αποτελούν φυσικά Μονοπώλια, το ιδιοκτησιακό τους καθεώς και διαχείριση απ' το Κράτος, η χρησιμοποίησή τους απ' το τελευταίο συχνά για άσκηση κοινωνικής, περιφερειακής πολιτικής κλπ., και το εργασιακό καθεώς που διαφέρει σημαντικά απ' αυτό των άλλων παραγωγικών κλάδων της οικονομίας. Η παραπάνω ανάλυση υποβοηθείται και εξυπηρετείται σε μεγαλύτερο βαθμό, όταν οι επιχειρήσεις αυτές ανήκουν και αποτελούν μέρος ενός κλάδου στον οποίο υπάρχουν παραπλήσιες ή ομοειδείς ιδιωτικές επιχειρήσεις, με τα δεδομένα των οποίων οι συγκρίσεις οδηγούν σε πληρέστερα και περισσότερο ασφαλή συμπεράσματα.

Τα κριτήρια και τις προϋποθέσεις αυτές πληρεί περισσότερο από κάθε άλλο κλάδο, ο κλάδος των Μεταφορών, στον οποίο υπάρχει αφ' ενός μεν σημαντικός αριθμός Δημοσίων επιχειρήσεων, οι οποίες είτε αποτελούν έναν ολόκληρο υποκλάδο του, είτε μέρος ενός υποκλάδου, και αφ' ετέρου υπάρχουν συγχρόνως παραπλήσιες ιδιωτικές επιχειρήσεις, με τα δεδομένα και τις εξελίξεις των οποίων μπορούν να υπάρξουν χρήσιμες συγκρίσεις. Η διερεύνηση και οι προοπτικές των στρατηγικής σημασίας επιχειρήσεων αυτών και του κλάδου των Μεταφορών συνολικά, με βάση την προηγούμενη προσέγγιση, μπορεί να οδηγήσει σε σημαντικά συμπεράσματα για την χρήση στα πλαίσια του κλάδου αυτού, μέρους του πλεονάσματος της οικονομίας και τις επιπτώσεις που έχει αυτή, στην ανάπτυξη του τόσο σημαντικού για την εθνική οικονομία κλάδου. Αξίζει να σημειωθεί, πως η ανάπτυξη των Μεταφορών και της απαραίτητης υποδομής που συνδέεται μ' αυτόν (δρόμοι, λιμάνια, αεροδρόμια, σιδηροδρομικές γραμμές κλπ.) λόγω της γεωγραφικής θέσης της χώρας μας και των εδαφικών ιδιομορφιών της, αποτελεί καθοριστικής σημασίας παράγοντα για την ανάπτυξη των άλλων παραγωγικών κλάδων. Σ' αυτή συμβάλλει κυρίως μέσω της διεύρυνσης των αγορών, της μείωσης του κόστους και της αύξησης της ανταγωνιστικότητας, σε τοπικό, εθνικό και διεθνές επίπεδο της αποκεντρωμένης και περισσότερο ισόρροπης γεωγραφικά ανάπτυξης, με σύνδεση των διαφόρων περιφερειών με την εθνική και διεθνή αγορά, αυξάνοντας συνεχώς τα όρια και τις δυνατότητες αξιοποίησης νέων παραγωγικών πόρων και οικιστικών περιοχών. Ιδιαίτερα στα πλαίσια της Ενιαίας Εσωτερικής Αγοράς της Κοινότητας, της οποίας η χώρα μας αποτελεί αναπόσπαστο μέρος, η ανάπτυξη του κλάδου θα αποτελέσει ισχυρό προωθητικό παράγοντα για τους άλλους παραγωγικούς κλάδους, διευκολύνοντας την πρόσβαση σ' αυτήν, με αποτέλεσμα πολλά και σημαντικά οφέλη, και θα μειώσει τις δυσκολίες και τα κόστη που αυτές συνεπάγονται απ' την - σχετικά με τις ανταγωνίστριες χώρες - απομακρυσμένη γεωγραφική της θέση.

9.2 Ο παραγωγικός χαρακτήρας του κλάδου των Μεταφορών

9.2.α Η παραγωγική εργασία στις Μεταφορές

Για τους λόγους που αναφέρθηκαν στα Κεφάλαια 4 και 6 (4.9.ζ και 6.7.γ), η εργασία που απασχολείται στη σφαίρα της κυκλοφορίας, και αφορά δραστηριότητες όπως μεταφορά, αποθήκευση κλπ. μέσω των οποίων η παραγωγική διαδικασία συνεχίζεται και εκεί είναι παραγωγική εργασία.

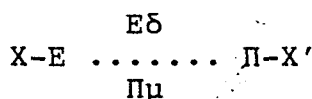
Ιδιαίτερα για την εργασία που απασχολείται στις μεταφορές, καθώς και το συνολικό κεφάλαιο που απασχολείται στον κλάδο αυτόν, ο Μαρξ - εκτός από ορισμένες αναφορές σε διάφορα σημεία του έργου του - αφιερώνει ξεχωριστή ανάλυση για τη "Βιομηχανία μετακίνησης, αδιάφορο αν μεταφέρει ανθρώπους ή εμπορεύματα"¹ την οποία θεωρεί "μια τέταρτη σφαίρα της υλικής παραγωγής".² Στη σφαίρα αυτή, "η σχέση της παραγωγικής εργασίας, δηλ. του μισθωτού

1. Κ. Μαρξ: "Θεωρίες της υπεραξίας", Μέρος Α', σελ. 461.

2. Στο ίδιο, σελ. 461.

εργάτη με το κεφάλαιο είναι απολύτως ίδια όπως και στις άλλες σφαίρες της υλικής παραγωγής".¹ Η μεταφορική εργασία, η φυσική κίνηση και μετατόπιση των προϊόντων αποτελεί αναγκαίο μέρος της εργασιακής διαδικασίας, ανεξάρτητα απ'τον εμπορευματικό ή όχι χαρακτήρα της παραγωγής των. Για το λόγο αυτό αυτή υπήρξε και θα υπάρχει σ'όλους τους τρόπους παραγωγής. Με την μεταφορά του προϊόντος "Αλλάζει η τοπική του ύπαρξη, και μαζί της συντελείται μια αλλαγή στην αξία χρήσης του, γιατί αλλάζει η τοπική ύπαρξη αυτής της αξίας χρήσης. Η ανταλλακτική της αξία αυξάνει στον ίδιο βαθμό που απαιτεί εργασία αυτή η αλλαγή της αξίας χρήσης της, μια ποσότητα εργασίας, που καθορίζεται εν μέρει απ'τη φθορά του σταθερού κεφαλαίου, δηλ. απ'την ποσότητα της υλοποιημένης εργασίας που μπαίνει στο εμπόρευμα - και εν μέρει απ'την ποσότητα της ζωντανής εργασίας που μπαίνει σ'αυτό, όπως γίνεται στο προτσές αξιοποίησης όλων των άλλων εμπορευμάτων".²

Το ωφέλιμο αποτέλεσμα, που είναι η αλλαγή της τοπικής υπόστασης, είναι καταναλώσιμο μονάχα στη διάρκεια της παραγωγικής διαδικασίας της μεταφοράς, η οποία συμπίπτει με την κυκλοφοριακή διαδικασία. Και όπως όλα τα εμπορεύματα, "Αν καταναλωθεί ατομικά, η αξία του εξαφανίζεται με την κατανάλωση. Αν καταναλωθεί παραγωγικά, έτσι που αυτό το ίδιο να γίνει ένα παραγωγικό στάδιο του ίδιου του εμπορεύματος που βρίσκεται σε μεταφορά, η αξία του περνάει σαν πρόσθετη αξία στο εμπόρευμα το ίδιο. Ο τύπος λοιπόν για την βιομηχανία μεταφοράς θα έπρεπε να είναι:

αφού πληρώνεται και καταναλώνεται η παραγωγική διαδικασία η ίδια και όχι ένα προϊόν που μπορεί να χωρισθεί απ'αυτή".³

Επειδή η χρήσιμη αξία των εμπορευμάτων πραγματοποιείται και είναι αναπόσπαστα δεμένη με την κατανάλωση των εμπορευμάτων, είναι η τελευταία που κάνει αναγκαία τη μετατόπισή τους και άρα την πρόσθετη παραγωγική διαδικασία της μεταφοράς. Φθάνοντας το εμπόρευμα στον τόπο προορισμού του, εξαφανίζεται η αλλαγή που έγινε στην αξία χρήσης του η οποία εκφράζεται τώρα "...με την αυξημένη ανταλλακτική αξία, με το ότι έγινε πιο ακριβό το εμπόρευμα, πα'όλο που η υλική εργασία δεν άφησε εδώ ούτε ίχνος στην αξία χρήσης, έχει υλοποιηθεί ωστόσο στην ανταλλακτική αξία αυτού του υλικού προϊόντος, ...και ισχύει όπως και για τις άλλες σφαίρες της υλικής παραγωγής, ότι ενσωματώνεται στο εμπόρευμα...".⁴

-
1. Στο ίδιο, σελ. 461.
 2. Στο ίδιο, σελ. 462.
 3. Κ. Μαρξ: "Το Κεφάλαιο", Τόμος II σελ. 32.
 4. Στο ίδιο, σελ. 462.

Όπως η μεταφορά των προϊόντων από έναν παραγωγικό χώρο σε άλλο είναι απαραίτητη, το ίδιο απαραίτητη είναι και η μεταφορά των έτοιμων προϊόντων που ακολουθεί, στην καταναλωτική σφαίρα. "Το προϊόν είναι έτοιμο για κατανάλωση μόνο μόλις τελειώσει αυτή την κίνηση".¹ Στη διάρκεια της μεταφοράς - όπως αναφέρθηκε πριν - προστίθεται αξία στο εμπόρευμα, κατά τον ίδιο τρόπο όπως και σε κάθε παραγωγική διαδικασία. Όπως παρατηρεί ο Ρικάρντο,² ένα μέρος της πρόσθετης και μεγαλύτερης αξίας του εμπορεύματος προέρχεται απ'το γεγονός ότι στα παραγωγικά έξοδα προστίθενται τα έξοδα μεταφοράς, γεγονός ότι ξοδεύτηκε περισσότερη εργασία στη μεταφορά πριν αγοραστεί απ'τον καταναλωτή.

Η προσθήκη αυτής της αξίας καθορίζεται απ'το παραγωγικό κεφάλαιο σταθερό (μεταφορικά μέσα) και μεταβλητό (απασχολούμενη εργασία) που τοποθετείται και αναλώνεται στη διαδικασία της μεταφοράς. "Αυτή η τελευταία προσθήκη αξίας, χωρίζεται όπως σε κάθε κεφαλαιοκρατική παραγωγή, σε υποκατάστατο εργατικού μισθού και σε υπεραξία".³ Με την έννοια αυτή η εργασία στις μεταφορές επειδή παράγει υπεραξία είναι παραγωγική εργασία. Σαν παραγωγική εργασία παράγει μέρος της συνολικής υπεραξίας της οικονομίας, ή της σε όρους τιμών έκφρασης της που είναι το πλεόνασμα, μέρος του πλεονάσματος της οικονομίας. Παράγει εκτός από ένα θετικό καθαρό προϊόν και ένα θετικό υπερπροϊόν ή πλεόνασμα - με τη μορφή κερδών- επειδή το πρώτο είναι μεγαλύτερο απ'τους καταβαλλόμενους μισθούς για την παραγωγή του ($N > W$) και ισχύουν οι προϋποθέσεις που αναπτύσσονται στο Κεφάλαιο 6.7.1α.

Σε ότι αφορά την παραγωγικότητα της εργασίας στις μεταφορές ισχύουν τα ίδια που ισχύουν και στους άλλους παραγωγικούς κλάδους. Αυτή βρίσκεται σε αντίστροφη σχέση με την αξία που δημιουργεί. "Όσο μικρότερο είναι το ποσό της εργασίας, νεκρής και ζωντανής, που χρειάζεται η μεταφορά του εμπορεύματος για μια δοσμένη απόταση, τόσο μεγαλύτερη είναι η παραγωγική δύναμη της εργασίας και αντίστροφα".⁴ Η συνεχής ανάπτυξη των μεταφορικών και συγκοινωνιακών μέσων και οι οικονομίες κλίμακας που δημιουργεί μειώνει αντίστοιχα τα έξοδα μεταφοράς για κάθε χωριστό εμπόρευμα, "υποκαθιστώντας έτσι τις τοπικές αγορές με τις μακρινές".⁵

Επίσης με τα υπόλοιπα δεδομένα σταθερά, το απόλυτο αξιακό μέγεθος και τα μεταφορικά έξοδα που προσθέτει η μεταφορά στην τιμή των εμπορευμάτων "βρίσκονται σε ευθεία αναλογία με τις αποστάσεις που πρέπει να διανυθούν,... προς το μέγεθος του χώρου και το βάρος του εμπορεύματος".⁶

Δεδομένου ότι η μεταφορά διέπεται από κανόνες μεγαλύτερης ή μικρότερης προσοχής των εμπορευμάτων - εύθραυστα, φθαρτά κλπ.- προκύπτει η ανάγκη "...μεγαλύτερης ή μικρότερης δαπάνης εργασίας και εργασιακών μέσων" που μαζί

-
1. Κ. Μαρξ: "Το Κεφάλαιο" Τόμος II, σελ. 137.
 2. "Αρχές της Πολιτικής Οικονομίας", παραπομπή του Μαρξ στο ίδιο.
 3. Κ. Μαρξ: "Το Κεφάλαιο", Τόμος II, σελ. 137.
 4. Κ. Μαρξ: "Το Κεφάλαιο", Τόμος II, σελ. 137.
 5. Στο ίδιο, σελ. 139.
 6. Στο ίδιο, σελ. 138.

μ τις πολυποίκιλες φυσικές ιδιοτητές τους, συχνά μπορούν να θεωρηθούν "σαν πολυάριθμα ελαττώματα μεταφοράς και προφάσεις"¹ για αύξηση των τιμών και κερδών απ' τις επιχειρήσεις του κλάδου. Δηλ. για απόσπαση μεγαλύτερης υπεραξίας ή πλεονάσματος σε βάρος άλλων κλάδων.

9.2.β Η παραγωγή πλεονάσματος στον κλάδο

Για τους λόγους που αναφέρθηκαν στο προηγούμενο κεφάλαιο, ο κλάδος των μεταφορών παράγει αξία και υπεραξία και αποτελεί "έναν αυτόνομο παραγωγικό κλάδο, και άρα μια ιδιαίτερη σφαίρα για την τοποθέτηση του παραγωγικού κεφαλαίου. Απ' την άλλη μεριά ξεχωρίζει με το ότι εμφανίζεται σαν συνέχιση μιας παραγωγικής διαδικασίας μέσα στην κυκλοφοριακή διαδικασία και για την κυκλοφοριακή διαδικασία".² Η διαδικασία παραγωγής του προϊόντος του, όπως και για το σύνολο της οικονομίας, μπορεί να περιγραφεί και αποτυπωθεί με τη βοήθεια των πινάκων εισροών-εκροών όπως αυτή αναλυτικά παρουσιάζεται στο Κεφάλαιο 6 και τις επί μέρους του ενότητες. Όπως όλοι οι παραγωγικοί κλάδοι της οικονομίας, βρίσκεται σε πλήρη αλληλεξάρτηση και συνδέεται με διακλαδικές συναλλαγές σύμφωνα με τη δοσμένη τεχνική και τον δοσμένο καταμερισμό της εργασίας στην οικονομία, προκειμένου να συμβάλει στην παραγωγή του συνολικού προϊόντος της οικονομίας και των επί έρους μεγεθών του.

Στο Κεφάλαιο 6.5 περιγράφεται αναλυτικά επίσης η διαδικασία παραγωγής του υπερπροϊόντος και πλεονάσματος που παράγει ή παίρνει ο κλάδος απ' το συνολικό υπερπροϊόν και πλεονάσμα της οικονομίας, και το οποίο καθορίζεται εκτός απ' την αξία των αρχικών εισροών - σε άμεση ή ζωντανή εργασία (εργατικούς μισθούς) και έμμεση ή νεκρή εργασία (μέσα παραγωγής) - και από παράγοντες όπως η ταξική πάλη με όλες τις παραμέτρους της, η θέση του κλάδου και οι συνθήκες της αγοράς στην οποία λειτουργεί κλπ. Οι τελευταίοι περιγράφονται αναλυτικά στο Κεφάλαιο 6.5.δ.

Κάτω απ' την επίδραση των παραγόντων αυτών, καθορίζεται εκτός απ' το συνολικό καθαρό προϊόν του, και η διανομή του ανάμεσα σε μισθούς και κέρδη, σε αναγκαίο κόστος αναπαραγωγής της απασχολούμενης εργασίας και ιδιωτικό πλεονάσμα που ιδιοποιούνται οι ιδιοκτήτες των μέσων παραγωγής των επιχειρήσεων του κλάδου.

Όπως έχει αναφερθεί και στο Κεφάλαιο 6.6.α το πλεονάσμα που κυρίως με την μορφή των κερδών αποσπά ή παίρνει ο κλάδος - και το οποίο είναι μέρος του συνολικού πλεονάσματος της οικονομίας - διαφέρει απ' την υπεραξία που παράγει ο συγκεκριμένος κλάδος και ανάλογα με το απασχολούμενο κεφάλαιό του συμβάλλει στην παραγωγή της τελευταίας για το σύνολο της οικονομίας. Σημαντικό ρόλο επίσης στον καθορισμό του μεγέθους του πλεονάσματος που ιδιοποιείται τελικά ο κλάδος όχι μόνον με βάση την αρχική κατανομή, στα πλαίσια της αγοράς και την επίδραση των διαφόρων παραγόντων που αναφέραμε, παίζει η ύπαρξη και παρέμβαση του κράτους. Όπως αναλυτικά παρουσιάζεται στο Κεφάλαιο 7, το κράτος μέσω της φορολογίας, αφ' ενός μεν αποσπά ένα μέρος του ιδιωτικού πλεονάσματος που έχει σαν τέτοιο παραχθεί, και αφ' ετέρου ένα μέρος

1. Στο ίδιο, σελ. 138.

2. Κ. Μαρξ: "Το Κεφάλαιο", Τόμος II, σελ. 139.

των μισθών των παραγωγικών εργατών, αυξάνοντας έτσι το συνολικό πλεόνασμα της οικονομίας το οποίο αποτελείται εκτός απ'το ιδιωτικό πλεόνασμα, και απ'το πλεόνασμα που αποσπά και ιδιοποιείται το Κράτος. Κατόπιν το κράτος μπορεί να επιστρέφει μέσω των διαφόρων μηχανισμών και λειτουργιών του μέρος του πλεονάσματος που απέσπασε απ'τον κλάδο ή και μεγαλύτερο απ'αυτό, πράγμα που σημαίνει ότι μεταφέρει σ'αυτόν πλεόνασμα που παρήχθη σε άλλους κλάδους της οικονομίας.

Στην περίπτωση του κλάδου των μεταφορών η μεταφορά πλεονάσματος που αποσπά το Κράτος γίνεται είτε μέσω των διαφόρων μορφών κρατικών ενισχύσεων προς τις επιχειρήσεις του, ιδιωτικές και δημόσιες, είτε μέσω της χρησιμοποίησης του για την δημιουργία της απαραίτητης παραγωγικής υποδομής (δρόμοι, λιμάνια, αεροδρόμια κλπ.), η οποία είναι καθοριστικής σημασίας για την ανάπτυξη του κλάδου. Ιδιαίτερα στην περίπτωση των Δημοσίων επιχειρήσεων, λόγω της φύσης ορισμένων υποκλάδων των μεταφορών και της θέσης που κατέχουν αυτές στην παραγωγή των αντίστοιχων υπηρεσιών, η μεταφορά πλεονάσματος σ'αυτές μέσω του Κράτους μπορεί να εξυπηρετεί ποικίλες λειτουργίες και σκοπούς, όπως π.χ. άσκηση κοινωνικής ή περιφερειακής πολιτικής κλπ.

Επίσης ο έντονα μονοπωλιακός χαρακτήρας των επιχειρήσεων αυτών -που είναι συνήθως φυσικά μονοπώλια - και γι'αυτό ο κατά κανόνα Δημόσιος χαρακτήρας των -, αποτελούν καθοριστικής σημασίας προσδιοριστικούς παράγοντες για το μέγεθος του παραγομένου ή μη πλεονάσματος σ'αυτές, των τρόπων και μηχανισμών μεταφοράς του προς αυτές, και τέλος τα αίτια και τους σκοπούς στους οποίους οφείλεται αυτή.

Μέσα απ'τα παραπάνω μπορεί να ερμηνευθούν οι εξελίξεις και τάσεις στη συσσώρευση κεφαλαίου και γενικότερη ανάπτυξη των επιχειρήσεων αυτών. Οι τρόποι που χρησιμοποιούν το πλεόνασμα τόσο αυτές όσο και οι ιδιωτικές επιχειρήσεις - είτε το παράγουν είτε όχι - καθορίζει όπως αναλύσαμε εκτεταμένα στο Κεφάλαιο 7, τις τάσεις και εξελίξεις αυτές. Αν το μέγεθος του διαθέσιμου πλεονάσματος που παράγει ή παίρνει ένα κλάδος ή μια επιχείρηση εκφράζει τις δυνατότητες, το βαθμό ελευθερίας του και το πλήθος των επιλογών του - συσσώρευση, κατανάλωση των παραγωγών ή ιδιοκτητών του κλπ.- οι τρόποι χρήσης του σε κάθε χρονική περίοδο δείχνουν ποιές απ'τις επιλογές αυτές και πως πραγματοποιούνται στην πράξη.

Όπως θα δούμε στη συνέχεια με βάση την ανάλυση των Κεφαλαίων 6 και 7, και των αντίστοιχων εξισώσεων που διατυπώθηκαν εκεί, θα προχωρήσουμε τόσο στην εκτίμηση του πλεονάσματος του κλάδου και των επί μέρους υποκλάδων και κατηγοριών του, καθώς και των εξελίξεών του διαχρονικά, όσο και την ερμηνεία των εξελίξεων αυτών, με βάση τη θεωρία του πλεονάσματος σαν θεωρητικό εργαλείο που αυτή αποτελεί.

Η ισχύς των συμπερασμάτων που θα προκύψουν απ'αυτή και ο βαθμός αντιστοιχίας τους με τα δεδομένα της πραγματικότητας, θα κρίνουν σε μεγάλο βαθμό την αξία και ικανότητα της παραπάνω θεωρίας να αναλύει και ερμηνεύει τις εξελίξεις και νόμους κίνησης τόσο για το σύνολο της οικονομίας, όσο και για τους επί μέρους κλάδους της, και στην προκειμένη περίπτωση τον κλάδο των μεταφορών.

9.3 ΟΙ ΕΚΤΙΜΗΣΕΙΣ ΤΟΥ ΠΛΕΟΝΑΣΜΑΤΟΣ ΤΟΥ ΚΛΑΔΟΥ ΤΩΝ ΜΕΤΑΦΟΡΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ. ΠΕΡΙΟΔΟΣ 1978-1990

9.3.α Η μέθοδος υπολογισμού

Η διαδικασία υπολογισμού του πλεονάσματος του κλάδου των Μεταφορών μπορεί να αρχίσει απ'το Ακαθάριστο προϊόν του κλάδου και των επί μέρους υποκλάδων και κατηγοριών του, όπως αυτό δίνεται απ'τα στοιχεία των Εθνικών Λογαριασμών. Δεδομένου ότι η προηγούμενη διαδικασία και υπολογισμοί με βάση τους οποίους προκύπτει αυτό, έχει γίνει απ'την Υπηρεσία Εθνικών Λογαριασμών, και για την οποία διαδικασία έχουμε αναφερθεί στο Κεφάλαιο 6, δεν χρειάζεται να επαναληφθεί, επειδή και η εμπειρική εφαρμογή της έχει παρουσιασθεί στο Κεφάλαιο 8.6.β με τους αντίστοιχους πίνακες και εκτιμήσεις που αφορούν όλους τους κλάδους της οικονομίας. Έχοντας το Ακαθάριστο εγχώριο προϊόν του κλάδου, μπορούμε με τις εξισώσεις και διαδικασία που περιγράφεται στο Κεφάλαιο 6 να φθάσουμε στην εκτίμηση του πλεονάσματος το οποίο σαν οικονομικό μέγεθος αποτελεί ένα μέρος του Ακαθάριστου προϊόντος του κλάδου και των διαφόρων υποκλάδων του.

Το πρώτο βήμα προς την κατεύθυνση αυτή αποτελεί η εκτίμηση του καθαρού προϊόντος του κλάδου, ή της καθαρής προστιθέμενης αξίας του που είναι και το καθαρό του εισόδημα. Αυτό προκύπτει αν απ'το ακαθάριστο προϊόν του κλάδου αφαιρέσουμε την ετήσια φθορά του σταθερού κεφαλαίου δηλ. τις αποσβέσεις (Κεφ. 6.5). Απ'τους Εθνικούς Λογαριασμούς εκτός απ'το συνολικό Α.Ε.Π. του κλάδου, δίνεται και το αντίστοιχο Α.Ε.Π. των υποκλάδων του που είναι οι Θαλάσσιες μεταφορές, οι Σιδηρόδρομοι και οι Λοιπές μεταφορές (δημοσιευμένα στοιχεία), ενώ ακόμη δίνονται λεπτομερώς όλες οι επί μέρους κατηγορίες που συνθέτουν το Α.Ε.Π. των Λοιπών μεταφορών (αδημοσίευτα στοιχεία).

Με βάση τα τελευταία, έχουμε ομαδοποιήσει τον υποκλάδο των Λοιπών μεταφορών σε Δημόσιο τομέα που περιλαμβάνει τις επιχειρήσεις: ΕΑΣ, ΗΛΠΑΠ, ΗΣΑΠ, ΟΛΥΜΠΙΑΚΗ, και το σύνολο των Λιμένων της χώρας, κύριο μέρος των οποίων αποτελούν ο ΟΛΠ, ο ΟΛΘ, και Ιδιωτικό τομέα που περιλαμβάνει όλες τις υπόλοιπες κατηγορίες, σημαντικότερες απ'τις οποίες είναι τα φορτηγά και επιβατηγά αυτοκίνητα Δ.Χ., τα τουριστικά Λεωφορεία, ναυτιλιακά γραφεία κλπ. Θα πρέπει επίσης να σημειώσουμε εδώ πως στον υποκλάδο Θαλάσσιες μεταφορές δεν περιλαμβάνεται το Α.Ε.Π. της Ποντοπόρου Ελληνικής Ναυτιλίας, αλλά μόνον αυτό των ακτοπλοϊκών και Μεσογειακών μεταφορών. Για τη συμβολή της Ποντοπόρου ναυτιλίας μας που καταγράφεται στον υπολογισμό του Εθνικού εισοδήματος μέσω του καθαρού εισοδήματος απ'την Αλλοδαπή, δεν υπάρχουν τα αντίστοιχα στοιχεία τα οποία θα επέτρεπαν τις αντίστοιχες εκτιμήσεις και διερεύνηση της τόσο σημαντικής -και διεθνώς ανταγωνιστικής- για την εθνική μας οικονομία οικονομικής δραστηριότητας αυτής των θαλάσσιων μεταφορών. Με την αφαίρεση απ'το Α.Ε.Π. των αποσβέσεων, όπως αυτές υπολογίζονται και δίνονται απ'τους Εθνικούς Λογαριασμούς για το σύνολο του κλάδου, τους υποκλάδους και τις επί μέρους παραπάνω κατηγορίες του, προκύπτει το αντίστοιχο καθαρό προϊόν, η καθαρή προστιθέμενη αξία ή καθαρό εισόδημα του κλάδου. Αν απ'την αξία του καθαρού προϊόντος αφαιρέσουμε το μέρος που αντιστοιχεί στους μισθούς που χρησιμοποιήθηκαν για την παραγωγή του, προκύπτει η αξία του υπερπροϊόντος του κλάδου, ενώ αν απ'το αντίστοιχο καθαρό του εισόδημα αφαιρέσουμε τους αντίστοιχους ονομαστικούς μισθούς προκύπτει το πλεόνασμα του κλάδου (Κεφ. 6.6.γ) που στην προκειμένη περίπτωση περιλαμβάνει κέρδη των μεταφορικών επιχειρήσεων (Ιδιωτικό Πλεόνασμα).

Η ίδια διαδικασία ισχύει και ακολουθείται στην περίπτωση των παραπάνω υποκλάδων και κατηγοριών του. Το κόστος όμως της αναγκαίας εργασίας, ή το σύνολο των ονομαστικών μισθών που απαιτούνται για την παραγωγή του ακαθάριστου ή καθαρού προϊόντος, αποτελείται από μισθωτή εργασία με τους αντίστοιχους μισθούς της, και από αυτοαπασχολούμενους ή εργοδότες που συμμετέχουν στην παραγωγική διαδικασία του κλάδου, και των οποίων η εργασία θεωρείται παραγωγική (Κεφ. 6.7.ζ).

Στο σύνολο των αναγκαίων μισθών θα πρέπει να συμπεριληφθεί και η αμοιβή των τελευταίων η οποία για τους λόγους που αναπτύχθηκαν στο Κεφάλαιο 6.5.β, αυτή ισούται με το μέσο μισθό του κλάδου επί τον αριθμό τους.

Λόγω των ιδιαιτεροτήτων όμως που χαρακτηρίζουν τον κλάδο των μεταφορών, οι οποίες διαφοροποιούν τις συνθήκες και όρους εργασίας ανάλογα με τους υποκλάδους και κατηγορίες του -π.χ. Ναυτική εργασία, Αερομεταφορές, Δημόσιες, Ιδιωτικές επιχειρήσεις- η προσφορά και κινητικότητα της εργασίας ανάμεσα στους διάφορους υποκλάδους και κατηγορίες του οδηγεί σε περιορισμένη ομοιογένεια της απασχολούμενης εργασίας σε σύγκριση με άλλους κλάδους, και έντονες διαφοροποιήσεις στις αμοιβές της κατά κλάδο και κατηγορία.

Για τους λόγους αυτούς, προκειμένου να εκτιμήσουμε το μέσο μισθό της αυτοαπασχολούμενης εργασίας, θα πρέπει να λάβουμε το μέσο μισθό του υποκλάδου ή κατηγορίας όπου αυτή απασχολείται, δεδομένου ότι ο μέσος μισθός του κλάδου θα έδινε σημαντική απόκλιση απ' αυτό που θεωρητικά λαμβάνουμε σαν κοινωνικά αναγκαίο κόστος της εργασίας αυτής. Δεδομένου ότι στην περίπτωση του κλάδου των μεταφορών η αυτοαπασχολούμενη εργασία υπάρχει μόνον στον υποκλάδο Λοιπές μεταφορές, και συγκεκριμένα στην κατηγορία που αφορά τον ιδιωτικό τομέα, δεν προκύπτει πρόβλημα υπολογισμού του μέσου ετήσιου τεκμαρτού μισθού της. Σε ότι αφορά την απασχόληση στο σύνολο του κλάδου, αυτή στηρίζεται στα στοιχεία που δίνουν οι ετήσιες έρευνες εργατικού δυναμικού της ΕΣΥΕ μετά το 1981, και για τα έτη 1978, 1979 και 1980 απ' τις εκτιμήσεις της έρευνας του ΚΕΠΕ, σύμφωνα με όσα αναφέρουμε στο Κεφάλαιο 8.2. Για τους υποκλάδους και τις παραπάνω κατηγορίες, τα στοιχεία της απασχόλησης προέρχονται απ' τις στατιστικές Μεταφορών-Επικοινωνιών της ΕΣΥΕ, τη Στατιστική Υπηρεσία του Υπουργείου Εμπορικής Ναυτιλίας, τη Γενική Γραμματεία των Δ.Ε.Κ.Ο. και τους δύο μεγαλύτερους Λιμενικούς Οργανισμούς της Χώρας, τον ΟΛΠ και τον ΟΛΘ.

Έχοντας εκτιμήσει το πλεόνασμα του κλάδου και όλων των υποκλάδων και κατηγοριών του για την εξεταζόμενη περίοδο, το επόμενο στάδιο της μελέτης αφορά τους προσδιοριστικούς παράγοντες που καθορίζουν την εξέλιξη του πλεονάσματος την περίοδο αυτή, σύμφωνα με την ανάλυση του Κεφαλαίου 6.5.δ και τα ιδιαίτερα δεδομένα του κλάδου. Η εξέλιξη των τιμών του προϊόντος του κλάδου - τρέχουσες και σταθερές - που δίνεται απ' τους Εθνικούς Λογαριασμούς, των μέσων μισθών του που έχουμε υπολογίσει, και η παραγωγικότητα που με βάση τα υπάρχοντα στοιχεία μπορεί να εκτιμηθεί για τον κλάδο και τους υποκλάδους του, ενώ για τις διάφορες επιχειρήσεις ή κατηγορίες, μπορούν να συναχθούν ορισμένα συμπεράσματα εξετάζοντας την απασχόληση σ' αυτές και το μεταφορικό τους έργο. Τέλος σχετικά με την διάθεση του πλεονάσματος του κλάδου, η εξέλιξη των επενδύσεων σ' αυτόν που δίνεται απ' τους Εθνικούς Λογαριασμούς, και η προέλευσή τους, μπορεί να οδηγήσει σε χρήσιμα συμπεράσματα τόσο για το σύνολο του κλάδου όσο και για τους υποκλάδους και κατηγορίες του, ορισμένες απ' τις οποίες όχι μόνον δεν παράγουν πλεόνασμα, αλλά χρησιμοποιούν με τους τρόπους που θα δούμε στη συνέχεια, πλεόνασμα που προέρχεται από άλλους παραγωγικούς κλάδους της οικονομίας.

9.3β Πίνακες

ΠΙΝΑΚΑΣ 1α
Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν των Μεταφορών (Σύνολο και Υποκλάδοι)
Περίοδος 1978-1990
Τρέχουσες τιμές σε εκατ. δρχ.

Κλάδος και Υποκλάδοι*	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990
1. Μεταφορές (Σύνολο)	64.639	78.994	93.639	118.169	141.881	166.334	198.389	231.939	265.783	305.080	356.665	416.869	487.604
1α Θαλάσσιες	6.581	7.967	10.009	12.231	14.518	16.811	20.439	24.316	27.766	29.174	34.107	40.690	47.160
1β Σιδηρόδρομοι	2.711	2.972	3.385	4.438	4.420	5.097	6.088	7.498	7.795	7.693	7.159	11.424	16.234
1γ Λοιπές Μεταφορές-Αποθ.	55.347	68.055	80.237	101.500	122.943	144.486	171.862	200.125	230.222	268.213	315.399	364.755	424.210
ΑΕΠ Κλάδου % στο	6,4	6,3	6,2	6,3	6,2	6,1	5,9	5,6	5,4	5,6	5,4	5,3	5,3
ΑΕΠ Χώρας													

* Σύμφωνα με την διάκριση των Εθνικών Λογαριασμών

ΠΙΝΑΚΑΣ 1β
Ακαθάριστο εγχώριο προϊόν σε σταθερές τιμές 1970
(Σε εκατ. δρχ.)

Κλάδος - Υποκλάδοι	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990
1. Μεταφορές (Σύνολο)	24.107	25.688	5.998	25.659	26.042	26.372	27.549	28.936	28.527	28.922	29.829	30.780	30.770
1α Θαλάσσιες	2.858	3.217	3.291	3.324	3.291	3.297	3.548	3.646	3.689	3.666	3.853	4.267	4.416
1β Σιδηρόδρομοι	462	627	601	555	513	562	605	608	634	600	605	635	632
1γ Λοιπές Μεταφ.	20.507	21.844	22.106	21.774	22.238	22.513	23.390	24.682	24.204	24.656	25.371	25.877	25.722
ΑΕΠ κλάδου % στο	6,1	6,3	6,2	6,2	6,2	6,2	6,2	6,4	6,2	6,4	6,3	6,3	6,3
ΑΕΠ Χώρας													

Πηγή: Εθνικοί Λογαριασμοί

ΠΙΝΑΚΑΣ 1γ

Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν (Τρέχουσες Τιμές) (Σε εκατ. δραχ.)

Ετη	1975	1976	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986
Υποκλάδοι και κατηγορίες												
1. Θαλάσσιες Μεταφορές επιβατών & Εμπορ.	4.107	5.024	5.646	6.639	8.023	10.077	12.318	14.624	16.938	20.590	24.569	28.055
2. Σιδηρόδρομοι (ΟΣΕ)	1.790	2.152	2.522	2.733	2.991	3.406	4.468	4.448	5.131	6.125	7.576	7.876
3. Λοιπές Μεταφορές	30.696	39.301	46.119	55.834	68.507	77.963	102.115	123.709	145.217	172.938	202.209	232.618
3.1 Λεωφορεία (Αστικά-Υπεραστικά)	5.199	5.945	6.576	7.447	9.462	9.563	10.129	11.211	14.494	15.796	17.644	23.379
3.2 ΗΠΑΠ	267	369	346	271	481	546	528	466	623	590	663	701
3.2 ΗΣΑΠ	438	514	591	593	845	1.033	1.322	1.556	2.230	1.972	1.680	1.794
3.4 Επιβατηγά Δ.Χ.	4.073	5.100	6.394	8.266	10.705	11.587	19.240	21.816	21.817	26.006	30.999	36.051
3.5 Τουριστικά Δ.Χ.	1.526	1.660	2.005	2.498	3.148	3.513	4.120	4.488	4.806	5.613	6.671	8.339
3.6 Ενοικιάσιες Ποδηλ. και Μοτοσ.	104	126	143	171	192	227	277	366	411	514	613	686
3.7 Μεταφορές Δι' αμαξιών και ζώων	186	207	227	250	292	357	436	516	610	708	828	998
3.8 Φορτηγά Δ.Χ.	8.105	10.398	11.959	14.444	16.587	18.797	27.041	35.022	40.638	49.039	56.494	59.598
3.9 Μοτοσυκλέτες Δ.Χ.	2.726	3.230	3.657	4.337	5.079	5.946	5.891	5.255	4.856	5.531	6.344	6.614
3.10 Εκμεταλλεύσεις σταθμών αυτοκ.	613	875	1.173	1.567	2.180	3.037	3.249	3.782	4.285	5.140	5.935	6.550
3.11 Μεταφορές δια Λεμβών	82	100	110	130	148	167	201	242	279	308	353	394
3.12 Υπηρεσίες Διωγών και Πορθμών	64	87	119	121	150	180	178	224	294	360	361	426
3.13 Υπηρεσίες Φορτοεμφωτ. πλοίων	2.434	3.348	3.934	4.682	5.542	6.820	7.857	9.940	11.503	13.996	15.759	19.415
3.14 Εναερίες Μεταφορές (ΟΛΥΜΠ.)	2.931	4.636	5.276	6.269	7.929	9.143	12.616	16.516	23.892	29.062	39.718	39.826
3.15 Ναυλωμασίτες και Ναυτ. Πράκτορες	1.521	2.138	2.852	3.859	4.659	5.684	7.338	10.243	12.097	15.351	18.712	23.804
3.16 Αποθηκεύσεις	414	565	752	925	1.107	1.359	1.724	2.064	2.380	2.947	3.432	4.039
(1+2+3) Σύνολο Μεταφορών και Αποθηκεύσεων	36.593	46.477	54.287	65.207	79.522	91.446	118.938	142.782	167.287	199.653	234.354	268.549

Πηγή: Εθνικοί Λογαριασμοί. Δημοσιεύματα στοιχεία.

ΠΙΝΑΚΑΣ 18

Α.Ε.Π. Λοιπών Μεταφορών
Δημόσιου και Ιδιωτικού Τομέα

Έτος	Τρέχουσες Τιμές					Σταθερές Τιμές		
	Δημόσιος Τομέας Σύνολο	Εναέριας Μεταφορές ΟΛΥΜΠΙΑΚΗ	ΕΑΣ	ΗΛΠΑΠ ΗΣΑΠ	Λιμένες (ΟΛΠ, ΟΛΘ κλπ.)	Ιδιωτικός Τομέας, Δημοτικές, Σύνολο	Δημόσιος Τομέας	Ιδιωτικό Τομέας
1978	14.571	6.269	2.755	864	4.682	40.776	5.955	14.552
1979	18.299	7.929	3.500	1.326	5.520	49.756	6.624	15.220
1980	21.024	9.143	3.538	1.580	6.820	59.213	5.468	15.638
1981	26.072	12.616	3.747	1.850	7.857	75.428	6.646	15.128
1982	32.667	16.516	4.148	2.022	9.940	90.276	6.858	15.380
1983	42.611	23.892	5.362	2.852	11.503	101.815	7.151	15.362
1984	51.432	29.062	5.844	2.562	13.996	120.430	7.765	15.625
1985	60.349	35.718	6.528	2.343	15.759	139.776	8.976	15.706
1986	70.387	39.826	8.650	2.450	19.415	159.835	8.055	16.149
1987	82.490	46.194	9.898	2.960	22.260	185.723	8.157	16.499
1988	92.423	51.756	11.090	3.327	26.178	222.976	8.403	16.968
1989	102.877	57.611	12.345	3.703	30.274	261.878	8.402	17.475
1990	122.430	68.560	14.691	4.407	35.209	301.780	8.060	17.662

Πηγή: Εθνικοί Λογαριασμοί. Αδημοσίευτα στοιχεία.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

Αποσβέσεις παγίου κεφαλαίου

Ετη	Υπο-κλάδοι	Εμπορική Ναυτιλία	Σιδηρόδρομος	Ηλεκτρικοί Σιδηρόδρομοι	Αστ. Συγκοιν. ΕΑΣ	Αυτοκινητα ¹	Πολιτική Αεροπορία	Λιμένες	Σύνολο Λοιπών	Αποθηκείσεις	Γενικό Σύνολο Μεταφορ. Αποθηκ.
1978		679	619	79	55	6.116	1.340	389	7.979	8	9.285
1979		865	723	96	59	7.463	1.755	475	9.848	15	11.451
1980		1.089	880	118	156	8.881	2.670	629	12.454	18	14.441
1981		1.344	1.062	165	252	11.314	3.411	775	15.917	24	18.347
1982		1.523	1.314	215	482	13.541	4.473	944	19.655	27	22.516
1983		1.772	1.635	272	585	15.272	5.169	1.159	22.457	43	25.907
1984		2.114	2.083	401	715	18.064	6.331	1.398	26.909	55	31.161
1985		2.487	2.543	592	820	20.966	8.137	1.698	30.515	67	35.612
1986		2.884	3.200	724	901	23.975	9.745	2.184	37.529	83	43.696
1987		3.363	3.749	828	949	27.858	10.334	2.613	42.582	96	49.796
1988		3.839	4.368	958	1.027	33.446	11.159	3.079	49.669	109	57.985
1989		4.543	5.377	1.115	1.095	39.281	12.041	3.820	57.352	126	67.396
1990		5.812	6.684	1.289	1.211	45.267	13.561	4.279	65.607	147	78.250

1. Εκτιμήσεις

* Εκτός ποντοπόρων πλοίων

Πηγή: Εθνικοί Λογαριασμοί.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3α
Καθαρό Προϊόν ή Καθαρή Προστιθέμενη Αξία του Κλάδου των Μεταφορών
(Τρέχουσες τιμές, εκατ. δρχ.)

Έτη	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990
Σύνολο Κλάδων και Υποκλάδων													
Μεταφορές (Σύνολο)	55.354	67.543	79.198	99.822	119.365	140.427	167.228	196.327	222.087	255.290	298.680	349.471	409.354
Θαλάσσιες	5.902	7.102	8.920	10.887	12.995	15.039	18.325	21.829	24.882	25.811	30.268	36.147	41.348
Σιδηρόδρομοι	2.092	2.249	2.505	3.376	3.106	3.462	4.005	4.955	4.595	3.944	2.791	6.047	9.550
Λοιπές Μετ. & Αποθ.	47.368	58.207	67.783	85.583	103.288	121.969	144.953	169.610	192.693	225.631	265.730	307.403	358.603

Πηγή: Εθνικοί Λογαριασμοί

ΠΙΝΑΚΑΣ 3β
Καθαρό Προϊόν ή Καθαρή Προστιθέμενη Αξία των Λοιπών Μεταφορών,
Δημόσιου και Ιδιωτικού Τομέα
(Τρέχουσες τιμές, εκατ. δρχ.)

Έτος	Δημόσιος Τομέας Σύνολο	Εναέριες Μεταφορές ΟΛΥΜΠΙΑΚΗ	ΗΛΠΑΠ	ΕΑΣ	ΛΙΜΕΝΕΣ ΟΛΠ, ΟΛΘ κλπ.	Ιδιωτικός ¹ Τομέας Δημοτικές κλπ. Σύνολο
1978	12.708	4.929	785	2.701	4.293	34.660
1979	15.914	6.174	1.230	3.441	5.045	42.282
1980	17.451	6.473	1.424	3.382	6.191	50.412
1981	21.469	9.205	1.598	3.495	7.082	64.114
1982	26.553	12.043	1.540	3.666	8.996	76.735
1983	35.426	18.723	2.267	4.777	10.344	86.543
1984	42.587	22.731	1.847	5.129	12.598	102.366
1985	49.102	27.581	1.523	5.708	14.061	118.811
1986	56.833	30.072	1.549	7.751	17.231	135.860
1987	67.766	35.860	2.132	8.948	19.647	157.865
1988	76.200	40.597	2.369	10.063	23.108	189.530
1989	84.806	45.570	2.588 [*]	11.250	26.454	222.597
1990	102.090	54.999	3.118	13.480	30.930	256.513

1. Περιλαμβάνονται και Δημοτικές επιχειρήσεις στις Αστικές συγκοινωνίες (επεξεργασμένα στοιχεία, εκτιμήσεις)
Πηγή: Εθνικοί Λογαριασμοί. Δημοσιεύτα στοιχεία.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4α

**Αμοιβή μισθωτής εργασίας (Μισθοί και ημερομίσθια με εργοδοτική εισφορά)
Σε εκατ. δρχ.**

Έτη	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990
Σύνολο Κλάδου και Υποκλάδων													
Σύνολο Μεταφορών	35.572	42.082	51.028	63.756	82.755	97.425	119.982	150.415	164.594	178.500	201.717	234.841	274.024
Θαλάσσιες	4.940	5.764	7.087	8.080	10.489	12.349	13.518	16.712	18.544	20.112	23.728	25.386	29.509
Σιδηρόδρομοι	3.951	4.611	4.960	6.285	8.158	9.604	11.828	16.712	18.544	20.112	23.728	28.899	29.509
Λοιπές μεταφορές	26.679	31.706	38.980	49.388	64.106	75.470	94.633	116.990	127.502	138.274	154.254	180.530	215.004

Πηγή: Εθνικοί Λογαριασμοί. Γενική Γραμματεία ΔΕΚΟ, Υπ. Εμπ. Ναυτιλίας, ΕΣΥΕ: Στατιστικές Συγκοινωνιών-Επικοινωνιών

ΠΙΝΑΚΑΣ 4β

**Αμοιβή μισθωτής Εργασίας Λοιπών Μεταφορών, Δημόσιου και Ιδιωτικού Τομέα
(σε εκατ. δρχ.)**

Έτος	Δημόσιος Τομέας Σύνολο	ΟΛΥΜΠΙΑΚΗ	ΕΑΣ	ΗΠΑΠ	ΗΠΑΠ	ΗΕΑΠ	Σύνολο Επιχειρ. Ο.Α.Σ.	ΛΙΜΕΝΕΣ Σύνολο	ΟΑΠ	Ιδιωτικός Τομέας Σύνολο
1978	14.742	5.314	3.458	651	902	5.012	4.446	11.937		
1979	17.951	6.661	4.211	793	1.098	6.103	5.187	13.755		
1980	23.036	8.685	5.404	1.018	1.409	7.832	6.519	15.944		
1981	29.216	11.471	6.853	1.291	1.789	9.933	7.812	20.172		
1982	34.817	13.527	8.140	1.384	2.326	11.850	9.440	29.289	5.128	
1983	40.407	16.281	9.245	1.665	2.654	13.564	10.564	35.063	5.384	
1984	50.949	21.122	12.195	2.312	3.154	17.661	12.166	43.684	5.967	
1985	65.175	28.151	15.414	3.082	4.114	22.610	14.414	51.815	7.045	
1986	71.884	31.923	16.751	3.608	4.534	24.894	15.008	55.618	6.829	
1987	78.120	35.439	17.988	3.958	5.401	27.345	15.334	60.154	6.760	
1988	90.438	41.793	20.199	4.607	6.340	31.146	17.500	63.816	7.906	
1989	109.335	50.648	24.789	5.653	7.800	38.242	20.445	71.195	10.046	
1990	132.101	64.186	28.438	6.700	9.170	44.308	23.607	82.903	11.753	

Πηγή: Εθνικοί Λογαριασμοί. Γενική Γραμματεία ΔΕΚΟ, Υπ. Εμπ. Ναυτιλίας, ΕΣΥΕ: Στατιστικές Συγκοινωνιών-Επικοινωνιών

ΠΙΝΑΚΑΣ 4γ

Συνολικό αναγκαίο κόστος εργασίας (Μεταβλητό Κεφάλαιο)
(Αμοιβές μισθωτής εργασίας + τεκμαρτές αμοιβές αυτοαπασχολουμένων-εργοδοτι

Ετος	Τεκμαρτή αμοιβή αυτοαπασχ. εργοδοτών	Σύνολο Κλάδου Μισθωτής + +τεκμαρτής	Λοιπές Μετ. Μισθ.+ Τεκμ.	Λοιπές Μετ. Ιδιωτικός Τομέας (μισθ.+τεκμ.)	Δημόσιος Τομέας (Μισθωτή)	θαλάσσιες (Μισθωτή)	Σιδηρό- δρομοί
1978	27.850	64.422	54.529	39.787	14.742	4.940	3.951
1979	29.283	71.365	60.989	43.038	17.951	5.764	4.611
1980	36.668	87.696	75.648	52.612	23.03	7.087	4.960
1981	27.418	91.174	76.806	47.590	29.216	8.080	6.285
1982	28.797	111.552	92.903	58.086	34.817	10.489	8.158
1983	45.341	142.766	120.811	80.404	40.407	12.349	9.604
1984	49.268	169.250	143.901	92.952	50.949	13.518	11.828
1985	63.048	213.463	180.038	114.863	65.175	16.712	16.712
1986	79.722	244.316	207.224	135.340	71.884	18.544	18.544
1987	74.243	252.743	212.517	134.397	78.884	20.112 ^a	20.112
1988	75.140	276.853	229.394	138.956	90.438	23.728	23.718
1989	94.512	329.353	275.042	165.707	109.335	25.386	28.899
1990	90.262	264.286	305.266	173.165	132.100	29.509	29.509

ΠΙΝΑΚΑΣ 5α

Απασχόληση στον Κλάδο

Ετος	Σύνολο Απασχολομένων. Μεταφ. Αποθ.	Εργοδότες Αυτοαπασχ.	Μισθωτοί	Συμβοηθούντα και μη αμειβόμενα μέλη	Θαλάσσιες Μεταφορές 1	Σιδηρόδρομοι ΟΣΕ	Λοιπές Μεταφορές	Συνολική Απασχ. κλάδου χωρίς Ποντ. Ναυτιλία	Ποντοπόρος Ναυτιλία	Απασχ. Κλάδου % στη συνολική Απασχ. Οικονομίας	% χωρίς Ποντοπόρο Ναυτιλία
1978	214.902	63.297	153.605	1.167	16.227	12.983	117.840	147.050	67.852	6,1	3,4
1979	221.513	62.571	158.942	1.317	16.953	12.512	121.240	150.705	70.808	6,1	4,2
1980	225.786	64.330	161.456	1.556	17.680	12.140	122.202	152.022	73.764	6,6	4,3
1981	234.595	69.396	165.199	2.200	13.881	12.118	151.691	177.690	56.905	6,6	5,0
1982	229.600	67.600	162.000	2.100	10.083	11.866	167.604	189.553	40.047	5,8	5,4
1983	207.400	63.700	143.700	2.600	11.395	12.184	145.145	168.724	38.676	5,6	4,7
1984	215.599	62.067	153.532	2.467	12.708	13.416	152.170	178.294	37.305	5,7	5,0
1985	206.442	61.319	145.123	3.066	11.751	14.324	148.506	174.581	31.861	5,4	4,9
1986	194.043	62.838	131.235	3.100	10.975	15.119	141.474	167.568	26.475	5,5	4,7
1987	200.501	63.838	136.663	4.083	11.402	14.525	149.117	175.044	25.457	5,4	4,8
1988	199.151	62.435	136.716	2.721	12.009	14.202	148.442	174.653	24.498	5,3	4,8
1989	196.990	63.645	133.345	3.394	12.817	13.970	139.564	173.403	23.587	5,3	4,7
1990	200.302	60.701	139.601	3.874	13.625	13.324	150.676	177.625		5,4	4,8

1. Τα στοιχεία για τα ζυγά έτη στηρίζονται στις απογραφές του Υπ. Εμπ. Ναυτιλίας. Για τα μονά έτη προέρχονται από εκτιμήσεις του μέσου όρου μεταξύ δύο ζυγών ετών

ΠΙΝΑΚΑΣ 5B

Απασχόληση στις Λοιπές Μεταφορές

Ετος	Δ η μ ό σ ι ο ς Τ ο μ έ α ς										Ιδιωτικός Τομέας	
	Εργοδότες Αυτοαπασχ.	Μισθωτοί	Εναέριες Μεταφορές ΟΛΥΜΠΙΑΚΗ	ΕΑΣ	ΗΠΠΑΠ	ΗΣΑΠ	Σύνολο ΟΑΣ	Λιμένες ¹ ΟΛΠ, ΟΛΘ κλπ.	Σύνολο	Μισθωτοί		Σύνολο Αυτοαπ. + Μισθωτοί
										Μισθωτοί	Σύνολο	
1978	63.297	56.543	8.853	9.210	1.279	1.567	12.056	8.500	29.409	27.134	90.431	
1979	62.571	58.669	8.928	9.134	1.241	1.471	11.846	8.500	29.274	29.395	91.966	
1980	64.330	57.872	8.822	9.473	1.539	1.568	12.580	8.500	29.902	27.970	92.300	
1981	69.396	82.295	9.833	9.732	1.549	1.628	12.909	8.344	31.089	51.053	120.449	
1982	67.600	100.004	9.597	9.760	1.774	1.775	13.309	8.405	31.311	68.751	136.351	
1983	63.700	81.445	9.904	10.081	1.991	1.804	13.876	8.450	32.230	49.260	112.960	
1984	62.067	90.103	10.798	10.009	2.109	3.660	15.778	8.500	35.076	55.027	117.094	
1985	61.319	87.187	12.104	10.144	2.230	3.616	15.990	8.700	36.794	50.393	11.712	
1986	62.838	87.396	11.929	9.908	2.269	1.921	14.098	8.800	34.827	43.839	106.677	
1987	63.838	85.279	12.262	9.521	2.289	1.692	12.717	8.600	33.579	51.700	115.538	
1988	62.435	86.007	11.589	9.458	2.294	1.865	13.456	8.900	33.945	53.026	115.461	
1989	63.645	82.980	11.389	9.297	2.294	1.820	13.572	9.100	34.061	48.912	112.557	
1990	60.701	89.975	11.403	8.796	2.229	1.884	13.494	9.300	34.197	55.751	116.452	

1. Εκτός απ'τον ΟΛΠ και ΟΛΘ για τους οποίους υπάρχουν διαθέσιμα στοιχεία, για τους υπόλοιπους λιμένες η απασχόληση έχει εκτιμηθεί σύμφωνα με τη συμβολή τους στο ΑΕΠ όπως εκτιμούν οι Εθνικοί Λογισμοί.

Πηγές: ΕΣΥΕ: Ετήσιες έρευνες εργατικού δυναμικού, Υπ. Εμπ. Ναυτιλίας. Στατιστικές Συγκοινωνιών-Επικοινωνιών, Γενική Γραμματεία ΔΕΚΟ, ΟΛΠ, ΟΛΘ.

ΠΙΝΑΚΑΣ 6

Η Παραγωγικότητα στον Κλάδο
Καθαρό προϊόν σε σταθερές τιμές ανα απασχολούμενο
(χιλιάδες δραχμές σε σταθερές τιμές 1970)

Ετος	Σύνολο Κλάδου	Θαλάσσιες Μεταφορές	Σιδηρόδρομοι	Λοιπές Μεταφορές
1978	164,0	182,3	49,4	173,8
1979	170,4	190,3	48,3	180,5
1980	171,0	186,0	50,0	181,2
1981	144,4	184,7	46,0	143,5
1982	137,4	329,9	42,7	132,6
1983	156,3	289,2	46,8	155,1
1984	154,5	279,3	44,8	153,7
1985	165,7	311,3	42,5	166,2
1986	170,2	338,4	42,2	171,1
1987	165,2	321,6	41,4	165,4
1988	170,8	321,1	42,6	170,9
1989	177,5	333,3	45,4	185,4
1990	173,2	315,4	47,5	171,0

ΠΙΝΑΚΑΣ 7

**Μέσος ετήσιος μισθός (με εργοδοτική εισφορά)
Σε χιλιάδες δραχ.**

Έτος	Σύνολο Μεταφορών	Θαλάσσιες	Σιδηρό- δρομής	Σύνολο Λοιπές	Εναέριες ΟΛΥΜΠΙΑΚΗ	ΕΑΣ	ΗΛΠΑΠ	ΗΣΑΠ	Μέσος ΟΑΣ	Λιμάνια (ΟΑΠ, ΟΔΘ κλπ.)	Λοιπές Μετ. Δημόσιος Τομέας Σύνολο	Λοιπές Μετ. Ιδιωτικός Τομέας Σύνολο
1978	414,8	305,7	304,3	471,8	600,2	375,5	509,0	575,6	415,7	523,0	501,3	440,0
1979	477,4	340,0	368,5	540,4	746,0	461,0	639,0	746,4	515,2	610,2	613,2	468,0
1980	581,9	400,8	408,6	673,5	984,5	570,5	661,5	898,6	622,5	767,0	770,4	570,0
1981	688,7	582,0	518,6	600,1	1.167,0	704,2	833,4	1.098,9	769,5	936,0	939,7	395,1
1982	678,6	1.040,2	687,6	641,0	1.409,5	834,0	780,1	1.310,4	890,4	1.123,1	1.112,0	126,0
1983	927,6	1.083,7	788,2	926,6	1.643,9	917,1	836,2	1.466,2	962,5	1.250,2	1.253,7	711,8
1984	1.032,3	1.063,7	881,6	1.050,3	1.956,1	1.218,4	1.096,2	861,7	119,3	1.431,3	1.452,5	793,8
1985	1.328,0	1.422,2	1.166,7	1.341,8	2.325,8	1.519,5	1.382,0	1.377,2	1.414,0	1.655,8	1.771,3	1.028,2
1986	1.571,1	1.689,6	1.226,6	1.458,9	2.676,0	1.690,6	1.590,0	2.360,2	1.765,7	1.705,1	2.064,0	1.268,7
1987	1.605,1	1.763,9	1.384,6	1.621,4	2.890,1	1.889,3	1.729,1	3.192,0	2.150,4	1.783,0	2.326,5	1.163,5
1988	1.797,5	1.975,8	1.670,7	1.793,5	3.606,2	2.135,6	2.008,3	3.399,0	2.314,6	1.966,3	2.664,2	1.203,5
1989	2.139,5	1.980,6	2.068,6	2.175,6	4.447,0	2.666,3	2.464,2	4.285,0	2.830,0	2.246,7	3.210,0	1.485,9
1990	2.343,6	2.165,8	2.214,1	2.389,6	5.628,9	3.233,0	3.005,8	4.867,3	3.283,0	2.538,4	3.863,0	1.487,0

ΠΙΝΑΚΑΣ 8

Συνολικό κόστος εργασίας (Μισθωτής + Αυτοασχολούμενης)
σαν ποσοστό (%) του καθαρού προϊόντος του κλάδου
(Σύνολο, υποκλάδοι και κυριότερες κατηγορίες)

Έτος	Σύνολο Κλάδου	θαλάσσιες	Σιδηρό- δρομοί	Λοιπές Μετ. Σύνολο	Δημόσιος Τομέας	ΟΛΥΜΠΙΑΚΗ	ΕΑΣ	ΗΠΑΠ ΗΣΑΠ	ΛΙΜΕΝΕΣ	Ιδιωτικός Τομέας
1978	116	84	189	115	116	108	128	198	103	117
1979	106	81	205	105	113	108	122	154	103	102
1980	110	79	198	112	132	134	160	170	105	106
1981	92	74	186	89	162	125	196	241	110	73
1982	93	81	262	90	152	112	222	190	105	75
1983	101	82	277	99	144	87	193	296	102	93
1984	101	74	295	99	141	93	238	296	96	91
1985	109	76	337	106	146	102	270	472	102	97
1986	110	74	403	108	139	106	216	525	87	99
1987	99	78	510	94	116	99	201	439	78	85
1988	92	78	850	86	118	103	201	462	75	73
1989	94	70	477	89	129	111	220	520	77	74
1990	89	71	309	85	129	117	211	509	76	67

ΠΙΝΑΚΑΣ 10α

Ακαθάριστες επενδύσεις παγίου κεφαλαίου
Τρέχουσες τιμές

Ετος	Σιδηρό- δρομοί	ΗΛΠΑΠ ΗΣΑΠ	Αυτοκίνητα ¹ Αστ. Συγκ.	Εμπορική Ναυτιλία	Πολιτική Αεροπορία	Λιμένες	Γενικό Σύνολο Κλάδου	% των συνολ κών επενδύ σης Οικονομ
1978	671	130	33.800	522	1.183	996	37.302	13,4
1979	1.163	313	35.884	1.900	4.855	1.165	45.280	12,3
1980	1.278	158	38.274	553	9.118	1.489	50.870	12,3
1981	1.376	769	41.291	696	7.582	1.476	53.190	11,6
1982	3.077	678	68.701	650	8.995	1.360	83.461	16,2
1983	2.910	771	62.194	520	3.536	1.244	71.175	11,4
1984	3.715	4.363	54.357	1.220	8.326	1.707	73.688	10,4
1985	5.785	4.318	72.089	990	13.863	2.760	99.805	11,4
1986	8.160	922	77.396	1.719	9.664	4.247	102.108	10,0
1987	8.091	978	81.733	5.715	2.745	4.562	103.824	9,7
1988	8.818	1.176	86.245	7.092	5.994	6.818	116.143	8,8
1989	21.179	1.497	107.050	8.559	6.091	10.627	155.003	9,2
1990	21.480	544	173.105	18.026	10.908	8.641	232.704	11,3

1. Ένα μέρος αφορά επιβατηγά αυτοκίνητα Ι.Χ.

Πηγή: Εθνικοί Λογαριασμοί

ΠΙΝΑΚΑΣ 10Β

Ακαθάριστες επενδύσεις παγίου κεφαλαίου
σε σταθερές τιμές 1970

Ετος	Σιδηρό- δρομοί	ΗΛΠΑΠ ΗΣΑΠ	Αυτοκίνητα ¹ Αστ. Συγκ. κλπ.	Εμπορική Ναυτιλία	Πολιτική Αεροπορία	Λιμένες	Σύνολο
1978	234	47	13.008	190	425	336	14.9
1979	360	100	12.494	570	1.577	324	15.4
1980	320	38	11.369	129	2.558	335	14.7
1981	292	173	10.506	129	1.731	262	13.0
1982	503	125	14.447	104	1.745	198	17.1
1983	395	104	10.573	69	446	148	11.7
1984	432	505	7.615	134	1.068	161	9.9
1985	537	479	8.272	90	1.478	231	11.0
1986	537	68	7.394	133	826	284	9.2
1987	469	61	6.749	391	166	258	8.0
1988	463	72	5.927	440	344	344	7.5
1989	1.091	122	7.543	466	284	438	9.9
1990	885	31	8.866	653	260	310	11.0

1. Ένα μέρος αφορά επιβατηγά αυτοκίνητα Ι.Χ.

Πηγή: Εθνικοί Λογαριασμοί

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 10. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

10.1 Αξιολόγηση της θεωρητικής Ανάλυσης του Πλεονάσματος

Όπως αναφερθήκαμε και στην αρχή αυτής της μελέτης, η βασική ιδέα ότι κάθε κοινωνία παράγει ένα πλεόνασμα το οποίο είναι μέρος του συνολικού της προϊόντος, και είναι πάνω απ'τις ανάγκες αναπαραγωγής τόσο των μέσων παραγωγής που χρησιμοποιήθηκαν, όσο και των ίδιων των παραγωγών του, είναι πολύ παλαιά στην ιστορία της οικονομικής σκέψης. Ενώ η θεωρητική διερεύνηση και η χρησιμοποίησή του σαν όργανο και αντικείμενο ανάλυσης ανήκει στο χώρο της οικονομικής επιστήμης, η επισήμανση της ύπαρξής του και η αναφορά σ'αυτό γίνεται και από άλλες κοινωνικές επιστήμες. Ακόμη, η ύπαρξη του πλεονάσματος αποτελεί κοινή αντίληψη που επιβεβαιώνεται απ'την καθημερινή εμπειρία και τα δεδομένα της πραγματικότητας κάθε κοινωνίας. Επειδή ορισμένα άτομα και κοινωνικές ομάδες καναλώνουν μέρος του κοινωνικού προϊόντος χωρίς να έχουν καμμία συμβολή στην παραγωγή του, θα πρέπει αυτό, να προέρχεται από κάποιο περίσσειμα.

Το πλεόνασμα λοιπόν αποτελεί ένα υπαρκτό και συγκεκριμένο οικονομικό μέγεθος και έννοια. Γι'αυτό είναι έργο της οικονομικής επιστήμης, η οριοθέτηση, ο προσδιορισμός και ο τρόπος που προκύπτει μέσα απ'την παραγωγή του συνολικού προϊόντος, καθώς ακόμη οι μορφές, οι τρόποι απόσπασης και χρήσης που παίρνει σε κάθε κοινωνικό σχηματισμό και ιδιαίτερα στα δεδομένα της σημερινής οικονομικής πραγματικότητας, που χαρακτηρίζονται από τις συνθήκες του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής.

Δεδομένου ότι τόσο το μέγεθός του, όσο και οι τρόποι χρήσης του είναι καθοριστικής σημασίας για την αύξηση του πλούτου, την οικονομική και κοινωνική πρόοδο κάθε κοινωνίας, οι παράγοντες που καθορίζουν το μέγεθος και τους τρόπους χρήσης του πλεονάσματος αποτελούν επίσης αντικείμενο ανάλυσης που συνδέεται άμεσα μ'αυτό.

Για τους λόγους αυτούς, ήταν εύλογο το ενδιαφέρον που παρουσιάσθηκε από πολλούς οικονομολόγους ιδιαίτερα της κλασικής περιόδου στην προβληματική των οποίων η έννοια του πλεονάσματος καθώς και η ανάλυση των παραγόντων που συνδέονται με την παραγωγή και τη διάθεσή του αποκτά κεντρική σημασία. Το ένα μέρος τη προβληματικής των κλασικών οικονομολόγων πάνω στο θέμα, στρέφεται, όπως είδαμε, γύρω απ'τον προσδιορισμό των παραγόντων και των δραστηριοτήτων της κοινωνίας οι οποίες παράγουν τον πλούτο ή το συνολικό προϊόν, δηλ. ποιές δραστηριότητες είναι παραγωγικές και ποιές μη παραγωγικές. Ποιές παράγουν, και ποιές συντηρούνται απ'την παραγωγή των άλλων. Το ερώτημα αυτό, και η επιχειρούμενη διάκριση της παραγωγικής και μη παραγωγικής εργασίας, δεν είναι καθόλου αδιάφορο. Είναι πράγματι πρωταρχικής σημασίας, προκειμένου να προσδιορισθεί τόσο το μέγεθος του συνολικού προϊόντος που συνθέτει αυτό που θεωρούμε πλούτο μιας χώρας, όσο και το

μέγεθος του πλεονάσματος που αποτελεί μέρος και λειτουργική κατηγορία του τελευταίου.

Οι διαφορετικές απόψεις των κλασικών οικονομολόγων πάνω στο θέμα αυτό θα μπορούσαν να θεωρηθούν ότι οφείλονται σε δύο παράγοντες: α) Την διαφορετική οπτική και τρόπο σκέψης στην αντιμετώπιση του προβλήματος με βάση την οποία έχουμε δύο τάσεις και κατευθύνσεις που αποτελούν και την αρχή στην διαφορετική μετέπειτα πορεία τους στην οικονομική σκέψη. Την μια που θεωρεί όλες τις δραστηριότητες της κοινωνίας παραγωγικές για τους λόγους που εξηγήσαμε στο σχετικό κεφάλαιο, και την άλλη που πιστεύει και θεωρεί δεδομένο ότι μόνον ορισμένες δραστηριότητες ή εργασίες είναι παραγωγικές, ενώ οι άλλες είναι μη παραγωγικές και συντηρούνται απ' τις πρώτες και β) τα διαφορετικά στάδια εξέλιξης της οικονομικής σκέψης που συνδέονται και αντανακλούν σε μεγάλο βαθμό τις συντελούμενες εξελίξεις στην οικονομική πραγματικότητα των χωρών στις οποίες αναπτύχθηκε αυτή η οικονομική θεώρηση. Ο δεύτερος παράγοντας είναι καθοριστικός στη διαφορετική αντίληψη και τον προσδιορισμό των παραγωγικών και μη παραγωγικών δραστηριοτήτων στην άποψη εκείνη που δέχεται την διάκριση σε παραγωγική και μη παραγωγική εργασία.

Κατόπιν και συνέχεια αυτής της θεωρητικής ανάλυσης είναι η χρησιμοποίηση και η προσπάθεια προσδιορισμού της έννοιας του πλεονάσματος σαν κεντρικού θεωρητικού εργαλείου σ'ολόκληρο το θεωρητικό της έργο. Αντίθετα, στη διαφορετική με αυτή αντίληψη και τρόπο σκέψης, το ενδιαφέρον γι' αυτό είναι ελάχιστο και αργότερα ανύπαρκτο, χωρίς να έχει κάποιο ιδιαίτερο ρόλο στο θεωρητικό της οικοδόμημα. Η πρώτη και πλέον ολοκληρωμένη θεωρητικά προσπάθεια για την ανάλυση και περιγραφή των νόμων που διέπουν την λειτουργία της οικονομίας μιας χώρας, και η οποία στηρίζεται στην έννοια του πλεονάσματος, είναι η ανάλυση της Φυσιοκρατικής Σχολής με αποκορύφωμα την διατύπωση του πίνακα του Κεναί, όπως αναφερθήκαμε στο αντίστοιχο κεφάλαιο. Στη συνέχεια, η μεγάλη συμβολή των Σμιθ, Ρικάρντο και Μαρξ βρίσκεται στην ίδια πορεία και εξέλιξη της οικονομικής σκέψης, της οποίας το πρόβλημα είναι το ίδιο: Να προσδιορίσει το πλεόνασμα, τον τρόπο παραγωγής και διανομής του, να διακρίνει τις οικονομικές δραστηριότητες σε παραγωγικές και μη - θεωρώντας σαν δόσμένο πως όλες οι εργασίες στην κοινωνία δεν είναι παραγωγικές - και να χρησιμοποιήσει την ανάλυση αυτή σαν θεωρητικό εργαλείο για την κατανόηση της λειτουργίας ολόκληρου του οικονομικού συστήματος.

Οι διαφορές που προκύπτουν στις απόψεις των παραπάνω, αντανακλούν όπως είπαμε και πριν την εξελικτική πορεία μιας οικονομικής σκέψης, που βρίσκεται όμως στην ίδια κατεύθυνση και θεωρητική αντιμετώπιση των οικονομικών προβλημάτων, Στο σημείο αυτό θα πρέπει να σημειώσουμε την τεράστια συμβολή του θεωρητικού έργου του Μαρξ, στον οποίο η κατεύθυνση και πορεία αυτής της οικονομικής σκέψης, οφείλει την συνέχιση και την τεράστια εξέλιξή της. Αν στους Φυσιοκράτες οφείλεται η πρώτη πλέον ολοκληρωμένη διατύπωση της έννοιας του πλεονάσματος και η χρησιμοποίησή του σαν μέσο ανάλυσης του οικονομικού συστήματος, στο θεωρητικό έργο του Μαρξ που αποτελεί μία εξελικτική συνέχεια του έργου των προηγούμενων και σταθμό στην πορεία αυτή οφείλεται η πλέον

επιστημονικά ολοκληρωμένη ανάλυση και διατύπωση τόσο της διάκρισης σε παραγωγική και μη παραγωγική εργασία, όσο της έννοιας και διατύπωσης του πλεονάσματος, και ακόμη την χρησιμοποίηση του τελευταίου σαν κεντρικού άξονα στην ερμηνεία και περιγραφή των νόμων λειτουργίας, ολόκληρου του οικονομικού συστήματος του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Σύμφωνα μ'αυτόν προϋπόθεση και σκοπός της καπιταλιστικής παραγωγής είναι η παραγωγή υπεραξίας. Η τελευταία, που είναι προϊόν των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής, αποτελεί την Μαρξιστική προσέγγιση της έννοιας του πλεονάσματος. Η διερεύνηση των νόμων που καθορίζουν την παραγωγή καθώς και τη διάθεση της υπεραξίας, μας οδηγεί στην ερμηνεία και τον μηχανισμό λειτουργίας ολόκληρου του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Η θεωρητική ανάλυση του Μαρξ γύρω απ'την διάκριση σε παραγωγική και μη παραγωγική εργασία, την παραγωγή της υπεραξίας, το ποσοστό της οποίας αποτελεί μεταξύ των άλλων και δείκτη της διανομής του καθαρού προϊόντος και του εισοδήματος μεταξύ εργατών και καπιταλιστών, το οποίο είναι δημιούργημα της παραγωγικής εργασίας, έμελλε να αποτελέσει σημείο αναφοράς και να έχει τεράστια επιρροή στην μετέπειτα οικονομική σκέψη, ιδιαίτερα αυτή που χρησιμοποιεί τα αντίστοιχα θεωρητικά εργαλεία ανάλυσης.

Η εκτίμηση του μεγέθους και του ποσοστού της υπεραξίας καθώς και διάφορα θέματα που συνδέονται με την παραγωγή και την κατανομή της μεταξύ διαφόρων κλάδων, αποτέλεσαν το αντικείμενο μελέτης πολλών οικονομολόγων μέχρι σήμερα, που με την χρησιμοποίηση των σύγχρονων τεχνικών ανάλυσης επλούτισαν σε μεγάλο βαθμό την οικονομική θεωρία στο θέμα αυτό. Μεγάλο πρόβλημα όμως, και αιτία αντιπαράθεσης μεταξύ πολλών οικονομολόγων υπήρξε το ερώτημα που ανέκυψε από την ασάφεια και τις διαφορετικές ερμηνείες του έργου του Μαρξ σε ότι αφορά στους τομείς στους οποίους παράγεται η υπεραξία που πρόκειται να μετρηθεί. Το πρόβλημα δηλ. του ποίοι κλάδοι ή τομείς της οικονομίας είναι παραγωγικοί και ποίοι είναι μη παραγωγικοί.

Σύμφωνα με μία ορισμένη ερμηνεία που κυριάρχησε στη Μαρξιστική οικονομική σκέψη μέχρι σήμερα, η υπεραξία παράγεται κυρίως στον βιομηχανικό τομέα της οικονομίας και όπου κυριαρχούν οι καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής, πράγμα που οδήγησε στους διάφορους υπολογισμούς του μεγέθους και του ποσοστού της υπεραξίας μόνον για τον βιομηχανικό τομέα. Τέτοιες εκτιμήσεις παρ'ότι χρήσιμες για την ανάλυση στον τομέα αυτόν περιορίζουν την θεωρητική και πρακτική αξία της έννοιας της υπεραξίας σαν όργανο ανάλυσης για ολόκληρη την οικονομία, πράγμα όμως που συμβαίνει και απ'το περιεχόμενο της έννοιας αυτής, σε μεγάλο βαθμό και χωρίς την παραπάνω θεώρηση. Το συνολικό προϊόν και εισόδημα της οικονομίας δεν παράγεται μόνον στους καπιταλιστικούς τομείς της οικονομίας, και μάλιστα σε οικονομίες που δεν έχουν κυριαρχήσει σε μεγάλο βαθμό οι καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής, το προϊόν που παράγεται από μη καπιταλιστικούς τομείς αποτελεί σημαντικό ποσοστό του συνόλου.

Σημαντικά και καινούργια προβλήματα ανακύπτουν επίσης απ'το σημερινό ρόλο του κράτους με τις διάφορες λειτουργίες του που απορρέουν απ'το ρόλο του στις σημερινές συνθήκες. Εχοντας σαν βάση τη θεωρητική ανάλυση του Μαρξ, πολλοί

οικονομολόγοι συνέβαλαν σημαντικά στην ανάλυση του θέματος τόσο για τον παραγωγικό ή μη χαρακτήρα των λειτουργιών του, όσο και ρόλο του στην αναδιανομή του προϊόντος και του εισοδήματος, στα δεδομένα της σύγχρονης πραγματικότητας. Η ανάλυση αυτή δεν μπόρεσε όμως μαζί με την έννοια της υπεραξίας, ή στηριζόμενη στην τελευταία ν'αποτελέσει ένα ενιαίο θεωρητικό εργαλείο ερμηνείας και περιγραφής της κυκλοφορίας και χρήσης του κοινωνικού προϊόντος και του εισοδήματος. Μπροστά στα παραπάνω προβλήματα, και ακόμη σε συνδυασμό με τα προβλήματα του μέτρου υπολογισμού των οικονομικών μεγεθών - σε αξίες ή τιμές - δεδομένου ότι όλες οι σύγχρονες στατιστικές εκφράζουν όλα τα οικονομικά μεγέθη σε τιμές, και συγκεντρώνονται για να στηρίξουν τη διερεύνηση διαφορετικών μεγεθών, και ανάλυση κυρίως διαφορετικής απ'αυτή που έχει σχέση με την υπεραξία, οδήγησαν πολλούς νεώτερους οικονομολόγους τους λεγόμενους Νεομαρξιστές, στην υιοθέτηση της έννοιας του οικονομικού πλεονάσματος - αντί της υπεραξίας ή σε συνδυασμό με την τελευταία -, σαν κεντρικό όργανο ανάλυσης των συνθηκών του σύγχρονου καπιταλισμού.

Όπως όπως διαπιστώσαμε και στο αντίστοιχο κεφάλαιο το περιεχόμενο της έννοιας του οικονομικού πλεονάσματος όπως παρουσιάζεται είναι ασαφές, διαφέρει συχνά ανάλογα με το σκοπό της ανάλυσης που χρησιμοποιείται, και ακόμη οι προσπάθειες ορισμού του στις διάφορες κατηγορίες του δεν επιτρέπουν μια ολοκληρωμένη και επιστημονικά θεμελιωμένη θεωρητική ανάλυση και οριοθέτησή του. Ακόμη η χρησιμοποίηση διαφόρων μαρξιστικών εννοιών όπως της παραγωγικής και μη παραγωγής εργασίας, γίνεται συνήθως χωρίς αναφορά στο συγκεκριμένο περιεχόμενό της το οποίο παραμένει ασαφές, σε αρκετές περιπτώσεις συγκεχυμένο, και όπου επιχειρείται ο προσδιορισμός τους, καταλήγει μάλλον σε λαθεμένη αντίληψη.

Παρά την προσπάθεια για το ξεπέραςμα των προβλημάτων που αναφέρθηκαν προηγούμενα, και την εύστοχη χρησιμοποίηση σε πολλές περιπτώσεις της έννοιας του πλεονάσματος σαν όργανο κριτικής του ανορθολογισμού σε συνολικό κοινωνικό επίπεδο του μονοπωλιακού καπιταλισμού, η νεομαρξιστική προβληματική δεν επιτρέπει με βάση το πλεόνασμα μια ολοκληρωμένη περιγραφή του τρόπου παραγωγής και διάθεσης του συνολικού κοινωνικού προϊόντος καθώς και των παραγόντων που το προσδιορίζουν. Τέλος θεωρούμε αξιόλογη την προσέγγιση που γίνεται απ'τους Eltis και Bacon, η οποία βρίσκεται στα πλαίσια της λογικής της κλασσικής προβληματικής και αναφέρεται αποκλειστικά στον τρόπο διάθεσης του πλεονάσματος αφού έχει προηγούμενα προβεί σε μία σωστή κατά τη γνώμη μας οριοθέτηση.

Έτσι, για όλους τους παραπάνω λόγους και τα προβλήματα που παρουσιάζουν οι μέχρι σήμερα διατυπώσεις της έννοιας του πλεονάσματος, εκφράζοντας μια μακροχρόνια εξελικτική πορεία μιας κατεύθυνσης της οικονομικής σκέψης που συνδέεται μ'αυτό, και επειδή τόσο η κλασσική οικονομική σκέψη και πολύ περισσότερο η Μαρξιστική ανάλυση που είναι συνέχειά της έχει προσφέρει σημαντικά θεωρητικά εργαλεία, πολύ χρήσιμα στην ανάλυση της οικονομικής πραγματικότητας και τα οποία πλουτίζουν την οικονομική σκέψη, κρίνομε

απαραίτητο πως απαιτείται μια καινούρια διατύπωση της έννοιας του πλεονάσματος η οποία: θα έχει σαν βάση και θα χρησιμοποιεί τους βασικούς άξονες και προβληματική της κλασσικής παράδοσης και κυρίως της Μαρξιστικής ανάλυσης, προκειμένου με την βοήθεια των σύγχρονων τεχνικών της οικονομικής θεωρίας, να δίνει μια ολοκληρωμένη και επιστημονικά προσδιορισμένη οριοθέτηση και ανάλυση του τρόπου παραγωγής και διάθεσης του πλεονάσματος για το σύνολο της οικονομίας.

Η ανάλυση που προηγήθηκε στα αντίστοιχα κεφάλαια, πιστεύουμε πως ανταποκρίνεται στην ανάγκη αυτή. Τόσο η παραγωγή όσο και η διάθεση του πλεονάσματος, περιγράφονται και αναλύονται μέσα απ'τους πίνακες εισροών-εκροών και το εισοδηματικό κύκλωμα μιας πραγματικής οικονομίας. Ο προσδιορισμός των διαφορών εννοιών που έχουν σχέση με το πλεόνασμα προκύπτει μέσα απ'την περιγραφή της παραγωγής και διάθεσης του συνολικού προϊόντος και του εισοδήματος της οικονομίας, αποκτά συγκεκριμένο οικονομικό περιεχόμενο και μπορεί να αποτελέσει εργαλείο ανάλυσης και ερμηνείας των εξελίξεων της οικονομίας και των διαφορών μακροοικονομικών μεγεθών της, τόσο αυτών που έχει καθιερώσει μέχρι τώρα η σύγχρονη οικονομική θεωρία, όσο και άλλων που θέτει η διαφορετική αυτή αναλυτική οπτική. Το πλεόνασμα όπως ορίζεται εδώ, και εκφράζει τις πραγματικές δυνατότητες και βαθμό ελευθερίας της κοινωνίας, είναι έννοια ευρύτερη τόσο της υπεραξίας όσο και της αντίστοιχης σύγχρονης έννοιας της αποταμίευσης. Η ανάλυση και η ερμηνεία των οικονομικών φαινομένων με βάση τη θεωρία του πλεονάσματος πιστεύουμε ότι συμβάλλει σημαντικά και πλουτίζει σε θεωρητικά εργαλεία την οικονομική επιστήμη, δίνοντας πρακτική αξία και συγκεκριμένο περιεχόμενο σε μία τόσο σημαντική προβληματική όπως αυτής των κλασσικών οικονομολόγων και του Μαρξ, η οποία μέσω των προηγούμενων διατυπώσεων του πλεονάσματος έμενε αναξιοποίητη και ανενεργός.

Τέλος, η εμπειρική εφαρμογή των παραπάνω εννοιών για την διερεύνηση των προβλημάτων και την ερμηνεία των εξελίξεων τόσο του συνόλου της ελληνικής οικονομίας, όσο και των επιμέρους κλάδων της όπως στην προκειμένη περίπτωση η ιδιαίτερη ανάλυση του κλάδου των Μεταφορών, μας οδηγούν όπως θα δούμε στη συνέχεια, σε πολύ χρήσιμα συμπεράσματα τα οποία μπορούν να αποτελέσουν σημαντικό βοήθημα στην άσκηση οικονομικής πολιτικής, και της πολιτικής ανάπτυξης των επί μέρους κλάδων και τομέων της οικονομίας.

10.2. Η ερμηνεία των εξελίξεων στην Ελληνική Οικονομία 1976-1987

10.2.α. Η εξέλιξη του ιδιωτικού πλεονάσματος

Με βάση τις εκτιμήσεις που έγιναν για την ελληνική οικονομία και αφορούν την συγκεκριμένη περίοδο, παρατηρούμε πως η πορεία του συνολικού ιδιωτικού πλεονάσματος της ελληνικής οικονομίας, είναι καθοδική σχεδόν σ'ολόκληρη την εξεταζόμενη περίοδο όπως φαίνεται στον Πίνακα 8. Το σύνολο των κερδών, τόκων και προσόδων κάθε μορφής που αποτελούν το ιδιωτικό πλεόνασμα το οποίο ιδιοποιούνται οι ιδιοκτήτες του κεφαλαίου, με βάση την αρχική διανομή του εθνικού εισοδήματος, μειώνεται συνεχώς.

Συγκεκριμένα, η τάση μείωσής του, σαν ποσοστό του καθαρού εγχωρίου εισοδήματος συνεχίζεται μέχρι και το 1985 όπου φθάνει στο ελάχιστο επίπεδο για ολόκληρη την εξεταζόμενη περίοδο και κατόπιν αρχίζει να ανακάμπτει σημαντικά στα επόμενα δύο χρόνια 1986 και 1987 με την εφαρμογή του σταθεροποιητικού προγράμματος και την πολιτική συμπίεσης των μισθών, χωρίς όμως να επανέρχεται στα επίπεδα που ανέρχονταν στα έτη της προηγούμενης δεκαετίας ή και τα έτη 1980 και 1981. Η πλέον σημαντική μείωσή του λαμβάνει χώρα το 1982 προερχόμενη από ραγδαία μείωση του πλεονάσματος του αστικού τομέα (Πίνακας 8) και θα πρέπει να αποδοθεί σχεδόν στο μέγιστο βαθμό στην ραγδαία αύξηση του μεριδίου της εργασίας με τις μισθολογικές αυξήσεις που ξεπερνούσαν κατά πολύ το ρυθμό πληθωρισμού και την αύξηση της παραγωγικότητας (Πίνακας 10). Ήταν δηλ. πολύ πάνω απ'τα περιθώρια που καθορίζουν οι δυνατότητες μετακύλισης του κόστους των επιχειρήσεων και η αύξηση της παραγωγικότητας της οικονομίας με συνέπεια την μεγάλης έκτασης αναδιανομή του καθαρού εισοδήματος υπέρ του μεριδίου της εργασίας. Ακόμη θα πρέπει το πλεόνασμα στην περίοδο αυτή μετά το 1980 να μειώθηκε και σε πραγματικούς όρους δεδομένου ότι έχουμε περίοδο στασιμότητας του Α.Ε.Π. της χώρας. Η μείωση των προηγούμενων ετών, αυτών της δεκαετίας του 1970, μπορεί να θεωρηθεί ότι ακολούθησε χαμηλότερους ρυθμούς και αντιστοιχούσε σε ένα οικονομικό περιβάλλον με θετικούς και αρκετά ικανοποιητικούς ρυθμούς αύξησης του Α.Ε.Π., πράγμα που είναι αμφίβολο αν επηρέασε τα πραγματικά μεγέθη του πλεονάσματος της οικονομίας.

Η σημαντική αύξηση του μεριδίου των μισθών και η αντίστοιχη μείωση του πλεονάσματος λαμβάνει χώρα σ'ολόκληρη την περίοδο της δεκαετίας του '70 που μελετάμε, συνεχίζεται και γίνεται εντονότερη το 1982, ενώ μία συνεχής αλλά μετριοτέρη αύξηση παρατηρείται και στην επόμενη περίοδο μέχρι και το 1985. Η αύξηση αυτή οφείλεται όπως αναφέραμε πριν στις σημαντικές μισθολογικές αυξήσεις λόγω της ασκούμενης εισοδηματικής πολιτικής, τα υψηλότερα επίπεδα των οποίων παρατηρούνται κυρίως στον μη παραγωγικό τομέα της οικονομίας, τον Δημόσιο Τομέα, και ιδιαίτερα στους κλάδους εκείνους που κυριαρχούνται από τις Δημόσιες Επιχειρήσεις και Οργανισμούς. Στον Δημόσιο Τομέα και στους κλάδους αυτούς όπου λόγω της μονοπωλιακής θέσης και ισχυροποίησης των συνδικάτων τους οι μέσοι μισθοί είναι υψηλότεροι ή και σχεδόν διπλάσιοι σε ορισμένες περιπτώσεις απ'αντίστοιχους παραγωγικούς κλάδους όπως στη μεταποίηση, εμπόριο κλπ. (Πίνακας 3) παρατηρείται και σημαντική αύξηση της απασχόλησης ιδιαίτερα μετά το 1981 όταν στους παραγωγικούς κλάδους της οικονομίας παρατηρείται στασιμότητα ή μείωση της απασχόλησης της μισθωτής εργασίας (Πίνακας 2). Η μείωση της τελευταίας θα πρέπει να αποδοθεί μάλλον σαν αντίδραση των μεγάλων μισθολογικών αυξήσεων απ'τις

επιχειρήσεις σε συνθήκες στασιμότητας και μείωσης των κερδών τους. Χαρακτηριστικό των παραπάνω εξελίξεων είναι η γενικότερη στροφή που παρατηρείται την περίοδο αυτή προς την εξεύρεση της ελκυστικότερης Δημόσιας απασχόλησης, με αρνητικές επιπτώσεις για την απασχόληση του παραγωγικού τομέα. Σαν συνέπεια των εξελίξεων αυτών το μερίδιο των μισθών των μή παραγωγικών εργατών στο σύνολο του καθαρού εγχωρίου εισοδήματος αυξάνει συνεχώς μετά το 1981 (Πίνακας 8). Αντίθετα το μερίδιο της παραγωγικής μισθωτής εργασίας στο σταθερό εγχώριο εισόδημα αυξάνει ελάχιστα, περίπου μία ποσοστιαία μονάδα μετά το 1981 και μέχρι το 1985, όσο και την προηγούμενη περίοδο, για να επανέλθει με το σταθεροποιητικό πρόγραμμα των ετών 1986-87 στα επίπεδα των ετών 1977-78 (Πίνακας 8). Η βελτίωση του μεριδίου της στην κατανομή του εισοδήματος που έλαβε χώρα σε συνθήκες στασιμότητας της οικονομίας, ήταν πρόσκαιρη και τα οφέλη βραχυχρόνια. Μακροχρόνια, οι ανάγκες σταθεροποίησης της οικονομίας δεν επέτρεπαν τη διατήρηση του επιπέδου που κατέκτησαν, και οδήγησαν σε μείωση των πραγματικών μισθών πιθανόν και κάτω απ'τα επίπεδα στα οποία βρίσκονταν το 1981.¹ Θα πρέπει να σημειωθεί πως η αναδιανομή του εισοδήματος την περίοδο αυτή, συνδυάστηκε με έντονες πληθωριστικές πιέσεις οι οποίες θα πρέπει να αποδοθούν κυρίως στον παράγοντα αυτόν και την προσπάθεια μετακύλισης του αυξημένου κόστους απ'την πλευρά των επιχειρήσεων. Αυτές θα ήταν μάλλον υψηλότερες αν οι συνθήκες αγοράς επέτρεπαν πλήρη μετακύλιση. Λόγω της διαφορετικής δυνατότητας μετακύλισης μέσω αύξησης των τιμών, που εξαρτάται απ'τις συνθήκες αγοράς του δοσμένου κλάδου ή επιχείρησης, οι επιπτώσεις και η εξέλιξη του πλεονάσματος διέφερε για τους επί μέρους κλάδους. Εξετάζοντας την εξέλιξη του πλεονάσματος των επί μέρους κλάδων, μπορεί να θεωρηθεί πως η μείωση του συνολικού πλεονάσματος της οικονομίας επηρέασε όλους τους κλάδους (Πίνακας 10), το πλεόνασμα των οποίων σαν ποσοστό του καθαρού προϊόντος του κλάδου μειώθηκε με εξαίρεση τον κλάδο των κατασκευών. Η μεγαλύτερη μείωση προκύπτει στους κλάδους εκείνους που κυριαρχούνται απ'την συμμετοχή του Δημοσίου τομέα, σε τέτοιο βαθμό όπου έχουμε αρνητικό πλεόνασμα, δηλ. δεν υπάρχουν κέρδη αλλά ζημίες (Πίνακας 10). Αυτό διότι, εκτός απ' τη μεγάλη αύξηση μισθών και απασχόλησης στους κλάδους αυτούς, έχουμε παράλληλα χαμηλή αύξηση τιμών λόγω της τιμολογιακής πολιτικής που ακολουθήθηκε και η οποία δεν μετακύλισε τα αυξημένα κόστη στις τιμές του προϊόντος των επιχειρήσεων αυτών. Η τιμολογιακή πολιτική αυτή χρησιμοποιήθηκε συχνά και σαν μέσο άμβλυνσης των ισχυρών αντιπληθωριστικών πιέσεων στην οικονομία.

Σε ότι αφορά τη συμμετοχή των επί μέρους κλάδων στο συνολικό πλεόνασμα (Πίνακας 11) παρατηρούμε πως ο γεωργικός τομέας αύξησε το μερίδιό του μετά το 1982, πράγμα που θα πρέπει να αποδοθεί στις σημαντικές αυξήσεις τιμών του προϊόντος του, που οφείλεται στην είσοδο της χώρας μας στην ΕΟΚ, έναν χώρο για τον οποίο ισχύει καθεστώς υψηλής προστασίας για τον γεωργικό τομέα στα πλαίσια της Κοινής Αγροτικής Πολιτικής, και την στάση τα πρώτα χρόνια της ένταξης για εξομοίωση των εγχώριων αγροτικών τιμών με τα Κοινοτικά επίπεδα. Σημαντική βελτίωση παρουσιάζει το ποσοστό της μεταποίησης, των κατασκευών και της κατοικίας, μετά το 1982, ενώ το ποσοστό των

1. Αυτό αν ληφθεί υπ'όψιν η υψηλότερη μέση φορολογική επιβάρυνση των μισθωτών σε σχέση με τους αυτοαπασχολούμενους, γεγονός που μειώνει περισσότερο το πραγματικό τους διαθέσιμο εισόδημα, και η οποία αυξήθηκε για το σύνολο της οικονομίας στη δεκαετία του '80.

άλλων κλάδων μειώνεται ελαφρά ή μένει στα ίδια περίπου επίπεδα, εκτός αυτών που κυριαρχούνται από Δημόσιες Επιχειρήσεις. Τέλος θα πρέπει να αναφέρουμε πως το θετικό πλεόνασμα που εμφανίζει ο Δημόσιος Τομέας τα πρώτα πέντε χρόνια της περιόδου που εξετάζουμε, προέρχεται από ορισμένες εισπράξεις ενοικίων από ορυχεία, δάση κλπ., δηλ. πρόσοδοι λόγω ιδιοκτησίας, πράγμα που δεν οφείλεται και δεν είναι προϊόν της εργασίας που απασχολεί και της οποίας το πλεόνασμα είναι ίσο με μηδέν εξ ορισμού, και γι' αυτό μη παραγωγική. Το αρνητικό πλεόνασμα των επομένων ετών μέχρι το 1987 θα πρέπει να αποδοθεί στις ταχύτερες μισθολογικές αυξήσεις απ' την εξέλιξη του προϊόντος το οποίο είναι ίσο με τους μισθούς, και έχει υπολογισθεί με τους τεχνολογικούς συντελεστές του έτους 1980, και οι οποίοι υποεκτιμούν για τον παραπάνω λόγο το πραγματικό προϊόν του Δημόσιου Τομέα με συνέπεια να εμφανίζεται μικρότερο το κόστος του.

Συμπερασματικά, μπορούμε να πούμε πως σ'ολόκληρη την εξεταζόμενη περίοδο, εκτός απ' τα δύο τελευταία έτη, έχουμε μια σταδιακή και συνεχή αναδιανομή του εθνικού εισοδήματος υπέρ της εργασίας, με συνέπεια την αντίστοιχη μείωση του πλεονάσματος κυρίως του μη αγροτικού τομέα της οικονομίας, γεγονός που λαμβάνει μεγάλες διαστάσεις μετά το 1982. Το γεγονός αυτό μπορεί να αποδοθεί στην ασκούμενη οικονομική πολιτική και ιδιαίτερα την εισοδηματική, καθώς επίσης το ευνοϊκότερο εργασιακό πλαίσιο για την ανάπτυξη του συνδικαλιστικού κινήματος και των εργατικών διεκδικήσεων κυρίως στον συνεχώς διευρυνόμενο ευρύτερο Δημόσιο Τομέα. Η εξέλιξη αυτή ιδιαίτερα μετά την δεύτερη πετρελαϊκή κρίση 1979-81 και στις συνθήκες στασιμότητας της Διεθνούς οικονομίας στις αρχές της δεκαετίας του '80 δεν ήταν αναπτυξιακά ουδέτερη. Η στασιμότητα του παραγωγικού τομέα της οικονομίας με την κάμψη της παραγωγής και των επενδύσεων θα πρέπει να αποδοθεί κατά κύριο λόγο στα πλαίσια της περιόδου αυτής, στην έντονη συρρίκνωση του πλεονάσματος και των αντίστοιχων κατηγοριών του. Ο μηχανισμός της οικονομίας δεν παράγει ικανοποιητικά κέρδη για την ανάληψη επενδύσεων. Η κρίση της περιόδου αυτής θα πρέπει να θεωρηθεί ως κρίση κερδών. Η αναστροφή των τάσεων αυτών στα έτη 1986-87 σε συνδυασμό με ένα ευνοϊκότερο διεθνές οικονομικό περιβάλλον φαίνεται να έχει ευνοϊκές επιπτώσεις στα διάφορα μεγέθη, πράγμα όμως που δεν συνεχίστηκε για πολύ. Οι έντονες ανισορροπίες στα μεγέθη του μη παραγωγικού τομέα - μέγεθος του πλεονάσματος που αποσπά και χρησιμοποιεί ο Δημόσιος Τομέας - που προκαλούνται από εξωοικονομικούς παράγοντες και η ανάγκη αντιμετώπισής τους σε συνδυασμό με το δυσμενές οικονομικό κλίμα που δημιουργείται, συμπαρασύρει, στο τέλος της δεκαετίας και τον παραγωγικό τομέα σε νέα στασιμότητα και ύφεση. Οι εξελίξεις στον ένα τομέα άμεσα και έμμεσα επηρεάζουν την εξέλιξη του άλλου. Όπως θα δούμε στη συνέχεια προκειμένου να διερευνηθούν οι εξελίξεις στις μακροοικονομικές ισορροπίες και την αναπτυξιακή πορεία της οικονομίας, θα πρέπει να διερευνηθεί το σύνολο του πλεονάσματος της οικονομίας, τόσο του ιδιωτικού όσο και αυτού που αποσπά ο Δημόσιος Τομέας καθώς και οι τρόποι χρήσης του συνολικά.

10.2.β. Η χρήση του συνολικού πλεονάσματος μετά τη παρέμβαση του κράτους

β.1. Η εξέλιξη στο συνολικό του μέγεθος και ιδιοποίηση

Εκτός απ'την πορεία και τις τάσεις που αφορούν το ιδιωτικό πλεόνασμα, τόσο του συνόλου της οικονομίας όσο και των επιμέρους κλάδων, εξαιρετικής σημασίας παράγοντας για τη διερεύνηση και ερμηνεία των εξελίξεων της οικονομίας, αποτελεί και η εξέλιξη του πλεονάσματος που αποσπά το κράτος. Έτσι, λαμβάνοντας την εξέλιξη του συνολικού πλεονάσματος της οικονομίας που προκύπτει μετά την παρέμβαση του κράτους, τόσο σαν μέγεθος όσο και την κατανομή του κατά φορείς ιδιοποίησης, μπορούμε να προχωρήσουμε στο επόμενο βήμα που είναι καθοριστικής σημασίας και άμεσα συνδεδεμένο με το πρώτο και αφορά τη διάθεση και χρήση του πλεονάσματος απ'τη δοσμένη κοινωνία.

Όπως έχουμε αναφέρει και προηγούμενα, αποκτούμε έτσι μια ολοκληρωμένη εικόνα για το πόσο είναι, ποιός το παράγει, ποιός και πώς το ιδιοποιείται, και πώς χρησιμοποιείται στην συγκεκριμένη οικονομία την δοσμένη περίοδο.

Σύμφωνα με τις εκτιμήσεις που παρουσιάζονται στον Πίνακα 5 και χρησιμοποιώντας τα αντίστοιχα στοιχεία είτε σε τιμές συντελεστών παραγωγής, είτε σε τιμές αγοράς, το πλεόνασμα που αποσπά το κράτος ενώ παρουσιάζει μια ελαφρά αύξηση μέχρι το 1981 όπου σε απόλυτες τιμές περίπου διπλασιάζεται απ'το ιδιωτικό πλεόνασμα, μετά το 1982 αυξάνεται με γρήγορους ρυθμούς φθάνοντας το 1987 να γίνει σχεδόν τετραπλάσιο σε σχέση με το 1981 και σχεδόν διπλάσιο του ιδιωτικού πλεονάσματος, το οποίο όπως αναφέραμε προηγούμενα σαν ποσοστό του καθαρού εγχώριου εισοδήματος ακολουθεί καθοδική πορεία σε σχέση με την αρχή της περιόδου, με τάση ανάκαμψης στα έτη 1986-87. Έτσι ενώ το ιδιωτικό πλεόνασμα σε απόλυτες τιμές σχεδόν πενταπλασιάζεται απ'την αρχή μέχρι το τέλος της περιόδου που εξετάζουμε, το πλεόνασμα που αποσπά το κράτος σχεδόν δεκαπλασιάζεται. Παρά τη ραγδαία αυτή αύξηση του πλεονάσματος που αποσπά το Κράτος μετά το 1982, το συνολικό διαθέσιμο πλεόνασμα της οικονομίας μειώνεται σαν ποσοστό του καθαρού εισοδήματος του παραγωγικού τομέα. Αν συγκρίναμε με την αρχή της περιόδου που ήταν 60% περίπου, μειώνεται στο τέλος της γύρω στο 56% λόγω της σημαντικής μείωσης του ιδιωτικού πλεονάσματος, το οποίο μειώνεται ακόμη περισσότερο αν λάβουμε υπόψιν αυτό που μένει διαθέσιμο μετά την άμεση φορολογία. Μεταβολή επίσης σημειώνεται σε ότι αφορά τον τρόπο απόσπασης που είναι η φορολογία και συγκεκριμένα τις επί μέρους κατηγορίες δηλ. την άμεση και έμμεση. Ενώ μέχρι και το 1979 το μεγαλύτερο μέρος προέρχεται απ'την έμμεση φορολογία, μετά το 1980 αυξάνει το μερίδιο της άμεσης φορολογίας -άμεσοι φόροι στο εισόδημα και ασφαλιστικές εισφορές- και γίνεται μεγαλύτερο απ' την έμμεση στην υπόλοιπη περίοδο που ακολουθεί.

Δεδομένου ότι ένα μέρος της παραγωγικής απασχόλησης αφορά αυτοαπασχολούμενους οι οποίοι στην πράξη μπορούν σε μεγάλο βαθμό να αποφεύγουν την άμεση φορολογία, σημαίνει ότι το κράτος αποσπά σημαντικό και αυξανόμενο μέρος του πλεονάσματος μέσω της φορολογίας αυτής απ'τη μισθωτή παραγωγική απασχόληση.

Η αυξημένη επιβάρυνση στην πράξη των μισθωτών παραγωγικών εργατών εντείνεται και απ'το γεγονός ότι και σημαντικό μέρος του ιδιωτικού πλεονάσματος με διάφορες μορφές που αυτό εμφανίζεται (κέρδη, τόκοι, πρόσδοδοι) δεν υπόκειται στην πράξη σε ίδια φορολογική επιβάρυνση απ'την άμεση φορολογία όπως άλλες κατηγορίες του ιδιωτικού εισοδήματος της οικονομίας. Έτσι παρά την σημαντική μείωση του παραγωγικού τομέα (Πίνακας 5α₃) στην περίοδο που εξετάζουμε, το διαθέσιμο εισόδημα του συνόλου της

παραγωγικής απασχόλησης παρουσιάζει ελαφρά μόνον αύξηση, όπως φαίνεται στον Πίνακα 5a₃ με τάση μείωσης τα δύο τελευταία χρόνια παρά τη σημαντική αύξηση του συνολικού μεριδίου της. Απ'τη σημαντική μείωση του ιδιωτικού πλεονάσματος φαίνεται να οφελείται ελάχιστα η παραγωγική απασχόληση. Σχεδόν το μέγιστο ποσοστό της μείωσης αυτής μεταφέρεται και αποσπάται απ'το κράτος. Η ελαφρά βελτίωση του εισοδήματος της παραγωγικής απασχόλησης οφείλεται στη σταθερή σ'ολόκληρη την περίοδο βελτίωση του μεριδίου των αυτοαπασχολουμένων τόσο του ονομαστικού όσο και του διαθέσιμου (Πίνακας 5a₃). Αντίθετα όπως φαίνεται στον ίδιο πίνακα, το διαθέσιμο εισόδημα των μισθωτών παραγωγικών εργατών μένει στάσιμο σ'ολόκληρη την περίοδο με τάση μείωσης στο τέλος, πράγμα που σημαίνει ότι καθόλου δεν οφελήθηκε απ'τη σημαντική μείωση του ιδιωτικού πλεονάσματος της οικονομίας, η οποία μεταφέρθηκε κατά κύριο λόγο στο κράτος και κατά ένα μικρό μέρος στους αυτοαπασχολούμενους. Επίσης αν ληφθούν υπ'όψιν όσα αναφέραμε προηγούμενα για την πραγματική φορολογική επιβάρυνση στις διάφορες κατηγορίες, το διαθέσιμο εισόδημα των μισθωτών του παραγωγικού τομέα θα πρέπει και να μειώθηκε.

Το πλεόνασμα όμως που χρησιμοποιεί το κράτος ιδιαίτερα μετά το 1981 γίνεται συνεχώς μεγαλύτερο απ'αυτό που αποσπά και ιδιοποιείται με τη φορολογία. Για το λόγο αυτό δανείζεται και χρησιμοποιεί ακόμα και για τις καταναλωτικές του ανάγκες ένα συνεχώς αυξανόμενο μέρος των αποταμιεύσεων του παραγωγικού τομέα -αποταμίευση παραγωγικών εργατών και ιδιοκτητών του κεφαλαίου- προκειμένου να αποκτήσει ένα αντίστοιχο αυξανόμενο μέρος του υπερπροϊόντος του παραγωγικού τομέα. Ενώ όπως φαίνεται στον Πίνακα 6α μέχρι το έτος 1979 το κράτος αποσπά με τη φορολογία περισσότερο πλεόνασμα απ'ότι χρησιμοποιεί για τις καταναλωτικές του ανάγκες -καλύπτοντας έτσι και ένα σημαντικό μέρος των επενδύσεων- απ'το 1981 το έλλειμμα μεταξύ αυτού που χρησιμοποιεί για καταναλωτικούς σκοπούς και αυτού που αποσπά, διευρύνεται συνεχώς και τετραπλασιάζεται στο τέλος της περιόδου. Εΐσι αν ληφθεί υπ'όψιν και ο απαιτούμενος πρόσθετος δανεισμός για τις επενδύσεις του, το συνολικό πλεόνασμα που χρησιμοποιεί το κράτος και ο δανεισμός φθάνουν σε πρωτοφανή ύψη δημιουργώντας ένα συνεχώς διογκούμενο Δημόσιο Χρέος.

Σύμφωνα με τις εκτιμήσεις του Πίνακα 6β το ποσοστό του συνολικού διαθέσιμου πλεονάσματος που χρησιμοποιεί το κράτος μόνον για καταναλωτικούς σκοπούς, από 40,3% το 1976 φθάνει το 72,1% στο τέλος της περιόδου, και πλησιάζει σχεδόν το 80% αν προστεθεί και αυτό που χρησιμοποιεί για επενδύσεις. Έτσι αφήνει ένα υπόλοιπο γύρω στο 20% περίπου στους ιδιοκτήτες του κεφαλαίου του παραγωγικού τομέα για κατανάλωση και επενδύσεις. Αξίζει να σημειωθεί πως το καθαρό προϊόν του τελευταίου ιδιαίτερα την περίοδο μετά το 1980 παρουσιάζει σχεδόν στάσιμη πορεία αν ληφθεί σε σταθερές τιμές.

Η παραπάνω εξέλιξη θα ήταν αδύνατο τουλάχιστον μακροχρόνια να υπάρξει και να συνεχισθεί με τέτοιο ασφυκτικό πλαίσιο λειτουργίας του παραγωγικού τομέα σε μια οικονομία της αγοράς, όπου εκτός απ'την οικονομική στασιμότητα που συνεπάγεται η διανομή αυτή και ο τρόπος χρήσης του πλεονάσματος, θα ετίθετο σε κίνδυνο ολόκληρη η λειτουργία του οικονομικού συστήματος, αν δεν υπήρχαν οι εξωτερικές καθαρές εισπράξεις και μεταβιβάσεις εισοδημάτων και κεφαλαίων. Οι τελευταίες αμβλύνουν τα παραπάνω ασφυκτικά πλαίσια για τον παραγωγικό τομέα -όπως τουλάχιστον προκύπτει απ'τα στοιχεία της επίσημης ή φανεράς οικονομίας- διευρύνουν το διαθέσιμο πλεόνασμα και το αντίστοιχο υπερπρόϊόν της οικονομίας που μπορεί να διατεθεί για τις χρήσεις και σκοπούς που περιγράφονται στη συνέχεια.

Οι θετικές καθαρές εισροές εισοδημάτων απ'το εξωτερικό, αποτελούν, όπως είναι γνωστό, μια παραδοσιακή πρόσθετη πηγή εισοδήματος για την ελληνική οικονομία, αυξάνοντας έτσι τις δυνατότητές της και το διαθέσιμο προϊόν που χρησιμοποιεί πέρα απ'τα όρια που θέτει η εγχώρια παραγωγή. Τα όρια αυτά και το διαθέσιμο προϊόν της οικονομίας διευρύνεται συνεχώς περισσότερο, ιδιαίτερα μετά το 1982, λόγω της πλήρους ένταξης της χώρας μας στην ΕΟΚ και των αυξημένων καθαρών εισροών που συνεπάγεται. Έτσι το σύνολο των καθαρών εισοδημάτων και μεταβιβάσεων απ'την Αλλοδαπή σχεδόν πενταπλασιάζεται στο τέλος της περιόδου σε σχέση με το 1981, όπως φαίνεται στον Πίνακα 6β1. Οι δυνατότητες αυτές όμως όχι μόνον εξαντλούνται αλλά και δεν επαρκούν, κάνοντας αναγκαία την ταχεία αύξηση του εξωτερικού δανεισμού, όπως φαίνεται στον ίδιο πίνακα, και τη δημιουργία ενός σημαντικού εξωτερικού χρέους.

Παρά τη σταδιακή συρρίκνωση των επενδύσεων, όπως θα δούμε στη συνέχεια, ο ρυθμός επέκτασης των καταναλωτικών δαπανών στο εσωτερικό της οικονομίας με κύριο μοχλό τη μη παραγωγική κατανάλωση του Δημόσιου Τομέα, ήταν τέτοιος που για το σκοπό αυτό εξαντλεί όχι μόνον τις εσωτερικές και εξωτερικές δυνατότητες και διαθέσιμους πόρους της οικονομίας, αλλά υποχρεώνει και σε εξωτερικό δανεισμό, χρησιμοποιώντας αποταμιεύσεις και πόρους άλλων οικονομιών.

β.2 Η διάθεση και χρήση κατά κύριες κατηγορίες

Όπως προκύπτει απ'τις εκτιμήσεις του Πίνακα 6 -είτε σε τιμές συντελεστών (6α) είτε σε τιμές αγοράς (6β)- στο τέλος της περιόδου σχεδόν το σύνολο του πλεονάσματος και του αντίστοιχου υπερπροϊόντος της οικονομίας που παράγεται εγχώρια χρησιμοποιείται για μη παραγωγική κατανάλωση. Όπως αναφέραμε και προηγούμενα, ποσοστό 72% αφορά κατανάλωση του Δημοσίου Τομέα, που μαζί με την κατανάλωση από κέρδη, τόκους και προσόδους κάθε μορφής που ανέρχεται στο 23%, απορροφούν και χρησιμοποιούν το 95% περίπου του συνολικού διαθέσιμου υπερπροϊόντος της οικονομίας που παράγεται εγχώρια, αφήνοντας ένα ελάχιστο ποσοστό για νέα συσσώρευση. Αντίθετα στην αρχή της περιόδου που εξετάζουμε και μέχρι το 1980, το αντίστοιχο ποσοστό μόλις πλησίαζε το 80%. Έτσι στο τέλος της περιόδου ακόμη και αυτό το συρρικνούμενο ποσοστό των καθαρών επενδύσεων δεν θα ήταν δυνατό χωρίς τις καθαρές εισροές και το δανεισμό απ'το εξωτερικό. Εξετάζοντας τις κύριες επί μέρους κατηγορίες για τις οποίες χρησιμοποιείται το υπερπροϊόν της οικονομίας παρατηρούμε τα εξής:

A. Η κατανάλωση απ'τα κέρδη, τους τόκους και κάθε μορφής προσόδους, ή η καπιταλιστική κατανάλωση όπως λέγεται, αποτελεί ένα σημαντικό μερίδιο της ιδιωτικής κατανάλωσης στην περίπτωση της ελληνικής οικονομίας. Το μέγεθός της που σαν ποσοστό είναι σημαντικά υψηλότερο απ'αυτό των αναπτυγμένων οικονομιών καθορίζεται απ'το γεγονός ότι οι ιδιοκτήτες του κεφαλαίου και των διαφόρων κατηγοριών του είναι συγκριτικά πολυάριθμοι σε σχέση με τις αντίστοιχες ανεπτυγμένες χώρες όπου η συγκέντρωση και η συγκεντροποίηση του κεφαλαίου έχει προχωρήσει σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό. Το σχετικά πολύ μεγαλύτερο ποσοστό των αυτοαπασχολουμένων τόσο στον αγροτικό όσο και στον μη αγροτικό τομέα της οικονομίας -δείγμα καθυστερημένων παραγωγικών δομών- καθώς ακόμη και η σχετικά επίσης τεράστια έκταση της μικροϊδιοκτησίας των μισθωτών, επηρεάζουν σε μεγάλο βαθμό και στηρίζουν ένα υψηλό επίπεδο κατανάλωσης απ'το ιδιωτικό πλεόνασμα της οικονομίας. Το υψηλό ποσοστό του αγροτικού πληθυσμού που διατηρείται για παράδειγμα στη

γεωργία δεν μπορεί να συντηρηθεί μόνον με το μέρος του καθαρού γεωργικού προϊόντος που αντιστοιχεί στο κόστος εργασίας που απαιτείται για την παραγωγή του, αλλά θα πρέπει να καταναλώσει σημαντικό μέρος του πλεονάσματος -κέρδη, γαιοπρόσοδοι- που παράγεται εκεί. Επί πλέον, τα τελευταία χρόνια η προσπάθεια για βελτίωση του βιοτικού επιπέδου του αγροτικού πληθυσμού οδηγεί και στη μεταφορά στον τομέα αυτόν πλεονάσματος από άλλους τομείς της οικονομίας, είτε με εξωοικονομικούς μηχανισμούς - μεταφορά εθνικών ή κοινοτικών πόρων με διάφορες μορφές- είτε με οικονομικούς δηλ. το μηχανισμό των τιμών. Γενικώς η ύπαρξη των σημερινών παραγωγικών δομών και της αντίστοιχης διάρθρωσης της απασχόλησης στην ελληνική οικονομία, αποτελούν καθοριστικής σημασίας παράγοντες τόσο για υψηλό επίπεδο κατανάλωσης απ'τα κέρδη, όσο και την ενίσχυση και καθοδήγηση της καταναλωτικής συμπεριφοράς ολόκληρης της κοινωνίας προς πρότυπα και κατευθύνσεις μέσω του αποτελέσματος επίδειξης που δημιουργεί η παρουσία μιας πολυάριθμης μικροαστικής τάξης.

Στους Πίνακες 6α και 6β, σύμφωνα με τις υποθέσεις που ακολουθήσαμε και λόγω σταδιακής μείωσης του ιδιωτικού πλεονάσματος, παρουσιάζεται μια αντίστοιχη μείωση της κατανάλωσης αυτής, που είναι συνάρτηση του αντίστοιχου διαθέσιμου εισοδήματος της κατηγορίας αυτής, ενώ αυξάνουν συγχρόνως όλες οι άλλες κατηγορίες της ιδιωτικής κατανάλωσης, που είναι συνάρτηση των αντίστοιχων εισοδημάτων.

B. Η κατανάλωση από εισοδήματα και δαπάνες του Δημόσιου Τομέα που συνιστούν απαιτήσεις στο προϊόν του παραγωγικού τομέα και αυξάνει με γρήγορους ρυθμούς μετά το 1981, πλησιάζει σαν μέγεθος το αντίστοιχο της κατανάλωσης των παραγωγών απ'την οποία ελάχιστα υπολείπεται στα τέλη της περιόδου (Πίνακες 1, 6). Αξίζει να σημειωθεί πως για λόγους που αναφέραμε παραπάνω, η τελευταία με εξαίρεση την περίοδο 1982-85, όπου παρουσιάζει μια ελαφρά αύξηση, παραμένει σχεδόν στάσιμη στην υπόλοιπη εξεταζόμενη περίοδο. Η ραγδαία αύξηση της κατανάλωσης απ'τα εισοδήματα και δαπάνες του Δημόσιου Τομέα η οποία από 40% στην αρχή της περιόδου έφθασε να απορροφά πάνω από 70% του διαθέσιμου υπερπροϊόντος της οικονομίας προήλθε απ'τις παρακάτω επί μέρους κατηγορίες:

Απ'την αύξηση της δαπάνης για μισθούς των μη παραγωγικών εργατών του Δημόσιου Τομέα, η οποία σαν απόλυτα μέγεθος αυξήθηκε δέκα περίπου φορές μεταξύ 1976-1987 (Πίνακας 2α), ενώ σαν ποσοστό στο καθαρό εγχώριο εισόδημα αυξήθηκε από 12,1% το 1976 σε 17,8% το 1987 (Πίνακας 8, Κεφ. 8.6.α). Αυτό οφείλεται τόσο στους υψηλότερους μισθούς που καταβάλλονται στο Δημόσιο Τομέα -όπου ο μέσος ετήσιος μισθός είναι υψηλότερος απ'ότι είναι σ'οποιοδήποτε άλλο κλάδο του παραγωγικού τομέα και σημαντικά υψηλότερος αν λάβουμε το μέσο όρο για το σύνολο του τελευταίου όσο και στην σημαντική και συνεχή αύξηση της απασχόλησης στον τομέα αυτόν σ'ολόκληρη την εξεταζόμενη περίοδο. Αξίζει να σημειωθεί ότι αντίθετη τάση με στασιμότητα ή ελαφρά μείωση της παραγωγικής απασχόλησης παρατηρείται μετά το 1980 (Πίνακες 2, 3, Κεφ. 8.6.α). Οι προνομιακές σε σχέση με τον ιδιωτικό τομέα συνθήκες και όροι απασχόλησης του Δημόσιου Τομέα σε συνδυασμό με την ανάπτυξη ισχυρού συνδικαλιστικού κινήματος εξηγούν σε σημαντικό βαθμό τις παραπάνω εξελίξεις.

Απ'την αύξηση των δαπανών για μεταβιβαστικές πληρωμές -των οποίων ποσοστό άνω του 80% αφορά συντάξεις- όπου η σχετική δαπάνη σε απόλυτα μεγέθη αυξάνεται περίπου δεκαπέντε φορές μεταξύ 1976 και 1987. Η ραγδαία αύξηση των μεταβιβαστικών πληρωμών που συντελείται κυρίως στην περίοδο μετά το 1981, οφείλεται κατά μέγιστο ποσοστό στην σημαντική αύξηση του ύψους πολλών κατηγοριών συντάξεων την περίοδο αυτή, την συνταξιοδοτική κάλυψη κοινωνικών ομάδων που δεν καλύπτονταν πριν και την

μεγάλη αύξηση του αριθμού των συνταξιούχων κυρίως λόγω μείωσης των ορίων ηλικίας για συνταξιοδότηση και χαλάρωσης των κριτηρίων για συνταξιοδότηση λόγω υγείας, πράγμα που οδήγησε στην χειρότερη μάλλον σχέση και αναλογία εργαζομένων συνταξιούχων στον ευρωπαϊκό χώρο, η οποία γίνεται ακόμη δυσμενέστερη αν λάβουμε υπόψη τη σχέση εργαζομένων στον παραγωγικό τομέα προς συνταξιούχους. Έτσι η χρήση υπερπροϊόντος της οικονομίας για κατανάλωση από απαιτήσεις οι οποίες προέρχονται απ'τις μεταβιβαστικές πληρωμές -οι οποίες θεωρούνται στις εκτιμήσεις μας ίσες με την αντίστοιχη Δαπάνη-, έφθασαν στο τέλος της περιόδου να αποτελούν σχεδόν το μισό των απαιτήσεων του Δημόσιου Τομέα που προέρχονται απ'τις καταναλωτικές του Δαπάνες (Πίνακες 2α, 6β).

Απ'τις δαπάνες για αγορά αγαθών και υπηρεσιών του Δημόσιου Τομέα οι οποίες αυξάνονται με ανάλογους υψηλούς ρυθμούς -σχεδόν διπλασιάζονται στην περίοδο αυτή σαν απόλυτο μέγεθος- και αφορούν την απόκτηση και χρήση μέρους του υπερπροϊόντος της οικονομίας μέσω των κρατικών προμηθειών, προκειμένου να καλυφθούν οι διαρκώς αυξανόμενες ανάγκες σε υλικά και εξοπλισμό που απαιτεί η λειτουργία του Δημόσιου Τομέα.

Λόγω του συνεχώς αυξανόμενου μέρους του υπερπροϊόντος της οικονομίας που χρησιμοποιεί ο Δημόσιος Τομέας μετά το 1981 με Δανεισμό, είναι επόμενο οι δαπάνες για την εξυπηρέτηση ενός διογκούμενου Δημόσιου Χρέους να αυξάνονται με επιταχυνόμενους ρυθμούς. Οι τόκοι του Δημοσίου Χρέους σύμφωνα με μια πολύ ακραία υπόθεση θα μπορούσαν να θεωρηθούν ιδιωτικό εισόδημα απ'το οποίο αν αφαιρεθεί η αποταμίευση το υπόλοιπο διατίθεται για κατανάλωση, δεδομένου ότι δεν φορολογούνται. Σύμφωνα με άλλη επίσης ακραία υπόθεση, οι τόκοι του Δημοσίου Χρέους ελάχιστα διατίθενται για κατανάλωση, η οποία απ'την αιτία αυτή πλησιάζει μάλλον στο μηδέν (Πίνακας 2α). Στην πραγματικότητα, η ύπαρξη εισοδήματος από τόκους οπωσδήποτε επηρεάζει την κατανάλωση. Όμως οι πραγματικές απαιτήσεις για κατανάλωση και η αύξηση της ζήτησης προκαλούμενη απ'την αιτία αυτή, μάλλον θα πρέπει να θεωρείται μικρής έκτασης. Μια εμπειρική διερεύνηση του θέματος θα έδειχνε πως οι τόκοι του Δημοσίου Χρέους αφορούν περισσότερο λογιστικές απαιτήσεις στην κατανομή του προϊόντος παρά άμεσες και πραγματικές στην ιδιωτική κατανάλωση.

Εξετάζοντας στη συνέχεια το σύνολο του πλεονάσματος που χρησιμοποιεί το κράτος για καταναλωτικούς σκοπούς, ή το σύνολο των Δαπανών του για Δημόσια Κατανάλωση και Τρέχουσες Μεταβιβάσεις όπως αναφέρεται στην ορολογία των Εθνικών Λογαριασμών, σύμφωνα με το σκοπό που αυτές γίνονται και τη λειτουργική κατηγορία που απορρέει απ'το σύγχρονο ρόλο του κράτους, παρατηρούμε με βάση τις εκτιμήσεις του Πίνακα 2β τα εξής: Στη διάρκεια τη περιόδου που εξετάζουμε μεταβάλλεται η διάρθρωση των συνολικών δαπανών τόσο ανάμεσα στις δύο βασικές κατηγορίες -*Αναπαραγωγικές Δαπάνες- Κοινωνικό Κράτος, και Μη Αναπαραγωγικές ή Λοιπές Δαπάνες*- όσο και στις επί μέρους κατηγορίες που συνθέτουν αυτές. Συγκεκριμένα απ'την αρχή μέχρι το τέλος της περιόδου αυξάνει συνεχώς το ποσοστό της πρώτης κατηγορίας σε βάρος της δεύτερης που από 49% περίπου φθάνει και ελάχιστα ξεπερνά το 60%. Η μεταβολή αυτή οφείλεται σχεδόν ολόκληρη στην συνεχή αύξηση του ποσοστού των δαπανών προνοίας -κατά μέγιστο ποσοστό συντάξεις- και τη συνεχή μείωση του ποσοστού των δαπανών για την Αμυνα. Η περίπου κατά δέκα ποσοστιαίες μονάδες μείωση της δεύτερης οδηγεί σε περίπου αντίστοιχη αύξηση της πρώτης αφήνοντας τα ποσοστά των άλλων κατηγοριών σχεδόν στα ίδια επίπεδα. Εξετάζοντας επίσης τις Δαπάνες για το κοινωνικό κράτος σαν ποσοστό στο ΑΕΠ (Πίνακας 2γ), παρατηρούμε ότι αυτές συνολικά αυξάνουν κατά δέκα περίπου ποσοστιαίες μονάδες, ποσοστό που κατανέμεται σχεδόν ισόποσα στις δύο

περιόδους 1976-81 και 1982-87. Επτά απ'τις δέκα ποσοστιαίες μονάδες προέρχονται απ'τις δαπάνες πρόνοιας, με ελαφρά βελτίωση του ποσοστού των Δαπανών για υγεία και την ελάχιστη αύξηση του ποσοστού της εκπαίδευσης. Αξίζει να σημειωθεί πως τόσο το σύνολο των Κοινωνικών Δαπανών στη χώρα μας, όσο και οι δύο κατηγορίες υγεία και εκπαίδευση, σαν ποσοστά στο Α.Ε.Π. βρίσκονται σημαντικά χαμηλότερα απ'το μέσο όρο των χωρών του ΟΟΣΑ, και στα επίπεδα χωρών με σχετικά χαμηλό επίπεδο δημοσίων δαπανών στο Α.Ε.Π. Το ύψος βέβαια των κοινωνικών δαπανών αποτελεί την μία σημαντική πλευρά, την πλευρά των εισροών, που εξεταζόμενη με την αποτελεσματικότητα και την ορθολογική χρήση και κατανομή τους μπορεί να εκτιμηθεί η ποσότητα των προσφερομένων στο κοινωνικό σύνολο εκρών δηλ. των υπηρεσιών και παροχών, του λεγόμενου "κοινωνικού μισθού". Αν και το θέμα δεν μπορεί να διερευνηθεί εδώ, με βάση τα κριτήρια αυτά και τα παραπάνω δεδομένα, παρ'όλο που το κράτος έφθασε στο τέλος της περιόδου να χρησιμοποιεί για τις κοινωνικές δαπάνες σχεδόν το μισό του Διαθέσιμου Πλεονάσματος της οικονομίας (Πίνακας 2β) σε σχέση με το 25% περίπου που χρησιμοποιούσε για το σκοπό αυτό στην αρχή, δύσκολα μπορεί να θεωρηθεί σαν σημαντική η όποια βελτίωση των κοινωνικών υπηρεσιών και παροχών έλαβε χώρα στην εξεταζόμενη περίοδο. Το σχεδόν στάσιμο ποσοστό ορισμένων απ'αυτές όπως Υγείας, Παιδείας, η συχνά ανορθολογική κατανομή και αναποτελεσματικότητα που σε πολλές περιπτώσεις είναι αποτέλεσμα συντεχνιακών πιέσεων και δημιουργίας εκλογικής πελατείας απ'την πολιτική ελίτ, παρά κάλυψης πραγματικών αναγκών, πολλές απ'τις οποίες παραμελούνται ή καλύπτονται ανεπαρκώς, έχουν σαν αποτέλεσμα ώστε η χρησιμοποίηση ενός μέρους του πλεονάσματος της οικονομίας για το σκοπό αυτό σε αρκετές περιπτώσεις να αποτελεί μάλλον σπατάλη πολύτιμων πόρων και ακόμη κοινωνικής αδικίας.

Γ. Η νέα συσσώρευση κεφαλαίου μειώνεται συνεχώς μετά το 1981 όπως και το αντίστοιχο ποσοστό του υπερπροϊόντος της οικονομίας που χρησιμοποιείται για το σκοπό αυτό (Πίνακες 4, 6β), δεδομένου ότι η νέα καθαρή επένδυση της οικονομίας τόσο του παραγωγικού όσο και του μη παραγωγικού τομέα συνολικά συρρικνώνεται τόσο σαν ποσοστό του καθαρού εγχωρίου προϊόντος όσο και του πλεονάσματος της οικονομίας. Όπως αναφέραμε και προηγούμενα χωρίς τις καθαρές εξωτερικές εισροές και δανεισμό, με δοσμένο το επίπεδο της συνολικής μη παραγωγικής κατανάλωσης της οικονομίας, ακόμη και αυτό το χαμηλό ποσοστό των καθαρών επενδύσεων δεν θα ήταν δυνατό, επειδή το εγχώριο πλεόνασμα της οικονομίας καταναλώνεται σχεδόν στο σύνολό του μη παραγωγικά. Χωρίς εξωτερικούς πόρους, και με την υπόθεση της τεχνολογικής στασιμότητας, η οικονομία θα έτεινε προς το υπόδειγμα της απλής αναπαραγωγής και της απόλυτης στασιμότητας. Η μείωση της κεφαλαιακής συσσώρευσης ιδιαίτερα του παραγωγικού τομέα που ακολουθεί πορεία παράλληλη με αυτή του ιδιωτικού πλεονάσματος ιδιαίτερα μετά το 1980 η οποία έλαβε χώρα και παρά την σημαντική αύξηση των καθαρών εισροών απ' το εξωτερικό, δείχνει πως η ταχεία αύξηση του μέρους του πλεονάσματος που χρησιμοποιεί το κράτος έγινε, σε μεγάλο βαθμό, σε βάρος των επενδύσεων τις οποίες εκτόπισε -Crowding out- στη χρήση των πόρων της οικονομίας. Είναι χαρακτηριστικό πως απ'το συνολικό πλεόνασμα που χρησιμοποιεί το κράτος -και πλησιάζει στο τέλος της περιόδου το 80% του συνολικού διαθέσιμου πλεονάσματος της οικονομίας-, ποσοστό λιγότερο του 10% διατίθεται για επενδύσεις με σκοπό την ανάπτυξη της παραγωγικής και κοινωνικής υποδομής, της τόσο παραμελημένης και αναγκαίας για την περαιτέρω ανάπτυξη της χώρας, ιδιαίτερα στο νέο και συνεχώς περισσότερο ανταγωνιστικό διεθνές πλαίσιο στο οποίο καλείται να λειτουργήσει ο

παραγωγικός τομέας της οικονομίας μετά το 1980. Κάθε αντικυκλική δημοσιονομική πολιτική, ή πολιτική στήριξης της ενεργού ζήτησης, ενώ δεν θα έπρεπε να αγνοεί τον παράγοντα αυτόν φαίνεται να κινείται στις περιπτώσεις σταθεροποιητικής πολιτικής της οικονομίας, μάλλον προς την αντίθετη κατεύθυνση: τη σχετικά μεγαλύτερη περιστολή των δημοσίων επενδύσεων από τη μη παραγωγική κατανάλωση, της οποίας η υπάρχουσα διάρθρωση με τις εστίες ανορθολογισμού και σπατάλης, μένει ανέπαφη χωρίς διάκριση και επανεξέταση του βαθμού χρησιμότητας και αναγκαιότητας των διαφόρων κατηγοριών της.

Ιδιαίτερης όμως σημασίας είναι η συρρίκνωση των επενδύσεων του παραγωγικού τομέα που έχει σαν αποτέλεσμα τον στάσιμο ή χαμηλό ρυθμό ανάπτυξής του, περιορίζοντας έτσι τα περιθώρια του δημόσιου τομέα για την απόσπαση μεγαλύτερου πλεονάσματος. Επίσης ο ανταγωνισμός για τη χρησιμοποίηση μεγαλύτερου μέρους του πλεονάσματος από αυτό που αποσπά ο Δημόσιος Τομέας -Δημόσιος Δανεισμός-, οδηγεί μέσω των υψηλών επιτοκίων σε στροφή του ιδιωτικού πλεονάσματος προς τοκοφόρες παρά παραγωγικές δραστηριότητες, που σε συνδυασμό με τα παραπάνω οδηγεί σε χρόνια στασιμότητα και φαύλους κύκλους το σύνολο της οικονομίας.

β.3 Τελικές Διαπιστώσεις και Προοπτικές

Όπως είδαμε μέχρι τώρα, η σταδιακή συρρίκνωση του ιδιωτικού πλεονάσματος της οικονομίας, ιδιαίτερα στην περίοδο 1981-85 που είναι αποτέλεσμα κυρίως εξωοικονομικών παραγόντων -οικονομική πολιτική, θεσμικό πλαίσιο λειτουργίας του παραγωγικού τομέα- που καθορίζουν σημαντικά την διανομή του εισοδήματος, σε συνδυασμό με ένα μάλλον δυσμενέστερο οικονομικό περιβάλλον εσωτερικό και διεθνές στο οποίο υποχρεούται να λειτουργήσει ο παραγωγικός τομέας, έχουν σαν αποτέλεσμα τις τάσεις προς τη στασιμότητα του συνολικού, ή ακόμη τη συρρίκνωση ορισμένων κλάδων του. Η μάλλον ραγδαία αύξηση του πλεονάσματος που αποσπά και χρησιμοποιεί το κράτος ιδιαίτερα στην περίοδο της δεκαετίας του '80, σε συνδυασμό με τους τρόπους χρησιμοποίησής του μάλλον επιδεινώνει τις προηγούμενες τάσεις και ακόμη δημιουργεί νέα προβλήματα και αδιέξοδα στην πορεία της ελληνικής οικονομίας. Χρησιμοποιώντας σχεδόν το 80% του Διαθέσιμου Πλεονάσματος της οικονομίας, που παράγεται εγχώρια, το κράτος αποκτά κυρίαρχο και καθοριστικό ρόλο στη χρησιμοποίηση του βαθμού οικονομικής ελευθερίας της κοινωνίας, περιορίζοντας έτσι σημαντικά τον αντίστοιχο ρόλο και σημασία των ιδιοκτητών του κεφαλαίου λόγω του πολύ μικρότερου μέρους που αυτοί ιδιοποιούνται και διαχειρίζονται όπως επίσης και της σημασίας της καπιταλιστικής εκμετάλλευσης και κατανάλωσης σε σχέση με την αναπτυξιακή πορεία της οικονομίας. Καθοριστική είναι επίσης η σημασία του στο μέγεθος και διάρθρωση της ενεργού ζήτησης που στηρίζει το αντίστοιχο επίπεδο εθνικού προϊόντος και πλεονάσματος.

Έτσι στο τέλος της περιόδου που εξετάζουμε το κύριο μέρος του πλεονάσματος της οικονομίας αποσπάται με εξωοικονομικούς μηχανισμούς και χρησιμοποιείται κυρίως με εξωοικονομικά κριτήρια από την πολιτική ελίτ η οποία διαχειρίζεται τον Δημόσιο Τομέα. Οι ανταγωνισμοί και η προσπάθεια κατάκτησης και διατήρησης της κρατικής εξουσίας μεταξύ των διαφόρων ομάδων της που σε μεγάλο βαθμό σημαίνει νομή και χρησιμοποίηση της εξουσίας και του τεράστιου πλεονάσματος που ιδιοποιείται ο Δημόσιος Τομέας, αποτελούν καθοριστικής σημασίας παράγοντες των σημερινών τρόπων χρήσης του πλεονάσματος αυτού. Με το πρόσχημα και στο όνομα της ανάπτυξης πολλών λειτουργιών και θεσμών του σύγχρονου κράτους, με τις επιλογές στην κάλυψη διαφόρων

κοινωνικών αναγκών, εξυπηρετούνται σε αρκετές περιπτώσεις οι παραπάνω ανάγκες της πολιτικής ελίτ και της κομματικής πελατείας και χρησιμοποιείται αντίστοιχα ένα μέρος του πλεονάσματος για το σκοπό αυτό.

Θεωρούμε πως η παραπάνω κατανομή του πλεονάσματος, π.χ. μεταξύ δημοσίων επενδύσεων -ανάπτυξη παραγωγικής και κοινωνικής υποδομής- και δημόσιας κατανάλωσης και μεταβιβάσεων -προσλήψεις στο Δημόσιο, συντάξεις, υψηλότεροι μισθοί κλπ.- εκφράζει σε μεγάλο βαθμό τις επιλογές και τις ανάγκες της πολιτικής ελίτ και λιγότερο τις ανάγκες ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας και κοινωνίας. Τις ίδιες ανάγκες ως ένα βαθμό αντανakλά και το σημερινό μέγεθος του Δημόσιου Τομέα καθώς και του πλεονάσματος που χρησιμοποιεί. Μια διαφορετική διάρθρωση των δημοσίων δαπανών θα μπορούσε να στηρίξει ένα ίσως μεγαλύτερο επίπεδο εθνικού εισοδήματος και πλεονάσματος και να δημιουργήσει νέες αναπτυξιακές προοπτικές για το σύνολο της οικονομίας, χωρίς πολλές απ'τις υπάρχουσες ανισορροπίες και προβλήματα.

Έτσι, στα σημερινά πλαίσια ο δημόσιος τομέας μετατρέπεται σε μηχανισμό μεταφοράς πόρων απ'τον παραγωγικό τομέα στη μη παραγωγική κατανάλωση, ορισμένες απ'τις μορφές της οποίας δεν είναι κοινωνικά χρήσιμες και απαραίτητες, αποτελώντας για το λόγο αυτό σπατάλη του πλεονάσματος. Ακόμη δημιουργώντας ένα δυσχερές πλαίσιο λειτουργίας και ανάληψης παραγωγικών δραστηριοτήτων καθώς και εκτόπισης του παραγωγικού τομέα στη χρήση των πόρων, οδηγεί τον τελευταίο είτε στη στασιμότητα είτε στις "αφανείς" δραστηριότητες -παραοικονομία- και φυγή των κεφαλαίων του στο εξωτερικό. Η ύπαρξη μια μεγάλης έκτασης παραοικονομίας της οποίας σχεδόν το σύνολο αποτελεί μέρος του παραγωγικού τομέα της ελληνικής οικονομίας διευρύνει σε σημαντικό βαθμό τα πλαίσια λειτουργίας του παραγωγικού τομέα και αμβλύνει τα δεδομένα και τις διαπιστώσεις που προκύπτουν με βάση τα μεγέθη της επίσημης οικονομίας, όπως π.χ. το σύνολο του πλεονάσματος και οι επιμέρους κατηγορίες του, το πλεόνασμα που αποσπά και χρησιμοποιεί το κράτος κλπ. τόσο σε απόλυτα μεγέθη όσο και ποσοστά που εξετάσαμε προηγούμενα. Παρ'όλα αυτά όμως, οι προηγούμενες διαπιστώσεις και εξελίξεις που στηρίζονται στα δεδομένα της επίσημης οικονομίας και η οποία αφορά το μέγιστο ποσοστό της πραγματικής οικονομικής δραστηριότητας σε τίποτα δεν χάνουν τη σημασία και ισχύ τους. Απ'την ανάλυση αυτή προκύπτει πως η έξοδος της ελληνικής οικονομίας απ'την στασιμότητα, τα πολύπλευρα αδιέξοδα και τις μακροοικονομικές ανισορροπίες απ'τις οποίες χαρακτηρίζεται στο τέλος της δεκαετίας του '80 -παρά την τεράστια εισροή καθαρών εξωτερικών πόρων που δέχεται την περίοδο αυτή και αυξάνουν τις δυνατότητες και τα περιθώρια χειρισμών της- και η είσοδος σε μια αναπτυξιακή πορεία ανάλογη των δυνατοτήτων της, συνδέεται αναπόσπαστα με δύο κύριους και αλληλένδετους επί μέρους στόχους. Ο πρώτος και πλέον σημαντικός είναι η ανάπτυξη και επέκταση του παραγωγικού τομέα, η αύξηση της παραγωγικής απασχόλησης, μέσω μιας εθνικής προσπάθειας και στρατηγικής και της μεταφοράς των απαραίτητων πόρων μέσω επιλεγμένων τρόπων σ'αυτόν. Μόνον με την ανάπτυξη της παραγωγικής βάσης της οικονομίας θα αυξηθεί το Διαθέσιμο Πλεόνασμα, ο βαθμός ελευθερίας της κοινωνίας, για την ικανοποίηση άλλων πολυπύκλων αναγκών χωρίς να τίθεται μακροχρόνια σε κίνδυνο η αναπτυξιακή πορεία της οικονομίας, με τις γνωστές ανισορροπίες και αδιέξοδα που αυτή συνεπάγεται.

Απαραίτητη προϋπόθεση γι'αυτό αποτελεί ο δεύτερος στόχος που είναι ο εκσυγχρονισμός του δημόσιου τομέα πράγμα που σημαίνει τη βαθμιαία μείωση του ανορθολογισμού, της αναποτελεσματικότητας, την προσέγγιση στις "νόρμες" εργασίας και "όρους" λειτουργίας με τον παραγωγικό τομέα, την αναδιάρθρωση των δαπανών του προς εκείνες που συμβάλλουν άμεσα στην ποιότητα και την ανάπτυξη ολόκληρης της

κοινωνίας και της οικονομίας -ανάπτυξη κοινωνικού κράτους, έργα κοινωνικής και παραγωγικής υποδομής-, αυξάνοντας έτσι το μέρος του πλεονάσματος που μπορεί να διατεθεί για τους σκοπούς αυτούς απελευθερώνοντας ένα μέρος που μπορεί να χρησιμοποιηθεί άμεσα απ'αυτόν.

Προς την ίδια κατεύθυνση μπορεί να συμβάλλει σημαντικά η κατάργηση πολλών απηρχαιωμένων παραγωγικών και κοινωνικών δομών -κυρίως νομικού ή θεσμικού χαρακτήρα-, που συντηρούν "στείρες" δραστηριότητες μέσω των οποίων διάφορες κοινωνικές ομάδες τόσο στον παραγωγικό όσο και στον μη παραγωγικό τομέα αποκομίζουν προσόδους και αποσπούν μέρος του πλεονάσματος, με ελάχιστη ή ανύπαρκτη συμβολή στην συνολική παραγωγή του και το οποίο στο μεγαλύτερο μέρος συχνά στηρίζει αυτό που θεωρείται "πολυτελής" κατανάλωση. Τα περιθώρια τεχνολογικής ή οργανωτικής αναδιάρθρωσης στην παραγωγή και λειτουργία τόσο της οικονομίας όσο και της κοινωνίας είναι σημαντικά, και η εκμετάλλευσή τους μπορεί ν'αποτελέσει μια πρόσθετη σημαντική πηγή αύξησης του "Δυνητικού" πλεονάσματος, εκτός απ'αυτές που αναφέρονται στη νεομαρξιστική ανάλυση, και χωρίς ορισμένες απ'τις προϋποθέσεις αυτές.

Με τις προϋποθέσεις αυτές αποκτά ιδιαίτερη σημασία και περιεχόμενο η σταδιακή ένταξη της παραοικονομίας στην επίσημη οικονομία, γεγονός που μπορεί να στηρίξει τις παραπάνω κατευθύνσεις και να συμβάλλει στην δικαιότερη κατανομή των φορολογικών βαρών. Χρήση σχεδόν του συνόλου του πλεονάσματος της επίσημης οικονομίας απ'αυτόν, ή απόσπαση και χρησιμοποίηση περισσότερου πλεονάσματος, και αυτού της ανεπίσημης οικονομίας αν ήταν πρακτικά δυνατό -για να καλυφθεί όποιο ύψους και αιτίας επίπεδο δαπανών και ελλειμμάτων- μπορεί να αποδειχθεί και οικονομικά επιζήμια, και ακόμη αμφίβολη η συμβολή της στην κοινωνικά δικαιότερη κατανομή των φορολογικών βαρών.

Έτσι, η χρησιμοποίηση του πλεονάσματος απ'τον δημόσιο τομέα αντί να αποτελεί παράγοντα στασιμότητας και αδιεξόδων στην οικονομική πορεία της χώρας, διάδοσης της εισοδηματικής νοοτροπίας και συμπεριφοράς, μέσο σπατάλης και εξυπηρέτησης των συμφερόντων μιας συντηρητικής πολιτικής ελίτ, θα μπορέσει σε συνεργασία και αλληλοστήριξη με τον παραγωγικό τομέα, να οικοδομήσει και αναπτύξει την παραγωγική και κοινωνική υποδομή της χώρας, πάνω στην οποία θα στηριχθεί κάθε μελλοντική οικονομική και κοινωνική πρόοδος και θα επιτρέψει στη χώρα μας να σταθεί ανταγωνιστικά, να επιβιώσει και να βελτιώσει τη θέση της στο συνεχώς μεταβαλλόμενο και περισσότερο ανταγωνιστικό διεθνές οικονομικό πλαίσιο και καταμερισμό της εργασίας, απομακρύνοντας την απειλή της περιθωριοποίησης και της παρακμής.

10.3 Διαπιστώσεις και εξηγήσεις των εξελίξεων στο σύνολο του κλάδου των Μεταφορών

Οι προηγούμενες διαπιστώσεις και εξηγήσεις που αφορούσαν το ιδιωτικό πλεόνασμα στο σύνολο της οικονομίας, και οι οποίες αναλυτικά παρουσιάστηκαν στο Κεφ. 9.2.α έχουν σχεδόν πλήρη ισχύ και στην περίπτωση του κλάδου των Μεταφορών, αν αυτός ληφθεί σαν ένα ενιαίο σύνολο. Αυτό όμως δεν σημαίνει πως οι τάσεις και εξηγήσεις στο πλεόνασμα των υποκλάδων και κατηγοριών του, οι οποίες συνθέτουν και διαμορφώνουν το συνολικό πλεόνασμα του κλάδου ήταν ομοιόμορφες.

Όπως θα δούμε στη συνέχεια, υπάρχουν σημαντικές διαφοροποιήσεις ή και αντίθετες τάσεις, αν εξετάσουμε χωριστά τα μέρη αυτά του συνόλου των μεταφορών. Σύμφωνα με τις εκτιμήσεις στον Πίνακα 9 το συνολικό πλεόνασμα του κλάδου παρουσιάζει αρνητική εξέλιξη για το μεγαλύτερο μέρος της περιόδου που εξετάζουμε, ενώ τάσεις αναστροφής και σημαντικής βελτίωσης, παρουσιάζει στα τελευταία χρόνια της περιόδου. Η εικόνα αυτή διαμορφώνεται κάτω απ'την επίδραση δύο αντιθέτων τάσεων προερχομένων απ'τις Δημόσιες και Ιδιωτικές επιχειρήσεις του κλάδου. Ενώ οι πρώτες παρουσιάζουν συνεχή διεύρυνση του ελλείματός τους, οι δεύτερες, για μεγάλο μέρος της περιόδου, παρουσιάζουν αρκετά χαμηλό πλεόνασμα ώστε να υπερκαλύψουν το έλλειμμα του Δημοσίου. Αυτό συμβαίνει μόνον στα τέλη της περιόδου, όπου το πλεόνασμα του ιδιωτικού τομέα αυξάνει σημαντικά.

Στα χρόνια αυτά, ο κλάδος βελτιώνει ελαφρά τη θέση και συμβολή του στο ΑΕΠ της χώρας -από 6,2% σε 6,3%, σε σταθερές τιμές- πράγμα που σημαίνει υψηλότερο μέσο ρυθμό αύξησης απ'το ΑΕΠ της οικονομίας (Πίνακας 1β). Αυτό συνδυαζόμενο με ελαφρά μείωση της απασχόλησης από 5% σε 4,8% (Πίνακας 5α) σημαίνει βελτίωση της παραγωγικότητας του κλάδου, δηλ. του καθαρού προϊόντος σε σταθερές τιμές ανά απασχολούμενο.

Λαμβάνοντας όμως το προϊόν σε τρέχουσες τιμές, παρατηρούμε ότι αυτό, από 6,3% περίπου του συνολικού ΑΕΠ, στις αρχές της περιόδου, μειώνεται κατά μία ποσοστιαία μονάδα περίπου στο 5,3% στα τέλη της περιόδου αυτής (Πίνακας 1α). Αντίστοιχες είναι και οι τάσεις στην εξέλιξη των επενδύσεων παγίου κεφαλαίου οι οποίες σαν ποσοστό στις συνολικές επενδύσεις της οικονομίας μειώνονται κατά δύο με τρεις ποσοστιαίες μονάδες μεταξύ αρχής και τέλους της περιόδου (Πίνακας 10α). Η μείωση είναι μεγαλύτερη στα μέσα της περιόδου, ενώ ανακάμπτουν προς το τέλος, εξέλιξη περίπου παράλληλη με αυτή του πλεονάσματος.

Η διαφορά στην εξέλιξη μεταξύ του ΑΕΠ του κλάδου σε σταθερές τιμές και του αντίστοιχου σε τρέχουσες τιμές, οφείλεται στο γεγονός ότι ο αποπληθωριστής του κλαδικού προϊόντος, υπήρξε για την περίοδο αυτή χαμηλότερη απ'αυτόν του συνολικού ΑΕΠ στην ίδια περίοδο. Η αύξηση στο μέσο επίπεδο τιμών των υπηρεσιών του κλάδου, ήταν χαμηλότερο απ'αυτή του συνολικού ΑΕΠ σε τέτοιο βαθμό, ώστε παρά την ελαφρώς υψηλότερη αύξηση του όγκου του, είχε σαν αποτέλεσμα τη μείωσή του σαν ποσοστό του συνολικού ΑΕΠ σε τρέχουσες τιμές. Η μεταβολή επίσης στη διάρθρωση του μεταφορικού έργου και του όγκου του κλαδικού προϊόντος μεταξύ των διάφορων υποκλάδων του η οποία πράγματι συνέβη την περίοδο αυτή - αύξηση του μεριδίου της Ναυτιλίας και των

Αερομεταφορών, μείωση αυτού των σιδηροδρόμων και οδικών μεταφορών - από ακριβότερες σε φθηνότερες δραστηριότητες ή αντίθετα, στο βαθμό που η επίδραση απ'αυτή δεν αλληλοεξουδετερώνεται, σε πολύ μικρότερο βαθμό εξηγεί την παραπάνω εξέλιξη.

Η ύπαρξη αρνητικού πλεονάσματος σε μεγάλο μέρος της εξεταζομένης περιόδου, εκφράζει την ύπαρξη ενός δυσμενούς "επιχειρηματικού κλίματος", το οποίο αφορά κυρίως τον ιδιωτικό τομέα του κλάδου, και είναι αποθαρρυντικό για την ανάληψη επενδυτικών πρωτοβουλιών στον κλάδο, εμποδίζοντας τη συσσώρευση κεφαλαίου σ'αυτόν. Αντανακλά δυσμενή εξέλιξη στη διανομή του καθαρού εισοδήματος του κλάδου σε βάρος των κερδών και του μέσου ποσοστού κέρδους σ'αυτόν, γεγονός καθοριστικής σημασίας για την περαιτέρω ανάπτυξή του. Στην περίπτωση των Δημοσίων επιχειρήσεων, η χρόνια ελλειμματικότητά τους σημαίνει είτε χρησιμοποίηση με δανεισμό μέρους του πλεονάσματος της οικονομίας, είτε μεταφορά σ'αυτές μέσω του κράτους, πλεονάσματος που αποσπά με φορολογία και παίρνει τη μορφή των δωρεάν επιχορηγήσεων.

Οι παράγοντες στους οποίους οφείλεται η εξέλιξη αυτή, είναι η ταχύτερη απ'την αύξηση του καθαρού εισοδήματος, αύξηση του μεριδίου των ονομαστικών μισθών, προερχόμενη σχεδόν πλήρως απ'την συγκριτικά με τον ιδιωτικό τομέα πολύ ταχύτερη αύξηση των ονομαστικών μισθών στις Δημόσιες επιχειρήσεις του κλάδου. Η αύξηση αυτή του κόστους εργασίας δεν ακολουθήθηκε από ανάλογη αύξηση των τιμών των υπηρεσιών του κλάδου, δηλ. δεν μετακυλίσθηκε στις τιμές του προκειμένου να μη συρρικνωθεί το μέγεθος του πλεονάσματος. Η ακολουθούμενη τιμολογιακή πολιτική στις ΔΕΚΟ, και ο καθορισμός με αποφάσεις του Κράτους αυξήσεων τιμών σε πολλές άλλες υπηρεσίες του κλάδου σε χαμηλότερα επίπεδα απ'ότι οι αυξήσεις στο κόστος εργασίας, δεν επέτρεψαν τη μετακύλιση αυτή. Συγχρόνως η όποια μεταβολή της παραγωγικότητας - θετική στις ιδιωτικές και αρνητική ή στάσιμη στο σύνολο των Δημοσίων - δεν ήταν αρκετή για ν'αποτρέψει τις παραπάνω εξελίξεις.

Στις κατηγορίες του ιδιωτικού τομέα, όπως θα δούμε στη συνέχεια, η εικόνα διαφέρει σημαντικά απ'αυτήν του συνόλου. Αν ήταν ίδια για τόσο μεγάλη χρονική περίοδο, αυτό θα σήμαινε μεγάλη στασιμότητα και συρρίκνωση του προϊόντος του κλάδου. Η δυσμενή εξέλιξη που χαρακτηρίζει κατά κύριο λόγο το Δημόσιο τομέα του κλάδου, χωρίς την κρατική στήριξη και μεταφορά πλεονάσματος σ'αυτόν από άλλους παραγωγικούς κλάδους της οικονομίας θα οδηγούσε σε πλήρη αποτελμάτωση ή διακοπή της λειτουργίας ορισμένων επιχειρήσεών του. Οπως έχουμε αναφερθεί σε προηγούμενα κεφάλαια, το πλεόνασμα αποτελεί ένα κρίσιμο και καθοριστικής σημασίας οικονομικό μέγεθος για τη διαδικασία συσσώρευσης και το ρυθμό ανάπτυξης της οικονομίας και κάθε κλάδου. Οι εξελίξεις απ'τη σκοπιά αυτή και για κάθε επιμέρους κατηγορία και τα πραγματικά δεδομένα της, θα οδηγήσει σε μεγαλύτερη εμβάθυνση και ανάλυση των ιδιαίτερων προβλημάτων του κλάδου, τα οποία δεν μπορούν να επισημανθούν μόνον με βάση την εκτίμηση του συνολικού πλεονάσματος του κλάδου.

10.3.α Θαλάσσιες Μεταφορές

Ο υποκλάδος των Θαλάσσιων Μεταφορών -χωρίς την Ποντοπόρο Ναυτιλία- ο οποίος αυξάνει τη συμβολή του στην παραγωγή του συνολικού ΑΕΠ του κλάδου κατά δύο ποσοστιαίες μονάδες, από 12% σε 14% περίπου σε σταθερές τιμές μεταξύ αρχής και τέλους της εξεταζομένης περιόδου, ενώ αντίστοιχα μειώνει τη συμμετοχή του στη συνολική απασχόληση του κλάδου κατά τρεις ποσοστιαίες μονάδες από 11% σε 8% περίπου, είναι ο μόνος υποκλάδος που παράγει ένα θετικό πλεόνασμα σ'ολόκληρη την περίοδο αυτή (Πίνακας 9). Το πλεόνασμά του αυξάνεται σημαντικά τόσο σε απόλυτες τιμές, όσο και σαν ποσοστό της καθαρής προστιθέμενης αξίας του, ιδιαίτερα στο δεύτερο ήμισυ της περιόδου, σύμφωνα με τον Πίνακα που ακολουθεί. Η ταχύτερη αύξηση της προστιθέμενης αξίας του κλάδου σε σχέση με το ρυθμό αύξησης του συνολικού εργατικού κόστους του που οδηγεί στο αποτέλεσμα αυτό, οφείλεται στην αύξηση του όγκου του προϊόντος του, η οποία προήλθε απ'τη σημαντική αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας την περίοδο αυτή (Πίνακας 6).

Αντίθετα η αύξηση των τιμών για τις υπηρεσίες που προσφέρει, υπήρξε σχετικά συγκρατημένη, ιδιαίτερα στο χώρο της ακτοπλοΐας στην οποία όπως και στον υπόλοιπο υποκλάδο επικρατούν ιδιαίτερα ολιγοπωλειακές συνθήκες, και λειτουργεί κάτω από καθεστώς έντονων ρυθμιστικών παρεμβάσεων του κράτους όπως π.χ. τον καθορισμό των ναύλων, τη συχνότητα δρομολογίων και υποχρεώσεων παροχής δημοσίων υπηρεσιών.¹ Στο γεγονός αυτό οφείλεται και η ελαφρότερη βελτίωση της θέσης του υποκλάδου στο σύνολο όταν το ΑΕΠ λαμβάνεται σε τρέχουσες, απ'ότι σε σταθερές τιμές.

Το συνολικό εργατικό κόστος του, αυξάνεται σ'ολόκληρη την περίοδο με μέσο ρυθμό χαμηλότερο απ'αυτό όλων των άλλων υποκλάδων και κατηγοριών του κλάδου. Σ'αυτό συνέβαλε η σημαντική μείωση της απασχόλησης - που προήλθε κυρίως απ'τις Μεσογειακές γραμμές, και μπορεί να αποδοθεί σε παράγοντες όπως η συνεχής αυτοματοποίηση των πλοίων, η ναυτεργατική πολιτική και ναυτιλιακή κρίση - η οποία συγκράτησε για τα επόμενα τρία χρόνια, ιδιαίτερα απ'το 1982, στα ίδια επίπεδα το συνολικό εργατικό κόστος, παρά τις μεγάλες μισθολογικές αυξήσεις της περιόδου αυτής. Ο μέσος μισθός του υποκλάδου στον οποίον απουσιάζουν οι Δημόσιες επιχειρήσεις, βρίσκεται σε αρκετά υψηλότερο επίπεδο απ'τον υπόλοιπο Ιδιωτικό Τομέα του Κλάδου, γεγονός που εξηγείται απ'τη φύση της ναυτικής εργασίας αλλά και απ'την ύπαρξη ισχυρών συνδικαλιστικών οργανώσεων σ'αυτόν, και τη δυνατότητα πίεσης που δίνουν σ'αυτές οι ευαίσθητες δραστηριότητες των μεταφορών αυτών. Βρίσκεται χαμηλότερα όμως απ'αυτόν στον οποίο υπάρχουν Δημόσιες επιχειρήσεις, ενώ στα τέλη της περιόδου χαμηλότερος και απ'το μέσο μισθό του κλάδου. Αξίζει να σημειωθεί πως αντίθετα με ότι συμβαίνει στην Ποντοπόρο Ναυτιλία, η απασχόληση ξένων ναυτικών που θα μείωνε το συνολικό εργατικό κόστος λόγω των συνήθως πολύ χαμηλότερων αμοιβών που πληρώνονται σ'αυτούς, βρίσκεται σε πολύ χαμηλά επίπεδα λόγω της σχετικής Νομοθεσίας, πολύ κάτω του 10% των απασχολούμενων. Επίσης κάτω από σχετικές ρυθμίσεις, στο προστατευτικό πλαίσιο των οποίων η αύξηση της

1. Τζωάννου Ι. "Ευρωπαϊκή Ενοποίηση και Εμπορική Ναυτιλία", IOBE, Αθήνα 1990, σελ. 18.

ανεργίας των Ναυτικών μετά τη Ναυτιλιακή κρίση των αρχών της δεκαετίας του '80, δεν φαίνεται να αποτελεί πολύ σημαντικό παράγοντα στη διαμόρφωση του ύψους των αμοιβών. Σημαντικό παράγοντα στη συγκράτηση των ονομαστικών μισθών των ναυτικών, αποτέλεσαν ακόμη και οι σημαντικές φορολογικές απαλλαγές στο εισόδημα των ναυτικών.¹

Η ύπαρξη ενός θετικού και συνεχώς αυξανόμενου πλεονάσματος στο δεύτερο ήμισυ και ιδιαίτερα στα τέλη της περιόδου, απετέλεσε κίνητρο και δυνατότητα για την πραγματοποίηση σημαντικών επενδύσεων και διοχέτευσης μεγάλου μέρους των κερδών αυτών σε συσσώρευση κεφαλαίων. Αυτό συνέβη τόσο στην ακτοπλοΐα η οποία σ'ολόκληρη την προηγούμενη περίοδο εμφάνιζε επενδυτική στασιμότητα, όσο και στις Μεσογειακές μεταφορές οι οποίες εμφανίζουν σημαντική ανάπτυξη και αυξάνεται συνεχώς η ζήτηση για τις υπηρεσίες τους. Οι προοπτικές τόσο για την πρώτη λόγω του συνεχώς αυξανόμενου τουριστικού ρεύματος προς τα νησιά της χώρας μας, όσο και για τη δεύτερη λόγω των αυξανόμενων προβλημάτων των παραδοσιακών χερσαίων μεταφορών προς τις χώρες της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, εμφανίζονται αρκετά ευνοϊκές. Η αξιοποίηση των νέων δυνατοτήτων και προοπτικών στον υποκλάδο αυτό, ιδιαίτερα κάτω απ' την πιθανή εντονότερη πίεση του Κοινοτικού ανταγωνισμού στα πλαίσια της απελευθέρωσης των υπηρεσιών και ενοποίησης της αγοράς στις μεταφορές -εδώ έχουμε την περίπτωση του Cabotage- θα απαιτήσει συνεχή αύξηση των επενδύσεων και της ανταγωνιστικότητά του.

Τα παραπάνω δεδομένα της εξέλιξης του πλεονάσματος και των επενδύσεων στον υποκλάδο δικαιολογούν μάλλον αισιοδοξία για το μέλλον του. Αξίζει να αναφερθεί πως ενώ οι ακαθάριστες επενδύσεις του αποτελούσαν περίπου το 1% των συνολικών επενδύσεων του κλάδου κατά το μεγαλύτερο μέρος της εξεταζομένης περιόδου, την τελευταία τετραετία της περιόδου αυτής κυμαίνονται γύρω στο 6%. Τέλος θα πρέπει να σημειώσουμε επίσης την ύπαρξη ενός θετικού και ελαφρώς αυξανόμενου στο δεύτερο ήμισυ της περιόδου μέσου ποσοστού κέρδους (r) στον υποκλάδο, η οποία συνοδεύτηκε με επίσης αύξηση της οργανικής σύνθεσης (g) του κεφαλαίου του. Οι έννοιες αυτές διατυπώνονται στο Κεφάλαιο 6.6.γ, ενώ οι αντίστοιχες εκτιμήσεις τους στον Πίνακα που ακολουθεί. Για τις εκτιμήσεις αυτές, σαν σταθερό κεφάλαιο (C) λαμβάνουμε το σύνολο του καθαρού παγίου κεφαλαίου που απασχολείται ετησίως στον υποκλάδο, με βάση τα στοιχεία των Εθνικών Λογαριασμών. Στην περίπτωση των μεταφορών, και συγκεκριμένα στον υποκλάδο που εξετάζουμε, το κυκλοφοριακό κεφάλαιο -αποθέματα- είναι μάλλον αμελητέο μέγεθος σε σχέση με το πάγιο, και λαμβάνεται ίσο με το μηδέν στους σχετικούς υπολογισμούς. Την προσέγγιση αυτή στον ορισμό του σταθερού κεφαλαίου που λαμβάνει το τελευταίο σαν απόθεμα, θεωρούμε την πλέον ικανοποιητική η οποία μπορεί να μας δώσει μια σαφή εικόνα των διαχρονικών τάσεων για τους παραπάνω δείκτες. Τέλος σαν μεταβλητό κεφάλαιο (V) λαμβάνεται το σύνολο των ονομαστικών μισθών και ημερομισθίων.

1. Τζωάννου Ι. "Ευρωπαϊκή Ενοποίηση και Εμπορική Ναυτιλία", IOBE, Αθήνα 1990, σελ. 82.

Πλεόνασμα, ποσοστό κέρδους και οργανική σύνθεση κεφαλαίου στις θαλάσσιες Μεταφορές

Ετος	Πλεόνασμα % της καθαρής προστ.αξίας	Καθαρό Πάγιο Κεφάλαιο ¹	Μεταβλητό Κεφάλαιο (V)	Πλεόνασμα (S)	Ποσοστό Κέρδους (r) ($r = \frac{S}{C+V}$)	Οργανική Σύνθεση Κεφαλαίου (g) ($g = \frac{C}{V}$)
1978	16,3	16.342	4.940	962	4,5	3,3
1979	18,8	20.809	5.764	1.338	5,0	3,6
1980	20,5	26.182	7.084	1.833	5,5	3,7
1981	25,8	32.316	8.080	2.807	6,9	4,0
1982	19,3	36.620	10.489	2.506	5,3	3,5
1983	17,9	42.622	12.349	2.690	4,9	3,5
1984	26,2	50.851	13.518	4.807	7,5	3,8
1985	23,4	59.827	16.712	5.117	6,8	3,6
1986	25,5	69.389	18.544	6.338	7,2	3,7
1987	22,1	80.911	20.112	5.699	5,6	4,0
1988	21,6	92.355	23.728	6.540	6,2	3,9
1989	29,8	109.309	25.386	10.761	8,0	4,3
1990	28,6	139.756	29.509	11.839	7,0	4,7

(σε εκατ. δραχμές)

Πηγή: Εθνικοί Λογαριασμοί

Θα άξιζε επίσης να αναφέρουμε ακόμη, πως οι παραπάνω εκτιμήσεις για το πλεόνασμα σαν ποσοστό της καθαρής προστιθέμενης αξίας και το ποσοστό κέρδους, ανεπαίσθητα μεταβάλλονται αν ληφθούν σαν καθαρές από φόβους, ή προστεθούν οι επιδοτήσεις. Τόσο οι τελευταίες που παρέχονται στην ακτοπλοΐα για τις άγονες γραμμές, όσο και οι φόροι στις ναυτιλιακές επιχειρήσεις δεν αφορούν αξιολογικά μεγέθη. Ακόμη θα πρέπει να προσθέσουμε, πως η αυξανόμενη οργανική σύνθεση του κεφαλαίου -η οποία αποτελεί ενισχυτικό παράγοντα της πτωτικής τάσης του ποσοστού του κέρδους- αναμένεται να συνεχισθεί και στο μέλλον κάτω από εντονότερες συνθήκες ανταγωνισμού και απελευθέρωσης της αγοράς. Ομως παράλληλα, αναμένεται και αύξηση του όγκου του εξωτερικού εμπορίου της χώρας, λόγω της απελευθέρωσης αυτής, στη μεταφορά του οποίου οι θαλάσσιες μεταφορές συμμετέχουν κατά 90% περίπου, που μαζί με ανάλογη τάση στην επιβατική κίνηση θα διατηρήσουν τις σημερινές τάσεις στη ζήτηση και τις τιμές των υπηρεσιών τους. Οι τάσεις αυτές, που συνδυαζόμενες και με τη μείωση των κρατικών περιορισμών, μάλλον θα αντισταθμίσουν την τάση για μείωση του ποσοστού κέρδους λόγω της αυξημένης οργανικής σύνθεσης, είναι καθοριστικής σημασίας για το μέλλον του κλάδου.

10.3.β Σιδηρόδρομοι

Ο υποκλάδος των Σιδηροδρόμων που αποτελείται από μία μόνον Δημόσια επιχείρηση, -τον Οργανισμό Σιδηροδρόμων Ελλάδος ΟΣΕ- παρουσιάζει αρνητικό πλεόνασμα σ'ολόκληρη την εξεταζόμενη περίοδο, το οποίο ιδιαίτερα μετά τα μέσα της περιόδου, παίρνει εκρηκτικές διαστάσεις, φθάνοντας να είναι πολλαπλάσιο της καθαρής προστιθέμενης αξίας του κλάδου, όπως συνάγεται απ'τον Πίνακα 9 ή τη σύγκριση των Πινάκων 9 και 3α.

Το σύνολο των ονομαστικών μισθών του, που ξεπερνά την καθαρή προστιθέμενη αξία του σ'ολόκληρη την περίοδο, φθάνει να είναι, από σχεδόν διπλάσιο στις αρχές, μέχρι περίπου τετραπλάσιο κατά μέσο όρο στο δεύτερο ήμισυ της περιόδου αυτής, ενώ σε μία ακραία περίπτωση το 1988, φθάνει τις οκτώμισυ φορές περισσότερο (Πίνακας 8).

Οι παράγοντες στους οποίους οφείλεται η εξέλιξη αυτή, θα πρέπει να αναζητηθούν τόσο στην πλευρά του παραγομένου προϊόντος της πειχείρησης όσο και στην πλευρά των ονομαστικών μισθών του. Ο ελληνικός σιδηρόδρομος, είναι ο μόνος υποκλάδος των μεταφορών, ο οποίος σ'ολόκληρη την εξεταζόμενη περίοδο, παρουσιάζει ένα σχεδόν στάσιμο ακαθάριστο προϊόν, αν αυτό ληφθεί σε σταθερές τιμές του 1970 (Πίνακας 1β). Το γεγονός αυτό είχε σαν συνέπεια, τη σταδιακή μείωση της συμβολής του υποκλάδου αυτού στην παραγωγή του συνολικού ΑΕΠ του κλάδου σε σταθερές τιμές, από 2,6% στην αρχή της περιόδου, στο 2% στα τέλη της ίδιας περιόδου.

Συγχρόνως, την ίδια περίοδο, το απασχολούμενο προσωπικό αυξάνει κατά μέσο όρο περίπου 15%, αν συγκρίνουμε την περίοδο 1978-83 και 1984-90. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα τη συνεχή μείωση της παραγωγικότητας - προϊόν σε σταθερές τιμές ανά απασχολούμενο-, η οποία είναι η χαμηλότερη στον κλάδο, και φθάνει ν'αποτελεί περίπου το ένα τέταρτο της μέσης παραγωγικότητας σ'αυτόν (Πίνακας 6). Ετσι ενώ ο υποκλάδος συμμετέχει με ποσοστό που κυμαίνεται γύρω στο 8% της συνολικής απασχόλησης του κλάδου, συμβάλλει μόνο με ποσοστό περίπου 2% στο ακαθάριστο προϊόν του κλάδου σε σταθερές τιμές.

Εξετάζοντάς την εξέλιξη τιμών του προϊόντος των σιδηροδρόμων, μπορούμε να πούμε ότι αυτή υπολείπονταν ελαφρώς του μέσου όρου για το σύνολο του κλάδου. Ετσι ενώ στην περίοδο 1978-83 ο υποκλάδος παράγει κατά μέσο όρο το 3,6% του συνολικού ΑΕΠ του κλάδου, στην υπόλοιπη περίοδο μέχρι το 1990, περιορίζεται στο 2,8% κατά μέσο όρο, γεγονός που οφείλεται όπως είδαμε πριν, τόσο στη σχετική μείωση του όγκου του όσο και στη χαμηλότερη σχετική αύξηση των τιμών του. Οι δύο αυτές αιτίες συνέβαλαν σχεδόν κατά το ήμισυ η κάθε μία στην εξέλιξη αυτή.

Σε ότι αφορά το αρνητικό μέγεθος του πλεονάσματος, η τιμολογιακή πολιτική με τις σχετικά χαμηλότερες αυξήσεις τιμών στις υπηρεσίες των σιδηροδρόμων - που σε ορισμένες περιπτώσεις οφείλονται στην άσκηση κοινωνικής ή περιφερειακής πολιτικής - συνέβαλε κατά περίπου 10 έως 15% στη διαμόρφωσή του, κατά το δεύτερο μισό της παραπάνω περιόδου. Ανάλογη περίπου είναι και η συμβολή της μειωμένης παραγωγικότητας, η οποία προέρχεται όπως είδαμε πριν απ'την ίση σχεδόν ποσοστιαία αύξηση της απασχόλησης.

Παράλληλα όμως με τις παραπάνω αρνητικές εξελίξεις στην επιχείρηση, το συνολικό κόστος εργασίας, το σύνολο των ονομαστικών μισθών που καταβάλλει, αυξάνεται με γρήγορους ρυθμούς, -πάνω από επτά φορές σε απόλυτες τιμές μεταξύ αρχής και τέλους της περιόδου- γεγονός που οφείλεται κατά το μικρότερο μέρος στην αύξηση της απασχόλησης, και κατά το μεγαλύτερο ή κύριο μέρος στην αύξηση του μέσου ετήσιου ονομαστικού μισθού. Ο μέσος ετήσιος μισθός είναι υψηλότερος σχεδόν σ'ολόκληρη την περίοδο, απ'τον αντίστοιχο του ιδιωτικού τομέα του κλάδου, που στο τέλος της περιόδου φθάνει να ξεπερνά τον τελευταίο κατά 50% περίπου, ενώ γίνεται ελαφρώς υψηλότερος απ'τον αντίστοιχο των θαλάσσιων μεταφορών (Πίνακας 7).

Παρά τον πλήρως μονοπωλιακό χαρακτήρα της επιχείρησης - φυσικό μονοπώλιο- δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί απ'τους εργαζόμενους σ'αυτήν, στον ίδιο βαθμό όπως σε άλλες Δημόσιες επιχειρήσεις του κλάδου, για την μεγαλύτερη αύξηση των αμοιβών παραπλήσια μ'αυτές. Η άσκηση πίεσης δεν είναι συγκριτικά τόσο αισθητή στην περίπτωση αυτή, δεδομένου οι στις προσφερόμενες υπηρεσίες του Σιδηροδρόμου και στις περιοχές που εξυπηρετεί, υπάρχουν και άλλα υποκατάστατα, και άλλες εναλλακτικές επιλογές για τη μεταφορά επιβατών και εμπορευμάτων. Παρ'όλα αυτά όμως, τα επίπεδα των μέσων μισθών στην επιχείρηση, διαμορφώνονται και είναι αποτέλεσμα της μονοπωλιακής της θέσης, η οποία χρησιμοποιείται για υψηλότερες μισθολογικές διεκδικήσεις απ'τους εργαζόμενους στον κλάδο. Το επίπεδο των μέσων μισθών αποτελεί για τους παραπάνω λόγους, λόγω του ύψους του σε σχέση με τον ιδιωτικό τομέα, τον κύριο παράγοντα στη διαμόρφωση του συνολικού επιπέδου των εργατικών αμοιβών. Στο ύψος των τελευταίων, που συμβάλλει και η αύξηση της απασχόλησης ευθύνεται για το μεγαλύτερο μέρος του αρνητικού πλεονάσματος ή ελλείμματος στην επιχείρηση αυτή. Η τιμολογιακή πολιτική όμως που θα μετακύλιε στις τιμές των υπηρεσιών των σιδηροδρόμων το σύνολο του εργατικού τους κόστους, θα προκαλούσε μια σημαντική αύξησή τους, με αποτέλεσμα μια αντίστοιχη ή και μεγαλύτερη μείωση της ζήτησης για τις υπηρεσίες αυτές. Με στάσιμη την ποιότητα των υπηρεσιών, -χρόνος μεταφοράς, συνέπεια δρομολογίων, άνεση κλπ.- μια σημαντική αύξηση στις τιμές τους θα μείωνε σε μεγάλο βαθμό την σημερινή ανταγωνιστικότητά τους σε σχέση προς τα άλλα μεταφορικά μέσα, και θα έστρεφε μεγάλο μέρος της ζήτησης προς αυτά. Ο σιδηρόδρομος, θα υπέσκαπτε ακόμη περισσότερη τη θέση και το χαρακτήρα του σαν το φθηνότερο μετά το πλοίο μεταφορικό μέσο.

Με βάση τα παραπάνω δεδομένα, χωρίς την κρατική στήριξη, ο στρατηγικής σημασίας αυτός υποκλάδος της εθνικής οικονομίας, όχι μόνον δεν θα διατηρούσε τη σημερινή υποβαθμισμένη θέση που κατέχει στις μεταφορές της χώρας μας, -σε σχέση με αυτή των αντίστοιχων σιδηροδρόμων άλλων Ευρωπαϊκών χωρών- αλλά θα διέκοπτε την λειτουργία του. Η κρατική στήριξη -η μεταφορά σ'αυτόν πλεονάσματος από άλλους κλάδους μέσω του κράτους - αφορά τόσο την επιχορήγηση για κάλυψη των ελλειμμάτων του, όσο και την πραγματοποίηση επενδύσεων για τον εκσυγχρονισμό του, οι οποίες θα ήταν αδύνατο να πραγματοποιηθούν σε συνθήκες χρονίου ελλείμματος.

Το σύνολο των επενδύσεων που εμφανίζεται στον Πίνακα 10α προέρχεται απ'το πρόγραμμα Δημοσίων Επενδύσεων, και κατά το μεγαλύτερο μέρος τα τελευταία χρόνια, -όπου αυτές αυξάνονται σημαντικά- απ'το Ευρωπαϊκό Ταμείο Περιφερειακής Ανάπτυξης, μέσω του οποίου υπάρχουν τεράστιες και μοναδικές

ίσως στην ιστορία του ελληνικού σιδηροδρόμου δυνατότητες μεταφοράς πόρων για τον εκσυγχρονισμό της υποδομής και του εξοπλισμού του. Το μέγεθος της κρατικής επιχορήγησης για την κάλυψη των διαχειριστικών ελλειμμάτων που αυξάνει με γρήγορους ρυθμούς τα τελευταία χρόνια της περιόδου, εμφανίζεται στον πίνακα που ακολουθεί.

1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990
3.339	3.672	4.639	5.940	7.460	8.900	9.500	9.300	10.000	13.500	24.000	27.000	27.000

σε εκατ. δρχ.

Πηγή: Ετήσιες εκθέσεις Προϋπολογισμού Υπ. Οικονομικών. Απολογιστικά στοιχεία

Η κρατική επιχορήγηση που συνήθως είναι μικρότερη απ'το ετήσιο διαχειριστικό έλλειμμα, το υπόλοιπο μέρος του οποίου καλύπτεται με δανεισμό, θα πρέπει να προστεθεί στο κόστος των υπηρεσιών που εμφανίζεται μέσω των τιμών τους, προκειμένου να έχουμε το συνολικό πραγματικό τους κόστος για την κοινωνία. Η μεταφορά πλεονάσματος μέσω της κρατικής επιχορήγησης στους σιδηροδρόμους, αφορά κατά ένα μικρό μέρος την κάλυψη του ελλείμματος¹ που δημιουργεί η τιμολογιακή πολιτική η οποία για τους λόγους που αναφέραμε προηγούμενα θεσπίζει χαμηλότερες τιμές. Το μεγαλύτερο μέρος της καλύπτει έλλειμμα λόγω υψηλών συγκριτικά με το "κοινωνικά αναγκαίο κόστος" εργατικών αμοιβών, που σαν τέτοιο μπορεί να ληφθεί αυτό του ιδιωτικού τομέα των Λοιπών Μεταφορών, και της μεγαλύτερης απ'την αναγκαία απασχόλησης, η οποία με στάσιμο το παραγόμενο προϊόν οδηγεί στην μείωση της παραγωγικότητας. Ο Δημοσιος χαρακτήρας της Μονοπωλιακής αυτής επιχείρησης, αν αποκλείει τη χρησιμοποίησή της από ιδιώτη επιχειρηματία για την απόσπαση προσόδων ή Μονοπωλιακών κερδών μέσω των υψηλών τιμών -οι οποίες λόγω του ανταγωνισμού άλλων εναλλακτικών μεταφορικών μέσων δύσκολα θα μπορούσαν να εφαρμοσθούν- δεν αποκλείει τη χρησιμοποίησή της για υψηλές εργατικές αμοιβές και υπεράριθμη απασχόληση. Με τα δεδομένα αυτά το σχετικά υψηλό κόστος παραγωγής των υπηρεσιών αυτών και η κακή κατανομή των παραγωγικών πόρων που συνεπάγεται, σε συνδυασμό με συνθήκες στασιμότητας στην ανάπτυξη της επιχείρησης, δεν φαίνεται να αποφεύγεται. Αν αυτό είναι υψηλότερο στη μια ή την άλλη περίπτωση είναι θέμα που εξαρτάται από πολλούς παράγοντες και υποθέσεις, πράγμα που μόνο στην πράξη μπορεί να διαπιστωθεί.

Ετσι, σύμφωνα με τα δεδομένα που παρουσιάστηκαν ως τώρα, αν ο εκσυγχρονισμός της υποδομής και του εξοπλισμού των σιδηροδρόμων απαιτεί σημαντικές επενδύσεις οι οποίες μόνο με μεταφορά πόρων σ'αυτόν απ'το κράτος ή τα Κοινοτικά ταμεία μπορεί να προέλθουν, η αντιμετώπιση των παραπάνω

1. Το διαχειριστικό έλλειμμα, ή άνοιγμα εκμετάλλευσης, είναι ένα διαφορετικό οικονομικό μέγεθος απ'το πλεόνασμα ή αρνητικό πλεόνασμα που αφορά μέρος του εθνικολογιστικά υπολογισμένου προϊόντος ή προστιθέμενης αξίας.

λειτουργικών προβλημάτων που μεταφράζονται σε χαμηλή παραγωγικότητα και υψηλές αμοιβές, αποτελεί μια επίσης αναγκαία προϋπόθεση για την αυτοδύναμη ανάπτυξη του ελληνικού σιδηροδρόμου προκειμένου να καταλάβει τη θέση που του αρμόζει σαν μεταφορικό μέσο, και να παίξει τον τόσο σημαντικό του ρόλο στην εθνική οικονομία της χώρας.

10.3.γ. Λοιπές Μεταφορές

Γενικές παρατηρήσεις

Στον υποκλάδο Λοιπές Μεταφορές, περιλαμβάνονται -όπως φαίνεται απ'τον Πίνακα 1γ, πολλές επί μέρους κατηγορίες όπως όλες οι οδικές μεταφορές, οι εναέριες μεταφορές, Λιμένες, υπηρεσίες που έχουν σχέση με ναυλώσεις πλοίων κλπ. με διαφορετικά χαρακτηριστικά και τάσεις ο οποίες διαμορφώνουν τη συνολική εικόνα του υποκλάδου. Ένα πρόσθετο χαρακτηριστικό στοιχείο, αποτελεί επίσης η ύπαρξη τόσο Δημόσιων όσο και Ιδιωτικών επιχειρήσεων, σε διαφορετικές κατηγορίες του στις οποίες η ύπαρξη των πρώτων συνδέεται με τη μονοπωλιακή θέση που αυτές κατέχουν. Σύμφωνα με τον Πίνακα 9, ο υποκλάδος παρουσιάζει αρνητικό πλεόνασμα στις αρχές και τα μέσα της περιόδου, ενώ προς τα τέλη παρουσιάζει σημαντικό θετικό πλεόνασμα. Όπως αναφέραμε και προηγούμενα, η εξέλιξη αυτή αποτελεί συνδυασμό των δύο βασικών κατηγοριών του: του Δημόσιου και Ιδιωτικού τομέα. Δεδομένης της συνεχούς και αυξανόμενης ελλειμματικότητας του πρώτου, το μέγεθος και οι μεταβολές στο πλεόνασμα του υποκλάδου εξαρτώνται αποκλειστικά απ'τις εξελίξεις του πλεονάσματος στον Ιδιωτικό τομέα, και το βαθμό που αυτό μπορεί να υπερκαλύπτει το έλλειμμα του Δημοσίου. Η μελέτη και ερμηνεία των εξελίξεων στον υποκλάδο αυτόν, *είναι επόμενο να προϋποθέτει και επιβάλλει την μελέτη των δύο αυτών τομέων του και των επί μέρους κατηγοριών τους οι οποίες συνθέτουν αυτούς, όπως θα δούμε στη συνέχεια.

10.3.γ. Δημόσιος Τομέας

Το σύνολο των επιχειρήσεων του Δημόσιου τομέα των Λοιπών μεταφορών, παρουσιάζουν αρνητικό πλεόνασμα σ'ολόκληρη την εξεταζόμενη περίοδο, το οποίο μετά τα μέσα και προς τα τέλη της περιόδου αυξάνεται με πολύ γρήγορους ρυθμούς, φθάνοντας να γίνει τριπλάσιο σαν απόλυτο μέγεθος, σε σχέση με το μέσο όρο των ετών 1978-84. Το κύριο μέρος του ελλείμματος αυτού, προέρχεται απ'τους συγκοινωνιακούς φορείς της πρωτεύουσας (ΕΑΣ, ΗΛΠΑ, ΗΣΑΠ) και ακολουθούν οι εναέριες μεταφορές που το μέγιστο μέρος τους αποτελείται από την "ΟΛΥΜΠΙΑΚΗ Αεροπορία", ενώ αντίθετα τα Λιμάνια της χώρας παρουσιάζουν αξιόλογο θετικό πλεόνασμα στο δεύτερο μισό της περιόδου. Ενώ παράγει σε σταθερές τιμές τα 35% περίπου του ΑΕΠ των Λοιπών Μεταφορών στα τέλη της περιόδου από 34% περίπου στις αρχές, σε τρέχουσες τιμές παράγει περίπου το 29% στις αντίστοιχες περιόδους, γεγονός που οφείλεται σε υστέρηση στην αύξηση των τιμών των υπηρεσιών του σε σχέση με τις αυξήσεις τιμών στις υπόλοιπες υπηρεσίες του κλάδου. Στην ίδια περίοδο η απασχόληση που αυξάνεται κατά 20% περίπου μεταξύ αρχής και τέλους της περιόδου, ενώ στα μέσα της η αύξηση αυτή

φθάνει και το 25% περίπου (Πίνακας 5β), έχει σαν αποτέλεσμα σε συνδυασμό με τις προηγούμενες μεταβολές στο παραγόμενο ΑΕΠ του, την συνεχή μείωση της παραγωγικότητας. Η κύρια αιτία όμως της αρνητικής εξελίξης στο έλλειμμα και διεύρυνσής του προέρχεται απ'την πολύ γρήγορη αύξηση των μέσων ετήσιων μισθών οι οποίοι σαν απόλυτο μέγεθος αυξάνονται κατά 7,7 φορές μεταξύ αρχής και τέλους περιόδου, και έτσι υπερδιπλασιάζονται σε σχέση με τον αντίστοιχο του ιδιωτικού τομέα (Πίνακας 7), ενώ το συνολικό κόστος εργασίας αυξάνεται αντίστοιχα λόγω της αυξημένης απασχόλησης κατά εννέα φορές, επίπεδα υψηλότερα απ'ότι ισχύουν σε όλες τις άλλες κατηγορίες και υποκλάδους του κλάδου. Οι εξελίξεις αυτές είχαν σαν αποτέλεσμα ώστε, ενώ στις αρχές της περιόδου ο Δημόσιος τομέας απασχολούσε το 25% περίπου των απασχολούμενων στον υποκλάδο που αμείβονταν με το 28% της συνολικής αμοιβής της εργασίας (Μισθωτής και Αυατοαπασχολούμενης) και παρήγαγε το 29% περίπου του ΑΕΠ του υποκλάδου σε τρέχουσες τιμές, στο τέλος της περιόδου απασχολεί αντίστοιχα γύρω στο 24%, παράγει το ίδιο ποσοστό στο ΑΕΠ και αντιπροσωπεύει όμως το 43% του κόστους εργασίας.

Με βάση τις εξελίξεις αυτές και τη μόνιμη ελλειμματικότητα θα ήταν αδύνατη η πραγματοποίηση των όποιων επενδύσεων για εκσυγχρονισμό ή τουλάχιστον συνέχιση της λειτουργίας ορισμένων επιχειρήσεών του, χωρίς την κρατική στήριξη και επιχορήγηση σ'ορισμένες απ'αυτές για το σκοπό αυτό. Σ'ορισμένες περιπτώσεις, όπως είναι οι συγκοινωνίες της πρωτεύουσας, η επιχορήγηση του Κράτους μέσω του τακτικού προϋπολογισμού, αφορά και την κάλυψη των διαχειριστικών τους ελλειμμάτων για ολόκληρη την περίοδο που εξετάζουμε.

Ετσι οι Δημόσιες επιχειρήσεις του υποκλάδου, όχι μόνον δεν παράγουν πλεόνασμα, αλλά απορροφούν συνεχώς περισσότερο πλεόνασμα που παράγεται σε άλλους παραγωγικούς τομείς της Οικονομίας και αποσπάται απ'το Κράτος μέσω της φορολογίας. Το πλεόνασμα αυτό της Οικονομίας που μεταφεται σ'αυτές, μόνον μικρό μέρος αφορά την άσκηση κοινωνικής ή περιφερειακής πολιτικής και ανάπτυξη των μεταφορικών αυτών επιχειρήσεων. Το μεγαλύτερο μέρος αφορά την ικανοποίηση υψηλών -σε σχέση με τον αντίστοιχο ιδιωτικό τομέα- μισθολογικών διεκδικησεών, τις οποίες κάνει δυνατή η χρησιμοποίηση της μονοπωλιακής θέσης των επιχειρήσεων αυτών απ'τους εργαζόμενους εκεί και το θεσμικό πλαίσιο που ισχύει γι'αυτές. Εκτός απ'τους υψηλότερους μέσους μισθούς, η μεταφορά πλεονάσματος μέσω του κράτους, καλύπτει και ως ένα βαθμό υπεράριθμη απασχόληση σε σχέση με τις πραγματικές ανάγκες της παραγωγής, αποτέλεσμα της ασκούμενης διαχείρισης στις επιχειρήσεις αυτές.

10.3.γ.2 Εναέριες Μεταφορές

Η κατηγορία των εναέριων μεταφορών, που σχεδόν στο μέγιστο ποσοστό της αφορά την "ΟΛΥΜΠΙΑΚΗ ΑΕΡΟΠΟΡΙΑ" (Ο.Α.) με την θυγατρική της "Ολυμπιακή Αεροπλοΐα" με σχεδόν αμελητέο σε σχέση με την πρώτη μέγεθος, και τις υπηρεσίες των πολιτικών αεροδρομίων της χώρας. Λόγω του πολύ μικρού σχετικά μεγέθους των τελευταίων, και της έλλειψης σ'ορισμένες περιπτώσεις των αντίστοιχων στατιστικών στοιχείων, οι εκτιμήσεις και η ανάλυση που αφορούν την Ο.Α. αποτελούν άνευ σημασίας απόκλιση απ'τα συνολικά πραγματικά δεδομένα, της κατηγορίας αυτής των μεταφορών.

Με εξαίρεση τα δύο τελευταία έτη της περιόδου, που η επιχείρηση παρουσιάζει σημαντικό έλλειμμα, για την υπόλοιπη περίοδο το τελευταίο παραμένει σε πολύ χαμηλά επίπεδα ή σχεδόν αντισταθμίζεται σ'ορισμένα έτη απ'την ύπαρξη πλεονάσματος. Στην περίοδο που εξετάζουμε, το ΑΕΠ σε τρέχουσες τιμές των αερομεταφορών αυξάνει σημαντικά και μάλιστα ταχύτερα απ'αυτό των άλλων Λοιπών Μεταφορών, πράγμα που οδηγεί στην αύξηση της συμμετοχής του σ'αυτό των τελευταίων από 11% περίπου στις αρχές της περιόδου, σε 16% περίπου στα τέλη της ίδιας περιόδου. Αντίστοιχα, αν ποσοστό στο ΑΕΠ του Δημόσιου τομέα του υποκλάδου, ανεβάζει τη συμμετοχή του από 43% σε 56%, πράγμα που δείχνει την σημαντική βελτίωση της θέσης της σε σχέση με τις άλλες Δημόσιες επιχειρήσεις.

Λόγω έλλειψης των αντίστοιχων στατιστικών στοιχείων σε σταθερές τιμές, η χρησιμοποίηση των στοιχείων για την εξέλιξη του μεταφορικού έργου της επιχείρησης -χιλιομετρικοί επιβάτες και εμπορεύματα- μπορεί να μας δώσει μια ασφαλή ένδειξη για τις αιτίες της μεταβολής αυτής, δηλ. σε ποιό βαθμό αυτή οφείλεται στη διαφορά του ρυθμού αύξησης των τιμών των παραγομένων υπηρεσιών της, ή στη μεταβολή του όγκου των υπηρεσιών αυτών. Σύμφωνα με τα στοιχεία αυτά, εκτός απ'την μικρή περίοδο 1979-81 που σημειώνεται κάμψη ή στασιμότητα του μεταφορικού έργου της εταιρείας, -που μειώνεται ελαφρά ή μένει στάσιμος ο αριθμός των χιλιομετρικών επιβατών και εμπορευμάτων στις γραμμές εσωτερικού και εξωτερικού (Στατιστικές επετηρίδες ΕΣΥΕ, Μεταφορές-Επικοινωνίες) σ'ολόκληρη την υπόλοιπη περίοδο που εξετάζουμε, παρατηρείται μια συνεχής και σημαντική αύξησή του.

Στην σημαντική αύξηση του όγκου των παραγομένων υπηρεσιών θα πρέπει να αποδοθεί η παραπάνω αύξηση του ΑΕΠ της εταιρείας, η οποία θα ήταν μεγαλύτερη αν η αύξηση των τιμών της δεν υπολείπονταν -σ'ορισμένες περιόδους σημαντικά- της μέσης αύξησης των τιμών στον υποκλάδο. Οι σχετικά χαμηλές αυξήσεις τιμών στο εσωτερικό, οφείλονταν σε πολύ συγκρατημένη τιμολογιακή πολιτική, τουλάχιστον μέχρι το 1987, μέσω της οποίας ασκείται επιπλέον και περιφερειακή ή κοινωνική πολιτική - και στο εξωτερικό όπως αυτές καθορίζονται στα πλαίσια των διεθνών συμβάσεων και υποχρεώσεων της εταιρείας μέσω της Ι.Α.Τ.Α. Παρά την σημαντική όμως αύξηση της αξίας του ακαθάριστου ή καθαρού προϊόντος της επιχείρησης, η αύξηση του εργατικού κόστους υπήρχε ταχύτερη και τέτοιας έκτασης ώστε να μην αφήνει περιθώρια δημιουργίας πλεονάσματος, η αρνητική εξέλιξη του οποίου πήρε σημαντικές διαστάσεις τα δύο τελευταία έτη της περιόδου. Το συνολικό εργατικό κόστος απ'την αρχή μέχρι το τέλος της περιόδου, αυξάνει κατά 12,1 φορές σε απόλυτο μέγεθος, πράγμα που οφείλεται στην κατά 9,4 φορές αύξηση του μέσου ετήσιου μισθού -η υψηλότερη μεταβολή

και ο υψηλότερος στον κλάδο- και την κατά 30% αύξηση της απασχόλησης η οποία είχε φθάσει και το 40% στα μέσα της περιόδου.

Με τις αρνητικές εξελίξεις στο πλεόνασμα της εταιρείας, η πραγματοποίηση επενδύσεων απ'αυτήν, οι οποίες υπήρξαν σημαντικού μεγέθους μέχρι τα μέσα, ενώ παρουσιάζουν κάμψη προς τα τέλη της εν λόγω περιόδου (Πίνακες 10α, 10β) και έγιναν χωρίς κρατική επιχορήγηση - με εξαίρεση τα έτη 1979, 1981 και 1982 όπου αυτή αντίστοιχα ήταν 2.584,3, 2.500 και 1.000 εκατ. δραχμές- σημαίνει υψηλό δανεισμό και επιβάρυνση της μελλοντικής της θέσης με υψηλά χρηματοοικονομικά έξοδα, η πληρωμή των οποίων απαιτεί σημαντική αναστροφή της παραπάνω εικόνας και πραγματοποίηση σημαντικού πλεονάσματος. Η αναστροφή αυτή, θα πρέπει να αναζητηθεί κατά κύριο λόγο στην εσωτερική διάθρωση και παράγοντες που συνθέτουν το κόστος παραγωγής της εταιρείας, και καθορίζουν τα επίπεδα της παραγωγικότητάς της. Η βελτίωση μέσω των τιμών της -αλλά και της κρατικής στήριξης- θα έχει ελάχιστα περιθώρια, δεδομένου του συνεχώς εντονότερου ανταγωνιστικού πλαισίου στο οποίο πρόκειται να λειτουργήσει με την βαθμιαία Ευρωπαϊκή Ενοποίηση των αεροπορικών μεταφορών, την ολοκλήρωση της Ενιαίας Εσωτερικής Αγοράς, την απελευθέρωση των αντίστοιχων υπηρεσιών και το άνοιγμα στον ιδιωτικό τομέα. Σε σχέση με τους άλλους Ευρωπαίους ανταγωνιστές της, τα περιθώρια θα πρέπει να είναι σημαντικά, δεδομένου ότι με βάση τους διάφορους δείκτες παραγωγικότητας η Ο.Α. κατέχει μια απ'τις τελευταίες θέσεις.¹ Η συνεχώς αυξανόμενη ζήτηση των υπηρεσιών αυτών σ'ολόκληρο τον χώρο του ΟΟΣΑ, εκφράζουν τις δυνατότητες για την ανάπτυξη του ελληνικού αερομεταφορέα. Ο βαθμός αξιοποίησής τους απ'αυτόν ή από ξένες εταιρείες ή ιδιώτες, εξαρτάται απ'τις εσωτερικές εξελίξεις στην Ο.Α. η άμεση και ταχεία αναστροφή των οποίων, θα δώσει διέξοδο στη σημερινή επιβαρημένη απ'το παρελθόν θέση της, την οποία θα εδραιώσει σε νέο, υγιή και ανταγωνιστικό πλαίσιο, όπου θα αναζητήσει το νέο ρόλο της στον ελληνικό και διεθνή χώρο των αερομεταφορών.

10.3.γ.3 Συγκοινωνιακοί Φορείς Αθηνών

Επιχείρηση Αστικών Συγκοινωνιών (ΕΑΣ)

Στην ΕΑΣ σημειώνονται οι πλέον αρνητικές εξελίξεις από όλες τις Δημόσιες επιχειρήσεις των Λοιπών Μεταφορών την περίοδο αυτή, αφού το έλλειμμα της σαν απόλυτο μέγεθος αυξάνεται κατά είκοσι φορές μεταξύ αρχής και τέλους της περιόδου. Αντίστοιχα το ΑΕΠ της μειώνεται από 5% σε 3,5% σαν ποσοστό του ΑΕΠ του υποκλάδου. Σαν απόλυτο μέγεθος αυξάνεται μόνον κατά πέντε φορές, αύξηση η μικρότερη από όλες τις άλλες κατηγορίες όχι μόνον των Λοιπών Μεταφορών, αλλά και ολόκληρου του κλάδου. Η σχετική αυτή συρρίκνωση της ακαθάριστης Αξίας του παραγομένου προϊόντος της επιχείρησης θα πρέπει να αποδοθεί σε εξελίξεις που έχουν σχέση μ'αυτήν, και συγκεκριμένα τόσο στην ασκούμενη τιμολογιακή πολιτική των φθηνών κομίστρων -που παρέμειναν και

1. Τεροβίτης Θ. "Η εναρμόνιση της Πολιτικής Μεταφορών" ΙΟΒΕ, Αθήνα 1990, σελ. 146, 149.

στάσιμα για μεγάλα χρονικά διαστήματα- όπου μέσω της οποίας επιδιώκετο η άσκηση κοινωνικής και περιβαλλοντολογικής πολιτικής, όσο και στη μείωση του όγκου των υπηρεσιών αυτών -αριθμός μεταφερομένων επιβατών- ο οποίος παρουσιάζει μείωση στη δοσμένη περίοδο. Η σταδιακή μείωση του μεταφορικού έργου -παρά τα χαμηλά κόμιστρα, οι απαλλαγές απ'αυτά για κοινωνικούς λόγους, συνδυάζεται με αύξηση κατά 10% περίπου της απασχόλησης, πράγμα που οδηγεί σε μεγαλύτερη μείωση της παραγωγικότητας. Παρά τις εξελίξεις αυτές όμως, το συνολικό κόστος εργασίας αυξάνει με γρήγορους ρυθμούς, και συγκεκριμένα κατά 8,2 φορές μεταξύ αρχής και τέλους της περιόδου, ενώ ο μέσος ετήσιος μισθός αυξάνει αντίστοιχα κατά 8,6 φορές.

Σε σύγκριση με το μέσο μισθό όμοιων ειδικοτήτων του ιδιωτικού τομέα, αυτός είναι υπερδιπλάσιος και επί πλέον συνδυάζεται με πολύ ευνοϊκότερους όρους και πλαίσιο εργασίας. Η χρησιμοποίηση της μονοπωλιακής θέσης της επιχείρησης σε μεγάλο βαθμό απ'τους εργαζομένους σ'αυτήν, για συνεχή και ανεξάρτητη με την εξέλιξη της παραγωγής βελτίωση των αμοιβών και όρων εργασίας της εξηγεί την διαφορά αυτή. Η συνεχώς αυξανόμενη κρατική επιχορήγηση, κατά μεγάλο μέρος διοχετεύεται στις υψηλότερες αυτές εργατικές αμοιβές, ενώ μικρό μέρος αφορά τις επενδύσεις για εκσυγχρονισμό και ανάπτυξη ενός βασικού συγκοινωνιακού μέσου της πρωτεύουσας. Έτσι το τελικό κόστος των μεταφορικών υπηρεσιών της επιχείρησης ανεβαίνει σε πολύ υψηλά επίπεδα. Ο Δημόσιος χαρακτήρας της επιχείρησης, αντί να επιτυγχάνει χαμηλά κόστη και βελτιωμένες υπηρεσίες για το κοινωνικό σύνολο, κάτω από ορισμένες συνθήκες δεν εμποδίζει την εμφάνιση αντίθετων αποτελεσμάτων. Η κρατική επιχορήγηση μέσω του Τακτικού προϋπολογισμού για την κάλυψη των διαχειριστικών ελλειμμάτων της ΕΑΣ και των δύο άλλων συγκοινωνιακών φορέων της πρωτεύουσας, ΗΛΠΑΠ και ΗΣΑΠ (σύνολο ΟΑΣ), όπου το μεγαλύτερο μέρος αφορά την ΕΑΣ, παρουσιάζεται στον πίνακα που ακολουθεί:

1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990
2.259	2.3.61	3.068	4.508	7.300	9.865	10.000	8.783	8.783	12.500	34.500	39.221	27.900

Σε εκατ. δρχ.

Πηγή: Εκθέσεις Προϋπολογισμού Υπ.Οικονομικών. Απολογιστικά στοιχεία.

Χωρίς την κρατική επιχορήγηση η μετακύλιση ολόκληρου του κόστους της επιχείρησης στις τιμές των υπηρεσιών της, είναι αμφίβολο αν θα προκαλούσε αύξηση των εσόδων της, αν λάβει κανείς υπόψη τις σχετικές ελαστικότητες. Σίγουρα όμως θα προκαλούσε μια σημαντική μείωση του μεταφορικού της έργου. Ιδιαίτερα με τα επίπεδα εργατικού κόστους που έχουν διαμορφωθεί, είναι επίσης αμφίβολη μια αξιόλογη μείωση του ελλείμματος προερχόμενη από αύξηση της παραγωγικότητας. Τα κόστη αυτά, μαζί με τα υπόλοιπα κόστη της επιχείρησης, είναι μάλλον αδύνατο να καλύψει και ο όποιος δυνατός συνδυασμός αύξησης τιμών και παραγωγικότητας. Το σημερινό κόστος των υπηρεσιών της ΕΑΣ, μπορεί να διατηρηθεί και καλυφθεί, μόνον χάρις στην κρατική επιχορήγηση που

συσκοτίζεται εξ αιτίας αυτής, με στρεβλές συνέπειες στην κατανάλωση και την αποτελεσματική κατανομή των πόρων της οικονομίας, και τέλος την κοινωνικά αδικαιολόγητη αυτή χρήση του πλεονάσματος που αποσπά το κράτος.

ΗΛΠΑΠ - ΗΣΑΠ

Οι δύο αυτοί συγκοινωνιακοί φορείς της Πρωτεύουσας παρουσιάζουν σχετικά το μεγαλύτερο έλλειμμα απ'όλες τις Δημόσιες επιχειρήσεις του κλάδου, αν αυτό συγκριθεί με το μέγεθος του ΑΕΠ που παράγουν. Αν συγκριθούν με την ΕΑΣ, στην οποία όπως αναφέραμε πριν σημειώνονται οι πλέον αρνητικές εξελίξεις, οι επιχειρήσεις αυτές ενώ πλησιάζουν στα τέλη της περιόδου το επίπεδο ελλείμματος της τελευταίας σαν απόλυτο μέγεθος, παράγουν λιγότερο απ'το ένα τρίτο του ΑΕΠ, και απασχολούν λιγότερο απ'το μισό προσωπικό της επιχείρησης αυτής. Ενώ στην αρχή της περιόδου το έλλειμμα των επιχειρήσεων αυτών σαν απόλυτο μέγεθος ήταν ελαφρώς χαμηλότερο από το αντίστοιχο ΑΕΠ τους, στο τέλος της περιόδου γίνεται σχεδόν τριπλάσιο. Αντίστοιχα η απασχόληση αυξάνει κατά 45% περίπου, ενώ είχε φθάσει σε επίπεδα αύξησης 100% στα μέσα της ίδιας περιόδου. Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με τον οκταπλασιασμό του μέσου ετήσιου μισθού στους ΗΣΑΠ και εξαπλασιασμό τους ΗΛΠΑΠ, αυξάνει το συνολικό κόστος εργασίας κατά δέκα φορές μεταξύ αρχής και τέλους περιόδου (Πίνακας 4β). Το τελευταίο ιδιαίτερα στην περίπτωση των ΗΣΑΠ φθάνει να γίνει πενταπλάσιο του καθαρού του προϊόντος. Οι εξελίξεις αυτές αποτελούν τον κύριο προσδιοριστικό παράγοντα του σχετικά τεράστιου ελλείμματος των επιχειρήσεων αυτών, ενώ πολύ μικρότερες αιτίες αποτελούν η συγκρατημένη τιμολογιακή πολιτική ανάλογη με αυτήν που αναφέραμε για την ΕΑΣ, και το σχεδόν στάσιμο επίπεδο του μεταφορικού έργου που στην περίπτωση των ΗΛΠΑΠ η μείωση σχεδόν υπεραντισταθμίζεται από ελαφρώς μεγαλύτερη αύξηση στους ΗΣΑΠ. Με τα δεδομένα αυτά η συνέχιση της λειτουργίας των επιχειρήσεων αυτών, γίνεται δυνατή μάλλον χάρις στην κρατική επιδότηση, η οποία κατά το μεγαλύτερο μέρος στηρίζει τους υπερδιπλάσιους σε σχέση με τον ιδιωτικό τομέα μέσους μισθούς των εργαζομένων εκεί. Με τη μορφή αυτή πληρωμής του συνολικού κόστους για το κοινωνικό σύνολο, γίνεται επίσης δυνατή η συνέχιση της λειτουργίας των, ενώ μια πληρωμή μόνον μέσω της τιμής των υπηρεσιών τους, θα οδηγούσε μάλλον σε μεγαλύτερο έλλειμμα και διακοπή της λειτουργίας των χωρίς κρατική στήριξη. Όπως και στην προηγούμενη περίπτωση της ΕΑΣ, τίθεται έντονο το πρόβλημα της δίκαιης κοινωνικά και αποτελεσματικά οικονομικά χρήσης του πλεονάσματος που χρησιμοποιείται για το σκοπό αυτό απ' το κράτος.

10.3.γ.4 Λιμένες

Οι Λιμένες της χώρας, που λόγω της γεωγραφικής της ιδιομορφίας αποτελούνται από μεγάλο αριθμό, οι κυριότεροι των οποίων ξεπερνούν τους σαράντα όπως αναφέρονται σύμφωνα με το μεταφορικό τους έργο απ'την ΕΣΥΕ, συνιστούν μια σημαντική κατηγορία του υποκλάδου των Λοιπών Μεταφορών, παράγοντας λίγο περισσότερο απ'το 8% του ΑΕΠ του υποκλάδου αυτού. Η συμμετοχή αυτή των Λιμένων σαν ποσοστό του ΑΕΠ, που παραμένει η ίδια μεταξύ αρχής και τέλους της

περιόδου, διαμορφώνεται περισσότερο απ'την αύξηση του όγκου του παραγόμενου μεταφορικού έργου - φορτοεκφορτώσεις πλοίων - και λιγότερη απ'την αύξηση της τιμής των υπηρεσιών αυτών, που μέσω της κρατικής παρέμβασης και καθορισμού των υστερούν σε σχέση με τον πρώτο.

Μετά τις θαλάσσιες μεταφορές, είναι η μόνη κατηγορία του κλάδου απόσες εξετάσαμε ως τώρα, που παρουσιάζει ένα θετικό πλεόνασμα τουλάχιστον στο δεύτερο μισό της περιόδου το οποίο παρουσιάζει σημαντική αύξηση, ενώ το έλλειμμα του πρώτου μισού της ίδιας περιόδου κινείται σε πολύ χαμηλά επίπεδα. Συγχρόνως είναι η μόνη κατηγορία του Δημοσίου Τομέα - Δημόσιου χαρακτήρα, ή επιπτευόμενοι απ'το Δημόσιο Οργανισμοί - που μετά τα μέσα της περιόδου παρουσιάζει θετικό πλεόνασμα, το οποίο προέρχεται απ'τις αντίστροφες εξελίξεις που σημειώνονται εδώ, σχετικά με το παραγόμενο προϊόν και το εργατικό κόστος σε σχέση με τον υπόλοιπο Δημόσιο τομέα. Έτσι ενώ το ΑΕΠ των Λιμένων στην περίοδο αυτή αυξάνει σαν απόλυτο μέγεθος κατά οκτώ φορές περίπου, το συνολικό κόστος εργασίας αυξάνει αντίστοιχα μόνον κατά 5,3 φορές και προέρχεται απ'τον πενταπλασιασμό του μέσου ετήσιου μισθού και την κατά περίπου 10% αύξηση της απασχόλησης. Το επίπεδο αυτό του μέσου ετήσιου μισθού ενώ είναι κατά 50% περίπου υψηλότερο του ιδιωτικού τομέα του υποκλάδου, υστερεί σημαντικά οποιασδήποτε άλλης κατηγορίας του Δημόσιου Τομέα. Η υστέρηση αυτή θα πρέπει να αποδοθεί στην πολύ χαμηλότερου βαθμού μονοπωλιακή δύναμη -σε σχέση με τις άλλες Δημόσιες επιχειρήσεις του υποκλάδου- που διαθέτουν οι οργανισμοί αυτοί των Λιμένων, και μπορεί να χρησιμοποιηθεί απ'τους εργαζόμενους σ'αυτούς. Σημαντική απόκλιση απ'το γεγονός αυτό αποτελεί ο Οργανισμός Λιμένος Πειραιώς και ακολουθεί ο Οργανισμός Λιμένος Θεσσαλονίκης. Ενδεικτικά αναφέρουμε το γεγονός, ότι στον πρώτο ο μέσος ετήσιος μισθός βρίσκεται στα ίδια περίπου επίπεδα με αυτά της ΕΑΣ ή τον μέσο των συγκοινωνιακών φορέων της Πρωτεύουσας, ενώ ακολουθεί με μικρή διαφορά αυτός στον ΟΛΘ.

Με τα παραπάνω δεδομένα, και την συνεχώς αυξανόμενη ζήτηση η οποία μάλλον αναμένεται να συνεχισθεί στα επόμενα χρόνια, λόγω των τάσεων αύξησης τόσο της εμπορευματικής κίνησης όσο και αυτής των επιβατών και οχημάτων μέσω των θαλασσιών μεταφορών, οι προοπτικές που διαγράφονται είναι μάλλον ευνοϊκές. Το σημαντικό επίπεδο επενδύσεων, ιδιαίτερα στο δεύτερο μισό της περιόδου που πραγματοποιείται στις διάφορες λιμενικές εγκαταστάσεις της χώρας, δημιουργεί όλες τις προϋποθέσεις για την ικανοποιητική αντιμετώπιση των αναγκών αυτών, διευκολύνοντας και ενισχύοντας συγχρόνως τις ευνοϊκές τάσεις και προοπτικές που διαφαίνονται στις θαλάσσιες μεταφορές, των οποίων η κατηγορία αυτή αποτελεί απαραίτητο συμπλήρωμα, και βασική υποδομή.

10.3.γ.5 Ιδιωτικός Τομέας

Ο ιδιωτικός τομέας των λοιπών μεταφορών, περιλαμβάνει σχεδόν το σύνολο των χερσαίων οδικών μεταφορών και κατά τάξη μεγέθους ανάλογα με το παραγόμενο ΑΕΠ, το μεγαλύτερο μέρος αποτελούν τα φορτηγά αυτοκίνητα και μοτοσυκλέτες Δ.Χ. με συμμετοχή 28% στο ΑΕΠ των Λοιπών Μεταφορών και 40% στο ΑΕΠ του Ιδιωτικού τομέα. Ακολουθούν τα επιβατηγά Δ.Χ. (ταξί) με 15% και 22% αντίστοιχα, Ναυλομεσίτες και Ναυτικοί Πράκτορες με 10,3% και 15,1% αντίστοιχα, τα

Υπεραστικά και Τουριστικά Λεωφορεία με 10% και 16% αντίστοιχα, οι σταθμοί αυτοκινήτων κλπ. (Πίνακας 1γ).

Η συμμετοχή του ΑΕΠ του τομέα στο συνολικό ΑΕΠ των Λοιπών μεταφορών, παρουσιάζει μια ελαφρά μείωση μεταξύ αρχής και τέλους περιόδου. Από 70,1% σε 68,5% σε σταθερές τιμές και από 72,4% σε 71% σε τρέχουσες τιμές αντίστοιχα, μεταβολή που οφείλεται σε σχετική μείωση του όγκου του παραγομένου προϊόντος του. Το τελευταίο σε σταθερές τιμές, παραμένει σχεδόν στάσιμο μέχρι το τέλος της δεκαετίας του '80 ενώ αρχίζει να ανακάμπτει ιδιαίτερα προς τα τέλη της δεκαετίας αυτής (Πίνακας 1δ).

Ανάλογες είναι οι εξελίξεις στο πλεόνασμα, το οποίο μέχρι το 1986, κινείται σε σχετικά με το μέγεθος του τομέα χαμηλά ή αρνητικά επίπεδα, και αρχίζει να ανακάμπτει σημαντικά τα τελευταία χρόνια της περιόδου (Πίνακας 9). Το έλλειμμα των τριών πρώτων χρόνων μετατρέπεται σε θετικό πλεόνασμα έστω και μικρού μεγέθους την υπόλοιπη περίοδο μέχρι το 1986 οπότε αρχίζει ν'ανακάμπτει σημαντικά μετά το 1987. Αυτό οφείλεται στην ελαφρώς ευνοϊκότερη εξέλιξη του παραγομένου προϊόντος σε σχέση με τις μεταβολές στο κόστος εργασίας. Αξίζει ν'αναφερθεί πως ο μέσος μισθός του τομέα βρίσκεται κατά 50% χαμηλότερος απ'το μέσο μισθό του κλάδου και πολύ κάτω απ'το μισό του αντίστοιχου στον Δημοσιο τομέα.

Οι εξελίξεις αυτές, που δεν μπορούν να θεωρηθούν ικανοποιητικές με βάση την εξέλιξη του ΑΕΠ και του πλεονάσματος για το μεγαλύτερο μέρος της περιόδου, δεν μπορούν ν'αποδοθούν στην εξέλιξη του κόστους εργασίας, ούτε και σε συγκρατημένη σχετικά εξέλιξη τιμών σε σχέση με τον υπόλοιπο κλάδο. Σε σχέση όμως με το σύνολο της οικονομίας όπως αναφέραμε προηγούμενα, υπάρχουν ελαφρώς δυσμενείς όροι εμπορίου για τον τομέα και τον κλάδο. Με βάση τα στοιχεία των επενδύσεων στους Πίνακες 10α και 10β οι οποίες για την κατηγορία αυτή παρουσιάζουν υψηλά επίπεδα στην αρχή της περιόδου, κάμψη σημαντική μέχρι τα μέσα της δεκαετίας και ανακάμπτουν στα δύο τελευταία έτη, δεν μπορούν να εξαχθούν πλήρη συμπεράσματα παρά μόνον ορισμένες ενδείξεις. Αυτό γιατί στην κατηγορία αυτή Αυτοκίνητα, ποδήλατα, κλπ. περιλαμβάνεται και ένα μέρος που αφορά Ι.Χ. αυτοκίνητα. Με βάση όμως τα στοιχεία των στατιστικών Συγκοινωνιών Επικοινωνιών της ΕΣΥΕ, παρατηρούμε ότι η μεταφορική δυναμικότητα -μετρούμενη με τον αριθμό των κυκλοφορούντων αντίστοιχων οχημάτων- των οδικών μεταφορών του τομέα αυξάνει συνεχώς και σημαντικά σ'ολόκληρη την εξεταζόμενη περίοδο. Για παράδειγμα, ο αριθμός των φορτηγών αυτοκινήτων που αποτελούν την κύρια κατηγορία, αυξάνει πάνω από 50% στη διάρκεια της περιόδου, ενώ μικρότερη αύξηση παρουσιάζουν και τα κυκλοφορούντα Λεωφορεία και ταξί. Λόγω του χαρακτήρα και της λειτουργίας των οδικών αυτών μεταφορών -πολλές μικρές ατομικές επιχειρήσεις, δυσκολίες εκτίμησης του πραγματικού μεταφορικού τους έργου- οι εκτιμήσεις των Εθνικών Λογαριασμών για το ΑΕΠ θα πρέπει να αποκλίνουν μάλλον σημαντικά απ'τα πραγματικά δεδομένα, και να υπεκτιμούν το πραγματικό ΑΕΠ του κλάδου. Η ύπαρξη σημαντικού μεγέθους παραοικονομίας στον τομέα αυτόν, μάλλον συσκοτίζει και το πραγματικό πλεόνασμα ή κέρδη των επιχειρήσεών του.

Θα πρέπει να αναφέρουμε ακόμη, πως οι αποσβέσεις που χρησιμοποιούνται για τον υπολογισμό του καθαρού προϊόντος του τομέα, επειδή δεν διαχωρίζονται απ'τους Εθνικούς Λογαριασμούς, απ'το μέρος που αφορά επιβατηγά Ι.Χ. έχουν εκτιμηθεί σαν το 15% του ΑΕΠ του τομέα. Η εκτίμηση αυτή είναι περίπου η ίδια

με το ποσοστό που προκύπτει απ' τις αποσβέσεις που δίνονται απ' τους Εθνικούς Λογαριασμούς για το Δημόσιο τομέα του υποκλάδου, και σημαντικά υψηλότερες λόγω της υψηλότερης φθοράς του παγίου κεφαλαίου των οδικών μεταφορών, σε σχέση με το σύνολο της οικονομίας που κυμαίνεται γύρω στο 10% του ΑΕΠ.

Με τις εξελίξεις και τα δεδομένα αυτά, οι χερσαίες οδικές μεταφορές της χώρας, που συμμετέχουν σε ποσοστό 6,5% περίπου στη μεταφορά του όγκου του εξωτερικού εμπορίου της χώρας, και σε πολύ μεγαλύτερο ποσοστό στις εσωτερικές μεταφορές, θα πρέπει να αντιμετωπίζουν μάλλον κερδοφόρες και ευνοϊκές προοπτικές για το μέλλον. Οι ευνοϊκές εξελίξεις των τελευταίων χρόνων μάλλον θα συνεχισθούν. Η αναμενόμενη αύξηση του εξωτερικού εμπορίου της χώρας λόγω της εσωτερικής αγοράς της ΕΟΚ, η συνεχής βελτίωση του οδικού δικτύου της χώρας που πρόκειται να επιταχυνθεί με κοινοτική στήριξη, και το χαμηλό σε σχέση με τους Ευρωπαίους ανταγωνιστές κόστος λειτουργίας¹ των αντίστοιχων επιχειρήσεων αποτελούν παράγοντες που ευνοούν την παραπάνω εξέλιξη. Η απελευθέρωση και ενοποίηση της κοινοτικής αγοράς των χερσαίων οδικών μεταφορών, δεν φαίνεται να έχει αρνητικές επιδράσεις στις αντίστοιχες ελληνικές επιχειρήσεις, τις οποίες μάλλον θα οδηγήσει σε καλλίτερη οργάνωση και αποτελεσματικότητα.

10.3.δ Συμπεράσματα και Προοπτικές

Χρησιμοποιώντας τη θεωρία του πλεονάσματος, όπως αυτή αναπτύχθηκε και διατυπώθηκε στο Γ' μέρος της εργασίας αυτής, επιδιώξαμε την εμπειρική εφαρμογή της στην περίπτωση ενός παραγωγικού κλάδου της οικονομίας, του κλάδου των Μεταφορών, για τους λόγους που εξηγήσαμε προηγούμενα. Με το θεωρητικό εργαλείο αυτό, έγινε δυνατή τόσο η παρουσίαση όσο και η ερμηνεία των διαφόρων τάσεων, εξελίξεων και προβλημάτων του κλάδου, όπως προκύπτουν απ' την προσέγγιση αυτή.

Σύμφωνα με τις εκτιμήσεις και την ανάλυση που προηγήθηκε, η μάλλον αρνητική εικόνα που παρουσιάζει ο κλάδος συνολικά στο μεγαλύτερο μέρος της περιόδου και περίπου μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του '80, αναστρέφεται σημαντικά και γίνεται θετική προς τα τέλη της περιόδου. Οι τάσεις κάμψης και στασιμότητας που διαγράφονται στην εξέλιξη του πλεονάσματος, δηλ. την κερδοφορία στον κλάδο, και αντανakλώνται στα διάφορα μεγέθη του -επενδύσεις, παραγωγή κλπ.- αναστρέφονται κατόπιν σαν συνέπεια της σημαντικής ανάκαμψης του ιδιωτικού τομέα, το μέγεθος της οποίας ήταν τέτοιο που υπερκάλυψε τη διεύρυνση του ελλείμματος στο Δημόσιο τομέα του κλάδου. Η βελτίωση της κερδοφορίας του ιδιωτικού τομέα, λαμβάνει χώρα τόσο στο χώρο των θαλάσσιων μεταφορών, όσο και τον αντίστοιχο των χερσαίων οδικών μεταφορών. Στις θαλάσσιες μεταφορές, συνδέεται με το τέλος της Ναυτιλιακής κρίσης -περίοδος 1982-87- την βελτίωση της παραγωγικότητας, την αυξανόμενη ζήτηση για τις αντίστοιχες υπηρεσίες τόσο στο χώρο της ακτοπλοΐας όσο και των Μεσογειακών γραμμών, προερχόμενη από αύξηση του όγκου του εμπορίου και του τουριστικού ρεύματος, και ακόμη

1. Βλέπε: Θ. Τεροβίτη: "Η εναρμόνιση της Πολιτικής Μεταφορών", Αθήνα 1990.

την μετριότερη αύξηση του κόστους εργασίας, τόσο σε σχέση με αυτό της περιόδου 1982-84, όσο και προς τις τιμές των υπηρεσιών αυτών. Η ύπαρξη και η ευνοϊκή επίδραση των παραγόντων αυτών, που αναμένεται να συνεχισθεί και τα επόμενα χρόνια, σε συνδυασμό με τη σημαντική βελτίωση του παραγωγικού εξοπλισμού -σημαντική αύξηση επενδύσεων τα τελευταία χρόνια- και της ανταγωνιστικότητας, διαγράφουν μάλλον ευνοϊκές προοπτικές για το μέλλον.

Με τα σημερινά δεδομένα και τις εξελίξεις των τελευταίων ετών, ο υποκλάδος αυτός των μεταφορών, μάλλον θα αντιμετωπίσει θετικά τον σταδιακά εντεινόμενο ανταγωνισμό στα πλαίσια της απελευθέρωσης και ενοποίησης των μεταφορικών υπηρεσιών που επιβάλλει η Ενιαία Εσωτερική Αγορά. Η ικανότητα ευελιξίας και αναπροσαρμογής που έχει δείξει ως τώρα, καθώς και η μακρά του παράδοση, ίσως οδηγήσουν όχι μόνο στη διατήρηση της σημερινής του θέσης, αλλά και τη βελτίωσή της, στη νέα μεγάλη ευρωπαϊκή αγορά, όπου τα εμπόδια και οι κρατικοί περιορισμοί θα απομακρυνθούν. Στις χερσαίες οδικές μεταφορές, η βελτίωση των τελευταίων ετών της περιόδου αναμένεται να συνεχισθεί.

Τόσο η ζήτηση υπηρεσιών για τις τρεις κύριες κατηγορίες των μεταφορών - Φορτηγά, Λεωφορεία, Επιβατηγά Δ.Χ.- όσο και η εξέλιξη στο κόστος εργασίας των πολλών μικρών ή οικογενειακής μορφής επιχειρήσεων που κυριαρχούν στις κατηγορίες αυτές, θα συνεχίσουν ν'αποτελούν ευνοϊκούς καθοριστικούς παράγοντες της θετικής κερδοφορίας και των αντίστοιχων προοπτικών. Τα χαμηλά λειτουργικά κόστη σε σχέση με τους Ευρωπαίους ανταγωνιστές, οι πραγματοποιήσιμες σημαντικές επενδύσεις σε εξοπλισμό τα τελευταία χρόνια, η σταδιακή βελτίωση του οδικού δικτύου της χώρας, αποτελούν πρόσθετους ενισχυτικούς παράγοντες της σημερινής θέσης και ρόλου των οδικών μεταφορών της χώρας. Η απελευθέρωση και ενοποίηση της Ευρωπαϊκής Αγοράς στην κατηγορία αυτή, δεν πρόκειται μάλλον να επιδράσει αρνητικά στο σημερινό κλίμα και θέση των ελληνικών οδικών μεταφορών, οι οποίες με τις αναγκαίες οργανωτικές και λειτουργικές αναπροσαρμογές -λόγω του μικρού μεγέθους των- μπορούν σε συνδυασμό με τα παραπάνω δεδομένα να επωφεληθούν και να βελτιώσουν τη θέση τους αυτή.

Όπως αναφέραμε και προηγουμένως, αντίθετες είναι οι τάσεις στον Δημόσιο τομέα του κλάδου, όπου έχουμε ένα μόνιμο και συνεχώς αυξανόμενο αρνητικό πλεόνασμα, προερχόμενο κατά κύριο λόγο από τους Συγκοινωνιακούς φορείς της Πρωτεύουσας και τον Σιδηρόδρομο, ενώ μοναδική εξαίρεση στην ελλειμματικότητα των Δημοσίων επιχειρήσεων αποτελούν τα Λιμάνια της χώρας κατά το δεύτερο μισό της περιόδου που εξετάσαμε. Το κύριο μέρος του ελλείμματος, προέρχεται από την ταχεία αύξηση του κόστους εργασίας και συνεχή απόκλισή του, από το παραγόμενο μεταφορικό έργο και προστιθέμενη αξία, που διαμορφώνεται από τους υψηλούς σε σχέση με αυτούς του ιδιωτικού τομέα μέσους ετήσιους μισθούς -κοινωνικά αναγκαίο κόστος εργασίας- και αυξανόμενη απασχόληση σε συνθήκες στασιμότητας στο παραγόμενο προϊόν. Η χαμηλή παραγωγικότητα, και η ασκούμενη τιμολογιακή πολιτική μέσω της οποίας ασκούνται και άλλες πολιτικές του Κράτους, εξηγούν σχεδόν το σύνολο της αρνητικής αυτής εξέλιξης. Έτσι η μεταφορά πλεονάσματος μέσω του κράτους από άλλους παραγωγικούς τομείς προς τις επιχειρήσεις αυτές - κρατική επιχορήγηση- η χρησιμοποίηση μέσω του κράτους και άλλους παραγωγικούς τομείς προς τις επιχειρήσεις αυτές -κρατική επιχορήγηση- η χρησιμοποίηση πλεονάσματος μέσω δανεισμού, σκοπεύει κατά κύριο λόγο να καλύψει τις σχετικά προνομιακές

αμοιβές των εργαζομένων εκεί, -προϊόν χρήσης ή κατάχρησης της μονοπωλιακής θέσης των επιχειρήσεων αυτών- την χαμηλή παραγωγικότητα και αναποτελεσματικότητα της Δημόσιας διαχείρισης. Συνέπεια αυτών αποτελεί το υψηλό για την κοινωνία πραγματικό κόστος παραγωγής των υπηρεσιών αυτών, την κοινωνικά αδικαιολόγητη και αναποτελεσματική χρήση ενός μέρους του πλεονάσματος που αποσπά το κράτος, -σε σχέση με εναλλακτικούς τρόπους χρήσης και επιλογές- και ακόμη τα έμμεσα κοινωνικά κόστη που προκύπτουν απ'την δυσλειτουργία και υποβάθμιση της μεταφορικής ικανότητας των επιχειρήσεων αυτών, σε τομείς όπως η αποκέντρωση και περιφερειακή ανάπτυξη, το περιβάλλον, η ανταγωνιστικότητα της οικονομίας, και ακόμη οι πραγματικοί μισθοί της εργατικής τάξης.

Με τα δεδομένα αυτά, η άμεση και αναγκαία αναστροφή των αρνητικών εξελίξεων στο Δημόσιο τομέα, απαιτεί νέο θεσμικό πλαίσιο λειτουργίας και διαχείρισης των επιχειρήσεων αυτών, με κύριο άξονα την ενίσχυση και εισαγωγή του ανταγωνισμού, τον κοινωνικό έλεγχο, τις "νόρμες" και κανόνες εργασίας παραπλήσιες των άλλων επιχειρήσεων του κλάδου. Αν αυτό είναι απαραίτητο για την εξάλειψη των παραπάνω αρνητικών συνεπειών, στην περίπτωση της "ΟΛΥΜΠΙΑΚΗΣ", αποτελεί όρο ύπαρξης της εταιρείας αυτής στις μελλοντικές συνθήκες απελευθέρωσης και ενποίησης της ευρωπαϊκής αγοράς των αεροπορικών υπηρεσιών. Έτσι, η παραγωγή των τόσο απαραίτητων και σημαντικών μεταφορικών υπηρεσιών απ'τις επιχειρήσεις αυτές, καθώς και ο για διάφορους λόγους Δημόσιος χαρακτήρας τους, θα πάψει να αποτελεί εστία αναποτελεσματικότητας και σπατάλης του πλεονάσματος της οικονομίας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ακαδημία Επιστημών ΕΣΣΔ "Πολιτική Οικονομία".

Amin Σ. "Η άνιση ανάπτυξη". Εκδόσεις Θ. Καστανιώτη, Αθήνα 1976.

Amsden A.: "An international comparison of the rate of surplus value in manufacturing industry". *Cambridge Journal of Economics* 1981, 5, 229-249.

Άντερσον Π. "Απ'την Αρχαιότητα στον Φεουδαρχισμό". Εκδόσεις Οδυσσέας, Αθήνα 1981.

Άντερσον Π. "Το απολυταρχικό Κράτος". Εκδόσεις Οδυσσέας, Αθήνα 1986.

Arthur C.: The concept of "Abstract Labour" *New Left review* Oct. 76, V. 2.

Bacon R., Eltis W.: "The implication for inflation, employment and Growth of a fall in the share of output that is Marketed", *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 1975.

Bacon R., Eltis W.: The measurement of the growth of the non-market sector and its influence: A replay to Hadjimatheou and Skouras. *The Economic Journal*, 1979.

Bacon R., Karayiannis H.: The "Growth of the non-market sector in a newly industrialized country: The Case of Greece 1958-1976".

Baran P.: "The political economy of growth", N.Y. 1957, Monthly Review Press..

Baran P., Sweezy P.: "Μονοπωλιακός Καπιταλισμός", Εκδόσεις Gutenberg.

Barclay W. and Stengel M.: "Surplus and Surplus Value", *Review of Radical political economics* vol. 7, N. 4.1975.

Barna T.: "Quesnay's tableau in modern Guise", *Economic Journal* 85, September 1975.

Baumol W.: "The Transformation of values: What Marx "really" Meant (An interpretation)", *Journal of Economic Literature*, 1974.

Baumol W.: "Economic theory and operations analysis", fourth edition, 1977, Prentice-Hall, New Jersey.

Barret N.: "The Theory of Microeconomic Policy" 1974 Lexington Massachusetts.

- Backer J.: "Marxian Political Economy", Cambridge University Press, 1977.
- Blaug M.: "Economic theory in Retrospect", second edition, London 1968.
- Braverman H.: "Labor and Monopoly capital", 1974, Monthly Review Press, N.York, London.
- Bronfenbrenner M.: "Monopoly capitalism: A revised Revisionism", Journal of political economy, vol. 74, 1966, 550-505.
- Bullock P.: "Categories of Labor power for capital". (Bulletin Conference of Socialist Economists) Aut. 1973.
- Currie J.- Murphy J.- Schmitz A.: "The concept of economic surplus and its use in economic ananalysis", The Economic Journal, Dec. 1971.
- Coontz S.: "Productive labor and effective demand", Routledge and Kegan Paul, London 1965.
- Clark C.: "Wages and Profits", Oxford Economic Papers, Nov. 1978.
- Desai M.: "Marxian Economic Theory", 1974, Gray-Mills Publishing Ltd.
- Δεδουσόπουλος Απ.: "Παραγωγική και μη Παραγωγική Εργασία στον Μαρξ - Μια ερμηνεία", Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, τεύχος 51, 1983.
- Dencik P.- Aberg M.: "Om exploatering och productivt arbete - ett svar", Zenith nr. 33, 1973.
- Dobb M.: "Studies in the Development of Capitalism", Routledge and Kegan Ltd, London 1963.
- Eltis W.- Bacon R.: "Britain's economic problem: Too few producers", The Macmillan Press Ltd., 1976.
- Eltis W.: "The public sector. How the public sector causes balance of payments deficits", International currency review, 1975, Jan.-Feb.
- Eltis W.: "Francois Quesnay: A reinterpretation. The tableau economique. The theory of economic growth". Oxford economic papers, Vol. 27, July-November 1975.
- Eltis W.: "The Classical Theory of economic growth", London 1984.
- Erdos P.: "A contribution to the Criticism of Ceynes and Keynesianism".
- Fine B.: "A note on productive and unproductive Labour" (Bulletin Conference of Socialist Economists), Aut. 1973.

Fine B.- Harris L.: "Ξαναδιαβάζοντας το Κεφάλαιο", Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 1986.

Fine B.- Harris L.: "State expenditure in advance capitalism. A critique". New Left Review, 98, 1976.

Garegnani P.: "Value and Distribution in the classical economists and Marx", Oxford Economic Papers, V.36.3.

Γεωργιάδης Α., Δραγασάκης Γ., Μιχαήλ Γ., Νικολαΐδης Ν. "Η καπιταλιστική εκμετάλλευση στην Ελλάδα". Εκδόσεις "Σύγχρονη Εποχή", Αθήνα 1987.

Gough I.: "Marx theory of productive and unproductive Labour", New Left Review, 76, 1972.

Gough I.: "On Productive and Unproductive Labor. A Replay" (Bulletin Conference of Socialist Economists), Win. 1973.

Gough I.: "The political economy of the welfare state", The Macmillan Press Ltd., 1976, London.

Γκαμαλέτσος Θ.: "Θεωρητική Οικονομική", Εκδόσεις Α. Σταμούλης, Πειραιάς 1988.

Gillman J.: "The Falling Rate of Profit: marx's Law and its Significance to Twentieth Century Capitalism", London, Dobson, 1957.

Gouverneur J.: "Productive Labor, price/value ratio and rate of surplus value: Theoretical viewpoints and empirical evidence", Cambridge Journal of Economics 1990, 14, 1-27.

Groenewegen P.: "Prof. Porta on the significance of understanding Sraffa's standard commodity and the Marxian theory of Surplus: a comment". History of Political Economy, 1986, 18,3.

Hadjimatheou G. Skouras: "Britain's Economic Problem: The growth of the non-market sector", The Economic Journal, 89, June 1979.

Harnecker M. "Βασικές έννοιες του Ιστορικού Υλισμού". Εκδόσεις Παπαζήση.

Harrison J.: "Productive and unproductive labor in Marx political economy", Bulletin of the conference of socialist economics, Autumn 1973.

Harris A.: "Pure capitalism and the Disappearance of the middle class", Journal of political economy, June 1939.

Hatziprokopiou M.: "On the transformation problem" 1975 A.B.Σ.Θ.

Heaton H.: "Heckscher on Mercantilism", Journal of Pol. Economy, 1937.

- Hindes B. and Hirst P.: "Precapitalist Modes of Production", London 1975.
- Holoesovsky V.: "Karl Marx and Soviet National income theory", The American Economic Review, June 1961.
- Horowitz D.: "Marx and Modern Economics", MacGibbon and Kee, 1968.
- Howard M. and King J.: "The political economy of Marx", Longman 1975, Essex.
- Hunt E.: "The categories of productive and unproductive labor in Marxist Economic Theory", Science and Society, Fall 1979, 304.
- Johnson G.: "The Functional Distribution of Income in the U.S., 1850-1852", R.E. Stat., May 1954.
- Johnston: "A Macro-Model of Inflation", The Economic Journal, June 1975.
- Joint Economic Committee: "Economic report of the President". Department of Commerce and Council of Economic Advisers U.S.A., 1962.
- Kaldor N.: "Alternative theories of Distribution", Review of Economic Studies 1955-1956, 83-100.
- Kalecki M.: "A theory of profits", The Economic Journal, Jun-Sept. 1942.
- Kalecki M.: "The Determinants of Distribution of the National Income", Econometrica 1938.
- Kalecki M.: "A theory of Long Run Distribution of the Product of Industry", Oxford Ec. Papers, June 1941.
- Κατσίκας Ηλ., Χατζηπροκοπίου Μ. "Η στασιμότητα της Ελληνικής Οικονομίας". "Το Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών", Παν. Κρήτης, Τεύχος 3, 1991.
- Kay G.: "A note on Abstract Labor", March 1976, New Left Review.
- Kendrick J.: "Productivity trends in the United States", Princeton 1961.
- ΚΕΠΕ: "Μεταφορές", Αθήνα 1988.
- Kravis I.: "Relative income shares in fact and theory", American Ec. Review, December 1959.
- Lange O.: "Introduction to Econometrics", London, Pergamon Press, 1959.

Leadbeater D.: "The consistency of Marx's categories of productive and unproductive Labour", History of Political Economy, 17.4.1985.

Leontief W.: "The Structure of American Economy 1919-1939", Oxford University Press, N.Y.

Λιανός Θ.: "Μαρξιστική Οικονομική Θεωρία", Εκδόσεις "Οδυσσέας" Αθήνα 1985.

Λιανός Θ. "Υπεραξία, οργανική σύνθεση του Κεφαλαίου και κέρδος στην ελληνική Βιομηχανία", Οικονομικό Επιμελητήριο Ελλάδος, Ίδρυμα Μεσογειακών Μελετών, Αθήνα 1992.

Λίβας Π.: "Σημειώσεις ανάλυσης εισρών-εκροών", Πειραιάς 1987.

Lichtenstein P.: "An introduction to post-Keynesian and Marxian theories of value and prices", M.E. Sharpe Inc. Armonk New York.

Λούξενμπουργκ Ρ.: "Η πρωτόγονη κομμουνιστική κοινωνία".

Malthus T.: "Principles of Political Economy" 1820, 2nd ed., London 1836.

Μαντέλ Ε.: "Μαρξιστική Πραγματεία της Οικονομίας" Τόμοι Α',Β'. Εκδόσεις "Επιστημονικές Μελέτες" Αθήνα 1972.

Μαρξ Κ.: "Το Κεφάλαιο" Τόμος Α,Β,Γ, Μετάφραση Γ. Σκουριώτη, Αθήνα 1954.

Μαρξ Κ.: "Θεωρίες της Υπεραξίας", Τόμοι Α,Β (Τέταρτος τόμος του Κεφαλαίου), Εκδόσεις "Σύγχρονη Εποχή", Αθήνα 1984.

Μαρξ Κ.: "Αποτελέσματα της άμεσης διαδικασίας παραγωγής", Εκδόσεις Α, Αθήνα.

Μαρξ Κ.: "Κριτική του προγράμματος της Γκότα", Κλασσικά Κείμενα, Εκδόσεις Μακρυωνίτης.

Μαρξ Κ.: "Κριτική της πολιτικής οικονομίας", Νέοι Στόχοι, Αθήνα 1971.

Μαρξ Κ.: "Προκαπιταλιστικοί Οικονομικοί Σχηματισμοί", Εκδόσεις Κάλβος, Αθήνα.

Meek R.: "The Physiocratic concept of profit", *Economica* Vol. XXVI, 1959, 39.

Meek R.: "The interpretation of the "Tableau Economique", *Economica* Nov. 1960, 322-437.

Meiskins P.: "Productive and Unproductive Labor and Marx's theory of class", *Review of Racial Political Economics*, 1981, 13, 32-42.

Mill J.S.: "Principles of political economy with some of their applications to social philosophy", A. Kelley 1976.

Miller R.: "A comment on Productive and Unproductive Labour", *Studies in political economy*, Summer 1984, 141-153.

Mishan J.: "What is Producers Surplus", *The American Econ. Review*, 58, Dec. 1968.

Morishima M.: "Marx's Economics" (A dual theory of value and growth), *Cabridge University Press*, 1973, London.

Morishima M.: "The fundamental Marxian theorem: A Replay to Samuelson", *Journal of Economic Literature*, 1974.

Morishima M.- Catephores G.: "Is there a Historical Transformation Problem?", *The Economic Journal*, June 1975.

Moselay F.: "The rate of surplus value in the Postwar U.S. economy: a critique of Weisskopf's estimates", *Cambridge Journal of Economics*, 1985.

Μοσκόβσκα Ν.: "θεωρίες για τις Οικονομικές Κρίσεις", Εκδόσεις "Κριτική", Αθήνα 1988.

Μπράχος Γ. "Σχετικά με την Παραγωγική Εργασία", Τεύχη Πολιτικής Οικονομίας, No 10.

Μυλωνάκη Δ.: "Κράτος και οικογενειακή εκμετάλλευση: Η αγροτική πολιτική ως παράγοντας διεύρυνσης και ιδιοποίησης του Αγροτικού Πλεονάσματος στον Κ.Τ.Π.", Δ.Ο.Σ. Α.Τ.Ε. Αθήνα 1986.

Νικολόπουλος Η. "Μεθοδολογικά Προβλήματα Προσέγγισης της Έννοιας του Ασιατικού Τρόπου Παραγωγής", *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, Τεύχος 75, 1989.

Ξενοφώντος: "Οικονομικοί Πόροι", Εκδόσεις Ι. Ζαχαρόπουλος.

O'Connor R., Henry E.: "Input-Output Analysis and its Applications", London 1975.

O'Connor J.: "Η οικονομική κρίση του κράτους", Εκδ. Παπαζήση 1977.

Πάκος Θ., Ρέππας Π.: "Το γεωργικό πλεόνασμα στην οικονομική ανάπτυξη", Πάντειος Σχολή Πολιτικών Επιστημών.

Papadimitriou D.: "The political economy of Greece: An Empirical Analysis of Marxian Economics", *European Journal of Political Economy*, 6, 1990, 181-199.

Παρασκευαΐδης Π.: "Αγροτικό Πλεόνασμα: Μορφές Σύλληψης και Μηχανισμοί Μεταφοράς", *Διεθνές Οικονομικό Συνέδριο Α.Τ.Ε.*, Αθήνα 1986.

Παρασκευόπουλος Θ.: "Κριτική στο άρθρο του Α. Δεδουσόπουλου: Παραγωγική και μη παραγωγική εργασία στο Μαρξ - Μια ερμηνεία", Τεύχη Πολ. Οικονομίας, No 2, Άνοιξη 1988.

- Pasinetti L.: "Lectures on the theory of production", London 1977.
- Παυλόπουλος Π.: "Εισοδηματικά μερίδια", τάσεις, αίτια, επιδράσεις, I.O.B.E., Αθήνα 1986.
- Porta P.: "Understanding the significance of Piero Sraffa's standard commodity: a note on the marxian notion of surplus", *History of political economy*, 18, 3, 1986.
- Πουλιαντζάς Ν.: "Πολιτική Εξουσία και Κοινωνικές Τάξεις", Εκδόσεις Θεμέλιο, 1975.
- Quesnay F.: "Tableau économique", Edited by M. Kuczynski and R. Meek, 1972, MacMillan Press Ltd.
- Quinn J., Baruch J., Paquette P.: "Technology in Service", *Scientific American*, Dec. 1987, V. 257.
- Ricardo D.: "The works and correspondence of David Ricardo", Vol. 1, 2. Cambridge University Press, 1951.
- Robinson J.: "The accumulation of capital", London 1966.
- Samuelson P.: "Quesnay's 'Tableau économique' as a theorist would formulate it today", *Classical and Marxian Political Economy, Essays in honour of R. Meek*, London, MacMillan 1982.
- Samuelson P.: "Insight and Detour in the Theory of Exploitation: A Replay to Baumol", *Journal of Economic Literature*, March 1974, 62-70.
- Samuelson P.: "Understanding the Marxian Notion of exploitation: A summary of the so-called transformation problem between marxian values and competitive prices", *Journal of Economic Literature*, 1974.
- Say J.B.: "A Treatise on Political Economy...", N.Y. 1971, A. Kelley Edition.
- Schon L.-Vahles: "Marx, productive arbete och socialaklasser-ett debattlang", Zenith 1973.
- Shaikh A.: "National income accounts and Marxian categories", New School for Social Research, Mimeo, 1978.
- Σκούντζος Θ.: "Μαθήματα Περιφερειακής Θεωρητικής Οικονομικής Αναλύσεως", Εκδόσεις Καραμπερόπουλος, Αθήνα 1981.
- Smith A.: "An Inquiry into the Nature and Causes of the wealth of Nations", Oxford 1976.
- Sraffa P.: "Production of commodities by means of commodities", Cambridge University Press, London 1977.

Σταμάτης Γ.: "Εισαγωγή στην πολιτική οικονομία", Μέρος 1,2, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα 1985.

Σταμάτης Γ.: "Το ποσοστό υπεραξίας και ο λόγος κερδών προς μισθούς", Οικονομία και Κοινωνία, Αθήνα 1982.

Σταμάτης Γ.: "Μη αναπαραγωγικές δαπάνες, κρατικές δαπάνες, κοινωνική αναπαραγωγή και κερδοφορία του κεφαλαίου", Θέσεις, Γενάρης-Μάρτης 1984, Αθήνα.

Σταμάτης Γ.: "Προβλήματα Μαρξιστικής Οικονομικής Θεωρίας", Εκδόσεις Οδυσσεάς, 1986.

Σταμάτης Γ.: "Εισαγωγή στο "Παραγωγή Εμπορευμάτων μέσω Εμπορευμάτων του Piero Sraffa", Αθήνα 1983.

Σταμάτης Γ.: "Αγροτικό πλεόνασμα, παραγωγική και μη παραγωγική εργασία, άνιση ανταλλαγή και παραοικονομία: "Η θαυμαστή καριέρα ορισμένων εννοιών της Μαρξιστικής Πολιτικής Οικονομίας στις σημερινές κοινωνικές επιστήμες στη χώρα μας", "Θέσεις", Απρ.-Ιούνιος 1989, Νο 27.

Stanfield R.: "The economic surplus and Neo-Marxism", Idaho State University, Lexington, Massachusetts, 1973.

Σουήζυ Π.: Ντομπ Μ., Τακαχάσι Τ. κ.ά. "Η μετάβαση απ'τον Φεουδαρχισμό στον Καπιταλισμό", Θεμέλιο 1992.

Sweezy P.: "Η θεωρία της καπιταλιστικής ανάπτυξης", εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα.

Szlazfer H.: "Economic surplus and surplus value: An attempt at comparison", Review of Radical Political Economics, Spring 1983, 107-130.

Τακαχάσι Κ.: "Η μετάβαση απ'τον Φεουδαρχισμό στον Καπιταλισμό", Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1982.

Τεροβίτης Θ.: "Η εναρμόνιση της Πολιτικής Μεταφορών", IOBE, Αθήνα 1990.

Τόλιος Γ.: "Αγροτικό Υπερπροϊόν: Μορφές Σύλληψης και Μηχανισμοί Μεταφοράς", Διεθνές Οικονομικό Συνέδριο Α.Τ.Ε., Αθήνα 1986.

Τσακίρης Λ.: "Ο Βαθμός Εκμετάλλευσης των Εργαζομένων, το Ποσοστό Κέρδους και η Οργανική Σύθεση του Κεφαλαίου στην Ελληνική Βιομηχανία", Κομμουνιστική Επιθεώρηση, Φεβρ. 1976.

Τσουκαλάς Κ.: "Κράτος, κοινωνία, εργασία στη μεταπολεμική Ελλάδα", Εκδόσεις Θεμέλιο, 1986.

Tsuru S.: "Keynes versus Marx: The Methodology of Aggregates".

Tuma E.: "Ευρωπαϊκή Οικονομική Ιστορία".

Χατζηπροκοπίου Μιχ.: "Το ποσοστό κέρδους στην Ελληνική Βιομηχανία 1958-1981", 1984.

Χεκίμογλου Ε.: "Η ιστορικότητα και χωρικότητα του πλεονάσματος", Διδακτορική Διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 1987.

Von Weizsacker C.: "Modern capital theory and the concept of exploitation", *Kykos* 1973.

Weisskopf T.: "Marxian Crisis Theory and the Rate of Profit in the Postwar U.S. Economy", *Cambridge Journal of Economics*, p. 341-378, 1979.

Weisskopf T.: "The capitalist system. A radical analysis of American Society" 1972, Prentice-Hall, Inc., New Jersey.

Weisskopf T.: "The rate of surplus value in the Postwar U.S. economy: A response to Moseley's critique", *Cambridge Journal of Economics* 1985, 9, 81-84.

Wolfstetter E.: "Surplus Labor, Synchronised Labor Costs and Marx's Labor Theory of Values", *The Econ. Journal*, Sept. 1973.

Wolff E.: "The Rate of Surplus-Value, the Organic Composition, and the General Rate of Profit in the U.S. Economy 1947-1967", *American Econ. Review*, June 1979.

Ψυχογιός Δ.: "Η απόσπαση πλεονάσματος απ'τον αγροτικό χώρο: Θεωρητική και εμπειρική"; Διεθνές Οικονομικό Συνέδριο Α.Τ.Ε. "Οικονομία και Αγροτικός Τομέας", Αθήνα 1986.